In fundo dicto suthræmalm iam de nouo constructum...

– Arkeologisk dokumentation av bebyggelsen i den nya medeltida stadsdelen på Södermalm

lämningar från vikingatid till 1600-talets mitt

Stockholm 103:1, Stockholms stad och kommun, Stockholms län

SLUSSENPROJEKTET 1

Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2746

In fundo dicto suthræmalm iam de nouo constructum...

– Arkeologisk dokumentationav bebyggelsen i den nya medeltida stadsdelen på Södermalm

Lämningar från vikingatid till 1600-talets mitt

Stockholm 103:1, L2015:7789, Stockholms stad och kommun, Stockholms län

Michel Carlsson och Kenneth Svensson
Med bidrag av Mikael Johansson och Anna Bergman

SLUSSENPROJEKTET 1

Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2746

Arkeologi konsult

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41
www.arkeologikonsult.se

OMSLAGSBILD:
Framsida: Det här är några av Stockholms äldsta stenlagda gator. De är från 1320-talet och hittades vid undersökningarna vid Södermalmstorg våren 2016.
Baksida: På en av de stadsgårdar som undersöktes vid Södermalmstorg kom den här glasskärvan fram. Det är en del av en emaljerad glasbägare som tillverkats i Venedig någon gång under åren 1280–1350. Sådana bägare i blått glas är väldigt ovanliga, från Europa finns endast ett tiotal liknande fynd.

ALLMÄNT KARTMATERIAL:
Fastighetskartan: ©Lantmäteriet MEDGIV-2019-5-05696.
GSD–Översiktskartan, Lantmäteriet (CC0)

TRYCK: LaserTryck.se AB, Stockholm
©Arkeologikonsult 2019
ISBN Tryck: 978-91-984596-5-4
ISBN PDF: 978-91-984596-6-1

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons Erkännande 4.0 Internationell Licens.
Licenstexten finns tillgänglig på http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv.

Innehållsförteckning

INLEDNING 5

HISTORISK BAKGRUND 9

TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR I NÄROMRÅDET 13

Södermalmstorg 13

Kvarteret Överkikaren 13

Kvarteret Järngraven Nedre 13

Kvarteret Ormen 14

Sjöbergsplan 16

Kvarteret Jupiter Större/Hornsgatan 16

Södermalmstorg 17

Götgatan 17

UNDERSÖKNINGENS FRÅGESTÄLLNINGAR 21

GENOMFÖRANDE 25

Metoder 27

Analyser 28

Förmedling 29

UNDERSÖKNINGSRESULTAT 33

Skede 1, 1020–1040 (fas 1). Senvikingatida närvaro på Södermalm 35

Fas 1. Datering 1020–1040 39

Skede 2, ca 1275–1390 (fas 2–4). En medeltida förstads framväxt och ödeläggelse 45

Fas 2. Datering cirka 1275–1325 89

Fas 3. Datering 1325–1350 105

Fas 4a–d. Datering 1350–1390 121

Skede 3, ca 1390–1524 (fas 5–6). Krigsåren under 1400-talet och Gustav Vasas maktövertagande 153

Fas 5. Datering 1390–1485 167

Fas 6a–b. Datering ca 1485–1524 173

Skede 4, 1524–1554 (fas 7–10). Försvaret av Stockholm förstärks 199

Fas 7. Datering 1524–1539 233

Fas 8. Datering 1539–1544 253

Fas 9. Datering 1544–1548 271

Fas 10. Datering 1548–1554 285

Forts. på nästa sida

Skede 5, 1554–1641 (fas 11–15) ... 293
Fas 11. Datering 1554–1600 ... 339
Fas 12. Datering 1600–1625 ... 347
Fas 13. Datering 1625–1630 ... 369
Fas 14. Datering 1630–1637 ... 375
Fas 15. Datering 1637–1641 ... 385
Skede 6, 1641–1880 (fas 16–17) ... 393
Fas 16. Datering 1641–1690 ... 395
Fas 17. Datering 1690–1870 ... 403

MÅLUPPFYLLELSE,RESULTAT OCH TOLKNING ... 413
Bebyggelsens karaktär ... 415
Verksamheter som bedrivits kring Södermalmstorg ... 423
Södermalmstorgsbornasmateriella kultur ... 427
En kort avslutande kommentarom de kommande undersökningarna ... 450

REFERENSER ... 453
Källor och litteratur ... 453
Otryckta källor ... 462
Lantmäteriakter ... 462
Övriga referenser ... 462

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER ... 465

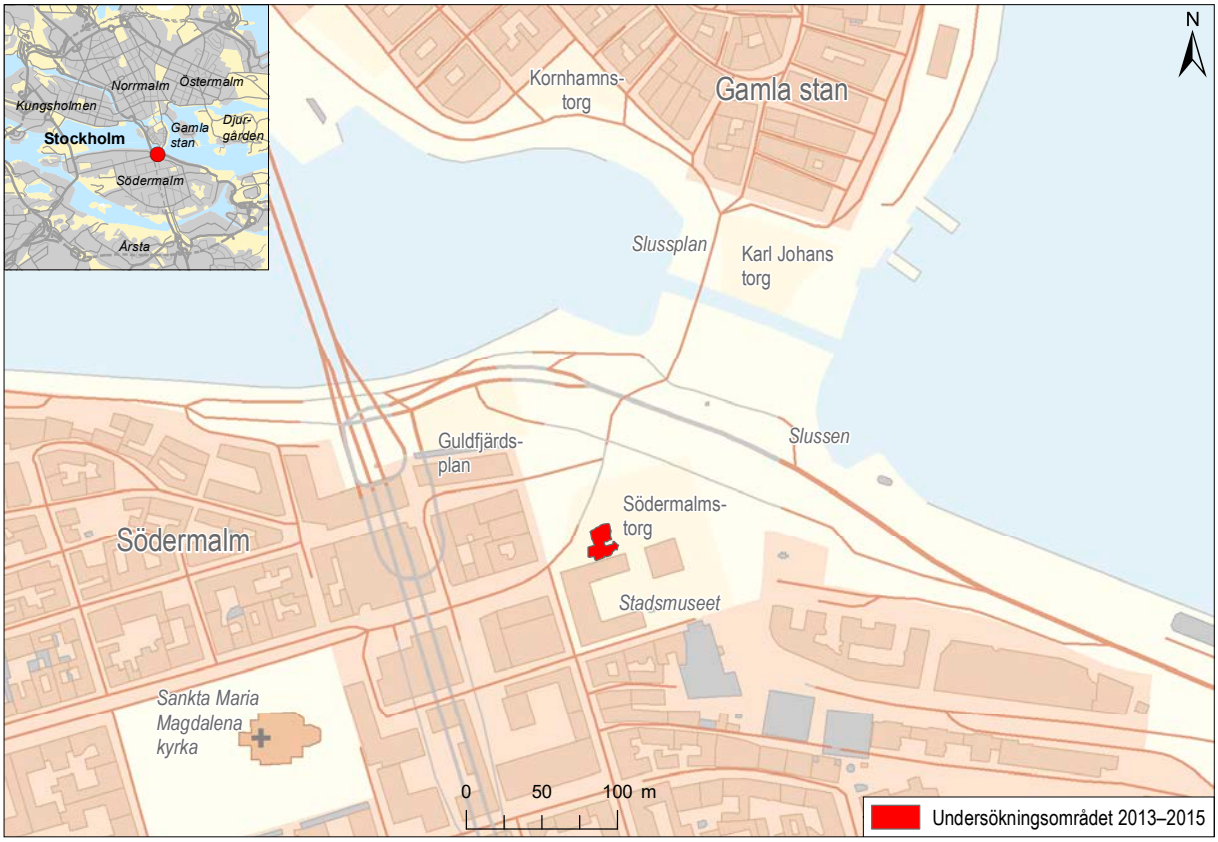
DIGITALA BILAGOR I FORNDOK – KULTURMILJÖREGISTRET
Bilaga 1. Glasanalys – Georg Haggrén
Bilaga 2. Analys av kritpipor – Arne Åkerhagen
Bilaga 3. Analys av klädesplomber – Allard van Helbergen
Bilaga 4. Arkeometallurgisk analys – Erik Ogenhall och Eva Hjärthner-Holdar, GAL
Bilaga 5. Makrofossilanalys – Stefan Gustafsson
Bilaga 6. Osteologisk analys – Tove Björk och Agneta Flood
Bilaga 7. ^{14}C-analys – International Chemical Analysis Inc, Miami, USA
Bilaga 8. Dendrokronologisk analys – Thomas Bartholin
Bilaga 9. ICP-analys av yngre glaserat rödgods – Torbjörn Brorsson
Bilaga 10. Konserveringsrapport – Studio Västsvensk Konservering
Bilaga 11. Fyndlistor
Bilaga 12. Kontexttabell

Inledning

Vår rapport har fått beteckningen *Slussen-projektet 1* eftersom den utgör startpunkten för en serie av kommande rapporter som ska behandla de arkeologiska resultat som görs i samband med att Stockholms stads exploateringskontor bygger en helt ny sluss och trafikapparat samt ett nytt kommersiellt centrum i Slussenområdet. Själva ombyggnationen startade sommaren 2016, men innan dess gjordes förberedande arbeten.

Den här rapporten handlar om de resultat vi fick fram i samband med de arkeologiska undersökningarna inom fastigheten Södermalm 7:87, på Södermalmstorg under åren 2013–2015.

Anledningen till undersökningen var Stockholms stads exploateringskontors förberedelser inför ombyggnationen av Slussenområdet. Här skulle anläggas en ledningscentral för alla de rörledningar och kablar som då behöver ledas om.

Figur 1. Fastighetskartan med aktuellt undersökningsområde. Skala 1:10 000.

Under sommaren 2013 hade en förundersökning gjorts på platsen och denna visade att här fanns fornlämningar i form av en äldre gata med anslutande bebyggelse från tiden innan Södermalms reglering, det vill säga från tiden innan omkring 1650.

Eftersom de påträffade lämningarna var så pass omfattande så beslutade Länsstyrelsen i Stockholms län i augusti 2013 att en efterföljande arkeologisk undersökning skulle handlas upp enligt ett gängse anbudsförfarande.

Efter att ha vunnit anbudet i september kunde vi sätta igång med fältarbetet den 21 oktober 2013.

Enligt den ursprungliga tidplanen skulle undersökningarna sedan avslutas i början av december. Men det kom att visa sig att bebyggelselämningarna var betydligt mer omfattande än vad som framkommit vid förundersökningen. De första dagarna december stod det klart att här fanns ett drygt metertjockt kulturlager med bebyggelserester dolt under omfattande grusmassor som förts till platsen i mitten av 1500-talet.

Denna upptäckt visade också på de påtagliga svårigheterna med att göra förundersökningar i Slussenområdet. Den nu framkomna fornlämningen låg mer än sju meter under Södermalmstorgs markyta. Att gräva så djupa förundersökningsschakt här är helt enkelt ogörligt. Denna insikt kom att leda fram till ett beslut om att de arkeologiska undersökningar som skulle utföras i samband med Slussenombyggnaden från 2016 och framåt måste ske i form av schaktningsövervakning, med utökade undersökningar där mer omfattande lämningar påträffades.

Vad gäller vår undersökning på Södermalmstorg så kom den till att börja med att fortsätta i slutet av januari 2014 och pågå i ytterligare tre månader, till slutet av april. Detta efter att schaktet säkrats upp med nya sponter och en grundförstärkning av Stadsmuseets flygelbyggnad.

Under hösten 2014 beslutade sig Stockholms stads exploateringskontor för att utöka ytan som skulle inrymma den nya ledningscentralen. Detta ledde till att vår undersökning fortsatte i december 2014. Då inledde vi med att dokumentera och ta bort lämningar från 1700- och 1800-talen, ner till den bebyggelse som anlagts före stadsplaneregleringen. Mycket av det arbetet gjordes med maskin. Därefter pågick undersökningarna fram till slutet av juni 2015.

Under fältarbetsperioderna deltog även arkeologisk personal från Stadsmuseet i Stockholm.

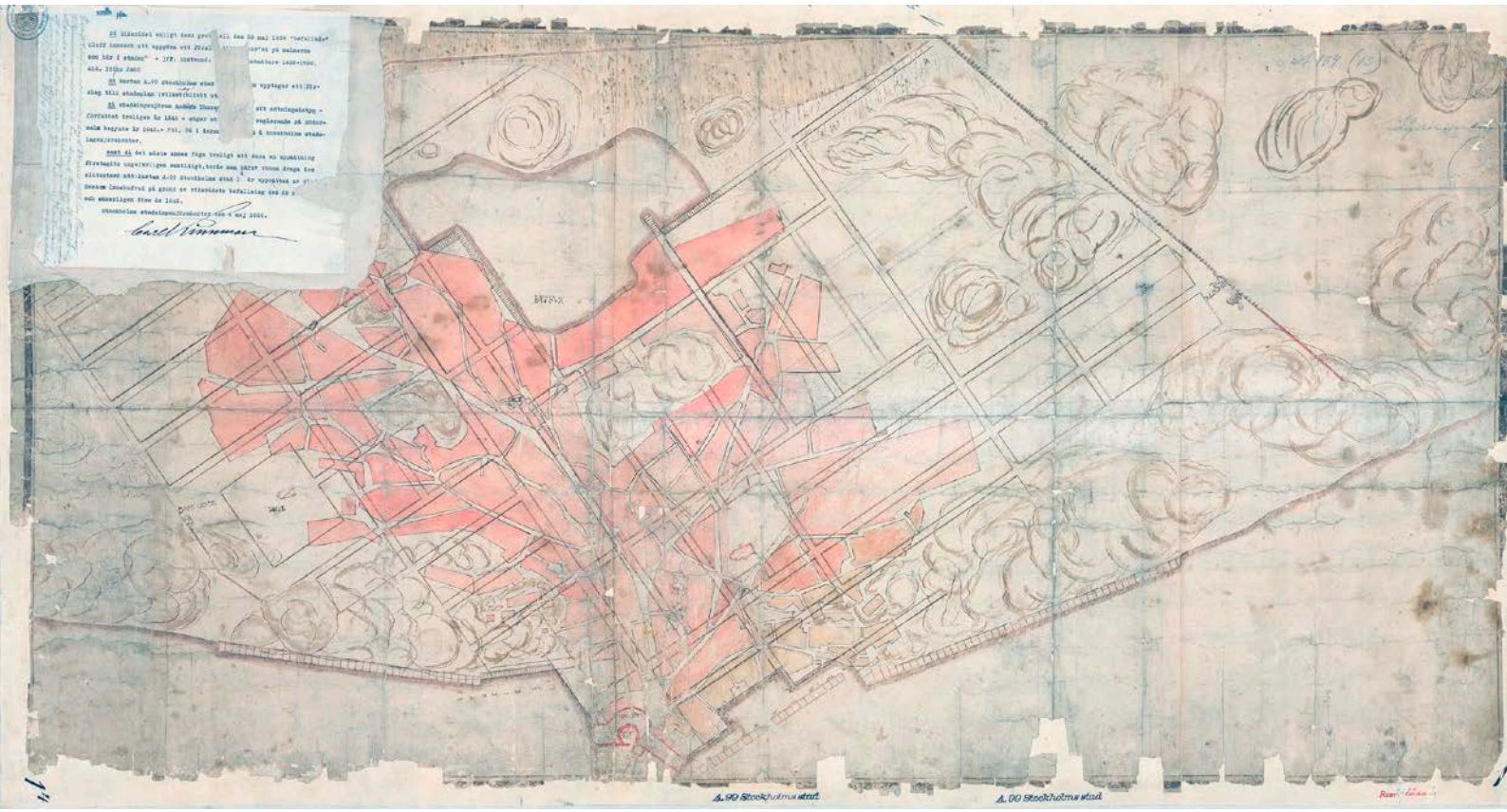

Historisk bakgrund

När vi inledde våra undersökningar på Södermalmstorg hade det inte gjorts speciellt många arkeologiska iakttagelser på Södermalm tidigare, istället baserades nästan all kunskap om stadsdelens historia på skriftliga källor och tolkningar av äldre kart- och bildmaterial i form av tavlor och kopparstick.

Det vildvuxna gatunätet så som det avtecknar sig i det allra äldsta kartmaterialet, till exempel i den äldsta kända regleringsplanen från 1636[1] har förmodats vara av medeltida ursprung.[2]

1500-talets bilder i form av Vädersolstavlan som härstammar från 1535 och Frans Hogenbergs kopparstick från tiden omkring 1570 har givit ett intryck av att omgivningarna kring Södermalmstorg hyste en bebyggelse som i hög grad präglades av små trähus som bildade ett gytter av kåkar utan någon egentlig planering eller inbördes ordning. I dessa bilder beto-

Figur 3. Det här är den äldsta kända regleringsplanen över Södermalm, den är från 1636 (A99-1:4).

nas också den kuperade terrängen där väderkvarnar syns på höjderna och vi kan också se bebyggelse med industriell karaktär, till exempel trankokerier.

Även det skriftliga materialet från 1400- och 1500-talen har skapat en bild av att bebyggelsen i det här området har varit mycket sparsam och att marken främst utnyttjades som kålgårdar och betesmark. Vidare att verksamheter som för staden bedömdes som obekväma förlades hit, exempelvis trankokerier, tjärbrännerier, skeppsvarv och repslagarbanor. Från år 1544 finns till exempel ett kungligt dekret från Gustav Vasa om att endast åkare, smeder och hantverkare får bosätta sig på Södermalm. 1563 fastslår också Erik XIV att stadens innevånare skulle ha sitt mulbete på Södermalm.[3]

Bortom 1500-talet är vi helt beroende av skriftliga källor. Den bild av Södermalmstorgsområdet under 1400-talet som då träder fram avspeglar försäljningar och upplåtelser av tomter och de verksamheter vi kan spåra rör huvudsakligen betesdrift och odlingsverksamhet för stadens borgare. Från år 1462 har vi till exempel ett köpebrev för en kålgård utfärdat av borgaren Jakob Zydelman till Herman Bagare.[4] En verksamhet av mer industriell karaktär som vi kan spåra tillbaka till 1400-talet är tegelbruket vid Horn som omnämns 1422.[5]

Figur 2. I det här medeltida brevet som är daterat till den 14 augusti 1288 skriver kung Magnus att han överlåter en tomt på Södermalm till gråbrödraklostret. Det är ett av de äldsta bevarade breven som omnämner Södermalm.[6] Foto: Riksarkivet.

Under 1400-talet men också redan under 1300-talet finns här också kyrkliga institutioner. Under början av 1400-talet uppfördes ett Helga kors kapell, möjligen i anslutning till en kultplats som anknöt till stadens avrättningsplats på en höjd kallad Pelarbacken.[7] 1352 omtalas ett annat kapell, S:ta Maria Magdalena kapell.[8] Det låg inte långt ifrån Södermalmstorg och utgjorde en föregångare till dagens Maria Magdalena kyrka.

I ett brev från september 1377 kan vi också läsa om hur Anders Frögersson byter till sig en gård på Södermalm av Peter Ålänning som var rådman i Stockholm[9]. Även i de allra äldsta bevarade breven som berör Södermalm återfinns ärenden som rör överlåtelser av tomtmark, sålunda överlåter kung Magnus ett tomtområde till gråbrödraklostret den 14 augusti 1288.[10]

Det i sammanhanget kanske mest spännande medeltida brev som finns bevarat är daterat till den 17 juni 1288. Där omtalas en nybyggd stadsdel på Södermalm.[11]

Sammantaget så kunde vi utifrån det material som fanns att tillgå ana oss fram till en bild av Södermalmstorgsområdet där det uppenbarligen funnits en äldre bebyggelse med anor tillbaka till sent 1200-tal. Hur bebyggelsen sett ut och vad dess innevånare sysslat med lät sig dock inte avslöjas. Här skulle det så småningom visa sig att vår kommande undersökning hade mycket att bidraga med.

Noter

1 A99-1:4, Stadsplan över Södermalm.
2 Munthe 1959:34, Råberg 1966:14, Brynja 1994:38.
3 Munthe 1959:40 ff.
4 SDHK 28050.
5 Munthe 1959:29
6 SDHK 1416.
7 Munthe 1959:38.
8 Munthe 1959:21.
9 SDHK 11092.
10 SDHK 1416.
11 SDHK 1407.

VÄSTERÅS LAST 2000 Kg

Tidigare undersökningar i närområdet

I det här kapitlet redogör vi för de arkeologiska undersökningar som tidigare gjorts i de angränsande kvarteren. Dessa undersökningar bildade en del av den bakgrundsbild vi byggt upp för hur området kring Södermalmstorg utnyttjats och brukats över tid.

Fram till dess att vår undersökning startade 2013 fanns det 25 iakttagelser som gjorts i samband med olika markingrepp i närområdet. Iakttagelserna har gjorts under en period som sträcker sig från 1934 fram till 2009. Många av dessa utgörs av murrester tillhörande olika byggnader och gatubeläggningar från 1600-tal och 1700-tal, huvudsakligen tillkomna efter den stadsplanereglering som här var avslutad omkring 1650.

Några iakttagelser som sticker ut är SR546, SR1008 och SR1016[1].

Södermalmstorg

SR 564 var ett schakt som grävdes 1947 i hörnet av Götgatan och Södermalmstorg, alldeles invid Stadsmuseet. Där påträffades rester av en knuttimrad byggnad samt ett intilliggande kulturlager och en stenlagd gata. Byggnaden var orienterad enligt det äldre tomtsystem som fanns på platsen före regleringen.

De påträffade fynden utgjordes av fragment av lerkärl och fat av 1600-talskaraktär.

Kvarteret Överkikaren

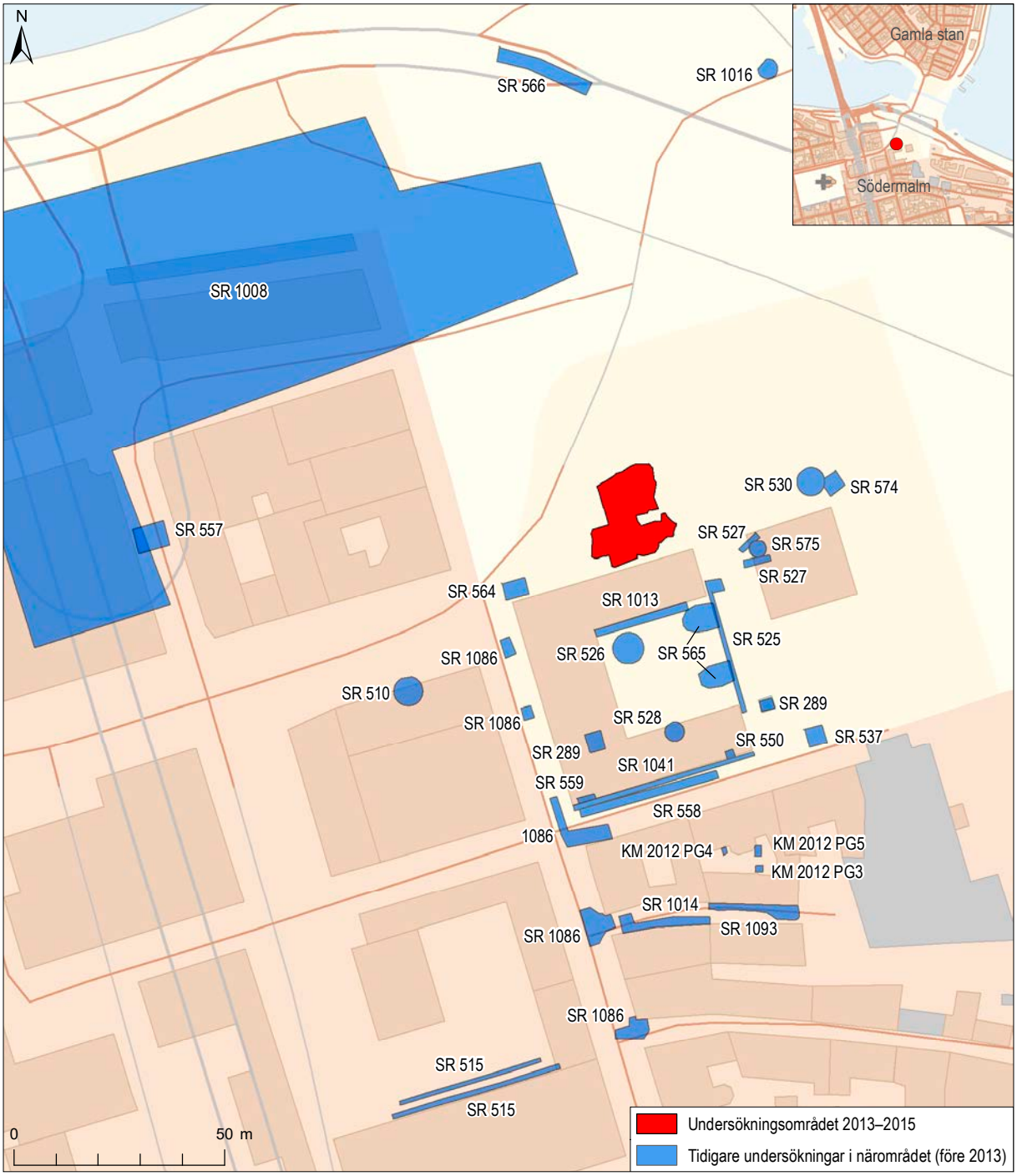
SR1008 täcker en avsevärd yta på totalt cirka 10 700 m^2, varav en tredjedel innehåller lämningar som dokumenterades i samband med en undersökning åren 1984–1985.[2] Huvudsakligen framkom resterna av en bebyggelse som härrör från tiden före regleringen och som revs på 1650-talet för att ge plats åt de la Gardies palats och för det nya Södermalmstorg. Tretton meter under utfyllnadsmassorna, som var ämnade att ge torget en större och planare yta, låg grunderna till sex mindre hus som alla helt eller delvis byggts i tegel. Det var små stenhus som hyst både hantverkare och borgare. Vid undersökningen påträffades även en del av Badstugatan som är skriftligt känd sedan 1602.[3] Vid undersökningen påträffades dock inga lämningar eller andra fynd från 1500-talet eller från äldre tider vilket kan tyckas märkligt med tanke på att det här området finns avbildat redan på Vädersolstavlan från år 1535. Där kan man se en bebyggelse utmed Mälarstranden som klättrar upp för Mariaberget.

Kvarteret Järngraven Nedre

SR1016 berörde en mindre yta på cirka 15 m^2, men här påträffades en liten del av vallgravsmuren som utgjorde en del av befästningsanläggningen som uppfördes här i mitten av 1500-talet. Även om undersökningen är av ringa omfattning så ger den oss ändå en påminnelse om de lämningar som framkom här i samband med byggandet av Slussens trafikkarusell på 1930-talet.

Kvarteret Ormen

Vid SR 1014 och SR 1093 påträffades en gatubeläggningen från 1600-talets första hälft. Under en del av kullerstensbeläggningen har 0,7–0,8 m tjocka kulturlager dokumenterats innehållande fynd som även de daterats till 1600-talet. I KM 2012 PG3–5 påträffades byggnadslämningar från 1600- och 1700-tal.

Figur 4. Plan över arkeologiska observationer som gjorts i närområdet fram till år 2013. Numreringen anger de nummer som observationerna har i Stadsmuseets stadsarkeologiska register (SR) samt i Stiftelsen Kulturmiljövårds publicerade rapport[4] (KM 2012). Undersökningsytan vid Södermalmstorg är markerad med rött. Skala 1:1 500.

Figur 5. Tabell över arkeologiska observationer som gjorts i närområdet fram till år 2013. Uppgifterna hämtade ur Stadsmuseets stadsarkeologiska register och ur Stiftelsen Kulturmiljövårds publicerade rapport[5].

SR-nummer	Beskrivning	Undersökningsår	Datering	Plats
SR 289	En liten rest av en mur. Muren bestod av gråsten och bruk. Kulturlager fanns bevarade väster om och ovan muren. Fynd av 1600-talskaraktär påträffades bl.a. kritpipor och svartglaserat kakel. Keramik av yngre svartgods, rödgods och stengods påträffades även.	2003	1600-tal	Stadsgården 1
SR 510	En huggen sten med årtalet 1768. Även kalkstensplattor och rester av murat tegel.	1944	1700-tal	Jupiter Större
SR 515	Kullerstensbelagd väg från tiden omkring 1600. Under denna väg påträffades en i den orörda sanden upptrampad stig från medeltiden, belägen i sänkan mellan Mosebackes utlöpare och det s k Kvarnberget som schaktades bort vid stadsplaneringen på 1640-talet (H. Hansson).	1960	1500-tal, 1600-tal	Schönborg
SR 525	Murrester av gråsten.	1940		Stadsgården
SR 526	Stockar och brädor i plan (7 st). Stockarna låg ca 2,5 meter under marknivån nästan på orörd sand.	1945		Stadsgården
SR 527	Grundmurar omedelbart utanför och under södra stadshusets norra flygels östra kortvägg. En murest (grundmur) låg vid flygelns sydöstra hörn och sträckte sig ca 3 meter mot öst. Murens djup ca 4,50 meter under balustradens marknivå. Grundmuren bestod av tuktade ytterstenar. Stenarna låg i bruk. Cirka 2 meter norr om denna mur låg ytterligare en murrest.	1961	1700-tal	Stadsgården
SR 528	Rester av trolig grundmur.	1966		Stadsgården
SR 530	Rester efter valv och grundmurar. Valven som var byggda av tegel (28 x 14 x 7,5 cm) var sönderslagna. Ett förmultnat plankgolv och därunder rester av ett kullerstensgolv.	1955	1700-tal	Södermalmstorg
SR 537	Inga konstruktioner iakttogs eller dokumenterades.	1956		Ryssgården
SR 550	En mur bestående av tegel – sandsten upptill. Längre ned gråstenar. Troligtvis rör det sig om grundmur till södra Stadshuset.	1947	1600-tal	Peder Myndes backe
SR 557	Inga konstruktioner iakttogs. Uppgift om Överkikaren finns på planritningen: Skålformig vikt funnen på 2.5 meters djup i fyllning nära tomtgränsen norrut (mot nr 17).	1941		Överkikaren
SR 558	Mörk sand och kullersten.	Saknas uppgift		Peder Myndes backe
SR 559	Inga konstruktioner iakttogs eller dokumenterades.	1958		Peder Myndes backe
SR 564	Rester av ett knuttimrat bjälklager. Trävirket var starkt skadat. De påträffade stockändarna har utgjort det understa bjälklagret i det nordöstra hörnet av en tidigare byggnad. Samt ett 5–10 cm tjockt lager förmultnat trä. Byggnaden är orienterad enligt det äldre tomtsystem som fanns på platsen före regleringen. De påträffade fynden utgörs av fragment av lerkärl och fat av 1600-talskaraktär.	1947	1600-tal, 1500-tal	Södermalmstorg
SR 565	Rester av en mur. Muren sträckte sig i nordost–sydvästlig riktning och bestod av gråsten. Murens bredd ca 2,5 meter och två skikt hög. Muren låg i fyllning med sten och smågrus.	1964		Stadsgården
SR 566	En murrest i nordsydlig riktning. Murresten var 4 meter lång och 1,8 meter bred. Muren bestod av gråstenar i murbruk. Omedelbart väster om muren påträffades kanonkulor. Troligen tillhör muren försvarsanläggningen Södertorn.	1954	1500-tal	Sjöbergsplan
SR 574	En grund av grov gråsten, i schaktets mitt, södra och östra del rester av golvplank samt kullerstensgolv och två tegelvalv.	1955	1700-tal	Södermalmstorg
SR 575	Murrest bestod dels av gråstenar, dels av tegel.	1934		Ryssgården
SR 1008	Kulturlager och byggnader i kvarteret Överkikaren.	1985	1700-tal, 1600-tal, 1500-tal	Överkikaren
SR 1013	Byggnationslager och utfyllnadslager	1987	1600-tal	Stadsgården
SR 1014	Stenläggning/gata	1988	1600-tal, 1500-tal	Ormsaltaren och Ormen
SR 1016	Vallgravsmur bestående av tre putsade murar och en friliggande putsad mur med tegel som vilar på gråsten. Därunder en huggen stenstockel av 0,5 meter stora släthuggna gråstenar.	1989	1500-tal	Järngraven
SR 1041	Rester av en äldre stensatt gatunivå, vilken kunde dateras till 1600-tal.	1995	1600-tal	Stadsgården 1
SR 1086	I schakt 2 mitt för Stadsmuseets gamla entré Götgatan 1 påträffades en gatubeläggning. Gatan bestod av ett jämnstort rullstensmaterial och kan dateras till 1700-talet.	2007	1700-tal	Götgatan
SR 1093	En gatubeläggning i form av kullersten. Den påträffade gatan lutade relativt brant mot öster och norr vilket kan förklaras av de topografiska förhållandena, men också av en viss sättning i lagren. Kullerstensgatan underlagrades av sättsand och flera kulturlager. Kulturlagren utgjordes mestadels av sand och grus men med inslag av träflis, djurben och tegel. I schaktets botten påträffades berg eller naturlig ås. Gatan kan utifrån fyndmaterialet dateras till 1600-talets mitt och gissningsvis är kullerstensgatan stensatt i samband eller strax efter gatureglering på 1640-talet. Ett kopparmynt från Gustav II Adolfs regeringstid med valören 1 öre präglat troligen i Säter 1629, påträffades på gatan. Fyndmaterialet i de övriga kontexter som undersöktes kan dateras till 1600-talet.	2009	1600-tal	Ormen
KM 2012	Tre provgropar som påvisade byggnadslämningar från 1600- och 1700-tal. Inga kulturlager påträffades.	2012	1700-tal, 1600-tal	Ormen

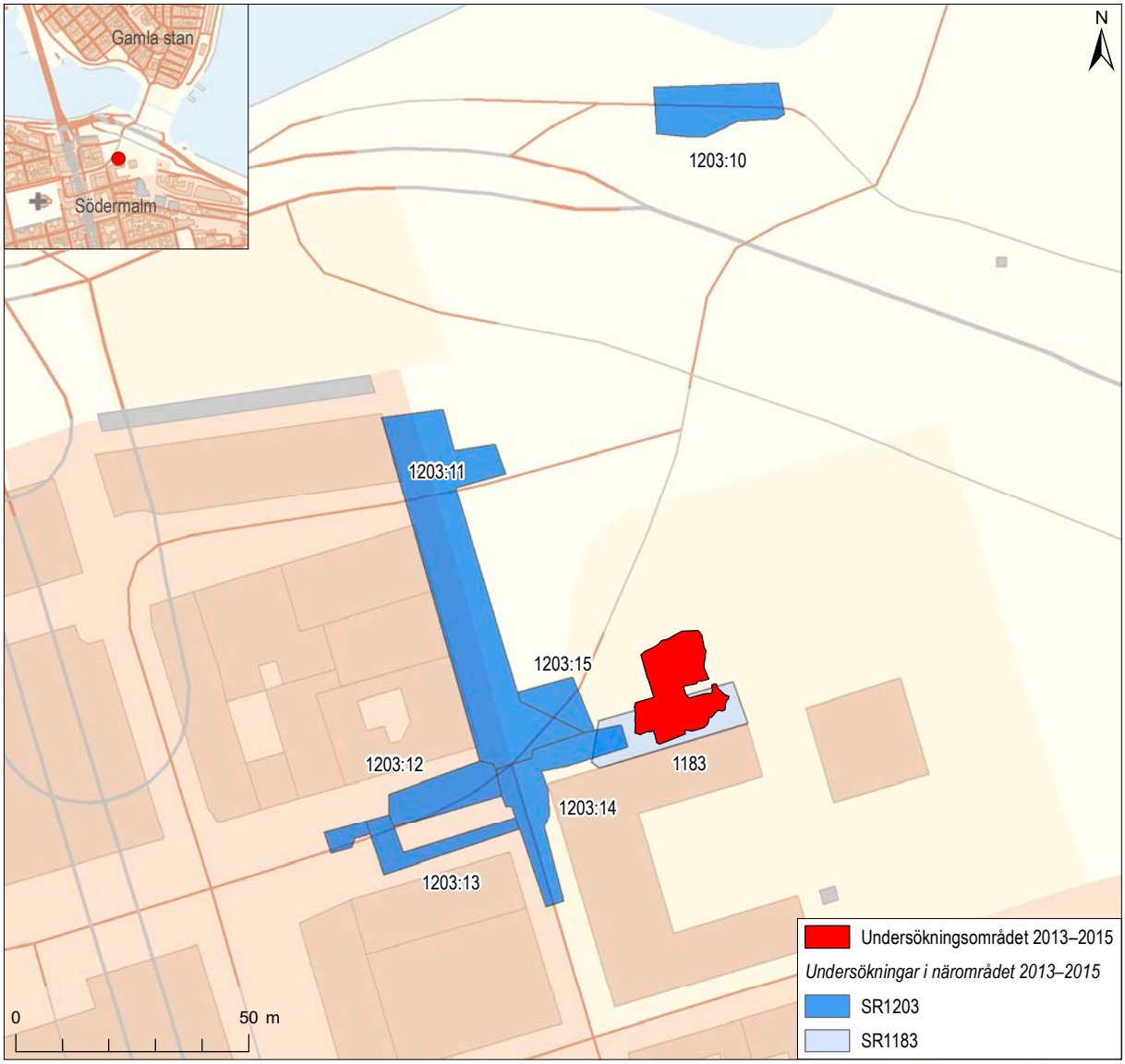
Samtidigt med vår undersökning vid Södermalmstorg så pågick det också schaktningsövervakningar under åren 2013–2015 för de ledningsomläggningar som gjordes inför byggnationen av Nya Slussen som skulle påbörjas 2016.[6] Resultaten av dessa övervakningar är i vissa fall av intresse för oss när vi ska tolka den äldre bebyggelsebilden i vårt närområde.

Sjöbergsplan

På Sjöbergsplan påträffades smärre lämningar efter en bodlänga från 1700-talet, denna låg på den nordvästra delen av Järngraven och revs först på 1930-talet.[7]

Kvarteret Jupiter Större/Hornsgatan

Ute i Hornsgatan, i vad som tidigare varit den norra delen av kvarteret Jupiter Större, påträffades lämningar efter tre murpartier och ett tegelgolv.[8] Dessa lämningar har tolkats som rester efter två fastigheter med anor tillbaka till åtminstone sent 1600-tal.[9] Väggarna visar att husen varit orienterade efter den kvartersbild som skapades efter Södermalms reglering som i det här området var genomförd omkring 1650. Båda husen har skadats i den stora Mariabranden 1759 och de revs omkring år 1900 i samband med att Hornsgatan breddades.[10]

Figur 6. Plan över arkeologiska observationer som gjordes i närområdet i samband med Stadsmuseets schaktningsövervakningar åren 2013–2015. Numreringen anger de nummer som observationerna har i Stadsmuseets stadsarkeologiska register. Undersökningsytan vid Södermalmstorg är markerad med rött. Skala 1:1 500.

SR-nummer	Beskrivning	Undersökningsår	Datering	Plats
1183	Äldre kulturlager och konstruktioner i form av en gata och hus. Kulturlagren ca 0,8 m tjocka med rester efter hantverk. Huset utgörs av rester av ett stenhus med spis och tegelmurad källare. Det kan dateras till runt år 1600, men kan ha delar av äldre datum. Huset ligger i den branta åssluttningen ned mot hamnen och är delvis nedgrävd i grusåsen men överlagrar också tjocka kulturlager/avfallslager i ett område längst i öster.	2013	1600-tal	Södermalms torg
1203:10–15	På Sjöbergsplan och Södermalmstorg påträffades delar av bebyggelse från 1700-talet. I det förra fallet från den bodlänga intill och i linje med slussfåran, i det andra fallet från en förrådsbyggnad med källare. Även i Hornsgatan intill kvarteret Jupiter Större dokumenterades rester efter två byggnader som revs när Hornsgatan breddades omkring 1900. Tomten närmast Götgatan var bebyggd med ett stenhus redan på 1600-talet. I Götgatan och i den södra delen av Södermalmstorg dokumenterades lämningar från tiden före och efter gatureglering på 1600-talet. Dessa kunde delas in i tre faser. Fas 1 utgjordes av en stenläggning från Brunnsbacken. Fas 2 (i Götgatan) bestod av två överlagrande gator och rester efter trähusbebyggelse. Båda gatorna och bebyggelsen i denna fas hade anlagts efter 1630, men före regleringen på 1640-talet. Fas 3 utgjordes av trähusbebyggelse i samma läge som i fas 2. Skillnaden var att bebyggelselämningarna från denna tid visade spår efter en brand. Under dessa bebyggelselämningar fanns ca 1,5 m tjocka fyllnadslager.	2013–2015	1600-tal, 1500-tal	Sjöbergsplan & Södermalmstorg & Jupiter Större & Götgatan

Figur 7. Tabell över arkeologiska observationer som gjordes i närområdet i samband med Stadsmuseets schaktningsövervakningar åren 2013–2015. Uppgifterna är hämtade ur Wändesjö 2016.

Södermalmstorg

I samband med schaktningsövervakningar på Södermalmstorg så hittades en liten rest efter en mur till en 1700-talsbyggnad i form av en förrådsbyggnad med källare.[11]

På Södermalmstorg hittades också en stenläggning som utgjort en del av Brunnsbacken, en gata som anlades i området efter regleringen.[12]

Götgatan

Mitt i Götgatans norra ände, mellan kvarteren Jupiter Större och Stadsgården 1 fanns det lämningar från tiden före gatureglering på 1600-talet. Det rörde sig om lämningar som stratigrafiskt överlagrade varandra.[13] Överst framkom stenbeläggningar efter en gata som blivit omlagd. Denna gata har utifrån en kritpipsdatering anlagts efter 1630, men före 1650. Väster om gatan hittades rester efter trähusbebyggelse. Lämningarna utgjordes av syllstockar och golvbeläggningar efter minst ett, men sannolikt två hus som låg på rad dikt an mot den stensatta gatan. I det nordligaste av husen kunde man iaktta att golvet ursprungligen varit av trä för att sedan läggas om till ett stengolv och slutligen återigen bli av trä. Ovanpå stengolvet påträffades ett mynt från 1636.

De påträffade gatubeläggningarna och huslämningarna stämmer väl in med de observationer av en gata och en huslämning som gjordes i samband med schaktningar redan 1947.[14]

Under 1630-talets lämningar hittades en äldre bebyggelse som uppvisade spår av brand. Även här fanns minst ett hus men sannolikt två. Det nordligaste av dessa hade ett trägolv och en murad spis eller ugn. Makrofossil i form av skalkorn och råg antyder att huset använts som kök. Denna bebyggelse bedömdes kunna vara från perioden 1550–1630.

Direkt under de brända huslämningarna fanns cirka 1,5 m tjocka fyllnadslager vilka tolkats som att de kan ha tillkommit i samband med de fortifikationsarbeten som pågick i området då en vallgrav anlades i närområdet.[15]

Noter

1 SR = Stadsmuseets stadsarkeologiska register. Detta register finns idag digitalt, https://stadsarkeologiskt-register.stockholm.se/

2 Se Brynja 1994:40.

3 Se Stahre m fl. 2005:26.

4 Jonsson 2013.

5 Jonsson 2013.

6 Se Wändesjö 2016.

7 SR 1203:10, se också Wändesjö 2016:48 ff.

8 SR 1203:13, se också Wändesjö 2016:51 ff.

9 Enligt Råberg 1972:13 omtalas hörnhuset mot Götgatan i en mantalslängd från 1676.

10 Se Wändesjö 2016:53.

11 SR 1203:15, se också Wändesjö 2016:52 ff.

12 SR 1204:14, se också Wändesjö 2016:56 ff.

13 SR 1204:14, se också Wändesjö 2016:60 ff.

14 SR 564.

15 Tolkningen av utfyllnadslagren som ett resultat av fortifikationsarbetena baseras på att vi på Södermalmstorg senhösten 2013 hittade en avhyst bebyggelse som vid mitten av 1540-talet täckts över med upp till två meter grus.

Undersökningens frågeställningar

Inledningsvis baserades våra frågeställningar på att de lämningar som framkommit vid förundersökningen medgav goda förutsättningar för att få fram ny kunskap om Södermalm med avseende på bebyggelse, verksamhet och sociala skiktningar i relation till bebyggelsen på Stadsholmen under framförallt tidigmodern tid.

Utifrån det kunskapsläge som fanns visade skriftliga källor att Södermalm under 1300-tal och 1400-tal främst brukades som betesmark till stadsbornas boskap och att viss odling bedrevs där. Det antogs att det var först under 1500-talets andra hälft som befolkningen på Södermalm ökade i omfattning, beroende på att de boende här då kom att omfattas av samma rättigheter som de i själva staden.

Den tyske konstnären Frans Hogenbergs kopparstick från tiden omkring år 1570 visade oss också att området utanför den nyligen uppförda stadsporten och vallgraven, där den kommande undersökningsytan låg, var helt obebyggd.

Med andra ord skulle vi inte förvänta oss att hitta tomter med bebyggelse från tiden före 1500-talets mitt.

Våra första frågor var därför inriktade mot att förstå Södermalmstorgsområdets stadsplan och bebyggelsestruktur från sent 1500-tal och fram till tiden för stadsdelens reglering som var slutförd omkring 1650.

Förundersökningen hade visat att här fanns en äldre gatusträckning som tillkommit före Södermalms reglering.

- *När etablerades den påträffade gatusträckningen?*

Vid förundersökningen påträffades också bebyggelserester.

- *När etablerades bebyggelsen på platsen?*
- *Vilken karaktär hade bebyggelsen? Var det bostäder, verkstäder eller bodar?*
- *Enligt källor från 1456 tilläts ingen annan bebyggelse på Södermalm än kålgårdar och ”lätta byggningar” under vissa orosperioder. Hur såg husen ut? Var de välbyggda eller enkla bodar och skjul?*
- *Fanns det regelrätta tomter? Hur avgränsades de?*
- *Hur har tomtmarken strukturerats? Förändrades strukturen över tid?*
- *När byggdes det påträffade tegelhuset? När byggdes det ut? Hur brukades det i sin ursprungliga form? Förändrades brukningen, i så fall hur?*

Vid förundersökningen framkom en yta med en fuktig försänkning.

- *Var detta en brunn?*
- *När hade den i så fall byggts?*
- *Låg den på en enskild tomt eller låg den på en öppen plats till allmänt bruk?*

I samband med förundersökningen hittades rikligt med slagg. Det var oklart om slaggen var primärt deponerad eller om den hamnat där i samband med de utfyllnader som gjordes när bebyggelsen regleradades vid 1600-talets mitt. Vid den hearing som hölls inför anbudet framkom att det inte fanns andra fynd (till exempel glödskal eller metallklipp) som kunde styrka en tanke på metallhantverk på platsen. Men eftersom detta inte kunde uteslutas så lämnades ändå frågan öppen för en sådan verksamhet.

- *Har man ägnat sig åt smide eller metallhantering här eller var den slagg som påträffades hitförd som utfyllnadsmaterial i samband med regleringen av staden?*
- *Om det förekommit metallhantverk, vad har man i så fall producerat?*

Om man inte bedrivit något metallhantverk, vad har man då gjort? Historiska källor omnämner tranbodar och verksamheter som tjärbränning, repslagning och tegelslagning i grannskapet.

- *Fanns det spår efter någon av de verksamheterna?*

I historiska källor omtalas kålgårdar på Södermalm.

- *Kunde det finnas spår efter odling inom det aktuella undersökningsområdet? Vad var det i sådana fall som odlades?*

Det murade huset som påträffades på ena sidan gatan vid förundersökningen och kulturlagren med förmodade golvnivåer på den andra sidan lät antyda att här funnits tomter med olika social status.

- *Hur såg den materiella kulturen ut på ömse sidor om gatan? Arkitektoniskt fanns där uppenbara skillnader, men avspeglades detta också i till exempel bordskultur eller kosthållning?*

I december 2013 förändrades undersökningens förutsättningar då det plötsligt visade sig att det fanns ett mycket större tidsdjup och delvis också större komplexitet i de lämningar som fanns kvar på Södermalmstorg. Under påfört grus fanns bebyggelselämningar från mitten på 1500-talet och under dem nästan metertjocka kulturlager.

Eftersom den ursprungliga undersökningens frågeställningar var tämligen generella så kom dessa inte att påverkas i någon större utsträckning, utan de kunde fortsatt vara giltiga.

Några nya frågor som uppkom berörde de påförda grusmassorna.

- *Varför hade gruset förts hit?*
- *När skedde det?*
- *Vad föregick ödeläggelsen av 1500-talets bebyggelse?*

Andra kompletterande frågor som uppkom rörde den nypåträffade bebyggelsen.

- *Vad var det för byggnader, var det bostadshus, fähus, skjul?*
- *Representerade den här bebyggelsen den som omnämnts i de skriftliga källorna från 1500-talet. Alltså en enklare bebyggelse med låg ekonomisk status.*
- *Hur långt tillbaka i tiden hade den påträffade bebyggelsen existerat på Södermalmstorg?*

Eftersom de påträffade kulturlagren var nära nog metertjocka så uppkom även frågor som berörde dem.

- *Fanns här osteologiskt eller arkeobotaniskt material som kunde användas för att tolka de boendes levnadsmiljö och kosthåll?*

Vår undersökning kom sedan att fortsätta i ytterligare en etapp från december 2014 till och med juni 2015. Vi hade då kunnat konstatera att det inom Södermalmstorgsområdet fanns en reglerad bebyggelse med tomter och gränder från tiden omkring år 1300 fram till mitten av 1500-talet.

I den nya undersökningen var fortsatt frågeställningarna inriktade mot att belysa bebyggelsens organisation och funktion, liksom mot att ge akt på gårdsinnevånarnas status, kostvanor och konsumtionsmönster. Här bedömdes det också som möjligt att spåra skillnader mellan olika bebyggelseenheter med avseende på till exempel social status som den avspeglas i den materiella kulturen.

2014 hade vi funnit ett medeltida murat hus vilket var något helt unikt för Södermalm, inför den fortsatta undersökningen väckte detta naturligtvis frågor.

- *När byggdes det murade huset?*
- *Hur hade det brukats?*

En annan fråga som uppkommit gällde vilken typ av metallhantverk det var som bedrevs här under 1300-talet? Vi hade nämligen gjort fynd av metallklipp, slagg och ämnesjärn våren 2014.

Genomförande

När undersökningen vid Södermalmstorg inleddes hösten 2013 hade ytan schaktats ned till en påträffad gata med en sträckning som visade att den anlagts före den stora gaturegleringen på Södermalm, vilket innebär att den var från tiden före cirka 1650.

Schaktningen hade skett i samband med den förundersökning som utfördes av Stadsmuseet i Stockholm under sommaren 2013.[1]

Detta gjorde att vår undersökning i princip direkt kunde påbörjas med handgrävning. Inledningsvis kom vi dock att använda oss av maskinstöd i form av en mindre grävmaskin eftersom vi i ytans östra del skulle ta fram murrester och tömma en källare som påträffats vid förundersökningen. Källarvåningen hade fyllts igen med raseringsmassor i samband med att huset revs inför den förestående gaturegleringen vid 1600-talets mitt.

Av logistiska skäl beslutade vi att undersökningsytan öster om den påträffade gatusträckningen skulle tömmas ut först. Denna östra del omfattade i stort sett helt och hållet nedgrävningen för husets källarplan. Allra längst åt öster fanns dessutom ett frischakt för en stödmur mot ett järnvägsspår som anlades här 1871.

Sedan den östra delen var färdigundersökt skulle därefter gatan och den västra delen av området undersökas. En mindre provgrop (1x1 meter) som togs upp i samband med förundersökningen hade visat att där fanns omkring meterdjupa skiktade kulturlager som vilade på åsgrus.

Hösten 2013 uppgick undersökningsytan till cirka 135 m^2.

I början av december 2013 just som undersökningen skulle avslutas stod det klart att lämningarnas botten inte låg på orört åsgrus utan att detta grus hade förts dit och var uppblandat med annat material. Det påförda gruset var upp till två meter tjockt och täckte en brandskadad bebyggelse från 1500-talets mitt.

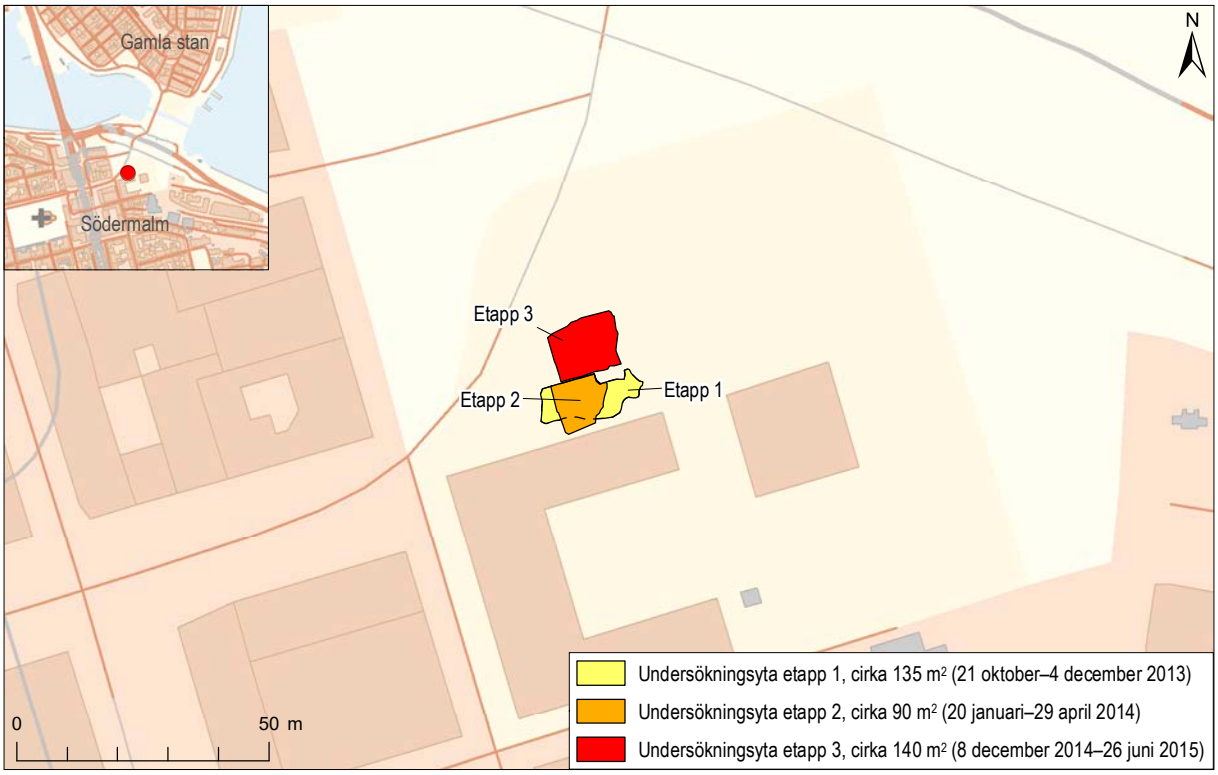
Av säkerhetsskäl måste undersökningen nu avbrytas och schaktet behövde stärkas upp med nya sponter och med en grundförstärkning av Stadsmuseets grundmurar.

Innan avbrottet hann vi sondera kulturlagret och den nypåträffade bebyggelsen med hjälp av jordsond, dessutom tilläts vi gräva en mindre provgrop. Vi kunde då konstatera att kulturlagret var skiktat och minst metertjockt. Det framgick också att det omfattade minst 2–3 olika nivåer med träkonstruktioner. Den yngsta av dessa nivåer, som nu låg synlig för oss, kunde utifrån keramikfynd dateras till mitten av 1500-talet.

Vi tolkade det som att den här bebyggelsen röjts undan och att gruset förts på i samband med de omfattande arbeten som gjordes i området i samband med byggandet av Gustav Vasas nya försvarsverk på 1550-talet.

Den nyupptäckta fornlämningen ledde till att ett nytt beslut om fortsatt undersökning fattades av Länsstyrelsen[2] och utgrävningen kunde fortsätta efter att schaktet säkrats upp. Den nya etappen pågick i tre månader med start den 20 januari 2014 och pågick till den 29 april. Den här etappen omfattade en yta på 90 m^2.

Figur 8. Här har vi upptäckt att gruset som vid förundersökningen antogs vara naturligt, och på så vis utgöra den ursprungliga markytan, istället var påfört. Under ungefär två meter grus hittade vi sedan en bebyggelse från 1500-talets mitt.

Figur 9. På den här planen syns hela vår undersökningsyta uppdelad på de tre olika etapperna. Skala 1:1 500.

Undersökningarna vid Södermalmstorg kom även att omfatta en tredje säsong sedan uppdragsgivaren beslutat att man behövde en större yta för de arbetens som skulle utföras. Denna nya yta låg direkt norr om den tidigare och tätt an mot den spontvägg som fanns där. Säsong tre inleddes den 8 december 2014 och pågick till den 26 juni 2015. Nu undersöktes en yta på 140 m^2.

Sammantaget kom undersökningsytan under åren 2013–2015 att uppgå till cirka 290 m^2.

Metoder

Undersökningen genomfördes med en kontextuell undersökningsmetod som baserades på single-context dokumentation. Detta innebar att varje framgrävd kontext (lager/konstruktion) dokumenterades separat och relaterades till andra kontexter utifrån sin stratigrafiska position.

I vår analys av stratigrafin har vi använt välkända begrepp som kontext – grupp – fas. Dessa begrepp utgör en hierarkisk tolkningsstruktur där *kontexten* utgör den minsta byggstenen i kedjan. Kontexter har fogats samman till *grupper*. Grupperingen har sedan legat till grund för en stratigrafisk sekvens som omfattar inslag av konstruktion – brukning – destruktion. Denna sekvens har sedan fått bilda underlag för en *fasindelning*. Fasskiljen har vi lagt där vi kan spåra en förändring i brukning eller i rumslig struktur. Den kronologiska sekvensen dateras främst med hjälp av fynd, men även dendrokronologiska resultat liksom ^{14}C-dateringar har varit oss till hjälp. Denna kronologiska sekvens har sedan jämförts med kända historiska data. På så vis har kronologin infogats i en kulturhistorisk kontext.

All grävning skedde med mindre handredskap, vissa påförda lager togs dock bort med grövre handredskap eller med stöd av en mindre maskin.

En del lager, framför allt från golvnivåer och förmodade brukningsytor utomhus, vattensållades för att ta tillvara eventuell förekomst av små ben från fisk och fågel.

Framför allt från golvlager men också i förmodade odlingsytor, togs prover som sedan användes till makroskopiska analyser i fält. Detta för att underlätta tolkningen av kontexternas innehåll, tillkomstsätt och funktion.

Alla inmätningar gjordes digitalt med totalstation eller GPS. Påträffade lämningar (kontexter i form av lager/konstruktioner) dokumenterades efter inmätning på en speciellt utformad blankett och med digital fotografering.

Vissa kontexter såsom stenlagda gränder och större träkonstruktioner dokumenterades med digitala lodfoton som sedan rektifierades och överfördes till digitala ritningar.

Lämningarna efter 1600-talets bebyggelse i form av kök och källare som fanns bevarade på platsen dokumenterades med hjälp av analoga byggnadsuppmätningar som sedan ritades rent digitalt.

Kökslämningarna dokumenterades också i en 3D-modell skapad av digitala foton.

Redan från undersökningarnas början använde vi en helt nyutvecklad applikation som möjliggjorde att beskrivningarna kunde göras digitalt på läsplatta och sedan direkt föras in i vårt dokumentationssystem.

Inmätningar och övrigt dokumentationsmaterial fördes över i ett GIS-baserat dokumentationssystem (SiteWorks) för vidare analys. I detta system registrerades även påträffade fynd.

Figur 10. Alla kontextbeskrivningar gjordes digitalt på läsplattor vilket underlättade och snabbade upp dokumentationen på ett bra sätt. Informationen från läsplattan fördes sedan in i vårt GIS-baserade dokumentationssystem.

Analyser

Osteologisk analys

För att besvara frågor rörande de boendes kosthåll och konsumtion i denna del av Stockholm gjordes osteologisk analys på material insamlat i ett urval av stratigrafiskt lämpliga kontexter.

Makrofossilanalys

Som ett komplement till studien av kostvanor, liksom för att skapa ett underlag för tolkningen av hur påträffade byggnader och gårdsytor brukats, gjordes analyser av makrofossilt material. För att öka tolkningspotentialen i det makrofossila materialet kom den makroskopiska analysen även att omfatta insekter, snäckor, puppor, fekalier mm.

Dendrokronologi

Dendrokronologisk analys gjordes för att datera huslämningar och andra väsentliga konstruktioner, användbarheten var dock mycket begränsad på grund av att tyngden av påförda grusmassor hade bidragit till att deformera merparten det virke som fanns bevarat.

^{14}C-analys

I dateringssyfte tillämpades även ^{14}C-analys som komplement till dendro- och fynddaterade kontexter.

Keramisk analys

En keramisk studie utfördes med syftet att skapa ett dateringsunderlag för den påträffade bebyggelsen och för att spåra ev. sociala skillnader i konsumtionsmönster eller kulturell tillhörighet hos de boende i undersökningsområdet. Studien inriktades i huvudsak på att analysera datering, kärlformer och proveniens.

Glasanalys

En glasanalys gjordes på en utvald del av det glas som påträffades vid undersökningen. Analysen syftade till att öka kännedomen om när glas började användas, dels i byggnader, dels som en del av bordskulturen i denna del av staden. Vid sidan av detta syftade analysen till att datera glaset och om möjligt avgöra formtyp samt produktionsorter.

Analys av klädesplomber

I samband med den tredje etappen av undersökningen påträffades ett flertal klädesplomber av bly. Med syfte att datera och proveniensbestämma dem så lämnades de på analys till expertis i Holland.

Kritpipsanalys

Alla kritpipor har analyserats med avseende på datering och tillverkningsort, samt i vissa fall även på tillverkare.

Arkeometallurgisk analys

En arkeometallurgisk analys utfördes på fyndmaterial som påträffades i en medeltida verkstad från tidigt 1300-tal. Det analyserade materialet utgjordes av slagger och föremål, däribland en järnbarr av osmundtyp. Syftet var främst att försöka fastställa vilken produktion och vilka tekniker som använts i verkstaden. Om möjligt, fanns också ett intresse av att försöka bestämma järnets proveniens.

Förmedling

Fältarbetet var underkastat mycket strikta säkerhetsrutiner vilket gjorde det i princip omöjligt att låta besökare få tillträde till undersökningsplatsen. Hösten 2013 och våren 2014 kunde vi dock få tillgång till en mindre yta varifrån allmänheten i samband med guidade turer kunde blicka ner i det schakt där undersökningen pågick.

De guidade turerna sköttes hela tiden av Stadsmuseet i Stockholm. Guiderna fick fortlöpande information om undersökningsresultaten så att dessa kunde förmedlas vidare i samband med visningarna. Under vinterperioden, från slutet av januari till slutet av april 2014, ägde undersökningen rum i tält på grund av väderförhållandena. För att då ändå möjliggöra en viss inblick i vad som pågick installerade vi en videokamera i tältet. Denna kamera kopplades till en skärm inne på Stadsmuseet. På så vis kunde guiderna i samband med visningarna berätta vad det var för lämningar som kom fram just för tillfället till de videobilder som då sändes. Därigenom kunde vi bjuda in allmänheten till undersökningsytan utan att det inverkade på säkerhetsrutinerna.

Guidningarna ägde den första månaden rum var annan dag och omfattade två visningar med 60 besökare per visning. Därefter fick visningarna av ekonomiska skäl begränsas till två gånger per vecka med 30 besökare vid varje tillfälle. Totalt besöktes de guidade turerna av drygt 2700 personer.

Som komplement till guidningarna 2013 och 2014 sattes också stora informationsskyltar upp i anslutning till undersökningsytan. Dessa uppdaterades fortlöpande.

En lördag i mitten av juni 2014 arrangerades ett ”Öppet hus” i Slussenprojektets regi med över 3000 besökare, där guidade vi och berättade med hjälp av bilder om de resultat som då uppnåtts i samband med utgrävningarna.

Förutom de ordinarie guidningarna anordnade vi fyra specialguidningar i egen regi, dessa hölls för Slussenprojektet och Länsstyrelsen. Ytterligare en sådan guidning gjordes på försommaren 2015 för kulturministern och riksantikvarien i samband med att fältarbetet inom detta projekt avslutades.

Fortlöpande under hela projektet publicerade vi på vår hemsida totalt ett knappt 30-tal artiklar med text och bilder som informerade om de aktuella resultaten. Här publicerade vi också 3D-modeller som visade vissa av de lämningar som kom fram. Dessutom lades två egenproducerade filmer upp på vår Youtube-kanal där de fynd vi gjort från 1600-talets Södermalmstorg presenterades.

Ett annat sätt att nå ut till den intresserade allmänheten som vi ville prova, var att skapa en mobilapplikation där man enkelt kunde få information om våra undersökningsresultat direkt i sin mobiltelefon. Detta var då något, som oss veterligt, tidigare inte alls utnyttjats för förmedling inom svensk arkeologi.

I samarbete med Tekniska högskolan i Stockholm gjorde vi också en VR-applikation av det 1600-talskök som påträffades på Södermalmstorg. Denna visades för barn och ungdomar under ett höstlov på Stadsmuseet 2013.

Figur 11. Här bjuds på ett besök i 1600-talsköket från Södermalmstorg med hjälp av VR-teknik.

Ett mer traditionellt sätt att informera på var ju att helt enkelt hålla föredrag om undersökningen. Totalt hölls ett drygt 10-tal föredrag för allmänheten, arkeologiska forskarkollegor samt Slussenprojektets olika instanser. Som mest åhördes ett av föredragen av 520 åhörare på biografen Park i regi av Senioruniversitetet i Stockholm.

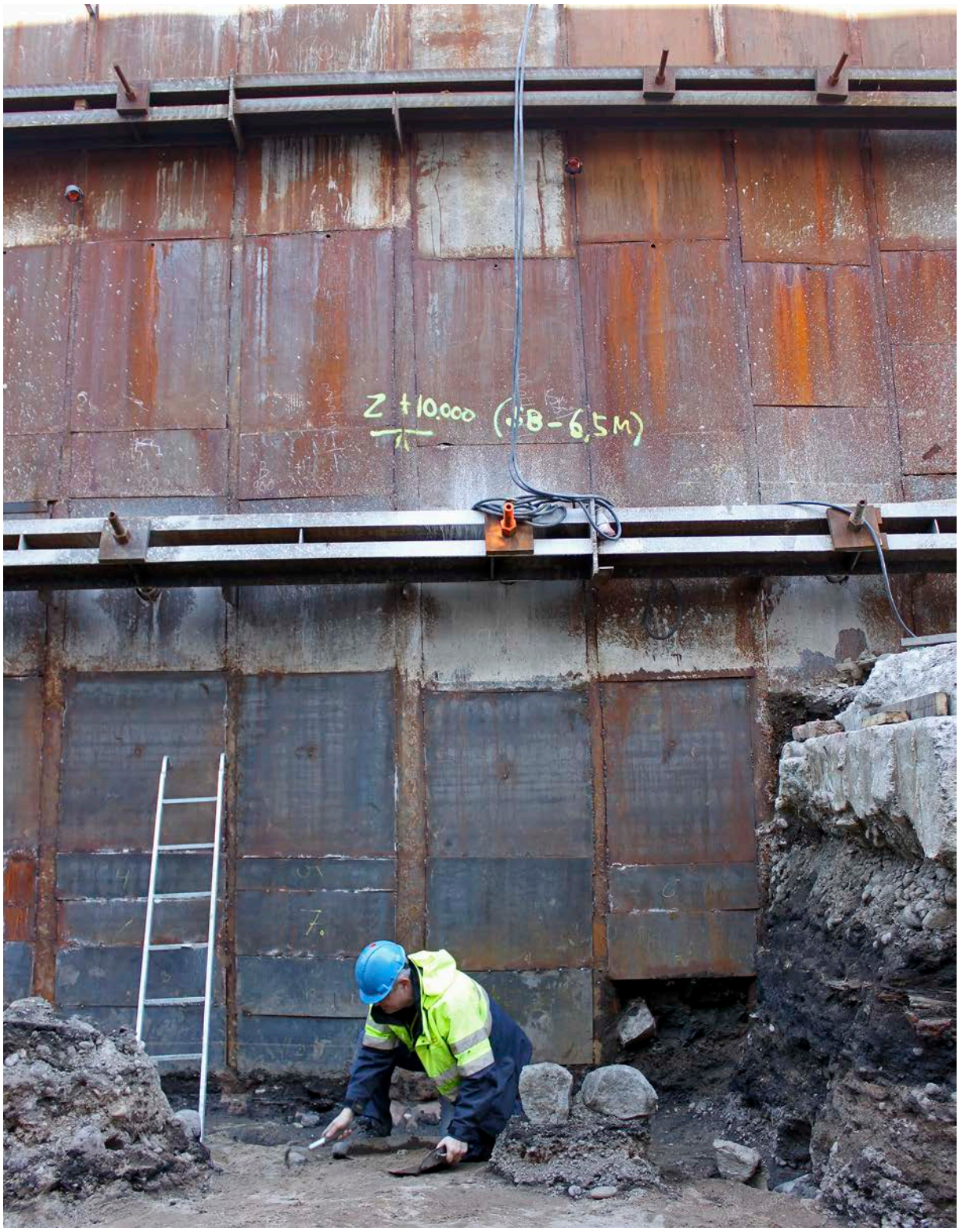
En arkeologisk undersökning centralt i Stockholm hamnar lätt i massmedias blickfång, speciellt om resultaten är så pass sensationella som vid Södermalmstorg. Detta mynnade ut i nio radioinslag i Sveriges Radio P1 och P4 samt Radio Sweden, 23 tidningsartiklar i lokal- och rikstäckande press samt nio TV-inslag i SVT och TV4.

Själva har vi skrivit en kort sammanfattande artikel i Populär Arkeologi nummer 3, 2016 och en artikel om en handelsmannagård på Södermalmstorg i Sankt Eriks årsbok 2016 som hade temat ”Invandrat och utvandrat. Stockholm i ett internationellt perspektiv”.

Slutligen så invigdes i juni 2015 en utställning på Medeltidsmuseet med titeln ”Slussen under ytan”. I den utställningen ingår resultaten från undersökningen på Södermalmstorg som en viktig del. Tanken är att utställningen ska uppgraderas kontinuerligt allt medan Slussenprojektet pågår och kompletteras med nytillkomna resultat.

Noter

1 Se Hedlund 2015.
2 Detta gjordes 2014-01-24.

Figur 12. Cirka sju meter under dagens markyta kom vi slutligen ner till orörd mark.

Arkeologi
konsult

Undersökningsresultat

Under bearbetningen av undersökningsresultaten har arton olika faser identifierats.

Med faser avser vi i denna rapport större strukturella förändringar inom undersökningsområdet som omfattar i stort sett hela den undersökta ytan.

Under varje fas sker naturligtvis många både större och mindre händelser, ett hus på en tomt brinner ner eller rivs och ersätts med ett annat hus, delar av en gata läggs om och så vidare. Sådana händelser beskrivs inom respektive fas och har i två fall lett till att fasen har delats upp i underfaser för att lättare kunna beskriva bebyggelseutvecklingen. Detta gäller för fas 4 och fas 6.

Dateringen av faserna baseras dels på det fyndmaterial som hittats, huvudsakligen rör det sig om mynt, kritpipor och keramik, och dels på ^{14}C-analyser och dendrokronologiska analyser.

Redan från och med fas 2 finns en bebyggelse här på Södermalmstorg som är reglerad i tomter. Tomtstrukturen låg inte helt fast över tid, utan vi har kunnat konstatera att vissa förändringar har skett.

I vår beskrivning av undersökningsresultaten har vi valt att lägga in faserna i sex olika tidsskeden, där varje skede är baserat på skriftliga omnämnanden och kända historiska händelser som påverkat den bebyggelse vi undersökt. Till exempel utgörs skede 4 av faserna 7–10 vilket representerar en tidsrymd mellan åren 1524 och 1554. Detta skede initieras av de politiska händelser som ledde fram till Gustav Vasas maktövertagande och avslutas sedan i samband med de aktiviteter han beordrade i vårt närområde för att stärka Stockholms försvar med byggandet av ett nytt försvarstorn och en ny vallgrav.

I skedesbeskrivningarna och fasbeskrivningarna gör vi historiska genomgångar med relevans för de lämningar som framkom. I varje skedesbeskrivning gör vi också en presentation av de fynd som framkom och som bidrar till tolkningen av de aktiviteter som då förekom.

Nordecta

Skede 1, 1020–1040 (fas 1)
Senvikingatida närvaro på Södermalm

Pollenanalyser från Fatbursjön visar att markerna runt sjön från och med vikingatid användes som betesmark för boskap. Under vikingatid så sker också en markant avverkning av skog på Södermalm, framförallt av ek som var eftertraktat som byggnadsmaterial. Under 800–900-talen så kan man även spåra den första sädesodlingen runt sjön. De sädesslag som odlades var huvudsakligen vete och råg. Det är också under den här perioden som inslaget av kolpartiklar ökar markant i sjöns sediment, vilket helt enkelt tyder på en kraftig ökning av aktiviteter.[1]

Trots dessa tydliga indikationer så har tidigare inga säkra vikingatida fynd gjorts på Södermalm. Ett mindre skattfynd av fyra engelska och 62 tyska silvermynt gjordes på Långholmen år 1829 vilka har daterats till tiden omkring år 1000.[2] Ett mindre uppmärksammat men inte oviktigt fynd i diskussionen kring vikingatida aktiviteter på Södermalm är fyndet av keramik som hittades i samband med arkeologiska undersökningar i Björns trädgård 2003. Keramiken var av en grov inhemsk typ som brukar benämnas som AIV keramik och kan dateras till vikingatid eller tidig medeltid.[3]

Det är svårt att idag föreställa sig hur topografin vid Slussen såg ut under 1000-talet. Genom landhöjning, byggnationer och utfyllningar av stränderna har området genomgått stora förändringar genom århundradena. Landhöjningen var anledningen till att vattnen kring Stadsholmen vid denna tid blev de enda farbara segellederna mellan Mälaren och Östersjön. I början av 1200-talet avsnördes Mälaren helt från Östersjön och blev en insjö.[4] 1286 omtalas Mälaren som *stagnum*, det vill säga stillastående vatten. Något som brukar tolkas som att Mälaren var en insjö. Avsnörningen av Mälaren innebar också att det bildades kraftiga strömmar runt Stadsholmen där Mälaren hade sitt utlopp i Östersjön. Utloppen var Söderström och Norrström som första gången omnämns i skrift år 1305 respektive 1332. Söderström och Slussenområdet var inte bara viktig som kommunikationsled mellan Mälaren och Östersjön. För de som skulle passera Mälaren landvägen i nord–sydlig riktning gick den kortaste vägen över Södermalm och Stadsholmen. Den var länge den enda färdvägen söderut och var i bruk under många århundraden under namnet Göta landsväg. Längs Göta landsvägs sträckning söder om Stockholm ligger flera järnåldersgravfält vilket talar för att vägen har förhistoriska anor.[5]

Som redan nämnts har den ursprungliga topografin vid Slussen förändrats radikalt sedan 1000-talet. Genom de arkeologiska undersökningarna vi genomfört på Södermalmstorg vet vi nu att 1000-talets markyta låg närmare sju meter under dagens torg och att den var flack med endast en svag slänt ned mot vattnet. Hur passagen över Söderström gått till vet vi inte. Den första broförbindelsen över Söderström finns omtalad i de skriftliga källorna år 1289.[6] Enligt Hans Hansson så är det inte troligt att det funnits någon bro över Söderström förrän vid stadsbildningen vid mitten av 1200-talet då detta var ett stort arbetsföretag som krävde en omfattande organisation.[7] Men det finns såväl skriftliga källor som geologiska indikationer på att Södermalm tidigare kan ha varit förbundet med Stadsholmen genom ett smalt näs vid läget för nuvarande Slussen.[8]

Ungefär år 1230 utgav den isländske politikern och historieskrivaren Snorre Sturlasson ut verket Heimskringla som består av flera olika historiska berättelser. En av dem är Olav den heliges saga som handlar om den norske kungen Olav den Helige som regerade i Norge 1015–1028. I sagan berättas bland annat om hur Olav seglade längs Östersjökusten och vidare in i Mälaren där han härjade längs stränderna. Medan Olav plundrade i Mälaren lät

den svenske kungen Olof Skötkonung spänna järnkedjor över Norrström, som i sagan omtalas som Stocksund, för att hindra kung Olav att ta sig ut till Östersjön igen. Vid Norrström skall det ha funnits en kastal på den ena sidan och på den andra skall en här ha samlats för att möta den norske kungen. När Kung Olav såg att han inte kunde ta sig ut genom Norrström och dessutom nåddes av uppgifter om att Olof Skötkonungs hade samlat en stor här och många skepp grävde han sig igenom ett näs och lyckades på det sättet ta sig ut i Östersjön. Utbrytningen genom näset omtalas i sagan på följande sätt *”Alla vattendrag i hela Svitjod rinner ut i Lögrinn[9], men det finns bara ett utlopp ur Lögrinn och det är så smalt att många åar är bredare. När det regnar mycket och det är snösmältning rinner vattendragen till så häftigt att det forsar ut genom Stocksund[10] och Lögrinn svämmar över högt upp på land. När utgrävningen nådde havet forsade vattnet ut. Kung Olav lät då ta ombord alla roder och hissa seglen. Det var god vind. De styrde med årorna och de stora skeppen gick genom det grunda vattnet och alla kom helskinnade ut till havet” Svearna tog sig till sveakungen Olav och berättade för honom att Olav digre tagit sig ut till havet. Hårt förmanade sveakungen dem som skulle sett till att kung Olav inte kom ut. Sundet kallas sedan dess för Konungssund[11] och det går inte att segla där med stora skepp utom då vattnet står som högst”.* Ett stycke längre fram i sagan berättas även att svearnas här skall ha försökt att förhindra kung Olav att ta sig ut genom näset men att strandkanterna underminerades av det forsande vattnet vilket fick till följd att slänterna rasade ner i vattnet och drog med sig många män i svearnas här av vilka flera dog. Att detta skulle ha skett förnekades dock av svearna.[12]

Snorres tillförlitlighet som historisk källa är inte oomtvistad men många forskare anser att hans beskrivningar av topografiska förhållanden är trovärdiga. Inget tyder på att Snorre själv skulle ha varit i trakten av Stockholm. Uppgifterna om händelserna i Mälaren har han troligen inhämtat när han år 1219 besökte Birger jarls äldre bror Eskil som var lagman i Västergötland.[13] När Slussen skulle byggas om på 1930-talet så kartlade stadsgeologen Carl Caldenius grundtopografin i området genom ett stort antal borrprov. Borrningarna visade att det från Södermalmssidan skjutit ut en smal åsrygg som sträckt sig förbi nuvarande slussrännan mot Gamla stan. De geotekniska undersökningarna visade även att det funnits en udde som sträckt sig från nuvarande Järntorget i riktning mot Södermalm.[14] Detta talar för att det kan ha funnits ett sammanhängande smalt näs mellan Södermalm och Stadsholmen under början av 1000-talet, den tid då Olav den helige enligt sagan skall ha grävt sig ut till havet.

Vid arkeologiska undersökningar på Helgeandsholmen 1978–1980 hittades nedslagna pålar och fyrkantshuggna stockar av ek som tolkats som rester av en pålspärr i Norrström. De dendrokronologiska analyserna av virket visade att träden var fällda mellan 980–1020 med en koncentration till 1000-talets början.[15] Dateringen sammanfaller väl med tidpunkten för händelserna i Snorres saga om Olav den heliges aktiviteter i Mälaren. Alldeles oavsett om pålspärren kan härledas till den avspärrning av Norrström som Olof Skötkonung enligt sagan skall ha låtit göra så visar spärren att det har funnits ett behov av att kunna stänga av och ha kontroll över leden vid Norrström vid 1000-talets början. Någon liknande pålspärr har inte påträffats vid Söderström vilket skulle kunna betyda att det inte funnits något behov av avspärrning där då det helt enkelt inte funnits någon farbar segelled där vid denna tid.

De geologiska observationerna visar att möjligheten finns att det varit möjligt att ta sig från Södermalm till Stadsholmen landvägen. Kanske har näset bättrats på genom mänsklig hand. På vikingatida runstenar som står i närheten av vad som under vikingatid varit ett vattendrag eller sankmark omtalas inte sällan brobyggande. Det handlade vanligtvis inte om några broar i dagens mening, utan oftast att man byggt upp en vägbank av grus och sten så att man någorlunda torrskodd skulle kunna ta sig över ett vattendrag eller en sankmark. Någon sådan runsten har emellertid inte påträffats vid Slussen. Det finns endast tre kända runstenar från Stockholm, varav en som var lagd som tröskelsten i Riddarholmskyrkan har varit försvunnen sedan 1700-talet. Den andra är den välkända runsten som är inmurad i grunden till en fastighet på Prästgatan i korsningen till Kåkbrinken. Den tredje runstenen kan numera ses på Medeltidsmuseet

men var fram till 1600-talet inmurad i ett hus vid Södersluss i närheten av Järntorget. Vid Stadsholmen möts landskapen Uppland och Södermanland och intressant är att runstenen från Prästgatan har en typisk uppländsk stil medan runstenen från Södersluss har en ornamentik som är utmärkande för sörmländska runstenar från 1000-talets första hälft, sannolikt mellan 1020–1050. Sammanlagt finns ett femtontal runstenar på Södertörn som anses vara ristade av samma runristare som ristade runstenen som nu står på Medeltidsmuseet. Vi vet även att runristarens namn var Halvdan då han avslutat en runtext på en runhäll i Tyresta i Österhaninge med orden *”Halvdan högg runorna”*[16]. Var runstenen ursprungligen varit placerad är inte möjligt att avgöra men förmodligen har den inte flyttats någon längre sträcka. Texten på runstenen är ofullständig då nedre delen av stenen saknas. Den bevarade texten lyder *”Karl och Adisla lät resa… (efter) Arnisl, (sin) fader”*. Något brobyggande finns inte omnämnt på den bevarade delen av runstenen men det har föreslagits att stenen varit rest vid början av Göta landsväg som utgick från dagens Södermalmstorg.[17] Att runstenar placerades vid vägar och gränslägen är väl känt och det finns forskare som menar att det är troligt att flera runstenar har varit resta utmed Göta landsvägs sträckning på Södermalm och då sannolikt vid brolägena vid Björns Trädgård och Skanstull.[18]

Figur 13. Översiktsbild från öster där de stora cirkelrunda kokgroparna avtecknar sig tydligt mot den ljusa bottensanden. Till vänster syns kokgrop 1299 (kontextgrupp 1) och höger om denna kokgrop 1300 (kontextgrupp 2). Direkt intill den stora kokgropen 1300 syns även den mindre kokgropen 1301 (20150603-104857).

Fas 1. Datering 1020–1040

Det finns som vi redovisats ovan såväl naturvetenskaplig som arkeologisk dokumentation som visar på en ökad aktivitet runt Stadsholmen under sent 900-tal och 1000-talets början. Vid undersökningarna på Södermalmstorg påträffades tre stycken kokgropar nedgrävda i den ljusa bottensanden vilka kan dateras till 1000-talets första hälft. Kokgroparna var belägna på en nivå av cirka sex meter över havsnivån och har legat i en mycket svag slänt mot öster nära den dåtida strandlinjen som vid denna tid var cirka fyra meter högre än idag.[19] Två av groparna var mycket stora, närmare två meter i diameter och upp till en halv meter djupa. Den tredje var knappt en meter i diameter. Kokgroparna var fyllda med sand och grus som var svartfärgad av kol och sot. I fyllningen fanns även en hel del mindre stenar, flertalet runt en decimeter stora. Åtskilliga av dem var skörbrända, ett tecken på att de utsatts för hög värme. Flera horisonter med sot och kol kunde urskiljas i fyllningen vilket visar att det eldats flera gånger i dem. Det mesta talar dock för att användningen skett under en kort begränsad tidsrymd. I ett par av kokgroparna hittades ett fåtal brända ben från gris och möjligen får eller get. Den makrofossila analysen av fyllningen i kokgroparna påvisade enbart förekomsten av träkol. Kokgroparnas funktion framstår därmed som oklar.

Hela den norra ytan täcktes av ett 0,05–0,20 m tjockt gråsvart lager[20] av kulturjordsinfiltrerad sand och grus. Lagret innehöll mycket sparsamt med fynd, huvudsakligen ben och spikar. Det framkom även av ett fåtal skärvor stengods som kan dateras till senare delen av 1200-talet–1300-talets första hälft vilka sannolikt infiltrerats från ovanliggande lager i fas 2 och den första byggnationen i området. Ett ovanligt fynd utgjordes av två glaspärlor[21] som hittades intill varandra (figur 14). Pärlornas form och dekor är ganska vanlig under vikingatid. Det som särskiljer pärlorna från Södermalmstorg gentemot andra pärlor är att dekorslingan är grön och inte röd som de vanligtvis är på de vikingatida pärlorna av denna typ och hitintills har vi inte kunnat hitta någon parallell till dessa pärlor.

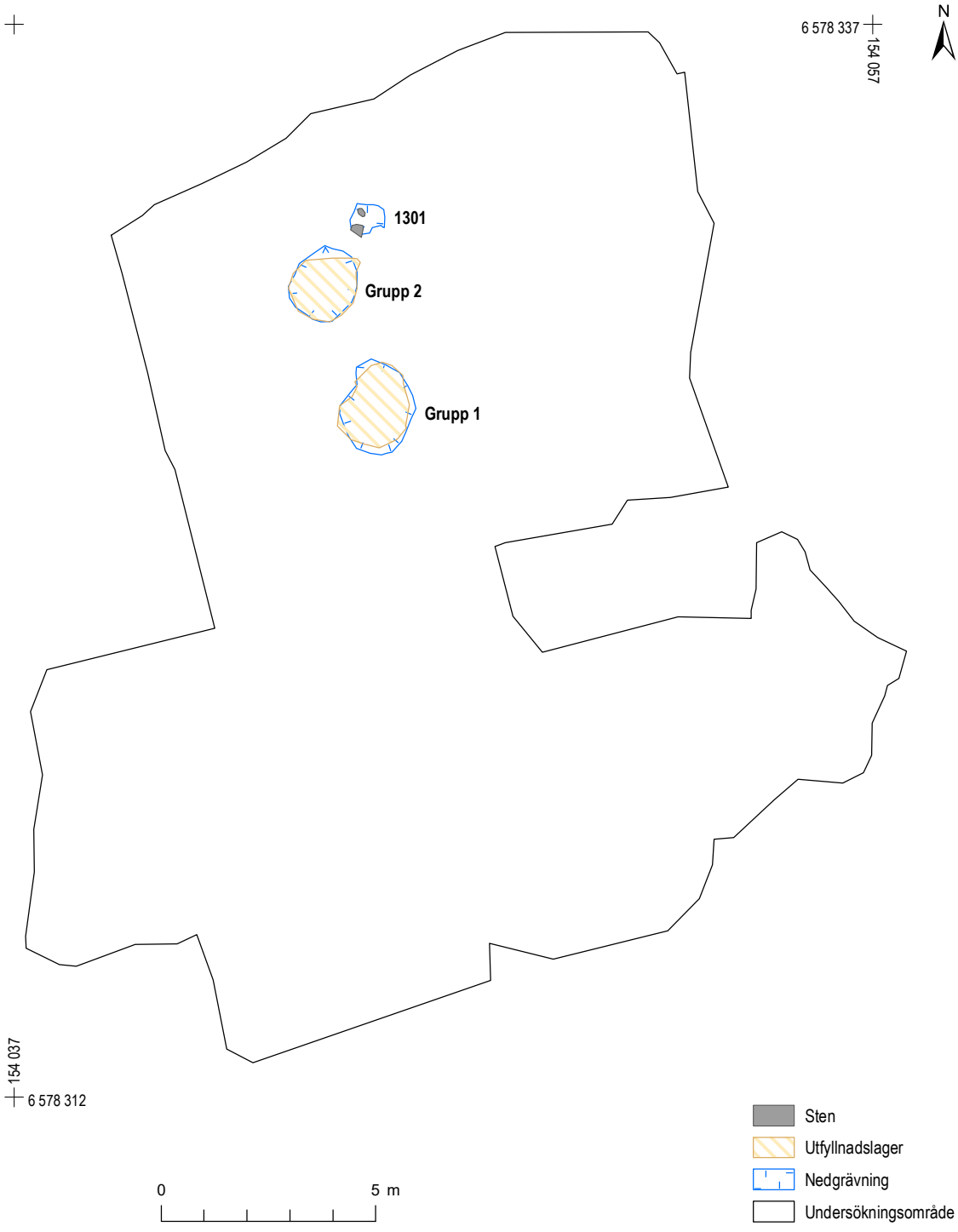
Dateringen av fasen till 1020–1040 bygger på en sammanvägd bedömning av tre stycken ^{14}C-prov varav två är tagna från fyllningen i de stora kokgroparna och ett från ett av de äldsta kulturlagren.[22]

Sammantaget så förstärker de påträffade konstruktionerna den tidigare bilden av Stadsholmen och dess närområde under sen vikingatid i så måtto att vi kan se en vikingatida närvaro med tillfälliga aktiviteter men inget som tyder på en fast bosättning.

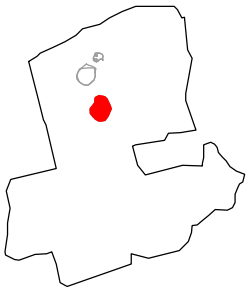
Figur 14. Dessa pärlor kan dateras till ca 1020–1040 och är de äldsta föremålen från undersökningarna på Södermalmstorg 2013–2015 (F:1294:45347:1). Skala 4:1.

KONSTRUKTIONER OCH KONTEXTGRUPPER I FAS 1, 1020–1040

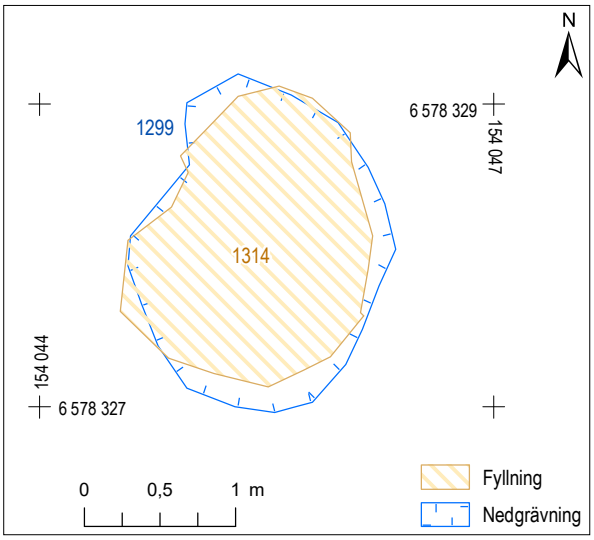
Figur 15. Fasplan över fas 1 (1020–1040). Skala 1:150.

Kontextgrupp 1. Kokgrop

Mot den orörda bottensanden i den norra delen av det undersökta området framkom en rundoval nedgrävning som var 1,75 x 2,1 m stor. Nedgrävningen var upp till 0,5 m djup och fylld med ett svart, sandigt, fett lager vilket innehöll en del kolbitar och rikligt med skörbränd sten. I fyllningen kunde en viss skiktning i form av sothorisonter iakttas vilket talar för att konstruktionen använts flera gånger.

Konstruktionen har tolkats som någon form av kokgrop där animalisk eller vegetabilisk föda beretts. Ett ^{14}C-prov som togs på material från fyllningen gav en datering till 962–1040 (91,9 % sannolikhet).[23]

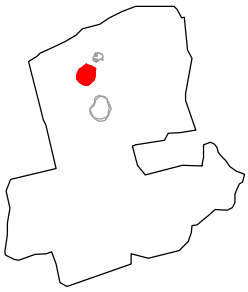

Figur 16. Plan över kontextgrupp 1. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
1299	Nedgrävning
1314	Fyllning

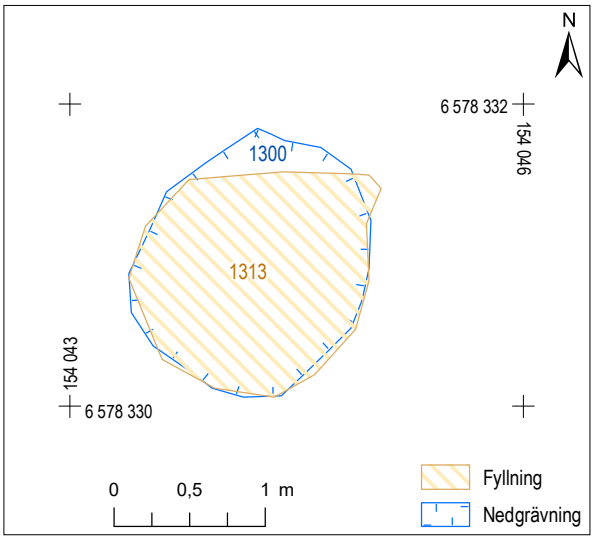
Figur 17. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 1.

Kontextgrupp 2. Kokgrop

En rundad, ca 1,8 m i diam. stor, nedgrävning med ett djup av 0,55 m. Fyllningen utgjordes av ett svart, sandigt, fett lager vilket innehöll en del kolbitar och ett fåtal ben, såväl brända som obrända. Fyllningen innehöll även rikligt med små rundade stenar i storleken 0,03–0,1 m varav en del var skörbrända. I fyllningen kunde en viss skiktning i form av sothorisonter iakttas vilket talar för att konstruktionen använts flera gånger. Nedgrävningen var anlagd på en nivå av + 5,98 – + 6,06 m ö h.

Konstruktionen har tolkats som någon form av kokgrop där animalisk eller vegetabilisk föda beretts. Den är samtida och har haft samma funktion som nedgrävningen kontextgrupp 1 som var placerad en dryg meter nordöst. Ett ^{14}C-prov som togs på material från fyllningen gav en datering till 968–1046 (90,3 % sannolikhet).[24]

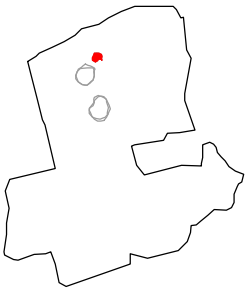

Figur 18. Plan över kontextgrupp 2. Skala 1:50.

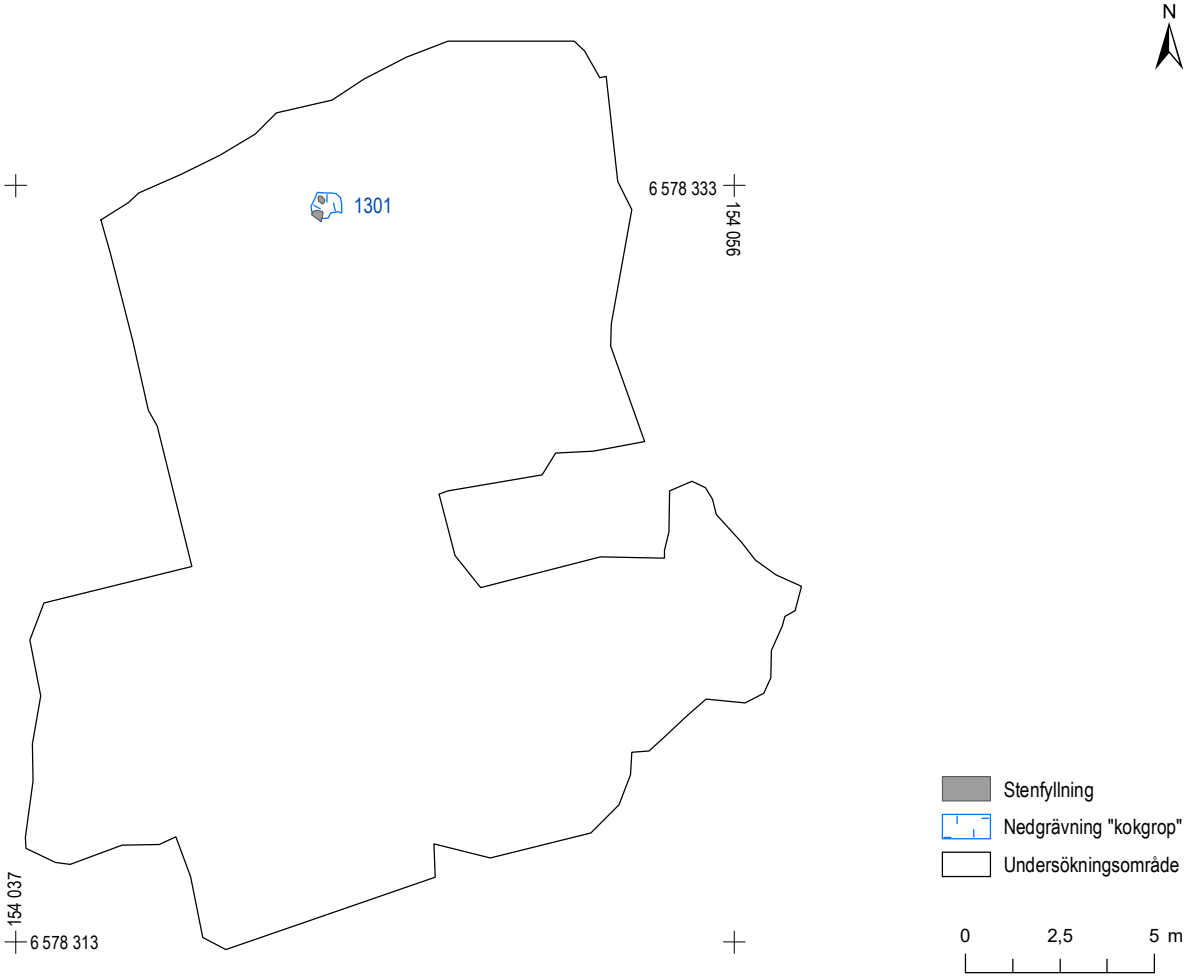
Kontextnummer	Kontext
1300	Nedgrävning
1313	Fyllning

Figur 19. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 2.

Kontext 1301. Kokgrop

En oval 0,65 x 0,85 m stor nedgrävning framkom intill ett mindre markfast block direkt norr om kontextgrupp 2. Nedgrävningen hade ett djup om 0,3 m och var något trattformad. Fyllningen utgjordes av svart sotfärgad sand med 0.05–0,15 m stora skärviga stenar av vilka närmare en tredjedel var skörbrända. I fyllningen påträffades spridda brända ben.

Figur 20. Plan över kontext 1301. Skala 1:200.

Noter

1 Robertsson m fl. 1992:8ff.

2 Zachrisson 2016:100f.

3 Bergman 2011:31. Den här typen av keramik dominerar under vikingatid men finns i användning fram till mitten av 1200-talet. Keramikfynden i Björns trädgård kan vara omdeponerade i ett yngre lager, men oavsett detta så har de avsatts i området under denna tidsperiod.

4 Miller & Robertsson 1982:326.

5 Söderlund & Hjulhammar 2007, Söderlund 2004a:10ff.

6 Angående tidpunkten för det första skriftliga omnämnandet av en bro över Söderström finns det många motstridiga uppgifter. Hansson uppger årtalet till 1280 medan Hans Eklund anger 1279 (Eklund 1981:8). I Söderlund och Hjulhammars arkeologiska utredning om Slussen uppges att det första skriftliga belägget är från 1289 (Söderlund & Hjulhammar 2007:13). Tord O:sson Nordberg skriver å sin sida att det första omnämnandet är från år 1297, men menar att det funnits broförbindelser över Norrström och Söderström innan Stockholms uppkomst (Nordberg 1935:43). Det råder med andra ord en viss förvirring kring det tidigaste omnämnandet av Söderbro. Läser man Bolin (1933:273, 339) så klarnar emellertid frågan. Där hänvisas till en klagoskrift till påven daterat 17 april 1289 där Sigtunadominikanerna anklagar slottsfogden Röd Keldorsson för att ha förhindrat dem från att genomföra köp av en fastighet i Stockholm (Riksarkivet SDHK-nr: 1448). Fastigheten uppges ligga vid Söderbro på en tomt som nio år tidigare ska ha överlåtits av Kung Magnus Ladulås till tysken Godeke de Memmela. Klagoskriften anger med andra ord att fastigheten 1289 ligger vid Söderbro men ingenting om att bron ska ha funnits där nio år tidigare när tomten överläts.

7 Hansson 1956:24, 172.

8 Söderlund & Hjulhammar 2007:7ff.

9 Mälaren.

10 Norrström.

11 Söderström. Söderlund & Hjulhammar 2007:7ff

12 Sturluson 1993:10f (i översättning av Johansson).

13 Bolin 1933:70ff.

14 Hansson 1956:17ff, Bild 5.

15 Ödman 1987:81ff.

16 Källström 2016:122ff, dateringen av runstenen som finns på Medeltidsmuseet till 1020-1050 är hämtad från Andersson 2013:28.

17 Kitzler Åhfeldt & Källström 2002:172.

18 Andersson 2013:26ff.

19 Ödman 1987:73, figur 28.

20 1294.

21 F:1294:45347:1.

22 1294, 1313, 1314.

23 Bilaga 7.

24 Bilaga 7.

Skede 2, ca 1275–1390 (fas 2–4)
En medeltida förstads framväxt och ödeläggelse

Perioden omfattar en tidsperiod som sträcker sig från senare delen av 1200-talet när den första bebyggelsen etablerar sig på Södermalm och i stort sett hela 1300-talet.[1] Här kunde vi följa hur en förstadsbebyggelse som på alla sätt tycks ha sin motsvarighet med den som fanns innanför stadsmurarna på Stadsholmen etableras och dör ut. I det äldsta skedet anlades en enklare byggnad samt en dammanläggning i den södra delen av undersökningsområdet. Dammen kan möjligen knytas till Dominikanerklostret eller Klara kloster vilka båda fick tomter i området av kung Magnus Ladulås år 1288. Att det redan från början fanns en fast planerad tomtstruktur syns tydligt i anläggningarnas samstämmiga orientering.

Mellan 1325 och 1350 sker stora förändringar i området. Bland annat anläggs kullerstensbelagda gator av vilka flera leder ner till en allmän brunn. På Stadsholmen dominerar kavelbroar fram till mitten av 1300-talet och först därefter börjar gatorna beläggas med kullersten.[2] Den södra delen av undersökningsområdet domineras nu helt av smidesverksamhet vilket avspeglades i en grop med slagg och smidesavfall samt fynden av flera ämnesjärn, så kallade osmundar, men även verktyg som punsar och dornar. Själva smedjan har sannolikt varit placerad strax utanför undersökningsytan. Den norra delen av det undersökta området hade karaktären av en helt annan social miljö. Där påträffades bland annat en hel del fynd som kan kopplas samman med soldaters beväpning, exempelvis armborstpilar, flera beslag av en baltisk typ av doppskor för svärd och knivar samt ett par sporrar. Under 1300-talets första hälft påträffades endast resterna av en enklare byggnad men omkring 1350 sker en omstrukturering av området. De tidigare små och vindlande kullerstensgatorna togs ur bruk och i stället anlades en bred och rak stenlagd gata som ledde ner mot Stadsgården. Gatan har varit mer än 4,5 meter bred och var uppdelad i två separata gång- och ridbanor med en ränndal i mitten. Gatans bredd motsvarar den som fanns för de största gatorna på Stadsholmen, de så kallade allmänningsgatorna. Enligt Magnus Erikssons stadslag skulle en allmänningsgata vara 8 alnar bred (ca 4,75 meter) vilket skulle ge plats åt såväl ridande som gående som det står i stadslagen.[3] Utmed gatan uppförs flera byggnader under senare hälften av 1300-talet. Flera av dem rivs eller brinner ner och ersätts med nya efterhand. Flertalet av dem är tolkade som enklare ekonomibyggnader men här fanns även ett mälthus och ett fristående kokhus. Anledningen till att en så pass stor gata anläggs vid den här tidspunkten måste innebära att det har funnits ett stort behov av utrymme för transporter av människor och varor vilket bör hänga samman med en ökad aktivitet nere vid Stadsgården. Stadsgården som var stadens skeppsgård omnämns i skrift första gången år 1448[4], men möjligen är det så att verksamheten etableras redan under 1300-talet och att det är den som föranleder behovet av en allmänningsgata.[5]

De raseringsmassor som avslutar fasen berättar om en bebyggelse av hög status i området. Denna bebyggelse har varit belägna direkt väster om det undersökta området, närmare den stora huvudvägen Göta landsväg som utgjorde landförbindelsen mellan Stockholm och de södra landskapen. Byggnaderna har troligen varit murade och uppförda i skiftesverksteknik med tegelklädda tak och åtminstone en av byggnaderna har haft fönster med färgat glas i rött, grönt och mörkblått. På golven har det funnits stenplattor av sandsten. Profana byggnader av den här digniteten måste ha varit myck-

et ovanliga även på Stadsholmen under 1300-talets första hälft. Även fyndmaterialet visar på en bordskultur som pekar mot det välbesuttna samhällsskiktet. Bland annat så hittades ett handfat av brons som användes till att tvätta händerna i under måltiderna då maten huvudsakligen åts med händerna. Vid sidan av dryckesbägare, kannor och grytor av keramik som huvudsakligen kan härledas till tyskt område hittades några riktigt exklusiva fynd. Till dessa hör en emaljmålad glasbägare från Venedig och en keramikskål från Persien.

Någon gång under 1390-talet så bränns och rivs hela bebyggelsen ned för att sedan falla i glömska. Förmodligen hänger detta samman med att ett nytt försvarstorn byggs på det yttersta näset mot Stadsholmen. Det torn som under resten av medeltiden kom att kalla yttre Söderport.[6] När det nya tornet uppförs vill man sannolikt inte ha en bebyggelse så nära försvarsanläggningen då det skulle ge angripande fiender möjlighet till skydd vid en belägring. Faktum är att den södra delen av undersökningsområdet står obebyggt redan från mitten av 1300-talet (fas 4, 1350–1390).

Vilka var det då som valde att bosätta sig utanför den trygghet som den skyddande stadsmuren gav? Klart är att de senare källornas uppgifter om att endast hantverkare, åkare och andra som bedrev illaluktande och brandfarliga verksamheter slog sig ner på Södermalm inte stämmer. Här möter vi en rik och ståndsmässig bebyggelse med stensatta gator som måste ha varit i paritet med de burgnare områdena på Stadsholmen. Förmodligen var det välbesuttna köpmän som valde att bosätta sig här på det flacka partiet närmast Stadsholmen. Kanske var de tyska köpmän eller möjligen kom de från någon av de hanseatiska städerna i Baltikum. Ett starkt indicium för att det handlar om tyskar är uppgifter i ett testamente som upprättades av den lybske handelsmannen Johan Castel den 31 juli 1350. Castel som var svärson till borgmästeren i Lübeck, Tideman Gustrowes, testamenterar där ett hus i Stockholm till sin bror Fredrik och sin syster Alheid Swart och hennes man Hinrik Swart. Fredrik får ärva två tredjedelar och Alheid en tredjedel av inkomsterna från fastigheten på villkor att de inte belånar eller säljer någon del av den. Var detta hus låg vet vi inte. Vad som är intressant för vår del i testamentet är uppgiften om att Alheid och Hinrik Swart är boende på Södermalm.[7] Med stor sannolikhet var Hinrik Swart, liksom Johan Castel, en välbeställd tyskbördig köpman. Därifrån är tanken inte lång till den rika miljön med rester av murade hus och exklusiva inredningsdetaljer och föremål som framkom vid undersökningarna på Södermalmstorg. Att denna sfär av tyskar hörde till en mäktig grupp av handlare förstås inte minst av att Johan Castels svärfar, den ovan nämnda Tideman Gustrowes, inte bara bedrev handel med Stockholms övre borgarklass och adel utan även direkt med den svenska kungen.[8] Det finns även andra uppgifter som vittnar om tysk närvaro på Södermalm under 1300-talets andra hälft. Den förste kända prästen och sysslomannen för Maria Magdalena kapell omtalas 1356 och hette Hartlevus Hartlevi. Hartlevi var av tysk börd med kopplingar till de tyska handelsmännen i Stockholm.[9] 1372 namnges en annan förmodad tysk, Conradus Lyntbeke, som syssloman vid kapellet i samband med att han lämnar ett kvitto på att Nils Kettilsson avlämnat årets avrad på det markland jord som kapellet ägde i byn Skälby beläget i Rimbo socken.[10] Dessa exempel visar att det fanns en påtaglig tysk närvaro på Södermalm under 1300-talets andra hälft. Den bebyggelse och rikedom som vi kan se avspeglas i fyndmaterialet är av en dignitet som inte kom att ses på Södermalm förrän närmare trehundra år senare då välbärgade köpmän lät uppföra ståtliga stenhus i samband med gaturegleringarna vid mitten av 1600-talet.

Osteologi

Den osteologiska analysen redovisas i en separat bilaga[11] och endast några generella iakttagelser redovisas här. I det osteologiska materialet från den här perioden (1275–1390) finns det inte några exklusiva inslag på det sätt som vi kan se i fyndmaterialet. Generellt tycks kosthållet på Södermalm följa samma tendenser som tidigare kunnat ses i det osteologiska materialet från Helgeandsholmen. Av köttdjuren så dominerar nötkreatur och utgör 60% av materialet i fas 2 (1275–1325) för att gradvis öka till 68% i fas 4 (1350–1390). En omvänd utveckling kan ses när det gäller svin som står för 14% i fas 2 för att sjunka till 7% i fas 4. Får/get utgör under hela perioden på 25–29% av benmaterialet från de köttrika djuren. Som en jämförelse så utgjorde nötkreatur 65% procent, får 20% och svin 15% av konsumtionen av tamboskap under 1300-talet på Helgeandsholmen. Liksom på Södermalmstorg så uppvisar benen från svin en tydlig tillbakagång vid denna tid.[12]

Fågel utgjorde en mycket liten andel av benfragmenten från undersökningen och uppgick som mest till 3% av det identifierade materialet i fas 3–4 (1325–1390). Tamfågel, i det här fallet höns och gäss, dominerade fågelmaterialet från sent 1200-tal fram till 1400-talet. I fas 3 (1325–1350) utgjorde emellertid viltfångade fåglar hela 36% av fågelbenen. Viltfångad fågel var ett litet men sannolikt inte oviktigt kosttillskott för stadsbefolkningen. Skogsfågel som tjäder och orre förekom endast begränsat i materialet. Istället är det sjöfågel som dominerar bland de viltfångade fåglarna. Under 1300-talet är artrikedomen stor med ejder, gräsand, storskrak, svärta, sjöorre och tordmule bland de fåglar som fångats.

Liksom fågel utgjorde fiskbenen en mindre del av det totala benmaterialet. Här kan vi räkna med en kraftig underrepresentation i förhållande till den mängd fisk som faktiskt konsumerades. Under medeltiden bestod en stor del av året av fastedagar då endast fisk fick ätas. Fastedagarna bestämdes av kyrkan och förutom vid påsk och andra kyrkliga högtider så fastade man även minst en dag i veckan. Antalet fastedagar på ett år uppgick till cirka 180 dagar vilket innebär att man fastade halva året. Konsumtionen av fisk var därför mycket stor vilket sällan syns i det osteologiska materialet från arkeologiska undersökningar. Det beror inte enbart på att benen i många fall är små och svåra att upptäcka utan även på att fiskben ofta bryts ner snabbare än andra ben.[13] På Södermalmstorg dominerar benen från söt- och bräckvattenfiskar som abborre, gädda och karpfisk. Av saltvattenfisk förekom endast ben från torsk.

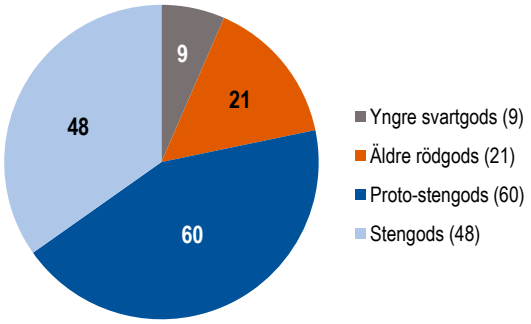
Fynden cirka 1275–1390

HUSGERÅD

Keramik

Keramiken i fas 2, ca 1275–1325

Det är från och med fas 2 som keramik börjar förekomma i fyndmaterialet och det rör sig då om skärvor av yngre svartgods, äldre rödgods och stengods. Totalt handlar det om 138 stycken keramikskärvor med en totalvikt av ca 1,6 kg. Vid fyndregistreringen har stengodset och det äldre rödgodset mer detaljrikt typklassificerats enligt den godstypologi som tidigare framarbetats vid analyser av medeltida keramik från Mynttorget och Storkyrkobrinken i Stockholm. En närmare beskrivning av dessa godstyper finns i rapporterna från dessa två undersökningar.[14]

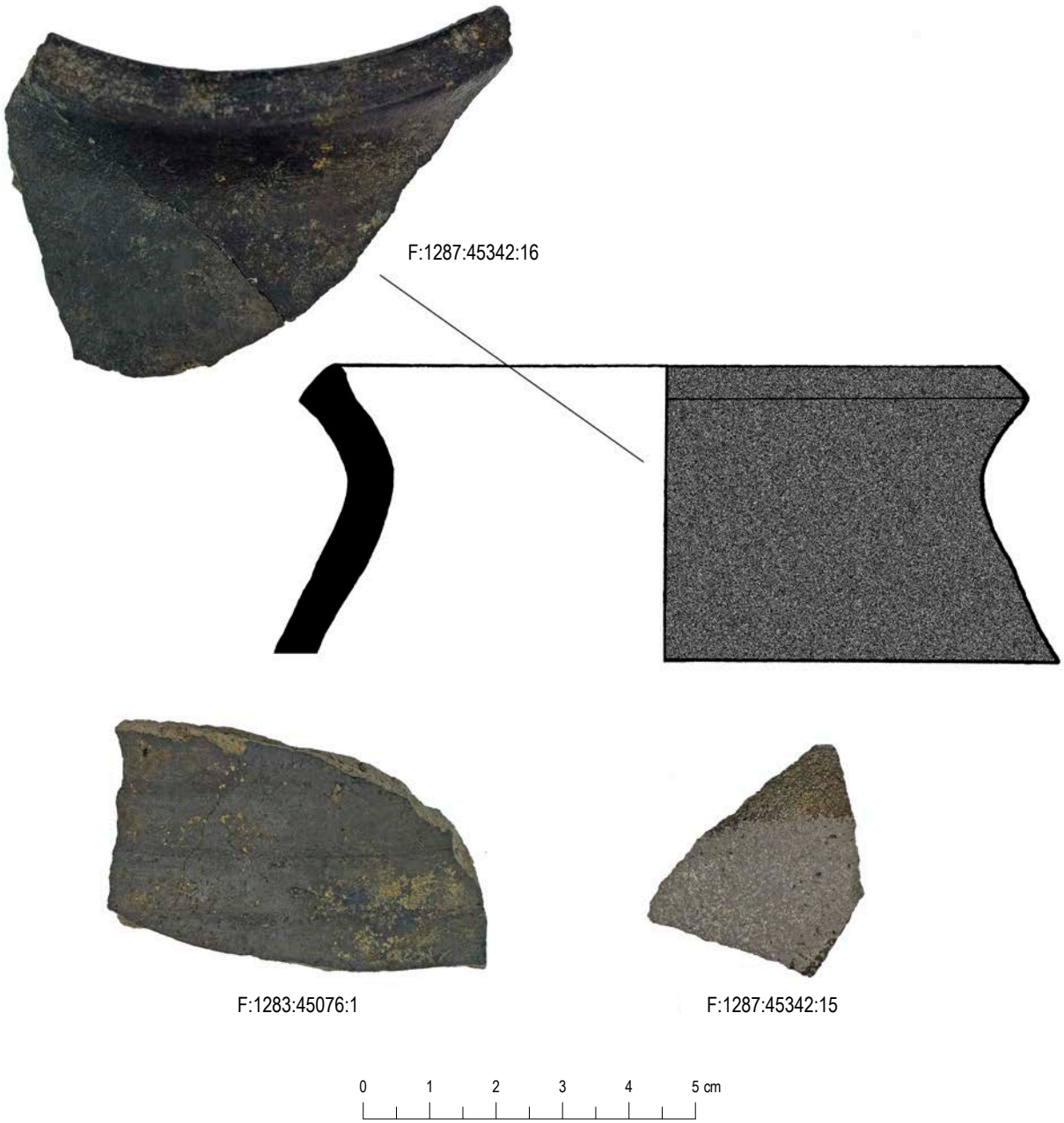

Figur 21. Antal skärvor per godstyp i fas 2 (1275–1325). Vad som är intressant att konstatera är den tydliga dominansen av stengodskärl i fyndmaterialet, 78 % av totalmängden keramik. Det äldre rödgodset utgör 15 % av fyndmängden och det yngre svartgodset 7 %.

Nio skärvor av yngre svartgods finns i fyndmaterialet och sex av dessa tycks komma från trebensgrytor med rundad kärlkropp och insvängd mynningsdel. Grytorna är i huvudsak framställda i ett ganska grovt gods och försedda med tydliga drejfåror på bukens överdel och hals. Övriga skärvor är sannolikt från grytor utan ben, så kallade *Kugeltopf*. Det rör sig om en mynningsdel med skarpt formad mynningskant

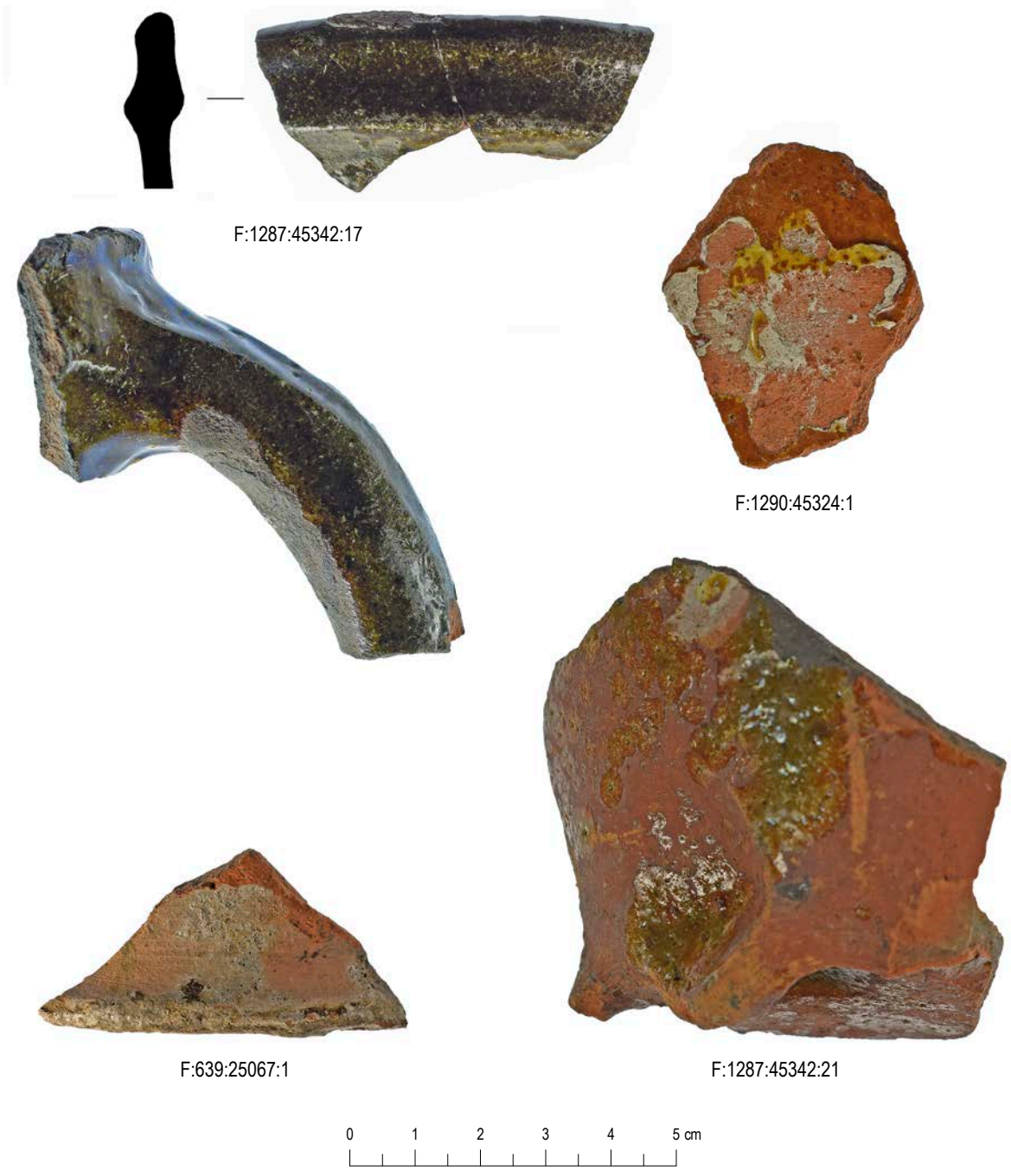
och kort hals som kommer från ett kärl tillverkat i ett ljust gråvitt gods.[15] Dessutom finns en bukbit från ett handformat kärl tillverkat i ett hårdbränt gods som gränsar till att vara ett *Proto-stengods*, möjligen rör det sig om *Paffrath-gods*.[16]

De 21 skärvorna av äldre rödgodskeramik härrör från olika blyglaserade dryckeskannor. Kannorna har varierande färg på glasyren och ibland förekommer målad eller pålagd dekor av vitlera.[17] Gemensamt för kannorna är att alla har en rak eller något

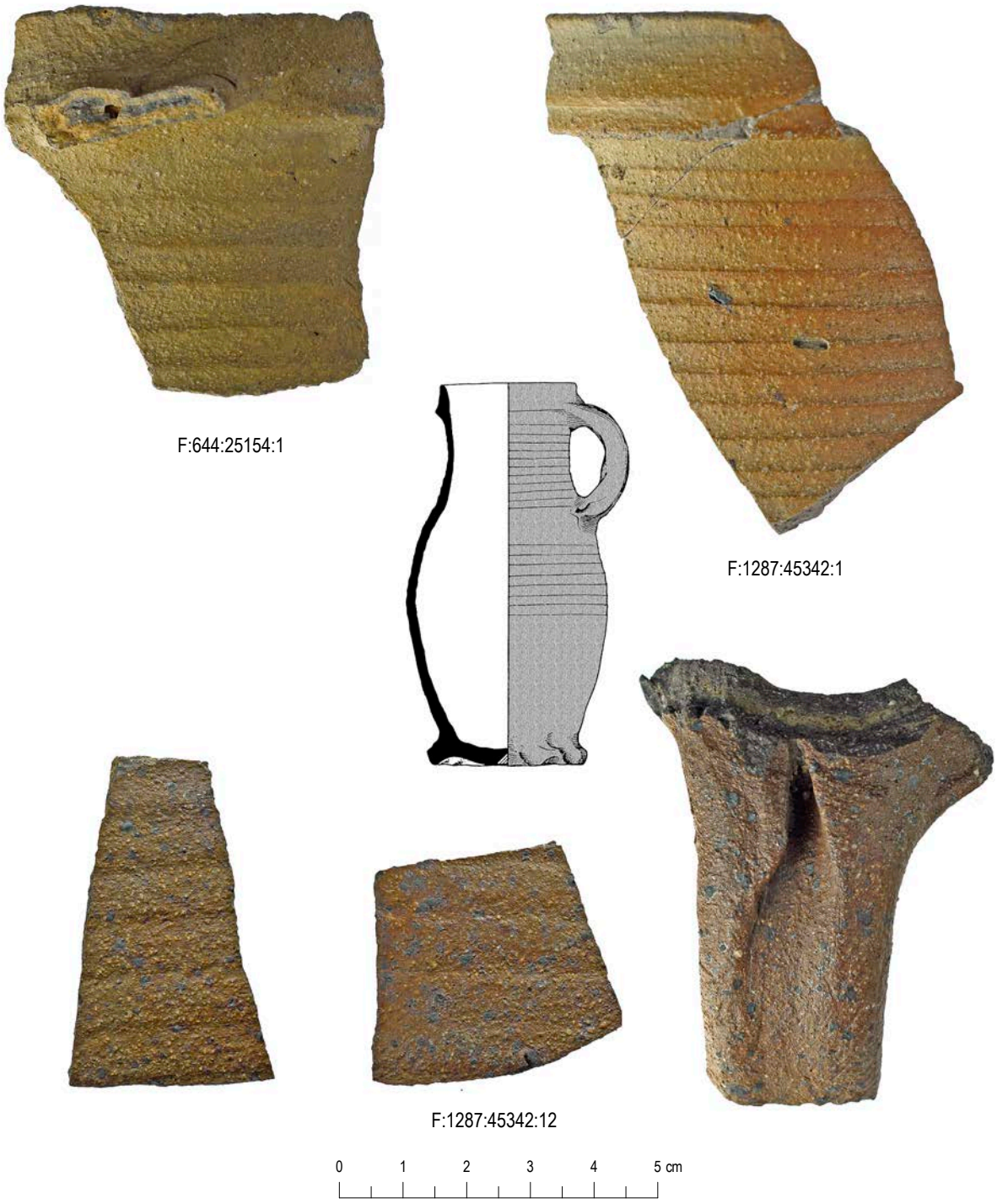
Figur 22. Yngre svartgods från fas 2 (1275–1325). Överst foto och ritning av ett mynningsparti till en gryta, sannolikt en rundbottnad gryta utan ben. Längst ned till vänster hals/bukfragment från en gryta med breda drejfåror på ytan. Till höger om det en bukbit från ett delvis handformat kärl i ett grått hårdbränt gods, eventuellt *Proto-stengods*. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

utåtsvängd mynning med drejfåror på utsidan och en vagt kälad insida (mynningstyp A). Det förekommer kannor av *Äldre rödgods – Typ 1* med tummade bottenkanter[18] och de som har en rak något profilerade bottenkant.[19] En hänkel finns i materialet och den har ett runt tvärsnitt. Hänkeln tillhör en kanna av *Äldre rödgods – Typ 2* med delvis reducerat gods och en mörkgrön glasyr.[20]

Figur 23. Exempel på äldre rödgodskannor från fas 2 (1275–1325). Överst till vänster mynning och hänkel till en kanna i delvis reduktionsbränt gods med mörkgrön glasyr. Kannan har en mynningsdiameter på ca 10 cm. Överst till höger en bukbit dekorerad med pålagda bladfjäll av vitlera, troligen i form av en blomma. Nedersta raden visar exempel på två olikt utformade bottendelar, fragmentet till vänster med en rak men något utsvängd bottenkant, fragmentet till höger med en tummad bottenkant. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

Den till mängden mest frekventa godstypen i fas 2 är dryckeskrus i stengods. Lite mer än hälften av fynden utgörs av *Proto-stengods* (60 skärvor). Ett flertal varianter av *Proto-stengods* förekommer och i materialet finns kärl med grå, röd/orange eller gul godsfärg och kärl med eller utan engobe. Mycket av *Proto-stengodset* kommer från Rhenområdet och orter som Siegburg och Langerwehe. Övriga stensgodsskärvor utgörs främst av tidigt stengods från Siegburg men det finns också några skärvor som troligen kan hänföras

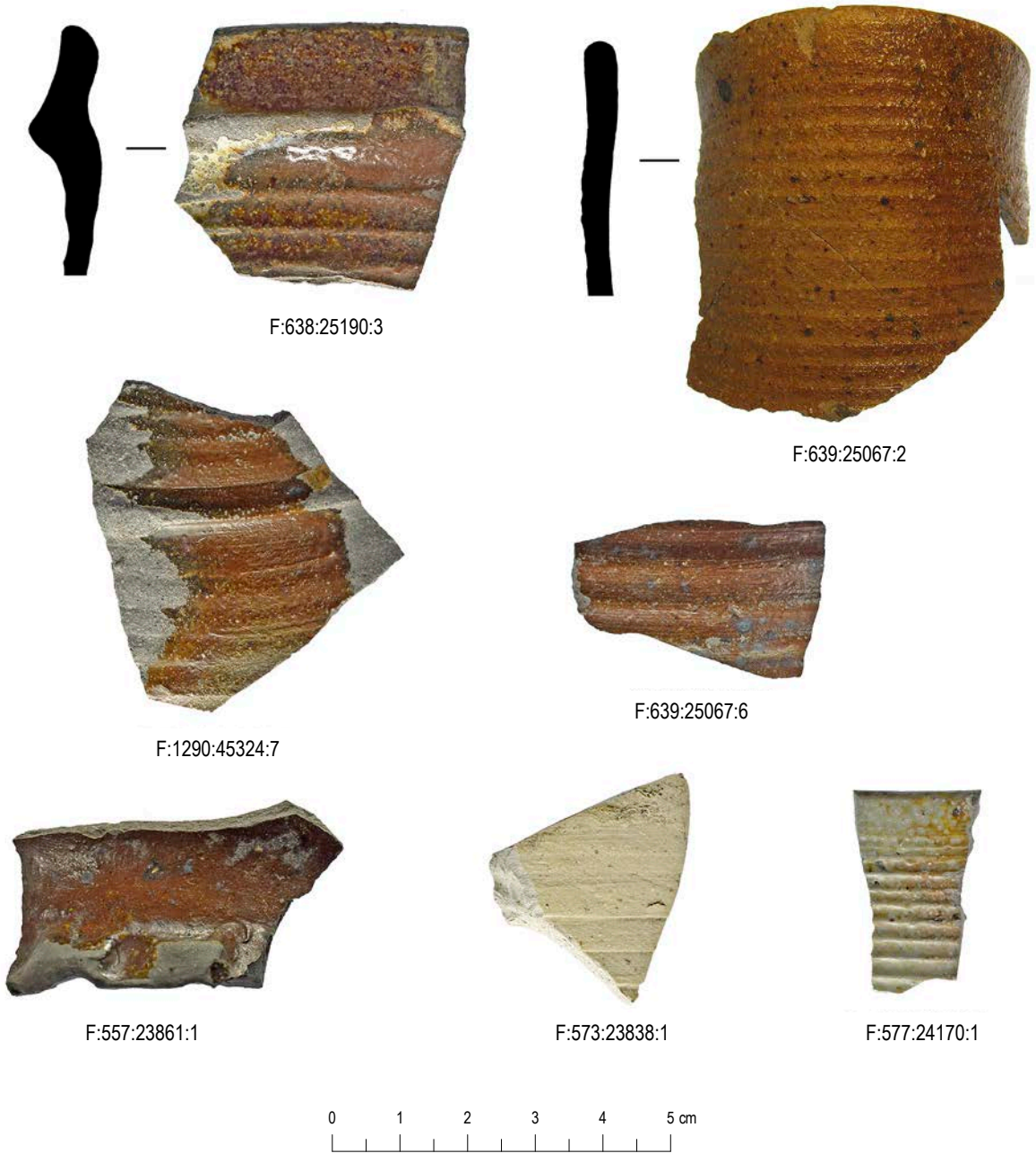

Figur 24. Skärvor av dryckeskrus i *Proto-stengods* från perioden 1275–1325 (fas 2). Teckningen i mitten visar standardformen på krus av denna typ. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

till en produktion i Niedersachsen. Viktigt att notera är att fyra av skärvorna från Siegburg har ett väl sintrat gods och således kan kallas för äkta stengods. Att dessa förekommer redan i denna tidiga tidsperiod är ur en kronologisk synpunkt intressant men företeelsen överensstämmer också med liknande fynd från andra platser i Stockholm.[21] Det tycks finnas enstaka skärvor från de nästföljande faserna 3–4 bland fynden. Ett exempel på detta är en mynningsbit med grå- och brunspräcklig saltglasyr som bör komma från ett litet dryckeskrus framställt i Langerwehe under senare delen av 1300-talet eller 1400-talet.[22]

Figur 25. *Proto-stengods* med engobe från perioden 1275–1325 (fas 2). I mitten av bilden ett krus från Stadsmuseets samlingar. Det liknar mycket F:1290:45324:4 med sin orangegula godsfärg och matta bruna engobe. På skärvorna kan man se den stora färgvariation som finns i engoben, från brunt till rödbrunt-lila. Langerwehe är troligen tillverkningsort för flera av dessa engoberade kärl, som t ex. mynningsbiten F:570:23725:3 som har en utformning som pekar mot detta. Foto av skärvor: Kenneth Svensson och Mikael Johansson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

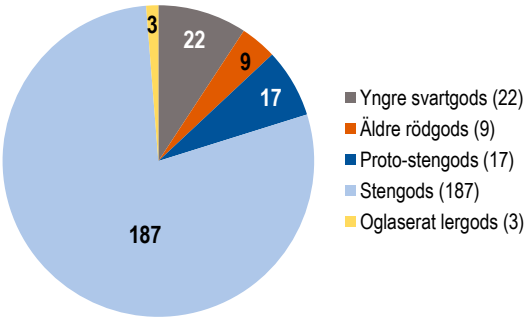
Figur 26. Dryckeskrus av stengods från perioden 1275–1325 (fas 2). Till vänster exempel på godstypen Tidigt stengods – Typ 1, med delvis avflagnad engobe och askglasyr ovan på en gråvit sintrad yta. Överst till höger tidigt stengods från Siegburg med brun askglasyr. Nedre raden i mitten grå-gult stengods från Siegburg, till höger om det en mynningsbit från ett dryckeskrus sannolikt framställt i Langerwehe under senare delen av 1300-talet eller 1400-talet. De två sistnämnda skärvorna härrör sannolikt från någon av de nästföljande faserna 3–4. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skala 1:1.

Det är slående när man ser på keramikmaterialet i sin helhet att det rör sig om samma godstyper man hittar i samtida lager i Gamla stan på Stadsholmen. Att hitta sådana tidiga fynd på Södermalm är ovanligt och de visar att de boende vid Södermalmstorg redan vid denna tid använt samma keramik som de boende i Gamla stan. Man kan exempelvis göra en jämförelse med keramiken från en utgrävning i kvarteret Mercurius i Gamla stan vars fynd från fas 2 har en jämförbar datering.[23] Den fasen är daterad till 1280–1330 och detta sammanfaller väl med dateringen av fas 2 på Södermalmstorg till 1275–1325. På båda platserna är mängden skärvor av yngre svartgods ganska liten, i Mercurius 10 % av totalmängden och på Södermalmstorg 7 %. Skärvor av det äldre rödgodset utgör också en mindre mängd men skillnaderna mellan de två platserna är här större, i Mercurius utgör de enbart 2 % av fynden medan de på Södermalmstorg utgör 15 % av fyndmängden.

Vad som vidare är slående är mängden av stengods på båda platserna. På Södermalmstorg utgör stengodsskärvor 78 % av totalmängden keramik, och i Mercurius hela 87 %. Det är således ingen tvekan om att stengodskärl redan vid denna tid tagit en stor plats i hushållens keramikkonsumtion. Det finns dock en skillnad mellan platserna vad gäller det äldsta stengodset, det så kallade *Proto-stengodset*. På Södermalmstorg är mer än hälften av stengodsskärvorna av typen *Proto-stengods*. I kvarteret Mercurius däremot är nästan allt stengods av finare typ och enbart en skärva *Proto-stengods* finns från denna fas (i den äldre fas 1 är dock *Proto-stengods* rikligt förekommande). Kanske avspeglar detta en viss klasskillnad mellan de två platserna där det grövre *Proto-stengodset* vid denna tid varit mer förekommande på Södermalm än på Stadsholmen.

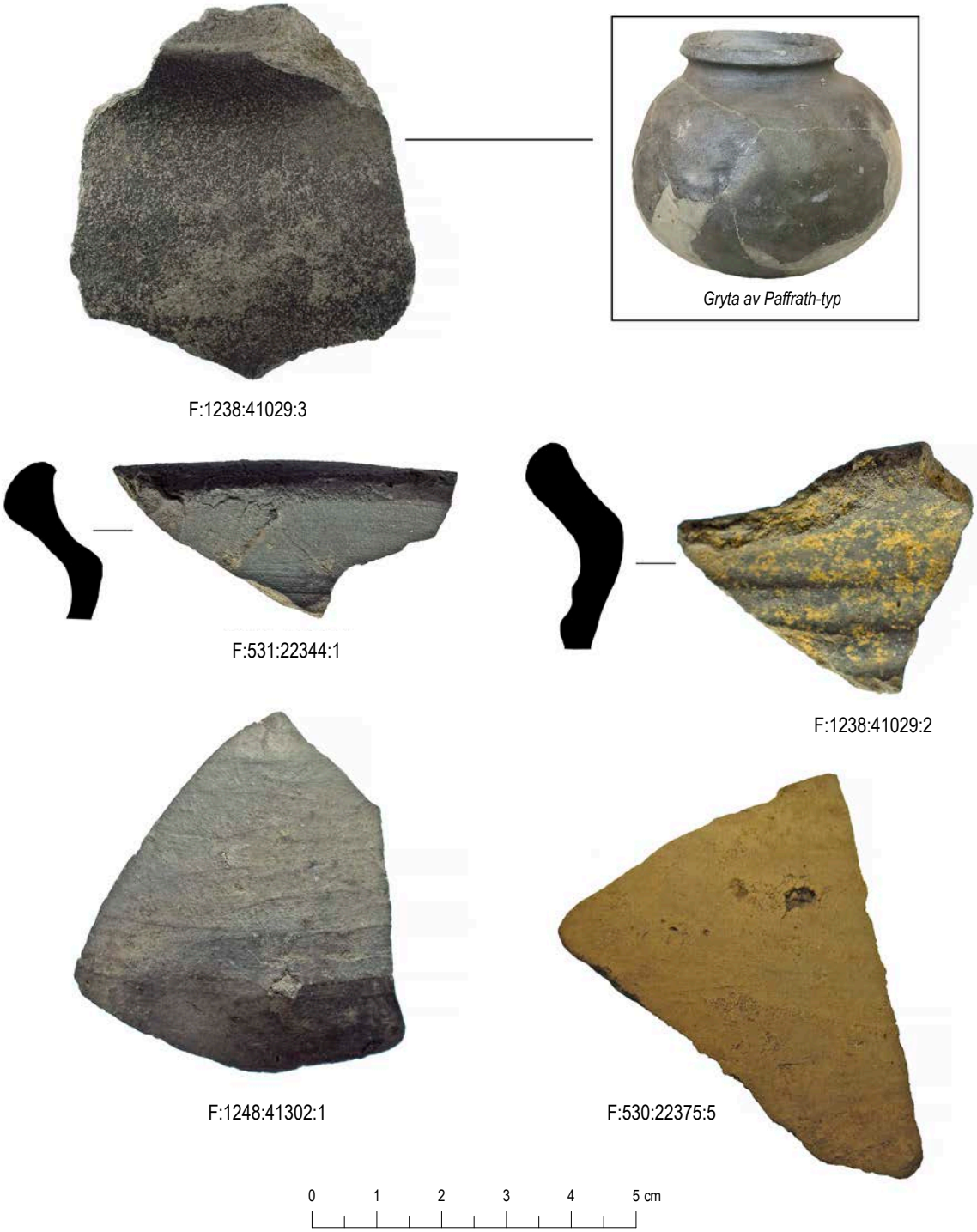
Keramiken i fas 3, ca 1325–1350

Keramikmaterialet från fas 3 utgörs av 239 keramikskärvor med en totalvikt av ca 2,3 kg. Keramiken uppvisar i stort sett samma karaktär som i tidigare fas, förutom att fyndmängden av äldre rödgods och *Proto-stengods* har minskat. Speciellt det sistnämnda har minskat kraftigt och istället ersatts av finare stengods. Totalmängden av stengods är nu 86 % mot i tidigare fas 78 %. Mängden yngre svartgods är ungefär som tidigare. Nytt för denna fas är tre skärvor av oglaserat rött lergods.

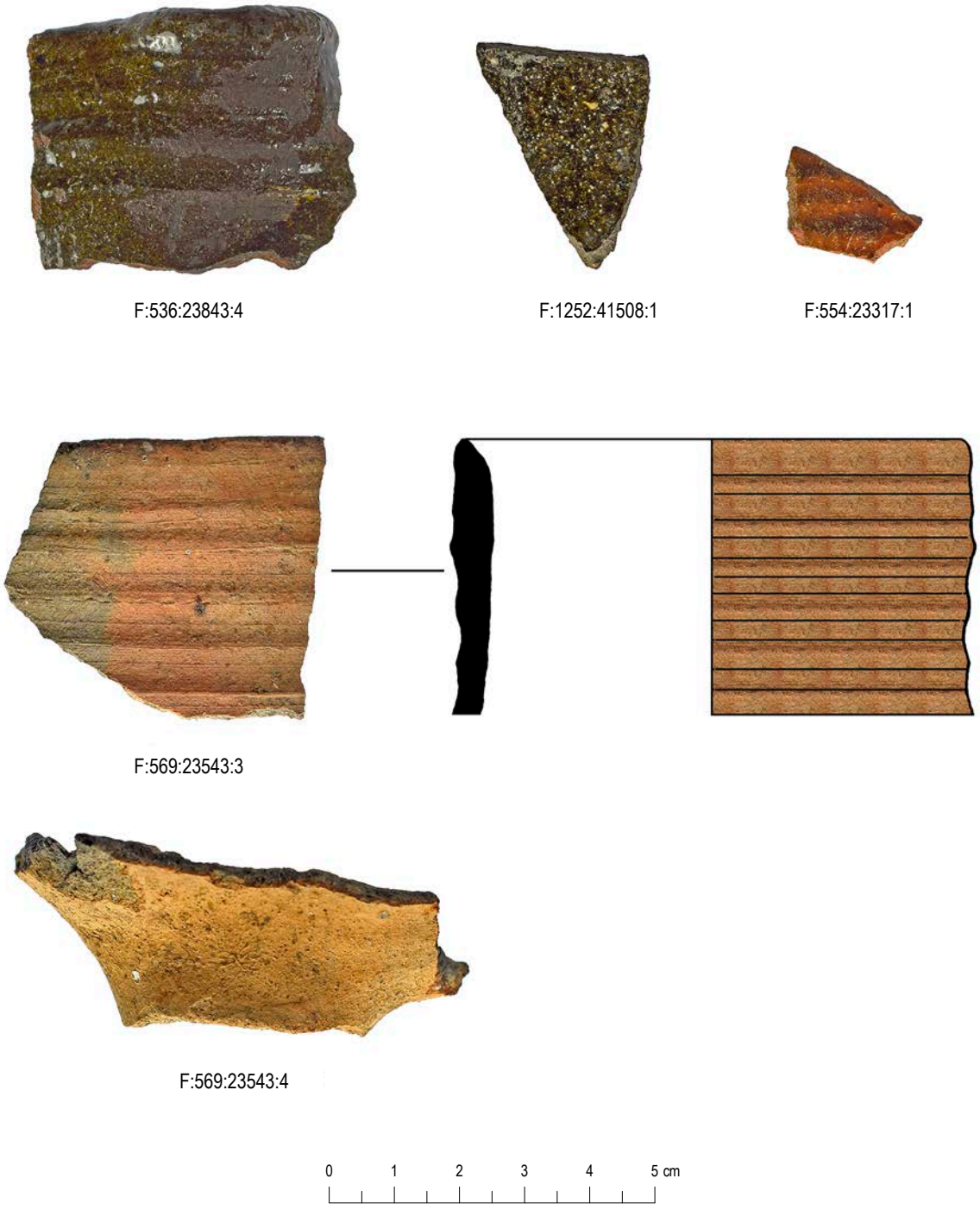

Figur 27. Antal skärvor per godstyp i fas 3 (1325–1350). Dominansen av stengodskärl i fyndmaterialet kvarstår men i jämförelse med förgående fas har *Proto-stengodset* minskat kraftigt, nu nere på 7 %. Minskat har också det äldre rödgodset som nu utgör 4 % av fyndmängden mot i tidigare fas 15 %.

När det gäller det yngre svartgodset verkar mycket härröra från någon form av rundbukiga grytor, men i vilken utsträckning dessa varit försedda med ben eller inte har inte gått att fastslå. Fem mynningsdelar finns i materialet och deras utformning varierar men de har alla någon form av kälad insida. Mynningsdiameter på grytorna ligger mellan ca 10–12 cm. Det finns tre bukskärvor som utmärker sig genom att de har en gråbrun färg och ett ganska tjockt gods, mellan 6–9 millimeter[24], övrigt svartgods är tunnare med en grå till gråsvart färg. Av de tre gråbruna skärvorna urskiljer sig i sin tur en skärva genom sin raka kärlvägg och det är möjligt att det i detta fall rör sig om en kruka.[25] En mynningsdel till en rundbottnad *Kugeltopf* av *Paffrath-typ* finns också bland fynden.[26]

Figur 28. Exempel på yngre svartgods från fas 3 (1325–1350). Överst ett mynningsfragment till en gryta av Paffrath-typ (F:1238:41029:3) samt en liknande gryta från Kalmar Slottsfjärd (SHM). I mittraden två olika mynningsdelar till grytor (F:531:22344:1 och F:1238:41029:2). Nederst till vänster en bukskärva med glättad yta (F:1248:41302:1), höger om den en grov bukskärva med avstruken glättad yta, möjligen från en kruka (F:530:22375:5). Foto av skärvor: Kenneth Svensson och Mikael Johansson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

Figur 29. Keramik från fas 3 (1325–1350). Övre raden tre fragment av blyglaserade serveringskannor i äldre rödgods, skärvan till vänster en mynning med snås (F:536:23843:4). I mitten en mynningsbit av ett oglaserat kärl, sannolikt en kanna eller ett krus (F:569:23543:3). Nederst en oglaserad skärva som möjligen kommer från en trebensgryta (F:569:23543:4). Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skala 1:1.

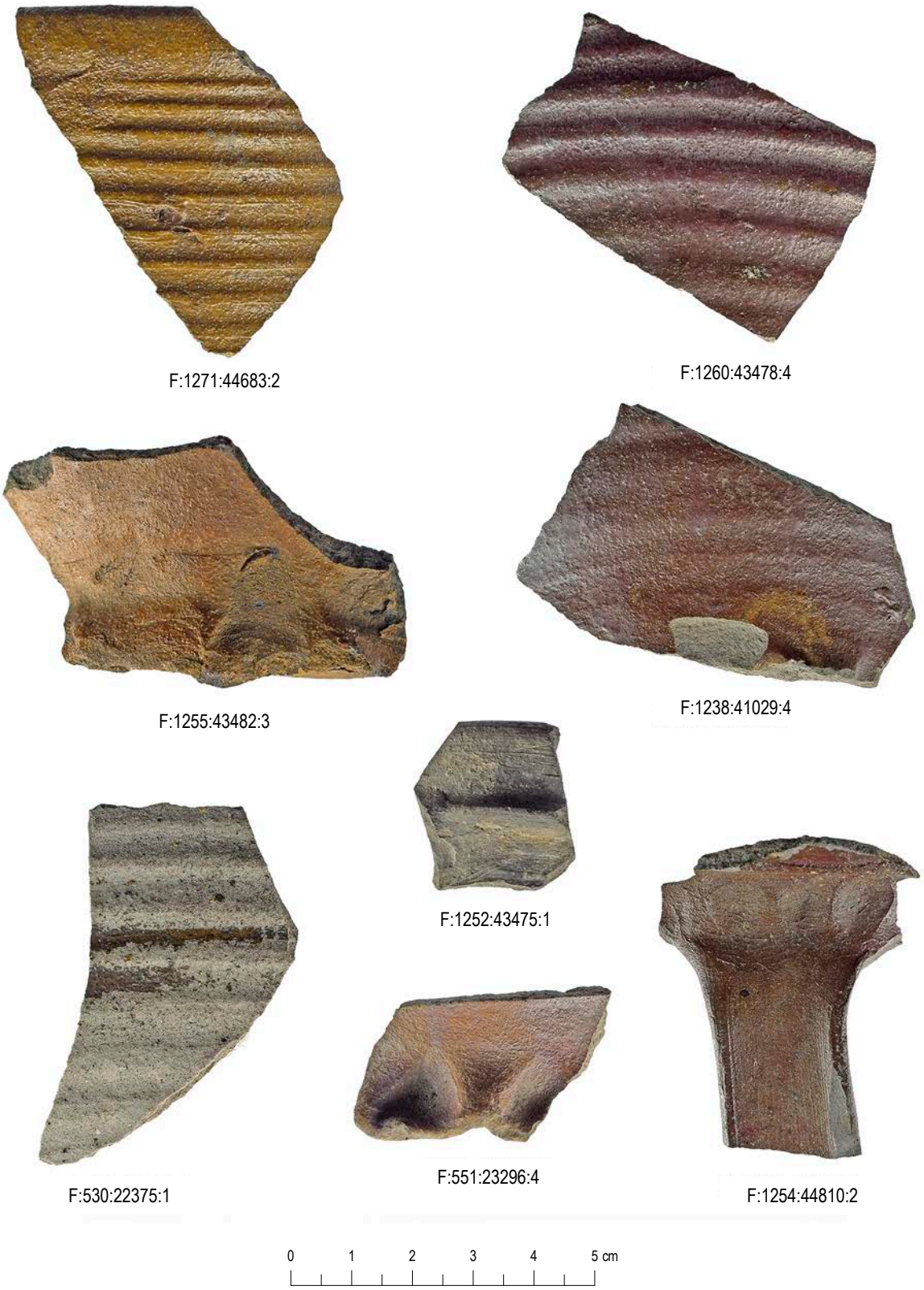
Det äldre rödgodset utgörs enbart av nio skärvor varav åtta är fragment av serveringskannor. En mynningsskärva finns bland fynden och på den finns en uttummad flik som fungerat som uthällningsanordning, en så kallad snås.[27] Såväl oxidationsbränt rött gods som reduktionsbränt grått gods förekommer. Den skärva som avviker från övriga är sekundärbränd och därför svår att tolka.[28] Men formen på den och det faktum att det finns rester av bl.a. en invändig blyglasyr gör det möjligt att det kan röra sig om en droppanna eller trebensgryta.

I keramikmaterialet finns också tre bitar oglaserat lergods. Två av dem utgör förmodligen delar av en serveringskanna eller ett dryckeskrus och de kommer från en kärlmynning med en mynningsvidd av ca 8 cm.[29] Den tredje skärvan är svårbestämbar men det kan röra sig om en bottendel till en trebensgryta.[30]

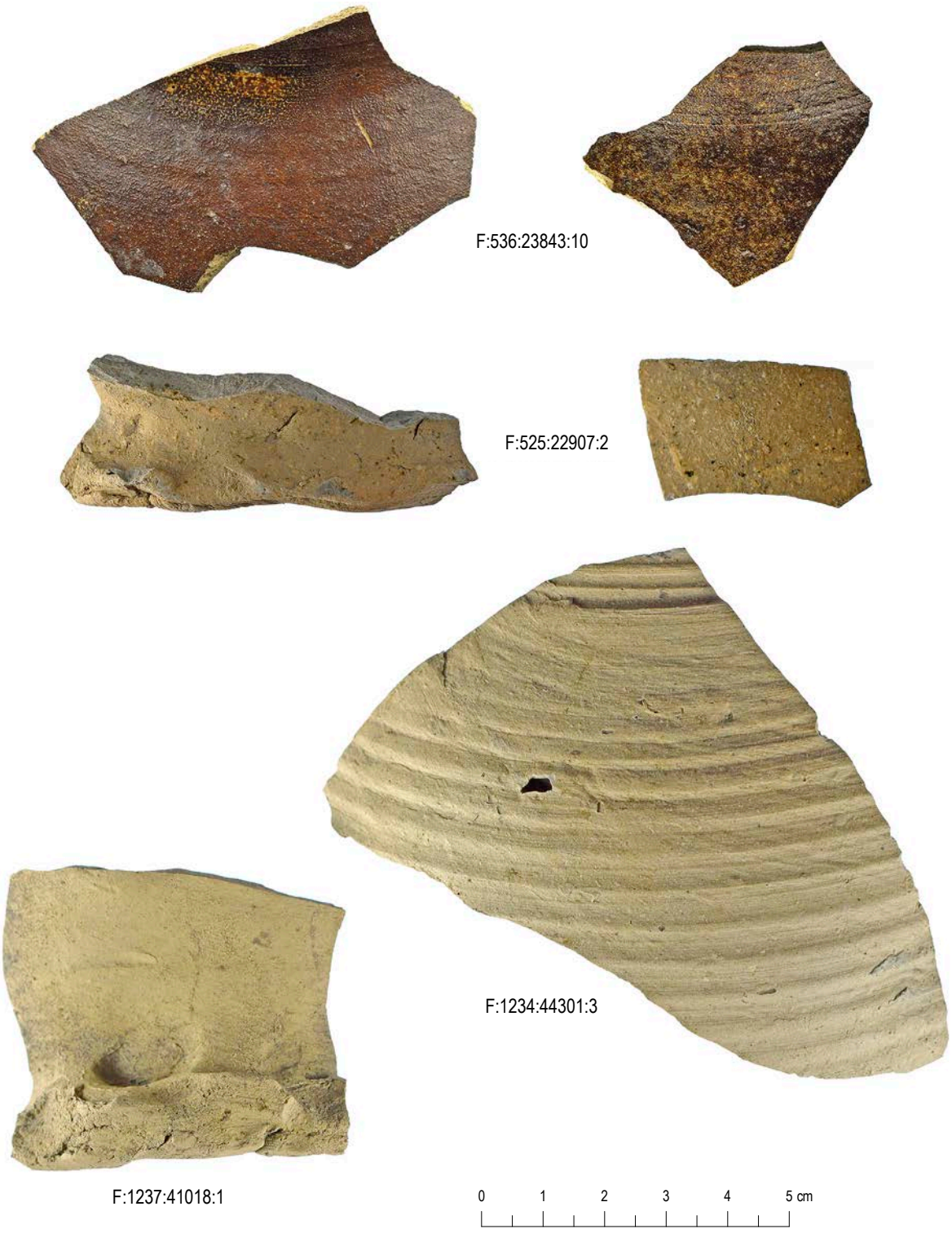
Stengodset är som tidigare nämnts den till mängden största keramiktypen i fas 3. Materialet består av 204 skärvor vilka utgör hela 79 % av all keramik i denna fas. Kärl av *Proto-stengods* förekommer men antalet är litet och man kan konstatera att det i flera fall rör sig om kärl som gränsar till tidigt stengods. Ett exempel på detta är ett krus med vertikalt ställd mynning och en bruntonad yta.[31] En annan typ av stengods som ingår i fyndmaterialet är *Tidigt stengods – Typ 1*, ett stengods med en gråvit millimetertunn yttre yta i godset och med en utvändig rödbrun engobe/askglasyr.[32] Godstypen, som hittats på flera platser i Stockholm, tycks vara ett ganska tidstypiskt stengods för 1200-talets andra hälft och 1300-talets första del.

Omkring 43 % av alla stengodsskärvor har någon form av utvändig brun-rödbrun engobe/askglasyr. Bland dessa fynd finns stengods från krukmakerier i Niedersachsen men också från Langerwehe i Rhenområdet. En säker proveniensbestämning av denna keramik är svår att göra så bland det stengods som i fyndregistreringen uppges vara av *Niedersachsen-typ* finns det säkert också en del stengods framställt i Rhenområdet. De stengodskärl som med stor sannolikhet kommer från Langerwehe är större kärl med ganska kraftiga kärlväggar, mer än 5 millimeter tjocka, och med en rödbrun-oxblodsfärgad och ofta matt engobe på ytan.[33]

En lika stor fyndgrupp på ca 43 % är det grå-gråa-gula stengodset från Siegburg utan någon egentlig ytbehandling. I några enstaka fall förekommer fläckig askglasyr och på en skärva finns grön blyglasyr.[34] Den sistnämnda skärvorna tillhör en speciell grupp av sekundärt glaserat stengods som blir populärt framåt 1400-talet så den är troligen inte samtida med fas 3 utan infiltrerad från ovanliggande fas 4. Vad gäller kärlformer i fyndmaterialet så handlar det i stort sett enbart om olika former av dryckeskrus, enda undantaget är en skärva från en liten skål.[35]

Figur 30. Exempel på stengodstyper från perioden 1325–1350 (fas 3). *Proto-stengods* (F:1271:44683:2 och F:1255:43482:3). Stengods från Langerwehe med rödbrun engobe (F:1260:43478:4 och F:1238:41029:4). Tidigt stengods – Typ 1 med spår av engobe/askglasyr (F:530:22375:1). Helt grått stengods utan ytbehandling (F:1252:43475:1). Tidigt stengods av Niedersachsen-typ med brun-rödlila engobe (F:551:23296:4 och F:1254:44810:2). Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

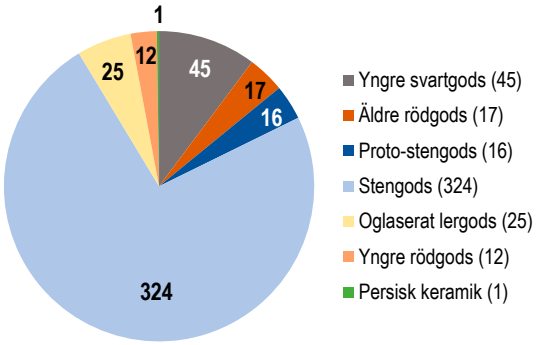

Figur 31. Dryckeskrus i stengods från perioden 1325–1350 (fas 3). Överst tidigt stengods med gul godsfärg och brun engobe på ytan (F:536:23843:10), förmodligen från Niedersachsen. I mitten tidigt stengods från Siegburg, bra sintrat gods men med en något grov och kornig yta (F:525:22907:2). Nederst två exempel på det mycket vanliga grå-gråguld stengodset från Siegburg (F:1237:41018:1 och 1234:44301:3). Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

Keramiken i fas 4, ca 1350–1390

Från fas 4 tillvaratogs 453 stycken keramikskärvor med en totalvikt av ca 3,3 kg. Av dessa är 13 skärvor så kraftigt sekundärbrända att de inte med säkerhet kunnat godsbestämmas och de medräknas därför inte fyndstatistiken. Samma godstyper som i föregående fas ingår i fyndmaterialet och det handlar om yngre svartgods, äldre rödgods, stengods och oglaserat lergods. Ett nytt inslag är yngre rödgods, totalt 12 stycken skärvor, samt en mynningsbit till en persisk skål.

Några noteringar angående fyndens datering i fas 4 bör göras. Det yngre rödgodset som normalt sett dyker upp i Stockholm först under 1400-talet kommer från den yngsta delen av fas 4, delfasen 4d. Tittar man på stengodsmaterialet så finns också där en del kärlformer som normalt har en typdatering till 1400-tal och många av dessa kommer från fas 4d. Vad som därför är viktigt att uppmärksamma är att undersökningsområdet under nästföljande fas 5 är obebyggt och fungerar som markyta i nästan hundra år innan nästa bebyggelse anläggs på platsen. Av den anledningen är det inte heller omöjligt att en

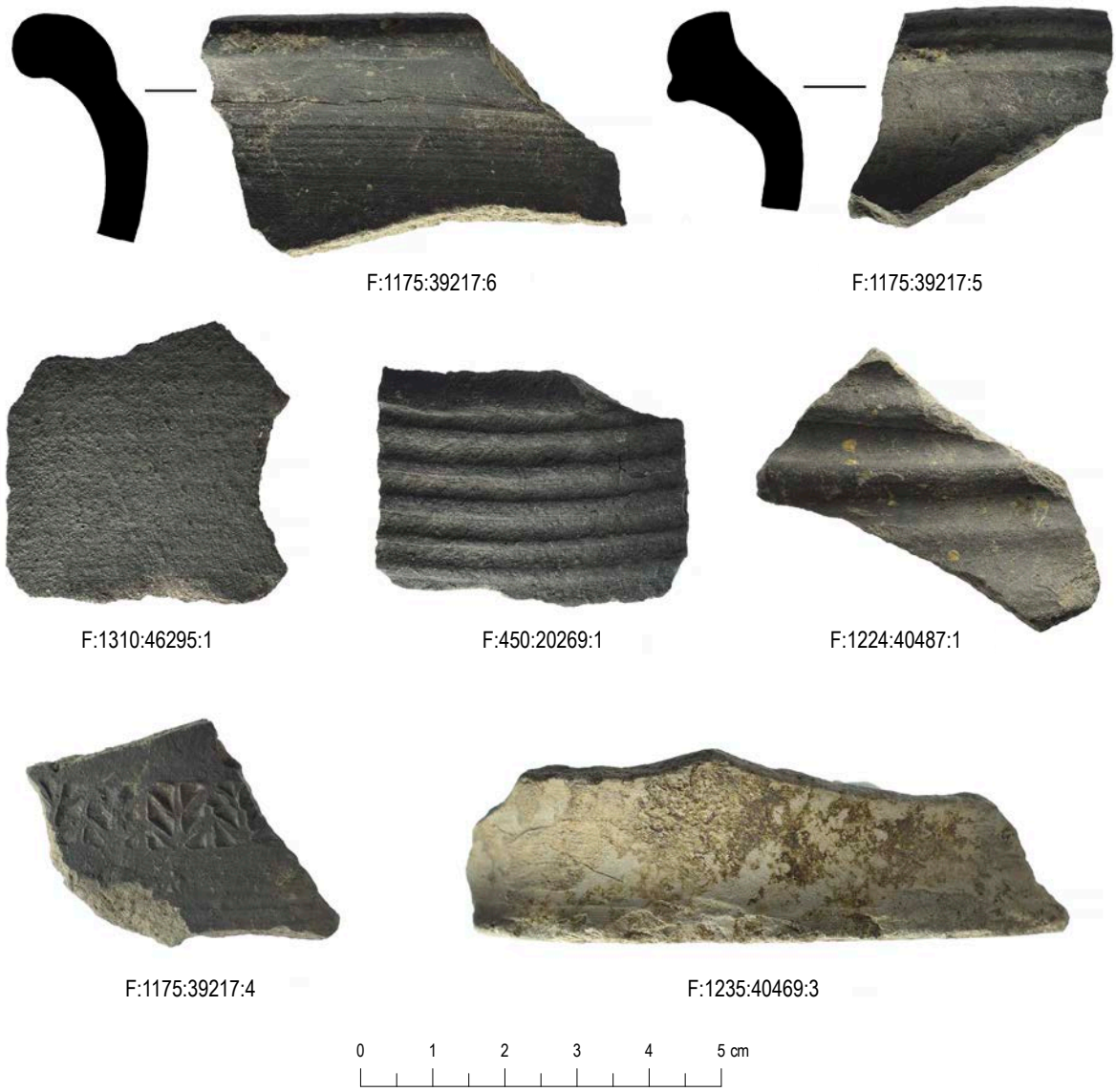

Figur 32. Antal skärvor per godstyp i fas 4 (1350–1390). Liksom i tidigare faser domineras keramikmaterialet av stengodskärl, 77 % av totalmängden skärvor. Det yngre svartgodset är näst största godstyp med en fyndmängd på 10 %, vilket till och med är en liten ökning i jämförelse med tidigare faser. Övriga godstyper har en fyndmängd under 6 %.

del 1400-talsskärvor under denna tid trampats ned i jorden och på så sätt kommit att ingå i fas 4. Majoriteten av fynden i fas 4 är självklart från fasperioden 1350–1390 men man bör överväga att fynd från just 4d inte med säkerhet kan hänföras till den tiden utan också kan vara från 1400-talet.

Det yngre svartgodset består av 45 skärvor och förutom skärvor av matlagningsgrytor förekommer också delar av dryckeskärl som serveringskannor eller dryckeskrus.[36] Tyvärr är skärvorna för små för att några komplettare kärlformer ska kunna ses men en bottendel till en dryckeskanna har en bottendiameter på ca 12 cm.[37] På ett halsfragment finns ett intryckt geometriskt mönster.[38] Trots det ganska ringa antalet skärvor kan man se en stor variation i såväl godskaraktär som den tekniska utformningen av kärlen. Många av kärlen är mycket välgjorda, till och med vardagskärl som matlagningsgrytor. Drejfåror i olika storlekar, glättning av kärlytor och profilerade mynningar visar på en hög hantverksskicklighet och förmodligen många olika tillverkningsplatser.

Det äldre rödgodsmaterialet utgörs av 17 skärvor, alla troligen från dryckeskannor. Liksom tidigare uppträder såväl oxidationsbränt rött gods som reduktionsbränt grått gods och dekorer av vitlera förekommer. Bitar av oglaserade dryckeskannor förekommer också bland fynden[39] men materialet är delvis sekundbränt så det svårt att avgöra hur många kärl det rör sig om. Ytan på kärlen kan vara glättad eller dekorerad med horisontellt ristade linjer. Det finns en bottendel med en bottendiameter på 14–16 cm och ett mynningsfragment med en mynningsdiameter runt 8–9 cm.[40] Bland det oglaserade lergodset finns också en bukskärva av ovanlig typ som kommer från ett ganska stort rundbukigt kärl tillverkat i ett hårdbränt sandigt lergods med grova utvändiga drejfåror.[41] Vad det rör sig om för kärl har inte kunnat fastslås men skärvan utmärker sig i fyndmaterialet.

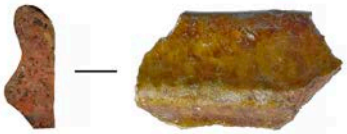
Figur 33. Exempel på yngre svartgods från fas 4 (1350–1390). Överst två mynningsfragment av grytor som är skickligt drejade, den till vänster har millimeterbreda horisontella linjer på utsidan och den till höger har en profilerad mynning. I mittenraden tre bukskärvor med olika utformning och ytstruktur, den till vänster med sandig sandpapperslik utsida och glättad insida, övriga två med skilda typer av drejfåror. Nederst till vänster ett halsfragment av en dryckeskanna med rullstämplad geometrisk dekor, till höger en bottendel till en kanna. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skala 1:1.

Figur 34. Överst till höger. Exempel på äldre rödgods från fas 4 (1350–1390). Överst två mynningsbitar. Nederst till vänster ett bukfragment med ljusbrun glasyr och på ytan inristade dekor i form av horisontella streck och en zig-zag linje, höger om det en bukbit i reduktionsbränt gods med mörkgrön glasyr och påmålad dekor av vitlera. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

Figur 35. Nederst till höger. Skärvor av oglaserat lergods från fas 4 (1350–1390). Många av skärvorna kommer från någon form av dryckeskärl, sannolikt serveringskannor. På vissa av skärvorna finns på utsidan horisontellt ristade linjer eller glättning. Formmässigt kan man konstatera att en kanna haft en bandformad hänkel och en bottenkant som är rak men något utsvängd och profilerad. Längst ned till höger i bilden en ovanlig bukskärva med grova utvändiga drejfåror vars kärlform inte har kunnat fastställas, det rör sig om ett hårdbränt sandigt lergods. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skala 1:1.

F:1158:38455:3

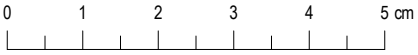
F:502:21056:2

F:1184:39094:2

F:1224:40487:2

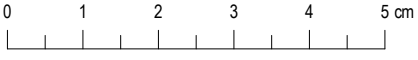

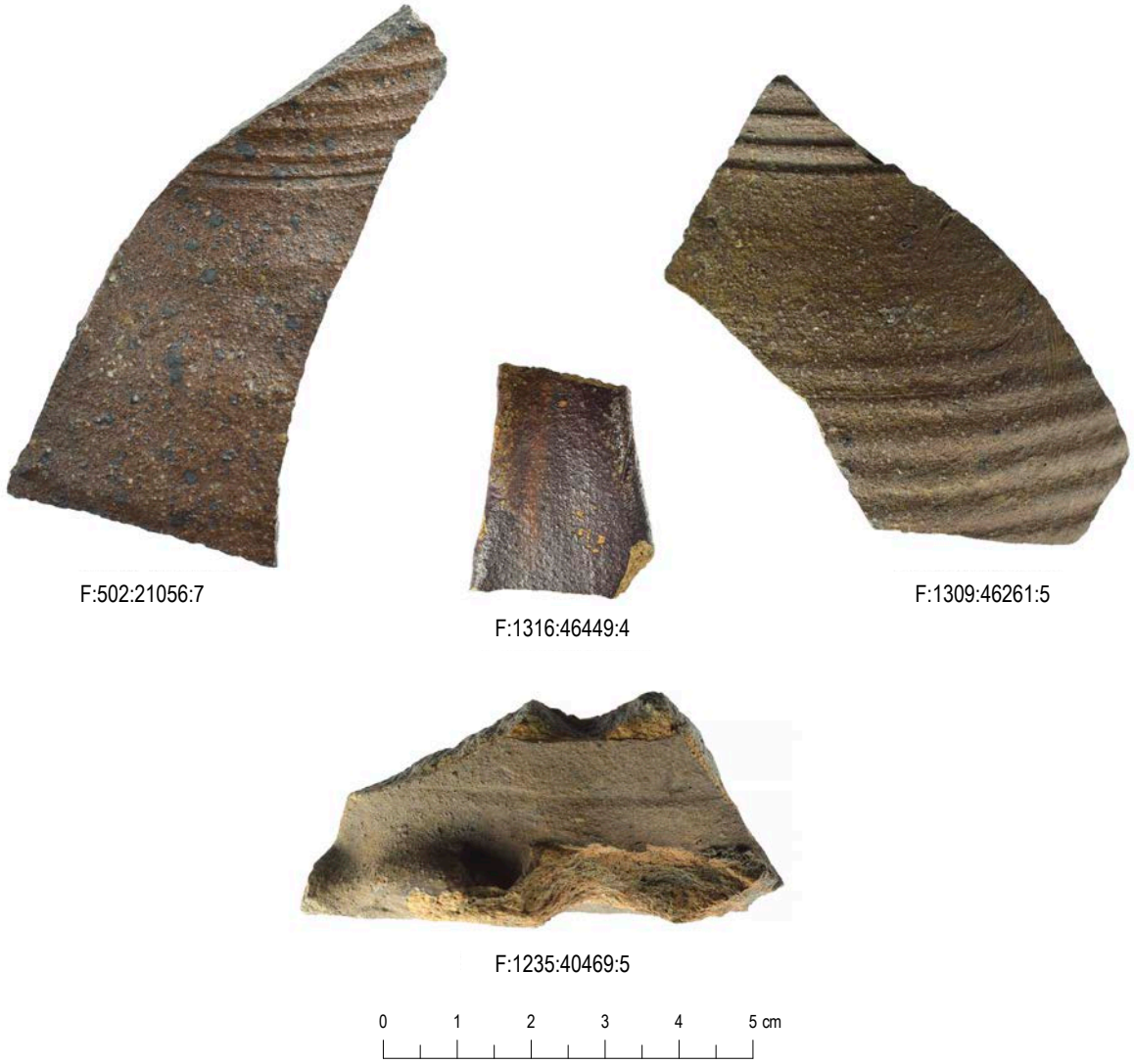

F:1315:46407:1 F:1316:46436:1 F:1316:46449:5

F:1184:39094:4

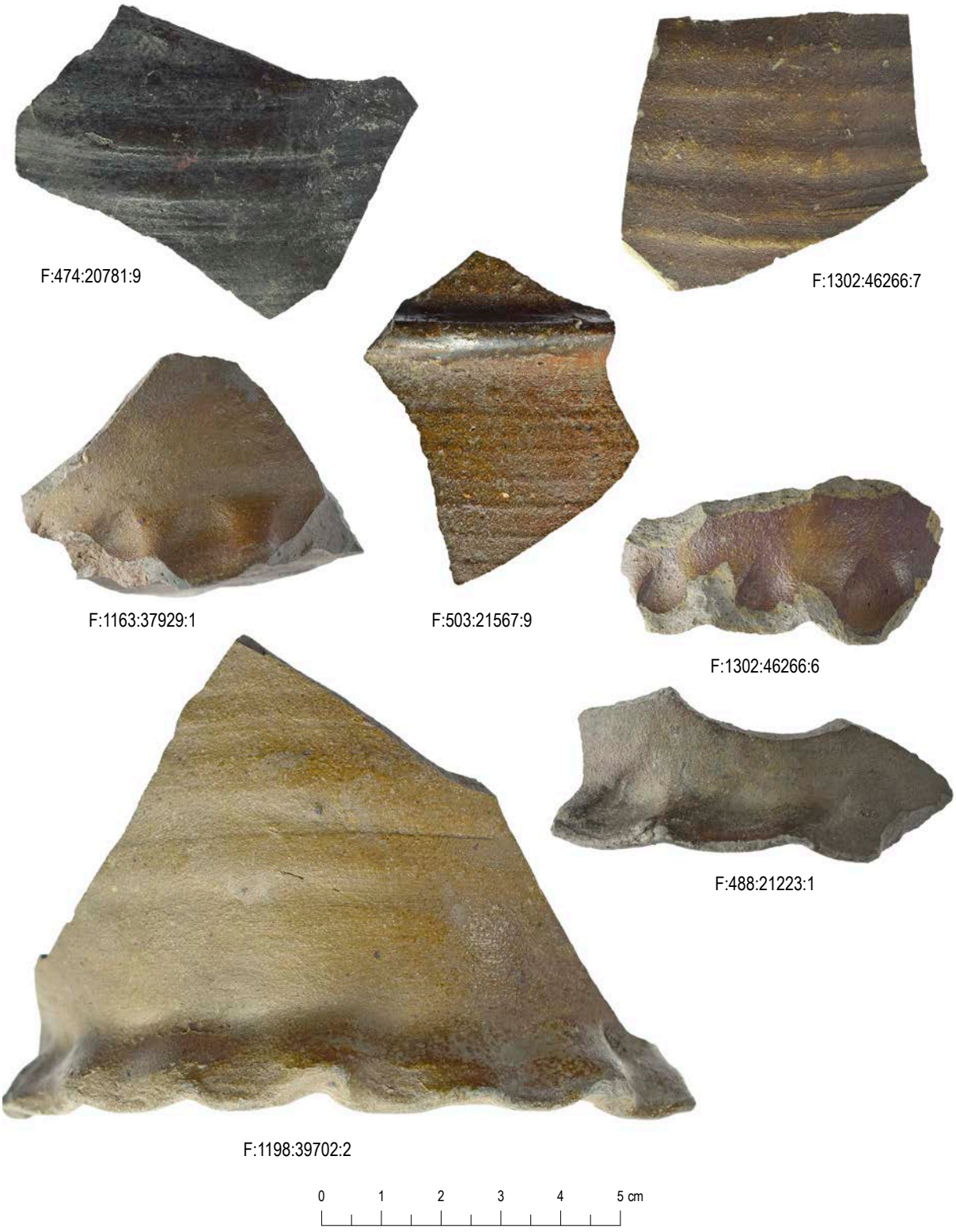

Figur 36. Exempel på *Proto-stengods* från fas 4 (1350–1390). En del av kärlen är förmodligen tillverkade i Langerwehe[42] och möjligen är ett av kärlen från Brunssum-Schinveld.[43] Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

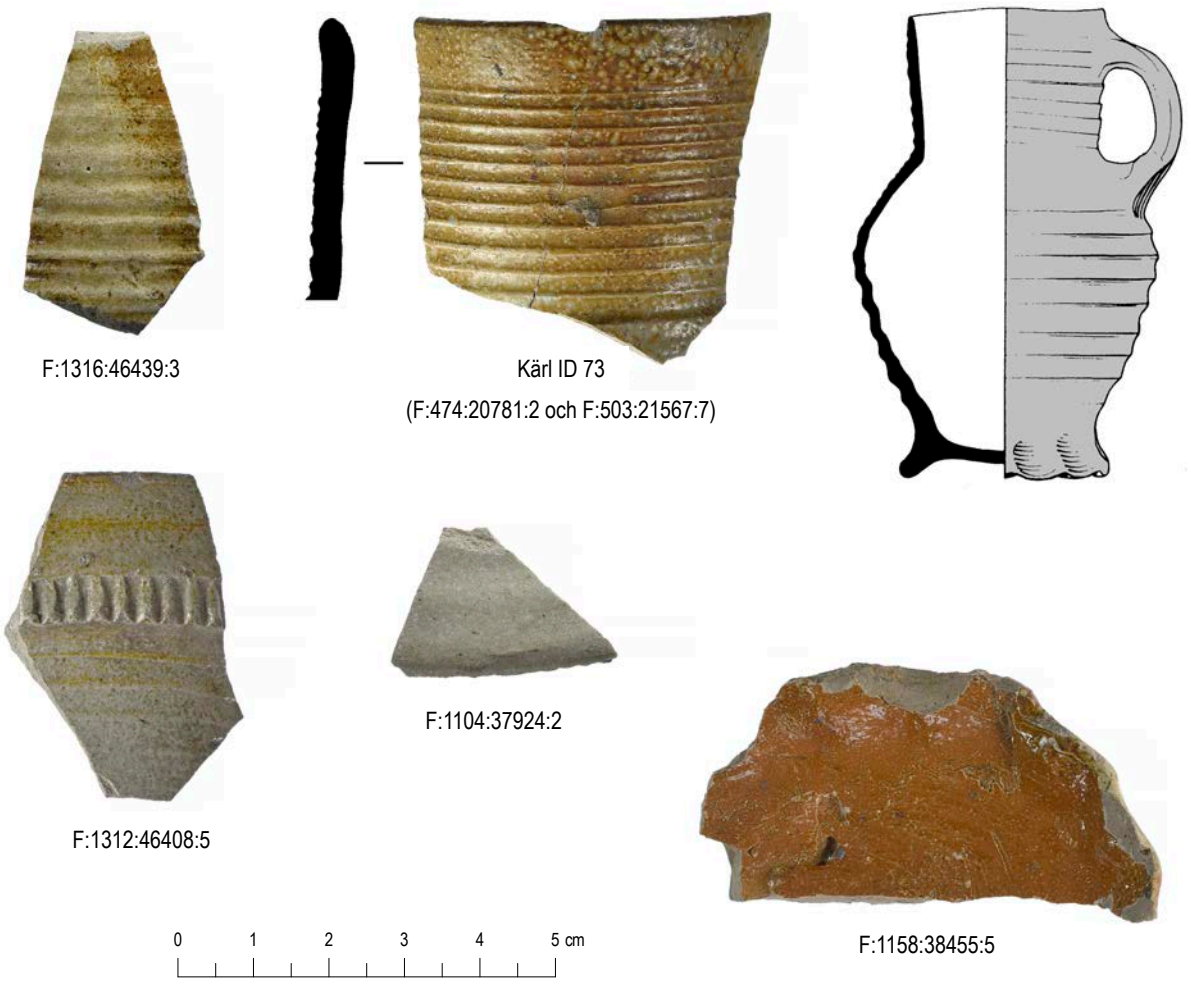
Stengodskärl är liksom i tidigare faser den största godsgruppen i keramikmaterialet, totalt 340 skärvor. Intressant att notera är att *Proto-stengods* fortfarande förekommer bland stengodset, om än i en liten mängd, totalt 17 skärvor. Förmodligen kan en förklaring vara att en del av det är framställt i Langerwehe i västra Tyskland som producerade stengods med varierande sintringsgrad och godsfärg under hela 1300-talet.[44] Möjligt är också att en del av kärlen med gråsvart godsfärg och rödbrun ytfärg med mörklila prickar kan tillhöra slutskedet av produktionen av *Proto-stengods* i Brunssum-Schinveld i Limburgområdet, Nederländerna.[45]

Stengodsmaterialet i sin helhet är blandat och innehåller till exempel tidigt stengods med gul godsfärg och brun engobe[46], en specifik godstyp som förekommer även under fas 3.[47] Om man ser på det engoberade stengodset så har det i jämförelse med fas 3 minskat kraftigt i mängd, men variationerna inom denna grupp är stor vad gäller produktionstekniska aspekter. Stengods framställt i Langerwehe tycks i stor utsträckning ingå i det materialet. Tillverkade i Langerwehe bör också de kärl vara som typklassificerats som *Stengods – Typ 1*. Ett välsintrat stengods med grå och brun saltglasyr, ibland även med engobe. Denna godstyp tycks kronologiskt kunna kopplas till 1300-talets andra hälft eller senare.[48]

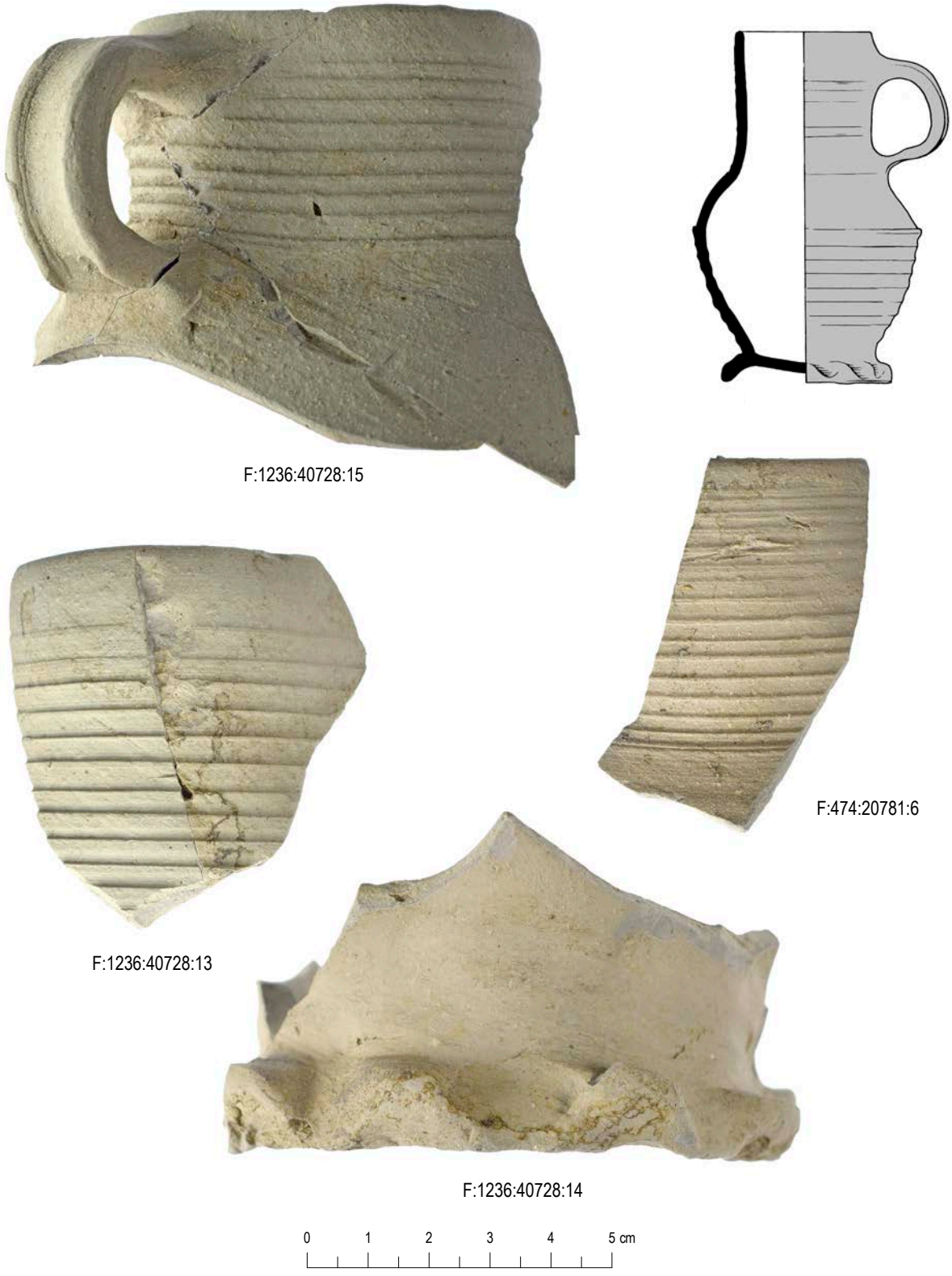

Figur 37. Exempel på stengods med engobe och askglasyr från fas 4 (1350–1390). Många av kärlen är förmodligen tillverkade i Langerwehe.[49] Kruset nederst i bilden har en bottendiameter på ca 13 cm. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

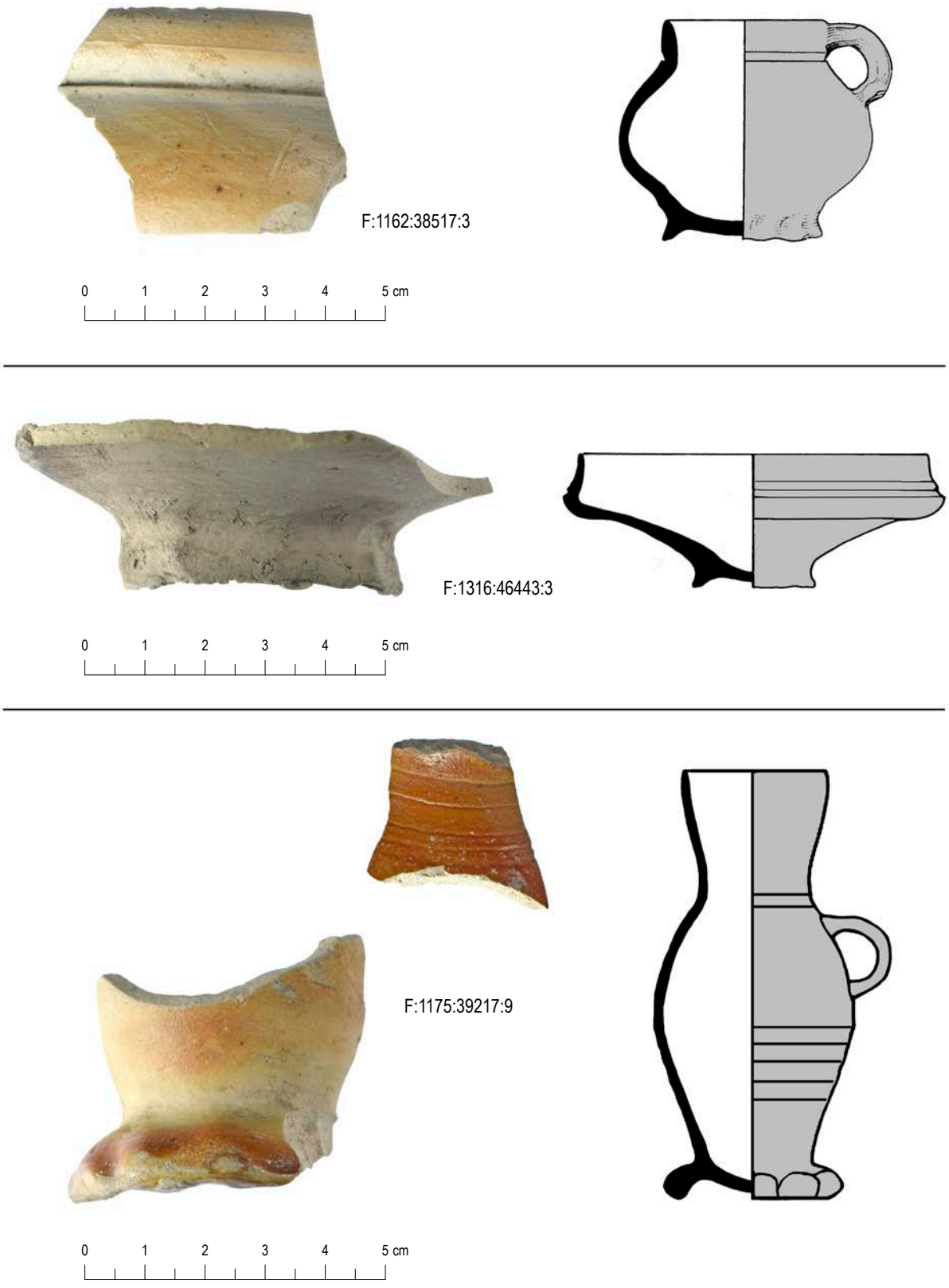
Troligen finns i fyndmaterialet också dryckeskrus tillverkade i Waldenburg.[50] Problematiskt med stengods från Waldenburg är dock att det i gods och kärlformer i många fall är identiskt med stengods producerat i Siegburg, något som gör en proveniensbestämning av enstaka skärvor knepig. Keramikkärl från Siegburg är det vanligaste inslaget i stengodsmaterialet och hela 67 % av stengodsskärvorna är från sådana kärl. Det handlar om dryckeskrus i olika form och storlekar men också skålar.[51] Vissa av kärlen har rödbrun askglasyr och det är som nämnts tidigare möjligt att en del av fynden kommer från ovanliggande 1400-talslager.

Figur 38. Exempel på välsintrat stengods med grå och brun saltglasyr (Stengods – Typ 1) från fas 4 (1350–1390). De flesta kärlen är förmodligen tillverkade i Langerwehe. Översta raden två mynningar till dryckeskrus av liknande typ som teckningen till höger illustrerar. Nedersta raden till vänster ett mynningsfragment till ett större Langerwehekrus med rullstämpeldekor. Nederst till höger i bilden en bottendel till ett krus med tjock engobe och saltglasyr. Troligt är att det rör sig om yngre keramik i form av ett krus tillverkat i Raeren under senare delen av 1400-talet, fyndet är från fas 4d. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

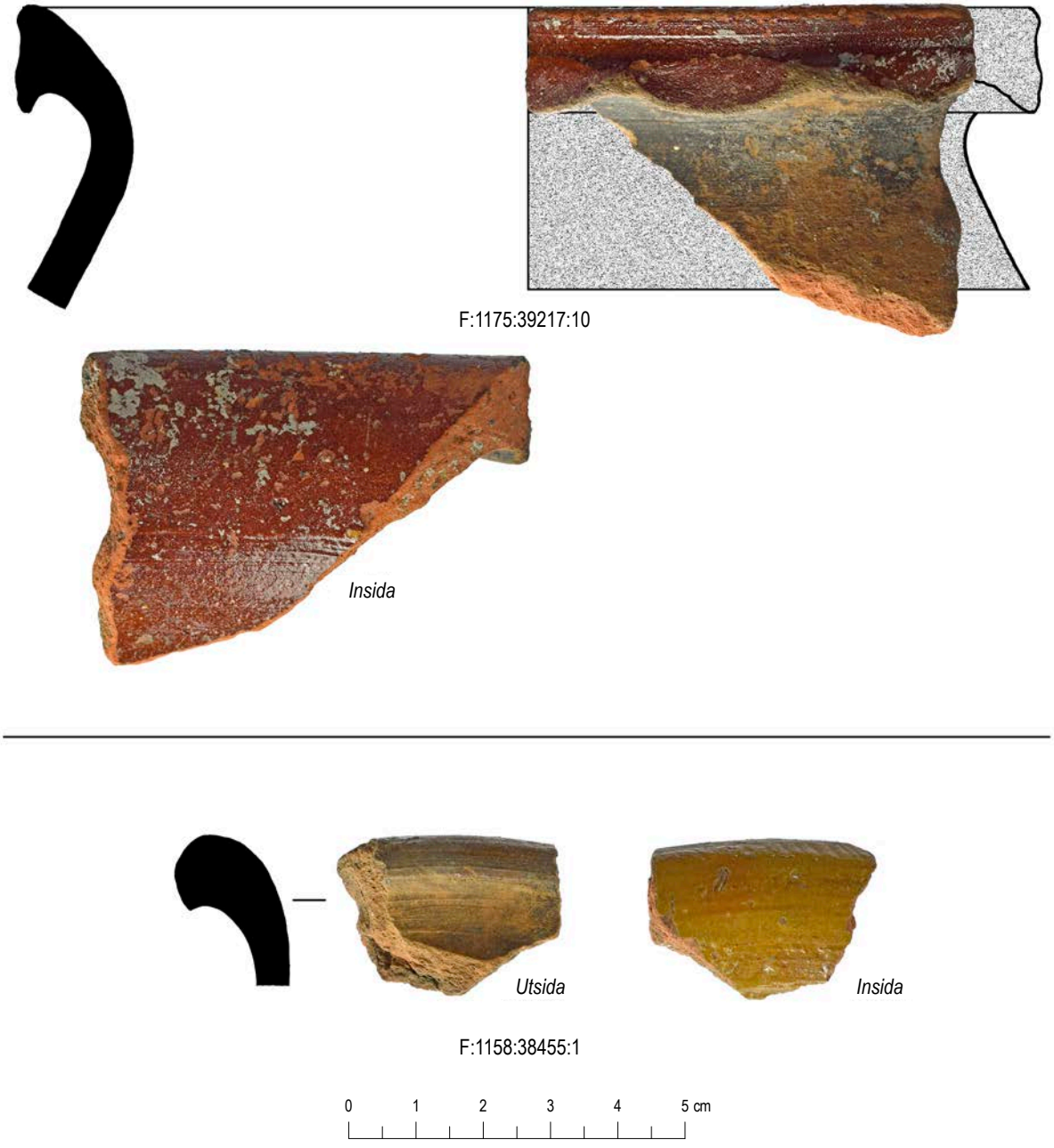

Figur 39. Exempel från fas 4 på det ljusgrå stengods från Siegburg som blir mycket vanligt i medeltida städer under 1300-talet. I många fall handlar det om lite rundbukig dryckeskrus liknande det som illustreras i teckningen längst upp till höger i bilden. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

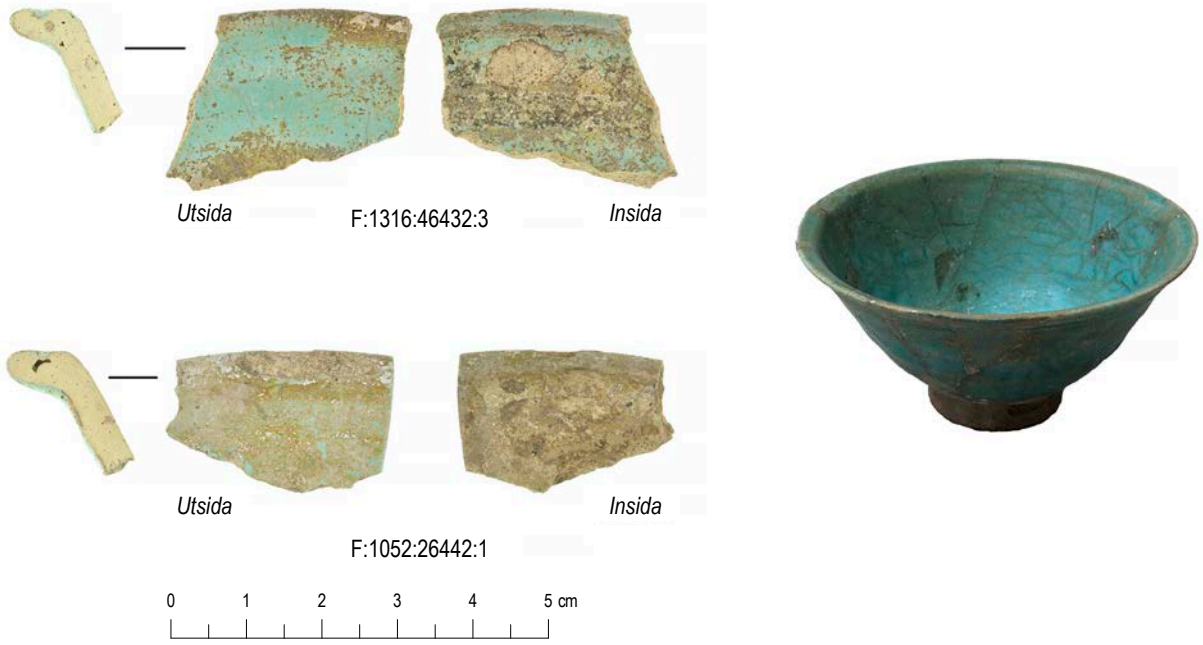

Figur 40. Skärvor av Siegburgstengods från fas 4d. Teckningarna till höger om skärvorna visar kärltypen. Överst del av en mugg med rödbrun askglasyr, i mitten bottendel till en skål och nederst delar av ett dryckeskrus med rödbrun askglasyr. Kärlen tillhör möjligen 1400-talet med anledning av fyndkontexten. Just och skålar och kärl med fläckar av rödbrun askglasyr är vanliga under 1400-talet. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

I keramikmaterialet från fas 4 ingår 12 skärvor yngre rödgods. Att sådan keramik förekommer redan i 1300-talslager i Stockholm är ovanligt men de härrör också från den yngsta delen av fas 4, delfas 4d. De kan också därför så som tidigare beskrivits vara från senare tid. Några fynd som detta speciellt gäller för är en bit av en skål med en hänkel[52] samt en bottendel av ett kärl med invändig vitlerengobe, möjligen en skål det också.[53] I övrigt utgörs fynden av trebensgrytor med en typisk senmedeltida karaktär som även förekommer under 1500-talet, det vill säga ganska små grytor med en mynningsdiameter på högst 15 cm och utsvängda förtjockade mynningar, det förekommer tummade mynningskanter och blyglasyren är lite tunn och ojämn.

Figur 41. Trebensgrytor i yngre rödgods från fas 4d. Överst en gryta med utsvängd profilerad mynning och en tummad mynningskant. Nederst ett mynningsfragment från en gryta med utsvängd mynning. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skala 1:1.

Figur 42. Två mynningsskärvor med blågrön glasyr från Mellanöstern, troligen Iran. Skärvorna är sannolikt från samma kärl. Översta skärvan är från fas 4d, den nedre kommer från fas 6a. Kanske härrör skärvorna från en skål liknande den till höger, tillverkad under 1100–1200-tal i Kashan, Iran.[54] Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

Det i särklass mest oväntade keramikfyndet från fas 4 är en mynningsbit med blågrön glasyr från en skål tillverkad i Mellanöstern, förmodligen inom iranskt område.[55] Hur och varför denna skål nått Stockholm är omöjligt att säga men fyndet visar på långväga handelskontakter och en lyxkonsumtion. Ytterligare en likadan skärva finns från fas 6a och det är troligt att den kommer från samma skål.[56] Exakt när och var skålen tillverkats har debatterats av flera sakkunniga och möjligheter som föreslagits är att den tillverkats i Basra, i slutet av 900-talet[57]. Ett annat förslag är en möjlig tillverkning i nordöstra Iran under slutet av 1100-talet – början av 1200-talet.[58] Persisk keramik har tidigare hittats i Stockholm på Helgeandsholmen[59] och inne på Slottets borggård.[60]

Glas

Detta avsnitt är baserat på Georg Haggréns analys av glasmaterialet.[61] De äldsta glasfynden från undersökningen framkom i lager som kan dateras till perioden 1350–1390 (fas 4a–d). Det rör sig sammanlagt om ett tjugotal skärvor från bägare och fönsterglas.

Den äldsta och tillika den mest exklusiva bägaren som hittades på hela undersökningen utgörs av sju stycken skärvor av en blå så kallad *Aldrevandin-bägare* och är uppkallade efter glasmästaren Aldrevandini. Dessa bägare tillverkades i Venedig mellan 1250–1350. Bägarna är emaljdekorerade och vanligen tillverkade i färglöst glas. De blå bägarna är ytterligt sällsynta och sammanlagt finns endast ett tiotal kända fynd. De har hittats i Tyrolen och i Östersjöområdet (Greifswald, Lübeck, Stralsund, Viljandi och Sigtuna) samt i Lödöse i Västergötland.[62] Södermalmstorgsbägaren har haft en diameter på cirka 7 cm med en något utåt utvidgande mynning.

Bägaren har varit dekorerat med gul, röd och vit emalj på utsidan. Nära mynningskanten har det löpt ett textband mellan gula och röda linjer. Av texten är endast en hel bokstav och fragment av ett par andra kvar (”…(G)I(S)…”). Möjligtvis har där stått namnet av mästaren som hade framställt bägaren (”MAGISTER * ME FECIT”). Vid sidan av några både sakrala och profana ordspråk var detta en typisk text för dessa bägare. Kärlets yta har varit täckt med ett grindmönster bestående av röda horisontala och lodräta linjer. Rutorna mellan dessa linjer har varit dekorerade med emaljcirklar i olika färg och ruthörnen med vita eller gula emaljpunkter. Dekoren är säll-

Figur 43. Dessa skärvor från en och samma Aldrevandinbägare hittades vid undersökningarna på Södermalmstorg. Skärvorna påträffades i fas 4c (F:1224:40446:1), fas 4d (F:1162:37821:1) och fas 6a (F:995:38402:1, F:1065:35427:1 och F:1108:36617:1). Av denna variant i blått glas har endast ett tiotal fynd tidigare gjorts i Europa. Skala 2:1.

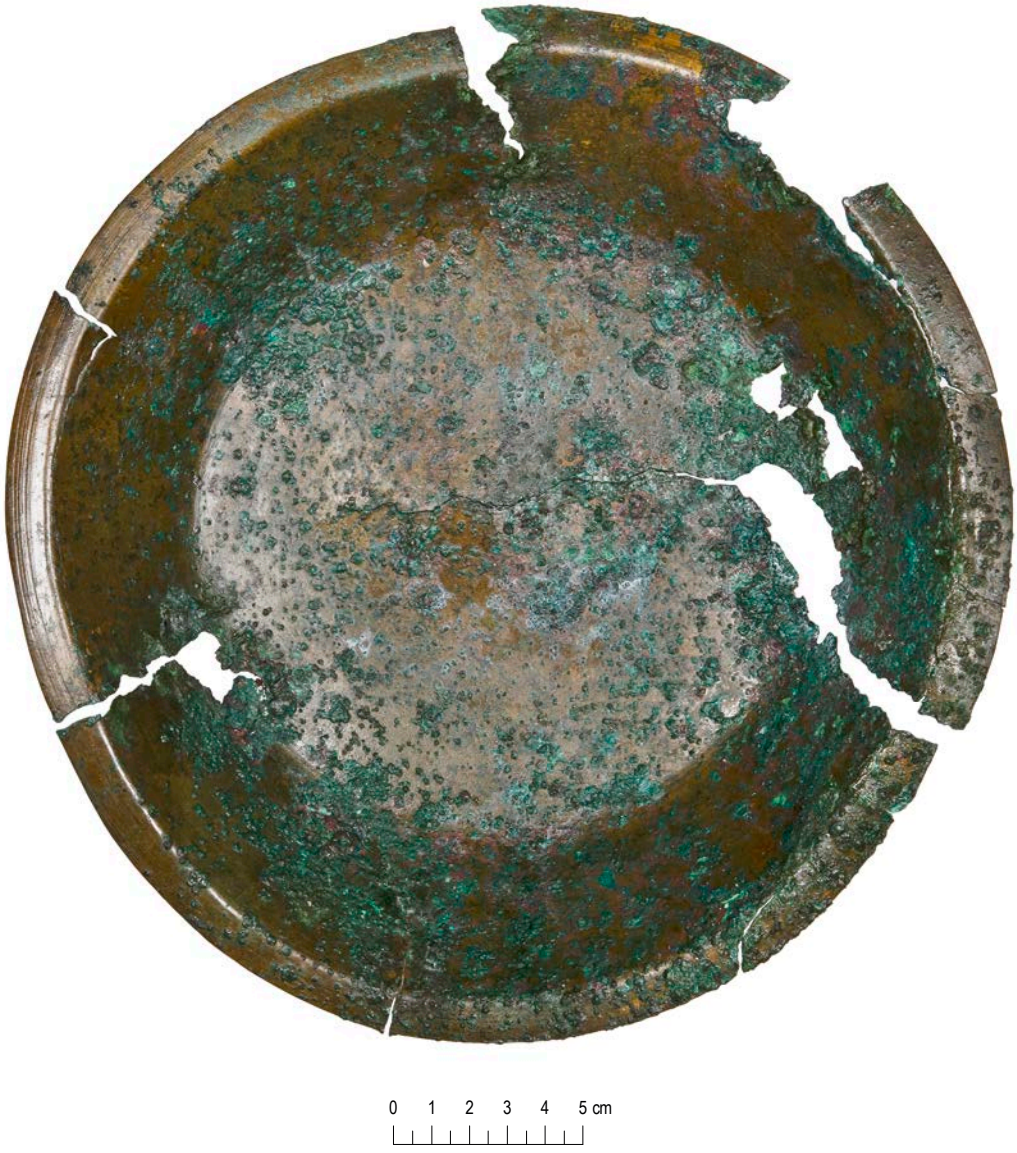
Figur 44. Bild på hur Aldrevandinbägaren från Södermalmstorg sannolikt sett ut. En av skärvorna från undersökningen har passats in på ett bägarfynd av ofärgat glas som ingår i British Museums samlingar[63]. Skala 1:1.

synt och den enda kända parallellen är en blå bägare som är funnen i Lübeck och daterad till sekelskiftet 1300. Av färglösa Aldrevandin-bägare känner man till några hundra stycken från olika delar av Europa. Från Stockholm finns fyra kända exempel i färglöst glas, två skärvor från Helgeandsholmen, en från Mynttorget, en från Storkyrkobrinken och en från kvarteret Kvasten på Norrmalm.[64]

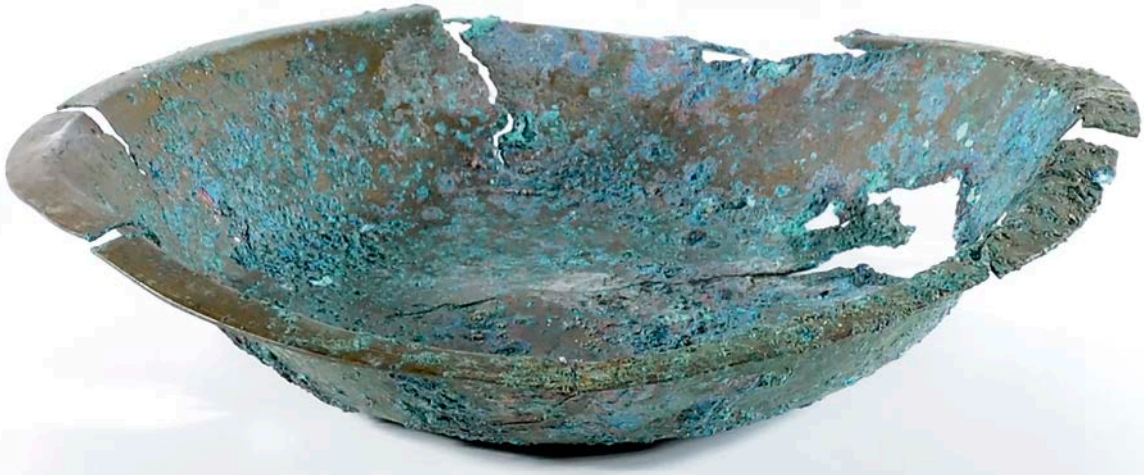
Utöver Aldrevandinbägaren påträffades även en skärva från en *Krautstrunk* i fas 4d (1350–1390). Cylindriska noppdekorerade Krautstrunk eller kålstockglas var populära vitvinsglas under 1400-talet och det tidiga 1500-talet men de äldsta kålstocklikнande bägarna uppträder redan under 1300-talet.

Övriga husgeråd

Ett annat fynd som visar på den exklusiva miljön som fanns på Södermalm under 1300-talet består av ett handfat i brons.[65] Handfatet som mäter cirka 26 cm i diameter påträffades i den norra delen av undersökningsområdet. Det var nedgrävt i en 0,9 x 1 meter stor och 0,4 meter djup grop intill en kullerstensgata.[66] Handfatet hade ställts på högkant längs ena kanten och täcktes av en kalkstensskiva. Det råder ingen tvekan om att nedgrävningen hade gjorts i syfte att gömma handfatet, förmodligen i samband med oroligheter på Södermalm. Detta gjordes någon gång under perioden 1325–1350 (fas 3).

Figur 45. Detta handfat av brons (F:1254:12294:1) hade gömts i en grop som grävdes någon gång mellan 1325–1350 (fas 3). Handfatet vittnar om en högreståndskultur som spreds med Hansans köpmän under medeltiden. Skala 1:2.

Figur 46. Handfatet från sidan.

Handfatet avspeglar ett högreståndsmässigt bordsskick.[67] Till en högreståndsmässig bordskultur hörde att tvätta sina händer under måltiden. En anledning till att detta uppfattades som gott bordsskick var att maten i stor utsträckning åts med händerna. Det skulle dröja till långt in på 1500-talet innan bordsgafflar kom att tas i bruk och vi fick ett bordsskick där man åt med kniv och gaffel. Ritualen med handtvättning har mycket gamla rötter och fick ett starkt genomslag i inte minst den höviska kultur som utövades i de europeiska hoven och i aristokratiska kretsar under medeltiden. Inom svenskt område kan vi spåra dess rötter ner i vikingatiden. Åtminstone inom hoven så användes tvättfaten alltid tillsammans med en tillhörande vattenkanna i brons, en så kallad akvamanil. En sådan kunde vara mycket konstfullt utformad, till exempel i form av ett lejon eller som en stridshäst med ryttare. En tjänare måste vara behjälplig och hälla vatten från kannan ner i handfatet så att herremannen kunde tvätta sina händer i rinnande vatten.

Handfatsfyndet visar oss att de boende på Södermalmstorg hade tagit till sig detta bordsskick. Liknande och samtida fynd har gjorts i andra städer kring Östersjön där de tyska köpmännen kopplade till Hansan slog sig ner.[68]

Utöver kärl av keramik och glas så påträffades inte många fynd vid undersökningen som kan kopplas samman med hushållens inventarium av förvarings- och brukskärl. Framförallt så saknas träföremålen helt på grund av de dåliga bevaringsförhållanden för trä som rådde. Från perioden 1325–1350 (fas 3) kommer en hank av järn som förmodligen suttit på en järngryta.[69] Utformningen av hanken har levat kvar under hela medeltiden och upp i modern tid. Ett exempel kommer från kvarteret Svalan på Norrmalm där det finns en identiskt utformad hank (fast i koppar) som påträffades i lager daterade till 1560–1580.[70]

Figur 47. Fram och baksidan från hank av järn till en gryta (F:1248:41303:9). Datering 1325–1350 (fas 3). Skala 1:2.

Utfyllnadsmassorna i den stora brunnen som fanns i undersökningsområdets norra del utgjordes till största delen av massor från raseringen av bebyggelsen.[71] I dessa massor fanns en hel del fynd, bland annat en avbruten mortelstöt.[72] Stöten är av kalksten och bevarad till en längd av ca 7 cm och har en största diameter av 2,8 cm.

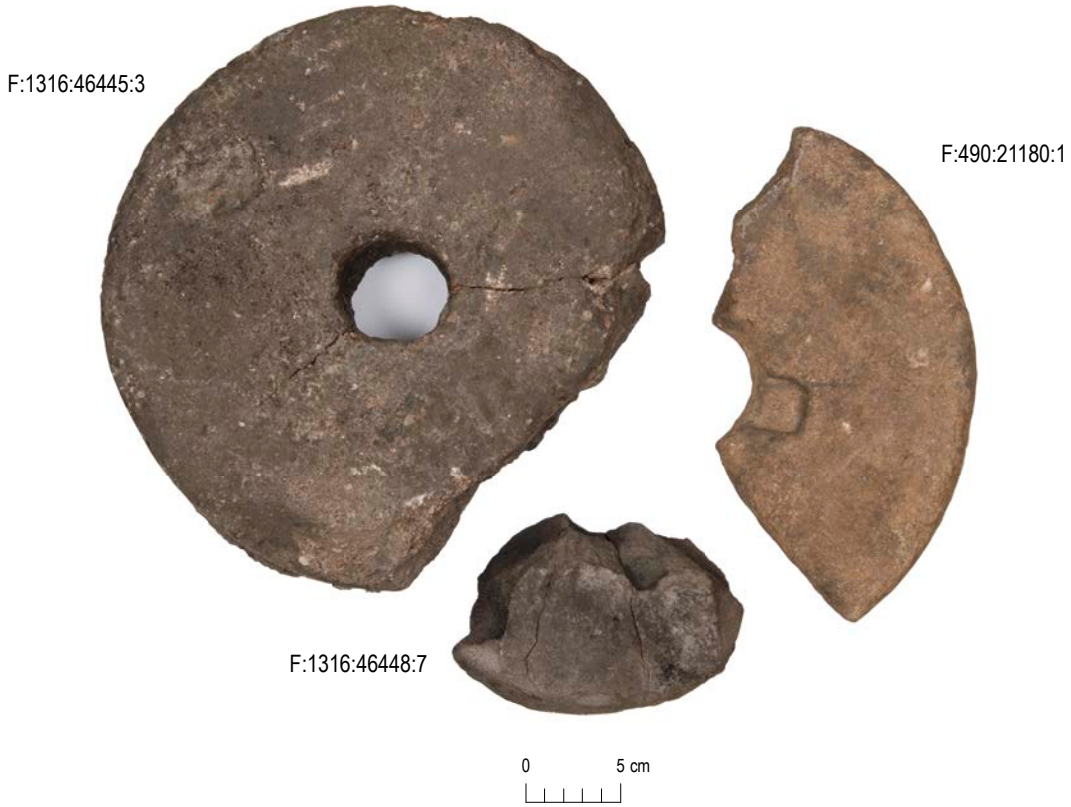

Figur 48. I brunnsfyllningen till brunnen kontextgrupp 14 hittades den främre delen av en avbruten mortelstöt av kalksten (F:1312:46904:4). Datering 1350–1390 (fas 4). Skala 1:1.

I varje hushåll fanns förmodligen även en vridkvarn för att fylla det enskilda hushållets behov av att kunna mala säd och salt. I den norra delen av undersökningsområdet hittades fyra underliggare till vridkvarnar. Ingen av dem påträffades i anslutning till någon byggnad utan låg i sekundärt läge där de hamnat någon gång under perioden 1325–1390 (fas 3–4). Den äldsta malstenen hittades i ett utfyllnadslager daterat till 1325–1350 (fas 3) och var tillverkad skiffer.[73] Den har inga ursprungliga sidor bevarade med den har varit minst drygt 40 cm i diameter, med en tjocklek av 5 cm. Möjligen är den av den typ av glimmerskiffer som ofta förs till de malstensbrott som fanns i Malungstrakten redan under järnåldern. Vissa forskare hävdar emellertid att de skulle kunna vara från ett område i Salatrakten.[74]

Figur 49. Delar av en malsten av skiffer daterad till 1325–1350 (F:1249:39103:0). Skala 1:4.

Figur 50. De här tre malstenarna hittades i kontexter som daterats till 1350–1390 (fas 4). Det minsta fragmentet är av ljusgrå sandsten, det lite större av röd sandsten och det största av konglomerat. Skala 1:4.

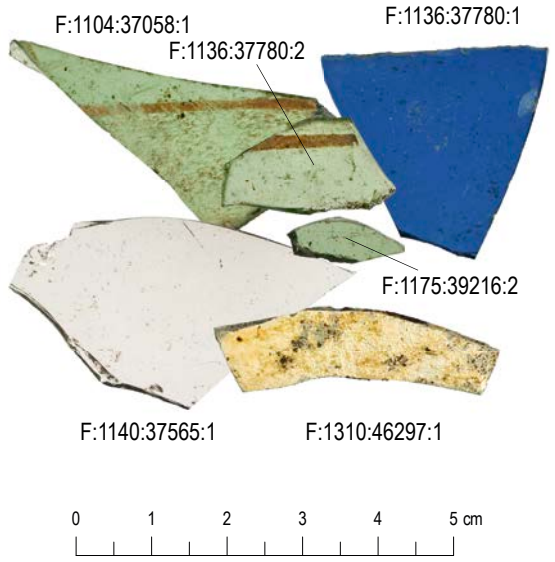
De tre andra malstenarna framkom i kontexter med datering till 1350–1390 (fas 4). På samtliga stenar är malytorna så kraftigt nednötta att några räfflor inte finns bevarade. Det är därför rimligt att anta att det rör sig om utslitna och kasserade stenar. Den ena malstenen[75] hade återanvänts som en del i gatubeläggningen i den breda allmänningsgatan[76] som anlades vid mitten av 1300-talet. De båda andra malstenarna[77] utgjorde en del av de raseringsmassor som vräkts ner som fyllning när den stora brunnen[78] som fanns inom området togs ur drift under senare delen av 1300-talet. Ingen av malstenarna är intakt men de har sannolikt haft samma dimensioner med en diameter av 29–30 cm och en tjocklek av 6,7–7,6 cm. Däremot består de av olika bergarter. Malstenen som påträffades i gatan är tillverkad av rödaktig sandsten medan en av dem från brunnsfyllningen består av konglomerat, det vill säga hopcementerade större och mindre stenar och den andra av ljusgrå sandsten. Bergarten i malstenarna av sandsten är sannolikt av Gävle/Roslagstyp vilken ofta användes till just malstenar.[79] Alla dessa malstenar har ett urtag vid centrumhålet för det så kallade kvarnseglet. Kvarnseglet var ett trästycke som placerades horisontellt över underliggarens centrumhål för att hålla överliggaren på plats. Med hjälp av kvarnseglet och mellanlägg av till exempel skinnstycken kunde även avståndet mellan malstenarna regleras och på det sättet kunde man reglera hur grovt mjölet skulle bli.[80]

BYGGNADER OCH INTERIÖR

Fyndmaterialet från den här perioden, som omfattar tiden från sent 1200-tal till 1300-talets slut, visar att vi åtminstone från ca 1325 och framåt kan se närvaron av en förmögen befolkning med möjligheter att skaffa sig exklusiva varor. Även bebyggelseresterna vittnar om en välsituerad samhällsklass som bott i murade hus som förmodligen uppförts i korsvirkesteknik, vilket i sådana fall är väldigt tidigt för Stockholms del då de annars tidigaste beläggen för korsvirkeshus på Stadsholmen kan dateras till 1400–1500-tal.[81] De omfattande raseringsmassorna som uppkom när bebyggelsen revs under slutet av

1300-talet innehåller stora mängder av tegel, tegelpannor, fragment av golvplattor av sten och fönsterglas. De här byggnadsmaterialen var ovanliga i profana byggnader vid den här tidpunkten, inte minst fönsterglas.

Vid undersökningen påträffades åtta stycken skärvor av *fönsterglas* som kan dateras till 1300-talet. Det äldsta fönsterglasfragmentet är från perioden 1275–1325 (fas 2). Skärvan består av mörkgrönt blyglas som är typiskt för tidiga kyrkofönster under senare delen av 1200-talet och tidigt 1300-tal. Sju andra fönsterglasfragment är från tiden 1350–1390 (fas 4). En av dessa skärvor är helt deformerad medan de andra är av väl bevarat ljus- och mörkgrönt, mörkblått eller ljusturkost glas. Flera av dessa bar spår av glasmålning på den ena ytan.

Figur 51. Skärvor av färgat fönsterglas är en kategori av fynd som visar på den förnäma bebyggelse som fanns vid Södermalmstorg på 1300-talet. Skala 1:1.

Åtminstone en del av dessa fönsterglasrutor har ursprungligen tillverkats med kronglasmetod i stället för den vanliga cylindermetoden. Tillverkningsmetoden indikerar att fönsterglaset troligen har importerats från Nederländerna eller Frankrike. Kronglasmetoden var typisk för Nordsjöområdet och sällsynt men inte okänd i Tyskland. En skärva av färglöst men lite gulaktigt glas visar tydliga indikationer på att vara tillverkad enligt kronglasmetoden. I detta fall kan glaset ha sitt ursprung ända från Venedig eller något annan ort i Italien. Haggrén menar i sin glasanalys att fönsterglaset förmodligen suttit i någon typ av sakral byggnad men påpekar samtidigt möjligheten att det kommer från en förnäm profan byggnad, vilket vi i det här fallet anser vara det troliga.[82]

Det framkom inga hela golvplattor av sten utan endast fragment. Fynden visar att de varit tillverkade av både röd sandsten[83] och grå kalksten.[84] Bland raseringsmassorna fanns rikligt med taktegel. Takteglet förekom både som kupigt munk- och nunnetegel och flata fjälltegel. Att ha hus med tegelklädda tak var inte heller det vanligt i medeltidens Stockholm. Långt fram i tiden bestod taktäckningen oftast av torv. I en holländsk beskicknings reseberättelse från åren 1616–1617 så beskrivs ankomsten till Stockholm som följer *”Staden Stockholm tog sig vid ankomsten alldeles grön ut, där den låg emot bergen, ty husen ha alla avplattade tak, täckta med björknäver och grönskande grästovor…”*.[85]

Under dygnets mörka timmar var det huvudsakligen den öppna elden i spisen som gav ljus inomhus. Ett relativt vanligt fynd i medeltida kontexter är blosshållare som kunde fästas i väggen där man behövde extra belysning med hjälp av tjärstickor som stacks ner i hållaren. Från ett brandlager daterat till 1325–1350 (fas 3) kommer en 6 cm hög blosshållare av järn.[86] Diametern på holken var 2,1 cm.

Figur 52. Blosshållare av järn daterad till 1325–1350 (fas 3), (F:530:22435:7). Skala 1:1.

Figur 53. I den norra delen av undersökningsområdet påträffades omfattande raseringslager efter den bebyggelse som funnits vid Södermalmstorg under större delen av 1300-talet. På bilden syns en del av de takpannor av munk- och nunnetegel samt flata fjälltegel som hittades i dessa lager.

Nycklar och lås

En tydlig indikation på en tidig bebyggelse på Södermalmstorg är förekomsten av nycklar och lås. Under hela medeltiden och in på 1600-talet var makten över nycklar och lås en viktig symbol för gifta kvinnor. Som husfru ansvarade hon för all egendom som förvarades i hemmet. I giftermålsbalken i Magnus Erikssons stadslag som skrevs på 1350-talet står bland annat *”Jag giver dig till heder och husfru och till halva sängen, till lås och nycklar och till hälften av allt vunnet och ovunnet i penningar och lösören”*.[87] Nycklarna förvarades sedan upphängda i ett bälte tillsammans med andra tillhörigheter som kniv och penningpung.

Från perioden 1275–1390 finns det fem stycken nycklar och ett bultlås.[88] Bland nycklarna återfinns nycklar till såväl bultlås och vridlås. Den äldsta nyckeln består av skaftet till en bultlåsnyckel[89] som framkom i ett raseringslager daterat till 1275–1325 (fas 2). Ytterligare tre bultlåsnycklar hittades i nästföljande fas (fas 3, 1325–1350). En av dessa nycklar är nästan helt intakt och 8,8 cm lång med ett T-format ax.[90] Utifrån de nycklar och lås som påträffats vid arkeologiska undersökningar i Bergen i Norge har en typologi utarbetats som sträcker sig från vikingatid till historisk tid. Bultlåsnyckeln med T-format ax faller där inom typen B1.2.1. I Bergen förekommer denna typ huvudsakligen från första häften av 1200-talet och fram till 1332–1413.[91]

Bland fyllningsmassorna i brunnen som utgjordes av kontextgrupp 14, fanns bland andra fynd en välbevarad 5,3 cm lång bultlåsnyckel av en typ som har rötter ner i vikingatid.[92] I Bergen förekommer de från 1100-talet fram till tidigt 1400-tal.[93] I samma brunn hittades även ett bultlås av järn.[94] Låset är 4,4 cm högt och 5,3 cm långt. Nyckeln och låset har daterats till 1350–1390 (fas 4d) och kan kopplas

Figur 54. På bilden syns några av de nycklar samt ett bultlås som påträffades vid undersökningen. Föremålen har daterats till perioden 1325–1390 (fas 3–4). Nycklarna utgörs av två bultlåsnycklar (överst till vänster) samt en nyckel till ett vridlås (överst till höger). Skala 1:1.

samman med den bebyggelse som revs i slutet av fasen. Av den tredje bultlåsnyckeln, som påträffades i en grop med smidesavfall, återstår endast axet.[95]

Slutligen så hittades även en mindre vridlåsnyckel som även den dateras till 1350–1390 (fas 4).[96] Nyckeln är av järn och har ursprungligen varit ca 5 cm lång med ett runt grepp. Axet har tänder åt två håll. Den här typen av nycklar var i bruk under mycket lång tid och finns i Bergenmaterialet från tidigt 1200-tal fram till 1700-talet.[97] Åtminstone en likadan nyckel har tidigare hittats i Stockholm. Den är nästan identisk med nyckeln från Södermalmstorg och hittades vid undersökningarna på Helgeandsholmen 1978–1980.[98]

KLÄDEDRÄKT OCH PERSONLIGA FÖREMÅL

Endast ett par föremål som relaterats till klädedräkten hittades från perioden 1275–1350 (fas 2–3). Det rör sig dels om ett litet remändesbeslag i kopparlegering[99] samt ett större ringspänne[100] av järn. Remändesbeslaget är 3,3 cm långt och har en största bredd av 1,2 cm. På den främre delen syns en enkel linjedekor. Den hittades i lager daterat till 1275–1325 (fas 2).

I ett tramplager i den norra delen av det undersökta området påträffades ett ringspänne av järn. Spännet som är 6 cm i diameter har troligen använts för att hålla ihop en mantel eller liknande.

Till de föremål som kan anses vara personliga hör kammar. Från undersökningarna på Södermalmstorg finns det tre kammar från perioden 1275–1350 (fas 2–3) varav en är av typen dubbelhelkam och två utgörs av sammansatta dubbelkammar. De medeltida kammarna är huvudsakligen tillverkade i ben även om det finns enstaka undantag. Under tidigt 1980-tal upprättades en typologi över vissa medeltida ledartefakter, bland annat kammar, inom projektet

Figur 55. Ett mindre remändesbeslag i kopparlegering (F:639:25065:1). Datering 1275–1325 (fas 2). Skala 1:1.

Figur 56. Ringspänne av järn med en diameter av 6 cm (F:1273:44813:5). Datering 1325–1350 (fas 3). Skala 1:1.

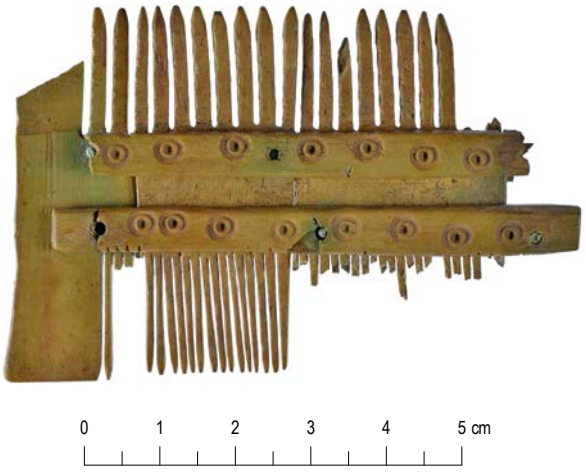
Medeltidsstaden.[101] De sammansatta dubbelkammarna är den vanligaste förekommande kammen i medeltida lager och den finns i fem huvudtyper, typ 4–8, av vilka samtliga förutom typ 7 har påträffats i Stockholm. Typindelningen baseras på ändskivans utformning som förändrades över tid.[102] Grundtyp 5 med dubbelbågiga ändskivor är den äldsta typen av sammansatta dubbelkammar, följt av typ 4 med raka ändskivor som följs av typ 6 vilka kännetecknas av konkava ändskivor och typ 8 som har profilerade ändskivor med varierat utförande. Typerna avlöser inte varandra utan förekommer tidvis parallellt. Studier av kammaterial från Mynttorget i Gamla stan visade att de sammansatta dubbelkammarna från ca 1250–1300 oftast är helt utan dekor, och i de få fall som dekor förekommer återfinns den på stödskenorna och aldrig på ändskivorna. Under 1300-talets första hälft är stödskenorna ofta ornerade medan ändskivorna fortfarande lämnas orörda. Först efter ca 1350 förekommer ornering även på ändskivorna, men då endast på kammar av typ 6 och 8.[103]

Den äldsta kammen från Södermalmstorg utgörs av en del av en sammansatt dubbelkam från 1275–1325 (fas 2).[104] Kamdelen, som för övrigt påträffades i samma lager som en piksporre (se nedan), utgörs av en tandskiva med en fastnitad stödskena. Niten är av brons och stödskenan som är avbruten i båda ändarna är 0,9 cm bred och 0,3 cm tjock. Stödskenans tvärsnitt är närmast rektangulärt med avfasade kanter och den har en kryssdekor med dubbla linjer. Eftersom ändskivan saknas går det inte att närmare avgöra vilken typ det rör sig om. En närliggande parallell kan ändå ses från en undersökning i Storkyrkobrinken 1994–1995 där en kam av typ 4 med likadan ornering och tvärsnitt på stödskenan framkom. Den kammen har daterats till 1300–1320.[105]

Figur 57. Undersökningens äldsta kam består av en del från en sammansatt dubbelkam (F:1290:45325:1) daterad till 1275–1325 (fas 2) . Skala 1:1.

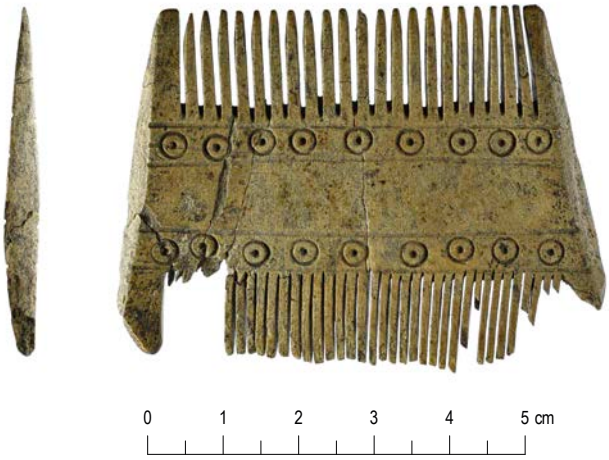
Av den andra sammansatta dubbelkammen[106] återstod flera delar, bland annat ändskivan, vilket gör att den går att typbestämma. Kammen har dubbla stödskenor i kombination med en konvex ändskiva vilket för den till typ 6b (Typ 6a har en enkel stödskena mot 6b som har dubbla). Kammen är sammanfogad med bronsnitar. Stödskenorna är ornerade med en enkel rad av punktcirklar. En av skenorna är intakt; längd 6,9 cm, bredd 0,7 cm tjocklek 0,3 cm. Tvärsnittet på stödskenan är som på den ovan nämnda kammen rektangulärt med fasade kanter. Ändskivan är helt utan ornering. Kammen är 4,8 cm hög och den har uppskattningsvis varit ca 9 cm lång. Enligt den analys som gjordes på kammaterialet från Mynttorget förekommer kammar med kombinationen ändskivor utan ornering och ornerade stödskenor huvudsakligen under första hälften av 1300-talet (se ovan), en tendens som styrks av kammen från Södermalmstorg som hittades i ett lager daterat till 1325–1350 (fas 3).

Figur 58. Denna sammansatta dubbelkam (F:558:23402:1) är av typen 6b och har daterats till 1325–1350 (fas 3) . Skala 1:1.

Den tredje kammen är även den daterad till 1325–1350 (fas 3) och utgörs av en dubbelhelkam,[107] vilket innebär att kammen är skuren i ett stycke. Kammen är trapetsoid till formen och har en ornering vid vardera tandbas som består av en rad med punktcirklar inom vågräta linjefält. Den är 6,3 cm bred och 4,8 cm hög med spolformigt tvärsnitt. De trapetsoida dubbelhelkammarna har Broberg &

Hasselmo definierat som typ 3 i sin kamtypologiska serie.[108] De är relativt ovanliga men har hittats i flera svenska medeltida städer med dateringar som sträcker sig från 1100-talet till sent 1300-tal.[109] Österut är trapetsoida kammar betydligt vanligare och i Novgorod i Ryssland förekommer de från senare delen av 1000-talet fram till 1300-talet.[110] I Stockholm är fynd av dubbelhelkammar ovanliga och sammanlagt har endast en handfull påträffats tidigare, bland annat vid undersökningar i Mynttorget, Storkyrkobrinken och kvarteret Mercurius.[111]

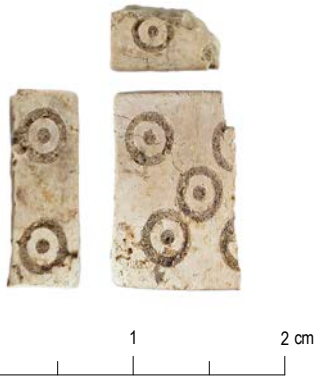

Figur 59. Dubbelhelkam (F:531:22342:1) daterad till 1325–1350 (fas 3). Skala 1:1.

MUSIK, SPEL OCH DOBBEL

Från vår undersökning finns även några få föremål som visar något av vad man gjorde på sin fritid under 1300-talet. Det rör sig om ett fragment av en tärning samt två mungigor. Tärningsfragmentet[112] är av ben och den intakta sidan är endast 0,9 cm stor. Fragmentet är bränt men även om man tar i beaktande att ben krymper en del när det utsätts för hetta så har tärningen varit liten.

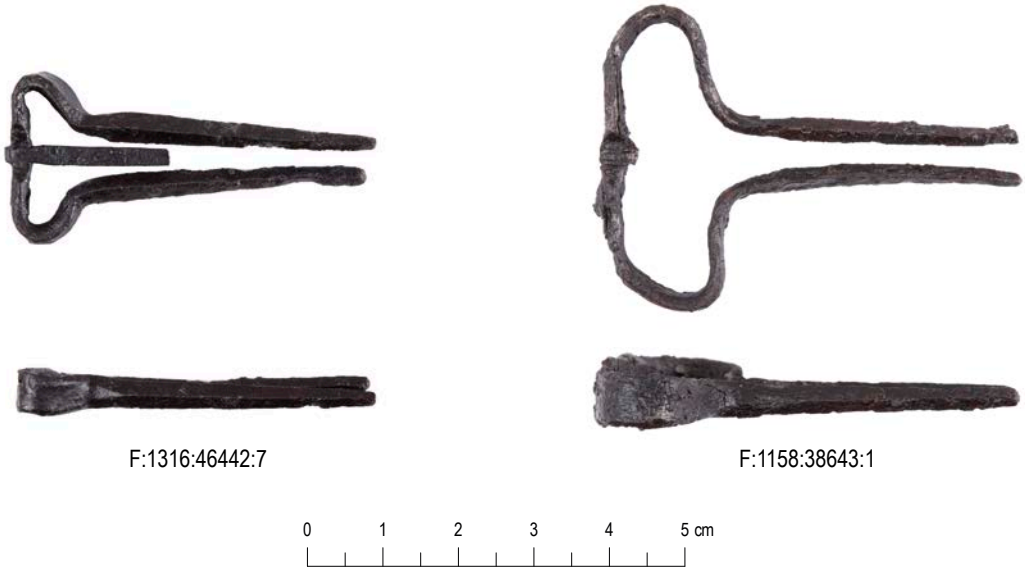
Spel och dobbel var uppenbarligen inte bara ett uppskattat nöje utan sågs även som ett stort problem av de styrande. I kung Magnus Erikssons stadslag som tillkom vid 1300-talets mitt regleras dobblandet i följande stycke:

Figur 60. Fragment av sekundärbränd tärning. Fotot är ett montage där man ser tärningens sidor. Den intakta sidan är endast 0,9 centimeter (F:1211:47008:1). Datering 1350–1390 (fas 4d). Skala 2:1.

”Hwar som dobblar ower ena mark, böte thre marker til thræskiptis, swa then som tappadhe som then som wan, æn til æru twæggia manna witne, ella wæri sik sialfwir thridhi. Orkar hwarghen therra botum, wardhi slaghen widher stokken, ok aat thriddhia sinne flye stadhen. § 1. Engen ma ok dobbla widher then eig ær sin eghin malsman ok haffwer sit eghit godz, ella haffwer thet han ma dobbla mædher, vtan han böte XL marker til thræskiptis, ok thet ater mædh som han wan aff honum. Orkar han eig botum, wardhi slaghen widher stokken ok flye stadhen. Komber han sidhan ater i stadhen, vtan foghatans ok radhmanna orloff, miste hand sina; ok mædh them sik later til dobbel ok ær eig siælffwir sin forman, göri radhet mædh honum hwat them thykker likt wara. § 2. Dobblar nokor sina widherlæghning bort, taki then ater hona a aff them hona wan, ok han som fordobbladhe gange til ærwdhes fore konungenum ok stadhenum, vtan han nadher ffa; ok then thet wan andrum tilhördhe, böte tolff marker konungenum ok stadhenum. Orkar han eig botum, wardhi rætter hans som för ær sakt. § 3. Hwar som dobblar epter thet i wardh ær ringht, böte thre marker konungenum ok stadhenum til twæskiptis”.[113]

Det medeltida musicerandet illustreras av fyndet av två mungigor från kontexter daterade till 1350–1390 (fas 4d). Den mindre av mungigorna[114] hittades i fyllningen till den brunn som fanns i den norra delen av undersökningsområdet under 1300-talet.[115] Den är 5,1 cm lång och 2,4 cm bred uppe vid bågen. Den andra mungigan[116] är 5,6 cm lång och 4 cm bred.

Figur 61. Två mungigor som hittades i kontexter från 1350–1390 (fas 4d). Skala 1:1.

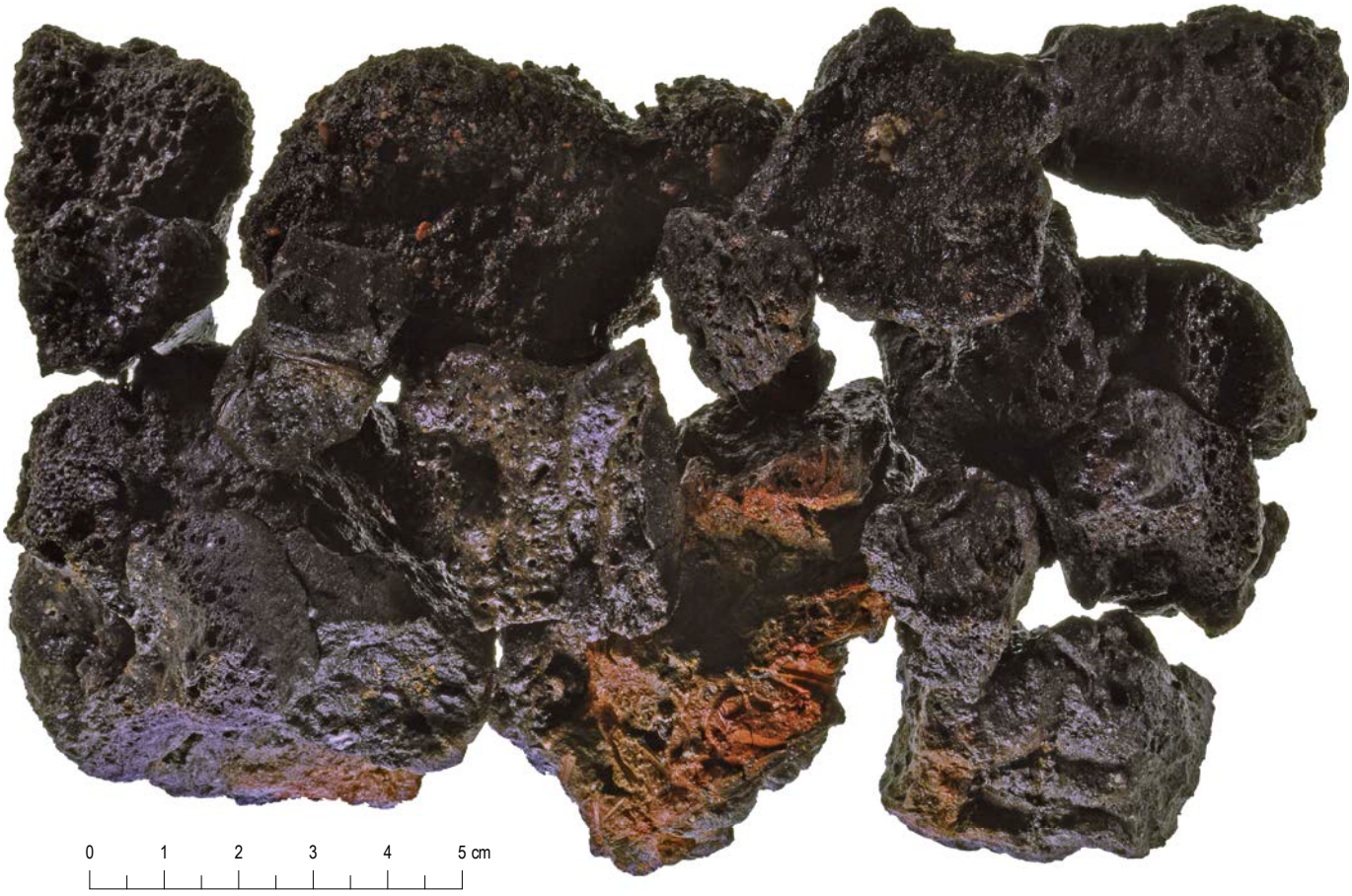
Trots skillnaderna i storlek kan båda mungigorna föras till en typ som kallas för *Billingsgate* i den typologi som upprättats av Kolltveit.[117] *Billingsgate*-typen förekommer mellan 1275–1450. [118]

METALLHANTERING OCH ANDRA HANTVERKSRELATERADE FYND OCH REDSKAP

Inom undersökningsområdet var spåren av metallhantverk mycket påtagliga under den tidigaste bebyggelseetableringen på Södermalmstorg. Framförallt under perioden 1275–1325 (fas 2) då det fanns påtagliga spår av smidesverksamhet i den södra de-

Figur 62. Exempel på delar av ugnsväggar som påträffades i skede 2 (F:503:21815:1). Skala 1:1.

Figur 63. Från samma lager som ugnsväggarna på bilden ovan framkom denna slagg (F:503:21815:2). Skala 1:1.

len. Själva smedjan har sannolikt varit belägen precis utanför den undersökta ytan men i det sydöstra hörnet framkom en 0,8 meter djup nedgrävning med smidesavfall i form av metallklipp, kol, glödskal och kulslagger.[119] Från verkstadsområdet gjordes metallurgiska analyser på ett urval slagger, spik samt en osmund. Analyserna visade att slaggen utgjordes av typiska smidesslagger. Åtminstone två av de fyra analyserade spikarna hade en metallografisk sammansättning som överensstämde med osmunden vilket betyder att spik kan ha tillverkats i smedjan där blästjärn av samma typ som i osmunden kan ha använts som råvara.[120] Fynd av bronsklipp i avfallsgropen visar dock att även andra föremål än spik har producerats i smedjan.[121]

Vid undersökningen hittades fem stycken ämnesjärn, så kallade osmundar. Samtliga osmundar framkom inom en 7x8 meter stor yta kring avfallsgropen med smidesavfall och är daterade till 1325–1390 (fas 3–4).

Kontextnummer	Fas	Vikt (g)	Längd (cm)	Bredd (cm)	Tjocklek (cm)
468:20169:1	4a–d	253	11,5	2,9	1,9
474:20761:1	4a–d	266	14	2,7	1,3
530:22090:1	3	295	10,4	3,4	1,8
581:24918:1	3	139	10,2	2,5	1,1
586:24169:1	3	243	10,7	2,9	1,6

Figur 64. Tabell över de osmundar som hittades vid undersökningen.

Osmundsjärn utgjorde en viktig del av järnproduktionen från och med 1200-talet fram till 1600-talet då det trängdes undan av stångjärnet. Osmundar kunde ha olika form men vid export skulle de ha en enhetlig vikt på omkring 1/24 lispund vilket motsvarar ca 280 gram. I tabellen ovan redovisas de föremål som registrerats som osmundar från undersökningen, av dessa är det en som inte uppfyller viktkriteriet.

Figur 65. Samtliga osmundar som påträffades kan dateras till perioden 1325–1390 (fas 3–4). Skala 1:2.

Av övriga föremål som tolkats kunna ha utgjort en del av smedernas redskapsbestånd märks ett kraftigt städ som bör ha varit fäst i någon typ av arbetsbänk[122], ett par punsar[123]samt två dorn[124] och en stamp[125].

Stampen är 5,8 cm lång och har en diameter av 2,5 cm. Anslagsytan är utkragad efter flitigt användande. Den motstående stampsidan är flat men på grund av kraftig korrosion är ytskiktet på stampen förstörd.[126] En närmast triangulär försänkning kan skönjas på stampens centrala del men motivet är inte tillräckligt tydlig för att visa vad som präglats.

Figur 66. Denna 5,8 cm långa stamp (F:474:20468:4) hittades i ett utfyllnadslager daterat till 1350–1390 (fas 4). Skala 1:1.

På den norra delen av undersökningsytan hittades en lång (ca 24 cm) och välanvänd huggmejsel[127] som troligen använts av en stenhuggare. I detta område påträffades även en navare[128] samt ett prylliknande redskap med kvadratiskt tvärsnitt.[129] Bland fynd som likväl kan ha ingått bland hushållsredskapen återfinns en sax[130] och en kniv[131]. Kniven, som är en av sex knivar från 1325–1390, har ett blad som är krumt, en typ av kniv som ofta användes när man skar i läder och möjligen kan kniven ha tillhört en skomakare.

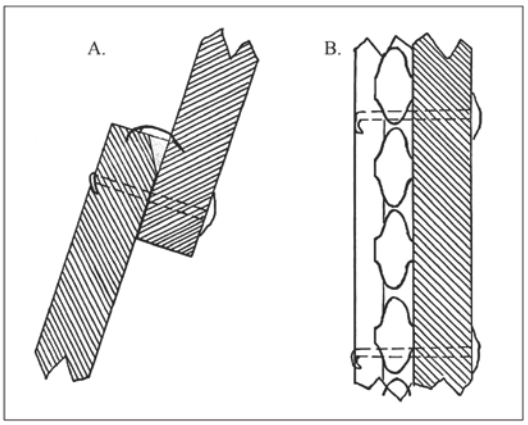
Till denna kategori av fynd hör även brynen. Sammanlagt hittades tolv brynen av såväl sandsten som skiffer.

Vid undersökningen påträffades fem likartade järnbleck.[132] De består av ett ovalt mittstycke med en längd av 3,2–6,8 cm där det från mittpartiet går ut två likarmade band. Från undersökningarna i Mynttorget finns ett likadant bleck daterat till 1250–1270 som föreslagits vara ett åderlåtningsjärn.[133] Den tolkningen är fel. Istället rör det sig om en typ av beslag, som kallas för sintel i Tyskland och Nederländerna och som på svenska har benämnts som kalfaterkrampor. På de hanseatiska koggarna drevades borden inombords med mossa som hölls på plats av träribbor. Träribborna fixerades i sin tur med sintels.

Sintels har påträffats i stort antal inom hanseatiskt område i Nordeuropa. Den äldsta typen av sintel uppträder vid mitten av 1200-talet och de förekommer fram till 1500-talets mitt. Beräkningar har gjorts som visar att det för en enda kogg kunde behövas så många som 15 000–16 000 sintels. Det finns inte så många referenser till tidigare fynd av sintels från svenskt område. Ett antal har dock påträffats på Gotland, huvudsakligen i anslutning till Visby. Sintels har även påträffats i sydöstra Sverige

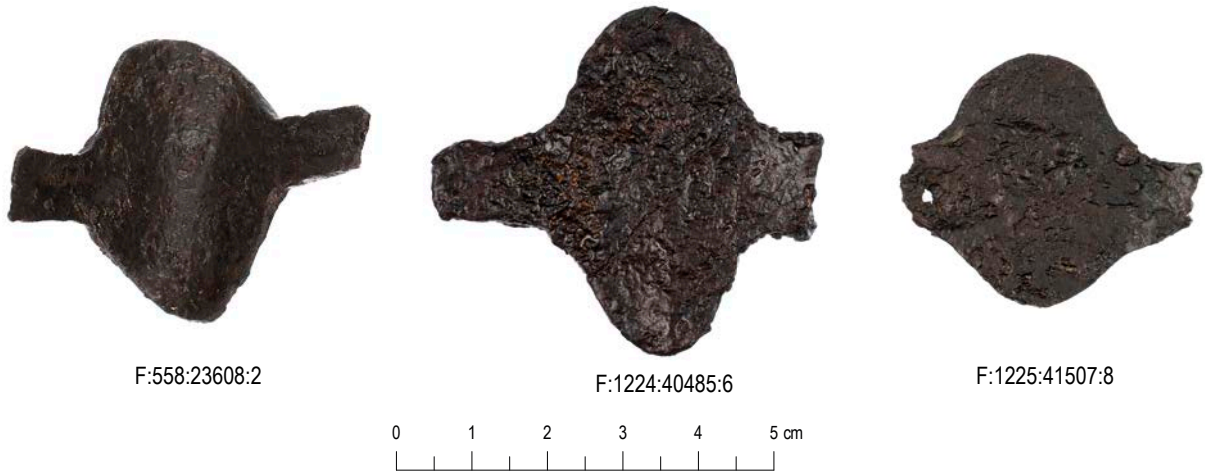

Figur 67. Ovan visas ett urval av de redskap från sent 1200-tal och 1300-tal som påträffades vid undersökningen. Uppe från till vänster ett städ från sidan och uppifrån. Därunder en kniv och en sax. Uppifrån till höger ser vi först en huggmejsel följt av en puns, en dorn, en navare och slutligen en pryl. Skala 1:3.

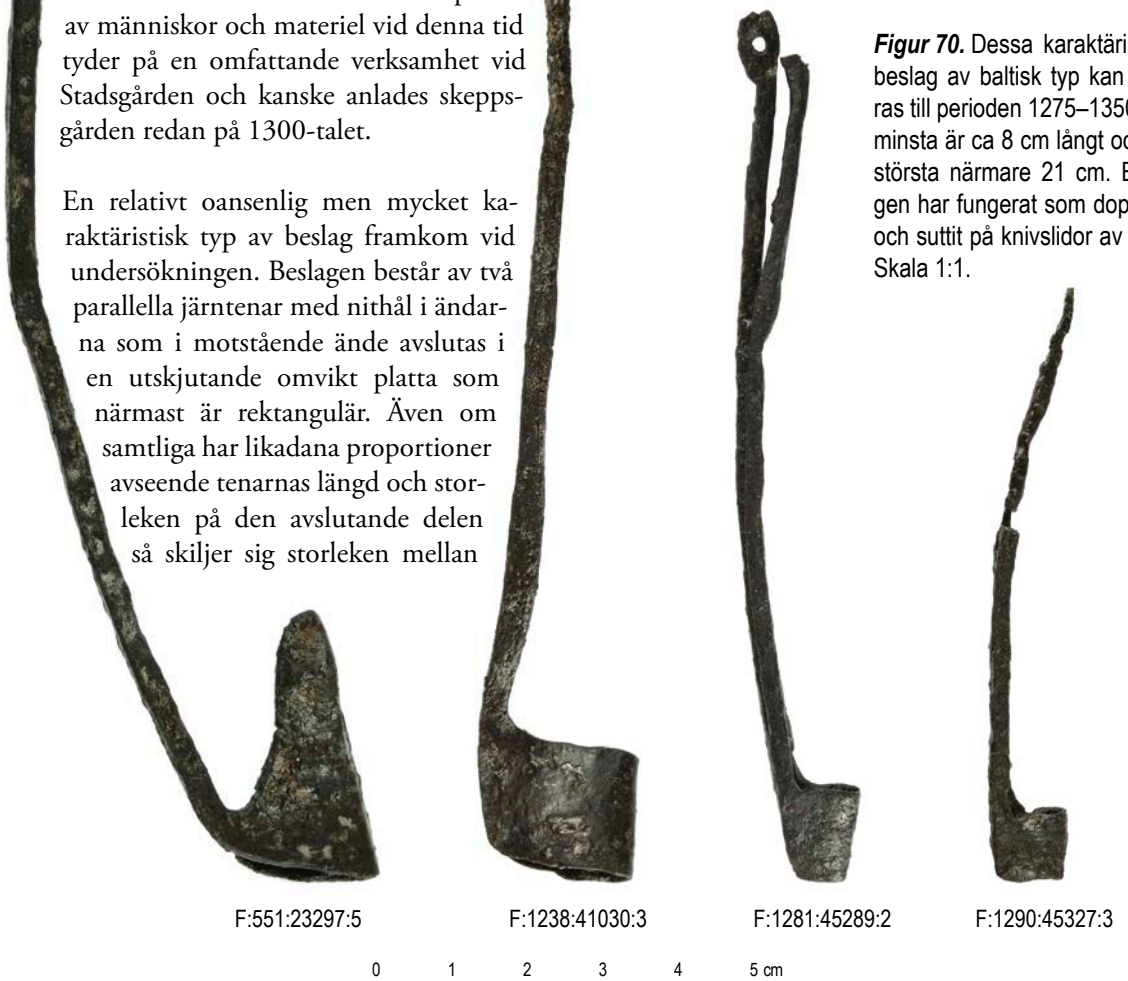
Figur 68. Till höger en principskiss som visar hus sintels eller kalfaterkrampor användes för att fixera dreven på koggar. A. Från sidan. B. Från ovan.[134]

Figur 69. På bilden nedan syns tre järnbleck som är en typ av krampa som förekom i koggar under medeltiden för att hålla drevningen mellan borden på plats. Inom tyskt och nederländskt område där de förekommer i stort antal kallas de för sintel. Datering 1325–1390. Skala 1:1.

i städer som Simrishamn och Åhus. Fynden från Södermalmstorg motsvarar närmast typ D2 i den typologi som upprättats av Vlierman vilken dateras till ca 1300–1375.[135] På Södermalmstorg framkom de i lager daterade till 1275–1390 (fas 2–4). Av de fem sintel som hittades kan vi se att tre är oanvända då armarna är raka och inte omböjda.[136] Närheten till den smedja som fanns i den södra delen av området vid denna tid öppnar för möjligheten att de tillverkats där. Även om vi inte funnit några belägg för att sintels använts i svenskbyggda skepp så har det säkert funnits behov av möjlighet till reparation och underhåll av de hanseatiska koggarna som angjorde Stockholm. Utifrån skriftliga källor så vet vi att staden hade en skeppsgård på Stadsgården 1448.[137] Under 1300-talet anlades ett omfattande gatunät vid Södermalmstorg med bland annat en bred allmänningsväg som ledde ner mot Stadsgården. Behovet av en så pass stor kommunikationsled för transporter av människor och materiel vid denna tid tyder på en omfattande verksamhet vid Stadsgården och kanske anlades skeppsgården redan på 1300-talet.

En relativt oansenlig men mycket karaktäristisk typ av beslag framkom vid undersökningen. Beslagen består av två parallella järntenar med nithål i ändarna som i motstående ände avslutas i en utskjutande omvikt platta som närmast är rektangulär. Även om samtliga har likadana proportioner avseende tenarnas längd och storleken på den avslutande delen så skiljer sig storleken mellan dem rätt mycket. Den minsta är ca 8 cm lång, därefter följer två stycken som är ca 11,5 cm långa, en är 14,5 cm lång och den längsta mäter ca 21 cm. Sammanlagt hittades sex beslag av denna typ. Flertalet framkom i lager som dateras till 1275–1350 (fas 2–3) men ett fragmentariskt beslag påträffades i ett utfyllnadslager från 1350–1390.[138] Ett liknande fynd har tidigare gjorts i Stockholm. Vid undersökningarna i Storkyrkobrinken 1994–1995 framkom ett likadant beslag i lager daterade till 1200-talets andra hälft. I rapporten redovisas det som en vågarm vilket får anses vara mycket tveksamt då vi inte kunnat finna några paralleller som stöder en sådan tolkning.[139] Då beslagen är likartade men av olika storlek ligger det nära till hands att anta att de hör till en form av redskap som liksom beslagen är proportionerliga men som fanns i många olika storlekar. En tanke är att de var avsedda för knivslidor. Ett likadant beslag som hittats vid Eketorps borg på Öland har tolkats just som doppsko till knivslida. De refereras där till som en baltisk typ då de huvudsakligen har påträffats i det korstågstida materialet från Finland och Baltikum.[140]

Figur 70. Dessa karaktäristiska beslag av baltisk typ kan dateras till perioden 1275–1350. Det minsta är ca 8 cm långt och det största närmare 21 cm. Beslagen har fungerat som doppskor och suttit på knivslidor av läder. Skala 1:1.

En föremålskategori som i likhet med knivar och saxar har ett brett användningsområde hör nålar. Från undersökningen finns fyra bennålar från perioden 1275–1390, samtliga i mycket enkelt utförande.[141]

VAPEN OCH RYTTARUTRUSTNING

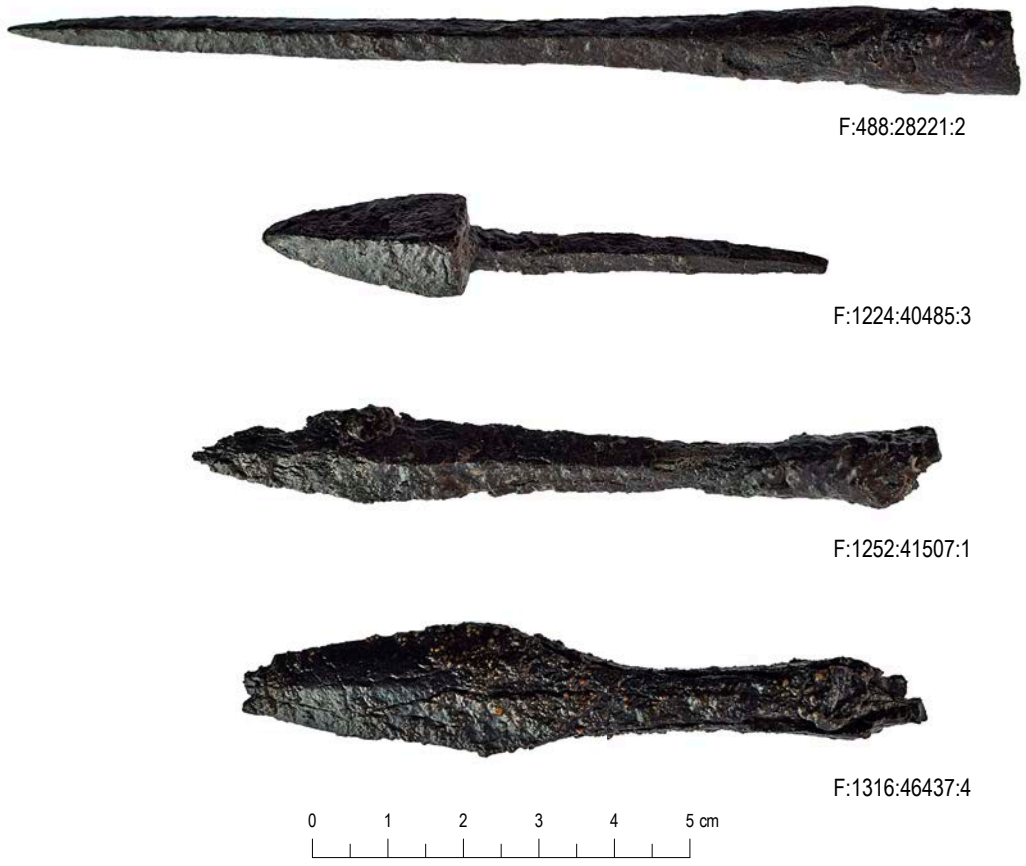
Som tidigare nämnts framkom en del vapen och föremål som kan kopplas till vapenförande mäns utrustning vid undersökningen. Totalt rör det sig om sex föremål vilka huvudsakligen hittades på norra delen av undersökningsområdet.

Sakord	Fas	Datering	Fyndnummer
Sporre	2	1275–1325	1290:45327:4
Armborstpil	3	1325–1350	1252:41507:1
Sporre	3	1325–1350	1248:41303:8
Armborstpil	4a–d	1350–1390	488:28221:2
(Armborstpil)	4c	1350–1390	1224:40485:3
Armborstpil	4d	1350–1390	1316:46437:4

Figur 71. Tabell över de vapenrelaterade fynd som kan dateras till perioden 1275–1390 (fas 2–4).

Fyra av vapenfynden består av armborstpilar. Två av armborstpilarna är av den vanligast påträffade typen, relativt korta (9–10 cm) och med rombiska platta blad.[142] En tredje är relativt lång (13 cm) och smäcker med kvadratisk spets och försedd med holk.[143] Den fjärde utgörs av en ovanlig modell med en kort kraftigt kvadratisk spets och tånge och det kan inte uteslutas att den hör till någon annan fyndkategori.[144] Den sistnämnda är närmast att betrakta som en pansarbrytande bult om det är en pilspets.

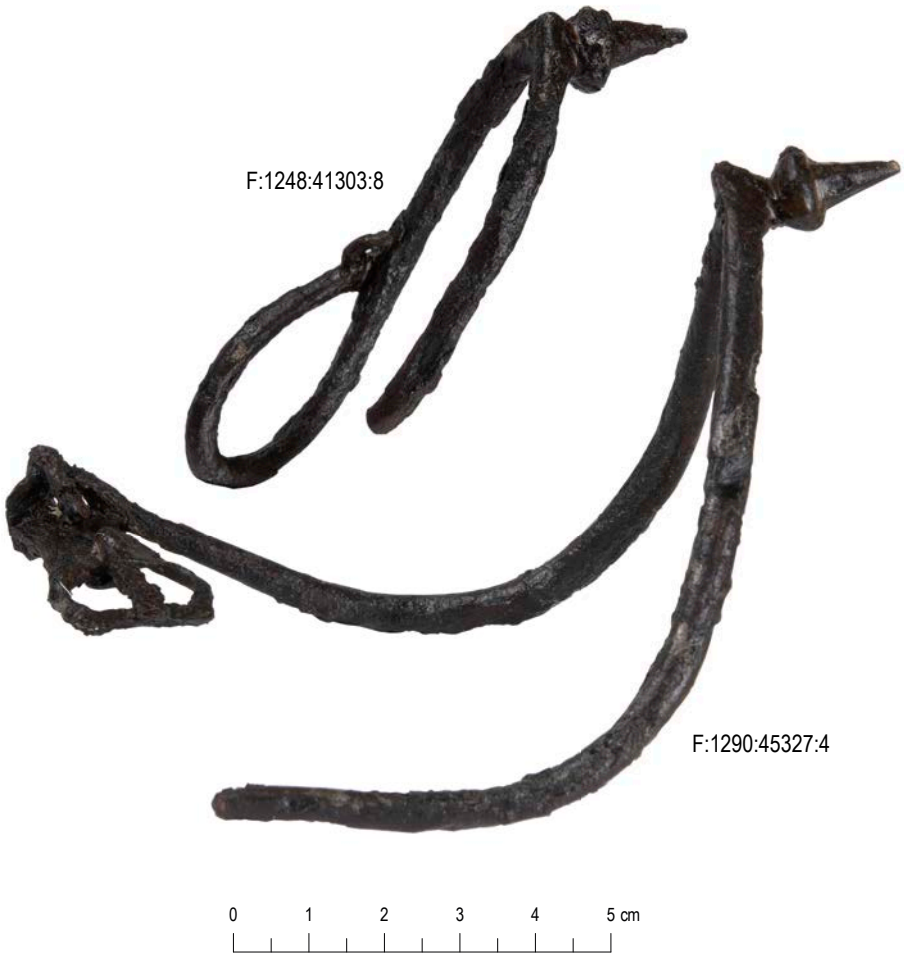
Fynd av två sporrar gjordes i lager daterade till 1275–1350 (fas 2–3). Sporrarna är av en typ som kallas piksporre. Båda sporrarna är av järn. Den ena sporren är cirka 12 cm lång och skänkeln är böjd så att den kunde sitta under ankeln på den ryttare som burit sporren[145] I slutet av skänkeln sitter spännet som användes för att låsa fast sporren med hjälp av en läderrem runt foten kvar. Den andra sporren är mindre. Den ena skänkeln är avbruten och den andra är omböjd så några exakta mått kan inte tas.[146]

Figur 72. Fyra armborstpilar som kan dateras till perioden 1325–1390 (fas 3–4). Skala 1:1.

Böjda skänklar började användas på 1100-talet. Den mer intakta av de sporrar som hittades har mycket kraftigt böjda skänklar vilket är typiskt för tiden från och med 1200-talets mitt. Själva piken på sporrarna är pyramidformad och utformningen av piken var också något som förändrades över tid, allt för att minska skadorna som annars kunde uppstå på hästen när ryttaren sporrade den. Piksporrar kom med start i 1200-talet att successivt ersättas av sporrar som hade en klyka med en roterande trissa istället för en pik. Vid mitten av 1300-talet dominerade trissporrarna helt.[147]

Fynd av medeltida piksporrar är inte helt ovanliga, i Sverige finns säkert ett 50-tal sådana fynd gjorda. Ofta är de påträffade i anslutning till borgar, men de har också hittats på medeltida gårdar ute på landsbygden. Kopplingen mellan en förekomst av sporrar och krigare som ingår i en beriden här ligger nära till hands.

Figur 73. Två högmedeltida piksporrar funna i kontexter daterade till perioden 1275–1350 (fas 2–3). Skala 1:1.

Fas 2. Datering cirka 1275–1325. In fundo dicto suthræmalm – Södermalm och den äldsta stadsbebyggelsen

M. de nouo predictos fines nostre dyocesis vlterius transgrediens opidum in ipsa nostra dyocesi in fundo dicto suthræmalm iam de nouo constructum sibi similiter & ecclesie sue prout intelleximus nititur usurpare.

Så lyder den text på latin som innehåller det äldsta skriftliga belägget för namnet Södermalm. Brevet är författat den 17 juni 1288 av Anund Jonsson som var biskop över Strängnäs stift och rör en tvist om gränsdragningen för den nyligen anlagda staden Stockholm mellan biskopsstiften i Strängnäs och Upp-

Figur 74. I detta brev daterat den 17 juni 1288 så omnämns Södermalm för första gången.[148] Brevet är skrivet på latin och stycket där bebyggelsen på Södermalm omnämns utgör även titeln på denna rapport (stycket är markerat med röd text). Vid denna tid var det endast den bebyggda delen närmast Gamla stan som benämndes som Södermalm, resten av malmen kallades för Åsön. Foto: Riksarkivet

sala. I brevet motsätter sig biskop Anund det anspråk som ärkebiskop Magnus Bossom i Uppsala har på att ön Stockholm, och som det står, den nyuppförda stadsdelen på Södermalm ska läggas under ärkestiftets jurisdiktion.[149] Det Södermalm som avses i brevet är endast den del av malmen som låg närmast Söderström och bebyggelsen på Stadsholmen. Resten av malmen kallades för Åsön vilket framgår av den för Stockholm gällande äldsta stadslagen, den så kallade Bjärköarätten, som anses vara skriven under 1200-talets andra hälft. I Bjärköarätten står det att *”alla brott som begås på Åsön (a Ase), de skola också bötas efter stadens rätt”*.[150] En viktig detalj i brevet är att det omtalar en nyligen uppförd bebyggelse på Södermalm. I avhandlingen ”Stockholms uppkomst” av Gunnar Bolin från 1933 görs en grundlig genomgång av det skriftliga källmaterialet. Bolin menar att bebyggelsen på Stadsholmen vid denna tid hade börjat sträcka sig över till andra sidan Söderström, till det område som i brevet benämns som Södermalm. Tidpunkten för när bebyggelsen etableras kan om man utgår från Bolins resonemang förläggas till någon gång mellan 1287–1288. I kung Magnus donationsbrev till Klara kloster som är daterat den 7 oktober 1286 omtalas berget Malm. Enligt Bolin syftas här till Brunkeberg på Norrmalm och han menar även att hela området vid Norrström endast benämndes som Malmen vid den här tidpunkten. Två år senare, år 1288, börjar området betecknas som Norrmalm. Skälet till detta är enligt Bolin att den nya bebyggelsen söder om Stadsholmen framkallat behovet av särskiljande malmbeteckningar – Södermalm och Norrmalm.[151]

Av brevet framgår det inte vilken typ av bebyggelse som etablerats på Södermalm. Bolin för ett ingående resonemang om betydelsen av det latinska ordet *oppidum* som används för bebyggelsen i brevet. Från sin ursprungliga betydelse av stad användes *oppidum* under medeltiden även som namn för annan enklare bebyggelse, exempelvis torp, hemman och fäbod. Bolin föreslår att *oppidum* i detta fall ska översättas till bebyggelse eller anläggning och att det skulle kunna åsyfta de tranbodar som finns omnämnda 1305 och som förlagts till Södermalm på grund av den stank som kokandet och beredningen av sältran och späck gav upphov till.[152] Antagligen har det funnits flera näringsverksamheter som var i behov av tomter längs med stränderna. *”Förbudsbrev om gårdars och tomters säljande i Stockholm och på malmarna till krigs- eller adliga ståndet”* lyder rubriken till ett nu förkommet brev som skrevs någon gång mellan 1290–1303 och som visar att en malmbebyggelse börjat breda ut sig vid denna tid.[153] Senare forskning har inte lagt stor vikt vid bebyggelsens karaktär utan konstaterar att en enklare oregelbunden bebyggelse funnits vid stränderna närmast Stadsholmen och att kronan hade rätt att åtminstone under senmedeltiden bränna ner bebyggelsen i krigstid för att förhindra att fienden kunde förskansa sig nära staden. Någon sammanhängande bosättning anses inte ha funnits och malmarna ska framförallt använts för bete och verksamheter man av olika anledningar inte ville ha inom stadsmurarna, framförallt sådana som spred dålig lukt och de som var brandfarliga.[154] Så sent som 2004 konstaterades det att det fortfarande inte fanns några säkra arkeologiska spår efter medeltida bebyggelse på Södermalm.[155]

En uppgift som ofta upprepas som belägg för att Södermalm eller Åsön i huvudsak användes som betesmark för stadsbornas djur är ett stycke i Erikskrönikan, författad på 1320-talet, som beskriver hur marsken Torgils Knutsson avrättas genom halshuggning vid avrättningsplatsen Pelarbacken på Södermalm. Avrättningen skedde i februari 1306 och avrättningsplatsen karaktäriseras som platsen där *”bysins fää gik ok thera hiord”*.[156] Marsken avrättades under förnedrande former som gjorde starkt intryck på samtidens människor. I Erikskrönikan skildras avrättningen som följer:

”The leddon sunnan widh den stadh
ok giorde swa som konungen badh:
först tha growo the hans graff,
sidhan huggo the honom hwodit aff.”

Vid avrättningsplatsen uppstod senare ett kapell ofta benämnt som ”Helga kors i löt”.[157] Benämningen löt är ett annat ord för betesmark och har även det legat till grund för föreställningen om Södermalm som ett närmast obebyggt område.[158]

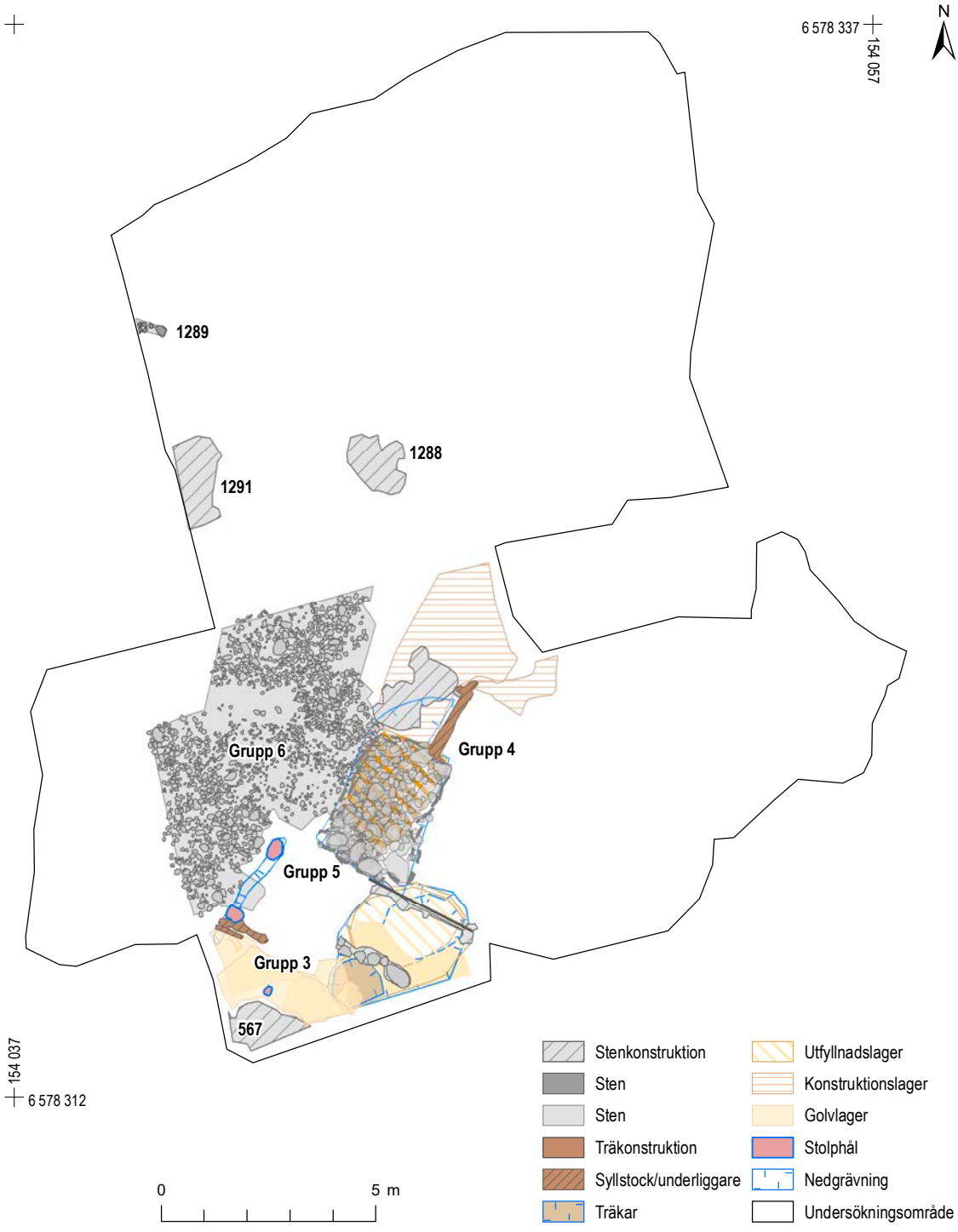
Sammanfattningsvis kan vi konstatera att enligt de skriftliga källorna så har det funnits en bebyggelse på Södermalm senast i slutet av 1280-talet. Bebyggelsen har varit lokaliserad till området närmast Söderström, ett område som idag närmast utgörs av Södermalmstorg och Slussen, men bebyggelsens utbredning och karaktär är emellertid oklar.[159]

På 1280-talet fanns även en broförbindelse mellan Stadsholmen och Södermalm. Söderbron nämns första gången i skrift år 1289 men har förmodligen funnits redan strax efter stadens tillkomst vid mitten av 1200-talet.[160] Att det skulle ha funnits någon bro över Söderström innan Stockholm anlades anses inte troligt. Dels skulle en bro vara ett hinder för sjötrafiken och ett brobygge var även ett kostsamt företag som inte skulle vara lönande.[161] Hur kostsamt det var att bygga och underhålla broar framgår av Upplandslagen där det står att ansvaret för Stockholms broar skulle fördelas på inte mindre än sju Mälarstäder vilka utöver Stockholm var Västerås, Arboga, Uppsala, Enköping, Sigtuna och Strängnäs.[162]

Att döma av de handlingar som berör donationer och försäljningar av tomter vid Söderström var trakten tidigt attraktiv för såväl makthavare som kyrkliga institutioner. Orsaken var den livliga handelstrafiken som uppkom då varor var tvungna att lastas om mellan Mälarhamnen – Kornhamn och Salstjöhamnen – Kogghamn på grund av de strömmar som uppkom omkring 1300. Vid tiden kring 1280 upplåter kung Magnus Ladulås en tomt vid Söderbro till herr Godeke de Memma, en tysk handelsman inflyttad från Lübeck och den första till namn kända borgaren i Stockholm. Senare säljer hans änka den då bebyggda tomten vidare till dominikanerna i Sigtuna men fastighetsköpet går inte igenom då det stoppas av slottsfogden som vill förhindra att dominikanerna får fäste i staden.[163] En kyrklig dignitär i området var ärkebiskop Nils Allesson som genom en donation av kung Birger Magnusson den 7 oktober 1297 får en 24 x 18 alnar stor tomt (ca 12 x 10 meter) som sägs ligga vid broänden i riktning mot Södermalm. Efter biskopens död skulle emellertid tomten återgå till kungen.[164] De nyligen anlagda klostren i Stockholm får också tomter på Södermalm. 1288 skänker kung Magnus Ladulås stora markområden i Stockholm och dess omland till franciskanermunkarna som har sitt kloster på Riddarholmen och till klarissorna i Klara kloster på Norrmalm. Tomterna har antagligen legat intill varandra då båda tomterna uppges ligga på andra sidan vattnet mittemot franciskanermunkarnas kloster. I donationen till Klara kloster finns ett villkor om att franciskanerna ska ha rätt att fritt ta kalk, bränsle och liknande på Klara klosters tomt till de boende brödernas och deras byggnaders behov.[165]

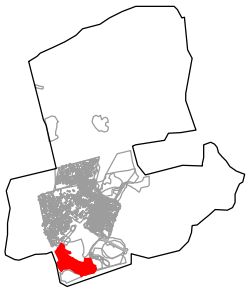
Källorna berättar även att det funnits en enklare sjönära bebyggelse i området där sältran kokats och beretts. I samband med planeringen för ombyggnationen av Slussen på 1930-talet så upprättade stadsgeologen Carl Caldenius en karta över Slussenområdets grundtopografi som baserades på mängder av borrprover. Av kartan framgår det att det som idag utgör Franska bukten ursprungligen var en djup och relativt bred vik som nästan gick fram till dagens Stadsmuseum.[166] Tranbodarna där sältranet kokades låg troligen ursprungligen längs södra sidan av denna vik i området vid nuvarande Stadsgården och kvarteret som fortfarande bär namnet Tranbodarne. Tranbodarna, eller sälbodarna som de också kallas under medeltiden (*sælbodher*) omnämns första gången i ett brev den 17 juli 1305 och fanns kvar intill mitten av 1600-talet.[167] Brevet rör en tvist mellan dominikanerna i Strängnäs och Sigtuna om vilka som har rätten att insamla sältran i Stockholm.[168] Av brevet framgår även att tranbodarna var en del av Stockholms ägor och utgjorde en del av staden. Om någon som verkade vid tranbodarna blev sjuk eller dog så var det Stockholmsprästen som besökte den sjuke och gav nattvarden. De som dog vid tranbodarna begravdes på kyrkogården i staden.[169]

Utifrån det skriftliga källmaterialet vet vi att Gråbrödraklostret och Klara kloster ägt varsin tomt på Södermalm. Det framgår även att det funnits en bodbebyggelse i området där sältran kokats och beretts till bland annat lysolja. Även här tycks klosterinstitutionerna haft intressen vilket framgår av den ovan nämnd tvisten mellan dominikanerna i Strängnäs och Sigtuna.

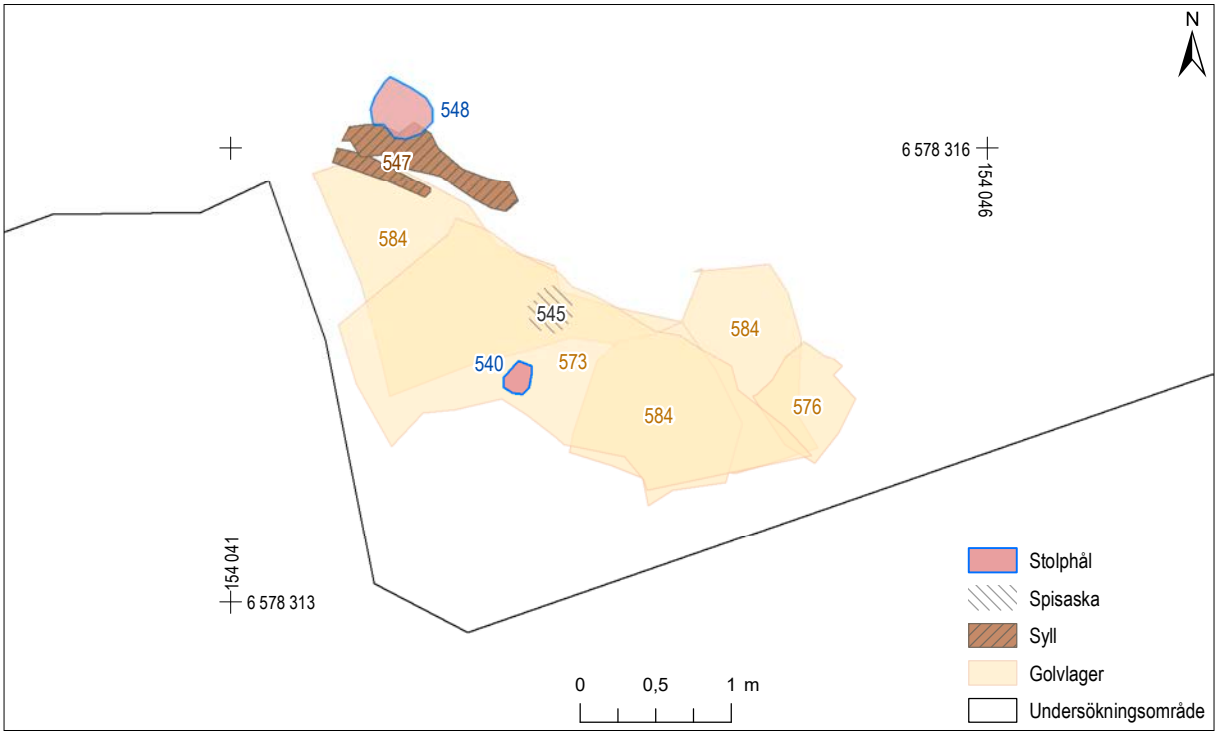

Figur 75. Fasplan över fas 2 (1275–1325). Skala 1:150.

Kontextgrupp 3. Byggnad

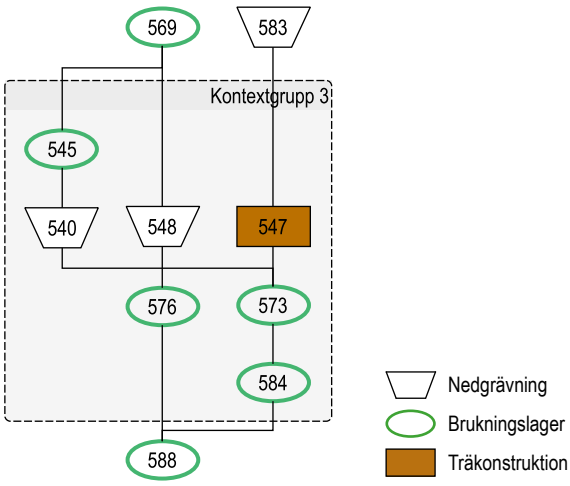
Kontextgruppen utgör en fragmentarisk byggnad som påträffades i den sydligaste delen av undersökningsområdet. Den östra och södra delen av byggnaden var störd av yngre konstruktioner, den västra delen fortsatte utanför undersökningsytan. Av byggnaden återstod rester av lergolv, ett par stenskodda stolphål samt en del av vad som tolkats som en syllstock. Lergolven[170] var skiktade såväl horisontalt som vertikalt vilket visar att de lagts om och förbättrats vid flera tillfällen. På golvet fanns ett upp till

Figur 76. Plan över kontextgrupp 3. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
540	Stolphål
545	Spisaska
547	Syllstock
548	Stolphål
573	Golvlager
576	Golv
584	Golv

Figur 77. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 3.

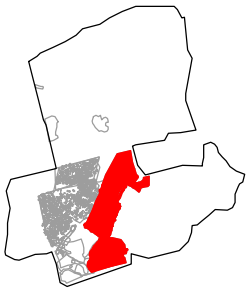

Figur 78. Gruppmatris över de kontexter som ingår i kontextgrupp 3.

0,15 m tjockt siltigt lager med organiska rester och spår av metallhantverk som kan utgöra ett yngsta golvlager. Metallhantverksavfallet är dock förmodligen infiltration från det lager[171] som omgav en yngre nedgrävning med smidesavfall som grävts genom golvet i fas 3 (1325–1350). Ett lager med spisaska[172] på golvet är ett tecken på att det funnits en eldstad i byggnaden. Syllstockens orientering i kombination med golvlagrens utbredning pekar på att byggnaden varit orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. Lämningarna efter byggnaden visar att den har haft en minsta storlek av 2,3 x 3,85 m.

Förmodligen har det varit en enklare byggnad i skiftesverksteknik som använts för någon form av hantverk. Det är möjligt att metallhantverk bedrivits i byggnaden men det kunde inte med säkerhet avgöras om det avfall från metallhantverk som framkom i byggnaden har avsatts i denna eller om det härrör från den yngre avfallsgropen kontextgrupp 7. En spik från golvet ingår i den geoarkeologiska analys som gjordes på material från den smidesverksamhet som framkom vid undersökningen.[173]

Kontextgrupp 4. Dammanläggning

Konstruktionen utgjordes av en nedgrävd dammanläggning i den sydligaste delen av det undersökta området samt en stenkista i anslutning till denna. En stor del av dammen var förstörd av senare byggnationer men den har haft en sida som varit minst 7 m lång och åtminstone 0,75–1 m djup. Markytan längs dammens västra sida var utjämnad med åsgrus längs en 7,4 m lång och 1,5 m bred sträcka (601). Gruslagret var upp emot 0,1 m tjockt mot dammen för att tunna ut mot väster och söder. Stenkistan var rektangulär, 2,45 x 3,25 m stor, och orienterad i nordöst–sydvästlig riktning. Den var uppbyggd med en ram av 0,30–0,80 m stora stenar som sedan fyllts med ett blandat stenmaterial av 0,20–0,50 m stora stenar. Stenkistan var anlagd i en 0,3 m djup nedgrävning (559).

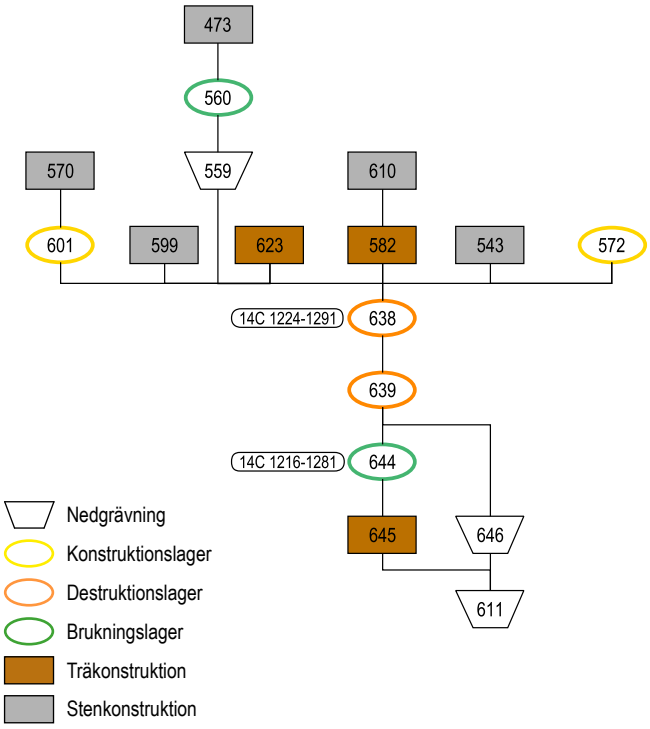
I anslutning till stenkistans södra gavel fanns en konstruktion som bestod av en på högkant ställd planka som var uppstöttad av en rad med stenar (599). Plankan och den stöttande stenraden var placerad i rät vinkel från stenkistan i sydöstlig riktning och kunde följas 2,7 m. Brädans ursprungliga höjd kunde inte avgöras då den var starkt förmultnad. En dryg meter söder om dessa framkom ytterligare en stenrad (543) med samma orientering men utan spår av träkonstruktion. Tillsammans bildade de en båsliknande konstruktion som varit ca 1,25 m bred och minst 2,7 m lång. Den kan emellertid ha varit längre då konstruktionerna var avgrävda i öster.

Norr om stenkistan framkom ytterligare en stenrad i nordväst–sydöstlig riktning (599). Denna var 1,6 m lång och anslöt i öster till en delvis bränd 2 m lång stock (623) som låg som placerad i kanten av nedgrävningen för dammen. Stocken som låg orienterad i nordöst–sydvästlig linje har fungerat som stöd mot konstruktionslagret av grus (601) i väster. Den var kraftigt förmultnad och sammanpressad av överliggande grusmassor men har haft en diameter av minst 0,25 m. Ett 0,05–0,15 m tjockt lager med ren sand hade lagts ut längs dammens norra sida (572).

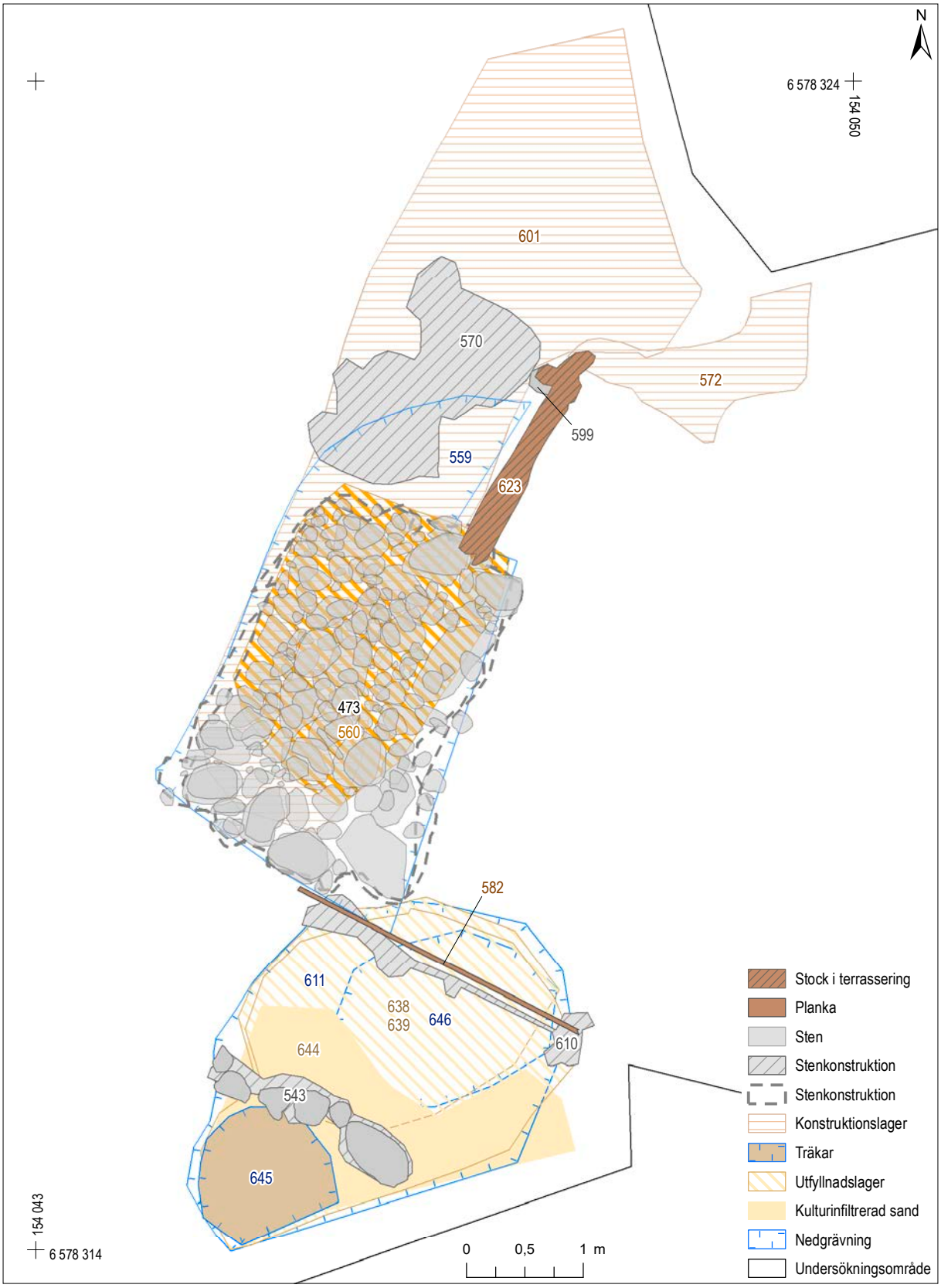
C14

Kontextnummer	Kontext
473	Stenkista
543	Stenrad
559	Nedgrävning
560	Utfyllnadslager i botten av 559
570	Stenpackning
572	Konstruktionslager
582	Planka
599	Stenrad
601	Konstruktionslager
610	Stenrad
611	Nedgrävning
623	Stock
638	Utfyllnadslager
639	Utfyllnadslager
644	Utfyllnadslager
645	Träkar
646	Nedgrävning

Figur 79. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 4.

Figur 80. Gruppmatris över de kontexter som ingår i kontextgrupp 4.

Figur 81. Plan över kontextgrupp 4. Skala 1:50.

I den södra delen av dammen framkom en rundad 2,7 x 3,7 m stor nedgrävning vars sydligaste del fortsatte utanför området. Nedgrävningen var 0,8 m djup och i botten framkom två mindre nedgrävningar. Den ena nedgrävningen (645) var närmast rund med en diameter av 1,2 m. I den 0,3 m djupa nedgrävningen påträffades trärester efter vad som tolkades som ett laggat kar eller tunna med en diameter av 1 m. Fyllningen (644) i nedgrävningen bestod av kulturpåverkad sand med inslag av tegel, stengodskeramik och korroderade järnföremål. Den andra nedgrävningen (646) var rundoval och ca 1,45 x 1,9 m stor med ett djup av 0,8 m. Hela nedgrävningen hade i ett senare skede fyllts ut med ett par utfyllnadslager (638, 639) vilket innehöll bland annat ben, keramik och metallföremål. Den keramik som påträffades i fyllnadslagren utgjordes av stengodskeramik och äldre rödgodskeramik med en datering som sträcker sig från mitten av 1200-talet till första hälften av 1300-talet. Två ^{14}C-prov från anläggningen gav dateringar till 1216–1282 respektive 1224–1291 (95,4 % sannolikhet).

Dammsänkan bestod av flera olika lager och fyllnader. I botten fanns ett något brokigt lager (622) som uppvisade varviga avlagringar, ljusa och mörka om vartannat. De mörkare utgjorde organiskt material, förmodligen löv etc som deponerats under framförallt höstsäsongen och som sedan sedimenteras över i samband med höstregn och vårens snösmältningar. I både de ljusa och mörka lagren återfanns en hel del växtmakrofossil i form av fröer samt mollusker. Växterna visar att dammen varit vegetationsrik med dyig och näringsrik botten. Även strandkanten har varit vegetationsrik med vass, kaveldun, tiggarranunkel, smörblommor, sprängört, vattenklöver och starrarter. Förutom växter hittades även ett antal mollusker som i stort sett visar på samma miljö som växterna, sötvatten med dyig och vegetationsrik omgivning.

I dammens bottenlager hittades även fiskben. De identifierbara benen visade sig komma från id.[174]

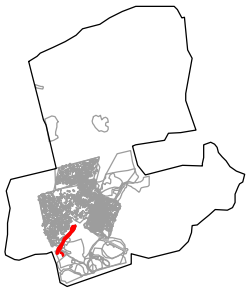
Frågan är då vad dammen haft för funktion. Fynden av fiskben från id för tankarna till en fiskdamm. Bruket av fiskdammar utvecklades vid klostren i central- och västeuropa under 1000-talet och började även anläggas vid gods på 1200-talet. I början användes dammarna för att förvara fisk i för att ha tillgång till färsk fisk. Senare upptäcktes att karp (*Cyprinus carpio*) lämpades sig för domesticering och odling. I Nordeuropa gick det emellertid inte att odla karp eftersom den inte klarade våra stränga vintrar. Däremot lämpade sig ruda (*Carassius carassius*) som tillhör karpsläktet att odlas i vårt kyliga klimat då den till och med kan klara av att överleva i bottenfrusna dammar genom att försätta sig i ett dvalliknande tillstånd i bottendyn. Andra viktiga egenskaper för odlingsfisk var att de klarade låga syrehalter och långa transporter. Det äldsta skriftliga belägget för ruddammar i Sverige är från 1446 då marsken Karl Knutsson Bonde låter anlägga *kroppa damber* vid Viborgs slott (*kroppa* äldre namn på Ruda). Enligt Karlskrönikan skall dessa även varit de första ruddammarna i Sverige. Det äldsta omnämnandet av fiskdammar i Stockholm är först från 1573 då Johan den II befaller sin byggmästare att anlägga fiskdammar *"udi then Innsiöö emellan Muckeleden och Norremalm"*.[175] Vid sidan av rudor odlades även sutare (*Tinca tinca*) i Sverige, även den en karpfisk med liknande egenskaper som ruda och karp. Benämningen ruddammar kom att bli en samlingsbeteckning för all odling och förvaring av fisk i dammar. Många fiskarter kan inte odlas men är lämpliga att hålla i dammar för att konsumeras efter hand. Skriftliga källor från 1400- 1500- och 1600-talen ger vid handen att det var ett ganska stort antal fiskarter som hölls i förvaringsdammar. I källorna nämns vid sidan av ruda fiskar som asp, ål, nejonöga, karp, gädda och id.[176]Att just id nämns är förstås intressant med tanke på fynden från dammkonstruktionen på Södermalmstorg.

Att tolka dammen som påträffades vid Södermalmstorg som förvaringsdamm för fisk där åtminstone id har hållits är inte helt oproblematiskt. En anledning är att det osteologiska underlaget är begränsat, men framförallt är det dammens tidiga anläggnings- och brukningstid (ca 1290–1350) som väcker frågor. Om dammen skall tolkas som en förvaringsdamm så är det rimligast att koppla samman dammen med endera Klara- eller Gråbrödraklostret som bägge fick tomter på Södermalm år 1288. Dammen finns kvar fram till 1300-talets mitt då den ödeläggs och fylls igen. Enligt Bonow & Svanberg som forskat om fiskdammar i Sverige så är det först efter reformationen som fiskdammar fick någon spridning i Sverige och att den senmedeltida fiskdammsodlingen vid klostren under andra hälften av 1400-talet och 1500-talts första hälft snarast skall ses som en initialfas.[177] Ett alternativ till tolkningen som fiskdamm är att dammen hör samman med den smidesaktivitet som var aktiv i nära anslutning till dammen vid denna tid.

Art	Beskrivning
Tiggarranunkel *Ranunculus sceleratus*	Den växer på fuktig, näringsrik, gärna dyig mark, som vid stränder, diken, i kärr, men också på odlad mark. Artnamnet *sceleratus* kommer av latinets *scelerare* som betyder 'begå brott' (Odhner 1963). Det svenska namnet tiggarranunkel kommer av att dess giftighet förr utnyttjades av tiggare. Nyman (1867) ger en målande beskrivning av artens egenskaper och han skriver att "Om bladen tuggas tillräckligt länge bränna de på tungan, göra den hudlös och borttaga smaken, hvarvid tänderna domna och tandköttet blöder. Sedan de endast en timma legat på huden, uppkomma gulvätskiga blåsor, hvilka sedan bilda variga och mycket svårläkta sår. På detta sätt lära fordom tiggare, för att väcka medlidande, skaffat sig otäcka sårnader, hvadan växtens svenska namn".
Smörblomma *Ranunculus*	Finns ett 30-tal arter i Sverige och växter på skilda substrat men många arter kräver fuktig ängsmark.
Vattenmöja *Ranunculus aquatilis*	Vattenmöja är vanlig i södra och mellersta Sverige. Den växer i näringsrika vatten, till exempel i diken, dammar, men även i små uttorkande pölar.
Vass *Phragmites australis*	Vass växer vanligen i vatten, ända ner till 2,5 meters djup, men ofta även på fuktig jord. Den är en karaktärsväxt för näringsrika sjöar där den bildar stora täta bestånd. Vass ansågs förr vara ett av våra nyttigaste vilda gräs men kunde också vara ett besvärligt ogräs på åkermark. Ung vass var ett utmärkt kreatursfoder. Stråna användes till vassmattor eller till taktäckning (jämför norska och danska namnen!). Vass kunde också efter rötning användas till grövre papper om man blandade massan med lump. Blomvippan användes till färgning och rotstocken kunde torkad och malen användas som nödbrödsämne.
Kaveldun *Typha*	Oftast hittar man den i näringsrika sjöar eller åar och diken. Båda de svenska arterna odlas ibland som prydnadsväxter i dammanläggningar och de används också i blomsterarrangemang. Vid torkning måste de emellertid förbehandlas så att inte honaxen vid beröring skall "explodera" och frigöra tusentals håriga frukter till stora dunmoln. Ett enda honax uppges innehålla mer än 100000 blommor. Enligt Nyman (1867) kunde "dunet" från honaxen användas till stoppning i dynor och bolster, men skulle då helst blandas med vanligt dun för att inte klumpa sig. Av rotstocken kunde man bereda nödbröd.
Sprängört *Cicuta virosa*	Den växer i näringsrika sjöar, åar och dammar. Sprängört är en av våra giftigaste växter men förgiftningsfall är sällsynta. Ilandflutna plantor påträffas ofta och det föreligger risk att betande boskap som trampat sönder dem kan få i sig giftet då de dricker av vattnet, Linné ansåg därför att arten borde utrotas.
Vattenklöver *Menyanthes trifoliata*	Vanlig i hela landet i kärr, myrar och längs stränder. Den kan bli beståndsbildande och Nyman (1867) skriver: "Genom sin vidt krypande rotstock bidrager vattenklövern mycket att binda lösa kärr och dyiga strandängar, der den icke sällan växer så tätt att rotstocken bildar en temligen säker gångmatta öfver den lösa dyn". Bladen såldes förr på apoteket som *Trifolium aquaticum* och användes bland annat mot gikt, skörbjugg, mask och frossa. Enligt Nyman (1867) använde man i Västergötland vattenklöver ibland istället för humle (*Humulus lupulus*) när man bryggde öl. Torkad och malen rot har använts till nödbröd.
Vattenmärke *Sium latifolium*	Den växer i näringsrika sjöar, diken och dammar.
Vattenstärka *Oenanthe aquatica*	Den växer på blöt jord eller i grunt vatten vid näringsrika sjöar, dammar och åar.
Vattenaloe *Stratiotes aloides*	Den växer i grunda, stillastående vatten i näringsrika sjöar.
Starr *Carex sp*	Finns många olika arter som växter på lite olika substrat, gemensamt är fuktig ängsmark, eller strandkant. Många föredrar en näringsrik jord.
Andmat *Lemna minor*	Den växer i stillastående vatten, i dammar, diken etc.
Gropnate *Potamogeton berchtoldii*	Gropnate är en ganska vanlig art som förekommer i många typer av grunt näringsrikt sötvatten, som dammar och diken. Den tycks däremot inte förekomma i bräckvatten. Näckros *Nymphaea*.
Skivsnäcka *Planorbis planorbis*	En relativt ospecialiserad art som lever i alla typer av vatten.
Dammsnäckor *Omphiscola*	Sötvattensnäckor. Förekommer i vegetationsrika vattensamlingar som dammar och gölar i låglandet, speciellt i sådana med ler-, dy- eller gyttjebotten eller med botten täckt av löv. Den förekommer ganska ofta i tillfälliga vatten som torkar ut på sommaren. Arten kan även påträffas i vegetationsrika diken och långsamt flytande bäckar samt i avsnörda, lugnare partier av sjöar.
Dammussla *Anodonta anatina*	Förekommer i alla typer av vatten, utom de mest näringsfattiga. Den är föga krävande vad gäller bottensubstrat och finns även på mjuka slambottnar på relativt stora djup.

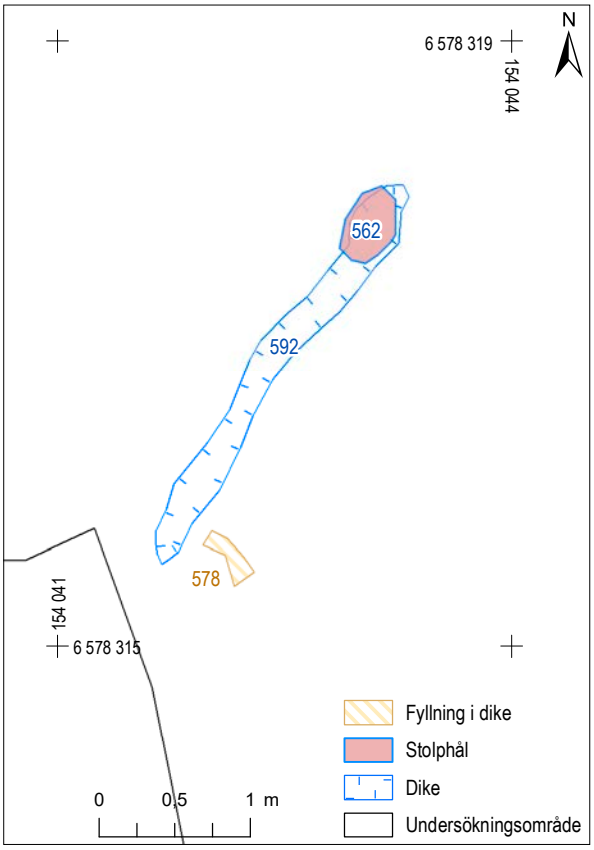
Figur 82. Tabell över de växter och molusker som påträffades i dammens bottensediment.

Kontextgrupp 5. Dike

Kontextgruppen utgjordes av ett dike orienterat i nordöst–sydvästlig riktning som avslutades vid ett stolphål i den norra änden och fortsatte utanför undersökningsområdet i söder. Det 2,9 m långa och 0,25 m breda diket var grävt ner i orörd sand. Diket hade lodräta sidor och var upp till 1,1 m djupt. Fyllningen i diket utgjordes av sand med ett litet inslag av organiskt material. I dikets norra ände framkom ett 0,6 m djupt stolphål med en diameter av 0,3–0,45 m. Konstruktionen framkom på en nivå av + 6,79 – + 7,12 m ö h.

Konstruktionen är svårtolkad. Diket löpte i rät vinkel från byggnaden kontextgrupp 3. Även om diket vid undersökningstillfället till viss del täcktes av stenpackningen kontextgrupp 6 så stod det klart att denna ursprungligen begränsats av diket. Detta talar för att ett plank i resvirke eller liknande varit placerat i diket vilket i sin tur öppnar för att tolka konstruktionen som en tomtgräns.

Figur 83. Plan över kontextgrupp 5. Skala 1:50.

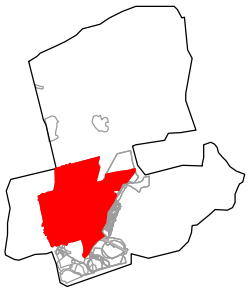
Kontextnummer	Kontext
562	Stolphål
578	Fyllning
592	Dike

Figur 84. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 5.

Figur 85. Kontextgrupp 5 bestod av ett närmare tre meter långt dike som var nedgrävt i den ljusa bottensanden och avslutades vid ett stolhål. Möjligen hade ett plank varit placerat där.

Kontextgrupp 6. Stenpackning

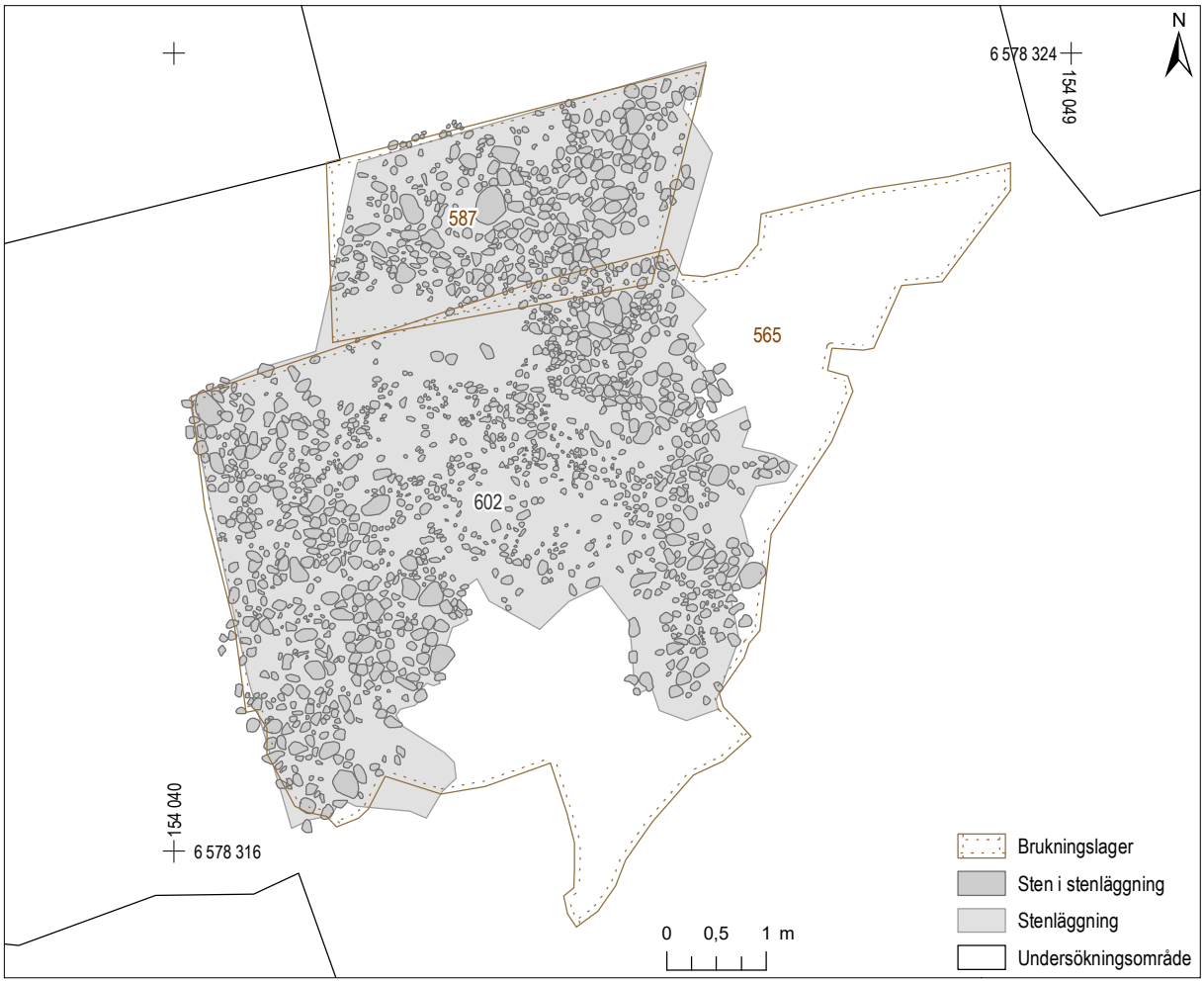

Konstruktionen utgjordes av en minst 6 x 8,5 m stor stenlagd yta som var uppbyggd av rundade stenar i storleken 0,05–0,30 m. Stenläggningen bestod av en dåligt lagd packning som ställvis var uppblandad med grovt grus. Den sydvästra delen av packningen avgränsades av diket kontextgrupp 5 och i den centrala östra delen fanns en ca 2 x 3 m stor, närmast rektangulär, utlöpare mot öster. På stenpackningen fanns ett kompakt gråsvart tramplager som delvis sträckte sig utanför packningen. Tramplagret var upp till 0,1 m tjockt vilket talar för att det avsatts under en längre tidsrymd. I lagret påträffades stengodskeramik och äldre rödgodskeramik med en datering som sträcker sig från mitten av 1200-talet till första hälften av 1300-talet.

Stenpackningen är den äldsta konstruktionen i denna fas. Den har lagts ut för att skapa en jämn och fast yta som kan ha fungerat som en öppen arbetsyta eller gårdsplan. Den östra delen av packningen byggs senare över när stenkistan i kontextgrupp 4 anläggs.

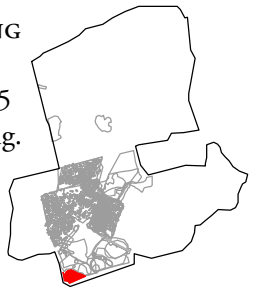
Kontextnummer	Kontext
565	Brukningslager
587	Brukningslager
602	Stenpackning

Figur 87. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 6.

Figur 86. Plan över kontextgrupp 6. Skala 1:75.

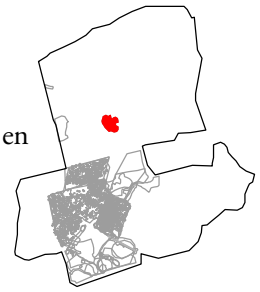
Kontext 567. Stenpackning

Kontexten utgjordes av en 1,05 x 1,40 m stor stenpackning. Packningen var gles och bestod av huvudsakligen rundade 0,1–0,3 m stora stenar.

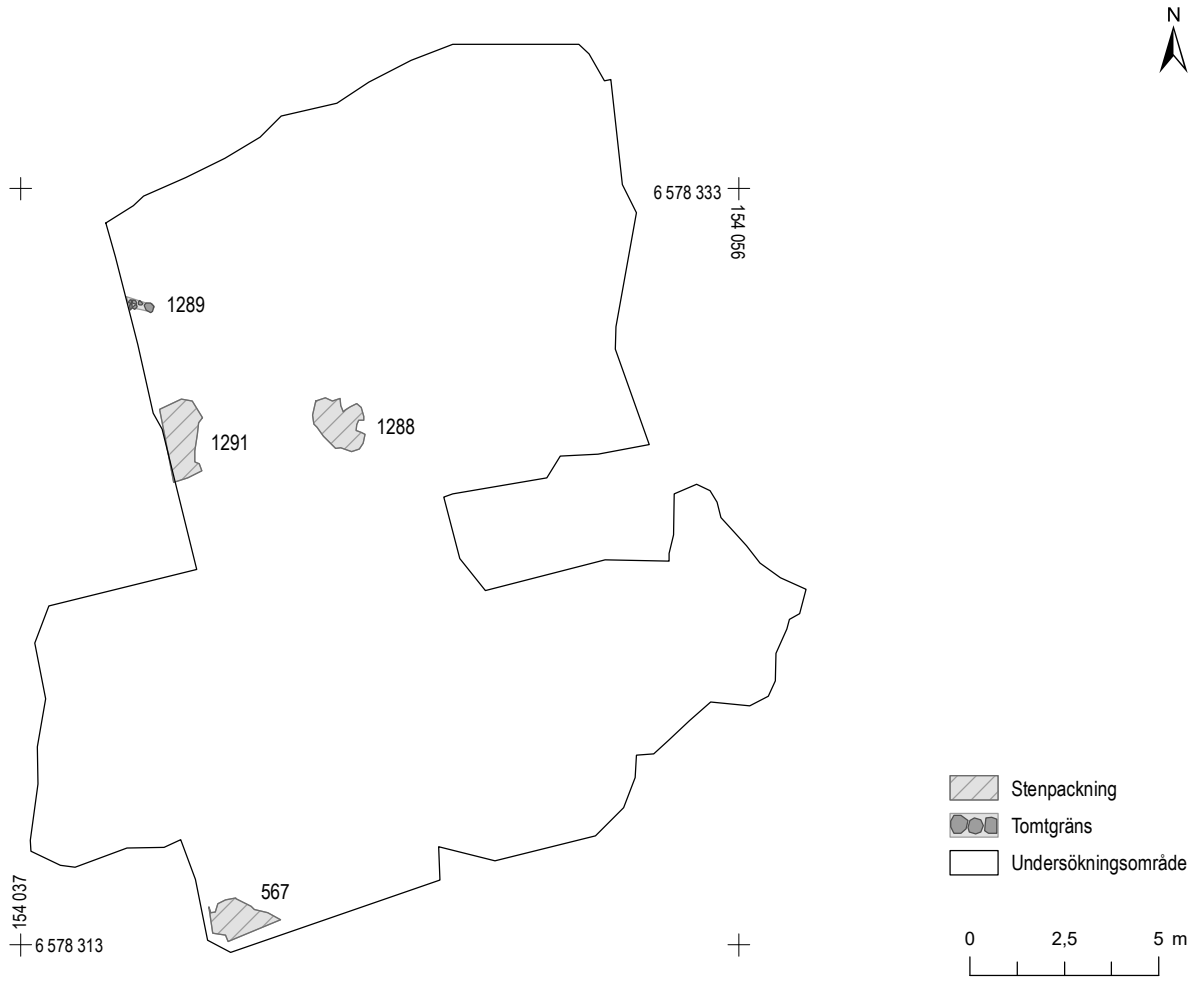
Stenpackningen har tillkommit i syfte att jämna ut markytan kring stenkistan i kontextgrupp 4.

Kontext 1288. Stenpackning

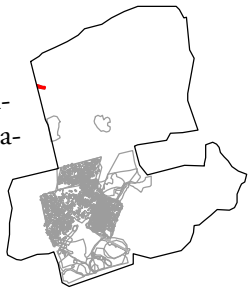
Konstruktionen utgjords av en oregelbundet rundoval stenpackning som mätte ca 1,25 x 1,7 m. Stenpackningen bestod av rundade 0,05–0,15 m stora stenar. Packningen var relativt gles och föreföll inte vara lagd utan snarare uttippad. Den överlagrade delvis södra delen av kokgropen kontextgrupp 1 i fas 1.

Stenpackningen har förmodligen lagts ut i utjämnande syfte.

Figur 88. Plan över kontext 567, 1288, 1289 och 1291. Skala 1:200.

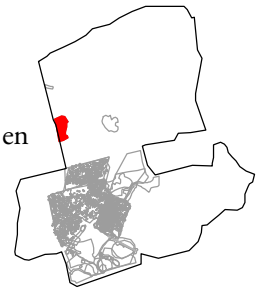
Kontext 1289. Tomtgräns

I det undersökta områdets nordvästligaste del framkom två parallella rader med 0,10–0,15 m stora stenar orienterade i nordväst–sydöstlig riktning vilka i öster avslutades vid en större, 0,25 m stor, sten. Konstruktionen var endast 0,7 m lång och 0,25 m bred men fortsatte utanför undersökningsområdet åt väster.

Konstruktionen har tolkats som den östligaste delen av en tomtgränsmarkering där den större stenen i änden markerat tomtens utsträckning åt öster.

Kontext 1291. Stenpackning

Konstruktionen utgjordes av en närmast rektangulär 1,10 x 1,95 m stor stenpackning i anslutning till en större sten. Den västra delen av anläggningen fortsatte utanför undersökningsområdet. Stenmaterialet bestod av rundade 0,05–0,15 m stora stenar. Packningen var gles och föreföll inte vara lagd utan snarare uttippad.

Stenpackningen har förmodligen lagts ut i utjämnande syfte.

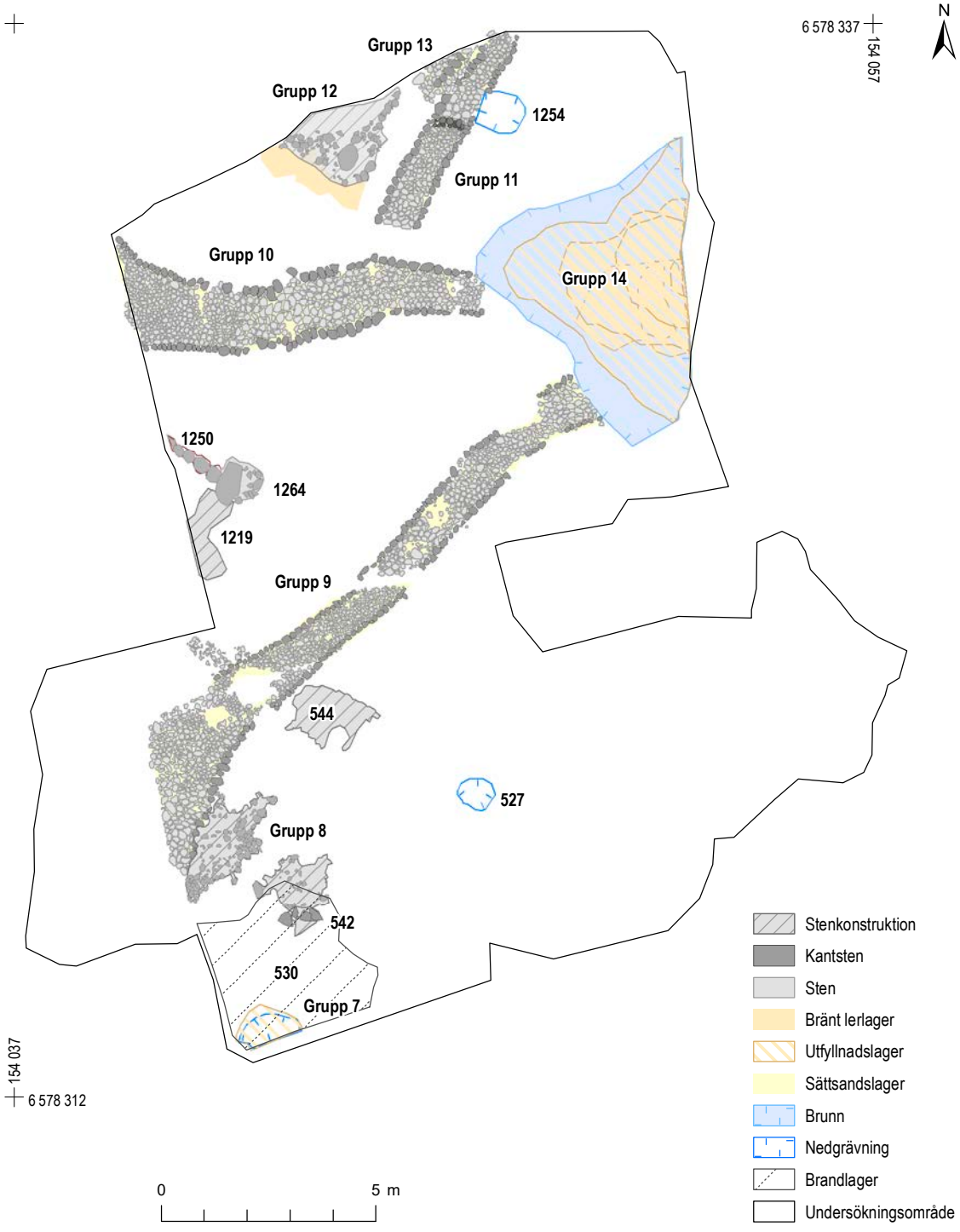
Fas 3. Datering 1325–1350. Södermalm som religiös vallfärdsplats och begravningsplats för stadens fattiga

Under den tidsperiod som fas 3 omfattar, 1325–1350, så är omnämnandet av Södermalm knapphändigt i det skriftliga materialet. Ett undantag är ett Helga kors kapell som omtalas första gången år 1346 i drottning Blanche testamente och som sedan förekommer i skriftliga källor fram till 1494. Drottning Blanche av Namur var gift med kung Magnus Eriksson och hon var drottning av både Sverige och Norge.[178] Ursprunget till kapellet anses vara avrättningen av marsken Tyrgils Knutsson som under vanhedrande former halshöggs för högförräderi på avrättningsplatsen Pelarbacken år 1306. Efter avrättningen begravdes Tyrgils Knutsson i ovigd jord på avrättningsplatsen och först efter flera månader flyttades kroppen och begravdes i Gråbrödraklostrets kyrka. På avrättningsplatsen restes ett kors och ett altare så att mässor över den döde kunde läsas. Korset bör ha stått fullt synligt öster om den stora allmänningsvägen söderut – Göta landsväg. Efter hand tycks korset ha gett upphov till en religiös kultplats i närheten. Platsen för kapellet står antagligen att finna i den jämna sydsluttning som sträckte sig från området vid dagens Katarina kyrka och ner mot Fatbursjön. Sluttningen anses vara det område som i medeltida texter omtalas som löten, ett ord som betyder öppen betesmark, och i skriftliga källor omtalas kapellet ofta som *Helga kors kapell i löten.*[179]

Vid ungefär samma tidspunkt som Helga kors kapell omnämns för första gången anhåller kung Magnus Eriksson hos Påven Clemens VI i Avignon om att få grunda ett kapell på, som det uttrycks i brevet, endera malmen. Vid kapellet skulle stadens fattiga kunna begravas utan tillstånd av kyrkoherdarna. Genom en bulla som utfärdades den 8 september 1347 bifölls kungens önskan och detta räknas som Maria Magdalena kyrkas första fundationsbrev.[180]

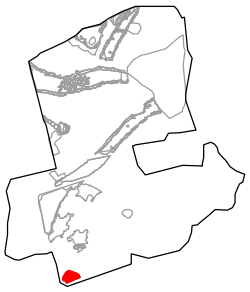
KONTEXTGRUPPER OCH KONTEXTER I FAS 3, 1325–1350

Under perioden 1325–1350 anläggs ett gatunät med stensatta gator inom området samtidigt med en allmän brunn. Tomtgränser markeras i gatornas stenläggning. Nu har vi säkra belägg på en smedja samt ytterligare en byggnad. Dammkonstruktionen från föregående fas finns kvar.

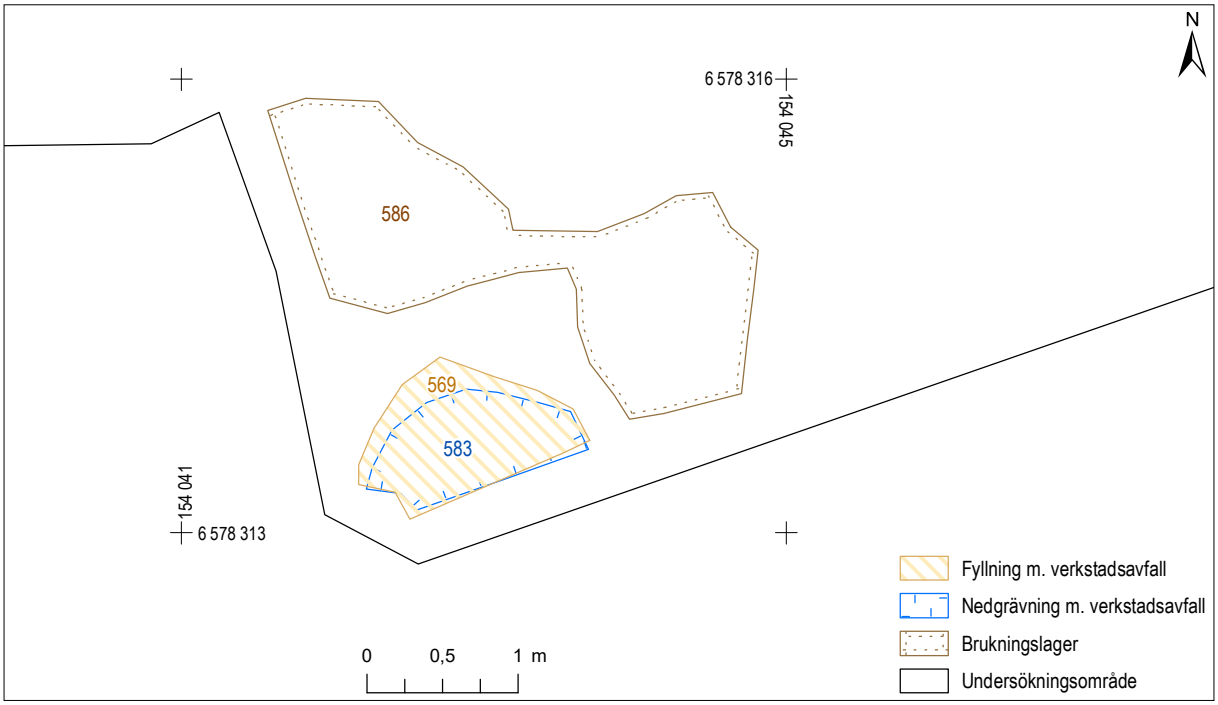
Figur 89. Fasplan över fas 3 (1325–1350). Skala 1:150.

Kontextgrupp 7. Nedgrävning med avfall från metallhantering

I den sydvästligaste delen av undersökningsområdet framkom en 0,8 m djup nedgrävning med vertikala sidor och plan botten som var grävd genom golvet i en äldre byggnad (kontextgrupp 3, fas 2). Hela nedgrävningen kunde inte undersökas då den fortsatte utanför undersökningsytan åt söder. Den undersökta delen visar emellertid att nedgrävningen varit närmast rund med en diameter av ca 1,5 m. Nedgrävningen var fylld med ett svart siltigt lager bemängt med glödskal, kulslagger och kol. I fyllningen framkom även andra fynd som kan knytas till metallhantering i form av brynen, slagg, bränd lera, metallklipp och odefinierade korroderade metallföremål. Mot botten påträffades även bitar av tegel. Bland fynden fanns även enstaka skärvor stengodskeramik samt ett ovanligt fynd i form av en del av en oglaserad trebensgryta i rödgods[181]. I anslutning till nedgrävningen fanns ett 1,6 x 3,7 m stort lager av samma karaktär som fyllningen i nedgrävningen (586). Lagret var tunt och hårt trampat. Hela ytan täcktes av ett 0,1 m tjockt brandlager (530) som utöver större kolbitar och skörbränd sten även innehöll restprodukter från metallhantering.

Nedgrävningen var en avfallsgrop med avfallsprodukter från smide. Fyllningen i nedgrävningen hade en enhetlig sammansättning och avsaknaden av mikrohorisonter i lagret talar för att lagret dumpats i gropen vid ett och samma tillfälle. Glödskalen och kulslaggen i avfallet härrör troligen från sekun-

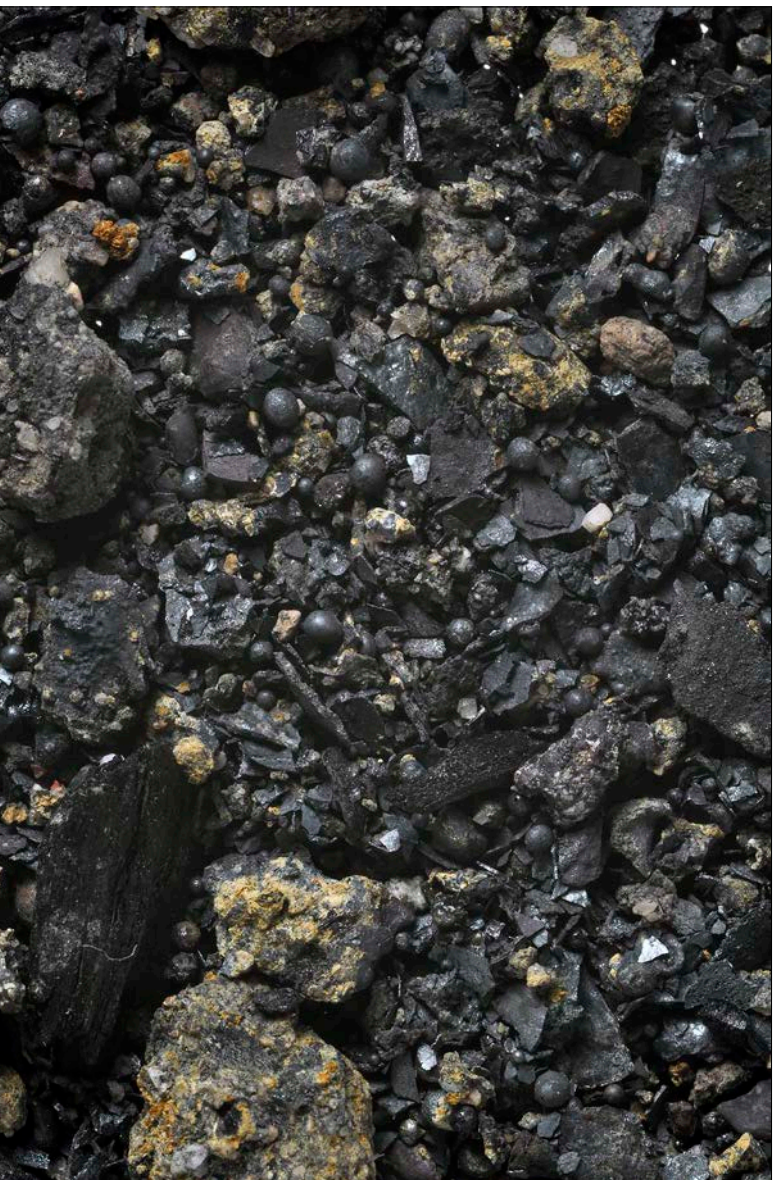

Figur 90. Plan över kontextgrupp 7. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
569	Fyllning
583	Nedgrävning
586	Brukningslager

Figur 91. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 7.

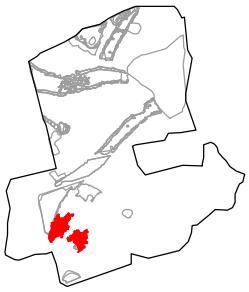
Figur 92. Sektion genom nedgrävningen som var fylld med smidesavfall.

därsmide och uppstår framförallt när de smidda föremålen börjar ta form.[182] Den arkeometallurgiska analys som gjordes på material från undersökningen visar att spik fanns bland de produkter som tillverkats vid smedjan.[183] Avfallsgropen med smidesavfallet bör ha varit placerad på smedjans tomt och troligen har smedjan varit placerad strax söder om undersökningsytan. Brandlagret 530 som täckte hela området är troligen spåren efter en brand som drabbat smedjan.

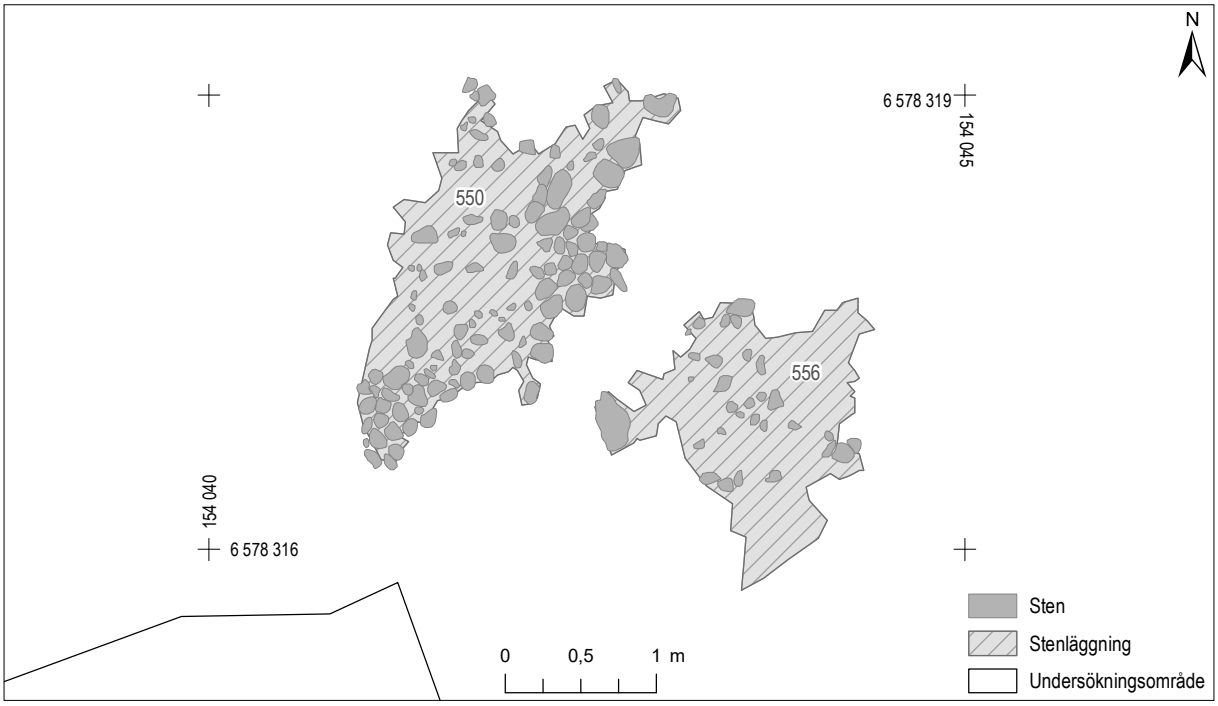
Figur 93. Närbild på en del av fyllningen i nedgrävningen med smidesavfall som till stor del innehöll glödskal, kulslagg och kol.

Kontextgrupp 8. Stenläggning

Rest av en minst 3,05 x 3,55 m stor stenläggning. Stenläggningen utgjordes av rundade stenar i storleken 0,05–0,15 m som lagts direkt på ett underliggande tramplager (565).

Stenläggningen har sannolikt utgjort en del av en gårdsplan.

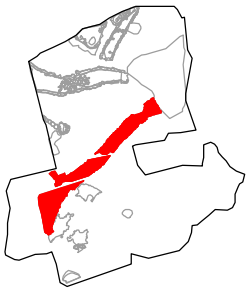

Figur 94. Plan över kontextgrupp 8. Skala 1:50.

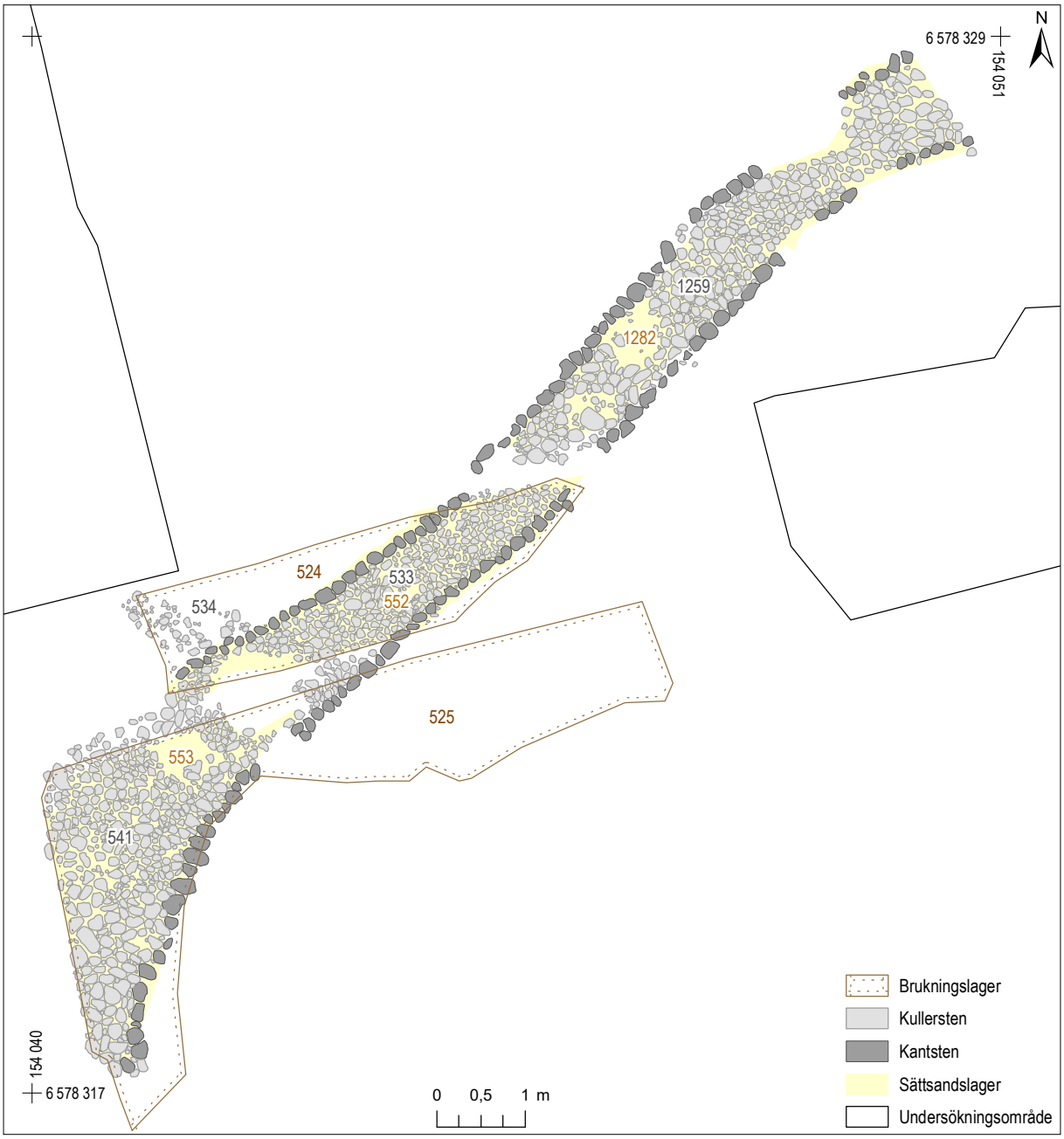
Kontextnummer	Kontext
550	Stenläggning
556	Stenläggning

Figur 95. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 8.

Kontextgrupp 9. Gata

Konstruktionen utgjordes av en kullerstensbelagd gata som från den sydvästra delen av undersökningsområdet ledde fram till en brunn i nordöst (kontextgrupp 14). Den dokumenterade delen av gatan var sammanlagt 13,6 m lång men den fortsatte utanför undersökningsområdet i väster. Gatan var smal, inte mer än 1–1,10 m bred utom längst i sydväst där den bredde ut sig och var minst 2,1 m bred. Beläggningen var omsorgsfullt lagd med rundade 0,07–0,20 m stora stenar som begränsades av 0,15–0,25 m stora kantstenar. Gatan var anlagd i ett sättsandslager som

Figur 96. Plan över kontextgrupp 9. Skala 1:75.

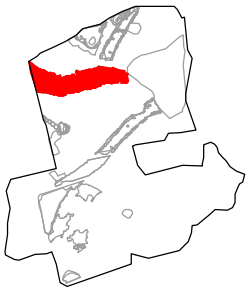
Kontextnummer	Kontext
524	Brukningslager
525	Brukningslager
533	Kullerstensbeläggning
534	Kullerstensbeläggning
541	Kullerstensbeläggning
552	Sättsandslager
553	Sättsandslager
1259	Kullerstensbeläggning
1282	Sättsandslager

Figur 97. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 9.

inte var mer än 0,05 m tjockt. Ovanpå gatan fanns ett fett kompakt tramplager som var mellan 0,02–0,05 m tjockt.

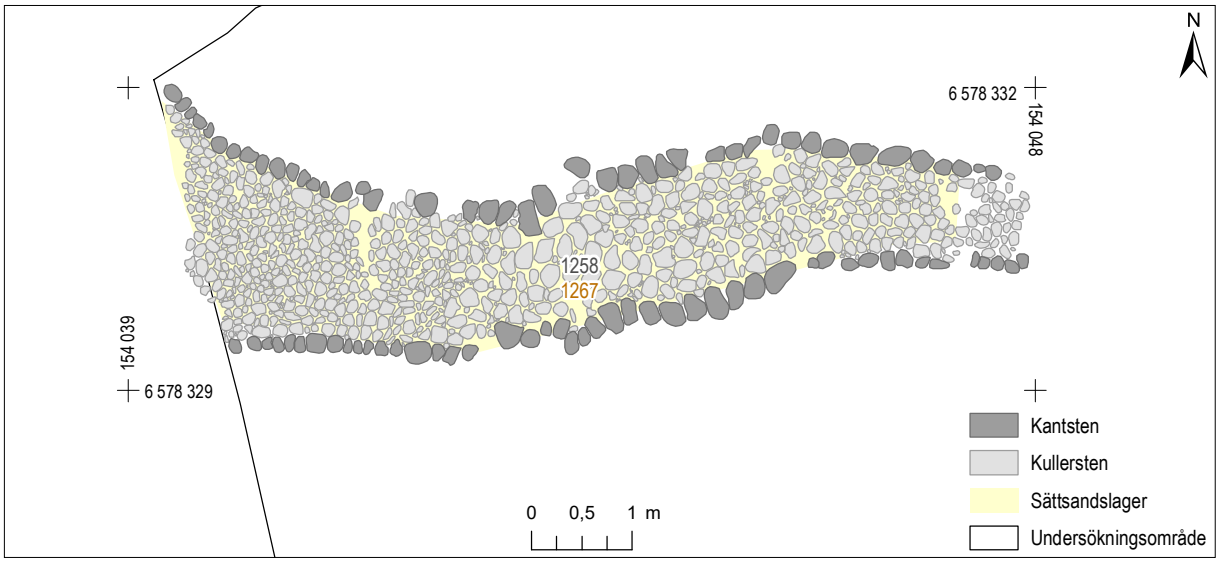
Gatan har lett från ett bebyggt område i sydväst där det bland annat funnits en smedja (se kontextgrupp 7) ner till en brunn i nordöst där det funnits tillgång till färskvatten. Det faktum att gatan var bredare i den västra delen kan bero på att den anslutit till en större gårdsplan eller att det funnits ett vägskäl i denna del där gatan förgrenat sig.

Kontextgrupp 10. Gata

I norra delen av undersökningsområdet framkom en 8 m lång kullerstensbelagd gata som var orienterad i öst–västlig riktning. I väster fortsatte den utanför schaktets begränsning. Gatan var dock inte rak utan var svagt S-formad. Bredden varierade från 1,3 m i öster till 2 m i väster. Stenmaterialet bestod av ett blandat material av rundade stenar i storlekar från 0,05–0,30 m där den övervägande delen var lagda med flatsidan uppåt. Gatans kanter var markerade med utvalda rundade stenar som var ca 0,3 m stora. Det centrala partiet av gatans stenläggning dominerades av större stenar i storleken 0,2–0,3 m medan stenmaterialet i väster och öster utgjordes av mindre stenar. Gatan var satt i ett tunt, endast 0,01–0,03 m tjockt, lager av brunt grus.

Gatan har lett från ett högre beläget område i väster ner mot en brunn i öster (kontextgrupp 14). Dess svängda form framstår som omotiverad av topografiska skäl, men kan vara resultatet av att man undvikit en bebyggelse som funnits direkt norr om gatan. Den bör i sådana fall ha svängt mot nordväst utanför undersökningsområdet, vilket också antyds av gatans utformning.

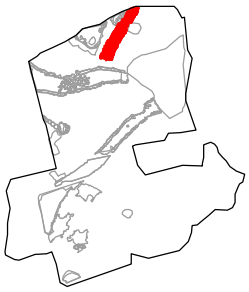

Figur 98. Plan över kontextgrupp 10. Skala 1:75.

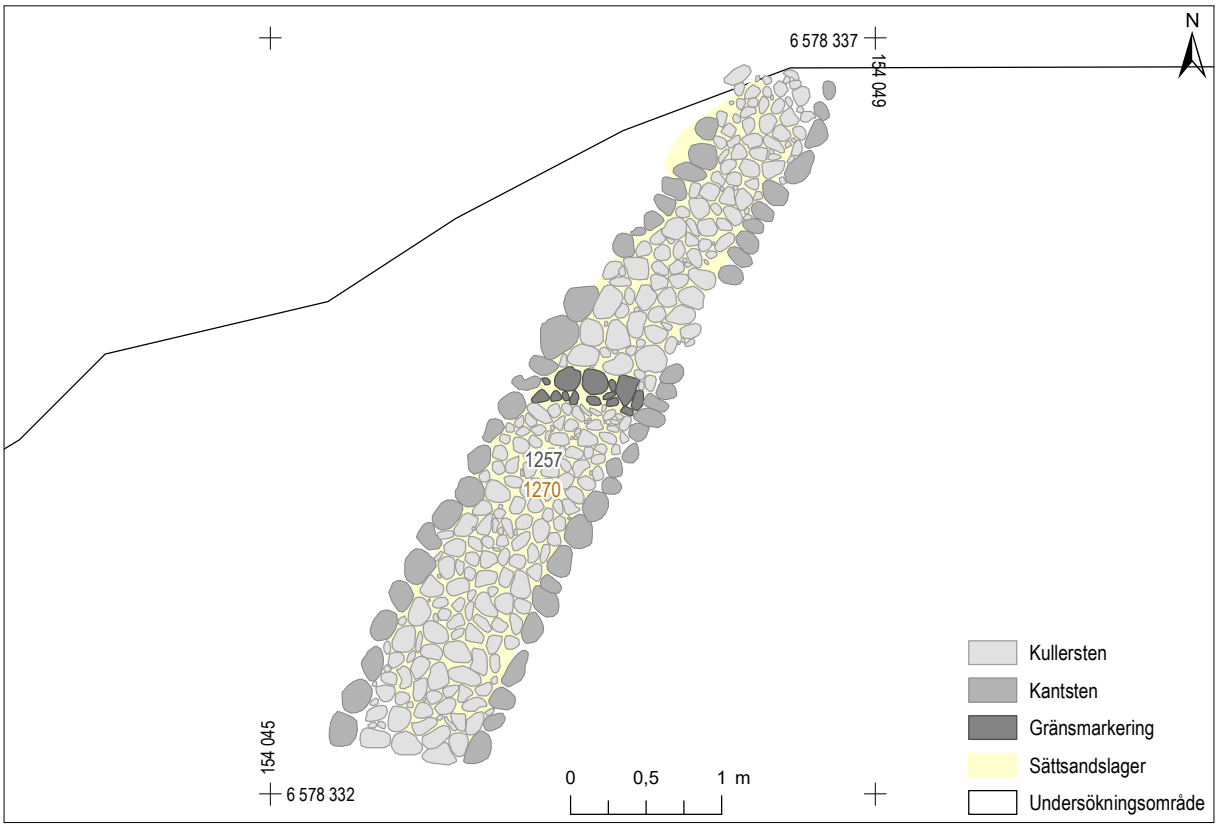
Kontextnummer	Kontext
1258	Kullerstensbeläggning
1267	Sättlager

Figur 99. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 10.

Kontextgrupp 11. Gata

En 5,25 m lång och 0,7–1 m bred kullerstensbelagd gata löpte i nordöst–sydvästlig riktning i den nordöstra delen av undersökningsområdet. Den södra delen låg strax norr om kullerstensgatan kontextgrupp 10 men var åtskild från denna av en 0,7 m bred nedgrävning i vilken en större sten var placerad. Åt norr fortsatte gatan utanför schaktbegränsningen. Gatans kanter markerades av utvalda kantstenar i storleken 0,15–0,40 m. Kullerstensbeläggningen utgjordes av 0,10–0,25 m stora rundade stenar. I mitten av gatan fanns en tomtgränsmarkering av större stenar som löpte tvärs över gatans bredd. I den nordvästra delen var gatan hopbyggd med gårdsplanen kontextgrupp 13. Gatan var anlagd på ett 0,02–0,06 m tjockt sättsandslager.

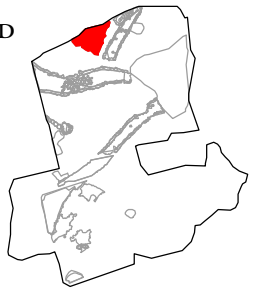

Figur 100. Plan över kontextgrupp 11. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
1257	Kullerstensbeläggning
1270	Sättlager

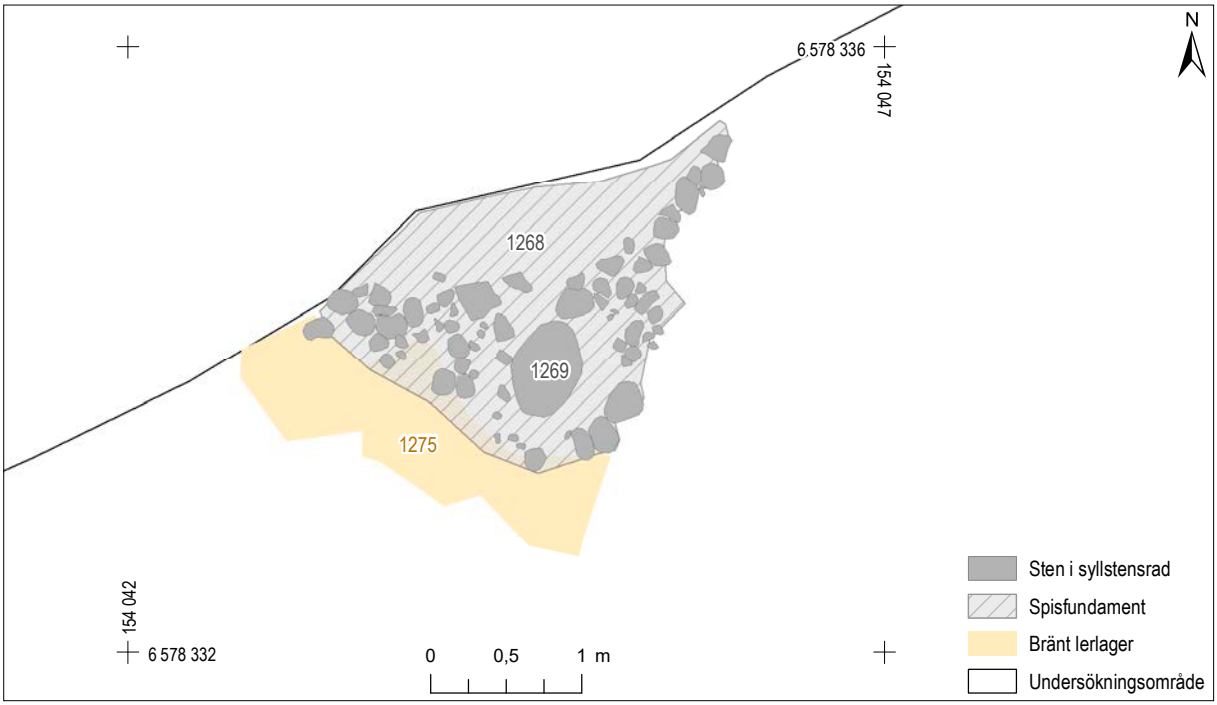
Figur 101. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 11.

Kontextgrupp 12. Byggnad

Kontextgruppen utgörs av det sydöstra hörnet till en byggnad som var placerad i den norra delen av undersökningsområdet mellan gatorna kontextgrupp 10 och 11. Byggnaden har varit orienterad i nordöst–sydvästlig riktning. Större delen av byggnaden fortsatte utanför schaktets begränsning åt norr. Till byggnaden hörde en delvis förstörd stensyll som var uppbyggd av 0,1–0,3 m stora stenar och 2,2 x 2,5 m stor. Det eventuella spisfundamentet utgjordes av en stensatt yta om ca 1,5 x 1,5 m i sydöstra hörnet. Stenmaterialet var blandat och innehöll såväl mindre rundade stenar som kalkstensflisor. Längs med den södra syllen fanns ett 0,7 m brett stråk med vitkalkad lerklining och bränd lera.[184]

Byggnaden kan ha varit ett bostadshus men det är svårt att avgöra då en så begränsad del av det framkom. Stenläggningen kontextgrupp 13 var troligen rester av en stensatt gårdsplan framför byggnaden.

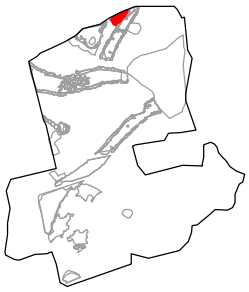

Figur 102. Plan över kontextgrupp 12. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
1268	Spisfundament
1269	Stensyll
1275	Raseringslager

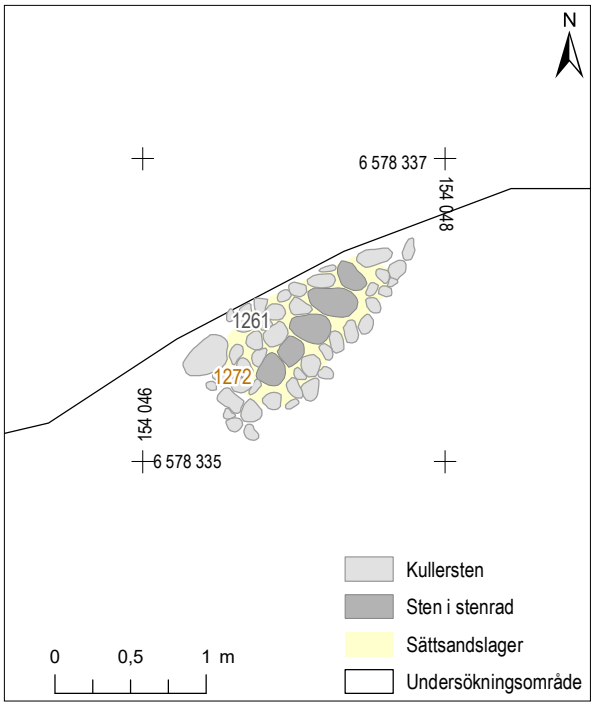
Figur 103. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 12.

Kontextgrupp 13. Gårdsplan

Kontextgruppen utgörs av en stensatt yta som påträffades i den nordligaste delen av undersökningsområdet. Den utgjordes av en relativt gles stenläggning bestående av 0,08–0,5 m stora stenar. Den östra delen var sammanbyggd med gatan kontextgrupp 11 och det var inte möjligt att genom stenmaterialet urskilja någon egentlig gräns mellan dem. Däremot fanns det skillnader i sättmaterialet, där gårdsplanen var satt i ett grovt sättmaterial av grus och småsten, medan gatan var anlagd i finare sand. Den västra delen sträckte sig fram till byggnaden kontextgrupp 12.

Stenbeläggningen har tolkats som en del av en gårdsplan vid byggnaden.

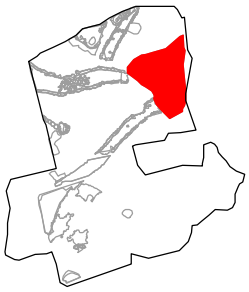

Figur 104. Plan över kontextgrupp 13. Skala 1:50.

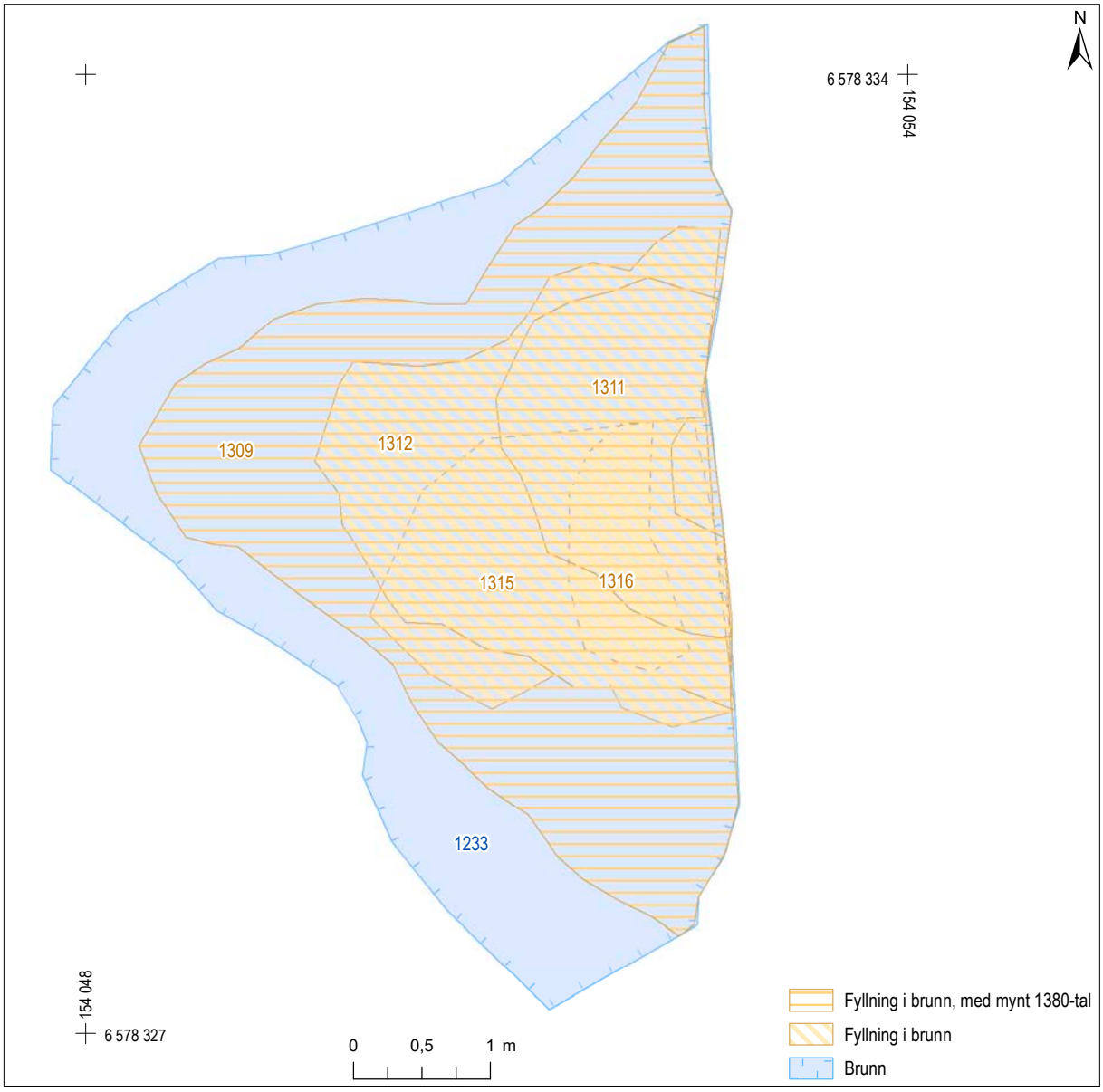
Kontextnummer	Kontext
1261	Kullerstensbeläggning
1272	Sättlager

Figur 105. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 13.

Kontextgrupp 14. Brunn

I den nordöstra delen av det undersökta området framkom en större brunnsnedgrävning. Endast delar av konstruktionen kunde undersökas då den östra delen var förstörd av en senare nedgrävning för en källare (kontextgrupp 64, fas 12). Den undersökta delen var 4,9 x 7,2 m stor i ytan och hade en triangulär form med basen i öster. Brunnen kunde följas till ett djup av 2,2 m från markytan vilket motsvarade en nivå av + 4,3 m ö h. Det kunde ställvis konstateras att nedgrävningen hade lodräta väggar men något brunnskar påträffades inte. Längs brunnsnedgrävningens insida påträffades flera röda sandstenshällar av vilka åtminstone några förefall vara lagda på en plan yta. En anledning till att detta var svårt att belägga var att nedgrävningen var svårt störd av genomgående hammarbandsstag och utfluten injektering. Flera fyllningsnivåer dokumenterades vid undersökningen men troligen har igenfyllningen av

Figur 106. Plan över kontextgrupp 14. Skala 1:50.

Figur 107. Brunnen, kontextgrupp 14, under utgrävning.

Kontextnummer	Kontext
1233	Nedgrävning
1309	Fyllning
1310	Fyllning
1311	Fyllning
1312	Fyllning
1315	Fyllning
1316	Fyllning

Figur 108. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 14.

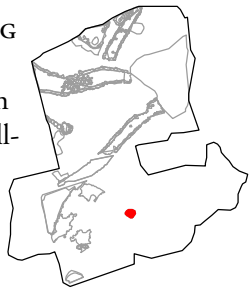

Figur 109. I brunnens översta igenfyllningslager påträffades detta silvermynt som förmodligen präglats på 1380-talet under Albrekt av Mecklenburgs regeringstid (1364–1386). Myntet är en örtug av silver och på åtsidan finns ett kungaporträtt och texten ALBERTVS REX . På frånsidan finns ett likarmat kors och tre kronor samt inskriften MONETA ALBERVS (F:1309:46263:1). Skala 1:1.

brunnen skett mer eller mindre momentant då fyllningen till stora delar var likartad. Framförallt så förekom raseringsmassor med kalkbruk, stortegel och taktegel av munk- och nunnetyp i samtliga lager. I det översta utfyllnadslagret hittades ett silvermynt som präglats under Albrekt av Mecklenburg på 1380-talet vilket även daterar tidpunkten för brunnens igenfyllande.[185]

Den bevarade delen av brunnen antyder att den varit kvadratisk och orienterad i samma riktning som övriga konstruktioner i denna fas, det vill säga nordöst–sydvästlig (undantaget gatan kontextgrupp 10). Nedgrävningen bör då ha varit närmare 7 x 7 m stor. Åtminstone två stensatta gator har lett fram till brunnen (kontextgrupperna 9 och 10). Brunnens storlek i kombination med dess placering med flera anslutande gator visar att det varit en allmän brunn där de boende i området liksom även resande till och från staden, kunnat hämta färskvatten.

Kontext 527. Nedgrävning

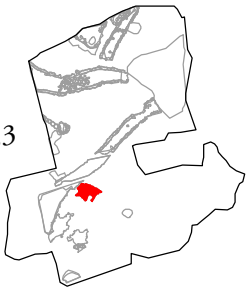
Rundoval 0,7 x 0,8 m stor och 0,35 m djup nedgrävning. Fyllningen bestod av kalkbruk och tegelstensbitar från det ovanliggande raseringslagret 521. Funktionen är okänd.

Kontext 542. Stenrad

Kontexten utgjorde av fyra stycken 0,15–0,35 m stora stenar lagda på rad i närmast öst–västlig riktning. Stenraden var 0,9 m lång och 0,3 m bred dess funktion är okänd.

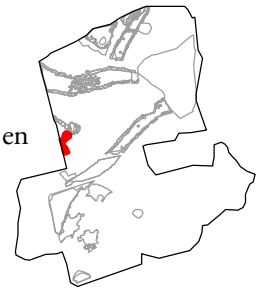
Kontext 544. Stenbeläggning

Kontexten utgjordes av en 1,3 x 1,9 m stor kullerstensbelagd yta som var orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. Stenläggningen begränsades av ca 0,2 m stora kantstenar i den norra, södra och västra delen, i öster låg den upp mot stenkistan 473 (kontextgrupp 4 i fas 2). Beläggningen bestod av ett till stor del grusigt löst lagt material med 0,05–0,10 m stora rundade stenar. Stenbeläggningen anslöt nästan till kullerstensgatan kontextgrupp 9 i väster men det fanns ett ca 0,1–0,15 m stort mellanrum mellan dem.

Det faktum att stenbeläggningen var kantsatt med större stenar i tre väderstreck talar för att den inte var en gata utan snarare en stensatt yta inom en tomt. Samtidigt relaterade den väl till stenkistan i kontextgrupp 4 och låg i linje med dess norra kortsida.

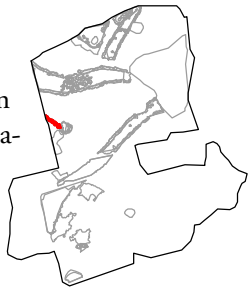
Kontext 1219. Stenläggning

Stenläggningen utgjordes av en ca 0,75 m bred och 2,1 m lång stenläggning. Stenarna hade en diameter av ca 0,1 m och föreföll snarare vara utslängda och tilltrampade än lagda med omsorg.

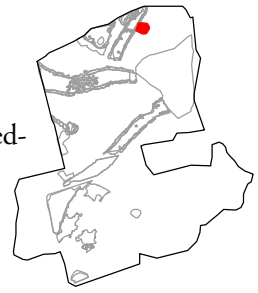
Konstruktionen har tolkats som en provisoriskt stenlagd yta.

Kontext 1250. Tomtgräns

En 1,7 m lång och 0,45 m bred rad med stenar orienterade i nordväst–sydöstlig linje. Stenraden fortsatte utanför schaktbegränsningen åt väster. Stenarna utgjordes av ca 0,25–0,30 m stora stenar förutom slutstenen i öster som var något större än de övriga. Stenraden upphörde vid stenläggningen 1264 och var förmodligen den östligaste delen av en tomtgräns.

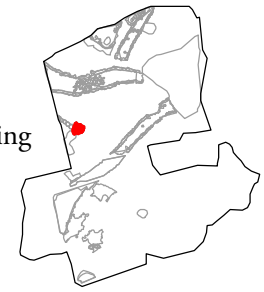
Kontext 1254. Nedgrävning

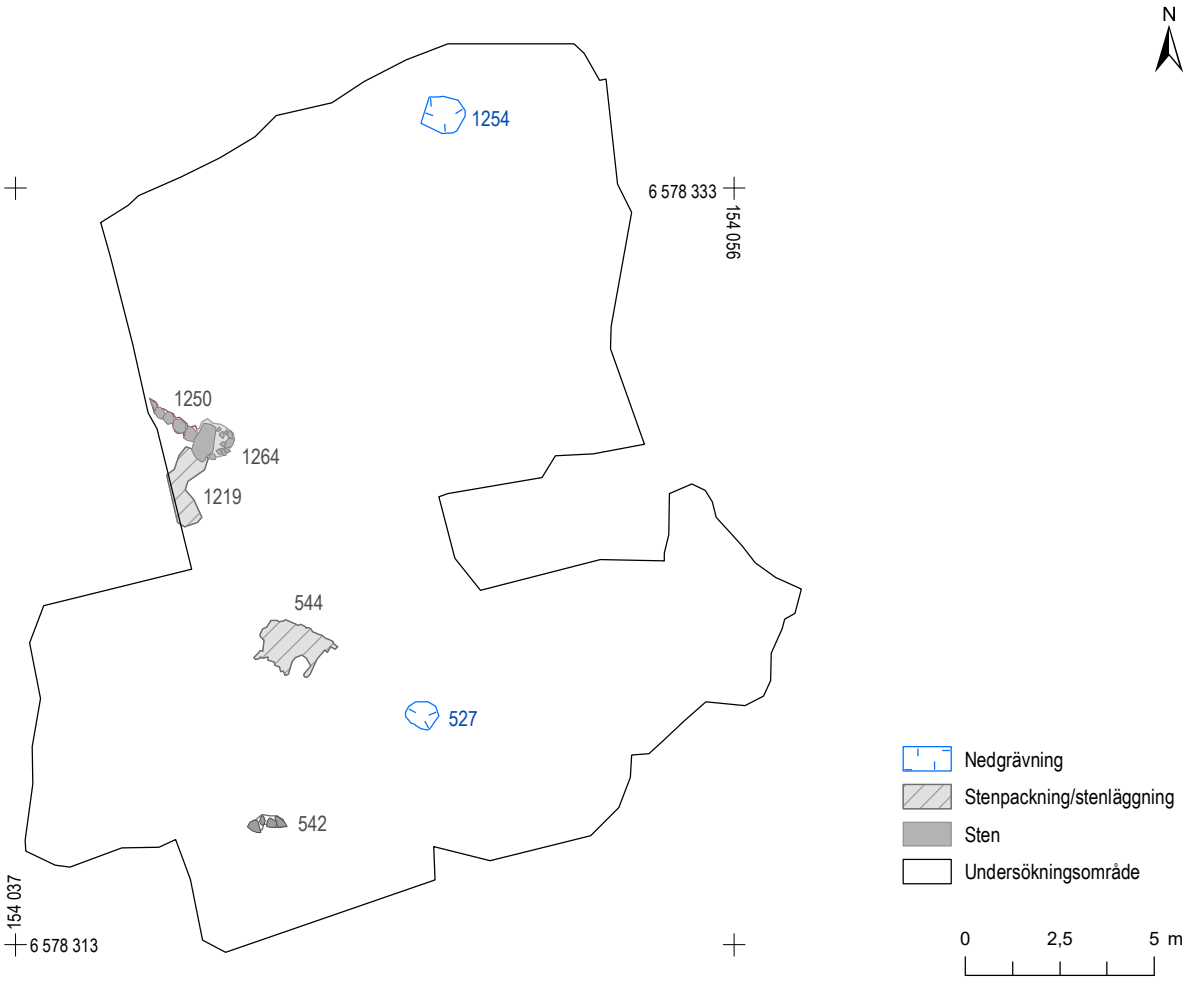

Kvadratisk 0,9 x 1 m stor nedgrävning med rundade hörn och vertikala sidor. Nedgrävningen var ca 0,4 m djup och fyllningen utgjordes av humusblandad sand och grus. Vid nedgrävningens östra kant påträffades ett bronsfat[186] ställt på högkant bakom en likaledes på högkant ställd kalkstensskiva som var 0,35 x 0,45 m stor. Nedgrävningen låg invid östra kanten på gatan kontextgrupp 11 och vid grävandet har kantstenarna på gatan tagits bort. Nedgrävningen har gjorts i syfte att gömma bronsfatet.

Kontext 1264.
Stenpackning

Rundad ca 1 m stor ansamling av 0,2 m stora stenar. Under stensamlingen framkom ett större ca 0,5 x 1 m stort stenblock. Funktionen är okänd.

Figur 110. Plan över kontext 527, 542, 544, 1219, 1250, 1254 och 1264. Skala 1:200.

Fas 4a–d. Datering 1350–1390. Maria Magdalena kapell och de första namngivna Södermalmsborna

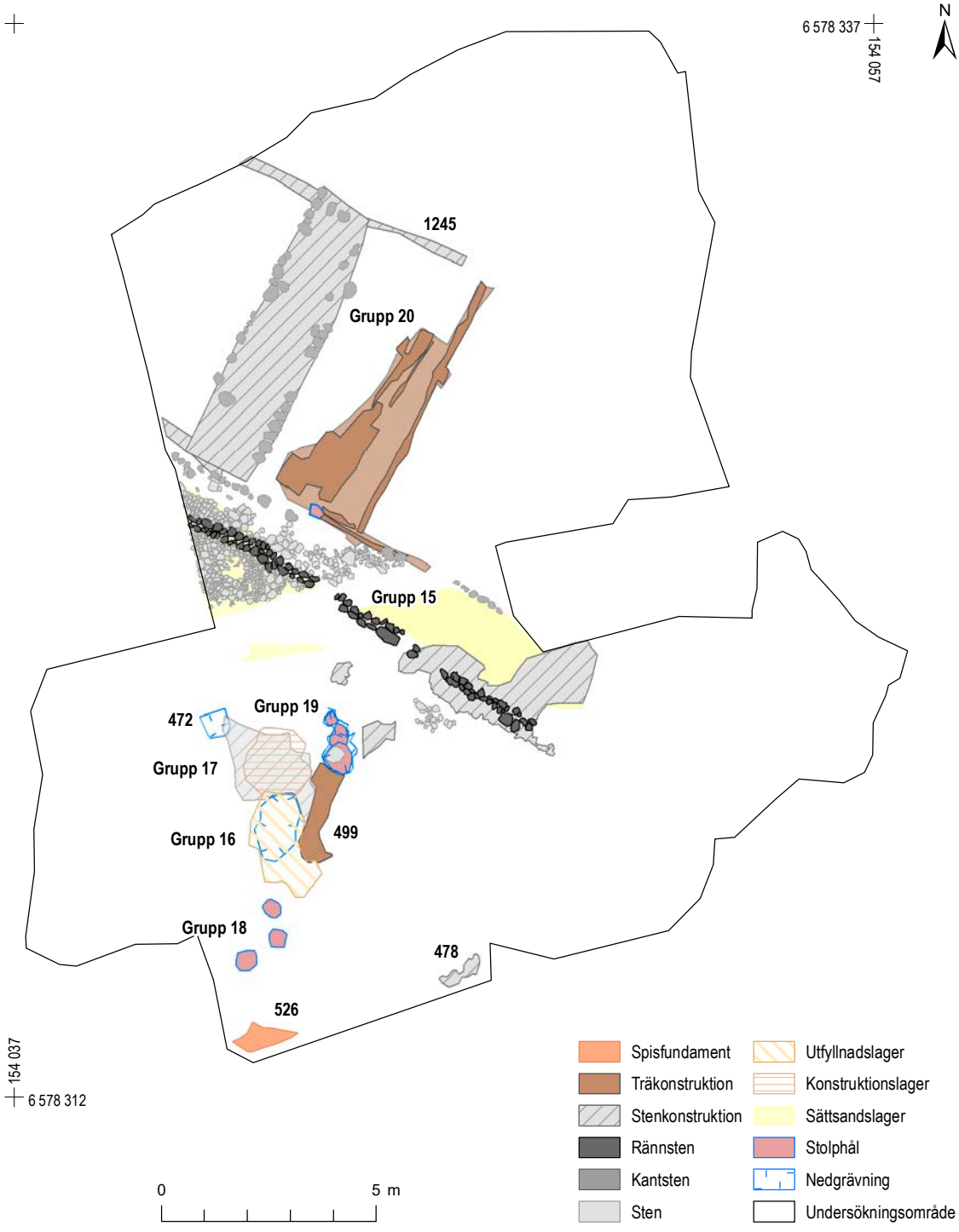
Redan kring mitten av 1300-talet var befolkningen på Åsön så omfattande att det fanns ett behov av kyrkliga institutioner. Det är inte helt klarlagt när det kapell som kung Magnus Eriksson efter tillstånd av påven i Avignon uppförde på Åsön stod klart. Men man räknar med att det var färdigbyggt senast år 1352. För det året beviljade påven avlat åt S:ta Maria Magdalena kapell inom Uppsala stift som invigts för de fattigas begravning. Året efter, 1353, återfinns kyrkan i testamentet efter en tysk köpman. Även 1380 är Maria Magdalena kapell omnämnt i ett testamente. Testamentet är upprättat i Lübeck av en Arnoldus de Lenepe som förmodligen var en tysk köpman. Utöver 5 mark till Maria Magdalena kapell testamenterar de Lenepe 5 mark lub till kyrkor, Helgeandshuset, predikarbröderna och minoriteterna samt 100 mark till sin bror Gobelini som var boendes i Stockholm.[187]

Uppförandet av Maria Magdalena kapell innebar att det fanns två kapell på Åsön då Helga kors kapell uppförts i närheten av Pelarbacken 1340-talet. Det har ansetts att detta kan ses som en första ansats till en uppdelning av Åsön i två församlingar.[188] Om detta är riktigt bör det även ha funnits en befolkning som var tillräckligt stor för två församlingar. Hur kapellen och dess omgivningar såg ut under 1300-talet vet vi inte då det inte finns några samtida avbildningar av dem. Maria Magdalena kapell finns avbildat på blodbadstavlan från 1524 men tillförlitligheten i återgivningen är starkt ifrågasatt. Åtminstone vad gäller Maria Magdalena kapell så anses det vara förstört eller rivet av försvarsskäl, en eller flera gånger, i samband med strider på malmen.[189]

Föreståndare för kapellet var Hartlevus Hartlevi som finns omnämnd år 1356. Hartlevi var av tysk börd kommen från de tyska handelsmännen i Stockholm. Han var en inflytelserik man och var bland annat involverad i kanoniseringsprocessen av den heliga Birgitta. Sin yrkesbana avslutade Hartlevi som biskop i Västerås.[190] En efterträdare med trolig tysk härkomst var Conradus Lyntbeke som 1372 omtalas som provisor knuten till Maria Magdalena kapell.[191]

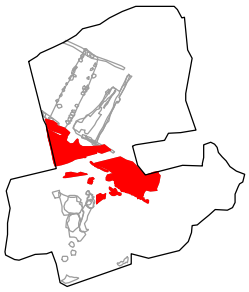
Som de första namngivna södermalmsborna får den tyska köpmannen Hinrik Swart och hans hustru Aldheid Swart räknas. De omnämns i ett testamente från 1350 där de uppges bo på Södermalm i Stockholm.[192] Sedan dröjer det in till 1370-talet innan vi möter namnen på ytterligare personer som kan ha varit södermalmsbor. I ett brev daterat den 28 september 1377 överlåter Anders Frögersson i samtycke med sin hustru Margareta Helgesdotter en egendom i Tjudå på Åland till rådmannen i Stockholm Peter Finvidsson Ålänning. I utbyte får de en gård på Södermalm.[193] Peter Finvidsson Ålänning var som namnet anger bördig från Åland och en av de rikaste Stockholmarna vid denna tid. Som sådan gjorde han affärer med personer ur den yttersta makteliten, däribland Albrekt av Mecklenburg och drotsen Bo Jonsson (Grip).[194] Han bedrev även handel med Brügge och ägde utöver gården på Södermalm, ett stenhus på Stadsholmen samt mark på Åland och den omgivande skärgården.[195] Då den gård Anders Frögersson och Margareta Helgesdotter bytte till sig uppges ligga på Södermalm och inte Åsön kan vi räkna med att den låg i trakten av undersökningsområdet på Södermalmstorg. Om de någonsin bosatte sig där själva vet vi inte, men möjligheten finns.

En ny bred gata anläggs genom området i riktning ner mot Stadsgårdsviken. Gatan har samma mått som en medeltida allmänningsgata vilket är ett tecken på en mer omfattande verksamhet med behov av transporter landvägen i området.

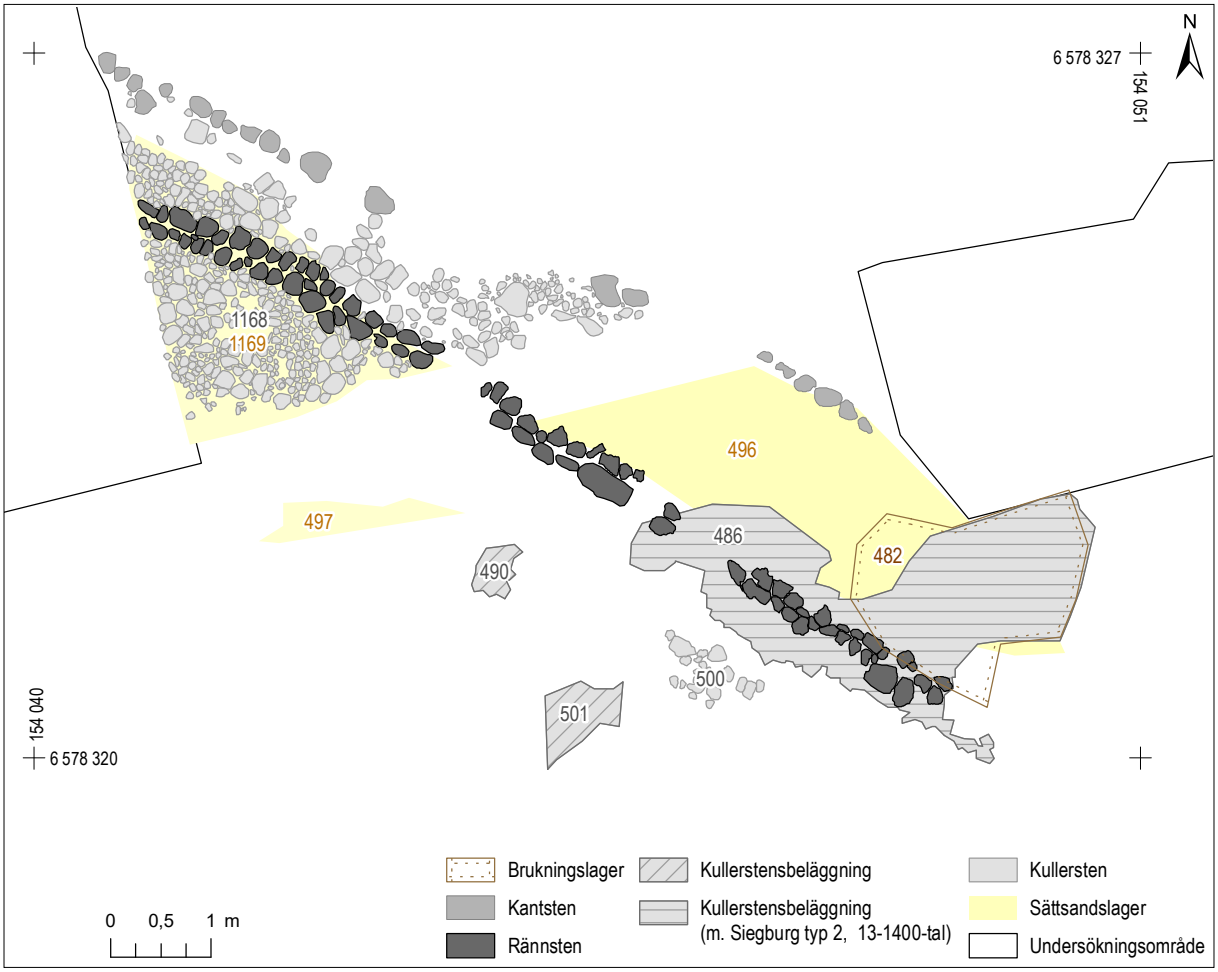

Figur 111. Fasplan för fas 4A (1350–1390). Skala 1:150.

Kontextgrupp 15. Gata

Centralt inom undersökningsområdet framkom en 11,15 m lång och ca 4,50 m bred stenbelagd gata med mittränna. Åt väster fortsatte gatan utanför schaktbegränsningen och i öster var den avklippt av en yngre nedgrävning för en källare (kontextgrupp 64, fas 12). Gatan var uppbyggd av ett blandat stenmaterial som bestod av såväl rundade som kantiga stenar lagda med flatsidan upp med en storlek som

Figur 112. Plan över kontextgrupp 15. Skala 1:75.

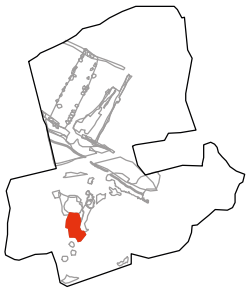
Kontextnummer	Kontext
482	Brukningslager
486	Kullerstensbeläggning
490	Kullerstensbeläggning
496	Sättsandslager
497	Sättsandslager
500	Kullerstensbeläggning
501	Kullerstensbeläggning
1168	Kullerstensbeläggning
1169	Sättsandslager

Figur 113. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 15.

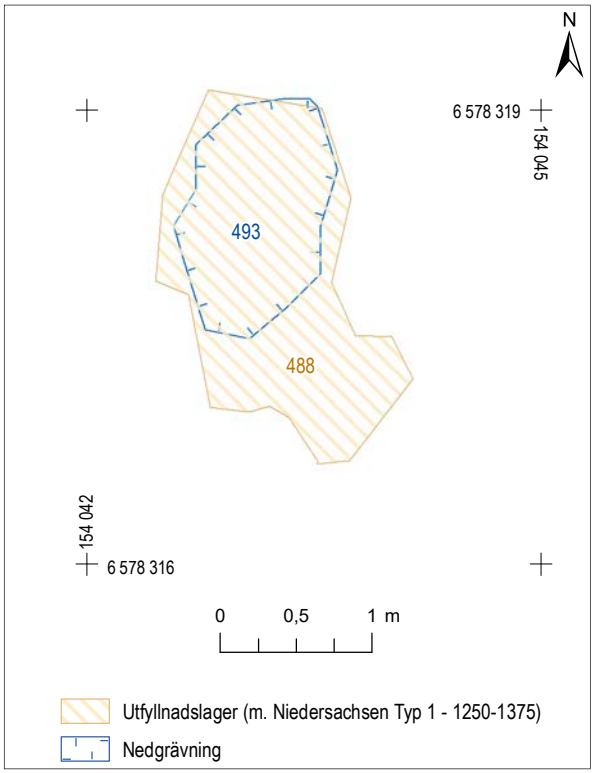
varierade mellan 0,05–0,40 m. I stenläggningen fanns även flera fragment av vit kalksten. Stora delar av gatan var uppriven och bortplockad. Kantstenar i storleken 0,2–0,3 m fanns bevarade längs en 1,5 m lång sträcka utmed gatans norra begränsning. Ränndalen i gatans mitt var ca 0,4 m bred.

Gatan var betydligt bredare än de äldre gator som påträffades inom undersökningsytan. Då kantstenar endast fanns bevarade längs en del av gatans norra sida kan dess exakta bredd inte avgöras men de bevarade delarna visar att den varit minst 4,5 m bred. Bredden som innefattade två åtskilda gång- och körbanor är ansenlig för en medeltida gata. Stadsgatornas bredd var reglerad i såväl Bjärköarätten som Magnus Erikssons stadslag som fastslog att de större gatorna, allmänningsgatorna, skulle ha en bredd som motsvarade 8 alnar, ca 4,75 m.[196] Det är troligt att gatan haft en bredd som motsvarar en allmänningsgata och då varit så pass bred att det funnits plats för både åkande och ridande som det uttrycks i stadslagen.

Kontextgrupp 16. Nedgrävning

Rundoval nedgrävning med ett största djup av 0,2 m. Nedgrävningen som var 1 x 1,65 m stor var tydlig i den norra delen, diffusare i söder. Fyllningen utgjordes av lerblandad silt. Funktionen är oklar.

Figur 114. Plan över kontextgrupp 16. Skala 1:50.

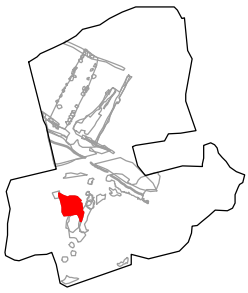
Kontextnummer	Kontext
488	Fyllning
493	Nedgrävning

Figur 115. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 16.

Figur 116. I fyllningen till gropen påträffades den här hästskon. Hästskon är av en typ som kallas Gammeltysk hästsko typ II (F:488:21221:1). Skala 1:2.

Kontextgrupp 17.
Stenlagd yta – gårdsplan?

En 1,9 x 2,7 m stor stenläggning. Stenläggningen var relativt gles och bestod av ett rundat stenmaterial i storleken 0,05–0,15 m. Stenläggningen var störd av flera stolphål i den norra delen och i söder var den avskuren av nedgrävningen 493 (kontextgrupp 15). Stenarna var satta i ett konstruktionslager som bestod av en blandning av silt, sand och lera.

Stenläggningen har förmodligen utgjort en del av en större stensatt yta, eventuellt en gårdsplan.

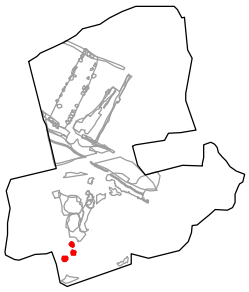

Figur 117. Plan över kontextgrupp 17. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
495	Stenläggning
523	Konstruktionslager

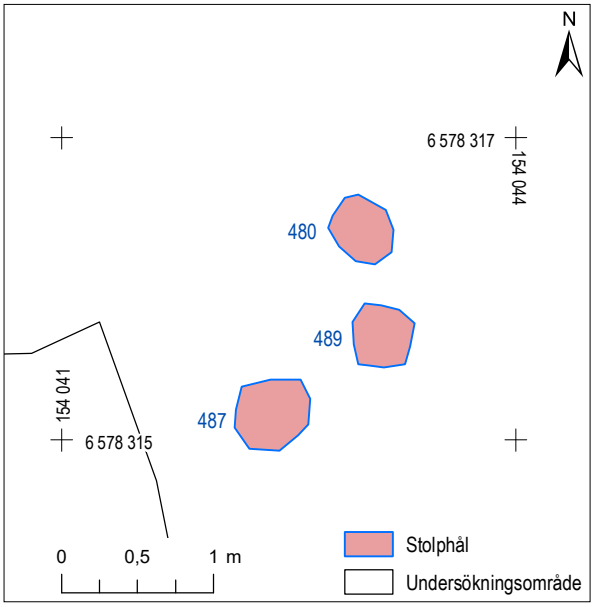
Figur 118. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 17.

Kontextgrupp 18. Stolphålsrad

Kontextgruppen utgörs av tre stenskodda stolphål i närmast nordöst–sydvästlig linje. Stolphålen hade en diameter av 0,40–0,50 m och var mellan 0,4–0,5 m djupa. Skoningen i stolphålen varierade och bestod av såväl rundade stenar som delar av tegelstenar. Det inbördes avståndet mellan stolparna var ca 0,7–0,8 m.

Stolphålen utgjorde en del av en stolpkonstruktion med okänd funktion.

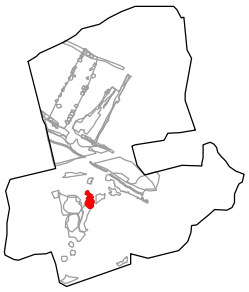

Figur 119. Plan över kontextgrupp 18. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
480	Stenskott stolphål
487	Stenskott stolphål
489	Stenskott stolphål

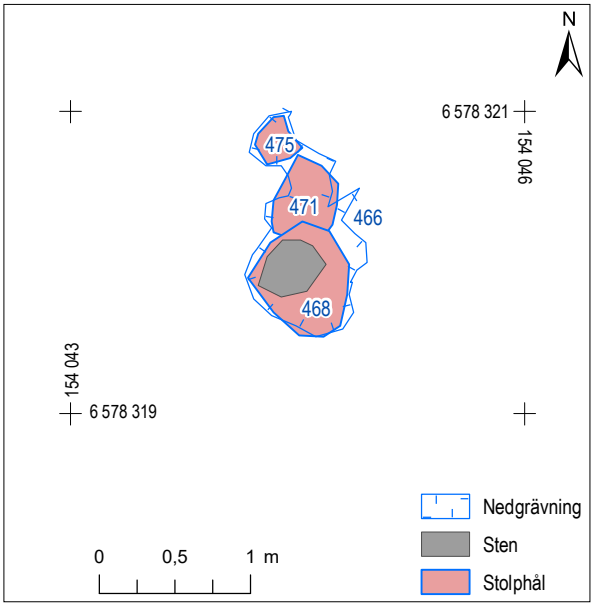
Figur 120. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 18.

Kontextgrupp 19. Nedgrävning

Kontextgruppen utgjordes av en 0,6 x 1,5 m stor nedgrävning vari tre stolphål framkom.

Den stora nedgrävningen skulle kunna vara resultatet av flera omstolpningar. Det var dock inget som kunde iakttas vid undersökningstillfället.

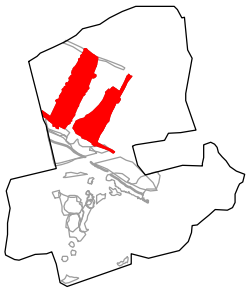

Figur 121. Plan över kontextgrupp 19. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
466	Nedgrävning
468	Stenskott stolphål
471	Stenskott stolphål
475	Stenskott stolphål

Figur 122. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 19.

Kontextgrupp 20. Ekonomibyggnad

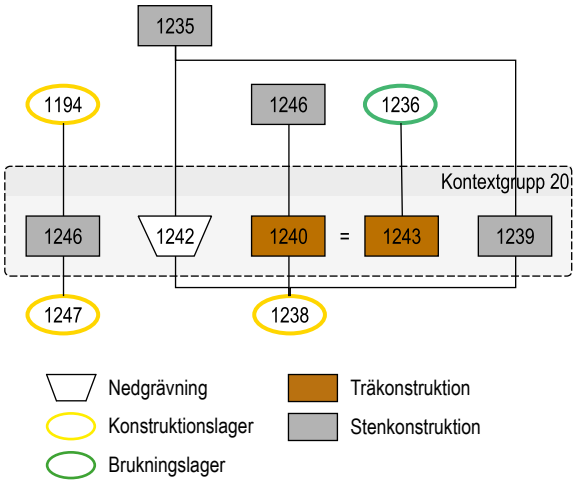

Konstruktionen bestod av en stensyll och rester av en träkonstruktion. Syllen var orienterad i nordöst–sydvästlig riktning och bestod av en tätt lagd syll med ett utvalt rundat stenmaterial i storleken 0,25–0,35 m. Delar av västra syllen var störd, framför allt i sydväst där en del stenar från syllen rivits upp (1246). Syllen visade att byggnaden varit 1,7 m bred och 6,8 m lång (12 m^2). Öster om syllen påträffades rester av en kraftigt nedbruten träkonstruktion med samma orientering och längd som syllen. Dess största mätbara bredd var 4,2 m. I den södra kortsidan fanns en stolpe (0,15 m i diameter) som tillsammans med en på högkant ställd planka fungerat som begränsning åt norr för utfyllnadslagret 1237. Plankorna i konstruktionen var lagda i byggnadens längdriktning.

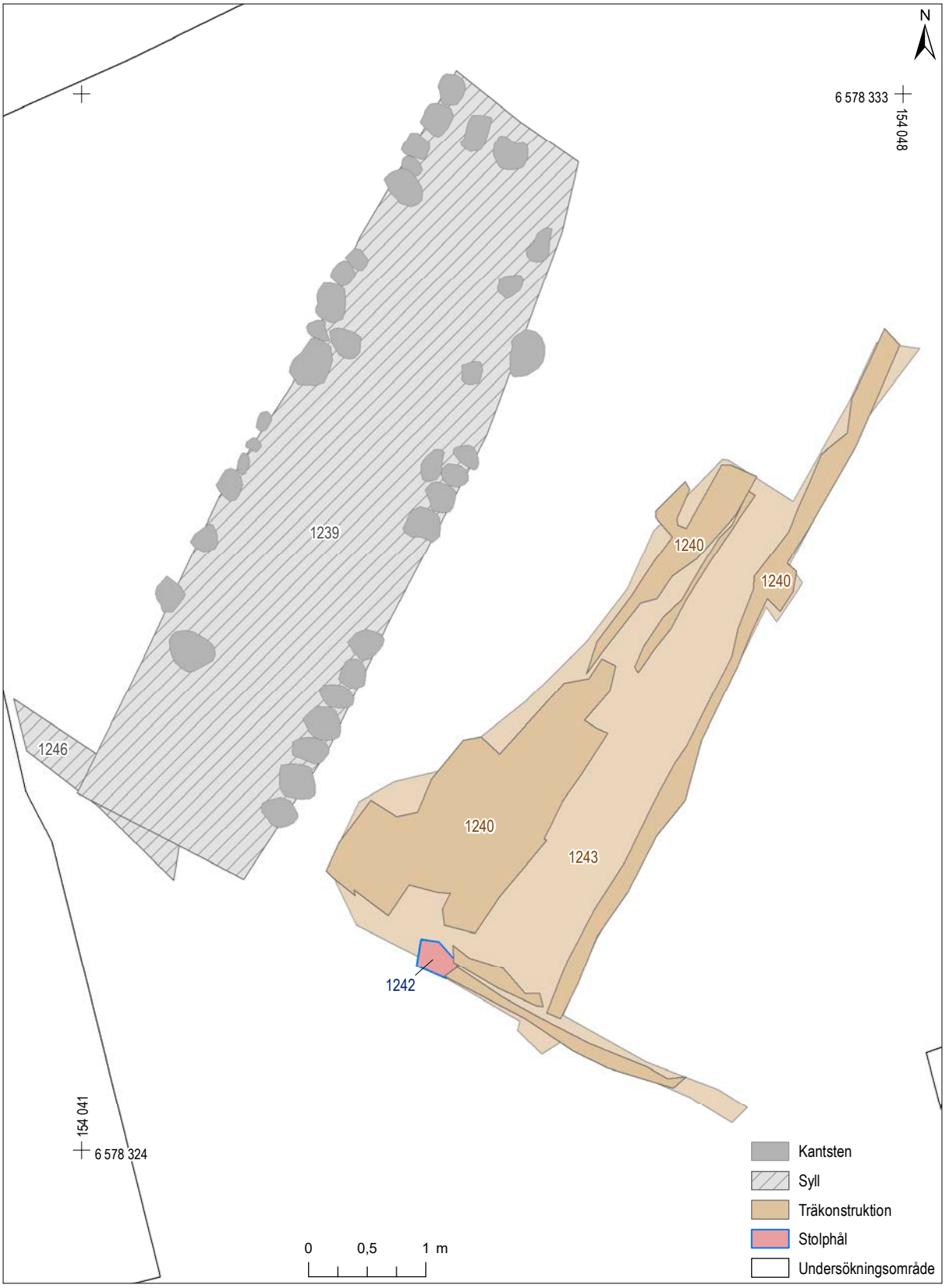
Konstruktionen har tolkats som en ekonomibyggnad med ett trädäck längs med östra långsidan. Trädäcket kan ha fungerat som avlastningsplats för varor och annat som förvarats i byggnaden. Tomten har sträckt sig vidare åt väster, utanför undersökningsområdet, och här har syllen till byggnaden kontext 1245 ingått. Att dessa hör samman och är samtidiga visas bland annat av att syllarna är anlagda på samma utfyllnadslager (1238). Byggnadens södra gavel låg vinkelrätt mot gatan kontextgrupp 14.

Kontextnummer	Kontext
1239	Syll
1240	Träkonstruktion
1242	Stolphål
1243	Träkonstruktion
1246	Syll

Figur 123. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 20.

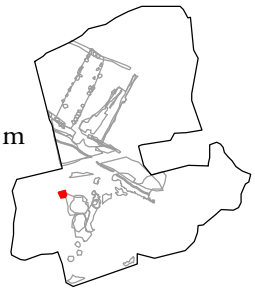

Figur 124. Gruppmatris över de kontexter som ingår i kontextgrupp 20.

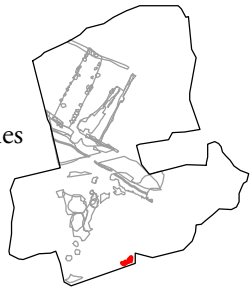
Figur 125. Plan över kontextgrupp 20. Skala 1:50.

Kontext 472.
Nedgrävning

Oval, 0,7 x 0,8 m stor och 0,4 m djup nedgrävning.

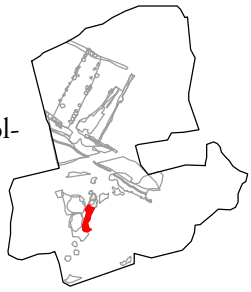
Kontext 478.
Stenpackning

Kontexten utgjordes av en gles 0,4 x 1,05 m stor rest av en stenpackning i den sydöstligaste delen av undersökningsområdet. Stenpackningen var uppbyggd med 0,10–0,15 m stora stenar samt enstaka bitar av tegel.

Den bevarade delen av konstruktionen var alltför liten för att kunna tolkas.

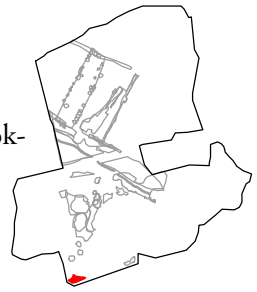
Kontext 499.
Träkonstruktion

Kontexten utgjordes av de förkolnade resterna av en brunnen träkonstruktion. Bland brandresterna fanns tre parallellt liggande plankor eller stockar i nordöst–sydvästlig riktning. Dessa var 0,18 m breda och som längst ca 2 m.

De brända träresterna är sannolikt resterna av en nedbrunnen byggnad som stått i närområdet.

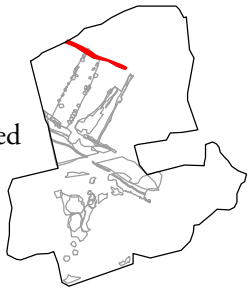
Kontext 526.
Spisfundament?

I den södra delen av undersökningsområdet framkom en yta med tätt lagda tegelstenar och mindre natursten vars södra del fortsatte utanför schaktbegränsningen. Teglet var kraftigt fragmenterat och utspritt över en 1 x 1,5 m stor yta. Den lagda ytan var dock mindre, ca 0,8 x 1 m, med antydan till fyrsidig form.

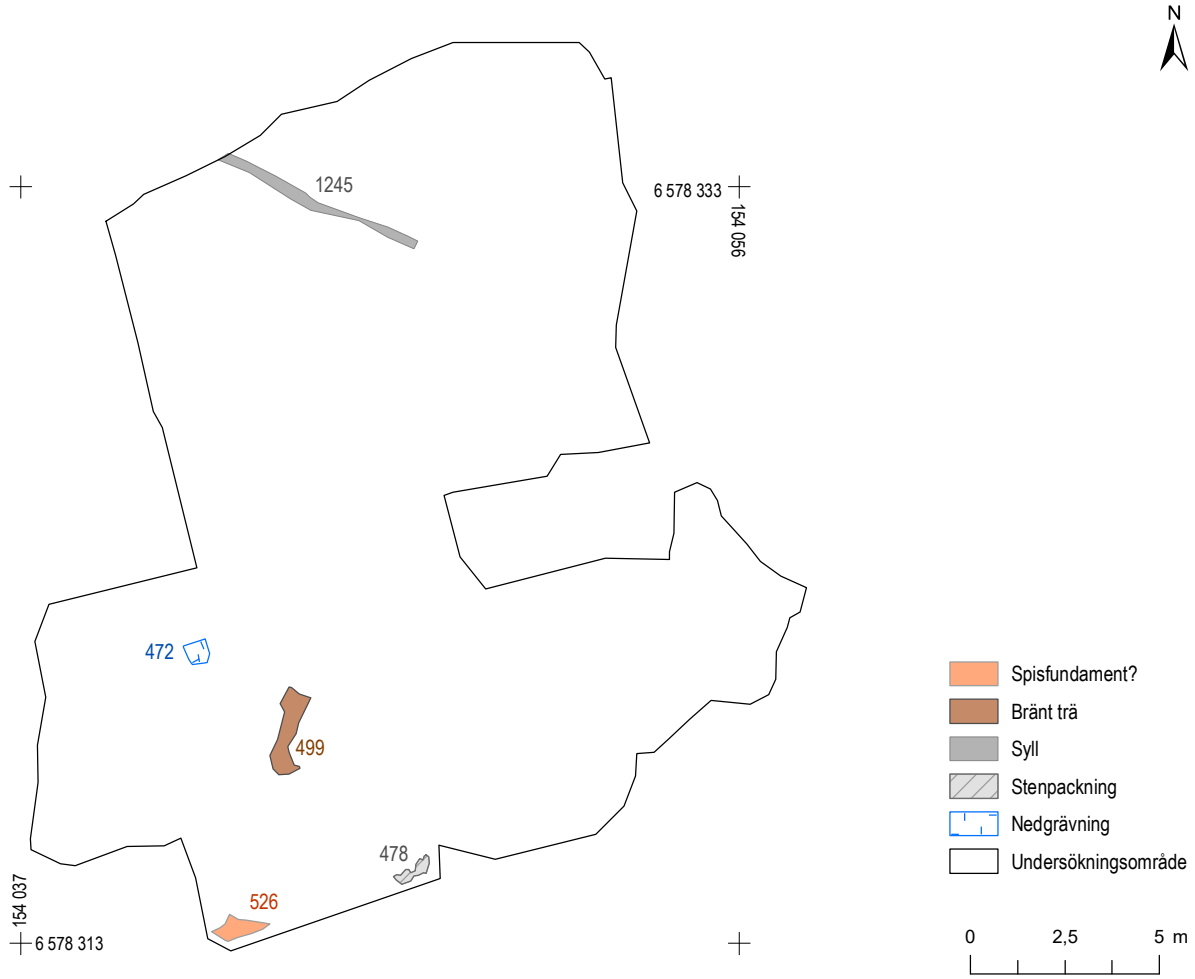
Konstruktionen tolkades i fält som en möjlig golvnivå. Uppbyggnaden med ett blandat material av tegel och sten talar mer för att det rör sig om ett spisfundament vilket även styrks av konstruktionens placering som då varit det nordvästra hörnet av en byggnad som sträckt sig vidare söderut.

Kontext 1245.
Syll

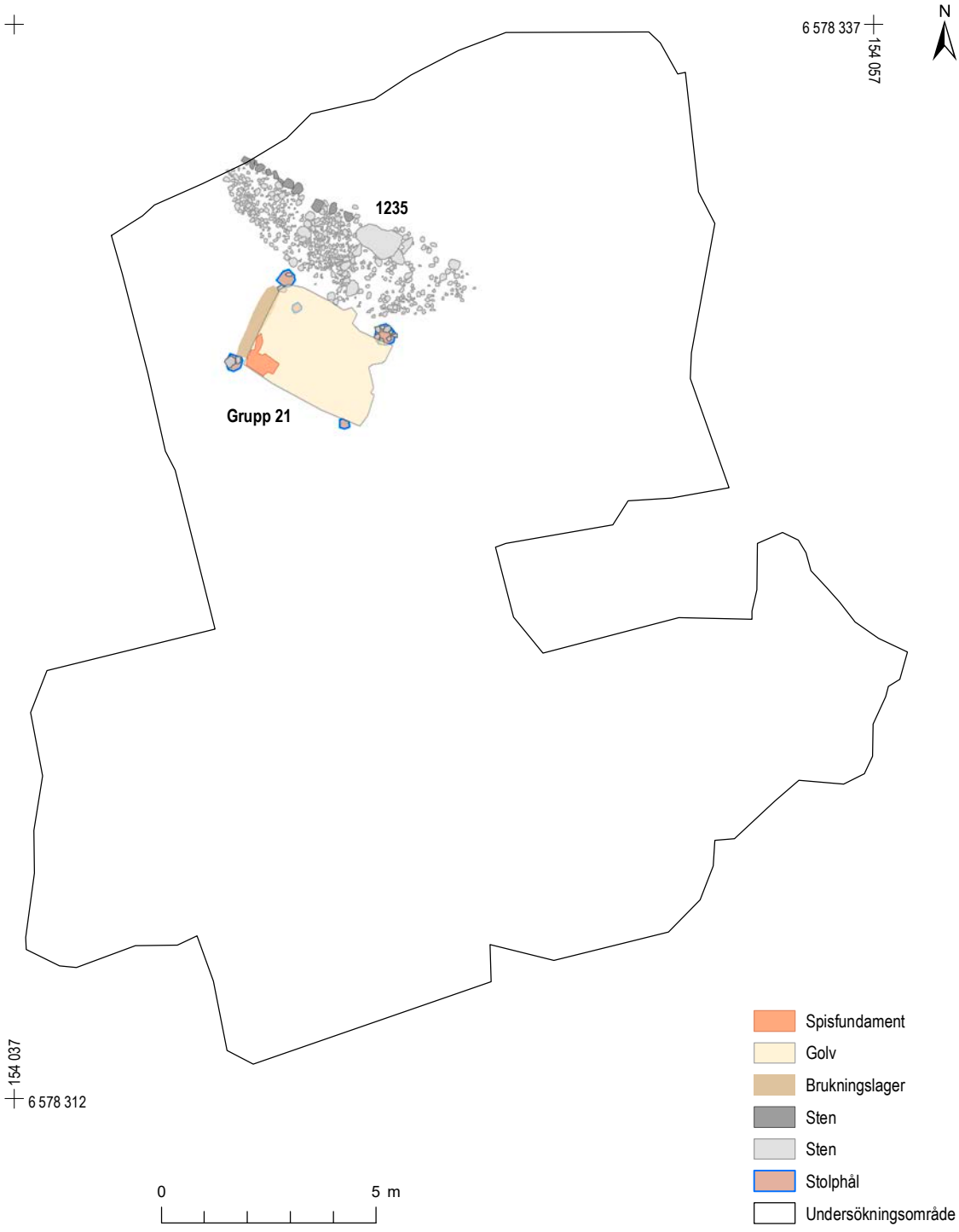
En 1,9 m lång och 0,3 m bred syllstensrad orienterad i nordväst–sydöstlig riktning som låg i linje med och i direkt anslutning till den norra gavelsyllen i kontextgrupp 19. Syllen var tätt lagd med stenar i storleken 0,2–0,3 m.

Syllen hör till en byggnad som är samtida med byggnaden kontextgrupp 19 och som stått på samma tomt som denna.

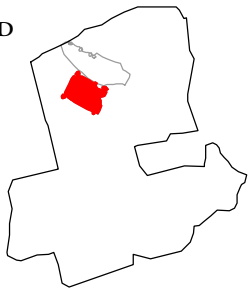
Figur 126. Plan över kontext 472, 478, 499, 526 och 1245. Skala 1:200.

Under fas 4b tillkommer ny bebyggelse endast på den norra delen av undersökningsytan. Ytterliggare en ny stensatt gata anläggs i anslutning till den nya bebyggelsen.

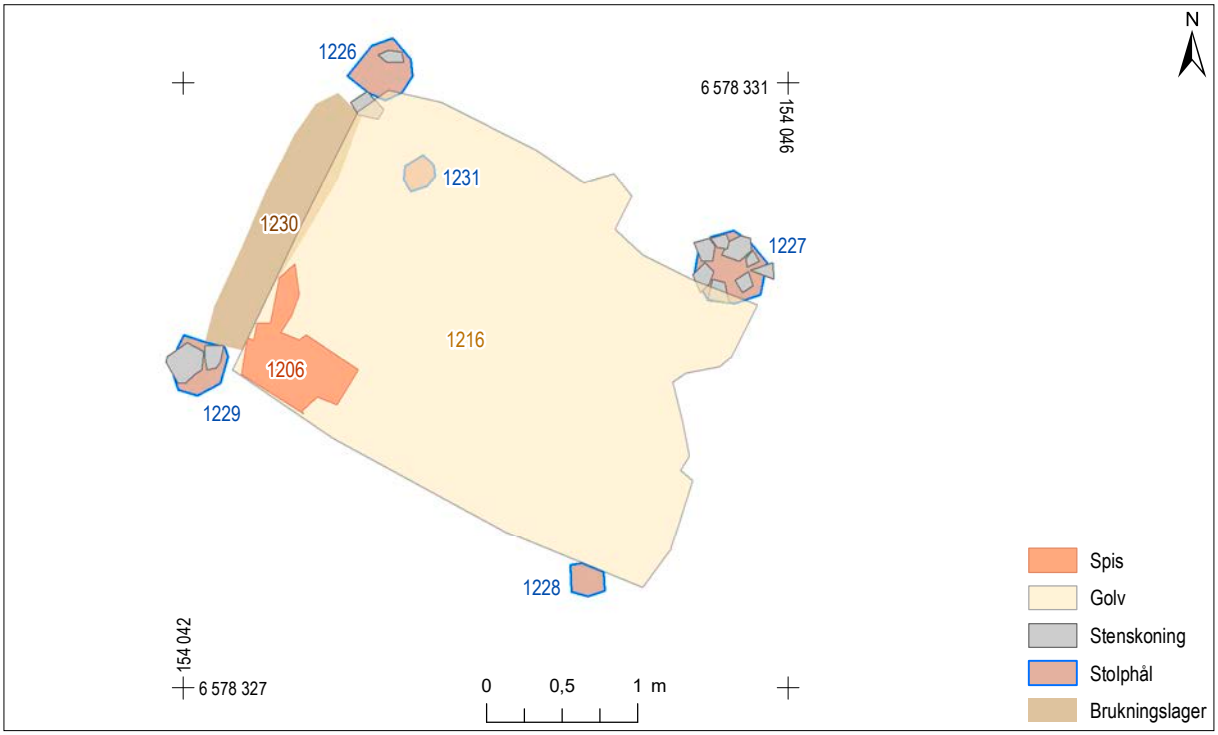

Figur 127. Fasplan för fas 4B (1350–1390). Skala 1:150.

Kontextgrupp 21. Byggnad

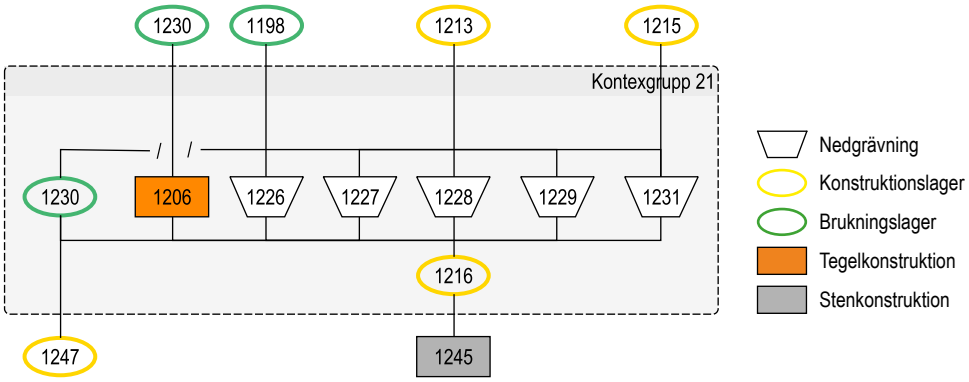
Relativt centralt på den norra delen av undersökningsytan framkom en mindre byggnad orienterad i nordväst–sydöstlig riktning som inte varit mer än ca 8 m² stor (2,6 x 3,1 m). Byggnaden har varit uppbyggd i skiftesverksteknik där den bärande delen i konstruktion bestod av fyra stycken hörnstolpar. Samtliga stolphål var stenskodda med en diameter mellan 0,2–0,3 m. Ytterligare ett stolphål framkom i det nordvästra hörnet i byggnaden, vilken funktion stolpen haft är emellertid oklart. I det syvästra hörnet påträffades en tegelkonstruktion som ursprungligen bör ha varit närmast kvadratisk och 0,8 x 0,8 m stor. Konstruktionen utgjordes av sekundärt använt tegel och bestod av såväl hela som delade tegelstenar lagda utan bruk i ett skift. Bland teglet fanns även ett formtegel. Dess placering och utformning talar för att konstruktionen utgjorde grunden till en spis. Golvet bestod av ett endast centimetertjockt lerlager. Längs med den norra gaveln fanns ett 0,35 m brett lager av ren sand som var upp till 0,05 m tjockt.

Figur 128. Plan över kontextgrupp 21. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
1206	Spis
1216	Golv
1226	Stolphål
1227	Stolphål
1228	Stolphål
1229	Stolphål
1230	Brukningslager
1231	Stolphål

Figur 129. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 21.

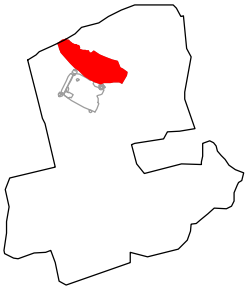

Figur 130. Gruppmatris över de kontexter som ingår i kontextgrupp 21.

Figur 131. Lodfoto över kontextgrupp 21. Det ljusa lergolvet i byggnaden avtecknade sig tydligt mot omgivande lager.

Kontext 1235. Gata

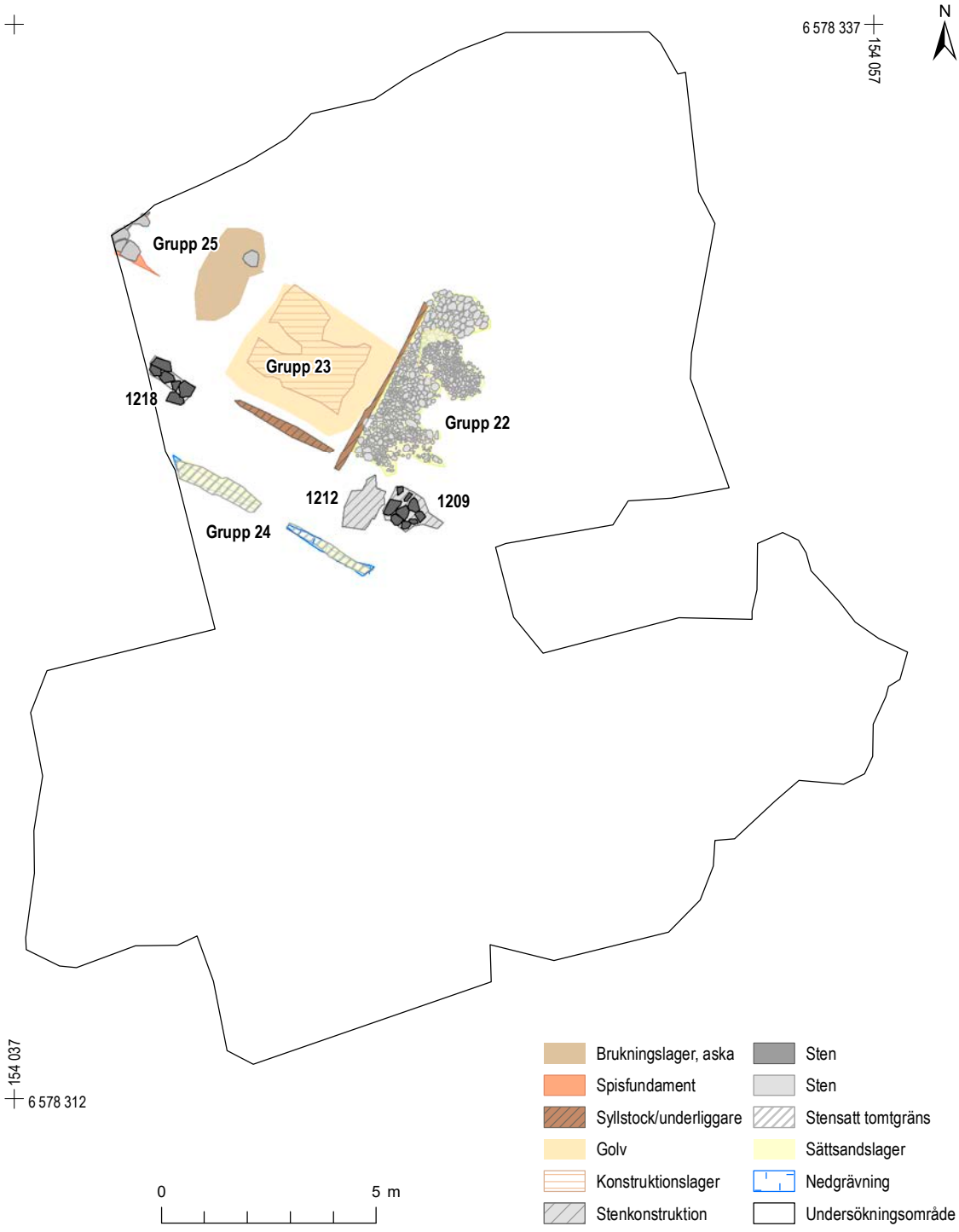

Längs med den norra långsidan på byggnaden kontextgrupp 20 framkom en till stor del bortplockad kullerstensbeläggning efter en gata som varit orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. Gatan som var bevarad till en bredd av 1,5 m och 7,4 m lång var belagd med i genomsnitt 0,1 m stora rundade stenar med större, 0,15–0,35 m stora kantstenar. Mot nordväst fortsatte gatan utanför schaktbegränsningen, i öster upphörde den i höjd med östra gaveln på byggnaden kontextgrupp 20.

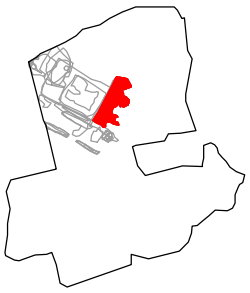
Figur 132. Plan över kontext 1235. Skala 1:200.

Under fas 4c sker en förtätning av bebyggelsen på den södra delen av undersökningsområdet då ett kokhus och en ekonomibyggnad samt ytterligare en byggnad uppförs.

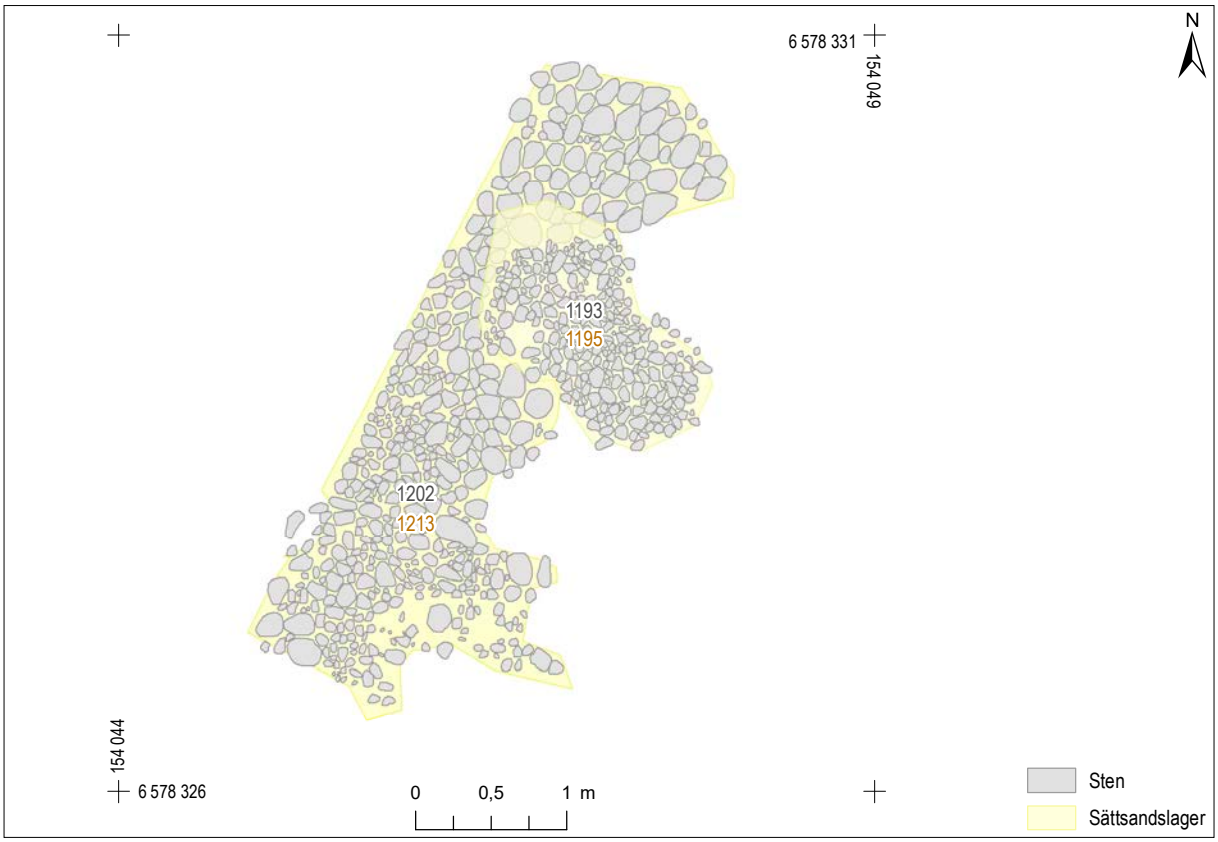

Figur 133. Fasplan för fas 4C (1350–1390). Skala 1:150.

Kontextgrupp 22. Gårdsplan

I anslutning till östra gaveln på byggnaden kontextgrupp 23 framkom en ursprungligen rektangulär gårdsplan som varit minst 2,1 x 4,55 m stor och orienterad i nordöst–sydvästlig riktning. Gårdsplanen utgjordes av kullersten i storleken 0,05–0,25 m som lagts i ett sättsandslager. Ett parti av gårdsplanens norra del har vid något tillfälle blivit skadad och ersatts med ny kullersten av mindre dimensioner.

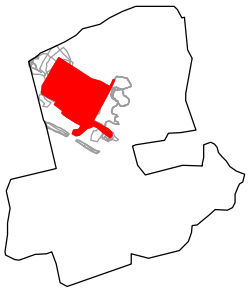

Figur 134. Plan över kontextgrupp 22. Skala 1:50.

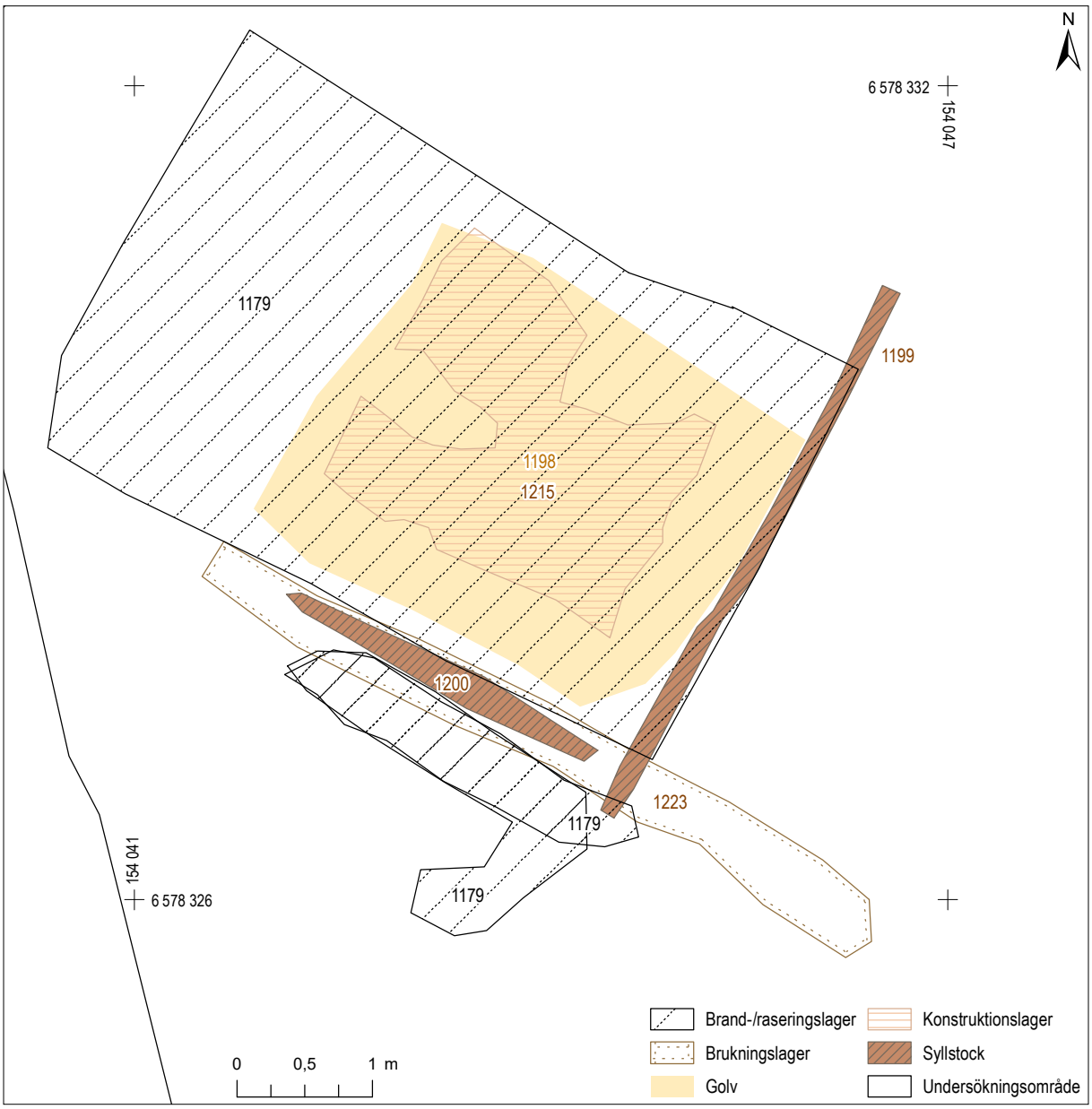
Kontextnummer	Kontext
1193	Kullerstensbeläggning
1195	Sättsand
1202	Kullerstensbeläggning
1213	Sättsand

Figur 135. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 22.

Kontextgrupp 23. Ekonomibyggnad

Kontextgruppen är en nybyggnation på samma plats som den tidigare byggnaden kontextgrupp 21. Även denna byggnad har varit relativt liten, ca 10 m^2 (3 x 3,4 m). Ett nytt lergolv hade lagts över golvet i den äldre byggnaden. Innan det nya golvet anlades täcktes det äldre med ett tunt lager med fin sand. Längs västra långsidan och östra kortsidan påträffades rester efter förmultnade och delvis förkolnade syllstockar. Den östra syllstocken var betydligt längre än husets bredd. Utmed den västra sidan på huset fanns ett sandigt lager med en del slagg och relativt rikligt med ben som föreföll vara uppkastat mot husväggen. Någon eldstad fanns inte. Troligen har även denna byggnad varit uppförd i skiftesverksteknik. Gårdsplanen som anlades till den äldre byggnaden (kontextgrupp 20) fanns kvar även i denna fas. Hela

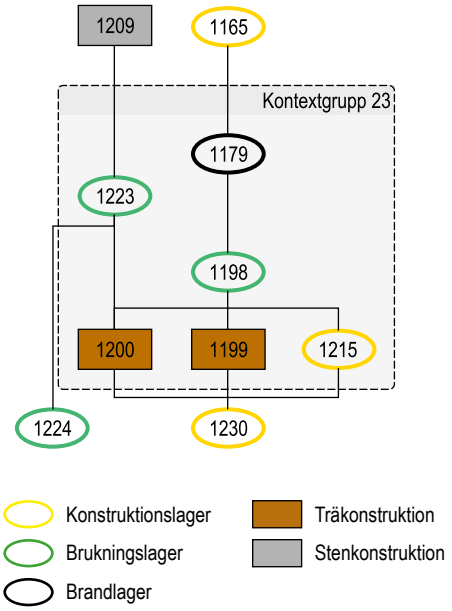
Figur 136. Plan över kontextgrupp 23. Skala 1:50.

byggnaden täcktes av ett brand- och raseringslager som var upp till 0,15 m tjockt.

Frånvaron av en eldstad gör att byggnaden tolkats som en ekonomibyggnad.

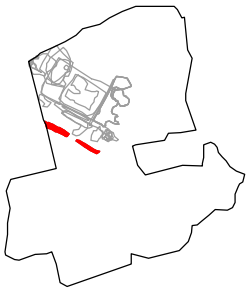
Kontextnummer	Kontext
1179	Brand- och raseringslager
1198	Golv
1199	Syllstock
1200	Syllstock
1215	Konstruktionslager
1223	Brukningslager

Figur 137. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 23.

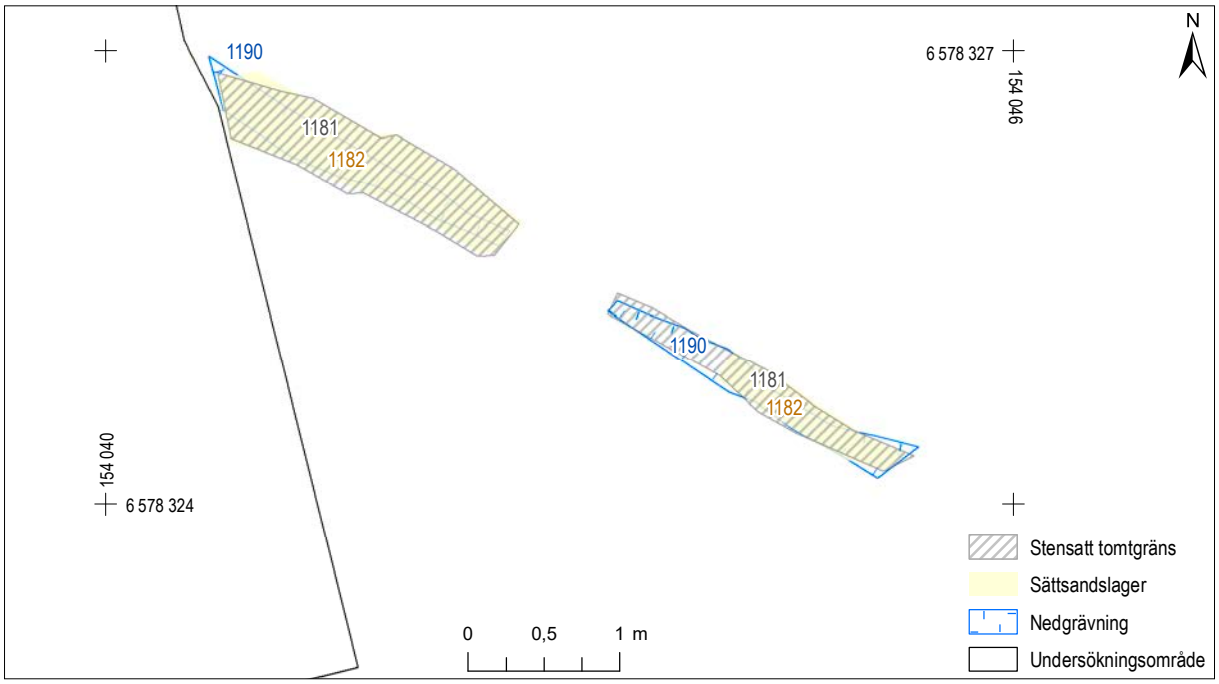

Figur 138. Gruppmatris över de kontexter som ingår i kontextgrupp 23.

Kontextgrupp 24. Tomtgräns

Söder om byggnaden kontextgrupp 22 framkom en anlagd rad med stenar i storleken 0,07–0,2 m. Stenarna hade lagts i en grund, 0,3 m bred, nedgrävning med ett djup mellan 0,05–0,15 m som sedan fyllts med något lerig silt innan stenarna lagts på plats. Tomtgränsen låg parallellt med byggnadens västra långsida i nordväst–sydöstlig riktning. Avståndet mellan tomtgräns och husvägg var 1,7 m. Tomtgränsens totala längd var 5,3 m där mittpartiet var avgrävt av en senare nedgrävning (947). I öster upphörde stenraden i linje med gårdsplanens östra begränsning (kontextgrupp 23) och i väster fortsatte den utanför schaktets begränsning.

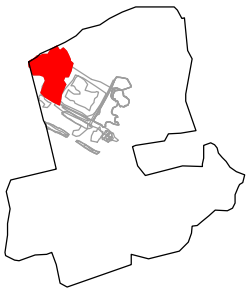

Figur 139. Plan över kontextgrupp 24. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
1181	Stenrad
1182	Sättlager
1190	Nedgrävning

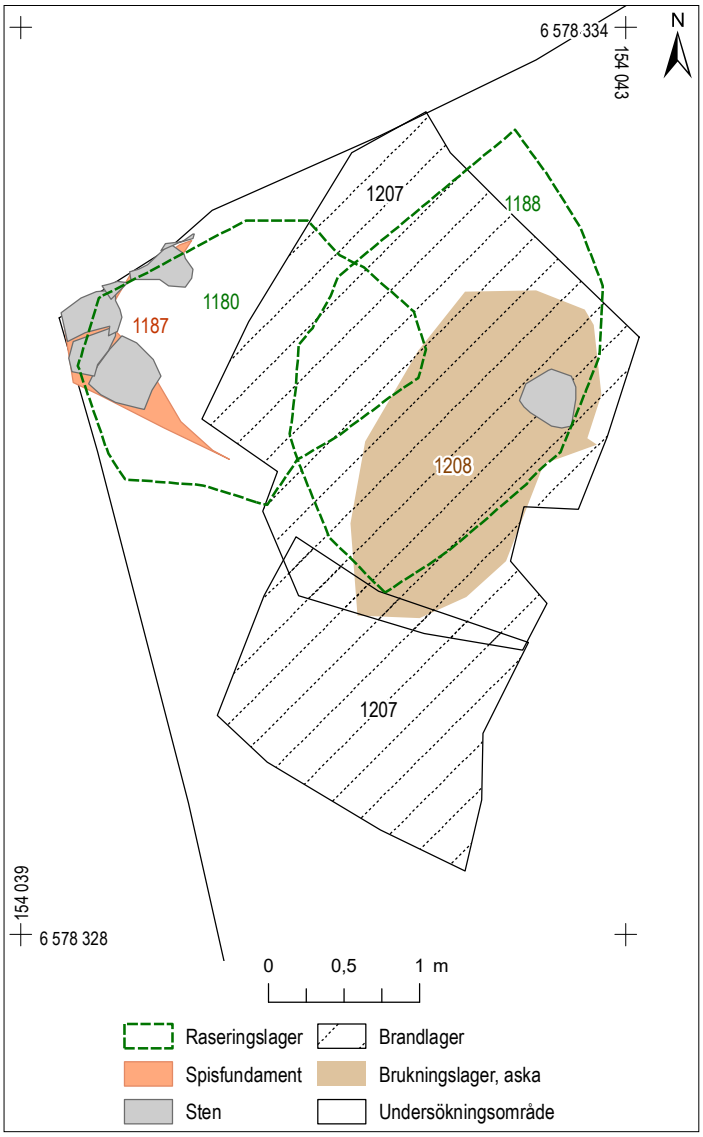
Figur 140. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 24.

Kontextgrupp 25. Kokhus

I det nordvästra hörnet av undersökningsytan påträffades resterna av en spis vars norra och västra del skars av sponten. Den del som var möjlig att dokumentera var ca 0,75 x 1,1 m stor och utgjordes av ett murat spisfundament med huggen kalksten i botten och två skift med murat tegel ovanpå dessa. Spisen hade en kantig hästskoform med en 0,45 x 0,45 m stor öppning mot sydöst. Knappt 1,5 m öster om spisen fanns ett 1,5 x 2 m stort gråvitt lager med ren aska som förmodligen är utrakat från spisen. Över och öster om spisen låg ett upp till 0,3 m tjockt 2,5 x 4,4 m stort raserings- och brandlager med förkolnat trä, tegelkross och kalkbruk.

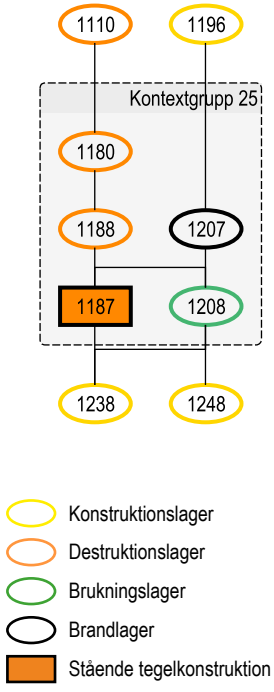
Det fanns inga spår av hantverksavfall i raseringen kring spisen, en tolkning är att den ingått i ett fristående kokhus, en tolkning som stöds av förekomsten av skalkorn i brandlagret.[197]

Figur 141. Plan över kontextgrupp 25. Skala 1:50.

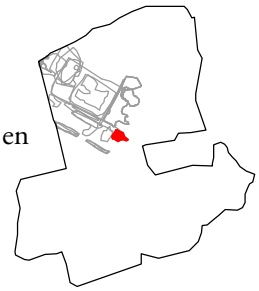
Kontextnummer	Kontext
1180	Raseringslager
1187	Spis
1188	Raseringslager
1207	Brand- och raseringslager
1208	Asklager

Figur 142. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 25.

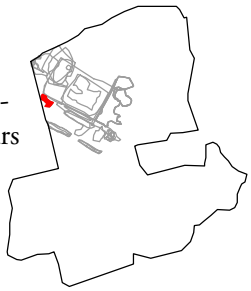
Figur 143. Gruppmatris över de kontexter som ingår i kontextgrupp 25.

Kontext 1209. Stenpackning

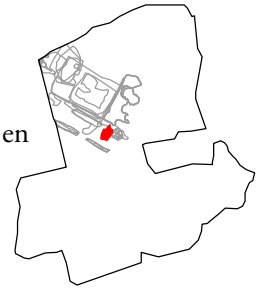
Konstruktionen utgjordes av en ca 0,8 x 1,2 m stor stenpackning direkt väster om kontext 1212. Packningen bestod av glest lagda stenar med en storlek av 0,16–0,46 m. Packningens funktion är oklar.

Kontext 1218. Byggnad

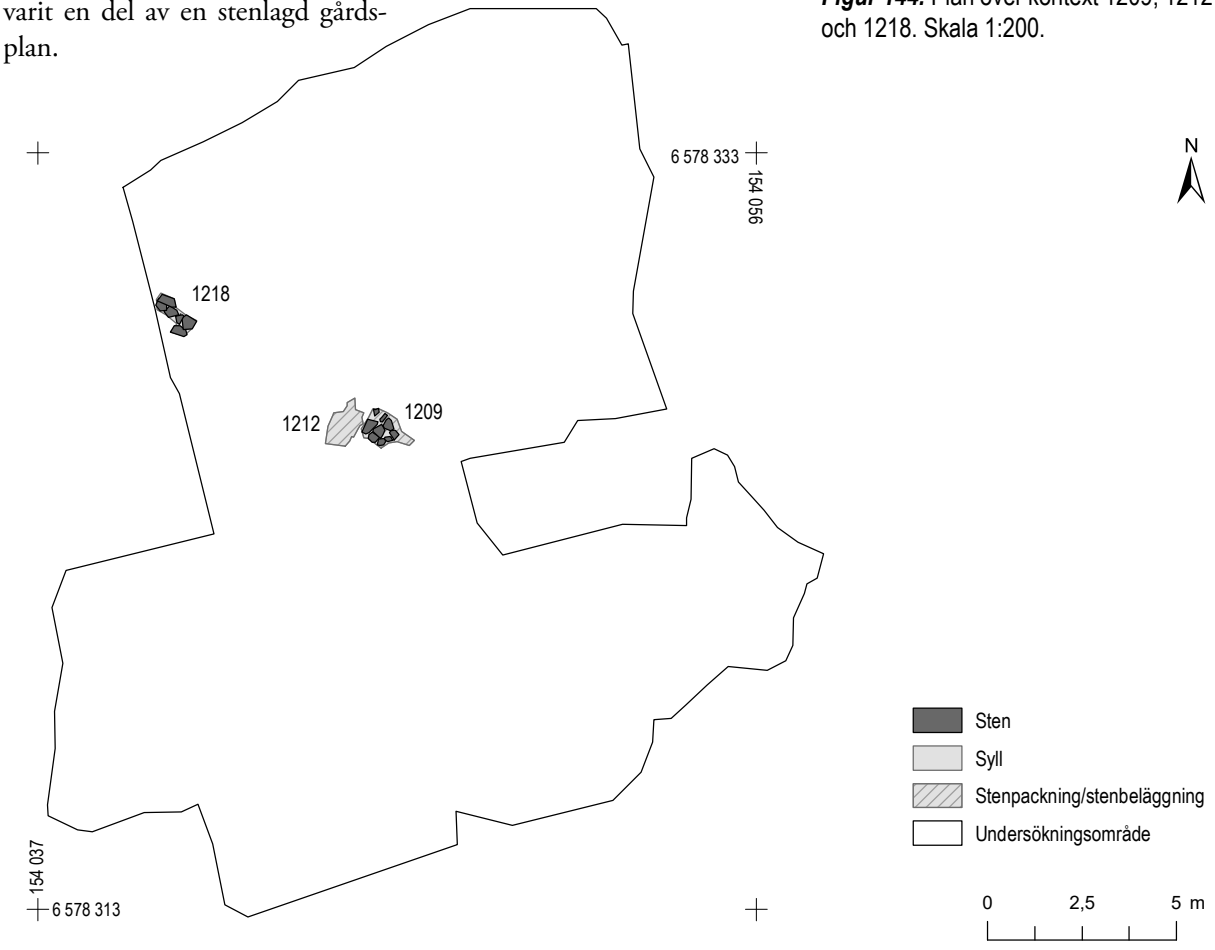
Kontexten bestod av det nordöstra hörnet till en byggnad vars fortsatta utbredning låg utanför schaktets begränsning. Syllen till byggnaden bestod av 0,3–0,35 m stora stenar lagda utan bruk. Det bevarade hörnet var 1 x 1,1 stort och 0,4 m brett.

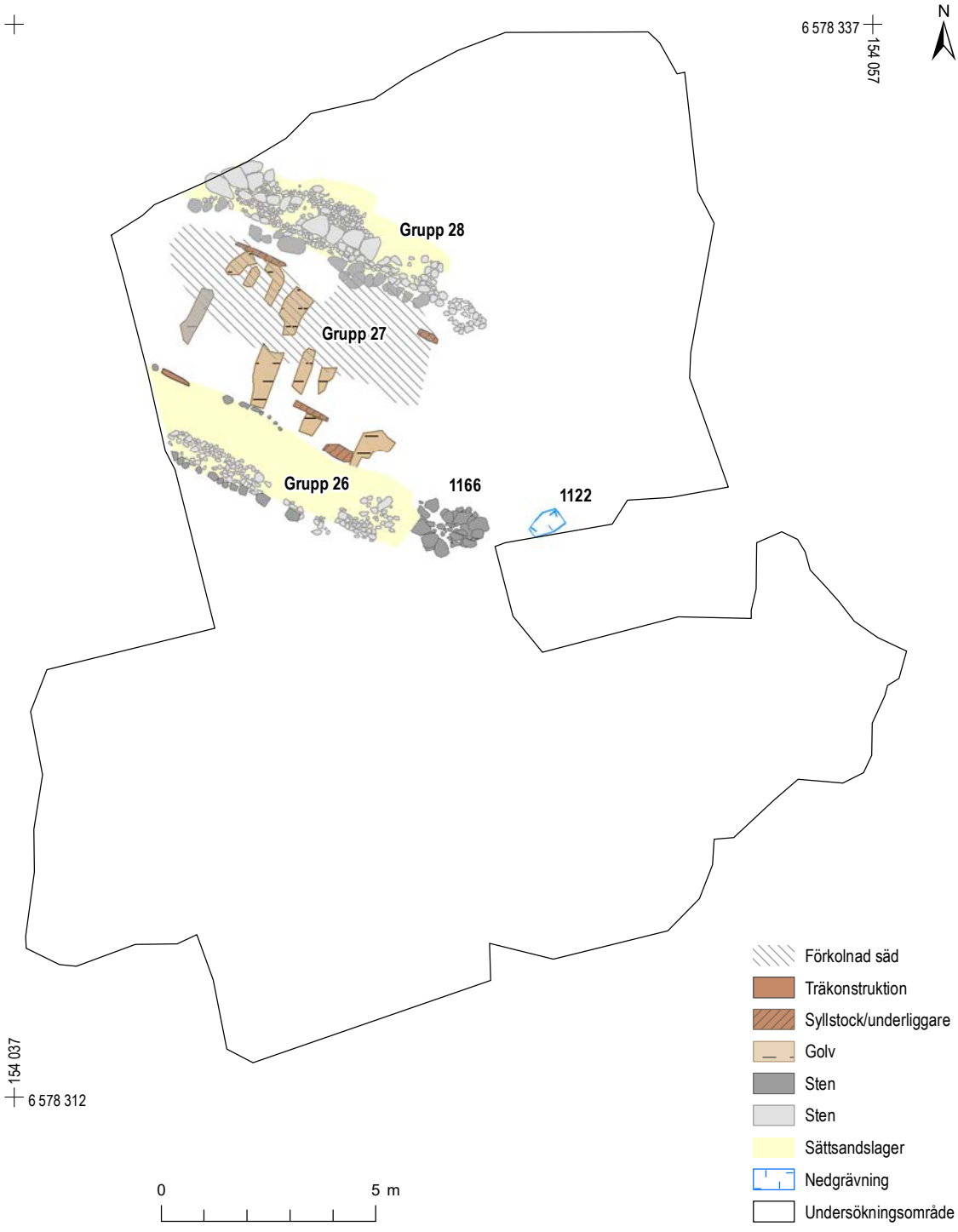
Kontext 1212. Stenbeläggning

Konstruktionen utgjordes av en mindre, ca 0,8 x 1,3 m stor, stenbeläggning. Stenbeläggningen var glest lagd med huvudsakligen rundade stenar i storleken 0,05 m. Beläggningen låg direkt väster om en annan stenlagd konstruktion kontext 1209 som bedömts vara samtida men inte en del av denna stenbeläggning. Konstruktionen kan ha varit en del av en stenlagd gårdsplan.

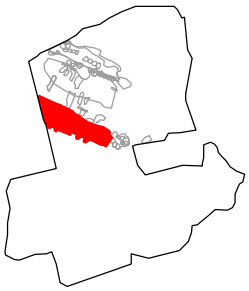
Figur 144. Plan över kontext 1209, 1212 och 1218. Skala 1:200.

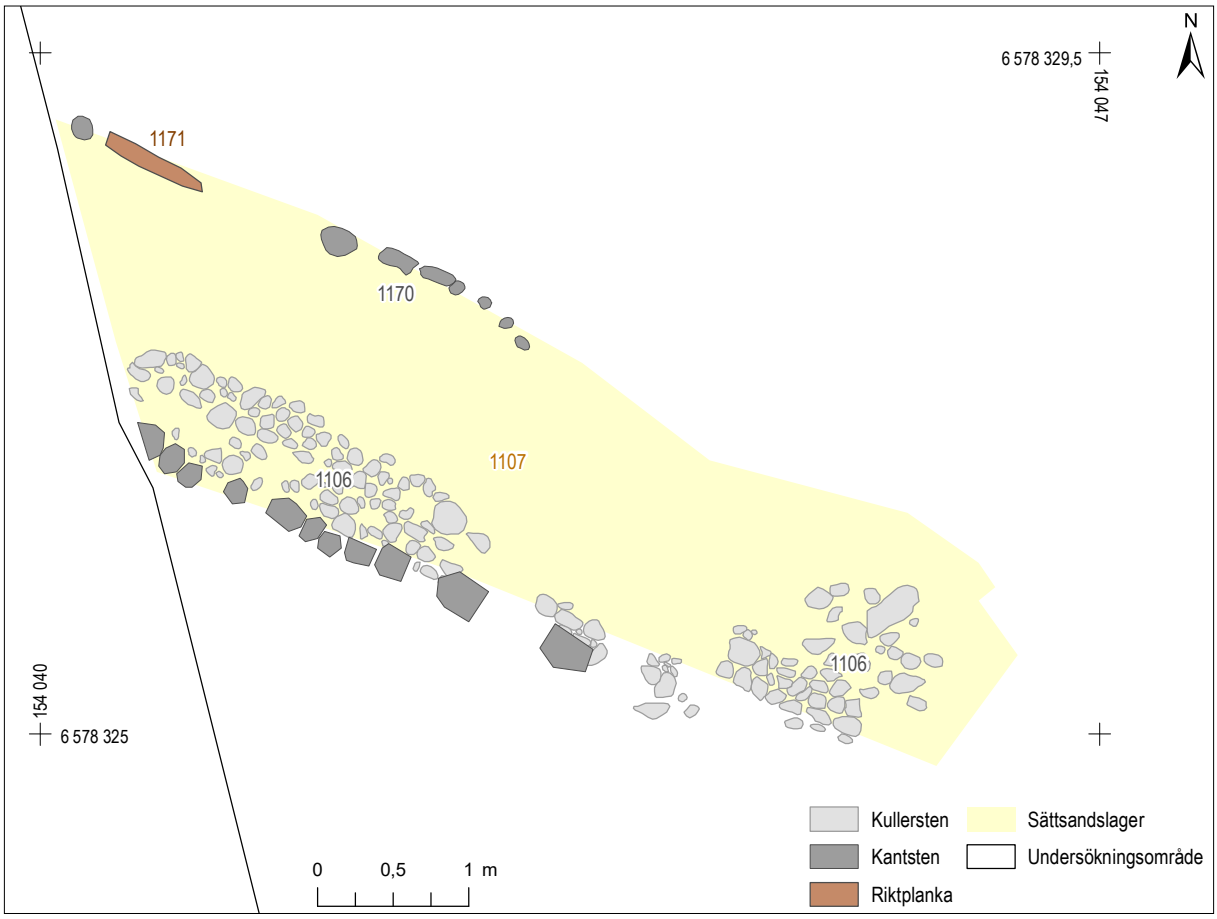

Figur 145. Fasplan för fas 4D (1350–1390). Skala 1:150.

Kontextgrupp 26. Gata

En gata med till stora delar uppriven kullerstensbeläggning framkom i den västra delen av undersökningsområdet. De bevarade delarna av stenbeläggningen utgjordes av tätt lagda kullerstenar i storleken 0,07–0,25 m. Större kantstenar i storlek 0,15–0,30 m fanns bevarade längs delar av gatans södra och norra begränsning. Längs den södra kanten fanns även rester av en rännsten. Gatan var lagd i ett grusigt sättsandslager och i den norra kanten fanns även rester av en på högkant ställd riktplanka i gatans längdriktning. Gatan som var orienterad i nordväst–sydöstlig riktning var avskuren av en spont i den västra delen och upphörde i höjd med stenbeläggningen 1166 i öster. Den undersökta delen av gatan var 7,2 m lång och dess bredd uppgick till 1,8 m.

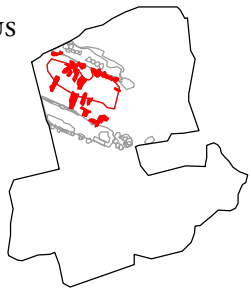

Figur 146. Plan över kontextgrupp 26. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
1106	Kullerstensbeläggning
1107	Sättsandslager
1170	Kantstenar
1171	Riktplanka

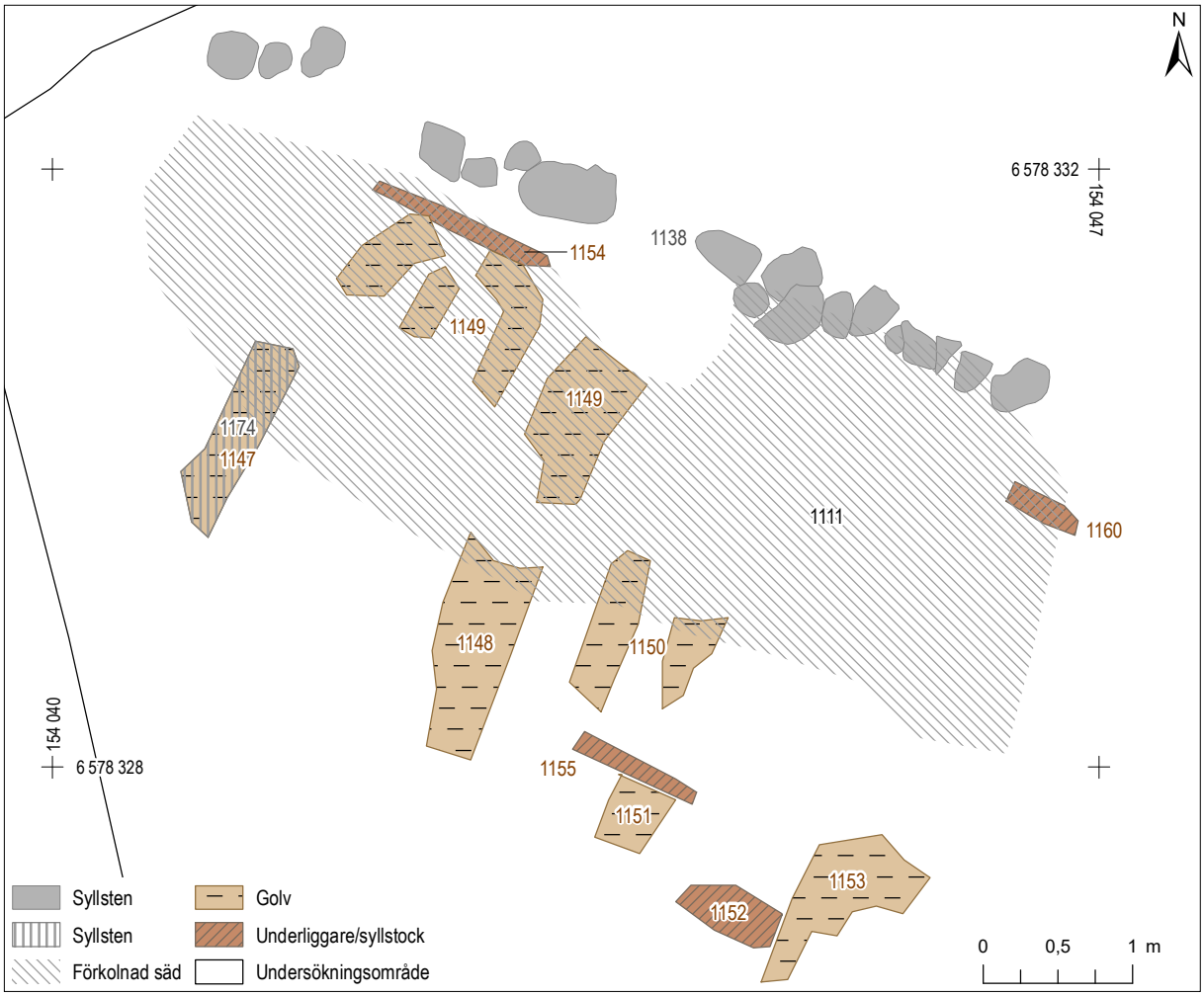
Figur 147. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 26.

Kontextgrupp 27. Málthus

På raseringsmassorna från byggnaden kontextgrupp 23 i föregående fas uppfördes en tredje byggnad på samma plats. Denna var större än sina föregångare och var minst 27 m² stor (3,9 x 7 m). Byggnaden hade förstörts i en kraftig brand och de delar från konstruktionen som hittades var kraftigt förkolnade. Längs den norra långsidan och västra gaveln fanns syllstensrader som byggnaden vilat på. Om sådana funnits utmed de båda andra vägglinjerna hade de plockats bort efter branden. Syllen var närmare 0,5 m bred och bevarad upp till 2–3 skift. Inget murbruk hade använts. Materialvalet varierade något mellan de olika syllstensraderna. I den västra gavelsyllen hade relativt små rundade stenar i storleken 0,05–0,15 m använts. Syllen längs den norra långsidan bestod av grövre stenar med en storlek av 0,30–0,45 m. I syllen hittades även två slipstenar . Den centrala delen av syllen och en del av golvet var här stört av en yngre nedgrävning.[198] Av överbyggnaden återstod endast hårt förkolnade rester av underliggare och ett trägolv.

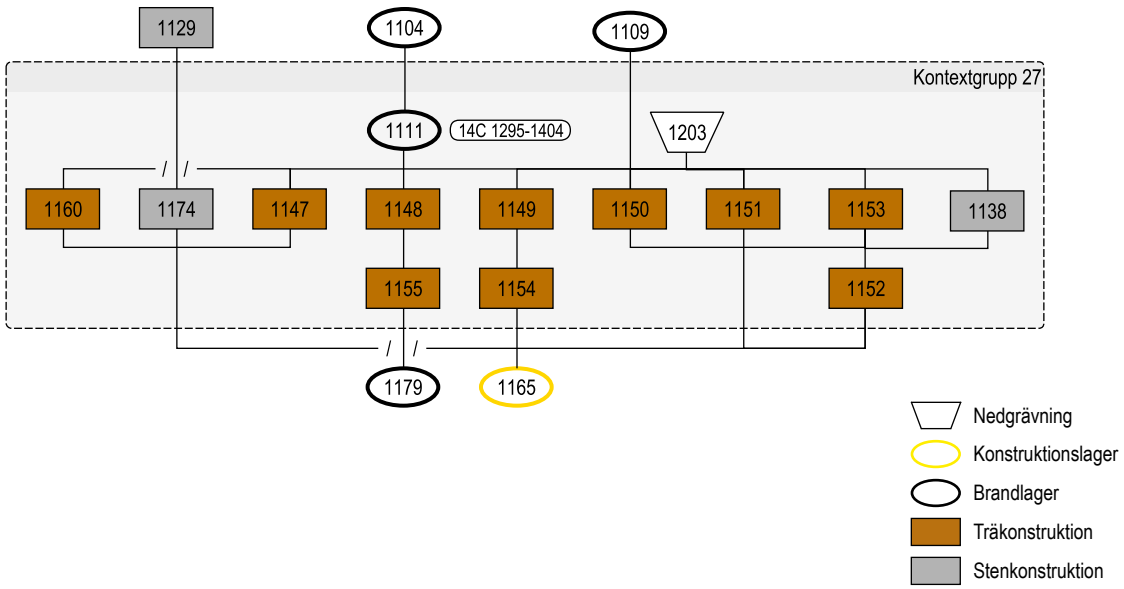
Byggnaden och en del av gatan norr om den (kontextgrupp 26) täcktes av ett omfattande brand- och raseringslager[199] från den eldsvåda som förstörde byggnaden. I botten av brandlagret, inom byggnadens begränsning framkom ett på sina ställen upp till 0,05 m tjockt lager med bränd säd inom en yta av 2,5 x 6,6 m. Ställvis låg säden samlat på ett sätt som

Figur 148. Plan över kontextgrupp 27. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
1111	Förkolnad säd
1138	Stensyll
1147	Golv
1148	Golv
1149	Golv
1150	Golv
1151	Golv
1152	Underliggare
1153	Golv
1154	Underliggare
1155	Underliggare
1160	Underliggare
1174	Stensyll

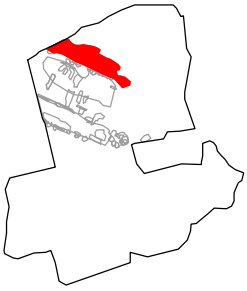
Figur 149. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 27.

Figur 150. Gruppmatris över de kontexter som ingår i kontextgrupp 27.

gjorde det tydligt att den måste ha förvarats i säckar eller annan typ av behållare vid tiden för branden. Vid undersökningen tillvaratogs närmare 10 liter förkolnad säd. Den makrofossila analysen visar att säden utgjordes av mältade skalkorn. Mältning är det första steget vid tillverkning av öl då säden först blötläggs, så kallad stöpning, vilket görs för att säden skall börja gro. Det sista steget i mältningen är då man med värme torkar säden.[200] Ett ^{14}C-prov på säden gav en datering till 1295–1404 (95,4 % sannolikhet).

Kontextgrupp 28. Gårdsplan

Längs med den norra sidan på sädesmagasinet kontextgrupp 27 framkom resterna av en omsorgsfullt lagd stenbeläggning. De bevarade delarna av beläggningen var 7,6 m lång och 1,5 m bred. Liksom sädesmagasinet var den orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. I väster fortsatte den utanför schaktbegränsningen, och i öster så upphörde stenbeläggningen i höjd med gaveln på magasinet.

Närmast magasinsbyggnaden fanns en ca 0,35 m bred rännsten som var satt med 0,10–0,15 m stora kullerstenar. Utanför denna utgjordes beläggningen av 0,4–0,5 m stora flata stenplattor varav flera var av röd sandsten. Norr om den östra delen av konstruktionen övergick beläggningen återigen till kullersten medan beläggningen med de flata stenplattorna fortsatte mot norr. Stenbeläggningen var satt i gulbrun relativt grov sand.

Den stensatta ytan skulle kunna vara resterna av en gatusträckning. Den omsorg som kunde ses i uppbyggnaden och val av stenmaterial tyder dock på att den utgjort en stensatt gårdsplan.

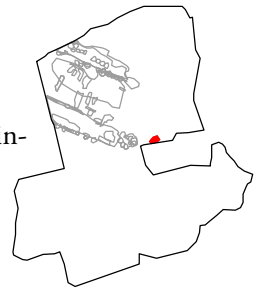

Figur 151. Plan över kontextgrupp 28. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
1167	Stenbeläggning
1178	Sättsand

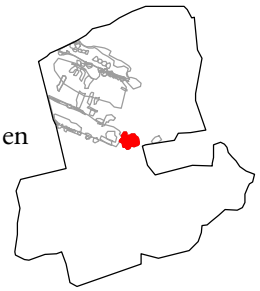
Figur 152. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 28.

Kontext 1122.
Nedgrävning

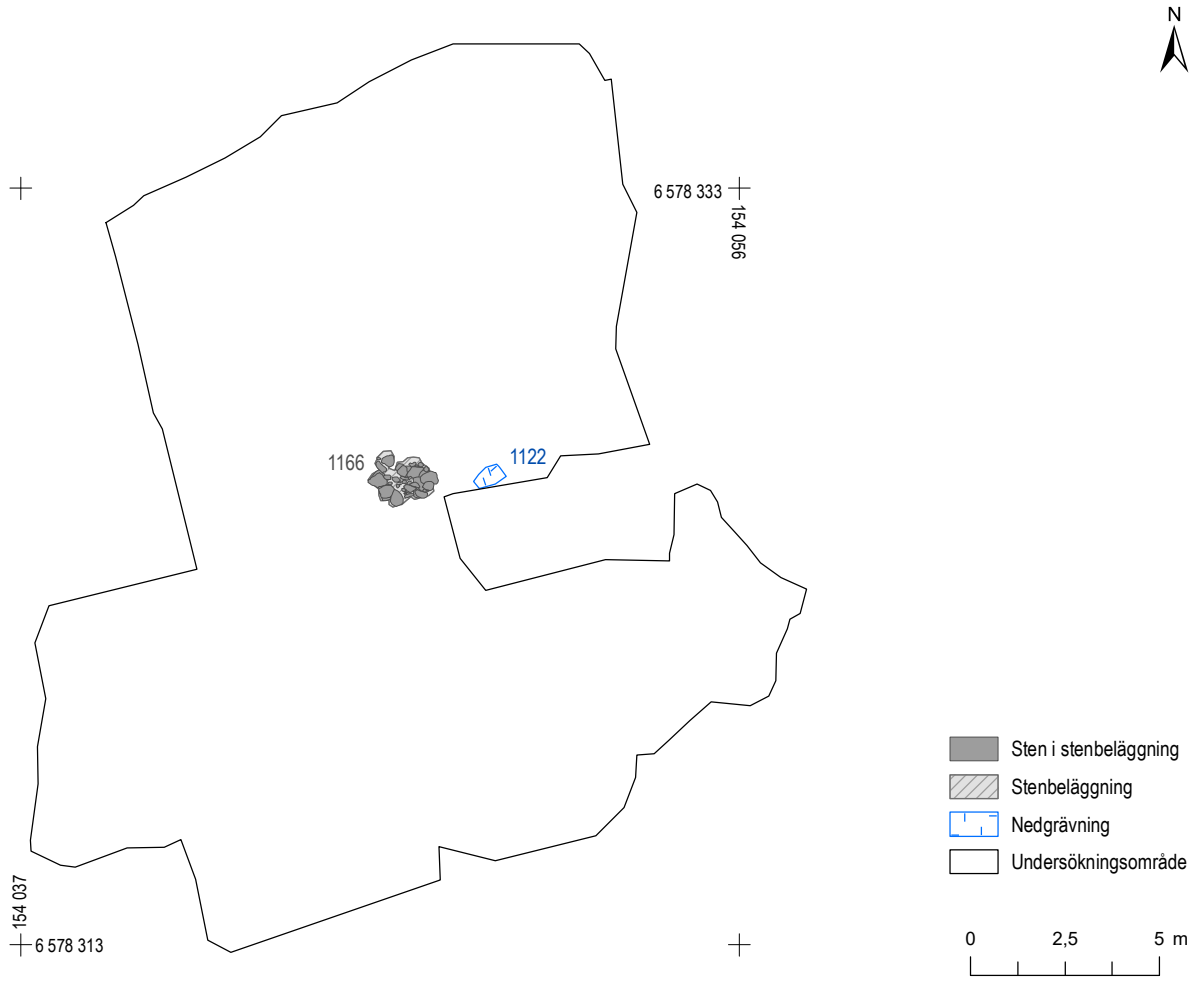

Kontexten utgjordes av en mindre nedgrävning i den östra delen av undersökningsytan. Gropen var 0,45 x 0,65 m stor, rundoval till formen och hade ett djup av 0,35 m med ojämn botten. Fyllningen utgjordes av en blandning av matjord och rasering. Längs kanterna låg ett fint lager med ren sand vilket tolkats som att gropen varit fylld med sand vid något tillfälle. Gropen skulle även kunna vara resultatet av en större sten som tagits bort.

Kontext 1166.
Stenbeläggning

Konstruktionen utgjordes av en oregelbundet formad stenbeläggning som var 1,4 x 1,7 m stor. Stenmaterialet bestod av större, huvudsakligen flata stenar, i storleken 0,25–0,35 m. Flera av stenarna var rubbade ur ursprungligt läge. Stenbeläggningen har tolkats som rester av en stensatt gårdsplan.

Figur 153. Plan över kontext 1122 och 1166. Skala 1:200.

Noter

1 Fas 2-4a-d.

2 Det finns enstaka exempel på tidiga stenlagda gator på Stadsholmen. I Västerlånggatans mynning mot Mynttorget påträffades en stenbelagd gatusträckning i förlängningen av en träbroläggning som daterats till 1270-1300. Beskrivningen av gatan tyder emellertid på att den hade karaktären av stenpackning snarare än en anlagd stenbeläggning (Söderlund 2011: 38, 231). Vid undersökningar i kvarteret Mercurius framkom en kullerstensbelagd gata som anlades ca 1330, vilket hitintills är den äldsta daterade kullerstensgatan på Stadsholmen (Carlsson & Svensson 2015:106f).

3 Ferenius 2002:65.

4 Stahre, Nils-Gustaf m fl. 2005:280.

5 I samband med de fortsatta arkeologiska undersökningarna under bygget av den nya Slussen så har dendrokronologiska dateringar erhållits i Stadsgården som klart påvisar aktiviteter här under 1300-talet med start omkring 1306 och en viss gruppering kring 1300-talets mitt.

6 Efter att Gustav Vasa vid mitten av 1500-talet låter uppföra en ny försvarsanläggning med porttorn på Södermalmssidan kallas den gamla yttre Söderport för mellantornet.

7 Koppe 1933:102, Koppe 1934:85.

8 Koppe: 1933:102.

9 Lundmark 1934:8, Munthe 1959:21f.

10 Lundmark 1934:61.

11 Bilaga 6.

12 Vretemark 1982:283ff.

13 Vretemark 1982:290.

14 Se Johansson 2011 och 2012.

15 F:1287:45342:16.

16 F:1287:45342:15.

17 T ex. F:1290:45324:1.

18 T ex. F:1287:45342:21.

19 T ex. F:639:25067:1, med bottentyp E.

20 F:1287:45342:17.

21 Se Johansson 2011, 2012 och 2015.

22 F:577:24170:1.

23 Johansson 2015:78f.

24 F:530:22375:5, F:536:23843:1 och F:1271:44683:3.

25 F:530:22375:5.

26 F:1238:41029:3.

27 F:536:23843:4.

28 F:536:23843:5.

29 F:569:23543:3.

30 F:569:23543:4.

31 Se F:1271:44683:2 i figur 30.

32 Se F:530:22375:1 i figur 30 och även andra exempel i figur 30.

33 T ex. F:1238:41029:4, F:1252:43475:3 och F:1260:43478:4.

34 F:551:23296:1.

35 F:1248:41302:6.

36 T ex. F:1184:39094:3.

37 F:1235:40469:3.

38 F:1175:39217:4.

39 T ex. F:1315:46407:1; F:1316:46436:1; F:1316:46439:2; F:1316:46443:6 och F:1316:46449:5.

40 F:1316:46449:5.

41 F:1184:39094:4.

42 F:1235:40469:5 och F:1316:46449:4.

43 F:502:21056:7.

44 Hurst et al. 1986:184ff; Stephan 1982:107ff.

45 Bosma 2007:64f; Bruijn 1959:172ff; Bruijn 1964.

46 F:503:21567:8 och F:1302:46266:7.

47 Se F:536:23843:10 i figur 31.

48 Se Johansson 2012:100.

49 T ex. F:474:20781:9, F:488:21223:1, F:1302:46266:6 och F:1302:46266:7.

50 T ex. F:503:21567:6 och F:528:22057:2.

51 T ex. F:453:19805:1, F:1175:39217:8 och F:1316:46443:3.

52 F:1302:46266:1.

53 F:1175:39217:12.

54 Bild hämtad från: http://www.a-r-t.com/persianceramics/pcimages/pages/AL1504.1-3.htm.

55 F:1316:46432:3.

56 F:1052:26442:1.

57 Muntligen Robert Mason, Dept. of World Cultures, Royal Ontario Museum.

58 Muntligen Karin Ådahl, Medelhavsmuseet.

59 Dahlbäck et al. 1983:216.

60 Källström och Söderlund 2003:114.

61 Uppgifter i texten om glas är hämtade ur Georg Haggréns analys av glasmaterialet från Södermalmstorg. Se bilaga 1b.

62 Kreuger 2018:135.

63 British museum, museum number 1876,1104.3 (AN32286001). CC BY-NC-SA 4.0.

64 Utöver Haggréns bilaga 1 så finns en artikel av Ingeborg Kreuger som behandlar emaljmålade glasbägare från 1200-1300-talen, se Kreuger 2018.

65 F:1254:12294:1.

66 Kontextgrupp 11.

67 Jfr. Bengtsson 1999:200.

68 Nawrolska 2008:516, Ose 2008:580.

69 F:1248:41303:9.
70 Carlsson & Hedlund 2006:138, figur 171.
71 Kontextgrupp 14.
72 F:1312:46409:4.
73 F:1249:39103:0.
74 Ogenhall 2017:16f och där anförd litteratur.
75 F:490:21180:1
76 Kontextgrupp 15, fas 4a.
77 F:1316:41445:3, F:1316:46448:7.
78 Kontextgrupp 14.
79 Ogenhall 2017:13, figur 9.
80 Wadström 1986:11f.
81 Söderlund 2004b:113.
82 Bilaga 1.
83 F:458:20244:3.
84 F:1316:46433:6.
85 Hildebrand 1917:159.
86 F:530:22435:7.
87 Fornsvenska textbanken. http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/ (Hämtat den 25 oktober 2018).
88 Nycklarna utgörs av F:503:21863:1, F:569:23541:2, F:1248:41303:4, F:1287:45343:4, F:1315:46403:3 och bultlåset av F:1316:46442:6.
89 F:1287:45343:4.
90 F:1248:41303:4.
91 Reinsnos 2013:41ff, figur 3.18, figur 4.8.
92 F:1315:46403:1.
93 Reinsnos 2013:62, figur 4.7.
94 F:1316:46442:6.
95 F:569:23541:2.
96 F:503:21863:1.
97 Reinsnos 2013:58ff.
98 https://stockholmskallan.stockholm.se/post/30978 (Den 11 november 2018). Inv. nr: SSM 70111:7496.
99 F:639:25065:1.
100 F:1273:44813:5.
101 Broberg & Hasselmo 1981.
102 Broberg & Hasselmo 1981:73, figur 47.
103 Källström 2002:149ff.
104 F:1290:45325:1.
105 Carlsson 2012:495f, figur 137.
106 F:558:23402:1.
107 F:531:22342:1.
108 Broberg & Hasselmo 1981:73, figur 47. Se även Ros 1992 som kallar typen DH3.
109 Broberg & Hasselmo 1981:72-85.
110 Smirnova 2002:107ff.
111 Carlsson 2012:120.
112 F:1211:47008:1.
113 Fornsvenska textbanken http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/
114 F:1316:46442:7.
115 Kontextgrupp 14.
116 F:1158:38643:1.
117 Kolltveit 2006.
118 Terhorst 2010.
119 Kontextgrupp 7.
120 Se bilaga 4. Ogenhall & Hjärtner-Holdar 2015.
121 F:569:23541:2.
122 F:450:20271:7. Vikt ca 730 gr.
123 F:503:21956:6, F:521:22008:2.
124 F:1316:46945:1, F:1238:41060:3.
125 F:474:20468:4.
126 Se konserveringsrapport bilaga 9.
127 F:1316:46748:1.
128 F:1162:40081:7.
129 F:1248:41303:5.
130 F:638:25191:3.
131 F:503:21815:5.
132 F:558:23608:2, F:1175:39095:1, F:1224:40485:6, F:1252:41507:8, F:1287:45343:6.
133 Söderlund 2011:123. I rapporten finns ingen bild på föremålet men det kan ses på https://stockholmskallan.stockholm.se/post/31052 (Den 24 oktober 2018). Det finns ingen källhänvisning till tolkningen som åderlåtningsjärn.
134 Gustafsson 2016:73, figur 2 och där anförd litteraur.
135 Vlierman 1996. Van de Moortel 2009:81ff. Gustafsson 2016:272ff, Pettersson & Johansson 2018:43.
136 F:558:23608:2, F:1252:41507:8.
137 Söderlund & Hjulhammar 2007:20.
138 F:1162:40081:6, fas 4d.
139 Söderlund 2012:142, figur 173. I rapporten finns heller ingen referens till tolkningen som vågarm.
140 Borg 1998:122, figur N24:39.
141 F:1280:44814:1 (fas 2, 1275-1325), F:1260:43957:6 (fas 3, 1325-1350), F:1107:38869:1, F:1309:46262:9 (fas 4d, 1350-1390).
142 F:1252:41507:1, F:1316:46437:4.
143 F:488:28221:2.
144 F:1224:40485:3. Faktum är att spetsen har exakt samma utformning som på en variant av medeltida piksporrar från denna period, jmfr Štolba & Rybka 2014:368, figur 8.
145 F:1290:45327:4.
146 F:1248:41303:8.
147 se Štolba & Rybka 2014:365, figur 2.

148 SDHK 1407

149 Bolin 1933:267ff, Wikström 1987:9ff, SDHK-nr: 1407. Värt att notera är att i Riksarkivets översättning av brevet (SDHK-nr: 1407) står att anspråket gäller en ö i Stockholm medan Bolin och Wikström skriver att anspråket gäller ön Stockholm.

150 Wikström 1987:9.

151 Bolin 1933:254, 267ff.

152 Bolin 1933:270ff.

153 Lundmark 1934:12.

154 Axel-Nilsson & Hansson 1940:21, Dahlbäck 1995:49f.

155 Söderlund 2004b:111.

156 Berg 1932:183.

157 Munthe 1959:25f.

158 Svensk synonymordbok 1992:506.

159 Axel-Nilsson & Hansson 1940:20ff, Ahnlund 1953:154, Wikström 1987:12f, Söderlund 2004b:98.

160 SDHK-nr:1448.

161 Hansson 1939:13.

162 Bolin 1933:335ff, Hansson 1956:24.

163 Bolin 1933:273, 339f, Söderlund & Hjulhammar 2007:18.

164 Bolin 1933: 273, Wikström 1987:17, SDHK-nr:1754. Här råder det oklarhet mellan Bolin och Wikström om var tomten egentligen låg. Bolin, liksom Riksarkivets översättning, hävdar att tomten låg norr om Söderström på Stadsholmen, medan Wikström anger att tomten låg på Södermalm vilket troligen beror på en feltolkning av texten.

165 SDHK-nr:1394, 1416.

166 Söderlund & Hjulhammar 2007:51, bilaga 5.

167 Bolin 1933:274, SDHK-nr: 1441.

168 Här finns det olika tolkningar om vad tvisten egentligen rör. I publicerad Stockholmslitteratur står det att tvisten mellan dominikanerna rör rätten att tigga vid tranbodarna (ex. Bolin 1933:274f, Munthe 1959:14, Wikström 1987:12). I Riksarkivets översättning av den latinska texten står det däremot att tvisten rörde rätten att insamla själva sältranet (SDHK-nr:1441).

169 Bolin 1933:275.

170 576, 584.

171 569 i kontextgrupp 7.

172 545.

173 573. Se bilaga 5, Ogenhall & Hjärtner-Holdhar 2015.

174 Analys av osteolog Leif Jonsson, e-post 20 mars 2015.

175 Hallerdt 1999:106.

176 Bonow & Svanberg 2016:266ff.

177 Bonow & Svanberg 2016:283f.

178 Lagerqvist 1982:83.

179 Axel-Nilsson & Hansson 1940:20ff, Ahnlund 1953:154, Wikström 1987:12f, Söderlund 2004b:98.

180 Lundmark 1934:8f, Munthe 1959:20f.

181 F:569:23543:3.

182 Willim & Grandin 2010.

183 Ogenhall & Hjärthner-Holdar 2015, bilaga 4.

184 1275.

185 F:1309:46263:1.

186 F:1254:12294:1.

187 SDHK-nr:11739.

188 Munthe 1959:20.

189 De Brun 1912:181, Munthe 1959:23ff.

190 Munthe 1959:21ff.

191 Munthe 1959:35.

192 Koppe 1933:102.

193 SDHK-nr:11092.

194 SDHK-nr:10692, 10869, 12615.

195 Tarkiainen 1990:24.

196 Ferenius 2002:65.

197 Se bilaga 5.

198 1095.

199 1104.

200 se bilaga 5.

Skede 3, ca 1390–1524 (fas 5–6)
Krigsåren under 1400-talet och Gustav Vasas maktövertagande

Under större delen av 1400-talet står det område som undersöktes vid Södermalmstorg obebyggt. Anledningen är förmodligen som tidigare nämnts uppförande av en ny försvarslinje där det yttre försvaret flyttas till Södermalm i och med att ett yttre försvarstorn anläggs på malmens nordligaste udde. Detta har i sin tur lett till en restriktiv politik för bebyggelse på Södermalm, och som vi ser det ett totalt förbud att bygga nära yttre Söderport. Även om människor naturligtvis rört sig på platsen under 1400-talet har det inte avsatt några synliga spår vare sig i kulturlagertillväxt eller identifierbara konstruktioner. De skriftliga källorna visar dock att malmen inte varit helt avbefolkad. Genom dessa känner vi till att bland annat smeder, grytgjutare, trankokare, åkare och skeppsbyggare fanns på Södermalm under 1400-talet. Det fanns även ett tegelbruk vid Horn (dagens Hornstull) etablerat senast 1422 och en repslagarbana finns omtalad vid Fatbursjön 1430. Detta var verksamheter som man av ålder inte ville ha inne i staden då de antingen var brandfarliga, illaluktande eller helt enkelt för utrymmeskrävande.

I slutet av 1400-talet etableras återigen en bebyggelse inom undersökningsområdet. Bebyggelsen är nu blygsammare och av enklare karaktär än under 1300-talet. I den södra delen av området anläggs en tomt med en knuttimrad byggnad med loft och en brunn. Byggnaden har tolkats som en ekonomibyggnad och bostadshuset har sannolikt varit placerat väster om undersökningsområdet. Öster om byggnaden fanns en kullerstengata som var orienterad ut mot näset och bron över till Stadsholmen. Denna gata korsades i norr av en annan stensatt gata vilken har lett från huvudstråket i väster ner mot stadsgårdsområdet. I anslutning till den gatan påträffades resterna av en nedbrunnen träbyggnad. Under 1500-talets inledande decennier (fas 6b) förtätats bebyggelsen med ytterligare en timmerbyggnad mellan de två tidigare. Kullerstensgatan ner mot Stadsgården läggs om och görs bredare. Tomten där den nedbrunna byggnaden stod används nu som odlingsbädd. Därefter brinner samtliga byggnaderna ner. Med stor sannolikhet har bebyggelsen bränts ner avsiktligt av staden i samband med att den danska hären under kung Kristian II inledde sin belägring av Stockholm sommaren 1518.

Stockholmarna och då inte minst de boende på Södermalm måste ha utsatts för hårda prövningar under alla de strider med påföljande belägringar som utkämpades om Stockholm vid denna tid, inte minst under det tidiga 1500-talet då malmen tidvis var belägrad av tusentals främmande soldater. Detta syns även i skotteböckerna som inte redovisar några skattskyldiga på Södermalm åren 1501–1504 och 1520–1523.

När den nykrönte Gustav Vasa midsommardagen 1523 ridande tågar in genom Söderport inleds ett nytt kapitel i stadens och Södermalms historia.

Fynden ca 1485–1524

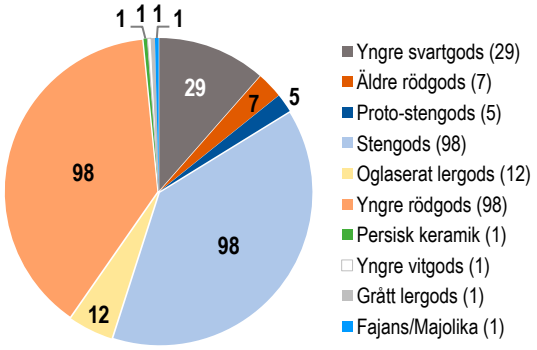
Under nästan hundra år (1390–1485, fas 5) står det område vid Södermalmstorg som undersöktes obebyggt. Det innebär att det fyndmaterial som tillvaratogs och redovisas här nästan uteslutande kommer från den nästföljande fasen (fas 6a och 6b) som daterats till 1485–1524. Men det finns enstaka inslag av fynd som kan dateras till fas 5 och 1400-talet vilket inte är konstigt då människor ändå har rört sig över området även om det inte var bebyggt.

HUSGERÅD

Keramik

Keramiken i fas 6, ca 1485–1524

Från fas 6 finns 253 keramikskärvor och 2–3 bitar ugnskakel som tillsammans har en vikt av ca 2,5 kg. Fyndmaterialet är dock inte helt dateringsmässigt homogent utan det innehåller även en del äldre och yngre keramik. Detta beror på att en del kontexter störs av nedgrävningar för yngre huskonstruktioner, som exempelvis nedgrävningen av grunden för Pelikankvarteret på 1600-talet och att vissa kontexter utgör odlingslager som under brukningstiden sannolikt rivit upp äldre fyndmaterial från underliggande lager. Men det finns två generella drag i keramikens sammansättning som inte i någon större mån lär ha påverkats av ovannämnda faktorer, dels handlar det om den kraftiga ökningen av yngre rödgods och dels om att stengods fortfarande utgör en stor del av keramikfynden.

Figur 154. Antal skärvor per godstyp i fas 6 (1485–1524). Den stora förändringen som sker under senmedeltiden och 1500-talets början är att andelen yngre rödgods kraftigt ökar och det uppgår nu till 39 % av totalmängden skärvor. Stengodsmaterialet har minskat i jämförelse med tidigare faser men är fortfarande omfattande. Det utgör nu 39 % av totalmängden skärvor från att tidigare ha legat kring 77–86 %. Intressant är att kärl i yngre svartgods fortfarande förekommer i keramikmaterialet men då fyndmängden ligger på ca 11 % och det finns möjligheter till inblandning av äldre fynd är det osäker i vilken omfattning materialet är samtida med fasen.

Kakelfynden består av en mynningsbit till ett pottkakel, samt ett eller kanske två mindre fragment av rumpkakel med reliefdekor. Det ena med grön blyglasyr[1] och det andra fragmentet med brun blyglasyr,[2] men det osäkert om det sistnämnda verkligen är en bit av en kakelplatta.

Den yngre svartgodskeramiken innehåller huvudsakligen buk och mynningsskärvor från matlagningsgrytor men en bottendel med plan undersida visar att även krukor eller dryckeskannor/krus finns i materialet.[3] Också vissa bukskärvor med glättad utsida kan möjligen härröra från dryckeskannor.[4]. Två utsvängda mynningsskärvor med kälad insida har en form och godskaraktär som liknar grytor från 1200–1300-talen.[5] Det finns också en mynningsbit som avviker i utformning och gods mot vad man normalt ser i yngre svartgods. Den har en utsvängd kraftig mynning och saknar kälad insida. Godset är grovt och mycket sandigt och utsidan känns som sandpapper medan insidan är glättad.[6] Glättade insidor förekommer även på några bukbitar.[7]

Godstyperna Persisk keramik, fajans, yngre vitgods och grått lergods utgörs bara av en skärva från varje godstyp. Skärvan av Persisk keramik[8] har redan redogjorts för i föregående fas 4 då den sannolikt utgör omblandat äldre fyndmaterial. En liten mynningsbit av en albarello i fajans[9] är ett för tidsperioden ovanligt fynd. Det rör sig om ett importkärl som kan vara tillverkat i Italien om det är så gammalt som från 1400-talet, är det en 1500-talsproduktion kommer det förmodligen från Belgien eller södra Nederländerna. Det yngre vitgodset utgörs av en mynningsdel med hänkel till ett litet krus i vitgods med grönfärgad blyglasyr som förmodligen tillverkats i Rhenområdet[10] också detta är ett ovanligt fynd i Stockholm. Skärvan i grått lergods[11] kommer från en kruka av en typ som normalt sett dyker upp i fyndmaterial först kring 1500-talets mitt. Kanske har den trampats ned i jorden från yngre lager. Krukor av denna typ verkar ha tillverkats i Polen eller i området därikring, kanske i Nordtyskland.

Huvuddelen av stengodset är tillverkat i Siegburg och förutom en bukbit från en skål[12] handlar det uteslutande om dryckeskrus, ofta med utvändig askglasyr. Men det finns även kärl från andra tillverkningsorter som exempelvis Waldenburg, Langerwehe och Raeren. En intressant fyndgrupp är blyglaserade stengodskrus, en ovanlig form av förädlat stengods.[13] Det framställs genom att en krukmakare applicerar

Figur 155. Yngre svartgods från fas 6. Överst mynning till en gryta i grovt sandigt gods med glättad insida. Grytan skiljer sig från äldre medeltida svartgodsgrytor liknande de två i mitten. Nederst till vänster en bukbit med glättad utsida och en bottendel från en kruka eller kanna/krus. Foto och bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

Figur 156. Keramik från fas 6. Överst en liten mynningsbit till en albarello i fajans med tennglasyr och blå dekor, en form av apotekskärl som användes för mediciner och salvor. Bilden till höger visar en albarello från 1500-talet. Till vänster en mynningsbit med hänkel från ett litet krus i vitgods med grönfärgad blyglasyr, troligen framställt i Rhenområdet, kanske i Langerwehe eller Köln. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

en blyglasyr på redan tillverkade stengodskärl och sedan bränner dem igen i en temperatur anpassad efter glasyren. Stengods kan nämligen inte blyglaseras vid själva tillverkningen på grund av den höga bränningstemperatur som krävs för att leran i godset ska smälta samman, en blyglasyr brinner upp i denna temperatur. Krukmakarna har använt dryckeskrus från Siegburg som de glaserat med en blyglasyr som färgats grön med hjälp av kopparoxid. Man antar att denna förädling av tyskt stengods gjorts i Nederländerna.[14]

Trebensgrytorna i yngre rödgods förekommer i två olika grundformer. Den ena med en rundad kärlkropp och den andra mer skålformad. Grytorna med rundad kärlkropp är försedda med en hänkel och de har i många fall en något utsvängd och förtjockad mynningskant. Vad gäller skålformade grytor så har sådana tidigare bland annat hittats på Helgeandsholmen och de är där försedda med ett rörskaft med en utsvängd trumpetformad ände.[15] Inga rörskaft finns dock bland fynden från fas 6, enbart hänklar. Glaseringen av grytorna är många gånger ojämn och ofta förekommer fläckar och stänk av blyglasyr på utsidan.

Figur 157. Ett urval stengodstyper från fas 6, slutet av 1400-talet början av 1500-talet. Överst till vänster ett halsfragment från ett Siegburgkrus med askglasyr. Höger om det en bukbit från ett Siegburgkrus med grönfärgad blyglasyr. I mittenraden stengods från Waldenburg, Raeren och Raeren/Aachen. Nederst till vänster en bukskärva från ett större krus framställt i Langerwehe. Nederst till höger ett intakt litet salvekrus. Foto av skärvor och salvekrus: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor och salvekrus i skala 1:1.

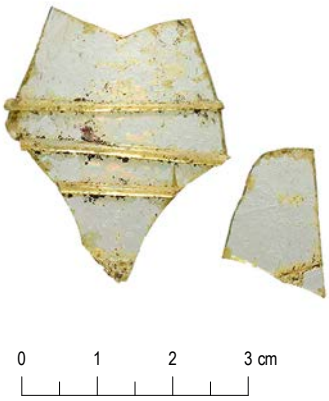
Figur 158. Yngre rödgods från fas 6. Delar av en trebensgryta med rundad kärlkropp och hänkel. Överst till höger i bilden en trebensgryta med liknande form från Kalmar slottsfjärd, nu i Historiska Museets samlingar. Foto av skärvor: Kenneth Svensson och Mikael Johansson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

Figur 159. Mynningsskärvor av trebensgrytor i yngre rödgods från fas 6. Skärvorna F:937:33386:3 och F:1098:36391:3 kommer från grytor med skålformad kärlkropp som den i mitten av bilden, hittad på Helgeandsholmen. Lägg märke till de mycket sotiga utsidorna. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

Glas[16]

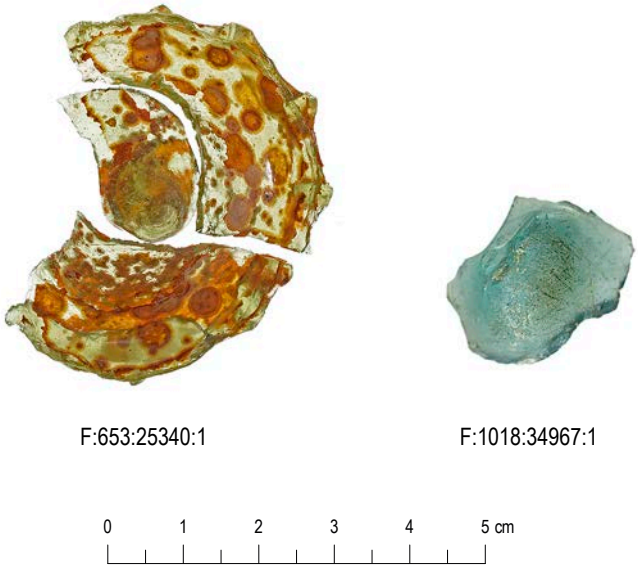
Från och med slutet av 1400-talet och det tidiga 1500-talet så kan vi se förekomsten av de första dricksglasen på Södermalmstorg. Undantaget är den blå *Aldrevandinbägare* som kan dateras till 1300-talet.[17] Flera olika typer av glas hittades vid undersökningen. Bland dem finns fragment av så kallade *kägelbägare* (Tyska *keulenglas*). *Kägelbägare* var höga ölglas som inte sällan var dekorerad med pålagda glastrådar. De utvecklades i Tyskland under 1400-talet och varianter av dessa producerades fram till 1600-talet. Namnet kommer av att formen på glasen liknar en uppochnervänd kägla.

Figur 160. Fragment av ölglas av typen kägelbägare med pålagda glastrådar (F:650:25298:1). Skala 1:1.

En annan typ av ölglas som skulle få stor spridning under 1500-talet var *passglasen*. Dessa var liksom kägelbägare relativt smala och höga. Formen var oftast åttkantig och på glaskroppen fanns pålagda trådar med jämna intervall, de så kallade passen. En övergång från kägelbägare till passglas skedde succesivt under slutet av 1400-talet och 1500-talets början och de brukar generellt dateras till ca 1525–1675.[18] På Södermalmstorg hittades åtta fragment av tidiga passglas[19] i en brunn.[20]

Krautstrunk eller kålstocksglas var omtyckta vitvinsglas under 1400-talet och tidigt 1500-tal. Glasen var cylindriska med pålagda glasnoppor. Den äldsta skärvan från en Krautstrunk hittades i ett lager daterat till 1350–1390 (fas 4d) och i lager daterade till 1485–1524 hittades ytterligare två fragment.[21]

Figur 161. Från lager daterade till 1485–1524 (fas 6) kommer de här fragmenten från en typ av glas som kallas Krautstrunk eller kålstocksglas som var populära vitvinsglas under 1400-talet fram till tidigt 1500-tal. Till vänster syns en glasnoppa som suttit på kärlkroppen och till höger delar av en fot. Skala 1:1.

BYGGNADER OCH INTERIÖR

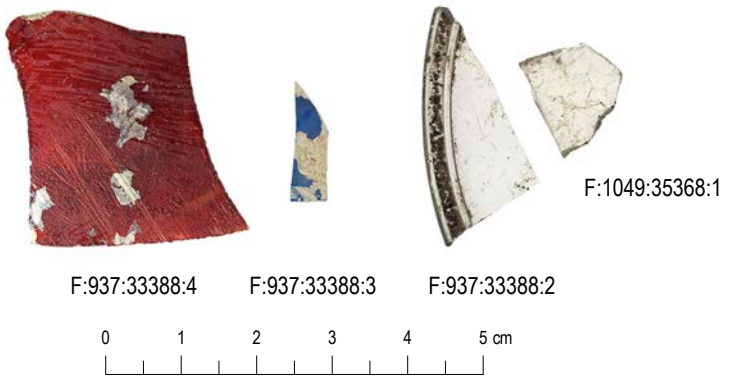
Trots att det framkom rester av flera träbyggnader så påträffades inte så många byggnadsdetaljer utöver de delar som var av trä, detsamma gäller föremål som kan knytas till byggnadernas fasta inredning.

En nymodighet som introducerades under senmedeltiden i Stockholm var kakelugnen. Kakelugnarna utvecklades i den sydtyska alpregionen under 1100-talet. Via influenser från Hansan och tyska krukmakare spreds den senare vidare till stora områden i Nord-, Väst- och Östeuropa. De äldsta kakelfynden i Stockholm består av en typ som kallas för gotiskt nischkakel och brukar dateras till första hälften av 1400-talet. Endast ett fåtal nischkakel har påträffats vid arkeologiska undersökningar i Stockholm, flertalet i anslutning till exklusivare miljöer som slottet, Svartbrödraklostret och Helgeandsholmen.[22] Helt nyligen (2018) hittades även ett nischkakel vid undersökningar på Sjöbergsplan vid Slussen.[23] Från slotts- och klostermiljöer spreds kakelugnarna under 1500-talet vidare till stadens välbärgade borgarklass.

Det tidigaste fynden av kakel på Södermalmstorg kan dateras till perioden 1485–1524 (fas 6) och hittades i ett utfyllnadslager.[24] Fyndet består av en bit från ett pottkakel med invändig brun glasyr.[25] Pottkakel var den enklaste formen av kakel och består av runda krukor där man tryckt ihop mynningen till en kvadratisk form. Flertalet pottkakel som påträffas är oglaserade men de kan ibland ha grön, gul, svart eller som i det här fallet brun glasyr. Pottkakelugnar förekom parallellt med de mer påkostade relieffkakelugnarna och de hittas ett stycke in i 1600-talet. Vid undersökningar i kvarteret Svalan på Norrmalm hittades närmare 400 pottkakelfragment, de äldsta daterade till 1440–1560. Där framkom även två fundament av tegel till pottakelugnar. Kakelugnarna är daterade till 1560–1580 vilket visar att åtminstone pottkakelugnar förekom bland de bredare folklagren under senare hälften av 1500-talet.[26] I den odlingsbädd[27] som anlades under andra hälften av fas 6 (6b) påträffades även en del av bladet till ett rumpkakel med formpressad relieffdekor.[28]

En annan byggnadsdetalj som började få större spridning under 1500-talet är fönsterglas.[29] Från perioden 1485–1524 (fas 6) finns det ett trettiotal skärvor från fönsterglas. Flera av dem är tillverkade med kronglasmetoden varav två är av extremt hög kvalité.[30] Vid den här tiden fanns det ännu ingen inhemsk glasproduktion och allt glas importerades, tillverkningen av kronglas var typiskt för Nordsjöområdet. Bland skärvorna finns ett par färgade fragment, ett av blått glas[31] samt ett av rött överfångsglas.[32] Haggrén framhåller i sin analys av fönsterglaset att endast ett par skärvor av fönsterglaset från perioden 1485–1539 (fas 6–7) kan betecknas som ordinärt senmedeltida glas.[33] Från fas 6 (1485–1524) kommer även ett par bitar av blyspröjs.[34]

Ytterligare ett tecken som tyder på att det intill undersökningsområdet funnits en burgnare miljö är de raseringslager med bland annat tegel och takpannor som täckte delar av den enklare trähusbebyggelsen. De takpannor som påträffades var av munk- och nunnetyp.[35]

Figur 162. De här skärvorna av rött och blått glas som syns till vänster, liksom de två färglösa till höger i bild som kommer från runda glasrutor av extremt hög kvalité, tillhör några av de fynd som visar att det fanns byggnader med hög status i närområdet under sent 1400-tal – tidigt 1500-tal. Skala 1:1.

SPEL OCH DOBBEL

En spelbricka av trä hittades i odlingsbädden[36] som anlades på den nordligaste tomten och har ingått i de sopor som användes vid berikningen av jorden. Spelbrickan[37] är 3 cm i diameter och 0,9 cm hög. På ovansidan finns en dekor bestående av tre koncentriska cirklar.

Figur 163. Spelbricka av trä daterad till 1485–1524 (F:937:33039:1). Skala 2:1.

Figur 164. En illustration över hur spelbrickan kan ha använts. På bilden syns ett brädspel som hittades på Vasaskeppet med spelbrickor av samma typ som hittades på Södermalmstorg.[38]

HANTVERKSRELATERADE FYND OCH REDSKAP

Några spår av hantverksaktiviteter i större skala som i skede 2 påträffades inte i detta skede. Däremot påträffades en del redskap som förmodligen ingick i de flesta hushållens uppsättning av verktyg och redskap.

Ett föremål som skulle kunna indikera smidesverksamhet i närområdet är fyndet av ett nitbricksband.[39] Föremålet är 4,4 cm långt och 2,4 cm brett. På ovansidan finns två centralt placerade kvadratiska hål, där det ena är genomgående och det andra påbörjat men inte drivet rakt igenom. På undersidan finns en skåra som markerar var bandet skulle huggas itu för att få två kvadratiska nitbrickor.

Figur 165. På bilden syns ett halvfabrikat för tillverkning av nitbrickor, i detta fall två stycken (F:1031:35076:1). Skala 1:1.

I ett brandlager[40] i den södra delen av undersökningsområdet hittades en klohammare. Hammaren är smidd i ett stycke järn och har en vikt på 0,4 kg. Den är 22 cm lång och skaftets övre del är kvadratiskt (1,3x1,3 cm) medan nederdelen är rundad och vidgad till en holk. Huvudet är 9,5 cm långt. Den ena grenen är avbruten och hammarens ban har skägg efter flitigt användande.

Figur 166. Klohammare tillverkad helt i järn (F:371:19357:1). Daterad till 1485–1524. Skala 1:1.

I samma lager som det ovan nämnda halvfabrikatet till nitbrickor hittades en stor och kraftig kniv.[41] Med tånge är kniven 24 cm lång (bladet ca 17 cm) där bladets rygg är 0,8 cm brett där det är som bredast närmast tången. Knivar som är så pass stora och kraftiga som denna anses vara särskilt lämpade vid styckning av djur eller för att hugga mindre kvistar och ris.[42]

Ett vanligt föremål som hittas vid stadsarkeologiska undersökningar är brynen med olika storlek och funktion. Från perioden 1485–1524 tillvaratogs fem stycken brynen av grå sandsten. Av dem kan ett mindre, 6,8 cm långt (avbrutet) och 1,5 cm brett bryne definieras som nålbryne.[43] Bland övriga brynen märks ett 26,5 cm långt bryne med ett inristat bomärke i den yttre änden.[44]

Figur 167. Bilden visar en kraftig 24 cm lång kniv (F:1031:35510:1). Knivar som denna var lämpliga vid styckning av djur eller som ersättning för mindre handyxor om man skulle hugga kvistar och ris. Skala 1:1.

Figur 168. Det här drygt 26 cm långa brynet hittades i ett brandlager (F:968:34148:1). På brynet finns ett bomärke från en södermalmsbo som verkade vid Södermalmstorg för 500 år sedan. Skala 1:1.

Liksom idag bedrevs sömnad under medeltiden både som professionellt hantverk och som husflit. I den odlingsbädd[45] där såväl den ovan nämnda spelbrickan som kniven påträffades framkom även en fingerborg. Fingerborgen är tillverkad av förgylld mässing och är 1,7 cm hög och har en diameter av 1,8 cm.[46]

Figur 169. Denna 1,7 centimeter höga fingerborg av förgylld mässing hittades i en odlingsbädd vid undersökningen (F:937:33040:1). Skala 2:1.

VAPEN

Under 1500-talets första decennier utsattes Stockholm för flera belägringar. Kanske drabbades södermalmsborna mer än andra då de belägrande härarna vid flera tillfällen valde att slå sig ner på Södermalm.

De tidigaste uppgifterna om att handeldvapen använts i Sverige är från 1395 då Stockholms slott intogs av hanseatiska trupper som medförde sex lodbössor.[47] Vid samma tillfälle förde de tyska trupperna med sig den första artilleripjäsen, en stenbössa som omtalas som *"grote busse"* till slottet.[48] Trots att bruket av handeldvapen ökade under 1400-talet var armborstet fortfarande en viktig del av beväpningen vid 1500-talets början. Att så var fallet framgår av att det under 1400- och 1500-talet fanns flera yrkesmän i Stockholm som tillverkade armborstpilar och armborst. Under 1500-talets senare hälft trängdes armborstet successivt ut av handeldvapnen.[49]

På Södermalmstorg hittades två stycken armborstpilar av dalpilstyp. Dalpilens tillkomst brukar tillskrivas allmogen i Dalarna. Dalpilarna utgörs av långa pilar med rombisk spets och en kort tånge som stacks in i ett pilskaft av trä. Spetsens utformning gjorde att pilen hade god genomslagskraft. En armborstpil kunde skjutas så långt som 400 meter men för få effektiv verkan skulle avståndet inte vara längre än 150 meter. Vid de arkeologiska undersökningarna på Helgeandsholmen framkom ett stort antal gravlagda medeltida skelett. Vid den osteologiska undersökningen av ett urval av skeletten visade det sig att omkring 50 individer hade dött till följd av de träffats av armborstpilar i huvudet.[50]

Dalpilarna som hittades vid Södermalmstorg var 18,9 respektive 14,8 cm långa, men då var tången avbruten på den sistnämnda pilen.[51]

Figur 170. Armborstpilar av dalpilsmodell. Dalpilar kännetecknas av att de är långa och smäckra med en rombisk spets som ger god genomslagskraft. Skala 1:1.

BOANDER AB
BOANDER AB
WACKER NEUSON

Fas 5. Datering 1390–1485. Ofärdsår

Under den nästan hundra år långa period som utgör fas 5 (1390–1485) så har området som undersöktes på Södermalmstorg stått obebyggt. Anledningen till att det var så är förmodligen uppförandet av nya försvarsanläggningar vid Söderström och de strider som utkämpades i och omkring Stockholm under stora delar av 1400-talet. Inledningen av århundradet, fram till Engelbrektsfejden 1434, har annars beskrivits som en av de lugnaste i Stockholm under medeltiden.[52]

Även om det arkeologiskt undersökta området vid Södermalmstorg stod obebyggt under i stort sett hela 1400-talet så har så inte har varit fallet med hela Åsön och Södermalm. Det vittnar det skriftliga materialet om som under 1400-talet blir betydligt rikare än under de tidigare århundradena. Detta beror på att det äldre materialet huvudsakligen omfattar enstaka medeltida brev som oftast berör Stockholm och stadens förhållande till kronan och kyrkliga institutioner. Det finns även en del skriftligt arkivmaterial från Hansans arkiv i Lübeck som berör Stockholm.[53]

År 1419 drabbades Stockholm av en omfattande brand där i stort sett hela staden brann ner. Bland annat förstördes rådhuset och alla handlingar som förvarades där, bland annat stadens böcker. Efter branden återupprättades stadens böcker och från den tiden och framåt finns ett stort antal böcker som omfattar den medeltida stadsförvaltningen. Av dessa anses stadens jordeböcker, tänkeböcker, skotteböcker, räkenskaper och ämbetsbok vara de viktigaste.[54]

Det äldsta bevarade Stockholmska privilegiebrevet är daterat den 1 maj 1436. I privilegiebrevets första punkt anges bland annat stadens rätt till Åsön ”*… som af alder under staden lighat hafver*”.[55] I samma brevs andra punkt nämns stadens privilegier till stora kvarn i norra rännan i Söderström. I södra rännan fördes båtar till och från Mälaren. Båtarna halades motströms med hjälp av hängande ankarkättingar för vilket betalades en avgift i form av strömpenningar. Vid bron över strömmen fanns även en rad anordningar och verksamheter som förtöjningsanordningar för båtar, fasta fisken, kvarnar, smedjor och sliperier.[56] I ett senare privilegiebrev från 1442 nämns även stadens borgares rätt till fri fägång på Södermalm och Sicklaön.[57]

Som redan nämnts står de tidigare bebyggda tomterna som vi undersökte på Södermalmstorg obebyggda från 1390-talet och under större delen av 1400-talet. De stridigheter som vid flera tillfällen på 1400-talet utkämpades på Södermalm bidrog till att hålla nere bebyggelsen. I Karl Knutssons privilegiebrev från den 7 december 1456 står att ingen annan byggnation än kålgårdar och lätta byggningar är tillåtna på malmarna.[58] Med lättare byggning avsågs enklare byggnader som enkelt kunde demonteras eller helt enkelt brännas ner i händelse av fientligt anfall på staden. Detta för att försvåra för angriparna att förskansa sig på malmarna. Året efter lät kungen bränna av båda malmarna inför ett hotande anfall från ärkebiskop Jöns Bengtsson och hans anhängare. Några år senare, år 1461, utfärdades ett totalförbud mot all byggnation på malmarna.[59]

Som framgår av det bevarade skriftliga källmaterialet så donerades och såldes flera tomter på Södermalm under 1400-talet trots krig och byggnationsförbud.[60] Att bebyggelsen på sina ställen antagligen har varit tät framskymtar av ett brev från 1431 av Lars i ”Tijnige”. Brevet är utfärdat till Arent Gere på en tomt som anges ligga mellan ”Bocholtz” och Anders Djäkens gårdar på Södermalm.[61]

Av handlingarna framgår sällan närmare var tomterna var lokaliserade och i flertalet fall inte heller vilka verksamheter de använts till. Ett undantag är två brev från 1462 som omfattar försäljningen av kålgårdar på Södermalm.[62] En verksamhet som tycks ha pågått under hela medeltiden är kokning och försäljning av sältran vid nuvarande Stadsgår-

den. I stadens böcker finns många uppgifter om byggandet, försäljning och arv av tranbodar eller sälbodar som de oftast kallades. I jordeboken från 1454 finns uppgifter om försäljningen av en tranbod på Södermalm som uppges ligga mellan Hans smeds och Svartmunkarnas bodar.[63] En annan uppgift är daterad till 1479 då Jakob skräddare förbjuds att på sin tomt utanför Söderport bygga högre än ”husa hög”. Därtill fick han endast bygga mälthus och stall. Inga människor fick bo där. Fem år senare, 1484, fick han order att riva gården.[64]

Hur många människor som verkligen bodde på Södermalm (inklusive Åsön) under 1400-talet vet vi inte. De äldsta bevarade skotteböckerna är från åren 1460–1468. I skotteböckerna upptas de personer som var skattepliktiga i staden och på malmarna. Däremot finns ingen redovisning av hur många människor som ingick i varje hushåll. En felkälla vid försök till beräkningar av befolkningen är även den brokiga skara fattiga som höll till på malmarna och som inte var skattepliktiga eftersom de inte var bofasta i staden.[65] Utifrån det källmaterial som finns i skotteböckerna har dock hela Stockholms befolkning inklusive malmarna uppskattats till mellan 6 000–7 000 personer under 1460-talet. Andelen av dessa som bodde på Södermalm ska år 1460 uppgått till drygt 100 personer från att åren därefter sjunka till endast 10–15 personer. Mellan 1463–1468 finns inga skattskyldiga redovisade på Södermalm vilket visar att det förbud mot byggnation som deklarerades 1461 verkligen fick effekt.[66] En yrkesgrupp som undantogs från bebyggelseförbudet 1461 var åkarna som av tradition hållit till på Södermalm med sina stallar och djur.[67] Förbudet att bosätta sig på Södermalm efterföljdes emellertid inte särskilt länge att döma av de skriftliga källorna. Under 1470-talet blossade ett gränskrig upp mellan Sverige och Ryssland och den 31 juli 1479 beslöts att de som bodde på Norrmalm, Södermalm och Gråmunkeholmen (Riddarholmen) skulle betala den skeppare som förde avlönade krigare, så kallade soldenärer, till Viborg mot ryssarna med sex öre varje vecka så länge han var ute.[68] Detta visar att det ändå fanns en fast befolkning på malmarna vid denna tid.

Även om bebyggelsen under långa perioder på 1400-talet hållits nere genom förbud och återkommande strider där byggnaderna vid flera tillfällen avsiktligt bränts, antingen av staden eller av fienden, har en mängd olika yrkesutövare fortsatt att bedriva sin näringsverksamhet på Södermalm och Åsön. Hit lokaliserades verksamheter som man av olika anledningar inte ville eller kunde ha i staden. Till de förstnämnda hörde de brandfarliga och illaluktande verksamheterna som trankokning (som varit etablerat i området åtminstone sedan 1305) och smide. En annan ofta återkommande yrkeskategori i de skriftliga källorna är gryt- och klockgjutarna som höll till vid malmens norra strand, 1435 benämnd som ”Klockoviken”. Gjutarna var tydligen en skicklig yrkeskår med ett brett verksamhetsfält. Den slutsatsen kan man dra av uppgifter från 1465 om en Botvid grytgjutare som förutom grytor även göt rör till kanoner och bössor. Då hans gård på Södermalm omtalas som ”Botvids Klockaregård” antas han även ha gjutit kyrkklockor.[69] En yrkeskår som hade en lång tradition av bosättning på Åsön var åkarna.

Andra verksamheter krävde både tillgång till vatten och stort utrymme. Till dessa hörde Stadsgården, stadens skeppsvarv och timmergård, som första gången omtalas i skrift år 1448 i samband med upplåtelse av en tomt ”*vppa sudra malm belegna vidh Stadz garden*”. I kämnärsräkenskaperna för år 1471 återfinns även ”*skyttabathen*” som byggdes på Södermalm. Det exakta läget för Stadsgården är inte känt då platsen inte anges närmare än ”*Vid östra salta vattnet*” men den har troligen legat i västra delen av dagens Stadsgården och Stadsgårdshamnen. En indikation på att det är i detta område som skeppsvarvet har legat framkom vid schaktningar på stadsmuseets gård år 1945. På gården påträffades en båtslip vid vad som anges vara den gamla strandlinjen från 1400-talets slut – 1500-talets början. I anslutning till Stadsgården skall det även ha funnits ett tjärbränneri.[70]

Figur 171. Den långa och låga trähuslängan i förgrunden är en repslagarbana vid den då så gott som helt utfyllda Fatbursjön. Repslageriet hade långa anor i området och finns skriftligt belagda från 1430-talet. Förbi repslagarbanan löper Åsögatan, i fonden ser man kvarnen Fatburen och Katarina kyrka. Fotografiet är taget någon gång mellan 1885–1919. Foto: Isoz (Salin saml.) fotonr: E 17421.[71]

På Åsön fanns även två tegelbruk som hörde till staden, Horn och Grind. Grind låg vid Årstaviken strax väster om Götgatan och dess äldsta historia är inte känd. Horn låg vid dagens Hornstull och var åtminstone på 1670-talet placerat nära den plats som idag utgör den södra delen av Liljeholmsbrons landfäste. Om tegelbruket Horn vet man att det var etablerat år 1422 men att det är äldre då det i stadens ämbetsbok från 1419 finns två tegelmästare, Kort van Ryne och Werner Gäst, som kan knytas till bruket. Tegel från Horn användes vid flera stora byggnationer i staden, bland annat till byggnation vid Storkyrkan och förstärkningsarbeten på försvarsverket Södertorn. Ytterligare ett tegelbruk som var knutet till Klara kloster ska ha funnits vid Kvarnberget norr om Fatbursjön.[72]

Namnet Kvarnberget, känt sedan 1440, visar på införandet av väderkvarnar under 1400-talet.[73]

En annan både utrymmes- och vattenkrävande verksamhet var tillverkningen av rep. Repslagarbanor vid Fatbursjön finns omnämnda redan 1430 och låg då vid sjöns norra strand. Repslageriverksamheten vid Fatburen fortgick under hela medeltiden och ännu så sent som vid 1900-talets början fanns det fortfarande repslagarbanor vid den då igenfyllda sjön.[74]

Under medeltiden var Fatbursjön en fiskrik sjö med friskt vatten. Liksom med allt vatten runt Stadsholmen var även fisket i Fatbursjön förbehållet staden. Fisk var en viktig näringskälla i en tid då närmare hälften av årets dagar var fastedagar då endast fisk och inget kött fick ätas. Från år 1463 finns en uppteckning om att några fiskare fått en tunna öl i betalning för att de dragit not i Fatbursjön för stadens räkning ”*drogha i feteburit*”.[75] Som redan nämnts ovan användes det strömmande vattnet från Mälaren ner i Saltsjön till många verksamheter, bland an-

nat för kvarndrift, smedjor och sliperier.[76] Fasta fisken har säkert funnits i Söderström alltsedan stadens tillkomst. I stadens privilegiebrev från 1436 framgår att staden rätt till fisket i Söderström och inrättade där ett lanefiske för ål. En lana utgörs av en rak avspärrning med spjälor eller störar över en ström eller en del av en sådan som hindrar fisken att komma igenom. I avspärrningen lämnas öppningar i vilka strutformade nät placeras med öppningen mot strömmen. De fiskar som hamnar i nätstruten hålls sedan kvar där av kraften i strömmen. Fisket med lana utfördes huvudsakligen under de isfria årstiderna, från april till slutet av oktober. Det var framförallt vandrande fisk som ål och lax som togs med lanor men även gädda, gös, braxen och nors fastnade i nätet.[77]

Alla dessa verksamheter måste ha inneburit att det var en hel del människor i rörelse på Södermalm. Framförallt i området närmast Stadsholmen men även runt Fatbursjön. Många kanske hade sitt boende på Stadsholmen men en del både arbetade och bodde förmodligen på malmen. Till det kommer stadens djur som betade på de gräsbevuxna öppna ytor som fanns och inte upptogs av kålgårdar och andra verksamheter, exempelvis löten, en sammanhängande sydsluttning som sträckte sig från området vid Katarina kyrka och ner till Fatbursjöns östra strand. Redan i Erikskrönikan som författades på 1320-talet beskrivs området som platsen där ”*bysins fää gik ok thera hiord*”.[78]

Förekomsten och behovet av brunnar vittnar även om en livlig trafik av människor och djur på Södermalm. Det första skriftliga omnämnandet av en allmänningsbrunn vid Södermalmstorg är från 1475.[79] Den arkeologiska undersökningen vid Södermalmstorg 2013–2015 visade att traditionen att anlägga brunnar i det område som fram till 1935 gick under namnet Brunnsbacken är betydligt äldre än så.[80] Den äldsta brunnen som påträffades vid undersökningen anlades cirka 1325 och var i bruk fram till 1300-talets slut.

Varför det område som omfattades av den arkeologiska undersökningen stod obebyggt från sent 1300-tal och nästan hela 1400-talet vet vi inte med säkerhet. De skriftliga källorna ger en bild av omfattande och varierande verksamheter på Södermalm som måste ha involverat många människor. Allt från tunga hantverk, till fiske och odling. Men de visar också på en orolig tidsperiod präglad av krig och belägring där flera slag stod på malmen, byggnader brändes ner och människor tvingades ta sin tillflykt innanför stadsmurens skydd. Anledningen till att undersökningsområdet inte bebyggdes under denna period står förmodligen att finna i dess närhet till stadens södra försvarsanläggningar.

Åtminstone från 1427 så fanns det två försvarstorn vid Söderström, ett inre och ett yttre. Inre Söderport stod vid nuvarande Slussplan i Järntorgsgatans förlängning som övergick i Söderbro. Det omtalas 1409 men är troligen äldre. Antagandet baseras på kunskapen om att ett äldre försvarstorn vid Söderström hade tjänat ut som försvarsanläggning redan under tidigt 1300-tal. Detta berodde på att de utfyllningar som gjorts av stränderna kring Stadsholmen resulterat i att en bebyggelse vuxit upp utanför den gamla försvarsmuren. Försvarstornet som låg norr om Järntorget skänktes 1336 av kung Magnus Eriksson till svartbröderna som där inrättade ett kloster. Att stadens södra försvarspunkt sedan skulle ha stått helt utan torn från 1330-talet fram till 1400-talets början är inte troligt, så sannolikt har bygget av ett nytt försvarstorn inletts vid samma tid som det äldre togs ur bruk. Det finns även arkeologisk dokumentation som visar att en ny försvarsmur i sten påbörjats väster om den gamla under 1300-talets andra hälft.[81] Under 1400-talet omtalas försvarsanläggningarna vid flera tillfällen, ofta i samband med reparationer och ombyggnationer. Åren 1440–1441 repareras Söderbro och området utanför yttre Söderport stenlades.[82] Några år senare – 1467 – lät stadens tyske borgmästare från Lübeck, Henning Pinnow, bygga om Södertorn till vilket det bland annat gick åt 24200 tegel.[83]

Yttre Söderport var rest på den utskjutande udden från Södermalm som utgjorde dess nordligaste spets. Inte heller i fråga om Yttre Söderport finns några uppgifter om när det byggdes. Att den fanns redan 1427 baseras på uppgifter i ämbetsboken där namnen på

de personer som förvaltade nyckeln till som det skrivs, Söderport och yttre porten. Nycklarna till portarna och själva tornen var av säkerhetsskäl aldrig omhändertagna av en och samma person utan fördelades på särskilt betrodda borgare.[84] Den viktigaste uppgiften för försvaret vid yttre Södertorn var att förhindra fientliga styrkor från att få fäste framför tornet vilket även var anledningen till att man ville hålla området fritt från bebyggelse.[85] Avståndet från yttre Södertorn till det arkeologiska undersökningsområdet var inte mer än 140–150 meter, med andra ord inom den räckvidd från tornet man absolut inte ville att några fiender skulle få förskansa sig. Detta är förmodligen skälet till att området stod obebyggt fram till 1480-talet och kanske är det så att den totala rasering av den befintliga bebyggelsen som genomfördes på 1380-talet är en indikation på att det är vid den tidpunkten som yttre Södertorn byggs.

Fas 6a–b. Datering ca 1485–1524. Belägring och maktövertagande

Under slutet av 1400-talet kunde vi se att en viss bebyggelse åter etableras på området vid Södermalmstorg men i mycket blygsammare omfattning än under 1300-talet. Detta sammanfaller väl med slutsatser som gjorts utifrån skriftliga uppgifter i stadens jordebok och tänkeböcker från samma period. Av dessa kan man utläsa att bebyggelsen på malmarna troligen haft ett uppsving under 1480–1490-talen.[86] Att bebyggelsen på malmarna inte skedde helt oreglerat vittnar en uppgift i tänkeboken från 1520 om. Där framgår att det fanns personer som var tillsatta av stadens borgmästare och råd med uppgift att se till var och hur man skulle bygga på malmarna.[87] Bebyggelsen på Södermalm var fortfarande till stor del koncentrerad till tomter utmed stränderna närmast Stadsholmen och fick inte byggas högre än *husan högt* med vilket menas att de inte fick vara högre än en våning. Många av dessa utgjordes säkert av badstugor vilka ofta var lokaliserade till malmarnas stränder. Då badstugorna ansågs vara en eldfara försökte man vid flera tillfällen förbjuda dem. I stadens tänkebok från 1492 så finns en anteckning där riksföreståndaren Sten Sture den äldre i skarpa ordalag förbjuder användandet av badstugor ”*Samma dag lyste vår herre och hövitsman alla malmbadstugor ogilla, som han ofta tillförne gjort haver, både munkbadstugor och andra, att voro de ej nederlagda, så att de ej eldades, vem de än tillhöra, präster, munkar eller borgare, inom 14 dagar härefter, då lovar han själv utgå med rådet och menigheten och taga i första stocken och nedbryta dem i grund*”. Området längre in på malmen har beskrivits som relativt tättbebyggt med en viss förekomst av bostadshus men framförallt av kålgårdar, stall och verkstäder som ofta ägdes av borgare i staden.[88] En av dessa borgare var fru Elin Gustafsdotter (Sture) som den 24 maj 1488 uppges äga två fastigheter, en på Kindstugatan och en på Södermalm.[89]

På Södermalm fanns även en avrättningsplats. Det är oklart när den började användas men den finns åtminstone belagd sedan början av 1300-talet. Avrättningsplatsen låg uppe på höjden vid nuvarande kvarteret Pelarbacken. År 1494 dömdes Tomas Nilsson bördig från Sastamara socken i Finland till döden för falskmyntning. Brottet bedömdes uppenbarligen som särskilt grovt då han dömdes till kvalificerad hängning ”*till rep uti en vippagalge vid allmänningsvägen med händerna bundna och samma mynt (hänganде) på honom*”. [90] Från avrättningsplatsen på Pelarbacken där han hängdes var han sedan väl synlig för alla som passerade in och ut ur staden via Göta landsväg. Intill avrättningsplatsen låg Helga Kors kapell som omnämns i flera skriftliga källor från 1400-talets första hälft och framåt. Kapellet fungerade som en religiös kultplats för resande som där kunde be för en lyckosam resa eller tacka för att de helskinnade kommit hem.

Intill kapellet knöts en kalvarieanläggning som uppfördes 1511. Kalvarieanläggningar uppstod ute i det katolska Europa under 1400-talet och var en väg där religiösa pilgrimer kunde göra en symbolisk vandring i Jesus fotspår upp till korsfästningen på Golgataberget (Via Dolorosa). Ursprungligen markerades vägarna av tolv uppresta stenar som symboliserade olika stationer i Jesus vandring men reducerades ofta under 1500-talet till tre. Kalvarieanläggningen på Södermalm utgjordes av tre flata resta stenhällar av gotländsk kalksten som i folkmun kallades pelare (därav namnet Pelarbacken). På de tre stenarna avbildades scener från Jesus Golgatavandring föreställande Jesus bärande sitt kors, hur Jesus faller under bördan av korset och slutligen en scen föreställande den korsfäste Jesus med de båda sörjande Mariorna. Anläggningen stod intakt till slutet av 1600-talet. Idag finns endast den sistnämnda stenen bevarad och finns

utställd på Stockholms Medeltidsmuseum.[91] Både Helga Kors och Maria Magdalena kapell ödelades under strider på Södermalm i början av 1500-talet. Maria Magdalena kapell återuppbyggdes. Den 9 augusti 1514 nyinvigdes kapellet av Strängnäsbiskopen Matthias Gregersson som sex år senare skulle bli den första att avrättas vid Stockholms blodbad.

De många maktstrider som utkämpades i och omkring Stockholm under senmedeltiden drabbade invånarna i Stockholm hårt. Särskilt utsatta var de boende på malmarna där många hårda strider utkämpades och ockupationshärar slog sig ner under långa belägringsperioder.

Efter striderna i Stockholm 1501–1502 gjordes stora förstärkningsarbeten på stadens försvarsanläggningar. Anledningen var framförallt den snabba utvecklingen av eldvapnen som gjorde det möjligt att skjuta kulor över längre avstånd. Tidigare hade Stadsholmen skyddats av vattnet mellan malmarna och staden, men nu krävdes ett nytt yttre försvar. Detta får bland annat till följd att stora resurser läggs ner på att bygga ett nytt yttre Södertorn med tillhörande vingmurar under ledning av stadsbyggmästare Per Månsson vid torget åren 1505–1508. Kostnaderna för det nya yttre Söderport blev höga, bland annat gick det åt mer än 70 000 tegel till murarna och närmare 11 500 fjälltegel till taken.[92]

Hållfastheten i den nya försvarslinjen prövades vid den danske kungen Kristian II anfall mot Stockholm sommaren 1518. Efter att först ha slagit läger på Norrmalm vid Brunkeberg flyttade Kristian sina styrkor till Södermalm. Den danska hären var stor med 5000 tyska legosoldater och 1000 utskrivna danska soldater. Därtill ingick en del danska adelsryttare och ett stort antal arbetsmannar för byggandet av förskansningar. Hur stor den danska hären var förstår man om man jämför med Stockholm befolkning vid samma tid som uppskattas till 5 000–6 000 människor, det vill säga lika många som den anfallande hären. Detta var även första gången som artilleri användes i större omfattning vid en belägring av Stockholm. Trots flera stormningar och beskjutning med kanoner mot Söderport under en hel månads tid lyckades danskarna dock inte slå hål på försvarsmuren. Sedan danskarna lidit nederlag vid ett antal slag i Stockholms närhet, bland annat på Valla äng mellan Årsta gård och Brännkyrka by, retirerade de till Södermalm. Stämningen i hären var dålig och de inhyrda tyska legoknektarna kritiserad öppet den militära ledningen för inkompetens, vilket bland annat resulterade i att de vägrade utföra en nattlig stormning som skulle ha omfattat 1000 man. De officerare som var närmast ansvariga avrättades men själva anfallet var tvunget att ställas in. Då även proviantenoch medlen till legoknektarnas månadslön började ta slut beslöt Kristian II att de skulle bryta upp från lägret. Den 7 augusti bröt den danska hären upp från Södermalm och marscherade mot flottan som låg i närheten. Överflyttningen till flottan skedde emellertid inte ostört utan skedde under kraftig beskjutning mot danskarnas båtar och skepp och det berättas att vattnet översållades med döda soldater. Dagen efter togs de döda soldaterna upp ur vattnet och fördes till Maria Magdalena kapell där de begravdes.[93]

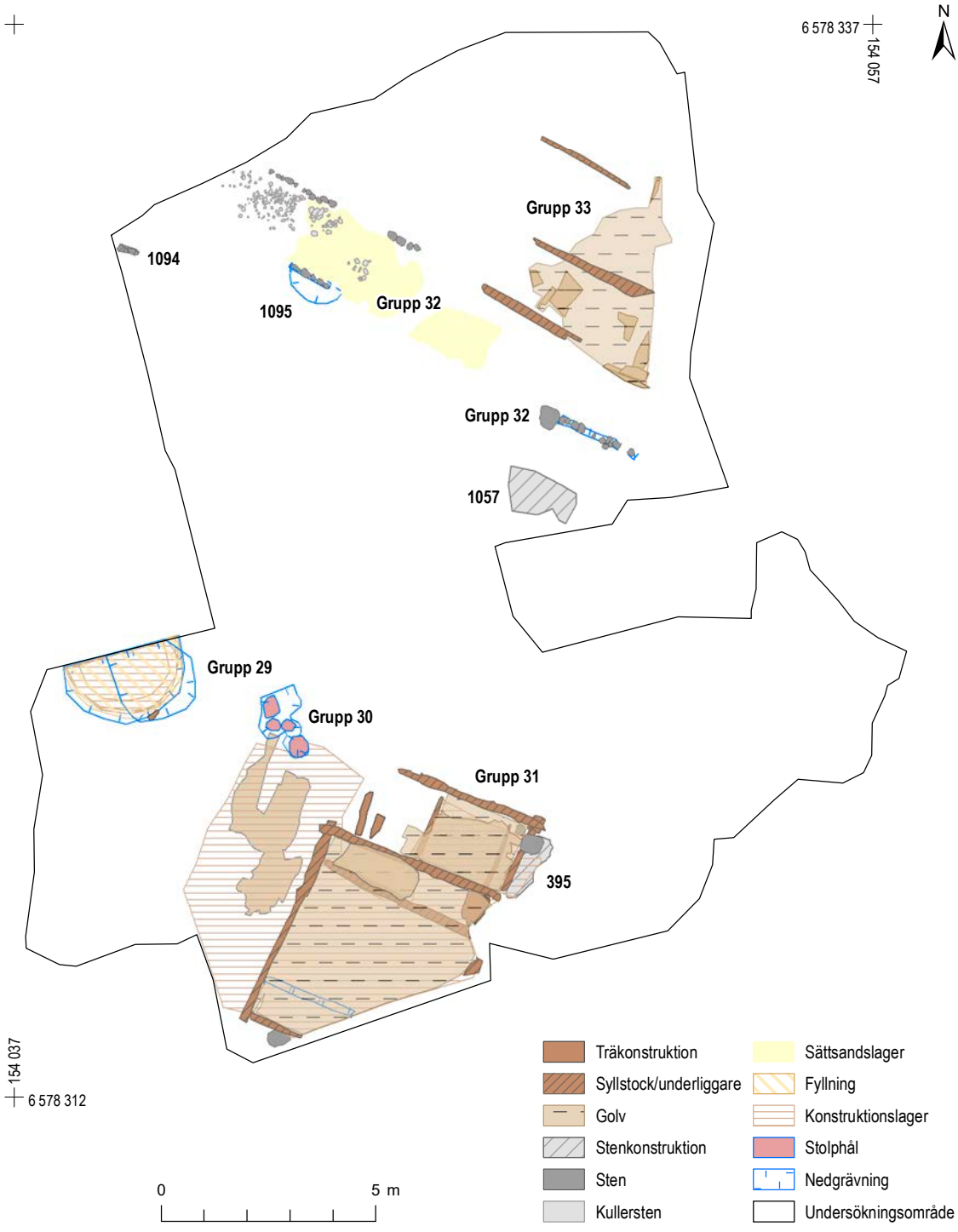
Två år senare var Kristian II tillbaka med en stor krigshär för att på nytt försöka erövra Stockholm. Denna gång planerades ett anfall både från land och från sjösidan. Planen var att anfallet till lands med rörliga styrkor skulle sysselsätta Sten Stures styrkor så pass mycket att den danska flottan fick fritt spelrum framför staden. De danska styrkorna passerade Sveriges gräns på två håll i söder och i sydväst i januari 1520. Efter ett misslyckat försök att fördröja den danska hären i Västergötland blev Sten Sture allvarligt skadad av en kula från en halvslana vid Bogesund och avled senare på väg mot Stockholm. Efter Sten Stures död gick aristokratin över till Kristian mot löften att behålla tidigare förmåner. Endast allmogen bjöd fortsatt motstånd men led ett stort nederlag vid långfredagsslaget vid Uppsala. Liksom 1518 valde Kristian att slå sig ner med sin belägringshär på Södermalm. För Stockholms försvar ansvarade Sten Stures änka Kristina Gyllenstierna. Inför den ankommande fienden förstärktes Söderport och murades igen. Denna gång gjordes inga försök att storma försvarsmurarna utan staden utsattes istäl-

let för ett bombardemang som förorsakade en hel del eldsvådor och materiella skador. Efter en lång belägring kapitulerar slutligen Kristina Gyllenstierna och den 7 september 1520 kunde Kristian II marschera in med sina trupper genom Söderport.[94] Två månader senare skedde de händelser som gått till historien som Stockholms blodbad då Kristian II lät avrätta omkring åttio personer ur adeln, kyrkan och Stockholms övre borgerskap på Stortorget. Bland dem som avrättades fanns Gustav Vasas far, riksrådet Erik Johansson (Vasa).

Redan i juni påföljande år hade Gustav Vasa samlat en stor här vid Stockholm. Detta var början på den sista belägringen av Stockholm, en strid som skulle komma att pågå i två år (1521–1523). Vid belägringen förstärkte danskarna stadens befästningar. Vid yttre Söderport byggdes ett bålverk och vid den inre restes ett blockhus där Söderbro kringbyggdes med timmer. Utanför Söderport grävdes en grav, föregångare till den vallgrav som Gustav Vasa senare lät uppföra. Gustav Vasa insåg efter ett antal stora förluster att Kristian II styrkor inte kunde besegras med allmogehärar. Vasa vänder säg till de rika köpmännen i Lübeck som lånar honom pengar så att han kan hyra fartyg och värva tyska knektar. Med en ny stark krigsmakt spärrar Vasas flotta av Stockholm från havet i november 1522 och hindrar därmed införsel av proviant och andra förnödenheter till de belägrade i staden. Det skulle dröja ända till juni 1523 innan danskarna kapitulerade och Gustav Vasa kunde rida in genom Söderport.[95]

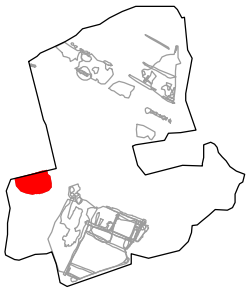
De många och långa striderna om Stockholm fick naturligtvis konsekvenser för boende och hantverkare på Södermalm. Långa perioder måste malmen ha varit mer eller mindre avbefolkad. Att så var fallet vittnar skotteböckerna om som visar att det inte fanns några skattebetalande på Södermalm mellan 1501–1504 och 1520–1524.[96]

En ny brunn grävs i sydväst och den äldsta fasen av gatan i nordöst–sydvästlig riktning anläggs.[97]

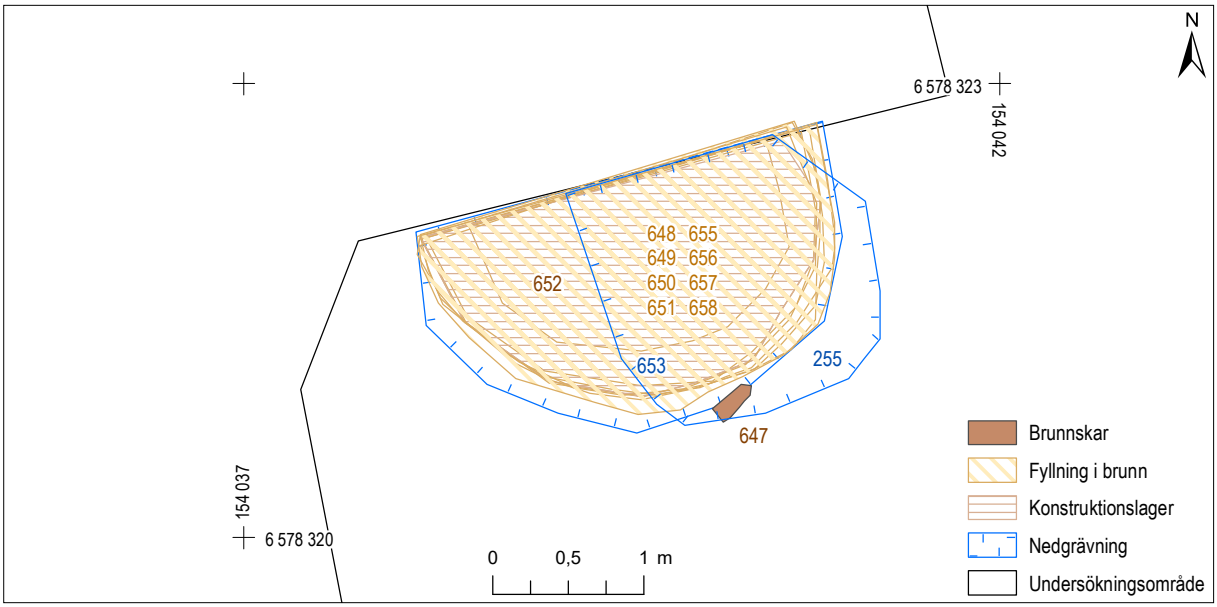
Figur 172. Fasplan över fas 6a (1485–1524). Skala 1:150.

Kontextgrupp 29. Brunn

Brunnen påträffades i den västligaste delen av undersökningsytan. Endast halva brunnen kunde dokumenteras i plan då den norra delen var skuren av en spont och var belägen utanför undersökningsområdet. Även tömningen av brunnen begränsades rejält på grund av överhängande rasrisk från en grusslänt i väster. Brunnsfyllningen grävdes för hand en dryg meter ner, resterande lager avsåg man att undersöka med hjälp av grävmaskin. Men då slänten började ge vika vid maskingrävningen fylldes brunnsgropen igen och lämnades.

Redan vid förundersökningen syntes brunnen som en markerad svacka i markytan.[98] Detta på en nivå som låg drygt två meter över själva brunnsnedgrävningen. Den undersökta delen av brunnen visar att den varit rund och ca 3 m i diameter. Runt nedgrävningen fanns rester efter en kraftigt förmultnad träkonstruktion som till stor del endast kunde ses som rester av träfibrer. Förmodligen utgör konstruktionen rester av plankfodring runt brunnsöppningen. Något brunnskar kunde inte iakttas men kan likväl ha funnits då brunnen inte kunde grävas i botten. I utfyllnadslagren påträffades relativt rikligt med fynd. Främst ben och keramik, men även en del glas.

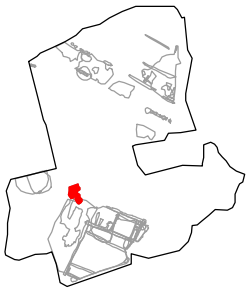
Figur 173. Plan över kontextgrupp 29. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
255	Nedgrävning
647	Träkonstruktion
648	Utfyllnadslager
649	Utfyllnadslager
650	Utfyllnadslager
651	Utfyllnadslager

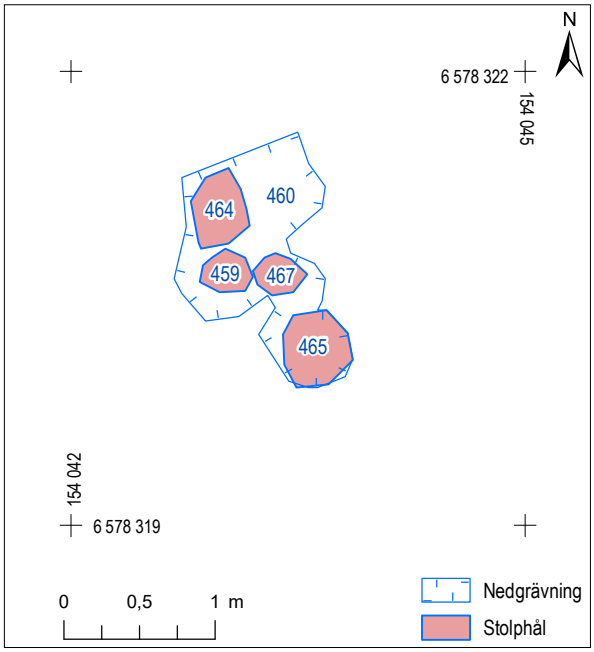
Kontextnummer	Kontext
652	Konstruktionslager
653	Nedgrävning
655	Utfyllnadslager
656	Utfyllnadslager
657	Utfyllnadslager
658	Utfyllnadslager

Figur 174. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 29.

Kontextgrupp 30. Hävarm till brunn

Mellan brunnen (kontextgrupp 29) och byggnaden (kontextgrupp 31) framkom en 0,9 x 1,7 m stor nedgrävning. I nedgrävningen som var 0,4 m djup påträffades fyra stolphål med en diameter av ca 0,35 m. Nedgrävningen var oregelbunden i plan och anpassad till stolparnas placering. Konstruktionen är svårtolkad men de nedgrävda stolparna skulle kunna vara spåren av en hävarm till brunnen som stolpats om vid flera tillfällen.

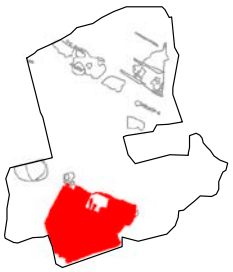

Figur 175. Plan över kontextgrupp 30. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
459	Stolphål
460	Nedgrävning
464	Stolphål
465	Stolphål
467	Stolphål

Figur 176. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 30.

Kontextgrupp 31. Byggnad

Konstruktionen utgörs av resterna av en nedbrunnen knuttimrad byggnad. Byggnaden har förmodligen haft ett utskjutande loft utmed norra gaveln. Den totala golvytan har uppgått till 31,5 m² (4,5 x 7 m) med ett större rum som varit 22 m² stort (4,5 x 5 m) samt en mindre öppen golvyta under loftet om ca 9 m² (2 x 4,5 m). Byggnaden var anlagd på ett upp till 0,05 m tjockt lerlager som täckte hela södra

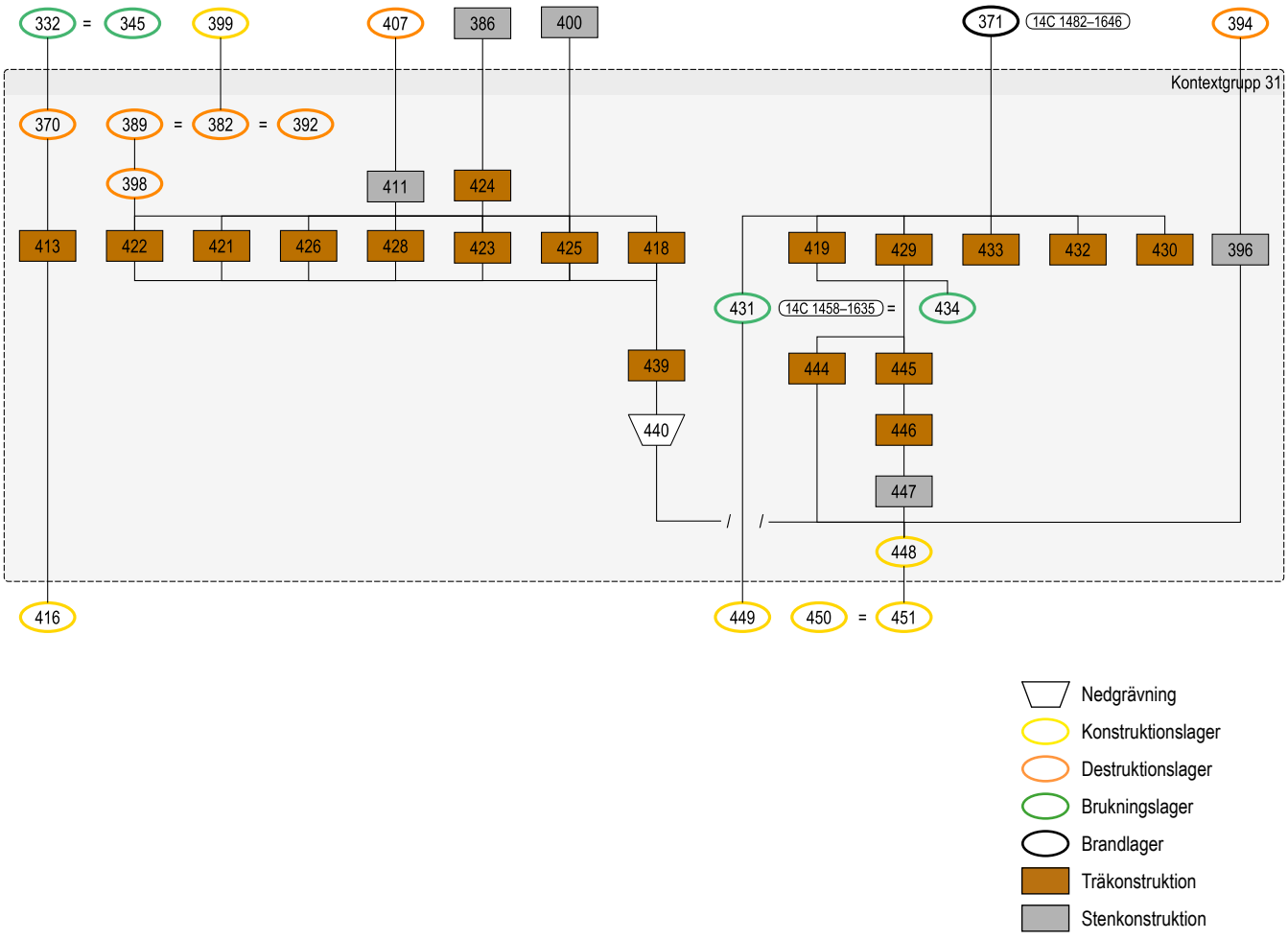

Figur 177. Plan över kontextgrupp 31. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
370	Brandpåverkad sand
382	Raseringslager
389	Raseringslager
392	Raseringslager
396	Tröskelsten
398	Raseringslager
411	Syllsten
413	Vägg
418	Konstruktionsdel
419	Konstruktionsdel
421	Syllstock
422	Syllstock
423	Syllstock
424	Golv
425	Syllstock

Kontextnummer	Kontext
426	Vägg?
428	Konstruktionsdel
429	Golv
430	Syllstock
431	Brukningslager
432	Syllstock
433	Syllstock
434	Golv
439	Underliggare
440	Nedgrävning för underliggare
444	Underliggare
445	Underliggare
446	Underliggare
447	Syllstensrad
448	Konstruktionslager

Figur 178. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 31.

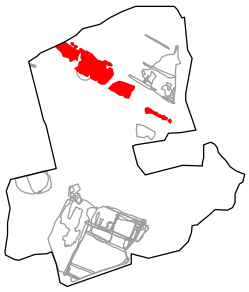
Figur 179. Matris över kontextgrupp 31.

delen av undersökningsytan och förmodligen lagts ut över hela tomten innan den bebyggdes.

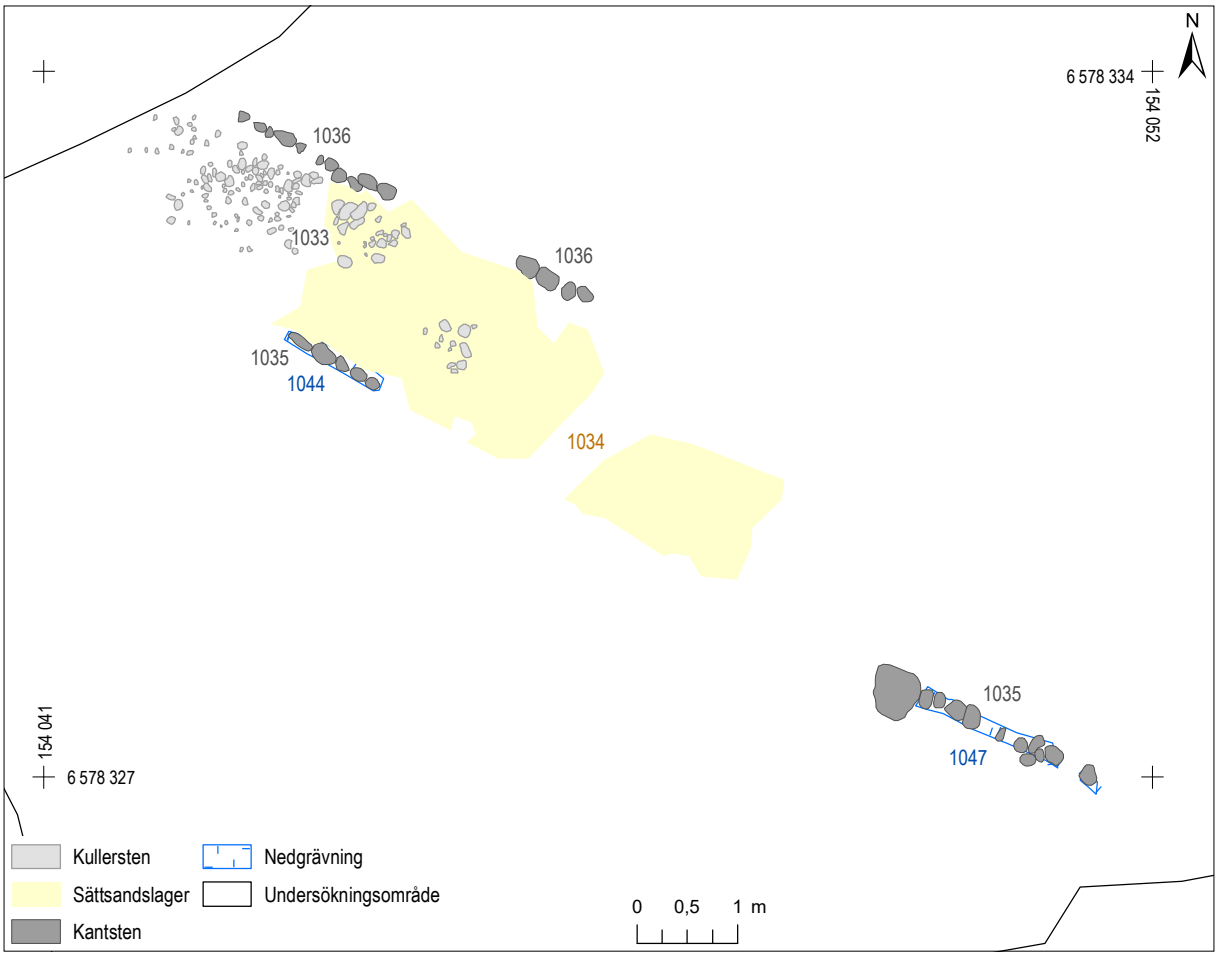
Hela byggnaden, som var orienterad i nordöst–sydvästlig riktning, vilade på syllstockar som nästan helt tycks ha lagts direkt på underliggande mark. Endast den yttre syllstocken till det golv som legat öppet under ett utskjutande loft låg på en syllstensrad. Större delen av byggnadens södra del kunde inte dokumenteras då den sträckte sig utanför undersökningsområdet, men en större, ca 0,5 m stor sten under den södra syllstocken visar att även den södra delen av byggnaden kan ha anlagts på syll. I flera av hörnen kunde man se att syllarna varit knuttimrade men på grund av träets dåliga bevarandegrad gick det inte att utläsa vilken teknik som använts i knutarna. Innergolvet bestod av återanvänt väggtimmer vilket visade sig genom att flera av plankorna hade äldre huggna urtag och hål. Det golv som antas ha legat under ett loft utgjordes av ca 0,2 m breda kluvor, vilka ovanligt nog lagts med den runda sidan uppåt. I det nordöstra hörnet av byggnaden fanns en 0,4 x 0,45 m stor sten med flat ovansida som fungerat som tröskelsten på vilken man klivit in i byggnaden från gatan som löpt längs byggnadens östra långsida (kontext 395). Förmultnade trärester efter 4–5 plankor påträffades väster om byggnaden och var förmodligen rester av en utfallen innervägg eller rester av ett tak. Ovanpå väggen fanns ett upp till 0,05 m tjockt sandlager som var tydligt brandpåverkat vilket skett då sanden använts vid släckningsarbetet.

Byggnadens konstruktion med ett utskjutande loft visar att den haft en övervåning. Frånvaro av eldstad visar att den troligen den fungerat som ekonomibyggnad. Fyndmaterialet från byggnaden var fåtaligt och bestod av spik, eldslagningsflinta, ett bryne och ett par keramikskärvor. Efter att byggnaden brunnit ner har den täckts med ett raseringslager som till stor del innehöll krossat tegel och kalkbruk. Detta lager har tolkats komma från ett bostadshus som stått längre västerut på samma tomt, utanför undersökningsområdet, men som ödelagts i samma brand. Två ^{14}C-prov togs från byggnaden. Det ena provet daterades till 1458–1635, det andra till 1485–1650 (95,4 % sannolikhet).

Kontextgrupp 32. Gata

I den norra delen av undersökningsytan påträffades en fragmentarisk kullerstensgata som sträckte sig diagonalt över ytan i en nordväst–sydöstlig linje. Gatan uppmättes till en längd av 11,8 m och bevarade kantstenar visade att den varit 1,7 m bred. Kullerstenarna som var satta i gulbrunt grus var 0,05–0,10 m stora. Längs vissa partier fanns rester av gatans begränsning bevarad i form av större kantstenar i storleken 0,10–0,25 m. De södra kantstenarna var anlagda i en 0,2 m bred och 0,05 m djup ränna.

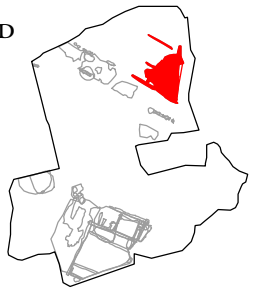

Figur 180. Plan över kontextgrupp 32. Skala 1:75.

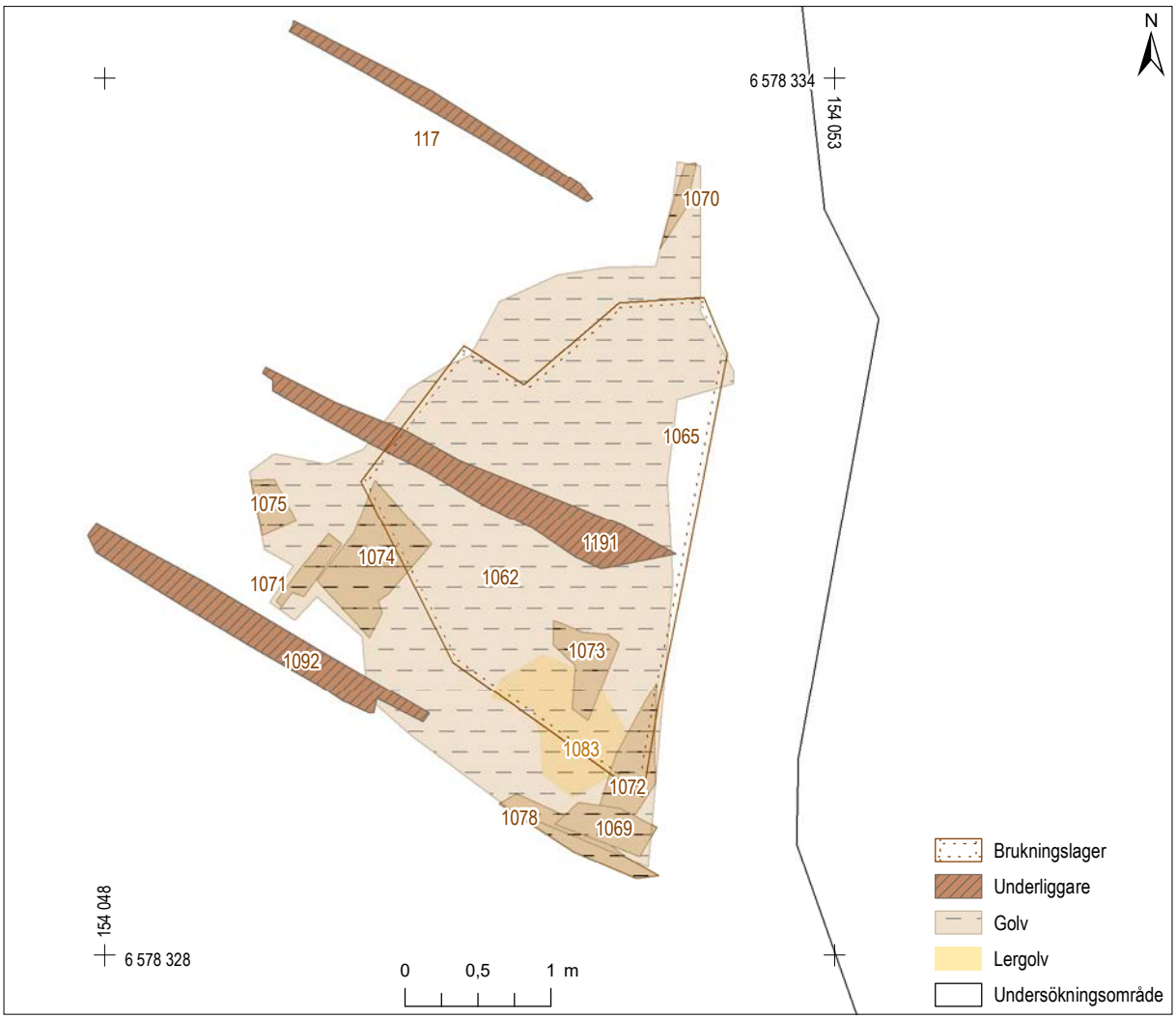
Kontextnummer	Kontext
1033	Kullerstensbeläggning
1034	Sättsandslager
1035	Kantstenar
1036	Kantstenar
1044	Nedgrävning
1047	Nedgrävning

Figur 181. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 32.

Kontextgrupp 33. Byggnad

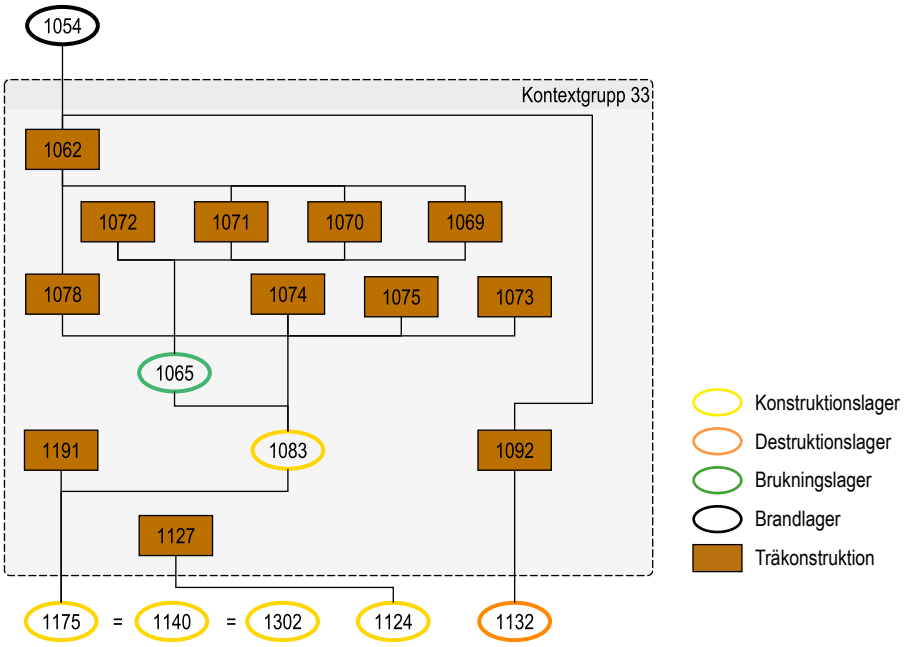
Den mycket fragmenterade byggnaden framkom i den nordöstligaste delen av den undersökta ytan. Huvuddelen av byggnaden låg i den sättning som uppstått efter igenfyllningen av brunnen kontextgrupp 14 under 1380-talet (fas 4d). En försvårande omständighet vid tolkningen av de olika konstruktionsdelarna som påträffades var att detta område var stört av injekterad betong i samband med tidigare spontning. Av byggnaden återstod tre underliggare orienterade i nordöst–sydvästlig riktning. Förkolnade delar av ett plankgolv visade att den härjats av brand. De bevarade plankorna hade en bredd av 0,2–0,3 m och var ca 0,03 m tjocka. Byggnaden har varit minst 4,4 x 5,3 m stor. Den östra delen var skuren av källaren kontextgrupp 64.

Figur 182. Plan över kontextgrupp 33. Skala 1:50.

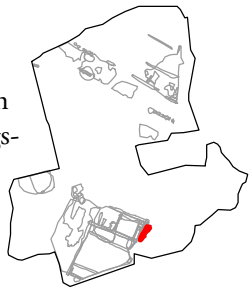
Kontextnummer	Kontext
1062	Golv
1065	Brukningslager
1069	Golv
1070	Golv
1071	Golv
1072	Golv
1073	Golv
1074	Golv
1075	Golv
1078	Golv
1083	Golv
1092	Underliggare
1127	Underliggare
1191	Underliggare

Figur 183. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 33.

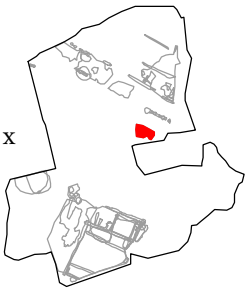
Figur 184. Matris över kontextgrupp 33.

Kontext 395. Gata

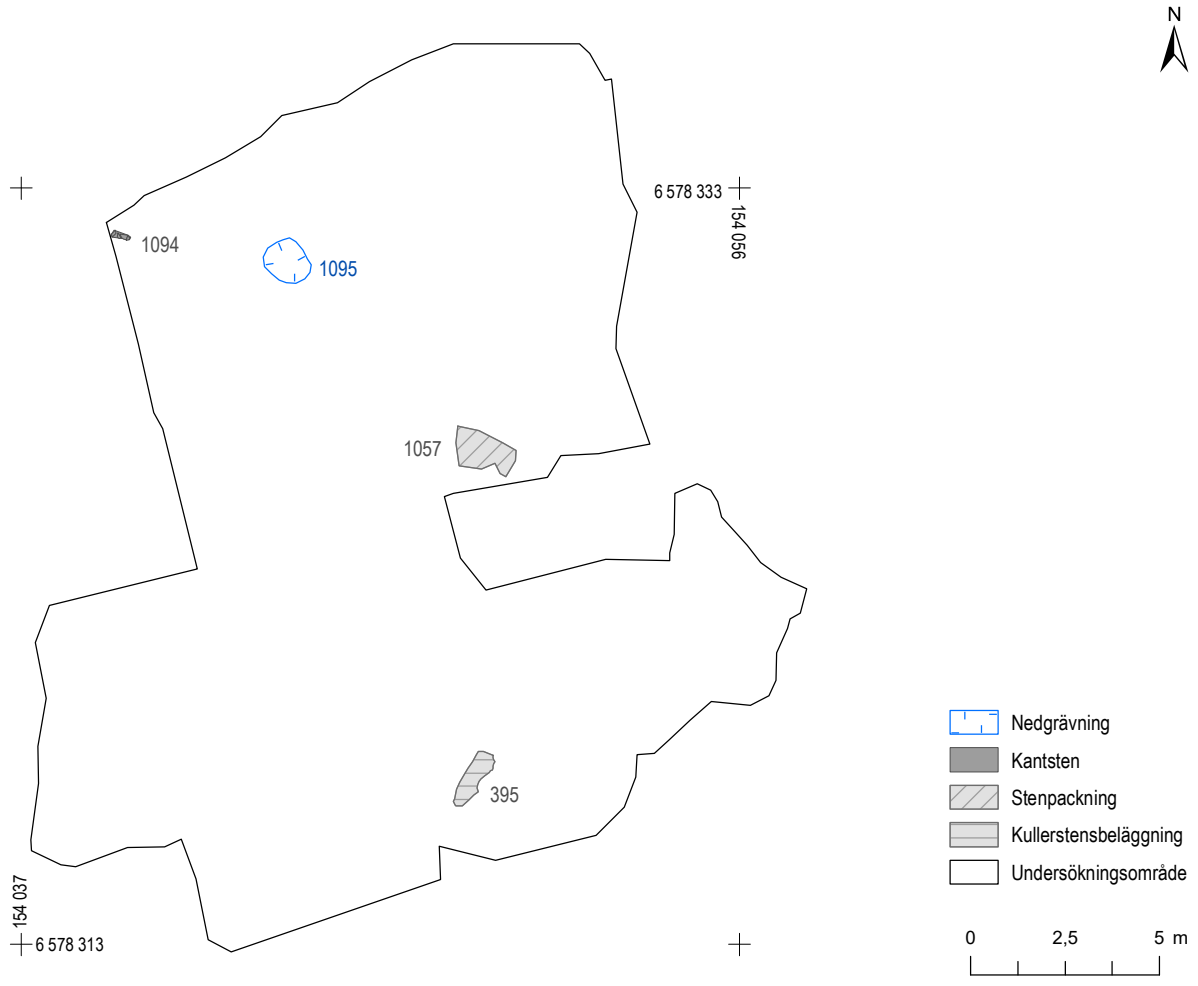

Anläggningen framkom i den sydöstra delen av undersökningsytan och utgjordes av en kraftigt skadad kullerstensbelagd gata som löpt i nordöst–sydvästlig riktning. Gatan kunde följas längs en sträcka av 3 m och dess största bevarade bredd var 0,55 m. I den norra delen var gatan störd av en nedgrävning (420). Stenläggningen bestod huvudsakligen av rundade stenar som var mellan 0,05–0,15 m stora, mellan och under stenarna fanns rester av sättsand. Den östra delen av gatan hade förstörts i samband med att källaren kontextgrupp 64 byggts.

Kontext 1057. Stenpackning

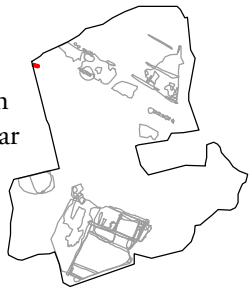

Kontexten utgjordes av en 1,3 x 1,6 m stor ansamling av 0,10–0,25 m stora stenar som låg upp mot den södra sidan av gatan kontextgrupp 32. Stenpackningen skulle kunna vara rester av sten som plockats från gatan när den togs ur bruk men tolkningen är osäker.

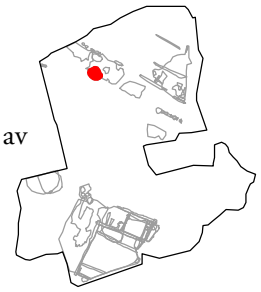
Figur 185. Plan över kontext 395, 1057, 1094 och 1095. Skala 1:200.

Kontext 1094. Stenrad

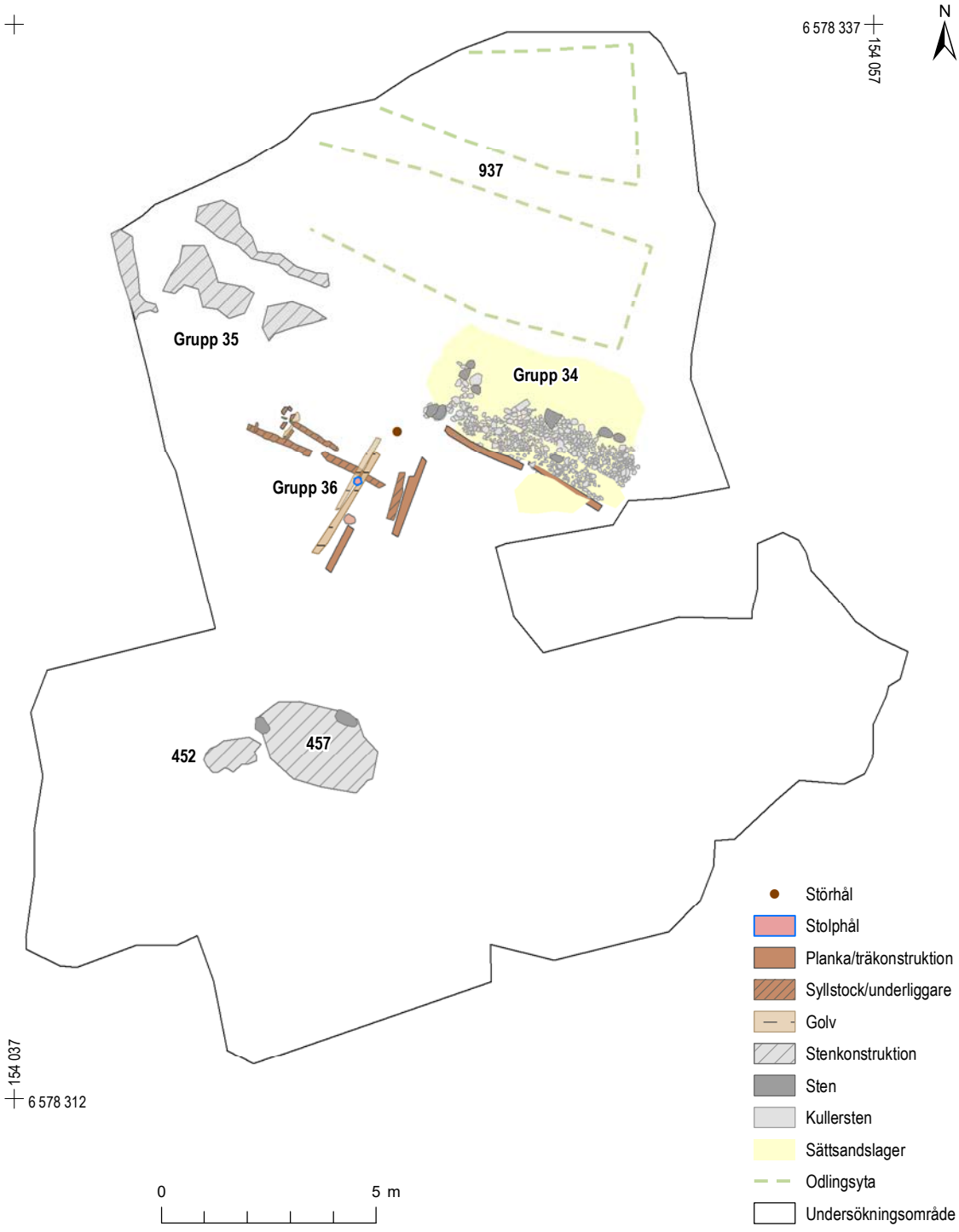
Kontexten bestod av en 0,5 m lång och 0,2 m bred rad av stenar med en storlek av 0,1–0,2 m. Stenraden skars av sponten i väster. Syftet med konstruktionen är oklart.

Kontext 1095. Nedgrävning

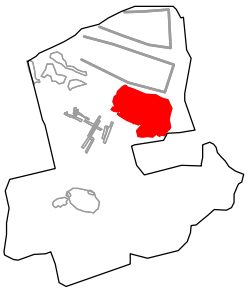
Konstruktionen utgjordes av en rundoval 1 x 1,35 m stor och 0,45 m djup nedgrävning med lerklädda kanter. Nedgrävningen låg delvis under gatan kontextgrupp 32 och var fylld med delar av brand- och raseringslagret 1052. Funktionen är oklar.

Nordligaste tomten används som odlingsyta, förtätad bebyggelse i söder.

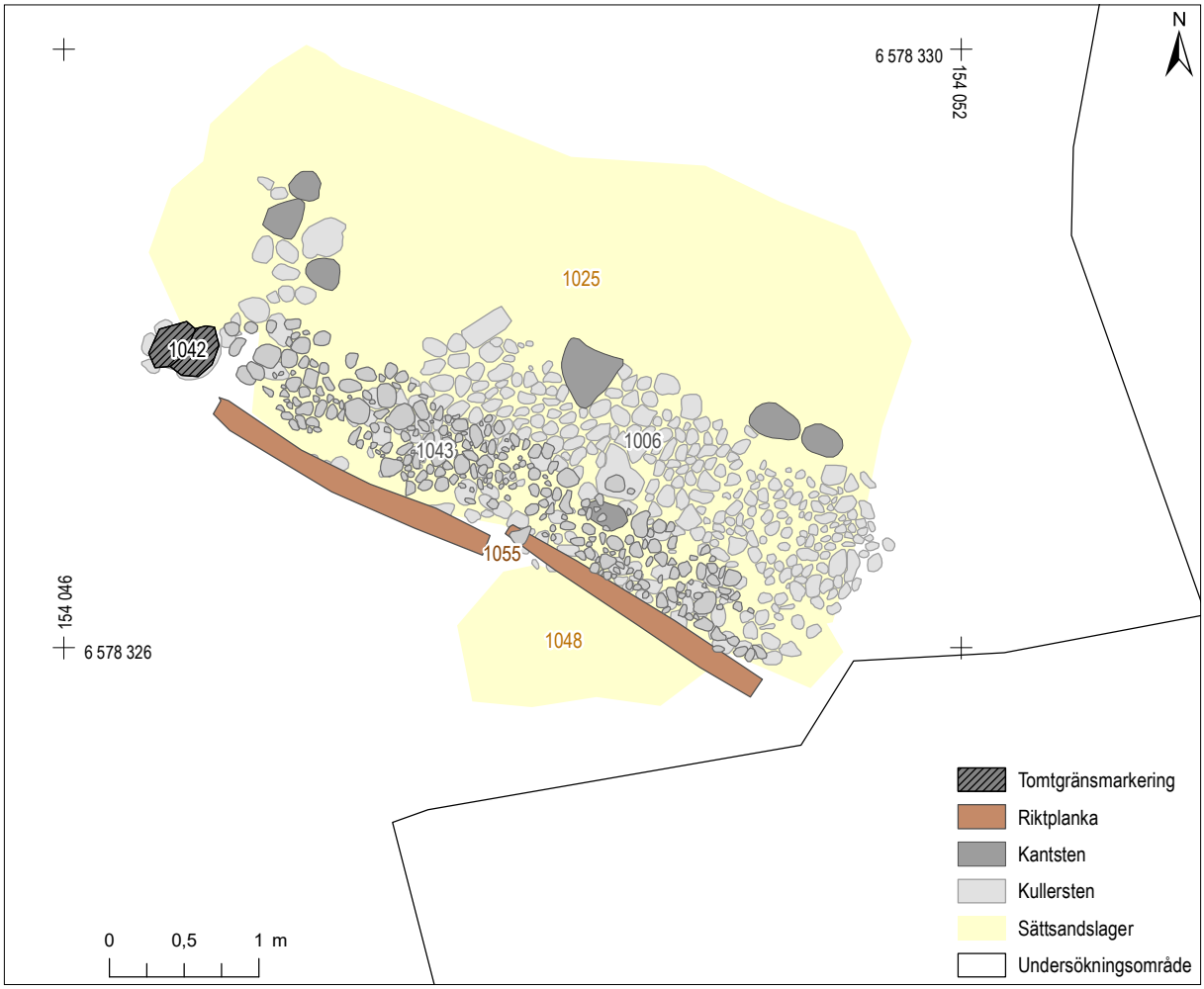

Figur 186. Fasplan över fas 6b (1485–1524). Skala 1:150.

Kontextgrupp 34. Gata

Kontexten utgjordes av en 5,45 m lång och 3 m bred rest av en kullerstensbelagd gata orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. I den södra kanten av gatans västliga begränsning fanns två på högkant ställda större stenar. Stenarna var mellan 0,3–0,4 m höga och anlagda i samma sättsand som gatubeläggningen. Stenarna har tolkats som en tomtmarkering.

Figur 187. Plan över kontextgrupp 34. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
1006	Kullerstensbeläggning
1025	Sättsandslager
1042	Tomtmarkering
1043	Kullerstensbeläggning
1048	Sättsandslager
1055	Riktplanka

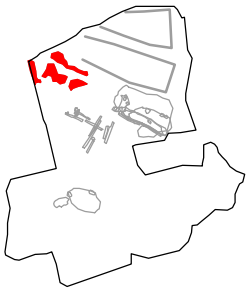
Figur 188. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 34.

Gatubeläggningen bestod av rundade kullerstenar i storleken 0,05–0,20 m. Längs gatans södra begränsning påträffades två sammanlagt 4 m långa och 0,1 m breda plankor på högkant vars syfte har varit att hålla samman sättsanden. Här fanns också en undre stenpackning (1043) under gatubeläggningen. Packningen har tolkats som ett stabiliserande skikt för gatan men kan även vara en rest av tidigare gatubeläggning.

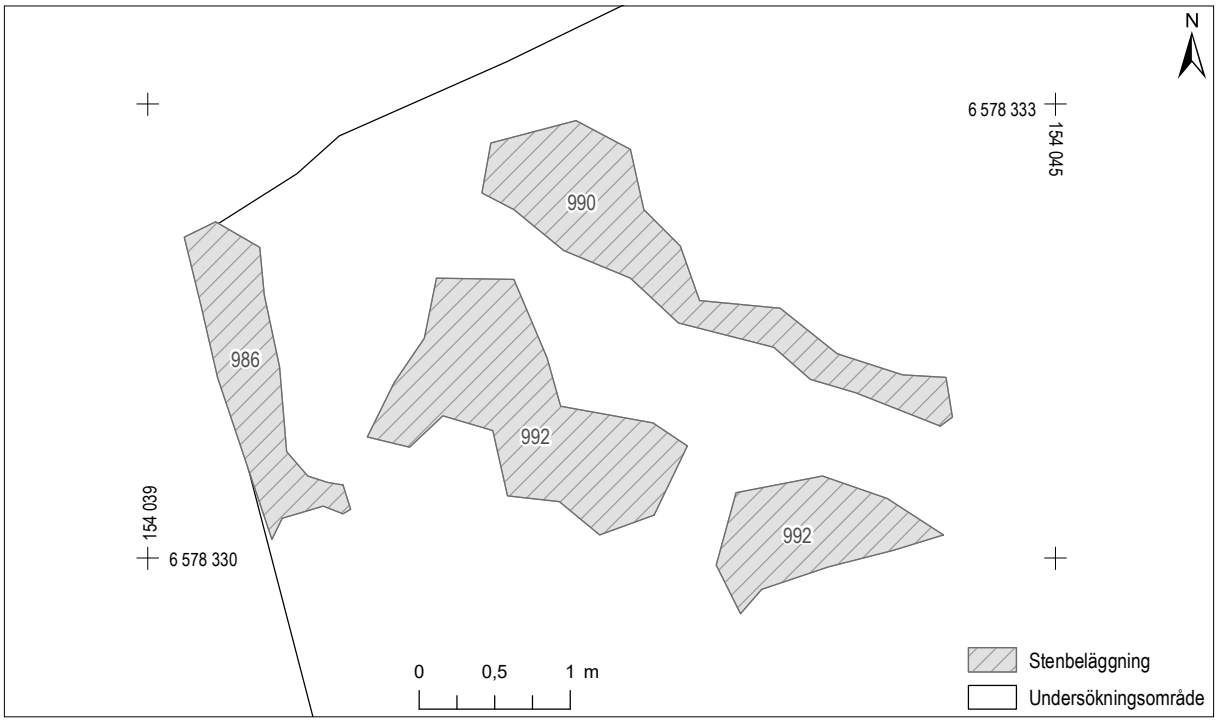

Figur 189. Denna på högkant ställda sten markerade en tomtgräns som placerats intill gatan.

Kontextgrupp 35. Stenbeläggning

I den västra delen av undersökningsområdet framkom en fragmentarisk glest lagd och delvis uppriven stenläggning. Stenläggningen täckte en yta av ca 2,3 x 5,3 m och bestod av 0,05–0,10 m stora rundade stenar. Stenbeläggningen skulle kunna utgöra en fortsättning på gatan kontextgrupp 34 som påträffades längre österut.

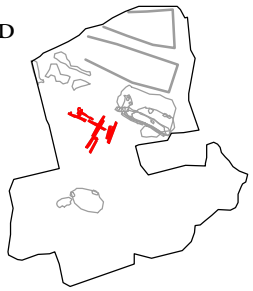

Figur 190. Plan över kontextgrupp 35. Skala 1:50.

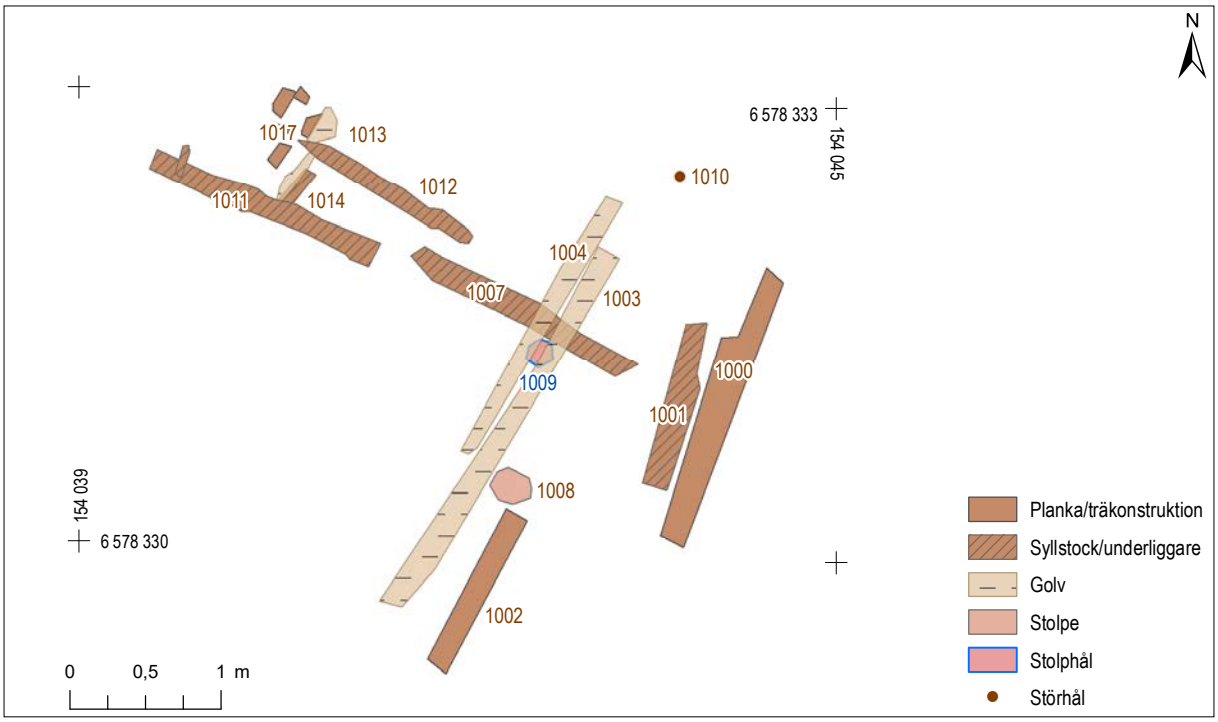
Kontextnummer	Kontext
986	Stenbeläggning
990	Stenbeläggning
992	Stenbeläggning

Figur 191. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 35.

Kontextgrupp 36. Byggnad

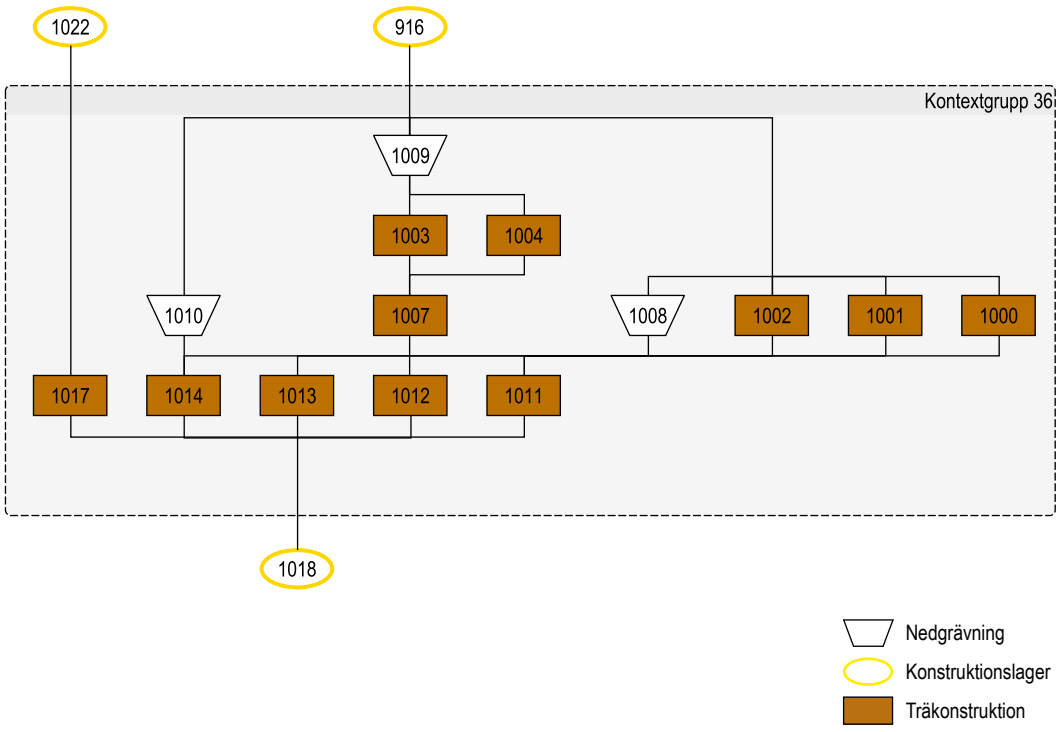
Söder om gatan kontextgrupp 35 påträffades resterna av en nedbrunnen byggnad. Brandskadade byggnadsdelar påträffades inom en yta av 6,5 x 8,5 m. De bevarade delarna visade att byggnaden haft ett golv av plankor orienterade i nordöst–sydvästlig riktning som vilat på stockar som utgjort underliggare. I byggnaden framkom även två stolphål och en stolpe vilkas funktion är osäker och det kan inte uteslutas att de inte hör till konstruktionen.

Figur 192. Plan över kontextgrupp 36. Skala 1:50.

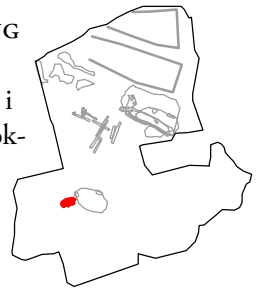
Kontextnummer	Kontext
1000	Planka
1001	Stock
1002	Planka
1003	Golvplanka
1004	Golvplanka
1007	Underliggare
1008	Stolpe
1009	Stolphål
1010	Stolphål
1011	Syllstock
1012	Syllstock
1013	Planka
1014	Syllstock
1017	Plankor

Figur 193. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 36.

Figur 194. Matris över kontextgrupp 36.

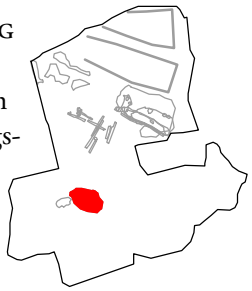
Kontext 452 Stenläggning

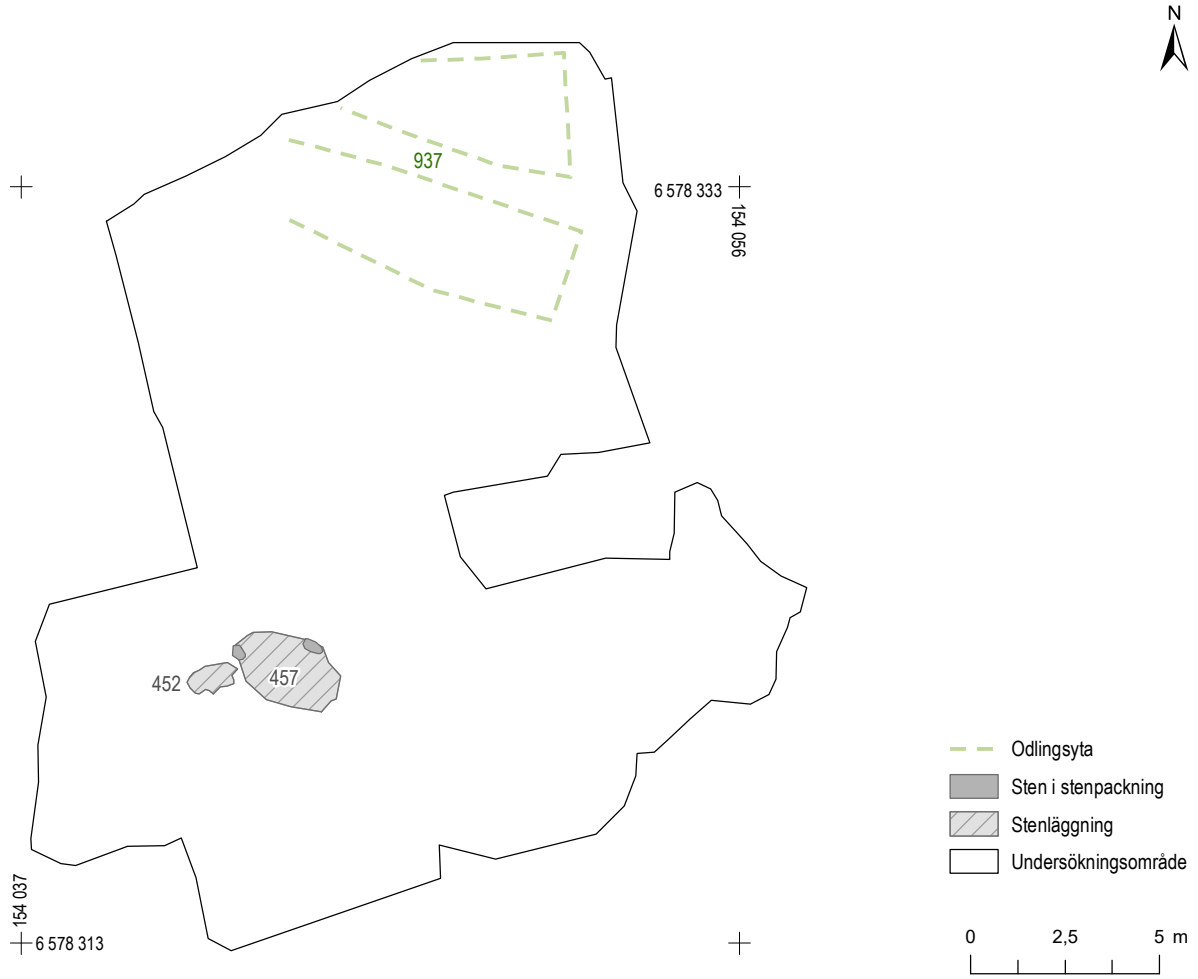
Stenläggningen var placerad i den södra delen av undersökningsområdet intill stenläggningen 457. Den var kraftigt skadad och den bevarade delen var endast 0,45 x 0,80 m stor. Stenmaterialet bestod av 0,05–0,35 m stora stenar.

Liksom stenläggningen 457 var den anlagd direkt på utfyllnadslagret 450 och det är möjligt att de båda stenläggningarna ursprungligen utgjort delar av en gårdsplan väster om byggnaden kontextgrupp 36.

Kontext 457 Stenläggning

Kontexten påträffades i den södra delen av undersökningsområdet och bestod av en 1,8 x 3,4 m stor enskiktad stenläggning. Stenläggningen var anlagd direkt på utfyllnadslagret 450 och bestod av ett stenmaterial som till största delen utgjordes av 0,1 m stora stenar men det fanns även ett par större stenar som var 0,5–0,6 m stora.

Figur 195. Plan över kontext 452, 457 och 937. Skala 1:200.

Kontext 937 Odlingsbädd

Vid undersökningen framkom en odlingsbädd som täckte hela den norra ytan av undersökningsområdet. Odlingsbädden var 9,1 x 11,3 m stor (ca 100 m^2) men hade varit större då det skars av en spont i norr och av nedgrävningen för en källare i öster (kontextgrupp 64). Tjockleken på lagret varierade från 0,10 m till 0,35 m. I odlingsbädden kunde två avlånga odlingsbaljor orienterade i nordväst–sydöstlig riktning urskiljas vilka åtskildes av en mindre gång. Genom att anlägga avlånga odlingsbäddar med en gång i mellan kunde man nå inom hela odlingsytan från två håll utan att behöva trampa i den.

Odlingsjorden hade en tydlig bearbetad smulstruktur och hade berikats med hushållsavfall och andra näringshöjande material som kodynga och latrin. Detta visade sig bland annat i att hushållsavfall med keramik och ben hade blandats ner i jorden. Efter det att odlingen upphört hade lagret jämnats ut och spritts över en större yta.[99]

Noter

1 F:937:33386:1.
2 F:1077:36017:1.
3 F:371:18117:5.
4 Till exempel F:968:34575:7 och F:993:34121:1.
5 F:371:18117:8 och F:1108:36764:8.
6 F:1031:35075:5.
7 Till exempel F:968:34575:7 och F:1018:34582:1.
8 F:1052:26442:1.
9 F:1049:35511:1.
10 F:940:33174:1.
11 F:937:33386:12.
12 F:1056:35876:2.
13 F:371:18117:2 och F:412:18489:5.
14 Hurst et al. 1986:128f.
15 Broberg m fl. 1982b:198ff.
16 Texten utgår från Georg Haggréns glasanalys, bilaga 1.
17 Se skede 2 samt Georg Haggréns glasanalys, bilaga 1.
18 Henricson 2003:109.
19 F:651:24320:1-2, 653:25340:3-5.
20 Kontextgrupp 29.
21 F:653:25340:1, 1018:34967:1.
22 Gaimster 2002:202ff.
23 Arkeologikonsult, rapport i manus.
24 993.
25 F:993:34121:7
26 Århem 2006:115ff, Århem 2007:109.
27 937.
28 F:937:33386:1.
29 Se Georg Hagréns glasanalys, bilaga 1.
30 F:937:33388:2, 1049:35368:1.
31 F:937:33388:3.
32 F:937:33388:4.
33 Bilaga 2.
34 F:1063:35804:1, F:1108:36763:4.
35 Exempel på dessa är F:648:25275:1, F:650:25298:2 och F:1108:37716:1.
36 937.
37 F:937:33039:1.
38 Vasamuset. https://digitaltmuseum.se/011024786593/bradspel.
39 F:1031:35076:1.
40 371.
41 F:1031:35510:1.
42 Häggström 2003:48ff.
43 F:1031:35508:1.
44 F:968:34148:1.
45 937.
46 F:937:33040:1.
47 Weidhagen-Hallerdt 1991:100.
48 Weidhagen-Hallerdt 1992:85.
49 Sandstedt 1982:261f.
50 Jacobzon & Sjögren 1982:121ff, figur 75, Sandstedt 1982:262.
51 F:655:25405:3 (intakt), F:1016:34510:7 (med avbruten tånge).
52 Ahnlund 1953:232.
53 Koppe 1981:107ff. Koppes artikel är ett exempel på innehållet som berör Stockholm i de handlingar från Hansan som förvaras i Lübecks stadsarkiv.
54 Se Dahlbäck 1995:61ff, 189 för en genomgång om vad de olika böckerna innehåller och vilka årgångar som finns bevarade.
55 Hildebrand & Bratt 1913:3. Dahlbäck 1995:24. Stockholms äldsta kända privilegiebrev var utfärdat av Kung Magnus 1336. Brevet är förlorat och innehållet okänt.
56 Hildebrand & Bratt 1913:3f, Eklund 1981:9.
57 Hildebrand & Bratt 1913:10.
58 Hildebrand & Bratt 1913:13.
59 Munthe 1959:28.
60 SDHK 21653, SDHK 21551, SDHK 23479, SDHK 24775, SDHK 25414, SDHK 25367, SDHK 27585, SDHK 28003, SDHK 28050, SDHK 28465.
61 SDHK 21551.
62 SDHK 280003, SDHK 28050.
63 Stahre m fl 2005:281.
64 Hansson 1956:178.
65 Munthe 1959:31ff.
66 Ahnlund 1953:190, 294ff, Munthe 1959:31ff.
67 Ahnlund 1953:297, Munthe 1959:28ff.
68 Schück 1951:391.
69 Ahnlund 1953:302, Munthe 1959:28ff.
70 Bihang Nr. 33 1946:4, Ahnlund 1953:478, Munthe 1959:29, Söderlund & Hjulhammar 2007:20.
71 http://www.stockholmskallan.se/Soksida/Post/?-nid=16480.
72 Ahnlund 1953:478f. Munthe 1959:29. Ahnlund uppger ingen källa till sin uppgift om Klara klosters tegelbruk vid Kvarnberget.
73 Ahnlund 1953:478.
74 Axel-Nilsson & Hansson 1940:23.
75 Axel-Nilsson & Hansson 1940:3
76 Hildebrand & Bratt 1913:3f, Eklund 1981:9.
77 Hallerdt 1999:104.
78 Berg 1932:183.
79 Munthe 1959:29.
80 Stahre m fl. 2005:284.

81 Nordberg 1935:12, Hansson 1956:172ff, Söderlund & Hjulhammar 2007:14, Bergman & Söderlund 2012:12ff. Se Hansson 1956:21, Bild 5 för en översikt över försvarsanläggningarna vid Söderström.

82 Nordberg 1935:46, Schück 1951:198f.

83 Hansson 1956:175ff.

84 Nordberg 1935:12, Hansson 1956:172f. Nordberg vill förlägga yttre Söderports tillkomsttid till de oroligheter som uppstod kring Stockholm i samband med Engelbrektupproret (1434-1436) vilket tillbakavisas av Hansson som hänvisar till skriftliga källor som påvisar att det fanns dubbla torn redan år 1427 och sannolikt även tidigare.

85 Hansson 1956:177f.

86 Lager 1962:78.

87 Lundmark 1934:19.

88 Ahnlund 1953:359, 477.

89 Schück 1951:59, Sjödén 1953:45.

90 Schück 1951:432.

91 Munthe 1959:25ff, Bergman 2009:5ff.

92 Hansson 1956:177ff, bild. 52.

93 Lundmark 1934:15, Ahnlund 1953:442ff, Hansson 1956:182ff, Munthe 1959:35ff, Palme 1964:70ff, Dahlbäck 1995:87.

94 Palme 1945:183ff, Palme 1964:70ff

95 Corin 1928:120ff, Palme 1964:81ff.

96 Lundmark 1934:15.

97 Kontextgrupp 32.

98 se Hedlund 2015:10.

99 Bilaga 5.

Skede 4, 1524–1554 (fas 7–10)
Försvaret av Stockholm förstärks

Några få månader efter Gustav Vasas intåg i Stockholm på midsommardagen 1524 rasade det inre försvarstornet och föll ner i Söderström. Inre Söderport återuppbyggdes och förseddes med vingmurar. Detta var inledningen på de stora arbetena med att förstärka Stockholms försvar som pågick under hela Vasas regeringstid. Som ett led i detta lät Vasa redan 1527 riva kyrkorna på malmarna eftersom de ansågs kunna användas som skydd för belägrande styrkor.

Efter att Gustav Vasa kom till makten ökade bebyggelsen kraftigt på Södermalmstorg. På den norra delen av undersökningsområdet uppförs mycket tätt stående magasinsbyggnader, till stor del byggda med återanvänt trä från äldre byggnader. Inte bara gamla byggnadsdelar användes, i en av de större byggnaderna hade man använt vad man kom över till golvläggningen. Vid sidan av gamla plankor hade man använt störar, en sex meter lång båtsida och till och med en grisho som vänts uppochned för att få en jämn yta. På den södra delen av området fanns en tydlig gårdsstruktur med ett bostadshus som förmodligen varit murat och tillhörande kokhus samt ett fähus. Flertalet av byggnaderna som uppfördes under den här perioden hade en kort livstid men ersattes snabbt av nya.

Under en trettiooårsperiod frodas bebyggelsen på Södermalmstorg men drabbas flera gånger av bränder. Av de sammanlagt sexton byggnader som påträffades vid undersökningen hade inte mindre än nio brunnit ner, vilket också förklarar de täta bebyggelseskikten. När Gustav Vasa 1544 bestämmer sig för att bygga en helt ny försvarsanläggning på Södermalm blir all bebyggelse intill vallgraven avhyst. Den nya försvarsanläggningen förläggs betydligt längre söderut än den gamla yttre Söderport (som hädanefter kallas Mellanporten) och utgjordes av en djup och bred vallgrav med vallbro och innanför denna låg försvarsverket, den så kallade rondellen.

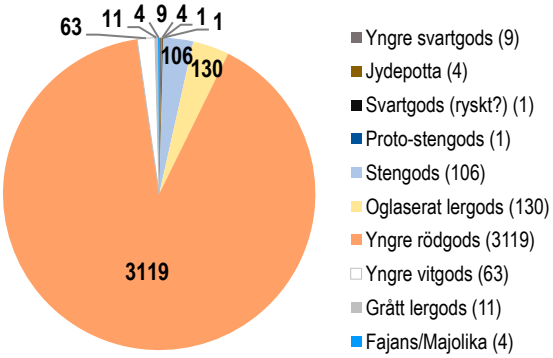
Den södra delen av vallgraven kom att ligga endast något tiotal meter norr om bebyggelsen i undersökningsområdet. Detta innebar att bebyggelsen på Södermalmstorg avhystes ännu en gång och att hela det tidigare bebyggda området täcktes med ett upp till två meter tjockt lager med grus. Gruset kom från grävandet av vallgraven och användes för att modellera om hela topografin runt den nya yttre Söderport.

Fynden cirka 1524–1554

Under perioden 1524–1554 (fas 7–10) så kan vi se stora förändringar inom bordskulturen. Rödgodskeramiken får sitt definitiva genombrott vilket får tillföljd att antalet kok- och uppläggningskärl ökar och blir mer varierat. Dryckesbärgare av glas blir mycket vanligare och vi ser även de första glasflaskorna bland fynden.

HUSGERÅD

Keramik
Keramikfynden från faserna 7–10 härrör från 1500-talets andra kvartal och totalt handlar det om 3448 skärvor med en vikt av ca 86 kg. Blyglaserade keramikkärl av typen yngre rödgods är helt dominerande från och med denna tid, totalt 3119 skärvor som i mängd utgör 90 % av all keramik under denna tid. Bordskärl av stengods lever dock kvar och utgör ca 3 % av keramiken (106 skärvor). Av yngre svartgods finns 13 skärvor, av yngre vitgods 63 skärvor och av oglaserat lergods 130 skärvor. I mindre mängd finns skärvor av grått lergods (11 stycken), fajans (4 stycken) och svartgods (1 styck).

Figur 196. Antal skärvor per godstyp från faserna 7–10 (1524–1554). Det yngre rödgodset har helt tagit över rollen som hushållens primära keramik.

I den yngre svartgodskeramiken finns några skärvor av Danska ”Jydepottor”, det vill säga grytor som tillverkats på gårdar i Jylland och Fyn. Denna produktion var en viktig binäring för bönderna och arbetet utfördes gemensamt. Kvinnorna utförde själva formningen av keramiken som gjordes för hand utan drejskiva och bränningen av keramiken, mannen införskaffade leran och torv som bränningsmaterial, samt skötte försäljningen av kärlen som ofta skedde direkt till handelsmän och handelsskepp. Jydepottorna kommer från faserna 9–10 vilken ger en datering till 1544–1554, något som stämmer väl med tidigare uppfattning att kärltypen dyker upp i Stockholm runt 1500-talets mitt.

En intressant svartgodsskärva kommer från ett kärl som kan vara tillverkat i Ryssland.[1] Skärvan är från fas 9 (1544–1548) och har liknande godskaraktär som rysk keramik hittad i kvarteret Svalan på Norrmalm, daterad där till 1560–1580.[2]

Det grå lergodset utgörs av 11 skärvor från krukor tillverkade i Polen, eller möjligtvis i Nordtyskt närområde. Det rör sig om hänkelförsedda krukor med plan botten och målad dekor och i ett fall med fläckar av blyglasyr på ytan.[3] Keramiktypen har tidigare konstaterats förekomma i Stockholm under 1500-talets andra hälft och 1600-talets början. Men med dessa fynd går det att fastslå att den med säkerhet förekommer i Stockholm redan under 1540-talet.

Stengodsmaterialet innehåller liksom i tidigare faser många kärl från Siegburg, även blyglaserade Siegburgkrus.[4] De kommer från fas 7–8 och härrör således från perioden 1524–1544. Fynden tycks visa på att blyglaserat stengods lever kvar en bit in i 1500-talet.

I övrigt så förekommer stengodskärl från tillverkningsorter som Köln, Frechen, Raeren, Duingen och Waldenburg bland fynden. En del dryckeskrus har pålagda reliefdekorer i form av slingrande grenar med blommor, ekollon och blomblad. Ett krus är ett Bartmannkrus med ett skäggigt ansikte.

I fyndmaterialet från faserna 9–10 (1544–1554) finns fyra mycket små fajansskärvor som trots sin ringa storlek är väldigt intressanta. Förekomst av fajanskärl i lager från denna tid är ovanligt i Stockholm. Två av skärvorna härrör från dryckeskrus av en typ som ofta omnämns som ”*Malling jugs*”.[5] Beteckningen härstammar från ett tidigt dokumenterat krus från en kyrka i West Malling i England. Krusen har starkt färgade glasyrer och forskare trodde tidigare att de var tillverkade i England. Det var nämligen just där sådana kärl fanns kvar i museer och andra samlingar. Men idag vet man genom kemiska analyser att de framställts i Belgien och Nederländerna, och man har också där under de senaste åren hittat sådana krus vid arkeologiska utgrävningar. Speciellt orten Antwerpen har haft en framträdande roll vad

F:229:13207:3

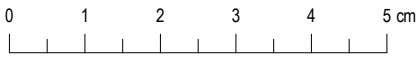
F:205:12575:1

Jydepotta hittad i Kv Mercurius i Gamla Stan

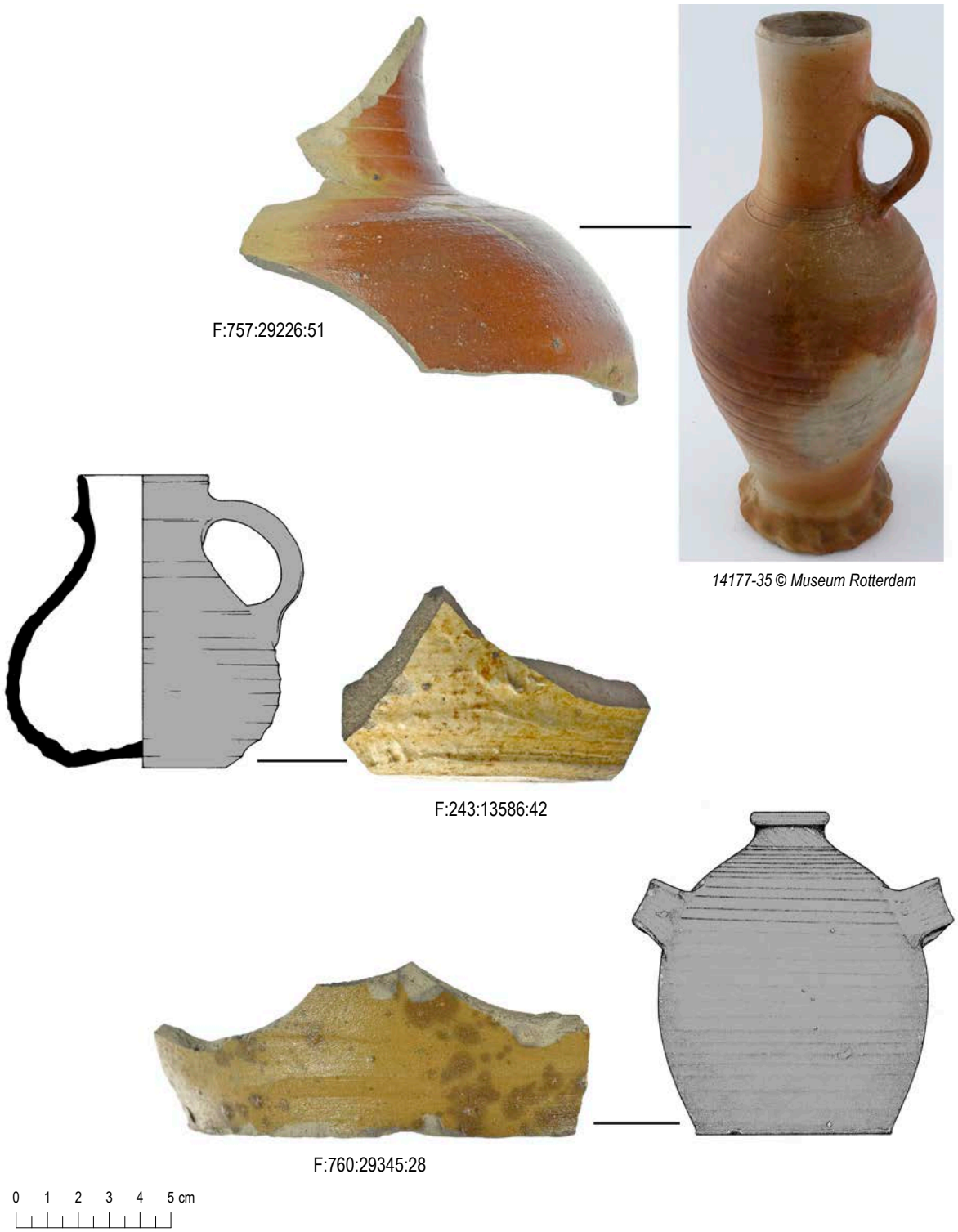
F:760:29345:25

Figur 197. Svartgods från perioden 1544–1554 (fas 9–10). Överst samt till vänster i mitten ses skärvor med glättad yta från Jydepottor liknande den till höger i bilden. Skärvan i mitten är speciell eftersom det på den finns ett fint fingeravtryck från personen som tillverkade kärlet (se röd markering). Längst ned till vänster en bukskärva som möjligen är från en kruka tillverkad i Ryssland. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

Figur 198. Skärvor av krukor i grått lergods sannolikt tillverkade i Polen, fynd från perioden 1544–1554 (fas 9–10). På mynningsbiten överst finns fläckar av tunn blyglasyr. På skärvan till höger i mitten finns målad dekor i brun färg liknande den som finns på de illustrerade hela krukorna som kommer från Plock i Polen[6]. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

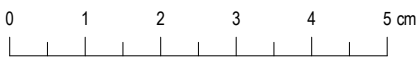
Figur 199. Stengods från 1544–1548 (fas 9). Överst hals- och bukparti från ett Siegburgkrus med rödbrun askglasyr samt en bild av ett liknande krus i Museum Rotterdam. I mitten en bottendel till ett krus med rundad buk och slät bottenkant tillverkat i Raeren. Teckningen till vänster visar krusets troliga form. Nederst en bottendel till en flaska från Duingen, teckningen till höger visar formen på en typisk flaska från Duingen. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och illustrationer: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:2.

F:760:29345:18

F:239:13459:10

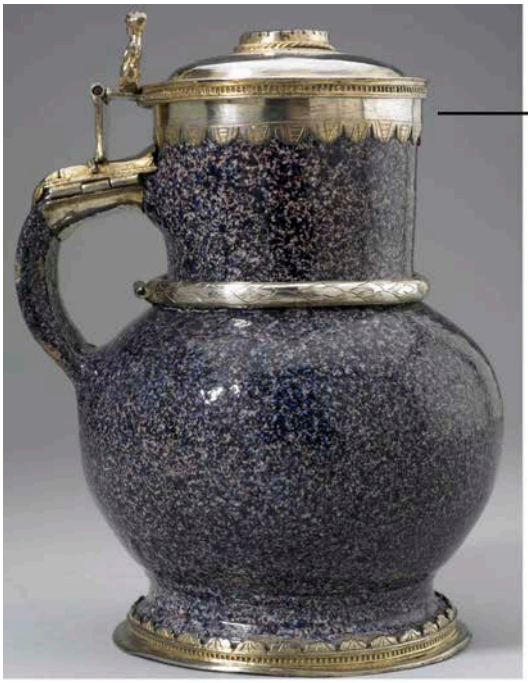

BK-NM-2026 © Rijksmuseum Amsterdam

BK-NM-10065 © Rijksmuseum Amsterdam

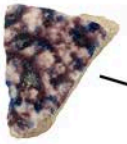
Figur 200. Stengods med reliefdekor från 1544–1548 (fas 9). Överst till vänster ett mynnings- och ett bukfragment från ett Bartmannkrus med en dekor föreställande slingrande rosengrenar med blommor och blad. Nederst till vänster en bukskärva från ett krus dekorerat med slingrande grenar, ekollon och ekblad. De två bilderna till höger visar två krus i Rijksmuseum, Amsterdam med samma dekorer. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

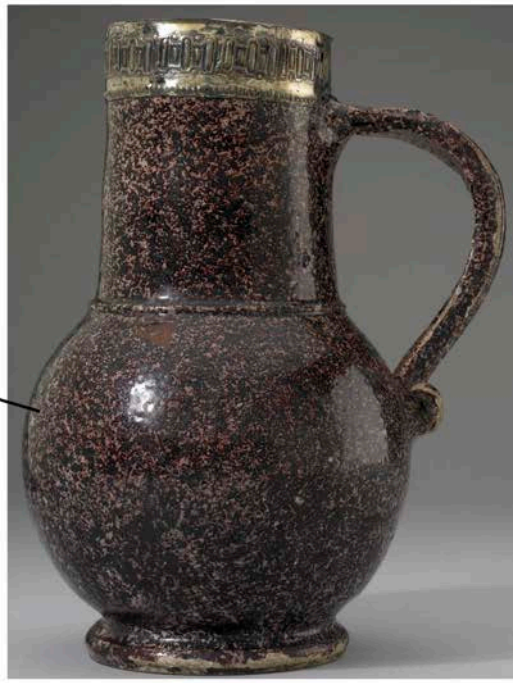
AF.3137 © The Trustees of the British Museum

F:760:29345:5

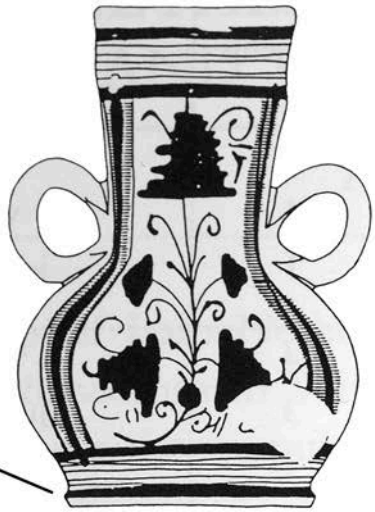
F:236:13364:3

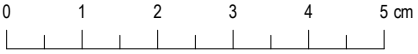

1887,0307,E.36 © The Trustees of the British Museum

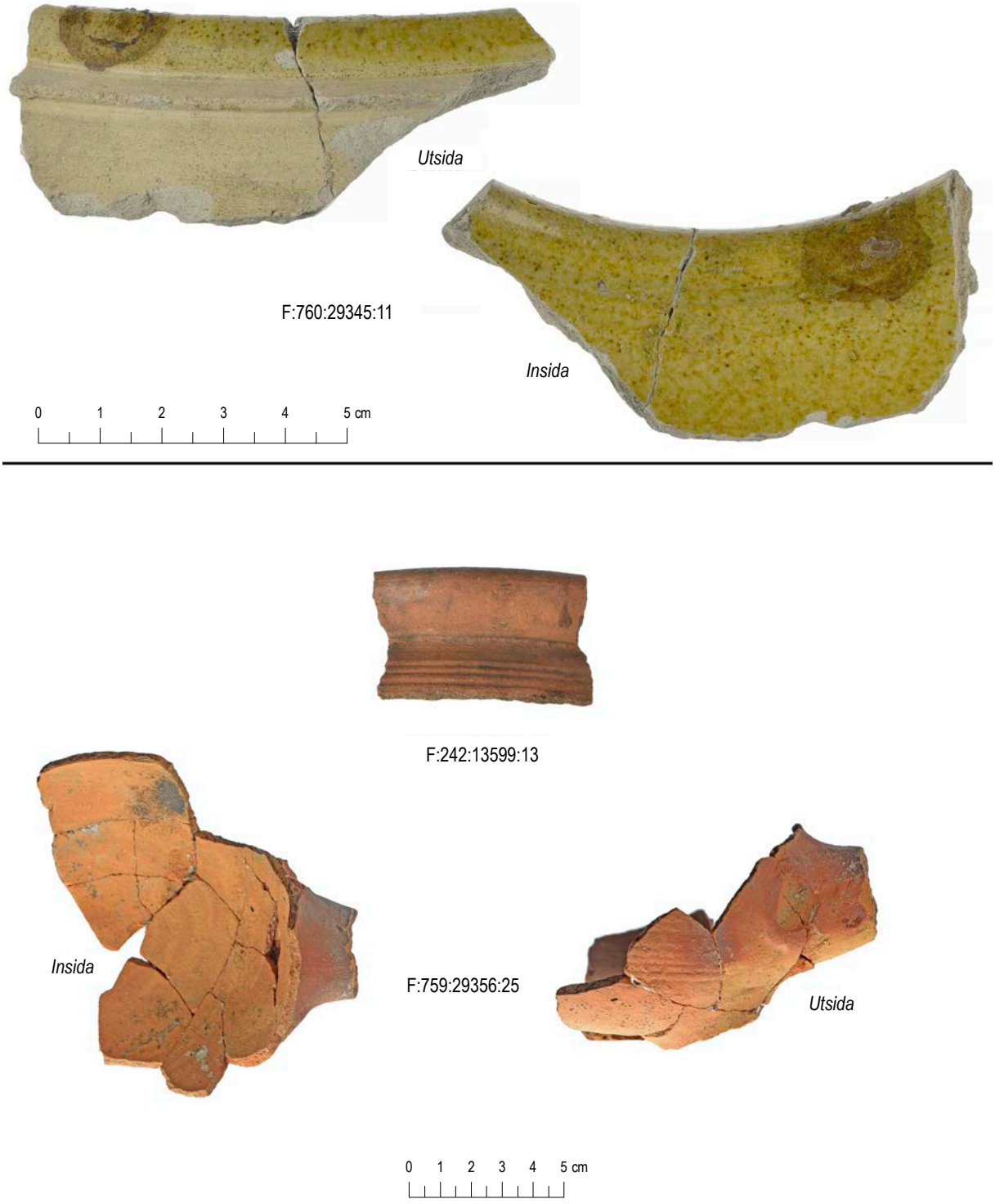

F:203:12540:7

Figur 201. Tre fajansskärvor från perioden 1544–1554 (fas 9–10). Överst en mynningsbit till ett dryckeskrus av typen ”Malling jug” med blå spräcklig glasyr. Vänster om den en ”Malling jug” i British Museum. Den är ca 15,5 cm hög och har påkostade silvermonteringar med en tillverkarmärkning från 1549–1550. I mitten en bukskärva med en lila spräcklig glasyr. Fotot till höger visar en ca 17 cm hög ”Malling jug” i British Museum med samma typ av lila spräcklig glasyr och en silvermontering kring mynningen. Nederst en bottenkant till ett kärl med blå dekor på utsidan. Förmodligen rör det sig om en sydnederländsk produktion och det kan röra sig om en blomvas liknande den avbildade.[7] Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

Figur 202. Keramik från 1544–1548 (fas 9). Överst en mynningsdel till en trebensgryta i yngre vitgods. Mynningen är inåtvinklad och invändigt finns en brunprickig blyglasyr med gulbrun ton. Grytan bör vara tillverkad i Tyskland. Nederst delar av oglaserade trebensgrytor. Varför man tillverkat oglaserade trebensgrytor är svårt att ge något svar på, men små stänk av blyglasyr på utsidan visar att kärlen bränts tillsammans med glaserad keramik. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. De övre skärvorna i skala 1:1 och de nedre i skala 1:2.

gäller både tillverkning och export av dessa speciella kärl.[8] Dessa "*Malling jugs*" var under 1500-talets andra hälft mycket populära i England och det förekommer att de där försågs med silvermonteringar, något som ökat deras värde avsevärt och sannolikt varit en bidragande orsak till att flera av dem finns kvar än idag. Det finns en intressant historisk notis bevarad från fransmannen Stephen Perlin som besökte London år 1558. Han konstaterade förvånat att engelsmännen drack: "*stora mängder öl… och inte ur glaskärl utan ur keramikkärl med handtag och lock av silver, och även i hushåll med medelmåttig förmögenhet*"[9]. Kanske hade han kunnat notera samma sak om han besökt Södermalm vid samma tid?

De övriga två fajansskärvorna är bottendelar och dateringen till 1500-talets mitt talar för att det rör sig om en sydnederländsk produktion. Den ena skärvan har en skarpt avskuren bottenkant och blå streckdekor på utsidan.[10] Dateringen, formen och dekoren antyder att skärvan kan härröra från en typ av blomvas med hänklar som är populär under slutet av 1400-talet och 1500-talets första hälft. Vad som vidare är intressant är att just sydnederländsk fajans/majolika av denna typ importeras till England under 1500-talet tillsammans med "*Malling jugs*".[11] Kanske har dessa ganska ovanlig fajanskärl nått Stockholm via England, fynden av förmodligen fyra skilda kärl i samma boendemiljö talar i alla fall för en gemensam handelsväg.

Det yngre vitgodset utgörs av huvudsakligen av delar till fat, skålar och trebensgrytor tillverkade av krukmakerier i Tyskland. Några av trebensgrytorna som hittades i anslutning till den nedbrunna byggnaden kontextgrupp 54 i fas 9 (1544–1548) kan vara tillverkade i Polen.[12]

Det yngre rödgodset – lokaltillverkning eller import

Den stora fyndmängden av yngre rödgodskeramik i faserna 7–10 (1524–1554) ger oss en detaljrik bild av hushållskeramik i Stockholm under 1500-talets andra kvartal. Materialet ger oss möjlighet att studera kärlformer, utveckling av dekorer och mönster och ett tillfälle till att titta närmare på produktionsplatser. Keramiken kommer nämligen från en intressant tid vad gäller etablerandet av krukmakarverkstäder i Stockholm. Det äldsta skriftliga belägget för krukmakare i Stockholm är från år 1479, men det är först under 1500-talet som en mer omfattande etablering av verkstäder sker. I de skriftliga källorna kan man också utläsa att flera av de krukmakare som anlägger verkstäder i Stockholm kommer från Tyskland.

Under 1500-talet finns det alltså lokala krukmakare som tillverkar keramikkärl i Stockholm, samtidigt som liknande keramik införs till staden från krukmakerier i Norra Tyskland. Då båda dessa grupper har en gemensam hantverksgrund och dekortradition är det i många fall mycket svårt att rent okulärt urskilja den lokalt tillverkade keramiken från den importerade. Så för att kunna spåra produktionsplatser behövs kemiska analyser göras av keramikgodset. Som underlag för en proveniensbestämning har 6 stycken ICP-prov tagits på keramik från Södermalmstorg och 4 jämförande ICP-prov på keramikkärl från kvarteret Björnen på Norrmalm. Keramiken från kvarteret Björnen har tolkats komma från ett lokalt krukmakeri eftersom det i materialet förekommer skadad och felbränd keramik som bör ha kasserats efter bränningen. Tidigare tagna ICP-prover på keramik hittad i kvarteret Svalan inte långt från kvarteret Björnen har också använts som jämförelsematerial. ICP-analysen har gjorts av Torbjörn Brorsson och analysen visar att det i bland keramiken finns såväl lokalt producerat yngre rödgods som yngre rödgods tillverkat på andra platser.[13]

När det gäller de fyra proverna från kvarteret Björnen så visar analysen att tre av proverna utgör en tydligt homogen grupp (ICP-prov: Stockholm Björnen 22–24). Sannolikt är att dessa tre kärl är tillverkade vid ett och samma krukmakeri i Stockholm. Det rör sig om en trebenspanna och två fat med målad dekor i vitlera. Det prov (ICP-prov: Stockholm Björnen 21) som avviker något från de andra tre är taget på en förningskruka. Provet visar dock likheter med keramik från såväl kvarteret Svalan som Södermalmtorg så det handlar om en Stockholmsproduktion. Vad som är spännande är att ett ICP-prov taget på en förvaringskruka i Norrköping sammanfaller med denna sistnämnda gruppering. Denna förvaringskruka är således tillverkad i Stockholm, möjligen i samma krukmakeri som förningskrukan.[14]

Förutom ovannämnda grupperingar har ytterligare fyra Stockholmsproduktioner kunnat påvisas i ICP-analysen:

Dels finns en tydlig gruppering av tre prover från Södermalmstorg (ICP-prov: Stockholm Söder 17, 18, 19). Denna grupp består av en trebenspanna

(Kärl ID 5), en skål (F:243:13586:8) samt ett fat med inristad dekor (Kärl ID 62).

En annan gruppering utgörs av tre prover tagna på keramik från kvarteret Svalan (ICP-prov: Stockholm L1, L4 och L7). Gruppen består av två fat och en skål med målad dekor i vitlera. Denna keramik är fasdaterad till 1560–1580.

Tre andra prover från kvarteret Svalan bildar i sin tur en annan grupp (ICP-prov: Stockholm 2, L3 och L6), möjligen kan dock provet Stockholm L6 ha en annan proveniens. Denna keramik är fasdaterad till 1560–1580.

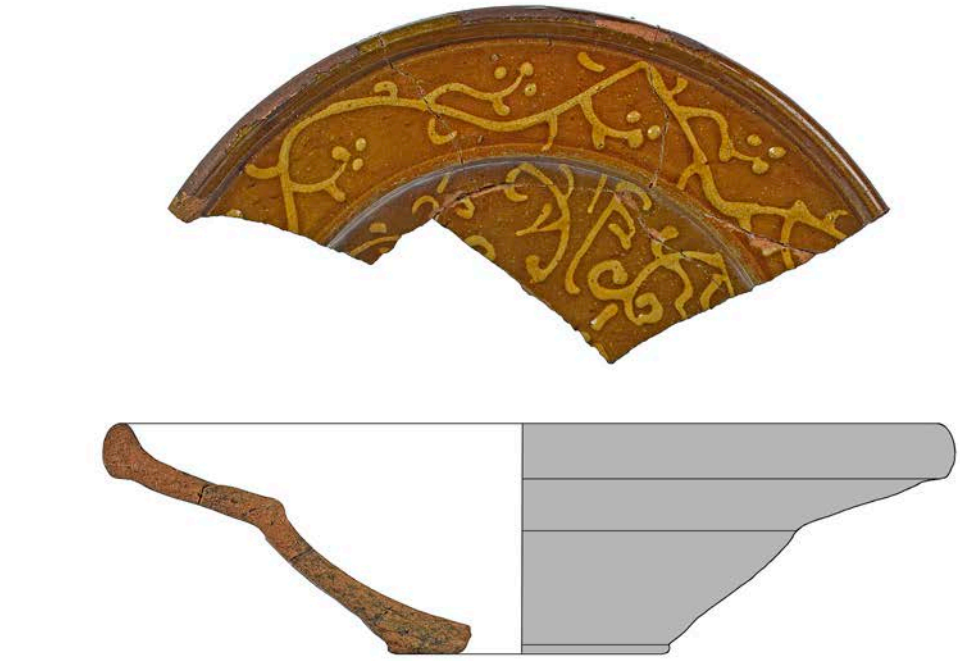
Slutligen så finns det ett prov på en förningskruka från Södermalmstorg (ICP-prov: Stockholm Söder 20) och ett prov på en mugg från kvarteret Svalan (ICP-prov: Stockholm L5) som bildar en egen grupp. Muggen från kvarteret Svalan är fasdaterad till före 1580 (Svalan, SSM Fnr 7868).

Figur 203. Fat från 1544–1548 (fas 9) med en dekor målad i vitlera. Dekoren utgör bland annat av granatäpplen och fiskar, båda med religiös symbolik inom kristendomen. Ett ICP-prov har tagits på fatet och analysen av provet pekar mot att fatet är tillverkat i norra Tyskland. Foto: Göran Sehlstedt, Stadsmuseet i Stockholm.[15] Skala 1:1.

Figur 204. Tre olika fat från 1544–1554 (fas 9–10) med dekorer i vitlera. Förmodligen rör det sig om tyska fat då kärlformen och de målade mönstren i tunna linjer anknyter till importfatet F:234:13301:17 (se figur 203). Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

F:243:13586:5

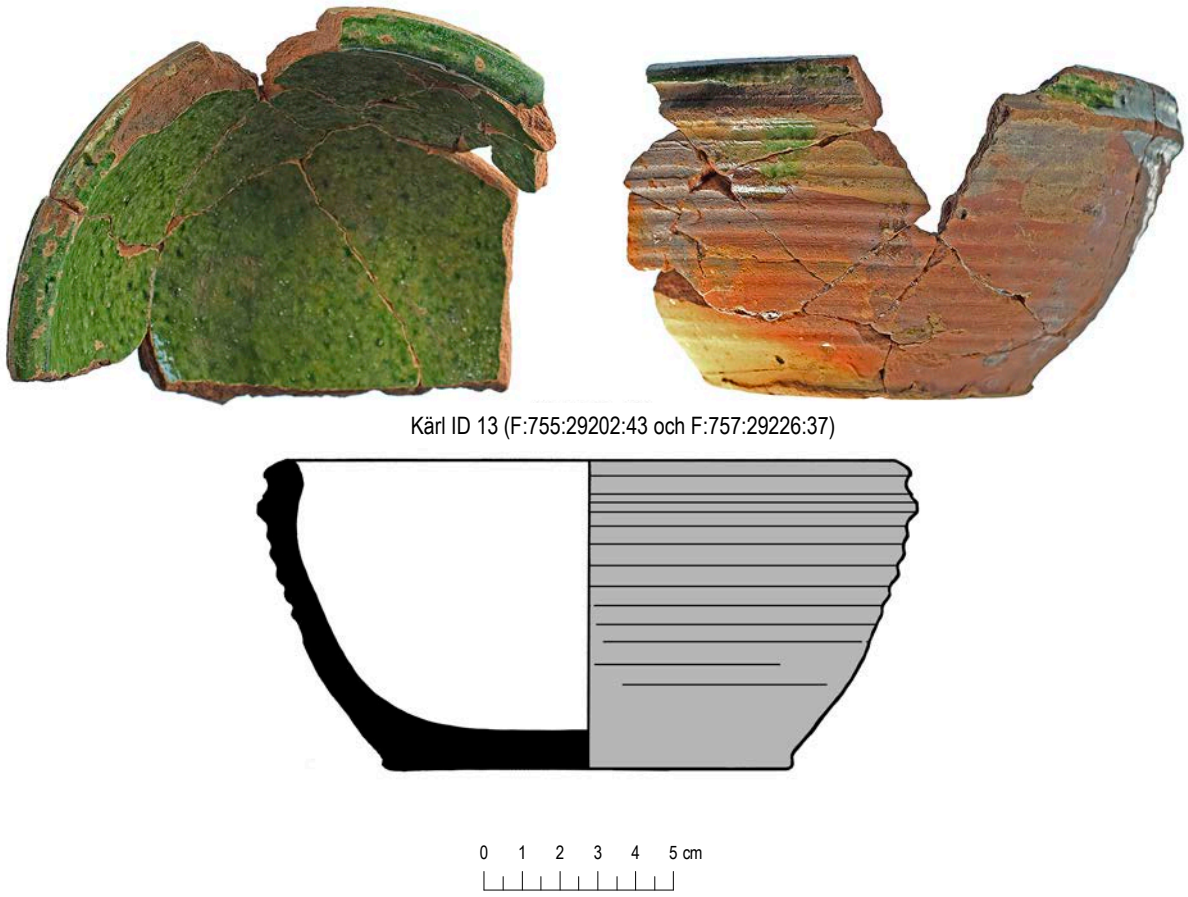

F:755:29202:2

0 1 2 3 4 5 cm

Figur 205. Keramik med målad dekor i vitlera från 1544–1548 (fas 9). Antagligen handlar det som i föregående två figurer om tysktillverkade kärl. Överst ett fat med en slingrande mönsterdekor på brättet och i spegeln. Nederst en mynningsdel med hänkel från ett märkligt och ovanligt kärl. Något liknande har aldrig tidigare påträffats i Stockholm. Hänkeln avslöjar att det bör röra sig om en skål men insidan är utformad som ett fat med brätte och buk och dessutom dekorerad i vitlera. Ytterligare en mynningsbit av samma typ finns bland fynden.[16] Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritning: Mikael Johansson. Skala 1:2.

När det gäller de två kärl som enligt ICP-analysen inte kan kopplas till Stockholm är det intressant att notera att det i bägge fallen rör sig om kärl som dekorerats med vitlera innan de glaserats. I det ena fallet (ICP-prov: Stockholm Söder 16) handlar det om en skål (Kärl ID 13) vars insida engoberats, d.v.s. ytan har helt täkts av en lervälling av vitlera. Skålen kan komma från västra Sverige eftersom den

Figur 206. Skål från 1544–1548 (fas 9). En intressant skål som i form och dekor är ganska avvikande från tidigare påträffad keramik i Stockholm. Den har en invändig grönfärgad blyglasyr och under den en heltäckande engobe av vitlera, både glasyr och engobe har även stänkt och runnit på utsidan. En ICP-analys har gjorts på kärlet och den visar att det inte rör sig om en Stockholmsprodukt. Det tycks snarare som att skålen kan komma från västra Sverige då leran i den har kemiska likheter med hantverksavfall från Ny Varberg. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritning: Mikael Johansson. Skala 1:2.

i ICP-analysen placerar sig tillsammans med hantverksavfall från Ny Varberg. Skålen är också i form och dekor ganska avvikande från tidigare påträffad rödgodskeramik i Stockholm.

Det andra kärlet (ICP-prov: Stockholm Söder 15) som inte tycks vara tillverkat i Stockholmsområdet är ett fat försett med en dekor målad i vitlera.[17] Någon säker proveniens på fatet har inte kunnat fastslås men analysen pekar mot att det kommer från norra Tyskland eller möjligen Danmark eller södra delen av Sverige. Att fatet är tillverkat i norra Tyskland verkar dock i nuläget som det troligaste och fatet är genom sin målade dekor mycket intressant. Oavsett dess proveniens så tillhör fatet tillsammans med andra liknande fat bland fynden en mycket tidig grupp av bordskärl i Stockholm med målade dekorer i vitlera. Dekorerna är målade i fina linjer och bland mönstren finns fiskar, granatäpplen och geometriska mönster. Ett exempel är en fortlöpande rad av stiliserade vågformer/S, ett mönster ibland omnämnt som löpande hund. Fler ICP-analyser på kärl inom denna speciella grupp är högintressanta att i framtida projekt jobba vidare med. Sådana analyser kan ge oss svar på varifrån denna första vitlerdekorerade keramik kommer och i vilken utsträckning den tillverkats i Stockholm under 1500-talet. Ett större ICP-underlag på yngre rödgods generellt gör det också möjligt att spåra och urskilja enskilda krukmakerier i Stockholm. Frågor som detta skulle kunna ge svar på är till exempel: Gjorde krukmakerierna samma typer av kärl, eller var vissa specialiserade? Har det varit någon skillnad mellan krukmakerierna på Södermalm och Norrmalm? Dekorerade man kärlen

på samma sätt, eller finns det dekorer och mönster som går att knyta till specifika krukmakerier?

Det yngre rödgodset – kärlformer för matlagning, servering och dryck

När det yngre rödgodset slår igenom som hushållens huvudsakliga keramiktyp tar det plats i såväl köksmiljö som på matbordet. Under denna period 1524–1554 används det dock huvudsakligen som matlagningskärl, ca 75 % av rödgodset från denna tid utgörs av skärvor från trebenspannor och trebensgrytor. Kanske har detta en naturlig förklaring som att dessa kärl har en kortare livslängd än bordskärl som fat och skålar, då kökskärlen gått sönder lättare och därför behövde ersättas oftare. Men det är nog också så att användandet, och möjligen också produktionen, av fat och skålar ännu inte slagit igenom på allvar. Detta kan vara något som sker under 1500-talets andra hälft och framförallt 1600-talet.

Men det är inte så att antalet bordskärl från denna tid är litet, bara mindre i jämförelse med matlagningskärlen. Det finns också en mängd former och framförallt storlekar på bordskärl som avspeglar flera olika användningsområden. När det gäller fat så har de största en mynningsdiameter runt 27–28 cm så de bör ha fungerat som uppläggningsfat. Det finns mindre fat med en diameter runt 15 cm som kan ha använts för servering av specifik mat eller fungerat som personliga mattallrikar.[18] Fat med målad invändig dekor, som de som omnämnts tidigare, kan ha haft sociala funktioner och varit viktiga att visa upp. De kan ha använts vid speciella tillfällen och däremellan varit upphängda på en vägg som dekoration. Att just upphängningshål förekommer på fat är inte ovanligt. Hålen gjordes vanligtvis av krukmakaren vid tillverkningen, men kunde även borras upp vid senare tillfälle. Hålen sitter parvis så att ett snöre kunde dras genom dem, snöret knöts ihop och det fungerade sedan som en upphängningsögla.

Varierande användningssätt för servering och uppläggning gäller också för skålar som även de finns i flera storlekar. De största med en mynningsdiameter på runt 22 cm och sedan i sjunkande storlek ned till de minsta med en diameter på 8–10 cm. I det sistnämnda fallet handlar det om så kallade *supkoppar*, det vill säga små låga skålar med en hänkel på ena sidan och en höjd av 2–3 cm.[19]

I hur stor utsträckning *supkopparna* verkligen använts som dryckeskärl går inte att avgöra och de har förmodligen även använts som uppläggningskärl för exempelvis salt och kryddor. Med det finns exempel på dryckeskärl, dock inte så många och de är ganska fragmenterade. Det mest kompletta fyndet är en kopp med hänkel.[20] Den har en något strutformade kärlkropp med en rak buksida som lutar inåt ned mot botten. Det finns även ett fynd av en liknande kopp men med en lite annorlunda utformad mynning.[21] Mynningsdiametern på bägge kopparna är ca 8 cm. Ett annat fynd utgörs av en in- och utvändigt glaserad bukbit med spår av en hänkel och den kommer antingen från en kopp eller möjligen en dryckeskanna.[22]

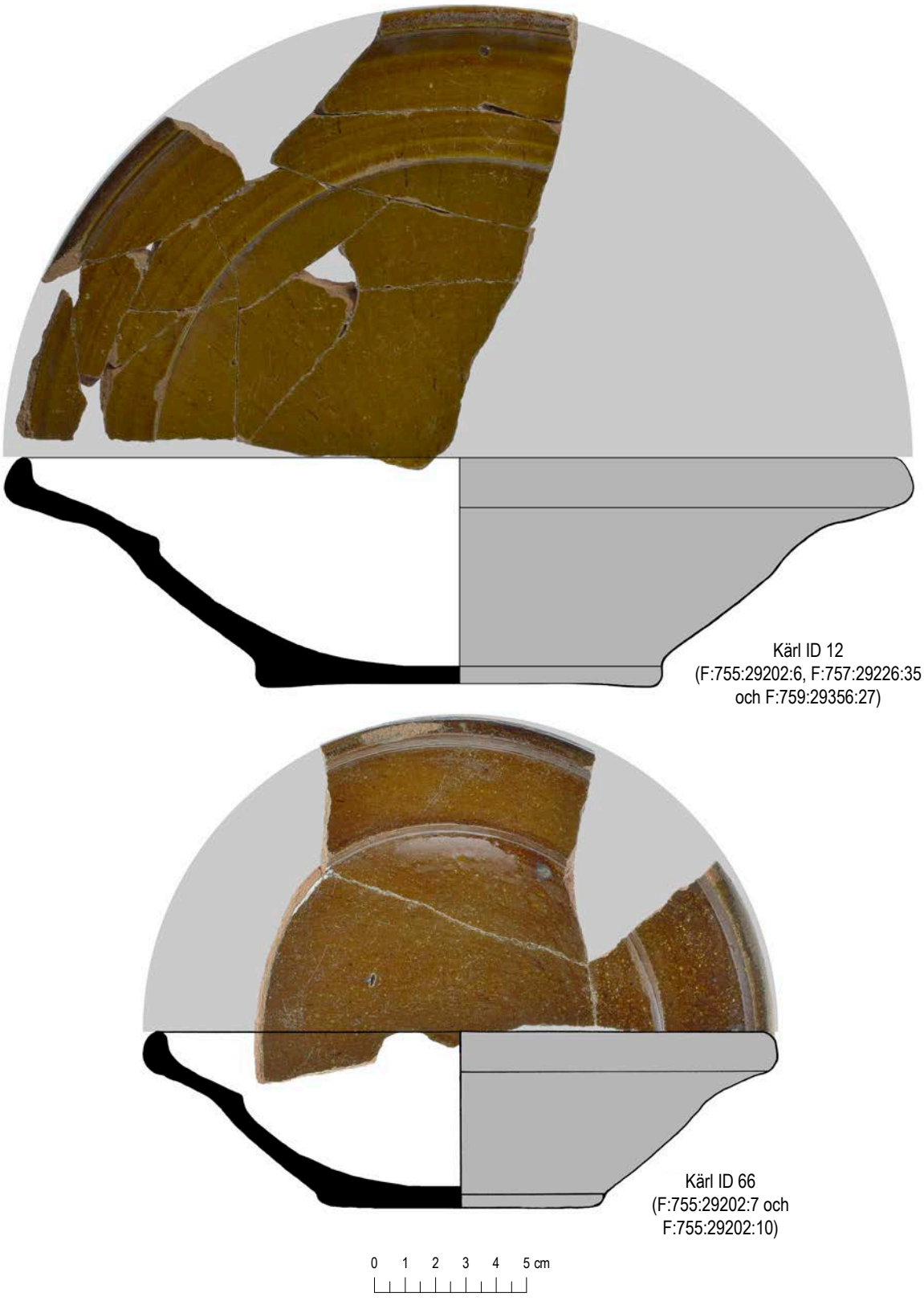
En del andra typer av kärl förekommer också i det yngre rödgodsmaterialet. Bland annat påträffades ett litet salvekrus[23] och ett par små burkar eller apotekskrus.[24] Delar av förvaringskrukor med plan botten förekommer också i några enstaka exemplar.[25] En del krukor har varit mycket stora och kraftiga med en bottendiameter på minst 30 cm.[26]

Vad gäller matlagningskärlen så är den i särklass vanligaste kärltypen trebensgrytan. Det är en rundbukig gryta med tre ben och ett ihåligt skaft, ett så kallat rörskaft, som finns i en mängd olika storlekar. Trebensgrytor med hänklar förekommer men i mycket liten utsträckning. Näst vanligast är trebenspannan, ett kärl också det försett med tre ben och rörskaft men med en öppen och platt kärlkropp liknandes en stekpanna.

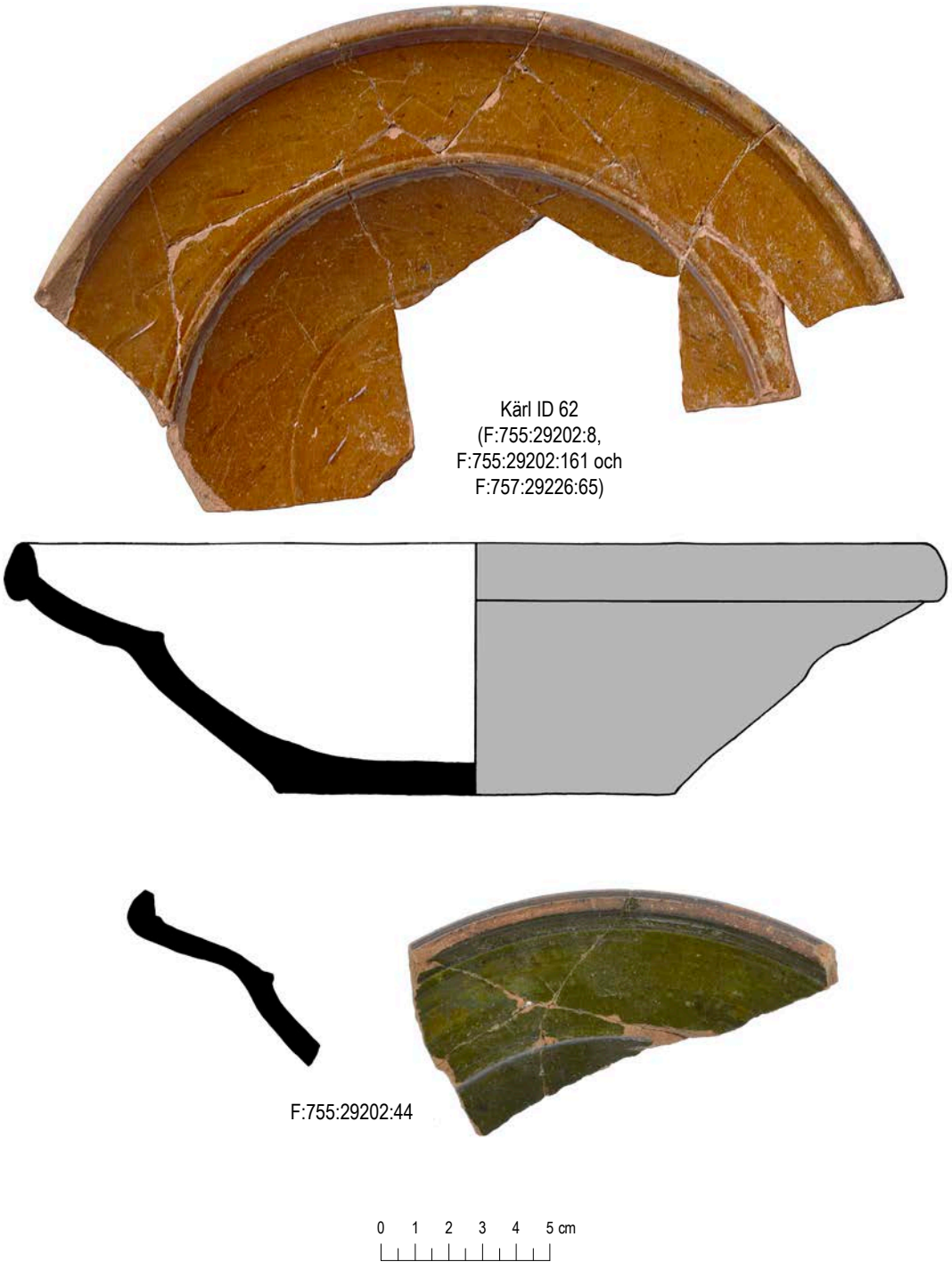
Det finns också rundbukiga grytor med tre ben som istället för ett rörskaft eller en hänkel har ett handtag som löper i en båge över mynningen. Ett kärl med denna typ av handtag över mynningen brukar kallas för ”förningskruka”. Beteckningen har sitt ursprung i ordet ”förning” som syftar på medhavd mat eller dryck. I äldre tid var det bruk att ta med ”förning” till sammankomster som bröllop, barndop och begravningar. Om det blev mat över så användes förningskrukan också till att ta med sig mat tillbaka. Under 1700- och 1800-talet var förningskrukor lite finare kärl som var vanliga i södra Sverige och Danmark.

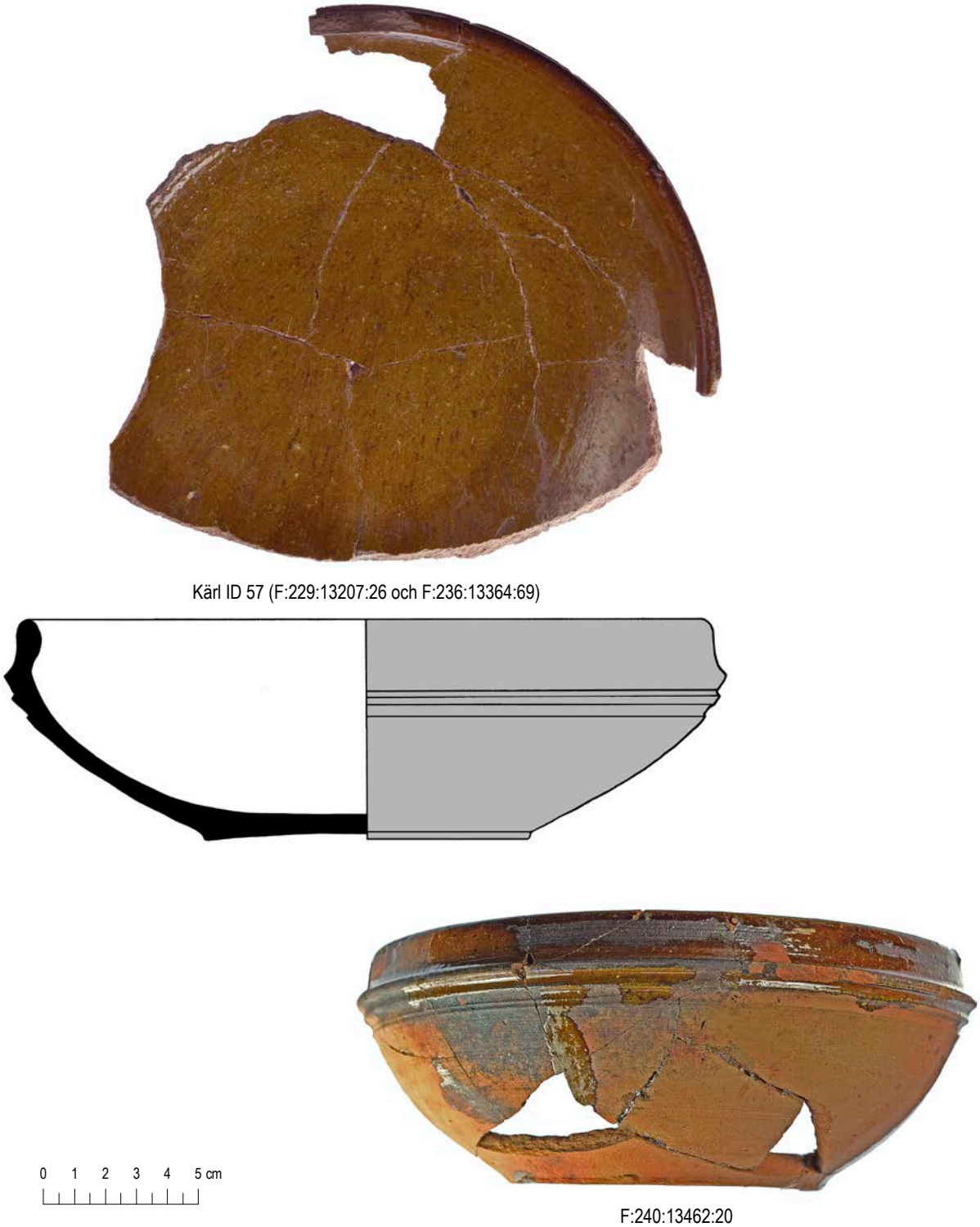
Figur 207. Stort fat från 1544–1548 (fas 9). Fatet har en uppvikt mynningskant och ett smalt brätte med en skarpt vinklad övergång till buken. Två mindre fåror finns i brätten, en vid mynningen och en vid avslutningen mot buken. Bottenkanten är markerad och bildar en liten platta. Fatet är invändigt glaserat med en klar blyglasyr som har en mörkare brun färgton. Det finns spår av ett upphängningshål på brättet vid mynningen. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritning: Mikael Johansson. Skala 1:2.

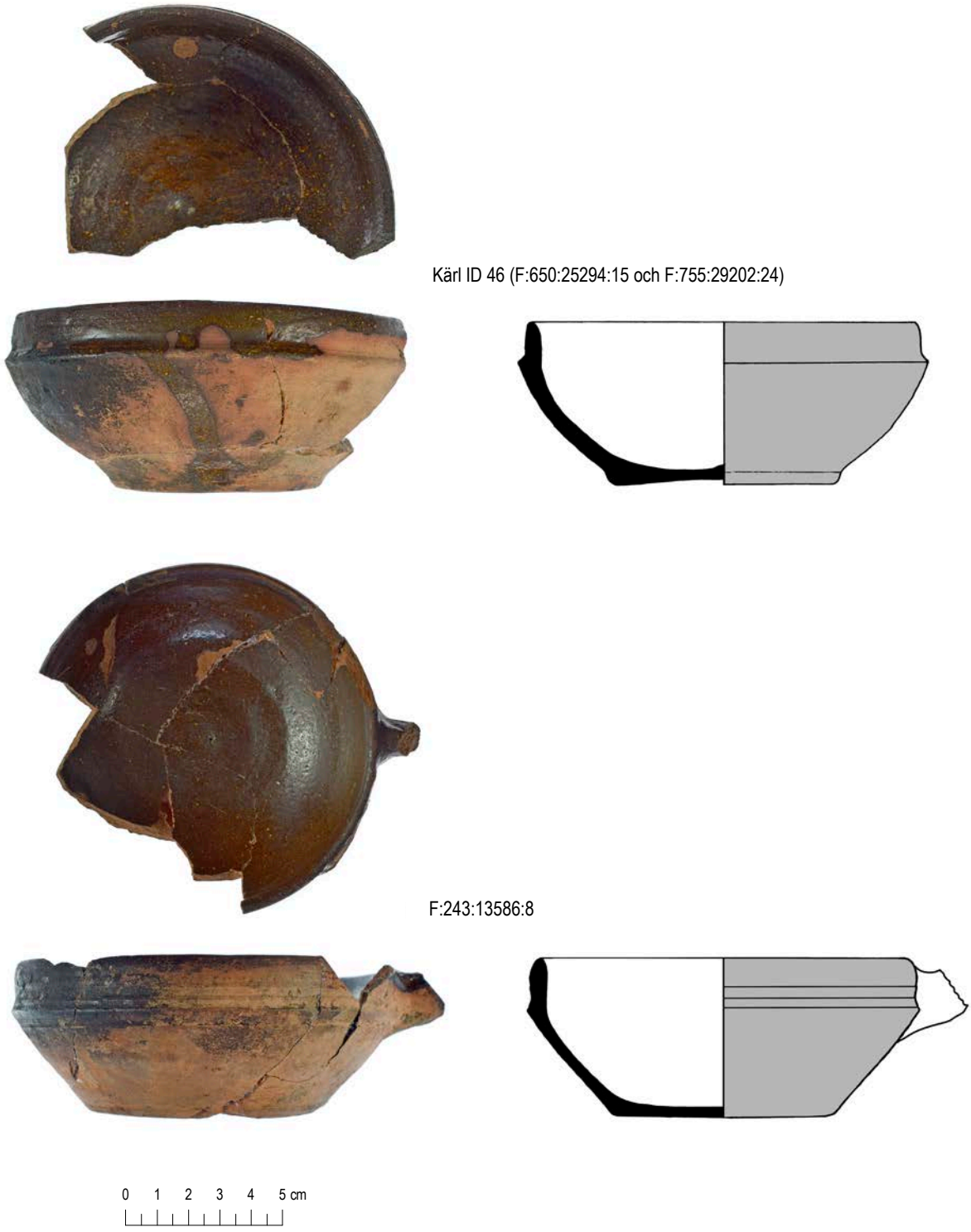
Figur 208. Två fat från 1544–1548 (fas 9). Faten har uppvikta mynningskanter och ganska smala brätten med skarpt vinklade övergångar till buken. Bottenkanterna är markerade. Båda faten är invändigt glaserade med en klar blyglasyr som har en mörkbrun färgton. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skala 1:2.

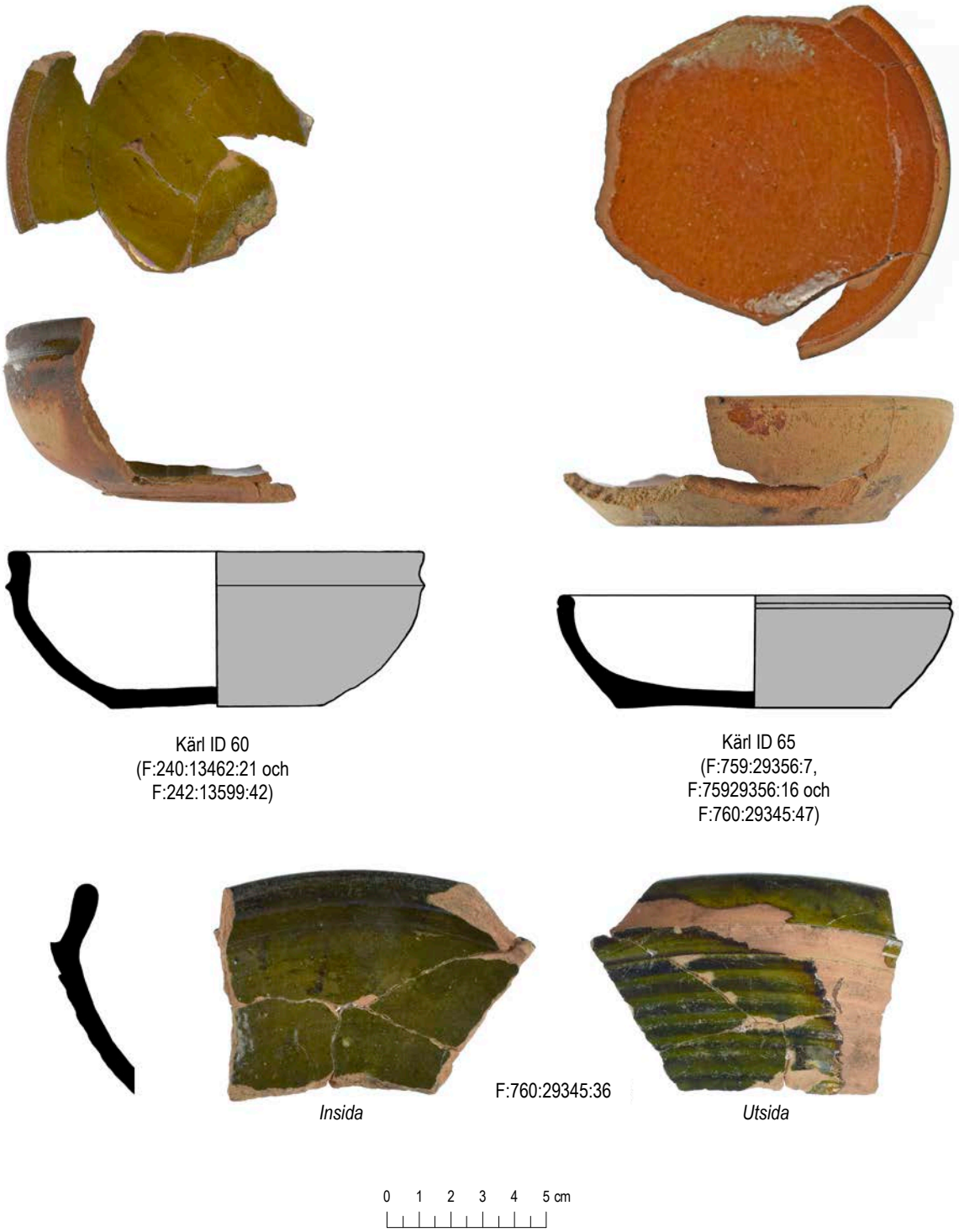
Figur 209. Två fat från 1544–1548 (fas 9). Översta fatet har en klar blyglasyr och en utformning som till delar följer den som finns på många andra fat med en uppvikt mynningskant och ett ganska smalt brätte med en skarpt vinklade övergång till buken. Mynningen är dock speciell då den också har en markerad ”bula” på utsidan och fatet har dessutom en inristad dekor på insidan bestående av vågformade linjer. Fat med liknande dekor har tidigare hittats ibland annat kvarteret Svalan på Norrmalm.[27] Ett ICP-prov har tagits på kärlet och analysen visar att fatet är tillverkat i Stockholm. Fatet nederst i bilden är ett exempel på att även grönfärgad blyglasyr använts. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skala 1:2.

Figur 210. Två större skålar från 1544–1554 (fas 9–10). Båda skålarna har en mynning som är lätt inåtböjd. På utsidan finns i övergången från mynningen till buken en drejås och två tydligt markerade drejfåror. Skålarna är invändigt glaserade men det finns också rikligt med fläckar av glasyr på utsidan. Glasyren är klar och har en mörkbrun färgton. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritning: Mikael Johansson. Skala 1:2.

Figur 211. Två mindre skålar från 1539–1548 (fas 8–9). Skålarna har en rak mynning och på utsidan en markerad drejås i övergången från mynning till buk, samt en glasyr som färgats mörkbrun. Ena skålen har även drejfåror på mynningen och en hänkel. På skålen har en ICP-analys gjorts som visar att skålen är framställd i Stockholm, kanske till och med vid samma krukmakeri som tillverkat Kärl ID 62 (se figur 209) och Kärl ID 5. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skala 1:2.

Figur 212. Tre olika skålar från 1544–1548 (fas 9). Kärl ID 60 är en mindre skål med en utformning liknande skålarna i figur 211. Kärl ID 65 är en låg skål utan någon speciellt konstruerad mynning, det enda som egentligen avskiljer mynningen från buken är en liten drejfåra vid mynningskanten. Skålen nederst i bild är utformad som skålarna i figur 210 men till skillnad från dem så har den en grönfärgad blyglasyr. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning och ritningar: Mikael Johansson. Skala 1:2.

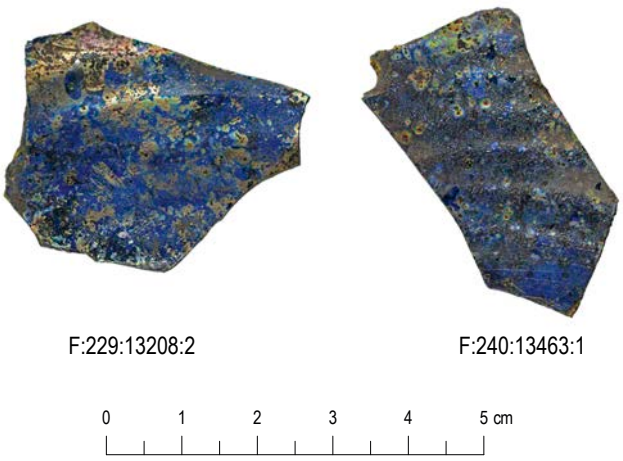
Figur 213. Dryckeskärl från 1544–1548 (fas 9). Två hänkelförsedda koppar med raka buksidor som lutar inåt ned mot botten, buksidorna är också utvändigt dekorerade med drejfåror. Mynningarna på kopparna skiljer sig något men båda kopparna har en mynningsdiameter på ca 8 cm. Den bäst bevarade koppen har en profilerad fot/bottenplatta. Foto: Göran Sehlstedt, Stadsmuseet i Stockholm[28] samt Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:2.

Glas[29]

Under perioden 1524–1554 kan vi se att användandet av dryckesglas ökar markant och det är även då de första glasflaskorna dyker upp i fyndmaterialet. Dricksglasen utgörs av flera olika typer avsedda för vin eller öl såsom flammenbägare, kägelbägare, olika former av ribbägare, krautstrunk, och passglas. Antalet passglas från denna period uppskattas till mellan 40–50 stycken. Passglasen kom att bli det vanligast förekommande dricksglaset under 1500-talet med en generell datering till cirka 1525–1640 i Stockholm.[30] Innan Sverige fick en egen glasindustri importerades allt glas. Från 1543 finns uppgifter i Stockholms tullböcker om införseln av 5 skockar passglas (= 1500 glas) från Stralsund.[31] Gustav Vasa som strävade efter att starta en inhemsk glasindustri vände sig 1551 till en handlare på väg till Polen med önskan om att få hjälp med att finna ”…*glassgiutere och andra konsthenere.*” 1556 så etableras den första glashyttan i Sverige med hjälp av två spanska glasblåsare, Andreas Ninquendo (Anders glasmakare) och Rochios Brijos i S:ta Klara på Norrmalm. Glashyttan i S:ta Klara blir inte långlivad och några säkra spår av den har inte påträffats.[32]

Figur 214. Den här ölglasskärvan med gul emaljdekor är från en typ av glas som kallades kägelbägare (F:650:25298:1). Den framkom i en kontext daterad till 1539–1544 (fas 8). Skala 1:1.

Figur 215. Dessa skärvor från optikblåsta blå glas visar en del av den färgprakt som kunde ses på en del dukade bord under senare delen av 1400-talets slut och 1500-talets första hälft. Skärvorna framkom i kontexter daterade till 1544–1554 (fas 9–10). Skala 1:1.

Fynd av glasflaskor före mitten av 1500-talet är ytterst ovanliga i Skandinavien och endast enstaka fynd är kända sedan tidigare, bland annat från Stockholm. Det var först efter introduktionen av brännvin under sent 1500-tal som flaskor började användas i större omfattning. De tidiga flaskorna från Södermalmstorg består bland annat av fragmenten av två päronformiga[33] och två dubbelkoniska[34] flaskor i grönt glas som påträffades i lager daterade till 1539–1548 (fas 8–9) och har troligen innehållit vin eller medicin. Ett ovanligt fynd utgörs av skärvorna från en mindre karaff i ljusgrönt glas med en massiv hänkel.[35] Karaffens mynning har en tydlig snip med smal konisk hals och vid sfärisk buk. Hela kärlet har förmodligen täckts av en 1 mm bred trådspiral. Enligt Haggrén (se bilaga 1) finns det få motsvarigheter till denna karaff som troligen är producerad i Nordtyskland eller möjligen är inhemsk eller dansk. Från samma tidsperiod kommer även fragment av två små apoteksflaskor.[36]

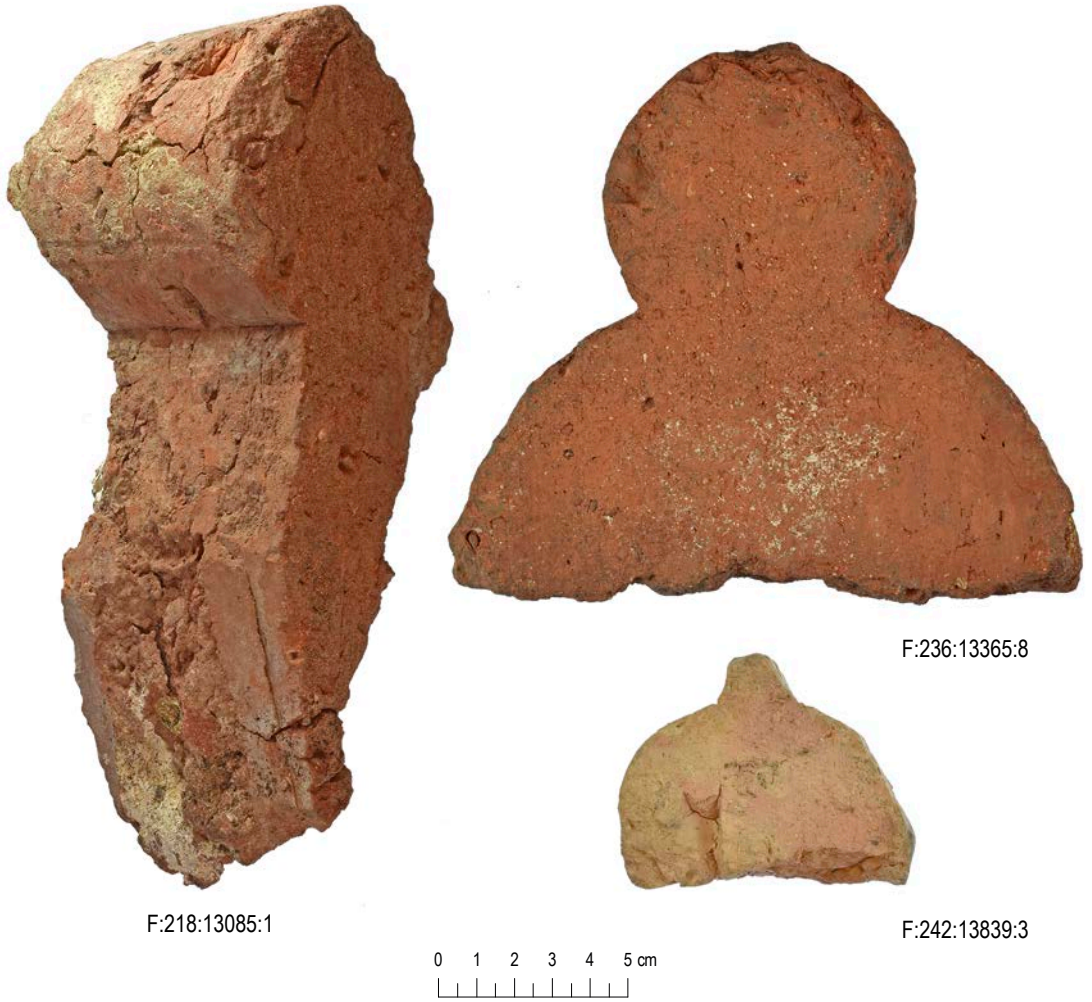
Figur 216. De här fragmenten av olika flaskor samt en karaff hittades i kontexter daterade till 1539–1548 (fas 8–9) och hör till den äldsta gruppen av flaskor som påträffades vid undersökningarna på Södermalmstorg. Överst från vänster en mynningsbit från en karaff med pålagd glastråd, därefter en mynning från en ljusgrön dubbelkonisk flaska och längst till höger ett fragment från en apoteksflaska.[37] Därunder syns två bottnar av päronformiga flaskor. Skala 1:1.

BYGGNADER OCH INTERIÖR

Under den korta tid på 30 år som detta skede representerar påträffades spåren efter inte mindre än sexton byggnader. En majoritet av de byggnader som framkom var enkla träbyggnader som i flera fall utgjort ekonomibyggnader byggda med återanvänt virke. Det finns även starka indikationer på att det stått stenhus i närområdet under denna tid. En sådan indikation utgör naturligtvis den murade stenkällare[38] som framkom i södra delen av undersökningsområdet och som förmodligen haft en murad överbyggnad. Även fynden av byggnadselement som formtegel, taktegel, golvplattor av sten och tegel, fönsterglas och kakelugnar är tydliga tecken på närvaron av en burgnare miljö med murade hus. En majoritet av dessa fynd gjordes i raseringsmassor i fas 9 (1544–1548) vilket tyder på att ett eller kanske flera stenhus i närområdet rivs vid denna tidpunkt.

Det knappa trettiotalet fragment av fönsterglas som hittades från denna period kommer troligen från ett murat hus och visar hur fönsterglaset började vinna inträde i profana byggnader under 1500-talets första hälft.

Några enstaka kakelfragment påträffades i faserna 6–8 (1485–1544) men först i fas 9 (1544–1548) kan vi se mer påtagliga spår av kakelugnar. Sammanlagt framkom 115 bitar av pottkakel och rumpkakel i skede 4 med en sammanlagd vikt av ca 2,7 kg, varav 2,4 kg kommer från fas 9. En del av kaklen är blyglaserade och det handlar då främst om grönfärgad glasyr (62 fragment), brun glasyr finns

Figur 217. Tre formtegel påträffades i den södra delen av undersökningsytan i lager daterade till 1544–1554 och visar på förekomsten av murade hus vis Södermalmstorg vid denna tid. Till vänster ett hörntegel och till höger om detta de båda andra formteglen. Skala 1:2.

Figur 218. Ljust turkosa skärvor av fönsterglas tillverkade enligt kronglasmetoden, möjligen importerade från Normandie i Frankrike. Datering 1524–1539 (fas 7). Skala 1:1.

på 8 kakelfragment. På några enstaka bitar förekommer gul, vit och blå, och svart färg, det sistnämnda är ett rumpkakel med växtdekor. På ett brunglaserat kakel finns en illustration av något slags djur, kanske en fågel.[39] En annan dekor är en porträttbild på ett grönglaserat rumpkakel som möjligen föreställer Sibylla af Kleve.[40] Kakel med motiv av Sibylla av Kleve hör till en typ av kakel som fick stor spridning vid mitten av 1500-talet. Motiven avbildade tyska adelsmän eller kurfurstar och deras gemåler. Sibylla af Kleve (1512–1544) var maka till kurfursten Johan Friedrich av Sachsen och kakel med motiv av henne har bland annat påträffats i Stockholm, Lund och Åbo.[41] Den ökade förekomsten av kakel stämmer väl in med iakttagelser från andra undersökningar i Stockholm där man kunnat se en spridning av kakelugnar till välbärgade borgarmiljöer vid denna tidpunkt.

Figur 219. Under andra hälften av 1540-talet rivs all bebyggelse vid Södermalmstorg inför byggnationen av Gustav Vasas nya försvarsanläggning. Från ett av raseringslagren kommer de här kakelfragmenten (F:759:29356:1–2). Det större fragmentet har ett växtmotiv och på det mindre kan man se två fågelhuvuden. Möjligen har de suttit på samma kakelugn. Datering 1544–1548 (fas 9). Skala 1:1.

Vid undersökningen påträffades tre nycklar av järn till vridlås i skede 4. Äldst av dem var en nyckel med endast greppet och en mindre del av skaftet bevarat som daterats till 1524–1539 (fas 7).[42] Nyckeln har en enkel streckornering bestående av parallella linjer på förstärkningsringen samt en inlagd dekor av metall i greppet. Denna typ av grepp tycks vara vanlig på nycklar från 1500-talet och flera exemplar har hittats i Stockholm.[43]De båda andra nycklarna framkom i ett utfyllnadslager daterat till 1544–1554 (fas 9). Den ena är intakt, 7,6 cm lång, med ovalt grepp.[44] Av den andra nyckeln är bara greppet och en del av skaftet bevarat.[45] Utöver nycklarna hittades ett bultlås i ett lager daterat till 1539–1544 (fas 8).[46]

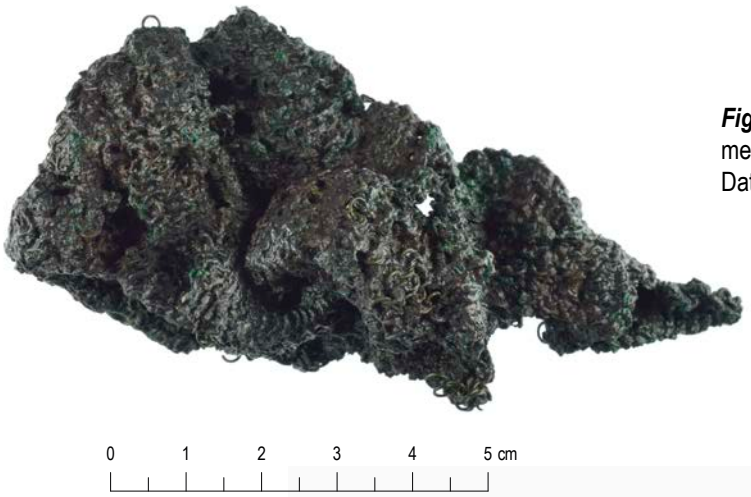

Figur 220. Tre vridlåsnycklar och ett bultlås med datering till 1524–1554 (fas 7–9) som påträffades vid undersökningen. Skala 1:1.

KLÄDEDRÄKT OCH PERSONLIGA FÖREMÅL

Antalet föremål som kan knytas till klädedräkten eller som personliga föremål var få i skede 4. De som framkom kan alla knytas till fas 9 (1544–1548) och bebyggelsen på den södra delen av undersökningsytan.

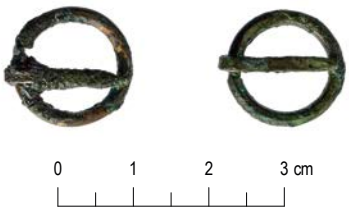
Bland de personliga föremålen märks ett nätföremål bestående av knappt 2 mm stora bronsringar.[47] Det hittades nedtrampat i ett brukslager[48] ovanpå en kullerstensgata.[49] I och med att det korroderat samman när det legat hopvikt går det inte att se dess ursprungliga form eller om det rör sig om en del av ett större föremål. I konserverat skick mäter det ca 4,5 x 9 cm och har tolkats kunna utgöra en mindre pung eller liknande. Det framstår som ett mycket fint och därmed dyrbart arbete.

Figur 221. Det här hopvikta bronsföremålet utgörs av ett mycket fint nät av cirka 2 mm stora ringar (F:242:13600:1). Det har tolkats kunna vara en pung eller något liknande föremål. Datering fas 9 (1544–1548). Skala 1:1.

Ett par mycket små ringspännen[50] hittades tillsammans i ett raseringslager.[51] Ringspännena är av kopparlegering och mäter inte mer än 1,5 cm i diameter. Användningsområdena kan vara flera där mindre läderremmar har använts. Det finns exempelvis likadana spännen från 1400-talet som har använts till skospännen.[52]

Bevaringsförhållandena för organiskt material var generellt dåligt på Södermalmstorg. Ett undantag utgör den här oxmuleskon som var i det närmaste komplett. Oxmuleskon utvecklades under senare delen av 1400-talet och är vanlig bland skofynd från 1500-talet.[53]

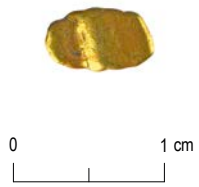

Figur 222. Ett par små ringspännen med en diameter av endast 1,5 centimeter (F:239:13460:8). Datering fas 9 (1544–1548). Skala 1:1.

Figur 223. På bilden ses en oxmulesko. Skon påträffades i ett lager som daterats till 1540-talet (fas 10). Skala 1:2.

Undersökningens kanske minsta föremål och tillika enda föremålet av guld utgörs av ett 4x7 mm stort och 0,4 mm tjockt bleck. Formen på blecket är ovalt och det har sannolikt ursprungligen varit infattat i ett smycke.

Figur 224. Undersökningen enda guldföremål var det här endast 4x7 millimeter stora guldblecket (F:236:13366:1). Datering fas 9 (1544–1548). Skala 2:1.

Figur 225. Michel har just hittat vårt guldfynd.

SPEL OCH DOBBEL

Det enda föremålet som kan föras till kategorin spel och dobbel under skede 4 utgörs av en rund svarvad spelpjäs av ben från fas 9 (1544–1548). Spelpjäsen är 1,6 cm i diameter och 0,6 cm hög och ornerad med tre koncentriska cirklar på ovansidan.[54]

Figur 226. Svarvad spelpjäs av ben (F:242:13839:8) daterad till 1544–1548 (fas 9). Skala 1:1.

HANTVERKSRELATERADE FYND OCH REDSKAP

De hantverksaktiviteter vi kunde se spår av i skede 4 är metall- och trähantverk, gjutning samt textilt arbete.

Vanligen så är det synålar och fingerborgar som utgör de materiella lämningarna efter textilhantverk under senmedeltid, så även vid Södermalmstorg. Fynden består av en fingerborg och en synål, bägge av kopparlegering och daterade till 1544–1548 (fas 9). Fingerborgen är helt intakt med en diameter på 1,7 cm vid fingerhålet och en höjd av 1,5 cm.[55] Även synålen är intakt, om än lite krokig, med en längd av 7,5 cm.[56]

Figur 227. Synål och fingerborg från 1500-talets mitt (fas 9, 1544–1548). Skala 1:1.

Från sista fasen av skede 4 (fas 10, 1548–1554) kommer två skedborrar som hittades i anslutning till en trädplanteringsgrop.[57] Borrarna kan ha ingått i en snickares uppsättning av borrar, det större borret har en diameter på 9 mm och det mindre 7,7 mm. Bland hantverksredskapen märks även en drygt 10 cm lång puns av järn med kvadratiskt tvärsnitt.[58]

I fyndmaterialet kan vi se spår av att metallhantverk har bedrivits på Södermalm under hela medeltiden. Tydligast är spåren under skede 2 (1275–1390) då vi hade en smedja i anslutning till den södra delen av undersökningsytan. Från fas 9 (1544–1548) kommer ett fragment av en gjutform till ett beslag med växtornamentik.[59] Andra spår av gjutning är fynden av ett antal degelfragment.[60] Liksom i tidigare skeden hittades även en mindre mängd slagg, sammanlagt 5,5 kilo. Utifrån skriftliga källor vet vi att det fanns grytgjutare i området vid den här tiden. Vid en tomtöverlåtelse på Södermalm den 5 november 1526 så anges tomten vara belägen mellan Nils

Figur 228. Två skedborrar och en puns daterade till 1544–1554 (fas 9–10). Skala 1:1.

grytgjutares tomt och Sielegårdztomten (= tranbodstomten).[61] I och med att den försålda tomten anges angränsa till en tranbodstomt så låg den antagligen i den västligaste delen av Stadsgården från vilken tranbodar låg på rad österut nedanför Katarinaberget. Om grytgjutarna även gjöt andra föremål än grytor vet vi inte men kunnandet fanns säkerligen.

Figur 229. Den här 3,5 x 3,6 cm stora delen av en gjutform med växtmotiv är en av de få gjutformar som påträffades vid undersökningen (F:236:13365:7). Datering 1544–1548 (fas 9). Skala 2:1.

VAPEN

Den militära närvaron Södermalmstorg mellan 1524–1554 (fas 7–10) avspeglas bland annat i fynden av ett par armborstpilar. Den ena pilspetsen framkom i lager daterade till fas 7 (1524–1539) och är en så kallad dalpil vilka kännetecknas av att de har en lång rombisk spets och kort tånge. Exemplaret från Södermalmstorg har en böjd tånge men har ursprungligen varit cirka 19,5 cm lång.[62] Två dalpilar hittades även i föregående fas 6 (1485–1524). Den andra armborstpilen är betydligt kortare (11,5 cm) och kraftigare med rombisk spets.[63] Den här typen av armborstpilar brukar kallas för bult och var ett effektivt vapen för att bryta igenom skyddsutrustning som exempelvis ringbrynjor. Pilspetsen framkom på golvet i en byggnad som tolkats som ekonomibyggnad.[64]

En mycket välgjord pik[65] påträffades i ett fähus[66] som daterats till 1524–1539 (fas 7). Med fästskenor är den närmare 20 cm lång varav pikspetsen är 7,5 cm, vikt 117 gr. Ytterligare en pik[67] hittades i raseringslagret ovanpå en ekonomibyggnad från 1539–1544 (fas 8). Denna är av ett betydligt enklare utförande än den förstnämnda och består av en konisk holk som övergår i en massiv konisk spets. Den yttersta änden på spetsen har böjts men piken har ursprungligen varit knappt 19 cm lång varav spetsen är ca 10 cm, vikten uppgår till 187 gr.

Figur 230. Till vänster en pansarbrytande armborstpil, ofta kallad bult och till höger en så kallad dalpil. Datering 1524–1544 (fas 7–8). Skala 1:1.

Figur 231. Piken till vänster kan dateras till 1524–1539 (fas 7) och den till höger framkom i lager daterade till 1539–1544 (fas 8). Skala 1:1.

Pikar anses ha kommit till Sverige med utländska legoknekter på 1400-talet. Vid den här aktuella tiden under 1500-talets första hälft kallades pikar för *luranglar* eller *ljuránger* för att senare övergå till att vanligen kallas *spets*. Pikarna kunde antingen vara långa eller halvlånga där de långa hade skaft som var 6 meter. Skaften tillverkades av ask eller lönn eller om sådan inte fanns att tillgå av furu. Piken användes huvudsakligen mot fiendens kavalleri genom att man tryckte ner änden på piken, som kunde vara spetsad, i marken vid högra foten. Sedan höll man piken med vänstra handen och värjan i den högra. Piken skull riktas mot sadelknappen eller bringan på hästen. Fortfarande var det huvudsakligen tyska legoknekter som var utrustade med pikar medan de svenska fotsoldaterna till största delen var skyttar med armborst eller handeldvapen. Under ryska kriget 1555–1557 insåg Gustav Vasa fördelen med pikenerare mot fiendens kavalleri och befallde att man skulle tillverka så många pikar man kunde. Då det krävdes ansenlig styrka att strida med pik anbefalldes att de starkaste männen i varje fänika[68] skulle utses till pikenerare och vara utrustade med harnesk.[69]

Figur 232. På den här originalteckningen av den tyske legoknekten Paul Donstein ser vi hur tyska legosoldater har fällt sina pikar mot den svenska bondearmén vid striderna kring Älvsborgs fästning år 1502. Bild: Göteborgs stadsmuseum, GhmB:11789.

HANDEL

Från ett och samma raseringslager, daterat till 1544–1548 (fas 9), kommer två klädesplomber av bly.[70] Plomberna var en garant för var textilen producerats och att den genomgått kvalitetskontroll. En textilplomb kan vara försedd med både text och symboler eller bara ett utav dem. Den huvudsakliga importen av textilier under medeltiden utgjordes av ylletyg, så kallat kläde. Enligt Hansans föreskrifter skulle klädet skäras till i stycken eller halvstycken. Ett stycke var 44 alnar långt (cirka 24,5 m). Styckena lades sedan ihop i packar som skulle innehålla 20 eller 24 stycken för att sedan svepas i slagduk och bindas ihop med rep. Troligen plomberades både klädet och slagduken som det var förpackat i.[71]

Klädesplomberna från Södermalmstorg är av en typ som var i bruk under en lång tidsrymd, från mitten av 1100-talet till slutet av 1700-talet och har utgjorts av två runda plattor som var förbundna med ett smalt band.[72] De är båda avbrutna och halverade. På plomberna kan man se spår av märkningen men inte så mycket att de gått att identifiera. Möjligen kan ett versalt D eller C skönjas på den ena blyplomben.[73] Flera skriftliga källor omtalar import av kläde och andra tyger. Omskrivna är skeppet Svanens handelsresor 1545 och 1546 till bland andra staden Veere i Holland då stora kvantiteter tyger importerades. Vid sidan av kläde så inhandlades för Gustav Vasas räkning även exklusiva tyger som damask, kamlott i olika färger, lärft och kammarduk.[74] Även om det inte gått att identifiera sigillens proveniens så är fynden mycket intressanta då de visar att det vid 1500-talets mitt fanns handlare vid Södermalmstorg som ägnade sig åt import av textilier.

Figur 233. Dessa klädesplomber kommer från ett raseringslager[75] daterat till 1544–1548 (fas 9) och visar att det fanns handlare som importerade textilier på Södermalmstorg vid 1500-talets mitt. Skala 1:1.

Fas 7. Datering 1524–1539. Återuppbyggnad, murade hus och rasering

Efter att Gustav Vasa tagit över makten från danske kungen Kristian II år 1523 gjordes omfattande insatser för att förstärka Stockholms försvar. De tidigare krigsåren hade visat att kyrkorna på malmarna kunde användas som skydd av belägrande styrkor. Som en konsekvens av detta ville Gustav Vasa riva kyrkorna på Norr- och Södermalm. Vid en riksdag i Västerås år 1527, även känd som reformationsriksdagen då kyrkan fråntogs sin makt och reformationen i Sverige inleddes, togs även beslut om att kyrkorna på malmarna skulle rivas. Därefter hade malmborna inga egna gudstjänstlokaler utan var tvungna att använda kyrkorna i staden. Rivningarna gjordes dock inte så grundligt, det mesta av kyrkobyggnaderna plockades ner efterhand och användes till andra byggnadsarbeten i staden, framförallt till befästningarna. Det skulle dröja ända fram till 1588 innan en ny kyrka började uppföras på Södermalm, vilket skedde på ruinerna av Maria Magdalena kapell.[76]

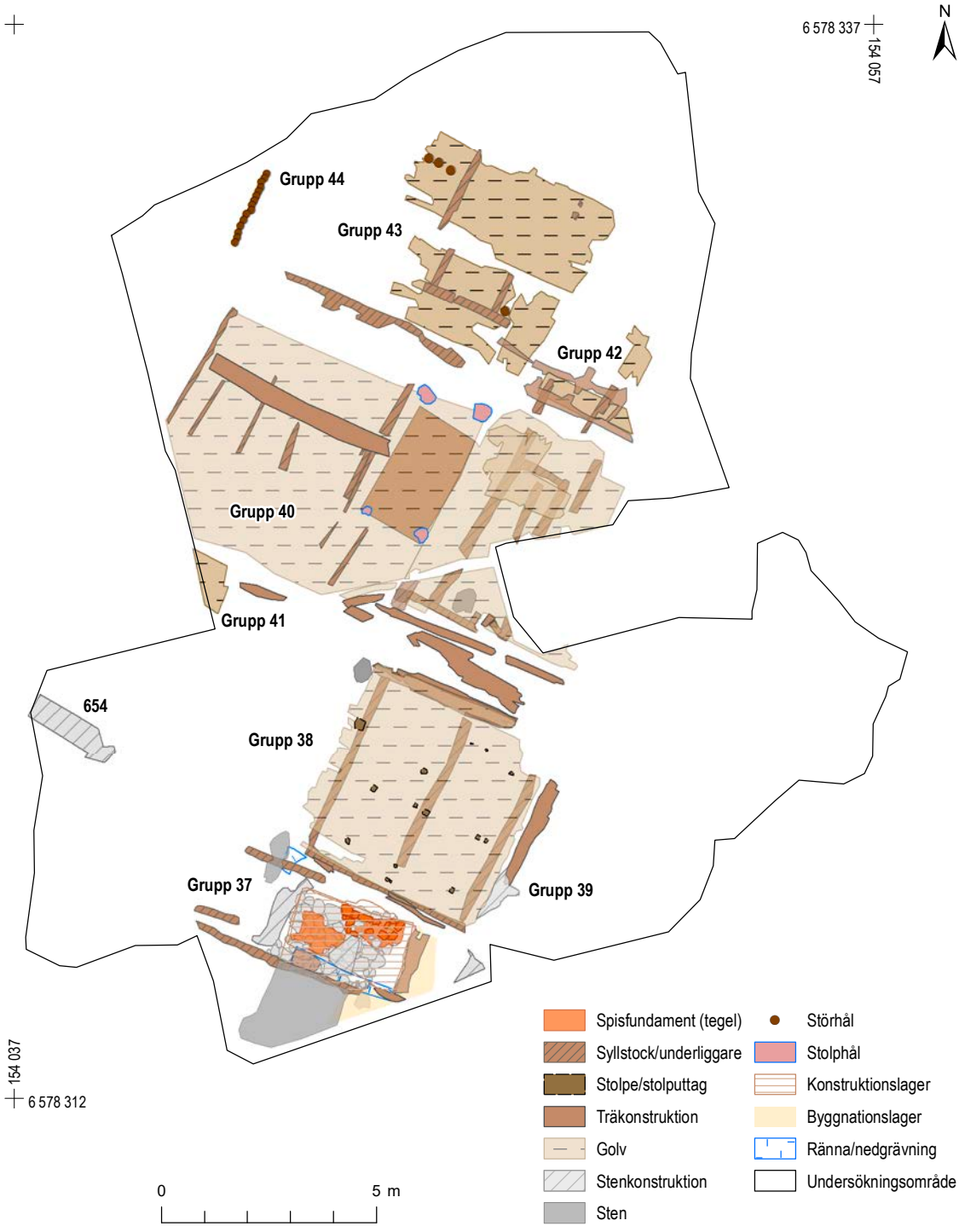
Den 6 oktober 1523, endast några månader efter Gustav Vasas intåg genom Söderport, rasade inre Södertorn. De återstående resterna av tornet revs samma höst och under följande år påbörjades uppbyggandet av ett nytt försvarstorn. Det nya tornet försågs liksom yttre Södertorn med vingmurar. Det är oklart hur lång tid byggandet tog men Hans Hansson har bedömt byggtiden till 2–3 år.[77]

Att staden fortfarande hävdade sin äganderätt över malmarna framgår tydligt i Vasas privilegiebrev från 1529. I privilegiebrevet som direkt återgår till ett tidigare privilegiebrev från 1436 försäkras att Åsön hör till staden ”*…som af ålder under stadhen leghat hafva*”. Här ingår även rätten till Söderström och de kvarnar, fasta fisken och andra verksamheter som utnyttjade vattenkraften.[78]

Resultaten från våra arkeologiska undersökningar visar att en omfattande och mycket tät bebyggelse uppstod mycket snart efter Gustav Vasas maktövertagande. Bebyggelsen på den norra tomten utgjordes nu av mycket tätt stående magasinsbyggnader som till stor del var byggda med återanvänt virke från rivna byggnader. Den södra tomten utgjordes av en stadsgård med kok- och fähus samt ett bostadshus med en kraftig murad källare. Källaren var så kraftigt konstruktion att den mycket väl kunde ha burit en överbyggnad av sten och tegel.

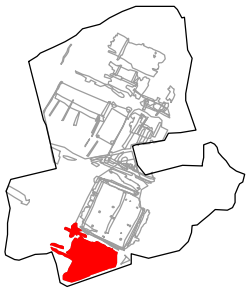
Den tidigare kunskapen om bebyggelsens karaktär på Södermalm under 1500-talet är ytterst begränsad och har till stor del präglats av två samtida avbildningar, Vädersolstavlan från 1535 och ett kopparstick av Frans Hogenberg från omkring 1570. På Vädersolstavlan avbildas staden från väster och området kring Södermalmstorg syns inte. Däremot kan man se en relativt tät trähusbebyggelse vid nuvarande Guldfjärds- och Sjöbergsplan och längs Katarinabergets brant står tre stycken tranbodar på pålar ut i vattnet. På Hogenbergs stick är perspektivet omvänt och staden är avbildad från Katarinaberget i sydöst. Gustav Vasas vallgrav med rondell är färdig och området framför försvarsanläggningen är helt avröjt med undantag av en liten låg timmerbyggnad ner mot Saltsjön. Liksom på Vädersolstavlan avbildas en bebyggelse närmast Söderbro på Mälarsidan och nedanför Katarinaberget står tranbodarna tätt sida vid sida. Framförallt Hogenbergs stick har präglat tidigare beskrivningar om Södermalm före 1600-talet som glest bebyggd med endast enklare trähus närmast stränderna mot Stadsholmen och runt Fatbursjön där många hantverkare bedrev sina verksamheter.

De arkeologiska undersökningarna 2013–2015 visar att den bild som Hogenbergs stick från 1570-talet visar skiljer sig avsevärt från situationen fyrtio år tidigare då sannolikt inte bara undersökningsområdet utan hela Södermalmstorgsområdet var tättbebyggt. En av tomtägarna på Södermalm vid denna tid var rådmannen Brand Gotskalkson som den 5 november 1526 köper en tomt av Claes knivsmeds hustru som låg mellan Niels grytgjutares tomt och *Sielegårdztompten* (lika med tranbodstomten). Tomten uppges vara 12,5 alnar bred närmast gatan och 20 alnar i den andra änden som var markerad med ett stenröse, längden anges vara 60 alnar (I dagens mått var tomten 7,4 m bred vid gatan och 11,9 m i den andra änden, längden uppgick till 35,6 m).[79] Av lägesuppgiften kan vi förlägga tomten till Stadsgårdsområdet där tranbodarna var uppförda.

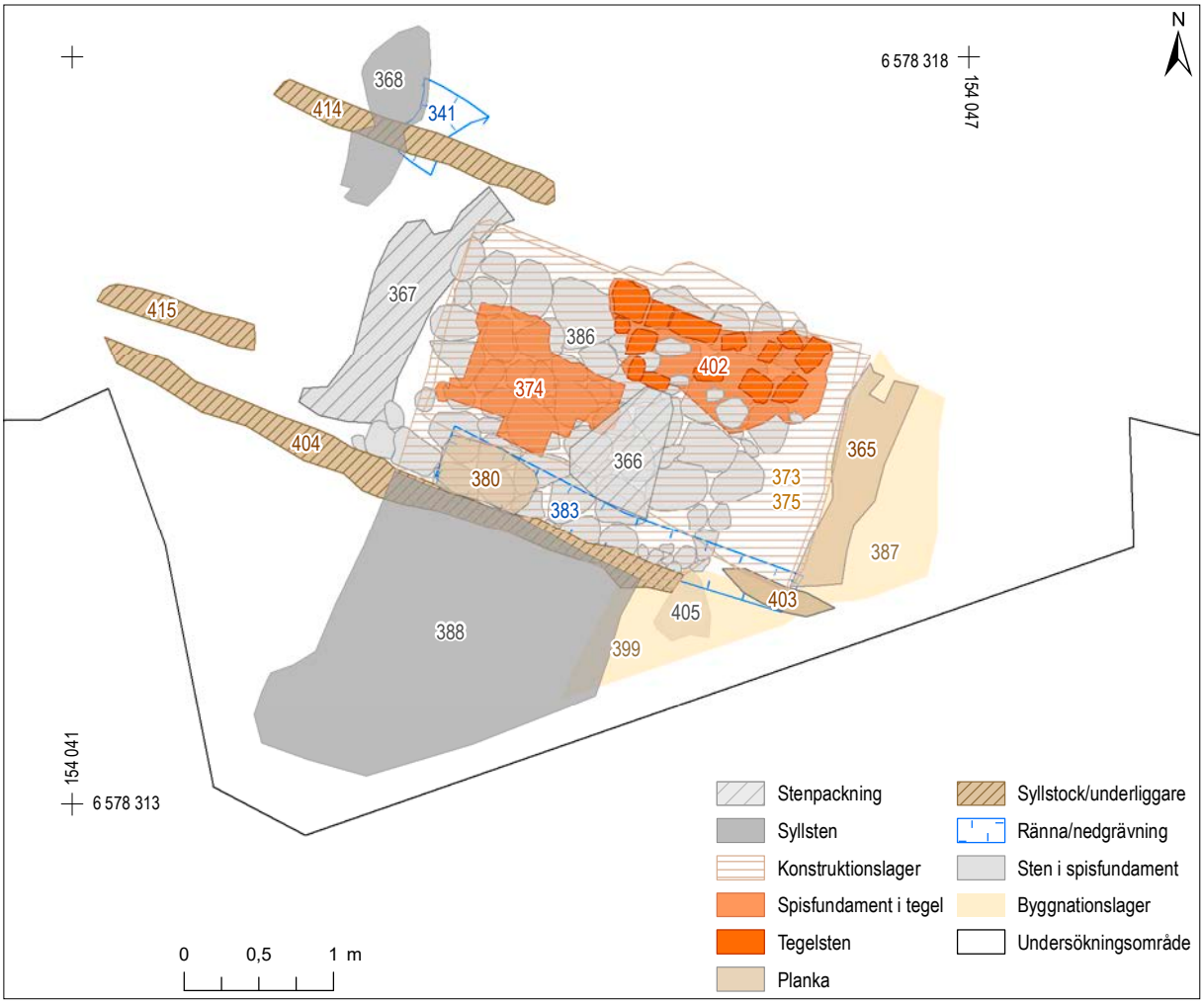
Figur 234. Fasplan över fas 7 (1524–1539). Skala 1:150.

Kontextgrupp 37. Kokhus

I den sydligaste delen av undersökningsområdet påträffades resterna av en träbyggnad med spis som stått ca fyra meter öster om källaren 654. Byggnaden har varit 2,4 m bred och 5 m lång (12 m²) och orienterad i nordväst–sydöstlig riktning.

Den östra delen av byggnaden upptogs av ett 1,6 x 2,6 m stort fundament till en murad spis. Grundfundamentet till spisen utgjordes av 1–2 skift med 0,10–0,55 m stora stenar som ställvis fogats samman med murbruk. I den norra delen av spisen fanns ytterligare 1–2 skift med både sten och tegel som fungerat som ytterligare förstärkning till grunden. Överst i fundamentet fanns ett plant, närmare 0,6 x 1 m stort, skikt med glest lagda halverade tegelstenar som även de fogats samman med murbruk. Längs med fundamentets södra sida fanns en 2,5 m lång och 0,35–0,40 m bred försänkning som i fält tolkades som en ränna. Försänkningen hade en rundad profil och var endast 0,02 m djup. En alternativ tolkning till ränna, som då bör ha varit någon form av luftkanal, är att det rör sig om avtrycket från en borttagen stock eller kluva. Framför spisens öppning i väster fanns en 0,5 m bred stenläggning med 0,1–0,3 m stora rundade stenar som delvis var sammanfogade med murbruk. Rummet framför spisen har varit ganska litet, inte mer än 2,1 x 2,3 m och haft ett trägolv som vilat på underliggare av kluvor.

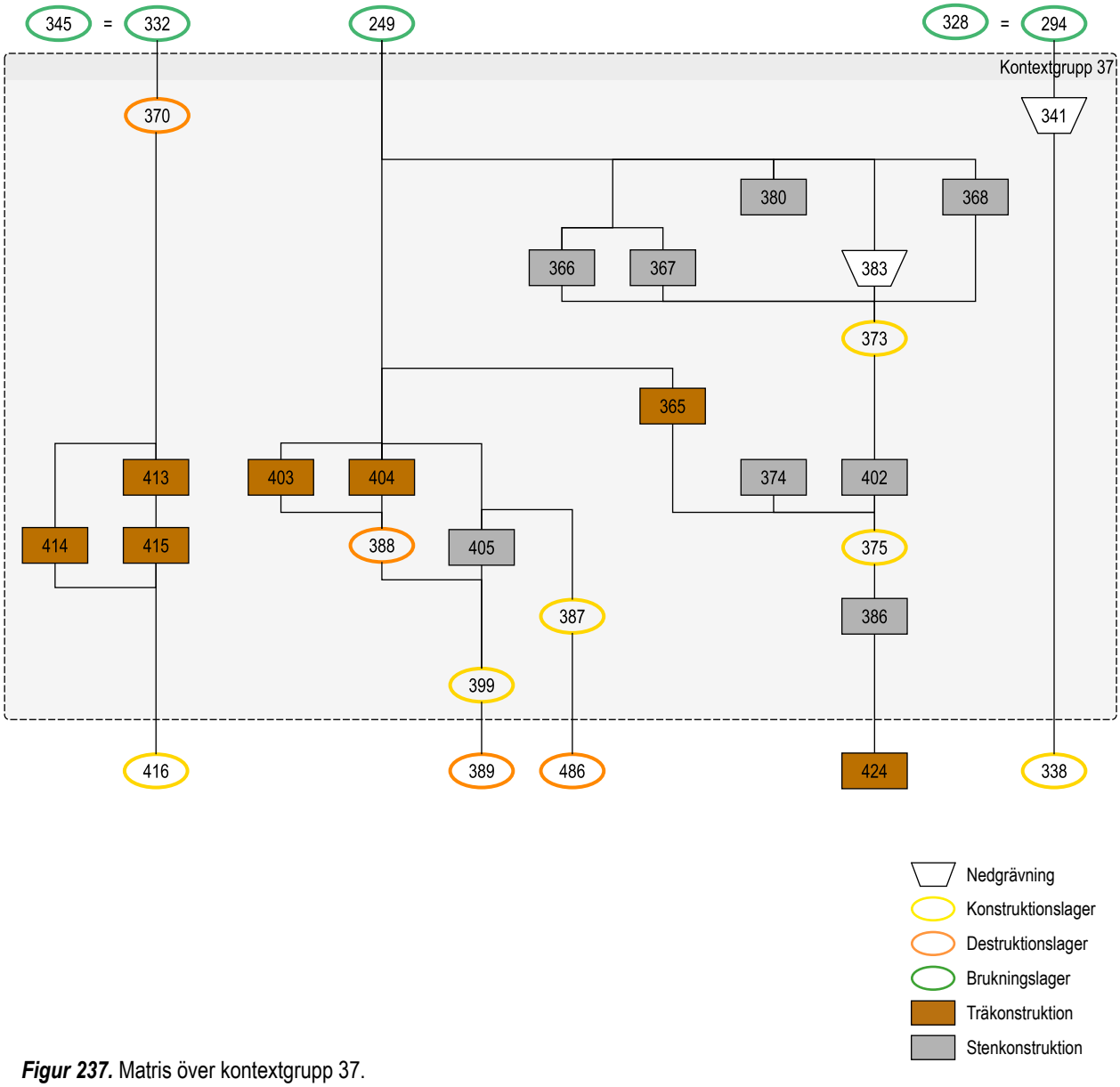

Figur 235. Plan över kontextgrupp 37. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
341	Stenlyft
365	Plankor
366	Stenpackning
367	Stenpackning
368	Syllstenar
373	Konstruktionslager
374	Spisfundament
375	Konstruktionslager
380	Stenpackning
383	Ränna

Kontextnummer	Kontext
386	Spisfundament i sten
387	Konstruktionslager
388	Raseringslager
399	Byggnationslager
402	Spisfundament
403	Planka
404	Underliggare
405	Syllsten
414	Syllstock
415	Underliggare

Figur 236. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 37.

Figur 237. Matris över kontextgrupp 37.

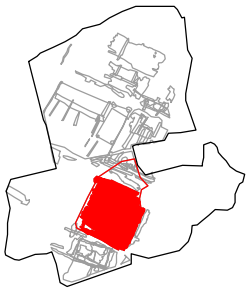

Figur 238. På bilden syns det vällagda spisfundamentet 386 i kokhuset framrensat.

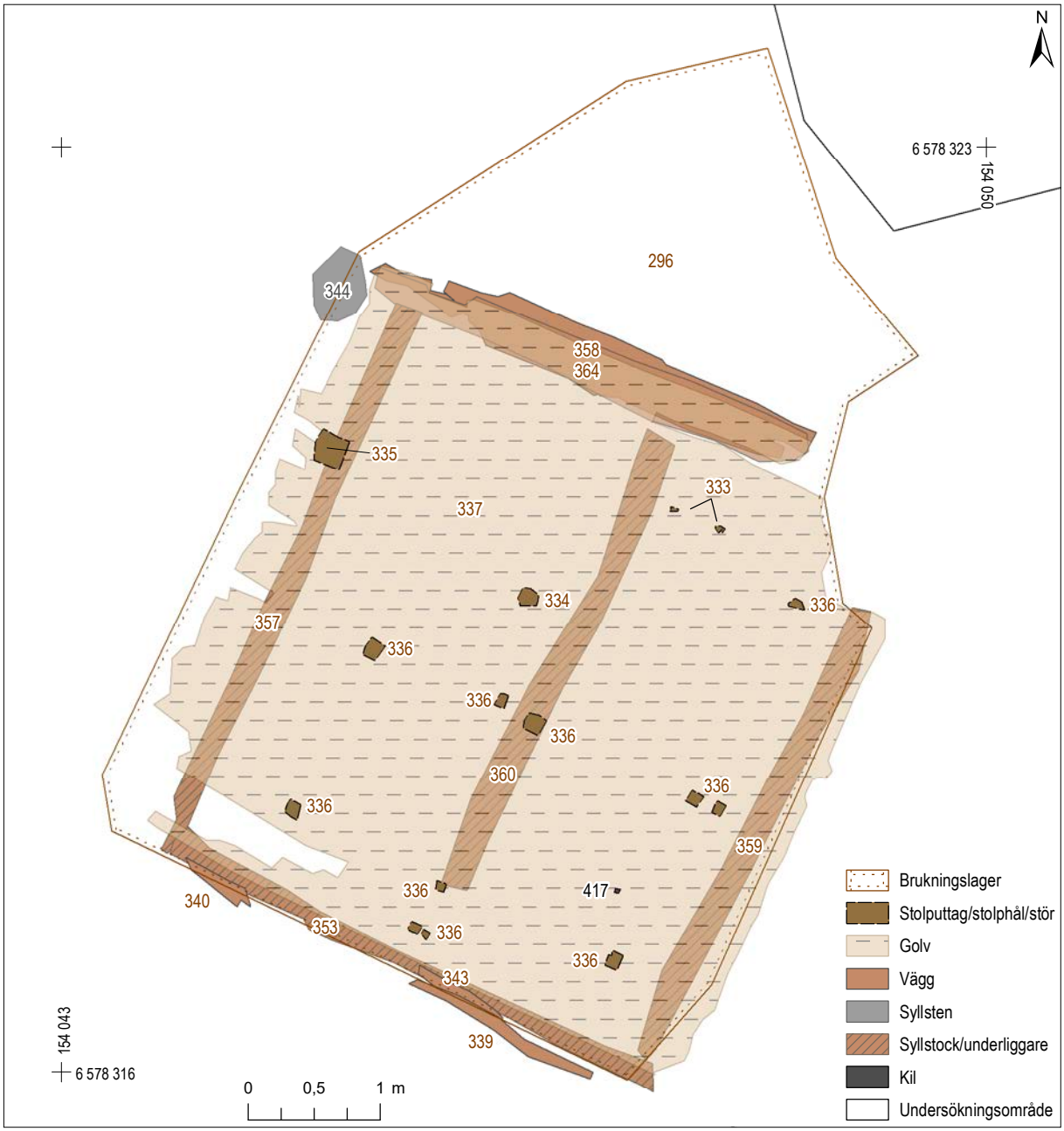
Längs den norra och södra långsidan framkom rester av träsyllar som visar att byggnaden varit rest på 0,16–0,17 m breda kluvna stockar. Enstaka större stenar har kopplats till byggnaden där de skulle ha kunnat fungera som syllstenar. I stort sett samtliga träkonstruktioner bar spår av eldpåverkan vilket visar att byggnaden förstörts genom brand. Söder om byggnaden fanns en yta med raseringsmaterial från spisen som innehöll mycket krossat tegel och murbruk.

Byggnaden har utgjort ett fristående kokhus och kan sannolikt kopplas samman med byggnaden 654 i väster.

Kontextgrupp 38. Fähus

Direkt norr om kökshuset (kontextgrupp 37) påträffades rester av ett fähus. Fähuset har varit närmast kvadratiskt med yttermåtten 4,8 x 5 m (24 m²). Längs den södra väggen fanns två rader med huggna kvadratiska uttag i golvet för mindre stolpar. Stolparna som varit 0,10–0,15 m tjocka har tolkats ingå i en båskonstruktion längs södra väggen. Troligen har det funnits fyra bås med ett djup av ca 1,8 m. Båsens bredd har varierat där de tre västligaste båsen har haft en bredd av 1,25 m, 1,30 m respektive 1,4 m. Båset längst i öster har varit betydligt smalare, högst 0,75 m brett. Golvet var av trä och bestod av

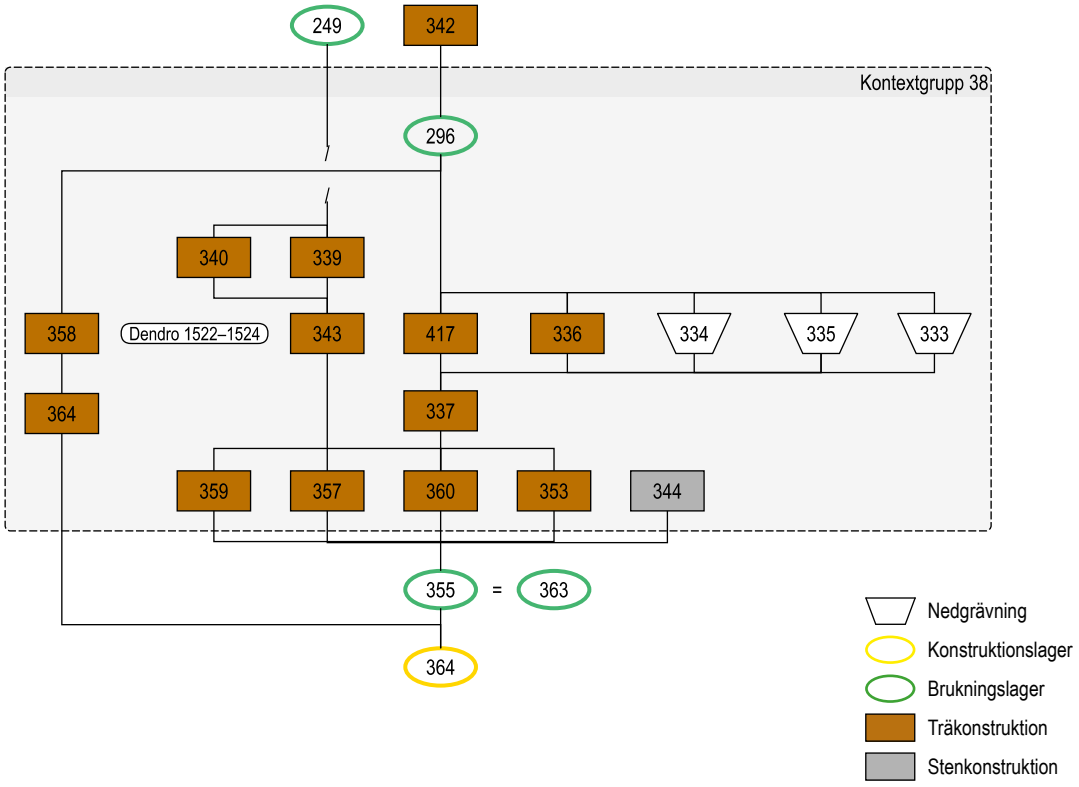

Figur 239. Plan över kontextgrupp 38. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
296	Brukningslager
333	Stör
334	Stolphål
335	Stolputtag
336	Stolputtag för bås
337	Golv
339	Vägg
340	Vägg
343	Vägg

Kontextnummer	Kontext
344	Syllstenar
353	Syllstock
357	Syllstock
358	Vägg
359	Syllstock
360	Underliggare
364	Vägg
417	Träkil

Figur 240. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 38.

Figur 241. Matris över kontextgrupp 38.

kluvna stockar lagda med den rundade sidan ned. Kluvorna var mellan 0,17–0,25 m breda och ca 0,10 m tjocka och lagda i nordväst–sydöstlig riktning. Mot den södra och norra vägglinjen var kluvorna tunnare, ca 0,05 m. Golvet vilade på tre underliggare orienterade i nordöst–sydvästlig riktning. Underliggarna var placerade i östra och västra änden samt en i mitten. Den östra och västra underliggaren var fogade till norra och södra syllstocken i knutar. Golvet hade anpassats till den centralt placerade underliggaren genom huggna uttag i kluvornas undersida.

Fähuset vilade direkt på underliggande mark. Ett par stenar i nordvästra hörnet tolkades som möjliga syllstenar, men den tolkningen får anses som osäker då några ytterligare syllstenar inte påträffades. Längs den norra och södra vägglinjen påträffades enstaka plankor som troligen ingått i väggkonstruktionen.

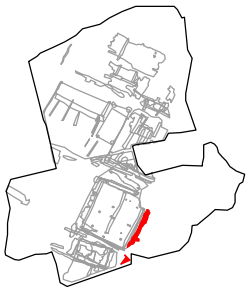
Figur 242. Golvet i fähuset bestod av stockar kluvna i längdriktningen. Golvet har dendrodaterats till 1522–1524.

De mest intakta var ett par plankor i norr som var mellan 3,1–3,5 m långa och hade en bredd av 0,20 m. Plankorna hade en tjocklek av 0,04 m och visar att huset var byggt i skiftesverksteknik. På golvet fanns ett 0,1 m tjockt mycket kompakt lager med gödsel med inblandning av bark och träflis.

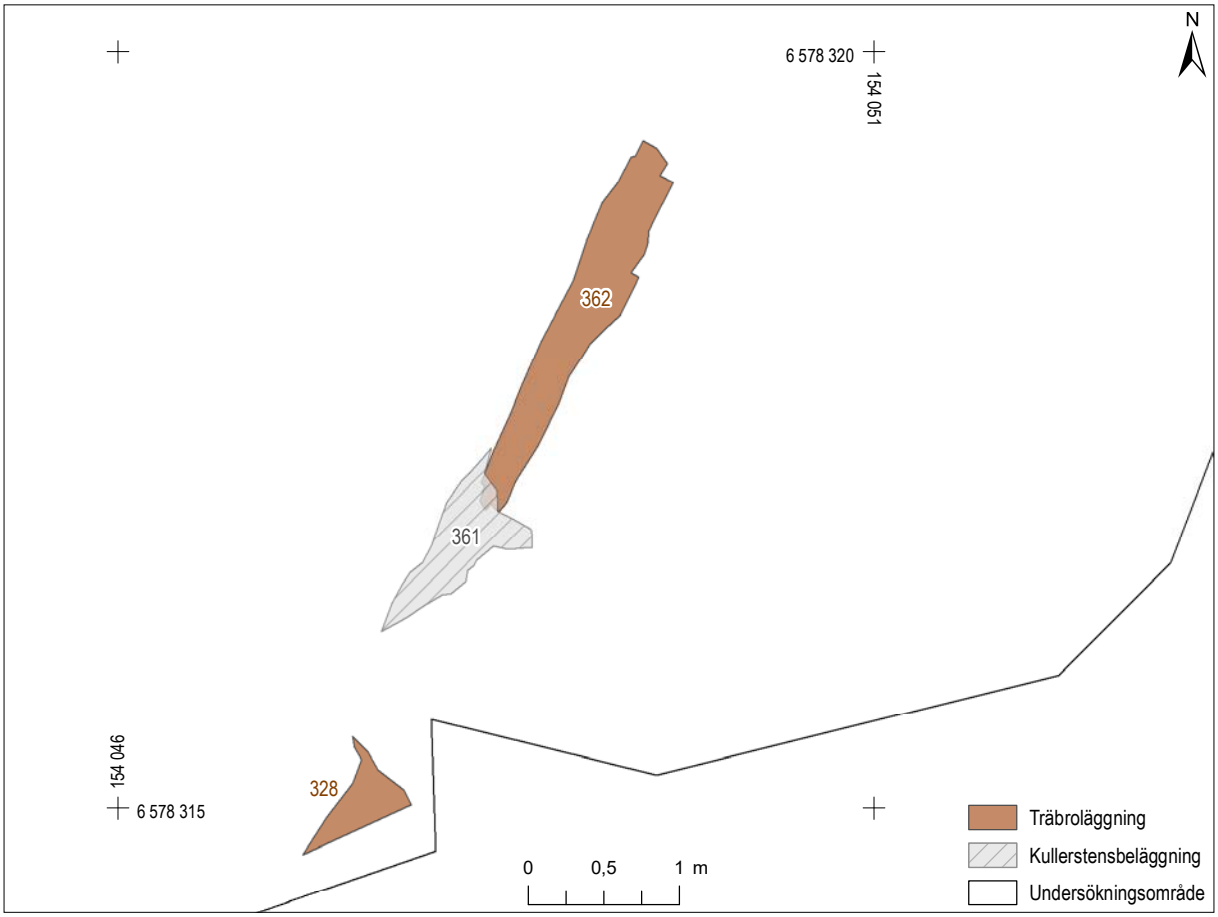
Fähusets storlek och inre disposition stämmer mycket väl med tidigare undersökta fähus som påträffats i medeltida städer. Många är närmast kvadratiska med 5–7 m långa sidor. Det vanligaste är att de endast har en rad med 4–5 bås längs ena väggen. Båsens bredd varierar från 0,8–0,9 m till en dryg meter. Fähuset är sannolikt av en typ som kallas djupstall och som tycks ha varit vanliga i städer. I djupstallen mockades inte dyngan ut dagligen utan lades i en hög inne i fähuset. Först till våren eller om det blev så mycket dynga i fähuset att djuren fick ont om plats mockades dyngan ut. Förutom att arbetet i fähuset minskades så var en av fördelarna att värmen behölls genom dyngan. Det som talar för att fähuset varit ett djupstall är raden av bås längs ena väggen vilket gav ett ganska stort utrymme bakom djuren där dyngan kunde läggas. Vidare så kunde ingen gödselränna eller utmockningshål identifieras vid undersökningen vilket också talar för att det rör sig om ett djupstall.[80]

Tre av nio dendroprov från golvet[81] var möjliga att datera och visade att det bestod av virke från tallar som fällts vintern 1522–1523 och vintern 1523–1524.[82]

Kontextgrupp 39. Gata

I den sydöstra delen av undersökningsområdet framkom mindre rester av en gata längs en fem meter lång sträcka. Den södra delen av gatan var kullerstensbelagd med en rest av träbroläggning längst i söder (2,6 m) och den norra delen hade en träbeläggning av plankor lagda i gatans längdriktning (2,4 m). Stenbeläggningen utgjordes av 0,10–0,25 m stora rundade stenar lagda i ett lager av grus och småsten. I den norra delen hade ett par plankor lagts i direkt anslutning till där stenbeläggningen tog slut. Gatan har löpt i nordöst–sydvästlig riktning och har utgjort den södra tomtens begränsning åt öster.

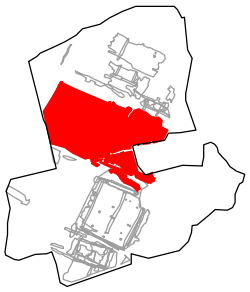

Figur 243. Plan över kontextgrupp 39. Skala 1:50.

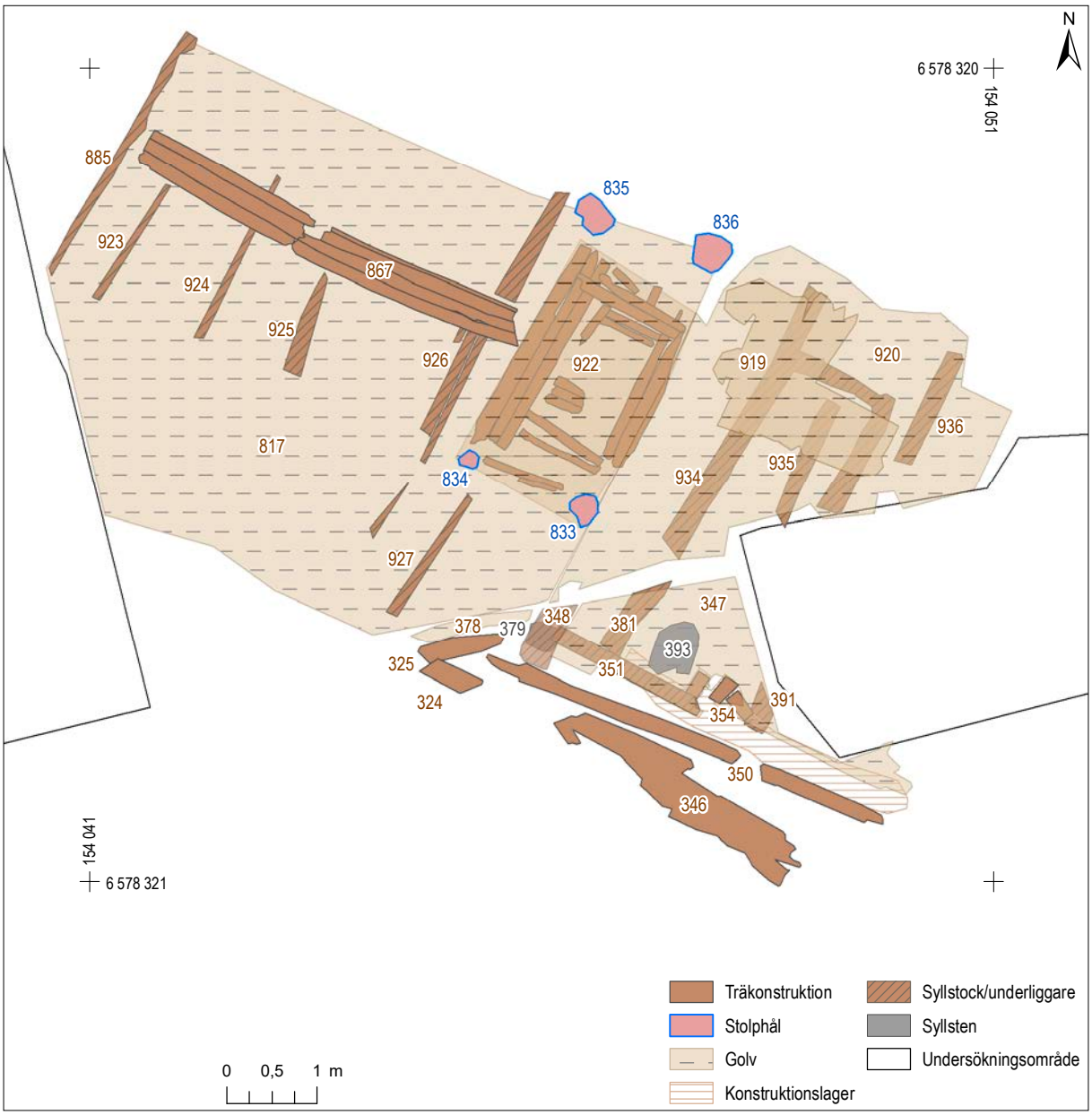
Kontextnummer	Kontext
328	Träbeläggning
361	Kullerstenbeläggning
362	Träbeläggning

Figur 244. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 39.

Kontextgrupp 40. Ekonomibyggnad

Kontextgrupp 40 var en närmast rektangulär byggnad som påträffades centralt inom undersökningsområdet. Byggnaden, som var 6 m bred och drygt 10 lång (ca 60 m²), var orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. Den var indelad i två rum, ett större om ca 35 m² i väster och ett som var ca 25 m² i öster. Centralt i byggnaden fanns även ett öppet trapphus mot gatan i norr som visar att det funnits en övervåning. Hela den sydöstra delen av byggnaden var förstörd av ett 2,5 x 2,5 m stort betongfundament. Byggnaden var uppförd på ett upp till 0,25 m tjockt utfyllnadslager[83] som täckte hela tomten i det centrala undersökningsområdet. Förekomsten av flera mikrohorisonter i det gödselrika lagret visar att ytan stått obebyggd en tid innan den började bebyggas.

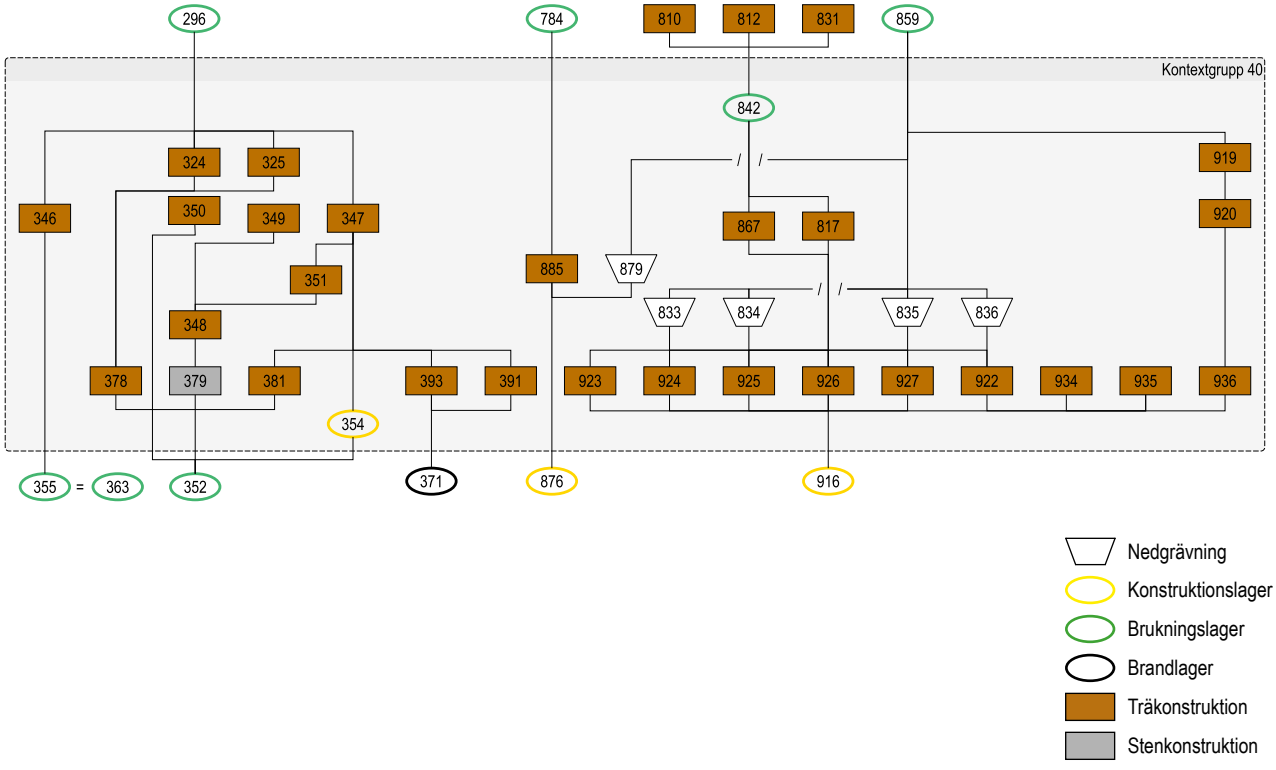

Figur 245. Plan över kontextgrupp 40. Skala 1:75.

Kontextnummer	Kontext
324	Planka
325	Kluva
346	Konstruktionsdelar
347	Golv
348	Underliggare
349	Kluva
350	Väggtimmer
351	Syllstock
354	Konstruktionslager
378	Golv
379	Syllsten
381	Underliggare
391	Underliggare
393	Syllsten
817	Golv
833	Stolphål
834	Stolphål

Kontextnummer	Kontext
835	Stolphål
836	Stolphål
842	Brukningslager
867	Golv (båtsida)
879	Störhål
885	Syllstock
919	Golv
920	Golv
922	Golv
923	Underliggare
924	Underliggare
925	Underliggare
926	Underliggare
927	Underliggare
934	Underliggare
935	Underliggare
936	Underliggare

Figur 246. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 40.

Figur 247. Matris över kontextgrupp 40.

Figur 248. Under 1500-talets första hälft har hela det norra undersökningsområdet varit tätbebyggt med magasin och andra ekonomibyggnader. En av de största byggnaderna var magasinet (kontextgrupp 40) som upptar hela den delen på bilden som ligger till vänster om den stensatta passage som löper diagonalt genom området. Alldeles till vänster om hjälmen på arkeologen mitt i bild kan man ana det upp- och nedvända tråget som lagts som en del utav golvet i byggnaden. Foto från NÖ.

Västra delen

Endast golv, underliggare och syllstockar fanns kvar av det västra rummet. Golvet var lagt med ett mycket blandat material där huvuddelen utgjordes av sekundäranvända plankor och stockar där flera hade hål och huggna uttag från tidigare användning. Det var tydligt att man använt allt användbart trä man kunnat komma över till golvet. Till en del av golvet hade till och med en 4,5 m lång och 0,5 m bred del av sidan av en båt använts. I den nordöstra delen av golvet visade sig det som såg ut som en liggande stock vara ett stort trätråg[84] som vänts upp och ned (figur 249). De underliggare som påträffades under golvet bestod av 0,6–1,9 m långa kluvor. Dessa var placerade med ett inbördes avstånd av ca 0,5–1,5 m. De var för korta för att täcka hela golvets bredd och låg huvudsakligen under golvets centrala parti. Syllstockarna låg direkt på marken. I den nordöstra delen fanns rester av vad som tolkats vara ett trapphus upp till ett loft. Trapphuset var drygt 3 m djupt och 1,5 m brett. I vardera hörnet fanns stolphål efter stolpar som burit upp loftet i trapphuset. Trapphuset omgavs av en syllram av väggbärande stockar och golvet bestod liksom i resten av byggnaden av återanvända plankor och stockar. I golvet påträffades bland annat rester av vad som tolkats som rester efter en båskonstruktion från ett fähus.

Figur 249. Det ovan nämnda trätråget som det såg ut när vi vänt på det (F:919:01:01). Kanske har det använts för utfodring av grisar.

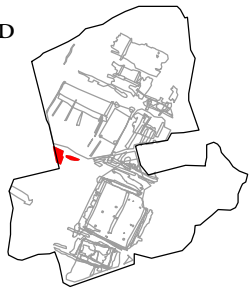
Östra delen
Ca 4,5 x 5,5 m (25 m^2)

Liksom i den västra delen var i stort sett endast golvet med underliggare och syllar var bevarade. Golvet bestod av 0,13–0,25 m breda kluvor lagda i nordväst–sydöstlig riktning vilka vilade på underliggare som även de utgjordes av kluvna stockar. I det nordvästra hörnet hade golvet lagats med kortare kluvor och tätt lagda störar. Utmed den södra vägglinjen låg virke från huset tätt samman. Det bestod av såväl rundtimmer som bilade kluvor och har tolkats som delar av golv och väggar som hamnat där efter att huset rivits. En av stockarna[85] hade ett tydliga huggna urtag för en knut på över och undersidan på stockänden. Stocken var förmultnad men de bevarade delarna tyder på att huset var uppfört i liggtimmerteknik med dubbelhaksknutar, en knutteknik som utvecklades under senmedeltiden. Det sydvästra hörnet vilade på en syllsten.

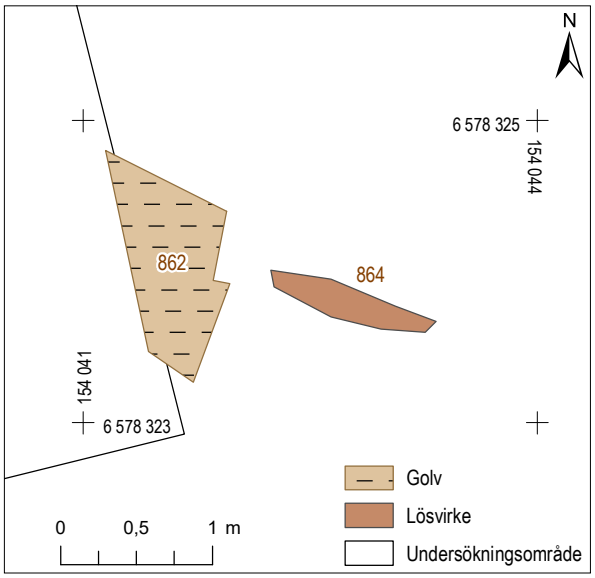
Sammanlagt tio prover från golv och syllar i byggnaden lämnades in för vedartsbestämning och dendrokronologisk datering. Analysen visade att samtliga prover kom från tall. Några dateringar kunde emellertid inte göras då virket visade sig vara så hårt sammanpressat att årsringarna deformerats och i en del fall innehöll även proverna för få årsringar för att kunna dateras.[86]

Byggnaden var en av de största som påträffades vid undersökningen. Med loftet sammanräknat så har den haft en sammanlagd golvyta av cirka 120 m^2. Konstruktionen ger ett ganska enkelt intryck där en stor del av byggnadsmaterialet utgjordes av sekundäranvänt trä. Byggnaden har sannolikt fungerat som magasin.

Kontextgrupp 41. Byggnad

Av byggnaden kunde endast en mindre del av det nordöstra hörnet dokumenteras då resten av byggnaden sträckte sig utanför undersökningsområdet. Den dokumenterade delen av golvet var 1,2 m brett och stack ut 0,8 m från sponten. Golvet bestod av fem stycken 0,15–0,30 m breda plankor. Öster om golvet påträffades några löst liggande plankor vilka kan härröra från byggnaden men lika gärna från någon av de andra byggnaderna i detta område. Golvet var anlagt på samma utfyllnadslager[87] som kontextgrupp 40 och är därför sannolikt uppfört samtidigt som detta.

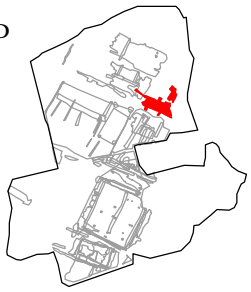

Figur 250. Plan över kontextgrupp 41. Skala 1:50.

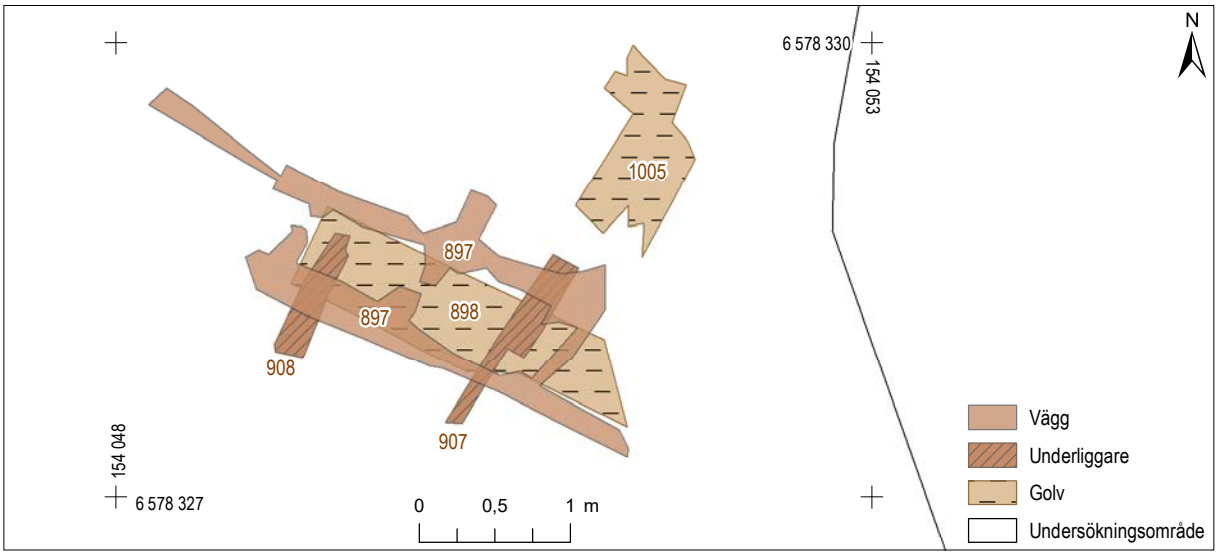
Kontextnummer	Kontext
862	Golv
864	Plankor

Figur 251. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 41.

Kontextgrupp 42. Byggnad

I den nordöstra delen av undersökningsområdet framkom kraftigt fragmenterade delar av en mindre byggnad. De bevarade delarna var utspridda på en yta av 2,3 x 2,8 m men åt öster hade byggnaden grävts av i samband med anläggandet av en källare (kontextgrupp 64) vilket innebär att byggnaden kan ha sträckt sig vidare åt öster. Under golvet framkom två underliggare orienterade i nordöst–sydvästlig riktning vilka stack ut ca 0,3 m söder om golvet. Golvet var lagt med både kluvor och plankor vilket talar för att man återanvänt virke från andra byggnader, alternativt reparerat golvet vid något tillfälle. Delar av golvet var bränt. Över den södra delen av golvet låg rester av en vägg i ett ramverk av stockar som tolkades vara uppförd i skiftesverksteknik. Emellertid var träet så förmultnat och komprimerat att tolkningen är något osäker.

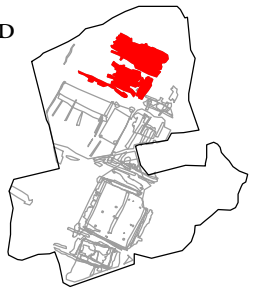

Figur 252. Plan över kontextgrupp 42. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
897	Vägg
898	Golv
907	Underliggare
908	Underliggare
1005	Golv

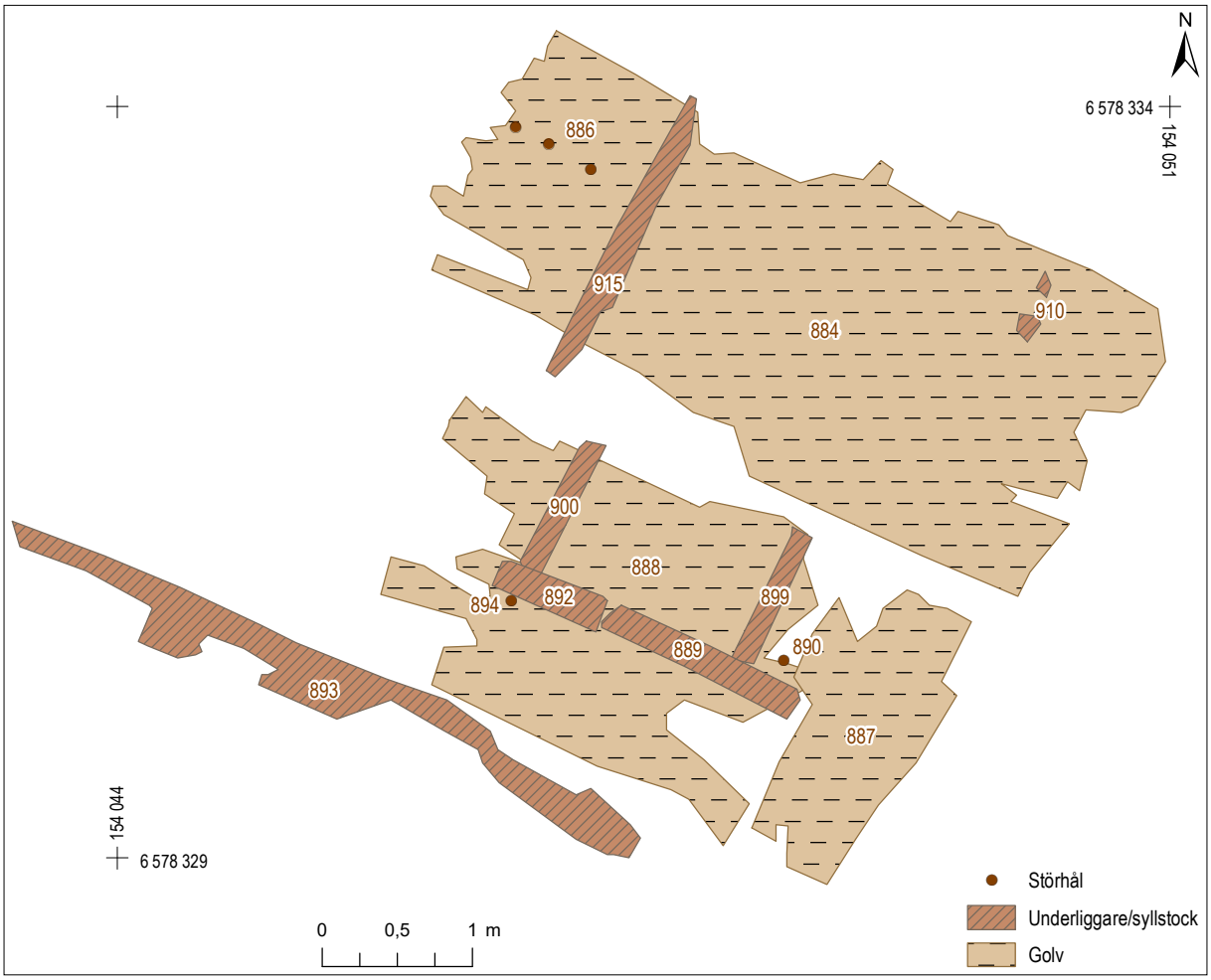
Figur 253. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 42.

Kontextgrupp 43. Byggnad

I den norra delen av undersökningsområdet dokumenterades en minst 4,75 m bred och 6 m lång byggnad (ca 29 m^2) som var orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. Byggnaden var uppförd på en yta som i föregående fas användes för odling[88].

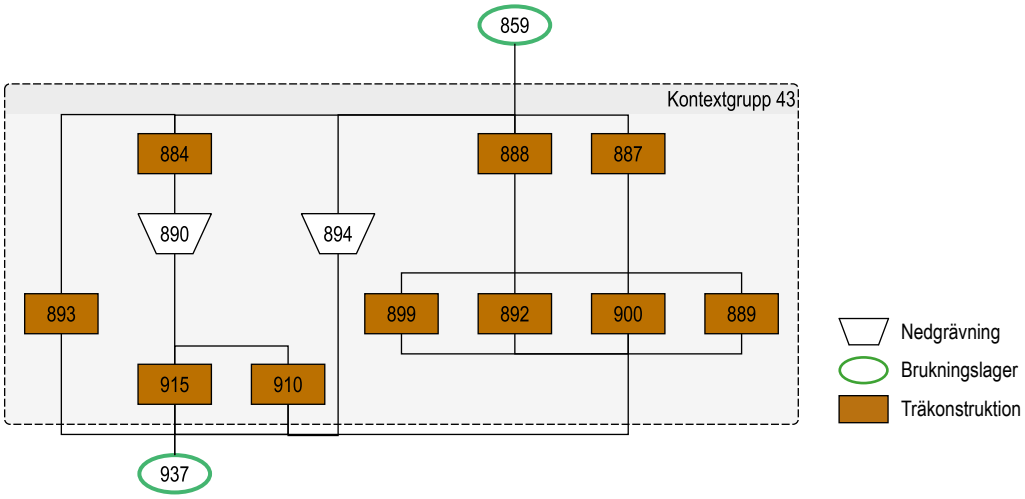
Byggnaden hade tre olika golvläggningar som kunde åtskiljas genom att golvplanken hade olika riktning. Golven kan representera olika rum som avdelats med väggar men det var något som inte kunde ses vid undersökningen. Om så varit fallet har det funnits en farstu i det sydöstra hörnet som var 1 m bred och 2 m djup. Därifrån har det varit möjligt att nå ett drygt 2 m brett och 5 m långt rum i väster. Rakt fram mot norr har det funnits ett rum som varit ungefär lika stort (2,2 m brett och 4,8 m långt). I likhet med flertalet av byggnaderna i denna fas har golven lagts med ett blandat material av såväl kluvor som plank vilka varit 0,15–0,35 m breda. Delar av golven låg på underliggare. Det norra golvet[89] hade underliggare som bestod av plank medan golvet i rummet söder därom[90] vilade på underliggare av bilade rektangulära stockar. Det sistnämnda golvet var dessutom fastspikat i underliggarna. Ett par störar hade slagits ner genom golvet 888 med ett inbördes avstånd av 1,8 m. I den nordvästra delen av golvet[91] satt tre störar på rad genom en och samma planka. Om störarna ingått i någon konstruktion i byggnaden eller slagits ner efter att den tagits ur bruk är svårt att avgöra.

Figur 254. Plan över kontextgrupp 43. Skala 1:50.

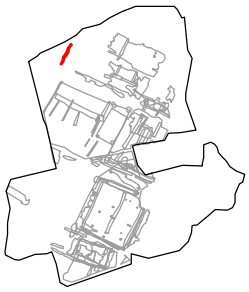
Kontextnummer	Kontext
884	Golv
886	Störar
887	Golv
888	Golv
889	Underliggare
890	Störhål
892	Underliggare
893	Syllstock
894	Störhål
899	Underliggare
900	Underliggare
910	Underliggare
915	Underliggare

Figur 255. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 43.

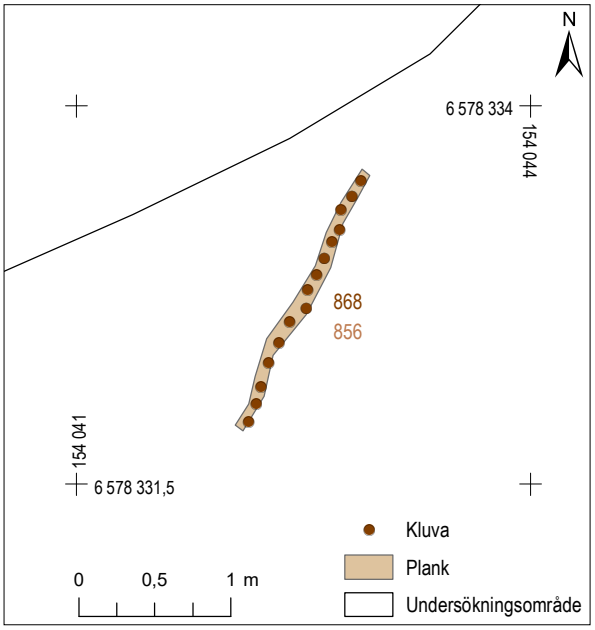
Figur 256. Matris över kontextgrupp 43.

Kontextgrupp 44. Plank

Konstruktionen framkom i det nordvästra hörnet av undersökningsytan. Den utgjordes av en rad med nedslagna kluvor som sammanlagt var 1,9 m lång och orienterad i nordöst–sydvästlig linje. Kluvorna var bevarade till en höjd av 0,1–0,25 m och nedslagna med den släta sidan av kluvan mot sydöst. Kluvorna var 0,13 m breda och 0,06 m tjocka. De satt tätare i den norra delen än i den södra vilket kan bero på att visa av dem dragits upp.

Raden med kluvor har tolkats som ett rest plank utmed en tomtgräns. Liknande plankkonstruktioner finns dokumenterade från Lund.[92] Ett annat alternativ är att de nedslagna kluvorna utgjort en del av en vägg till en mycket enkel bodkonstruktion. En sådan bod som kunde dateras till 1560-talet dokumenterades vid arkeologiska undersökningarna 1991 i kvarteret Svalan på Norrmalm.[93]

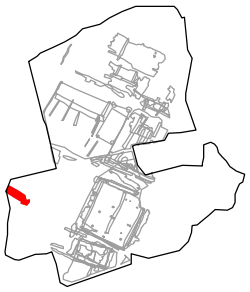

Figur 257. Plan över kontextgrupp 44. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
856	Plank
868	Kluvor

Figur 258. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 44.

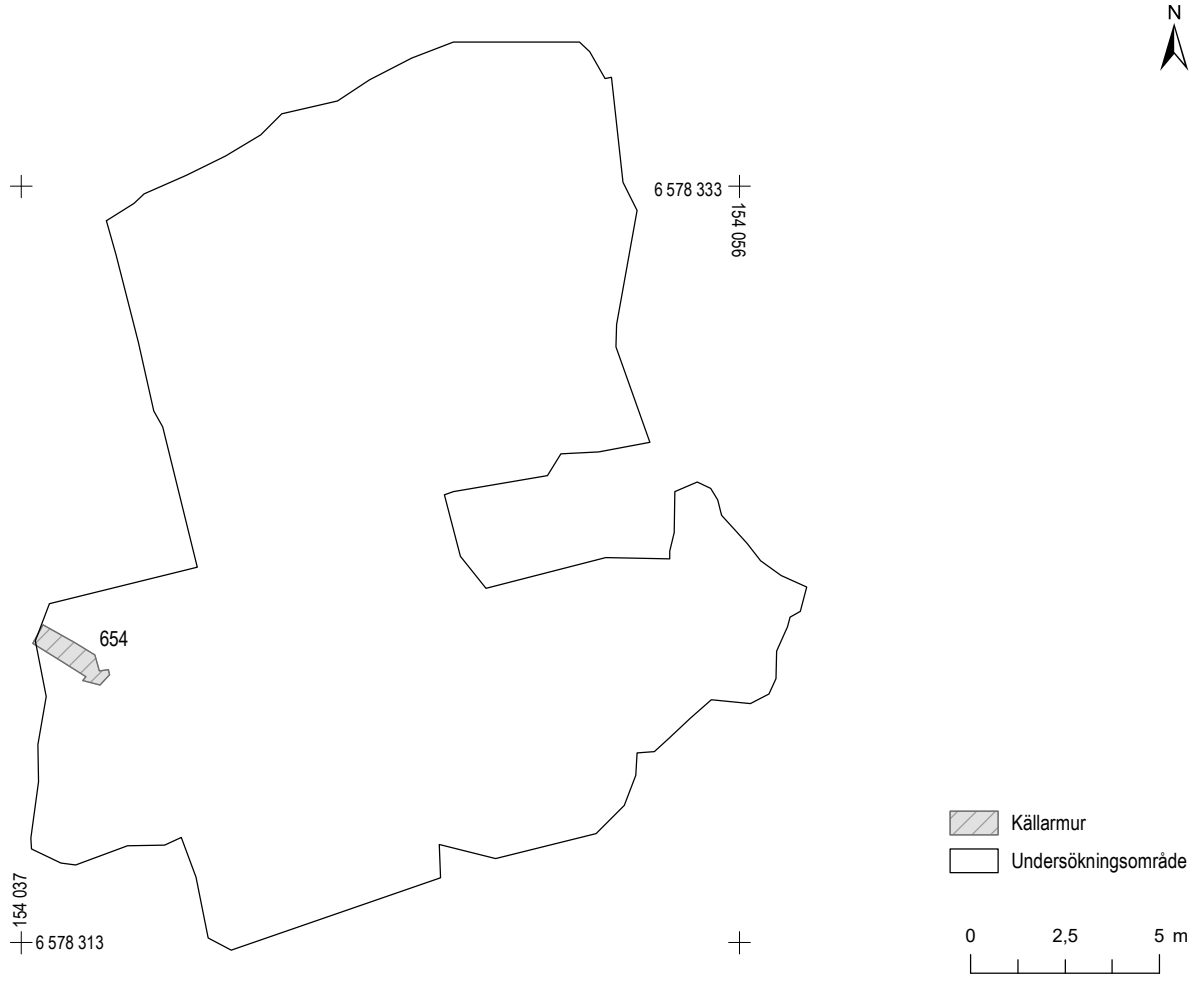
Kontext 654. Källare

Efter att den arkeologiska undersökningen avslutats rasade delar av den slänt som utgjorde schaktets sydvästra begränsning i samband med ett kraftigt regn. Vid raset framkom det sydöstra hörnet av en grundmur till en källare som var nedgrävd i den naturliga åsen. Grundens belägenhet med överhängande risk för fortsatta ras gjorde att den endast kunde dokumenteras översiktligt.

Muren var orienterad i nordväst–sydöstlig riktning och kunde följas drygt 2 m mot norr där den klipptes av en spont. Muren var 0,5 m tjock och 1 m hög och uppbyggd av natursten och tegelstenar som fogats med kalkbruk. Murens yttersida var uppbyggd av huvudsakligen rundade naturstenar i storleken 0,15–0,35 m. Insidan av muren hade en innervägg av tegel. Tegelstenarna som använts var 0,10 x 0,13,5 x 0,27 m stora. I överkanten av murens södra ände framkom en minst 0,4 x 0,5 m stor sten med flat ovansida som utgjorde grundens sydöstra hörn.

Källaren har tillhört ett bostadshus med en överbyggnad av sten eller trä och har tillhört samma tomt i söder där det stod ett kokhus och ett fähus

Figur 259. Plan över kontext 654. Skala 1:200.

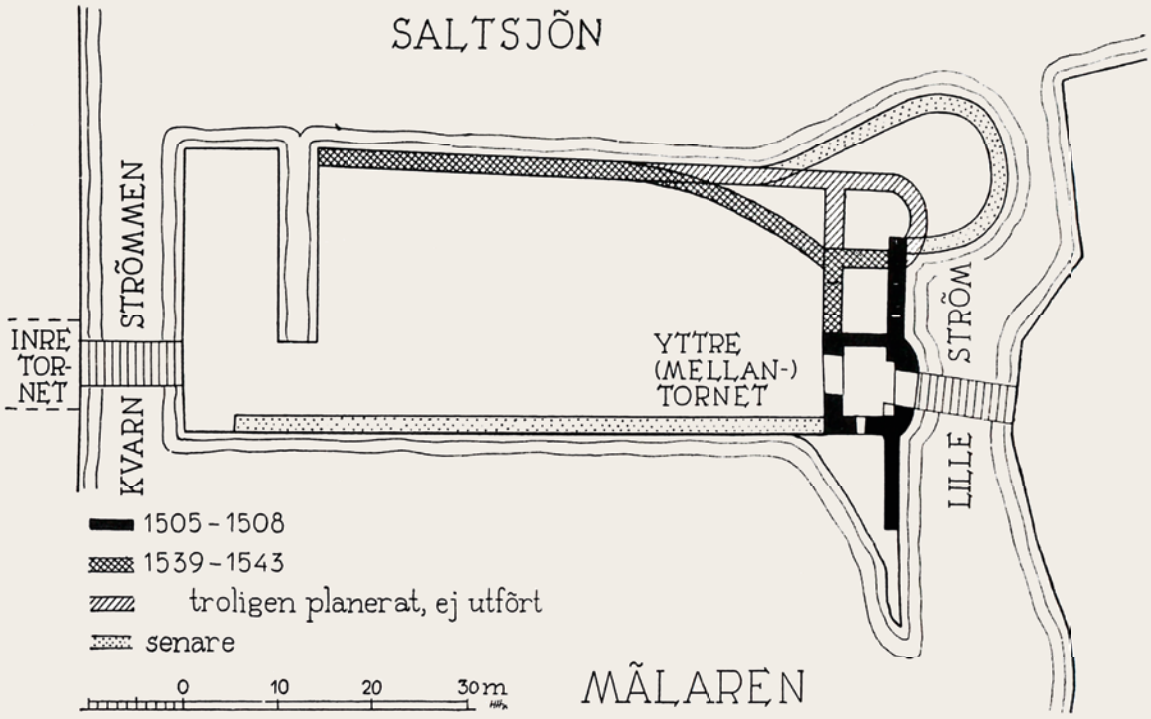

SOROTO

Fas 8. Datering 1539–1544. Förtätad bebyggelse och förstärkt försvar

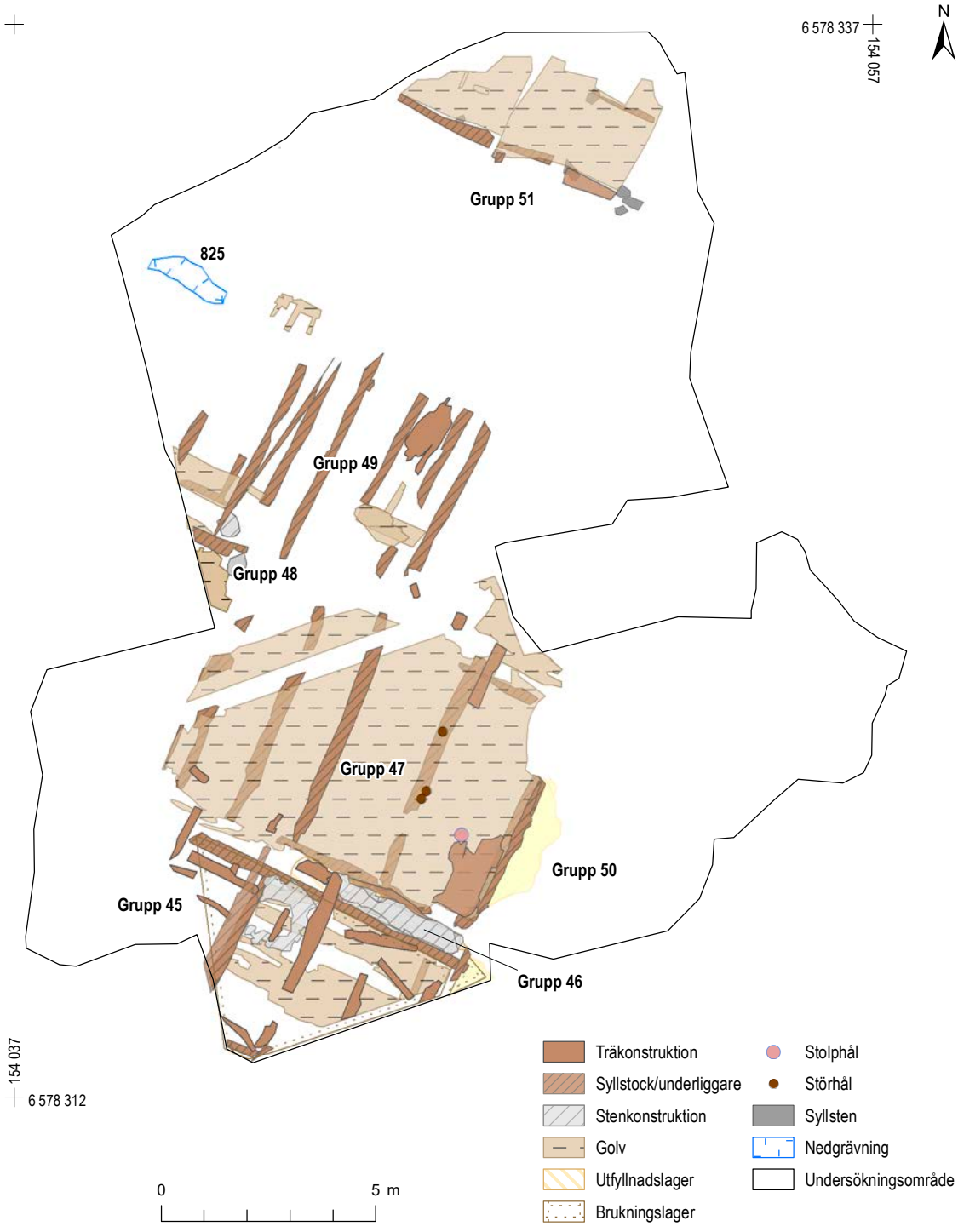
Trots de ansträngningar som tidigare gjorts för att förstärka Stockholms försvar var Gustav Vasa inte nöjd. Hösten 1538 skrev Vasa ett brev till slottsfogden där han på påpekade att stadens befästningar och särskilt Söderport var undermåliga. Samtidigt kritiserades borgmästare och andra i staden för att de som Vasa uttryckte hade ”ett ringa och slätt förstånd” vad gällde befästningar och mer var intresserade av att fylla sina egna fickor med stadens pengar. I själva verket berodde befästningarnas dåliga skick och otidsenliga uppbyggnad vid Söderström till stor del på de besvärliga grundförhållandena som rådde där i kombination med den snabba utvecklingen av befästningsanläggningarna vid denna tid. För ombyggnationen av försvarverken som pågick mellan 1539–1543 kontrakterades en holländsk byggmästare, mäster Klaus, som Gustav Vasa ansåg hade de kvalifikationer som krävdes. I den nya försvarsanläggningen uppfördes bland annat en förbindelsemur mellan inre och yttre Södertorn efter Rhenländsk och holländsk förebild. Byggnationen krävde stora mängder byggnadsmaterial, däribland 206 600 tegel och närmare 730 läster kalk. Vid bygget gjordes även stora utfyllningar mellan inre och yttre söderport. Av stadens räkenskaper framgår det att åkarna i september 1540 hade levererat inte mindre än 1 800 lass med ”sand och annat” till Söderport.[94]

Befolkningens storlek på Södermalm vid denna tid är inte känd, men den täta bebyggelse som kan ses i de arkeologiska lämningarna efter Gustav Vasas övertagande av makten 1523 visar att den sannolikt var växande. Att malmen i huvudsak beboddes och utnyttjades av hantverkare framgår av ett dekret upprättat av Gustav Vasa år 1544 där det anges att endast åkare, smeder och andra för staden nyttiga hantverkare skulle få verka på Södermalm.[95]

Bebyggelsens karaktär förändrades under denna fas och den gårdsstruktur som tidigare fanns i den södra delen av undersökningsområdet ersattes av ekonomibyggnader som kom att täcka hela den undersökta ytan. Efter endast fem år brinner hela bebyggelsen ner men ersätts snabbt av andra byggnader.

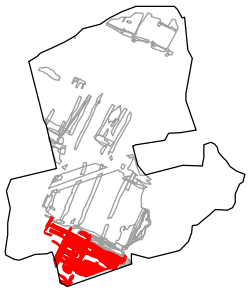

Figur 260. Tillsammans med samtida räkenskaper samt bilder och uppmätningar har Hans Hansson rekonstruerat tidpunkterna för om- och tillbyggnaderna vid Söderport under 1500-talets första hälft.[96]

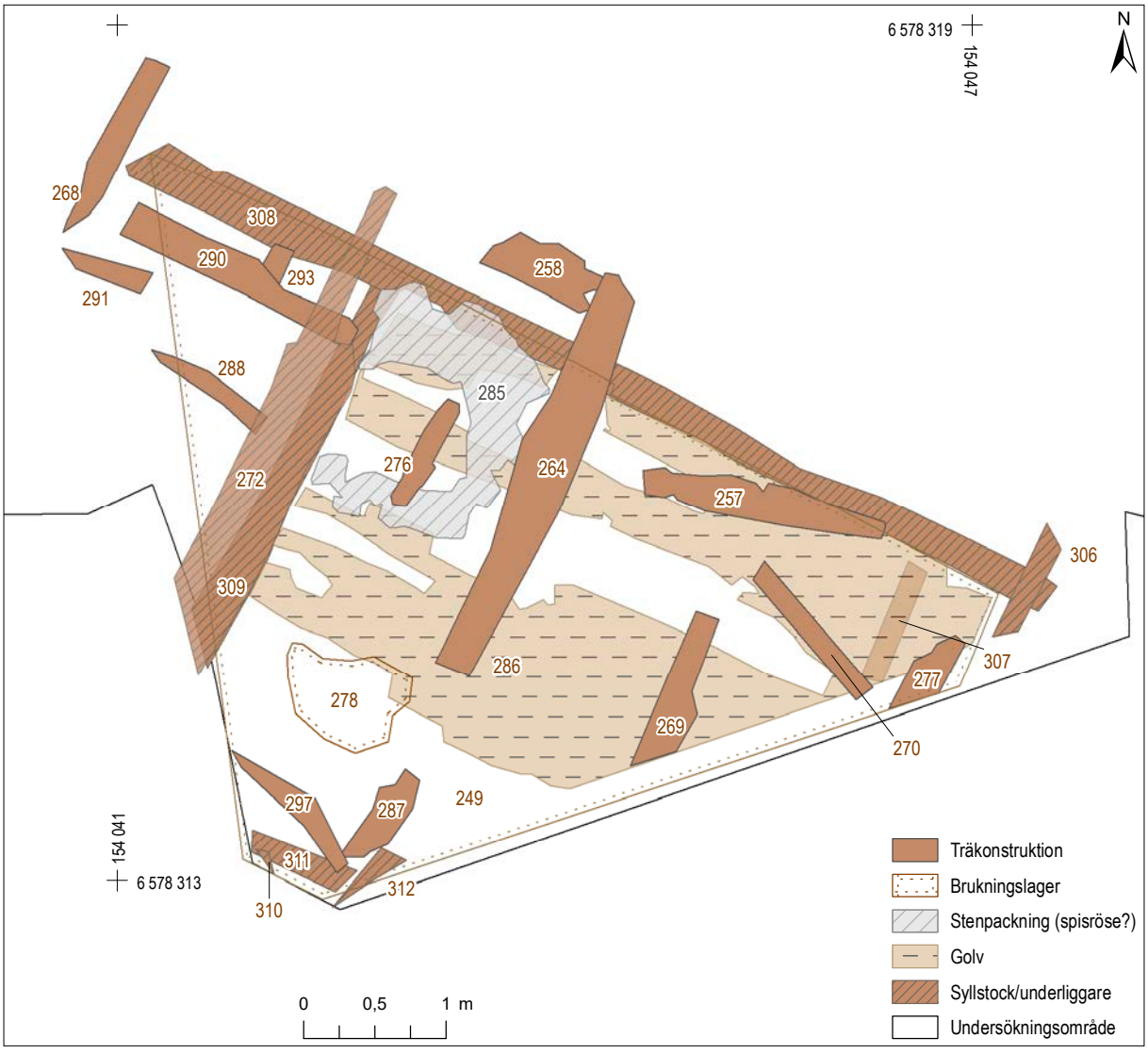
Figur 261. Fasplan över fas 8 (1539–1544). Skala 1:150.

Kontextgrupp 45. Ekonomibyggnad

I den sydligaste delen av undersökningsområdet framkom resterna av en nedbrunnen träbyggnad. Byggnaden sträckte sig utanför schaktets begränsning åt såväl väster som söder. De påträffade byggnadsresterna visar dock att den varit rektangulär och orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. Bevarade syllstockar antyder att byggnaden har haft en golvyta om 4,2 x 7,4 m (ca 30 m^2).

Byggnaden var anlagd direkt på ett kompakt trampat lager som bland annat innehöll gödsel och huggspån.[97] På detta hade underliggare av stockar lagts inom en ram av syllstockar. Åtminstone en av underliggarna[98] kunde konstateras vara sammanfogad med den norra syllen[99]. Syllstockarna var knutade, och både syllar och underliggare utgjordes av bilade rektangulära stockar som var 0,1–0,2 m breda och 0,20–0,25 m höga. Golvet var kraftigt skadat och bestod av återanvänt virke vilket visade sig genom en mängd uthuggna detaljer i golvplankorna. Golvet var anlagt mot syllarna genom L-formade urtag på insidan av syllen. På golvet återfanns en hel del

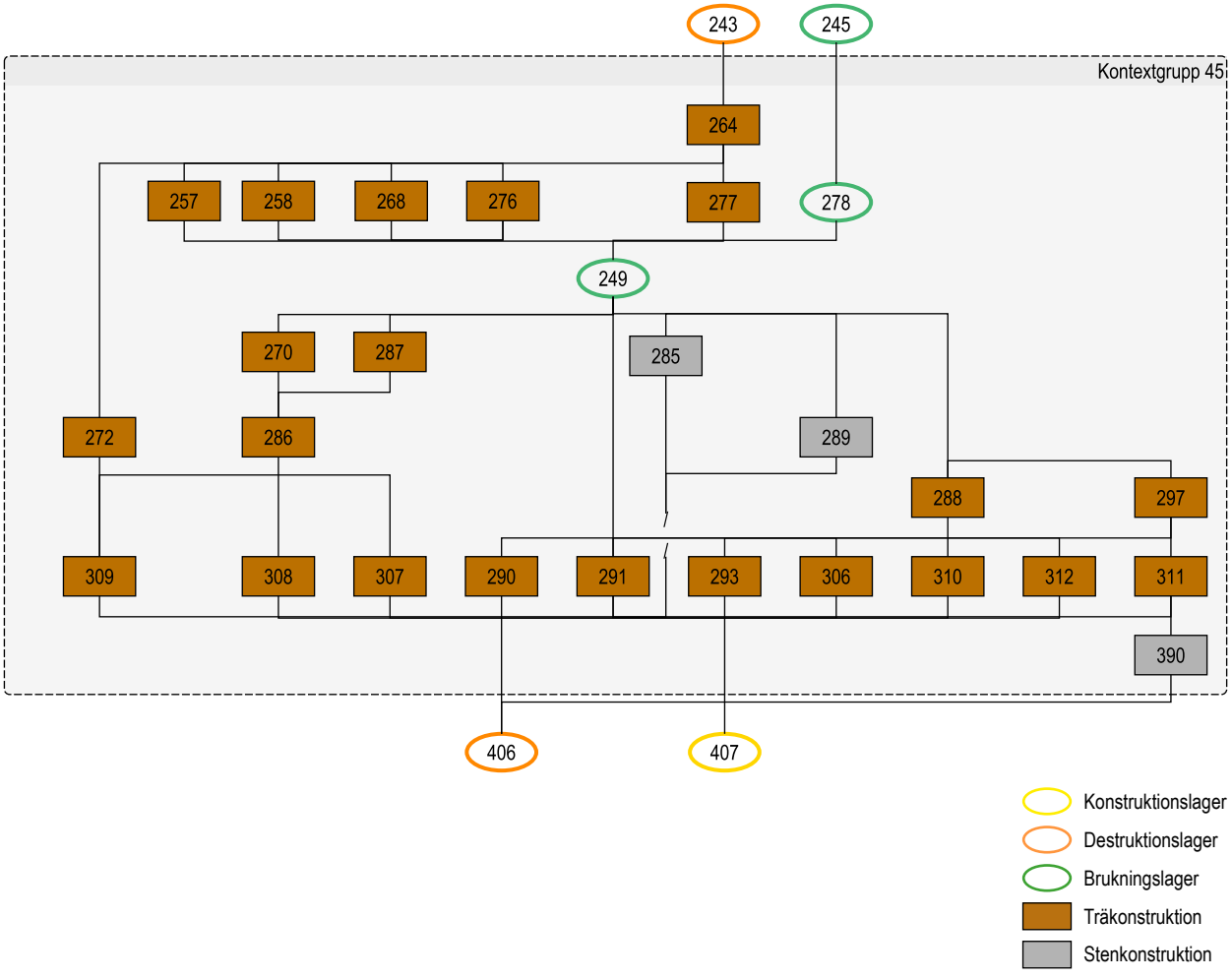

Figur 262. Plan över kontextgrupp 45. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
249	Brukningslager
257	Planka, byggnadsdel
258	Vägg
264	Tak
268	Stock, byggnadsdel
269	Planka, byggnadsdel
270	Planka, byggnadsdel
272	Stockar, byggnadsdel
276	Stock, byggnadsdel
277	Stock, byggnadsdel
278	Spisaska
285	Stenpackning
286	Golv

Kontextnummer	Kontext
287	Planka, byggnadsdel
288	Stock, byggnadsdel
290	Planka, byggnadsdel
291	Planka, byggnadsdel
293	Planka, byggnadsdel
297	Planka, byggnadsdel
306	Syllstock
307	Planka, byggnadsdel
308	Syllstock
309	Underliggare
310	Stock, byggnadsdel
311	Syllstock
312	Underliggare

Figur 263. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 45.

Figur 264. Matris över kontextgrupp 45.

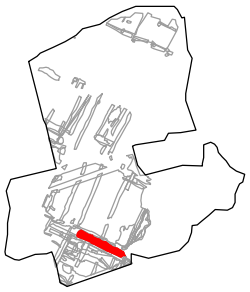

Figur 265. Lodfoto över resterna av den nedbrunna ekonomibyggnad som utgjorde kontextgrupp 45.

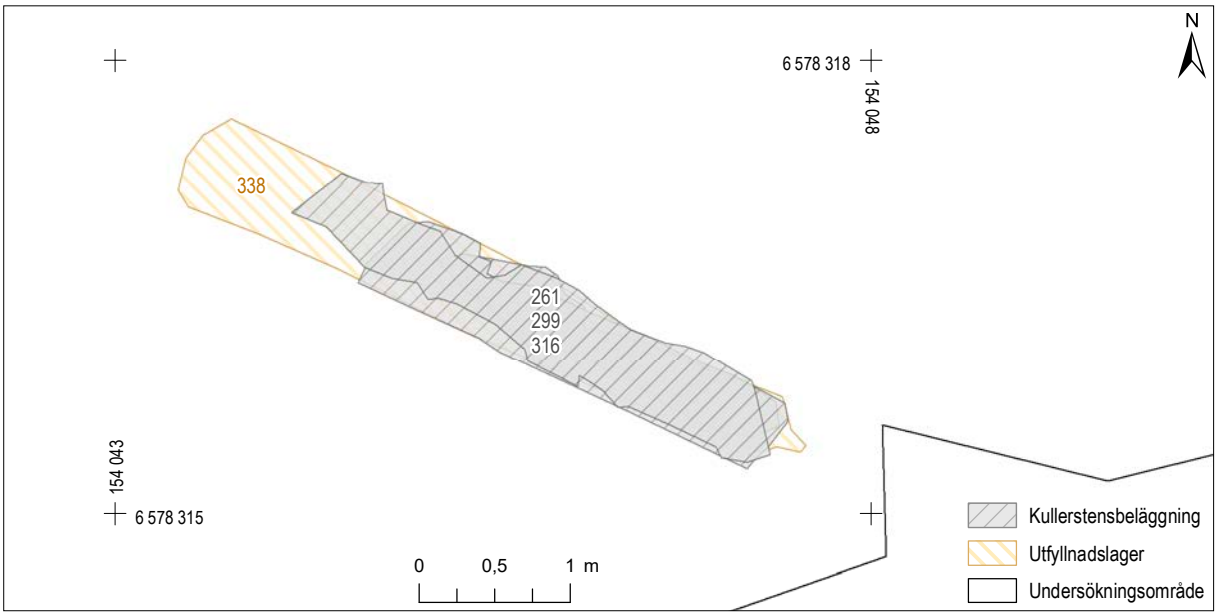
brända och förkolnade byggnadsdetaljer av såväl stockar som plankor. Flertalet kunde inte tolkas men två kraftiga sammanfogade plankor kan ha utgjort en del av taket.[100] Längs byggnadens norra långsida påträffades rester av en förmodad skiftesverksvägg[101] som bestod av 2–3 stycken parallellt liggande 0,8 m långa plankor som var 0,1–0,5 m breda och upp till 0,1 m tjocka. Centralt i den norra delen av byggnaden fanns en hästskoformad gles stenpackning. Stenpackningen låg inom en yta av ca 0,5 x 1,2 m, dess funktion är oklar med den har förmodligen lagts ut som underlag för golvet i denna del. På golvet och de brända byggnadsdetaljerna fanns ett nästan 0,1 m tjockt hårt trampat gödsellager.[102] Detta har tolkats som att man efter branden hållit djur på ytan innan den bebyggs på nytt. En indikation på djurhållning var fyndet av ett betsel[103] i gödsellagret.

Byggnaden har tolkats som en ekonomibyggnad.

Kontextgrupp 46. Gränd

Kontexten utgörs av en smal liten gränd som låg mellan två byggnader i den södra delen av undersökningsområdet (kontextgrupp 45 och 47). Från gatan kontextgrupp 50 i öster har gränden löpt i rät vinkel i nordväst–sydöstlig riktning mellan byggnaderna. Kullerstensbeläggningen var glesare lagd i västra delen än i östra där den var lagd i upp till tre skikt utan mellanliggande sättmaterial. Stenmaterialet i gränden bestod av 0,05–0,15 m stora rundade stenar och var lagt i upp till tre skikt utan mellanliggande sättmaterial. Den lägsta nivån med kullersten hade lagts i ett konstruktionslager av sandig silt. Gränden var drygt 4 m lång och endast 0,6 m bred. Den gick endast halvvägs upp mellan byggnaderna och har förmodligen lett fram till en dörr till någon eller båda byggnaderna.

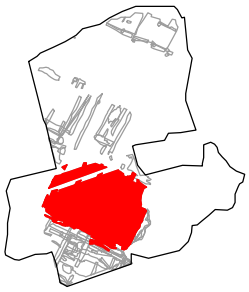

Figur 266. Plan över kontextgrupp 46. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
261	Kullerstensbeläggning
299	Kullerstensbeläggning
316	Kullerstensbeläggning
338	Konstruktionslager

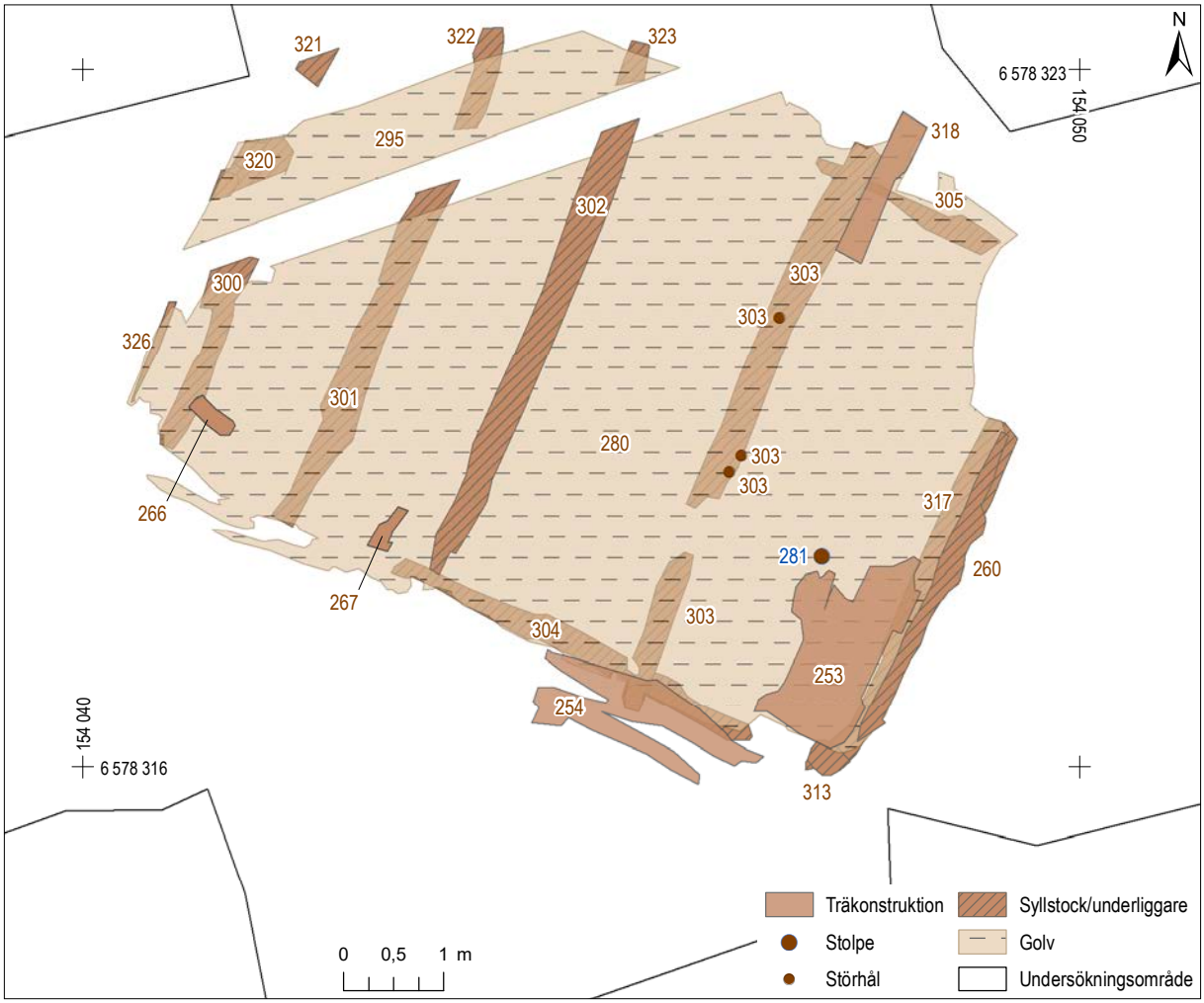
Figur 267. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 46.

Kontextgrupp 47. Ekonomibyggnad

I den södra delen av undersökningsområdet hade en byggnad uppförts direkt på resterna av det tidigare fähuset som stått på samma plats (kontextgrupp 39, fas 7). Byggnaden, som var orienterad i nordväst–sydöstlig riktning, hade en ursprunglig golvyta om 6,10 x 8,25 m (ca 50 m^2). Liksom övriga byggnader i denna fas bar byggnadsresterna spår av eld från den brand som ödelade bebyggelsen.

Byggnaden var uppförd på en ram av knuttimrade syllstockar. Syllstockarna var kraftigt komprimerade men hade ursprungligen haft en diameter av ca 0,3 m. På syllarna hade underliggare fogats genom att rundade uttag hade huggits i dem. Syllarna var fem till antalet och var lagda i nordöst–sydvästlig riktning med ett inbördes avstånd av 1,2–1,8 m. De hade samma dimension som syllstockarna, det vill säga ca 0,30 m i diameter. Markytan sluttade svagt mot sydöst och på östra sidan av den östligaste underliggaren[104] hade tre kilar slagits ner, förmodligen för att förhindra att den skulle rulla ner i slänten. Golvet var lagt med både rundtimmer och kluvor med en bredd av 0,15–0,20 m. Kluvorna dominerade och de var av obarkad tall som lagts med den runda sidan nedåt. Golvet var inte fästat vid syllen utan låg endast på underliggarna. Brända byggnadsdetaljer som framkom antyder att byggnaden varit

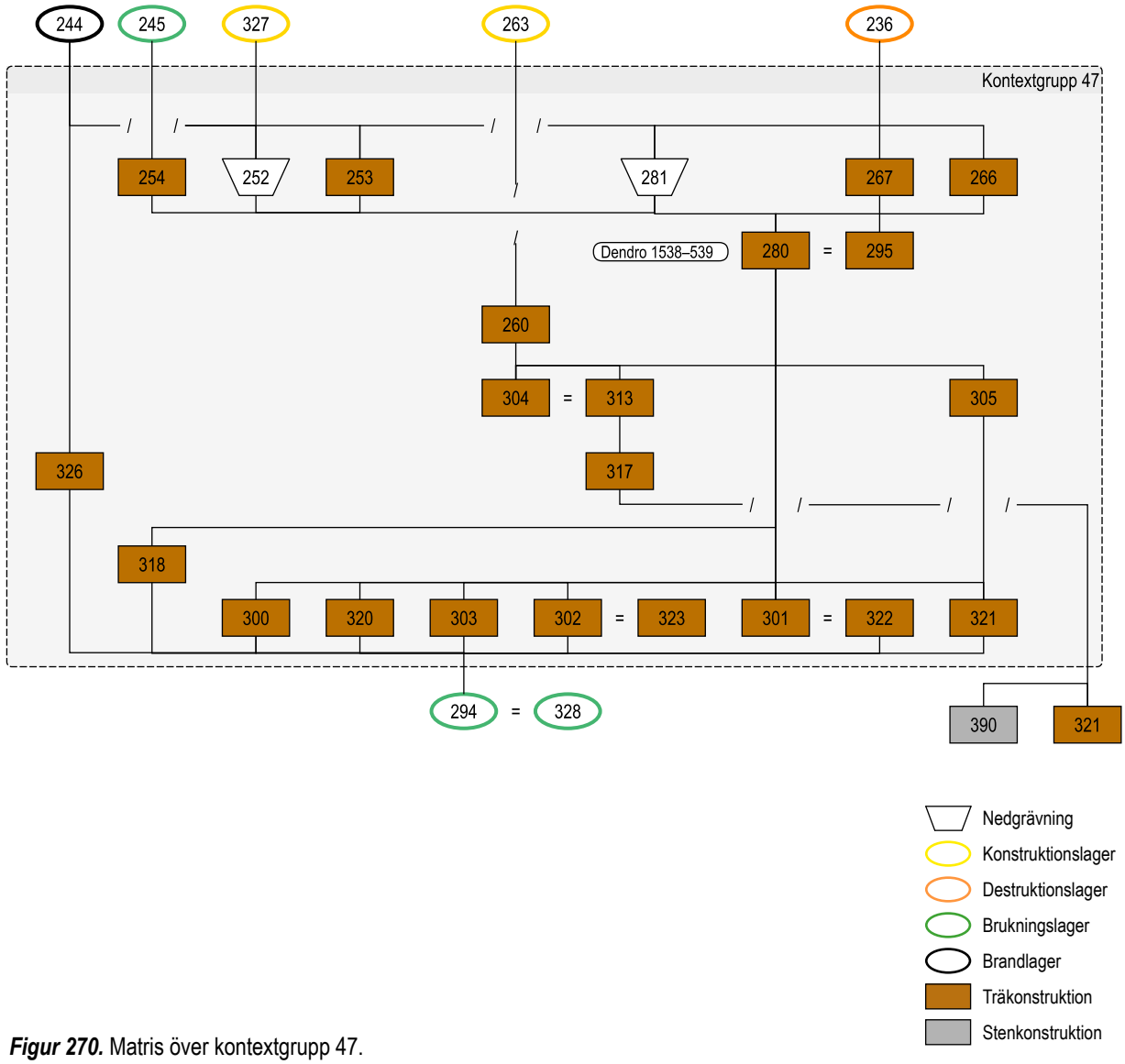

Figur 268. Plan över kontextgrupp 47. Skala 1:75.

Kontextnummer	Kontext
253	Vägg
254	Stockar, byggnadsdelar
260	Vägg
266	Planka, byggnadsdel
267	Planka, byggnadsdel
280	Golv
281	Stolpe
295	Golv
300	Underliggare
301	Underliggare
302	Underliggare

Kontextnummer	Kontext
303	Underliggare
304	Syllstock
305	Syllstock
313	Syllstock
317	Syllstock
318	Vägg
320	Underliggare
321	Underliggare
322	Underliggare
323	Underliggare
326	Vägg

Figur 269. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 47.

Figur 270. Matris över kontextgrupp 47.

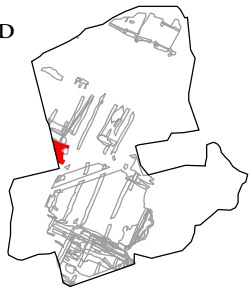

Figur 271. Lodfoto över magasinsbyggnaden kontextgrupp 47. Byggnaden var 50 kvadratmeter stor och liksom övriga byggnader i fas 8 bar den spår av brand.

uppförd i skiftesverksteknik. Till dem hör en rest av en bränd vägg[105] som låg på golvet i det sydöstra hörnet och som hade varit en del av väggen i den östra gaveln. Väggresten var sammanlagt inte mer än ca 1 x 2 m stor och utgjordes av 5–6 plankor som låg parallellt i nordöst–sydvästlig riktning. Plankorna var 0,12–0,15 m breda och upp till 0,07 m tjocka. Den bevarade längden på plankorna varierade mellan 1,4–2 m. På golvet hittades även andra, delvis förkolnade, och många gånger kraftigt förmultnade byggnadsdetaljer av trä som inte kunde tolkas närmare. Ett dendroprov på golvet[106] visade att det var byggt av tall som fällts vintern 1538–1539.

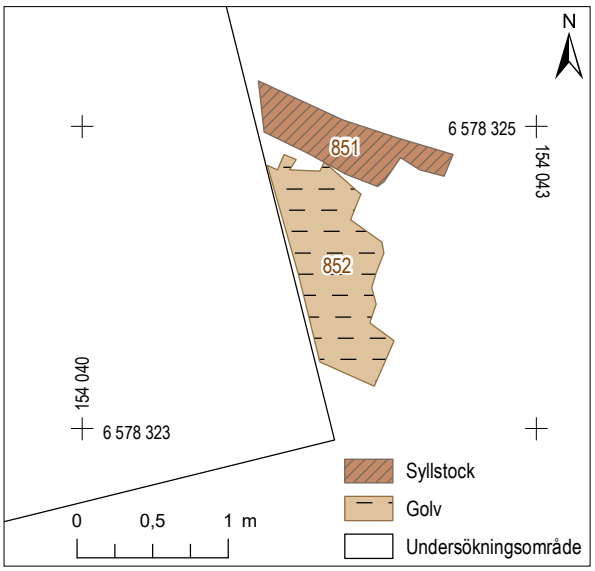
Inga spår av någon rumsindelning kunde iakttas vid dokumentationen. Den enkla golvkonstruktionen och öppna planlösningen tyder på att byggnaden tjänat som ekonomibyggnad, eventuellt magasin.

Kontextgrupp 48. Byggnad

Kontextgruppen består av ett par fragmentariska rester av en byggnad som stått i linje med ekonomibyggnaden kontextgrupp 49. Endast det nordöstra hörnet av byggnaden kunde dokumenteras då en eventuell vidare utbredning var skuren av spont åt väster. De dokumenterade delarna bestod av förmultnade rester av en syllstock samt delar av ett golv med 0,19–0,25 m breda plankor.

Byggnaden har stått direkt intill ekonomibyggnaderna kontextgrupp 47 i öster och kontextgrupp 49 i norr.

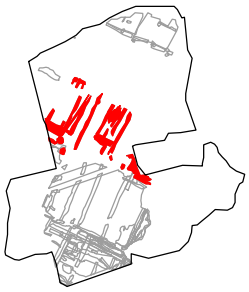

Figur 272. Plan över kontextgrupp 48. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
851	Syllstock
852	Golv

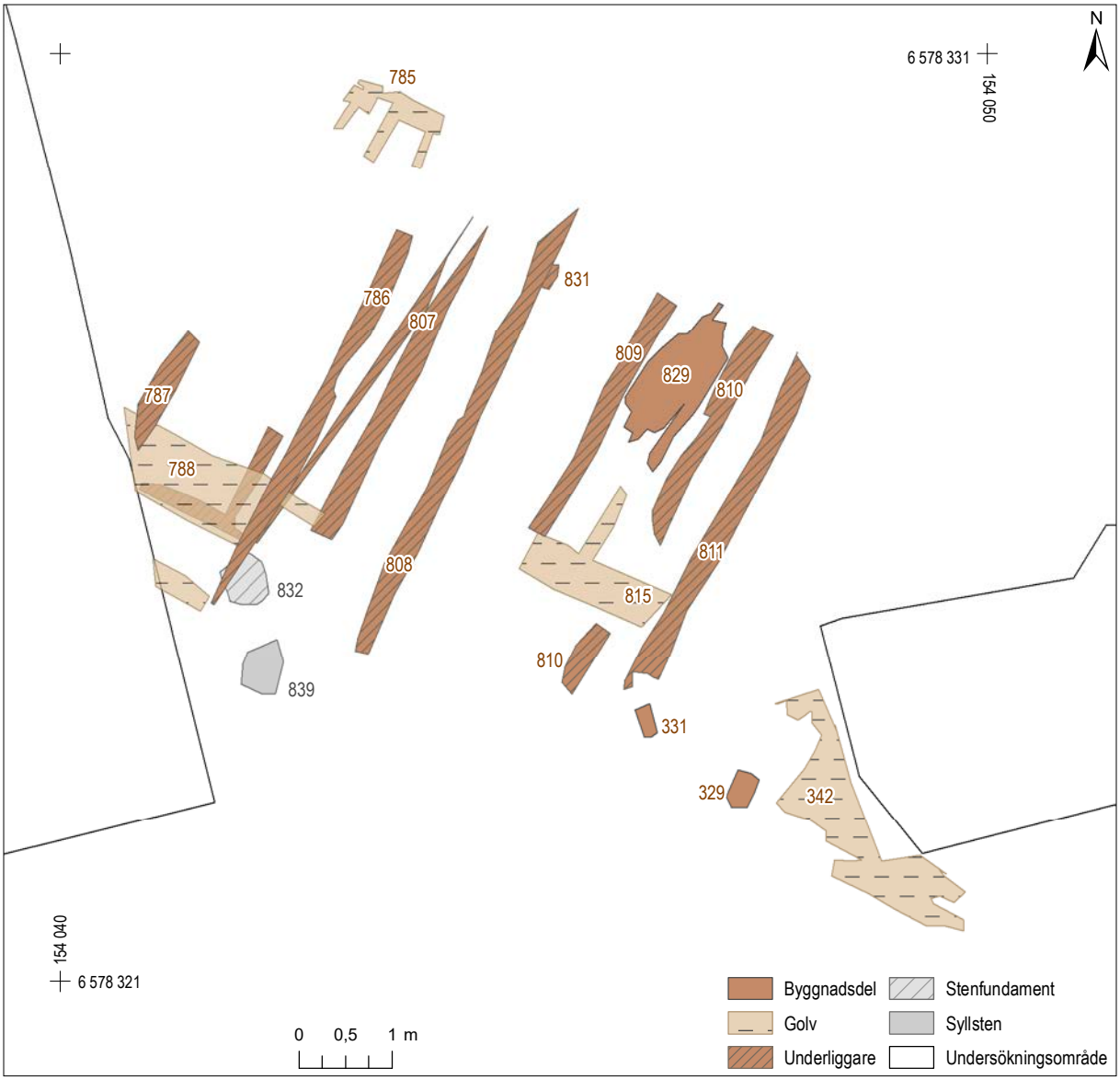
Figur 273. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 48.

Kontextgrupp 49. Ekonomibyggnad

Kontextgruppen utgörs av mycket fragmentariska rester av en rektangulär byggnad. Det bevarade träet var kraftigt förmultnat och delvis bränt och förkolnat. Byggnaden som låg centralt placerad inom undersökningsområdet har varit minst 5,55 x 10,25 m stor (ca 57 m²) Liksom övriga byggnader i denna fas var den orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. Den har stått mycket nära ekonomibyggnaden kontextgrupp 47 i söder, och endast ett smalt dropprum om högst några decimeter har skiljt byggnaderna från varandra.

Större delen av byggnaden saknades, det var framförallt ett antal underliggare och mindre delar av golvet som fanns bevarat. Det golv som framkom var byggt med kluvor och plank från tall som lagts i olika riktningar, nordväst–sydöst eller nordöst–sydvästlig riktning, vilket tyder på att det lagts med sekundärt använt virke eller lappats och lagats genom åren. På golvet låg ett par kortare delar av stockar som tolkats som rester av byggnadskonstruktionen.

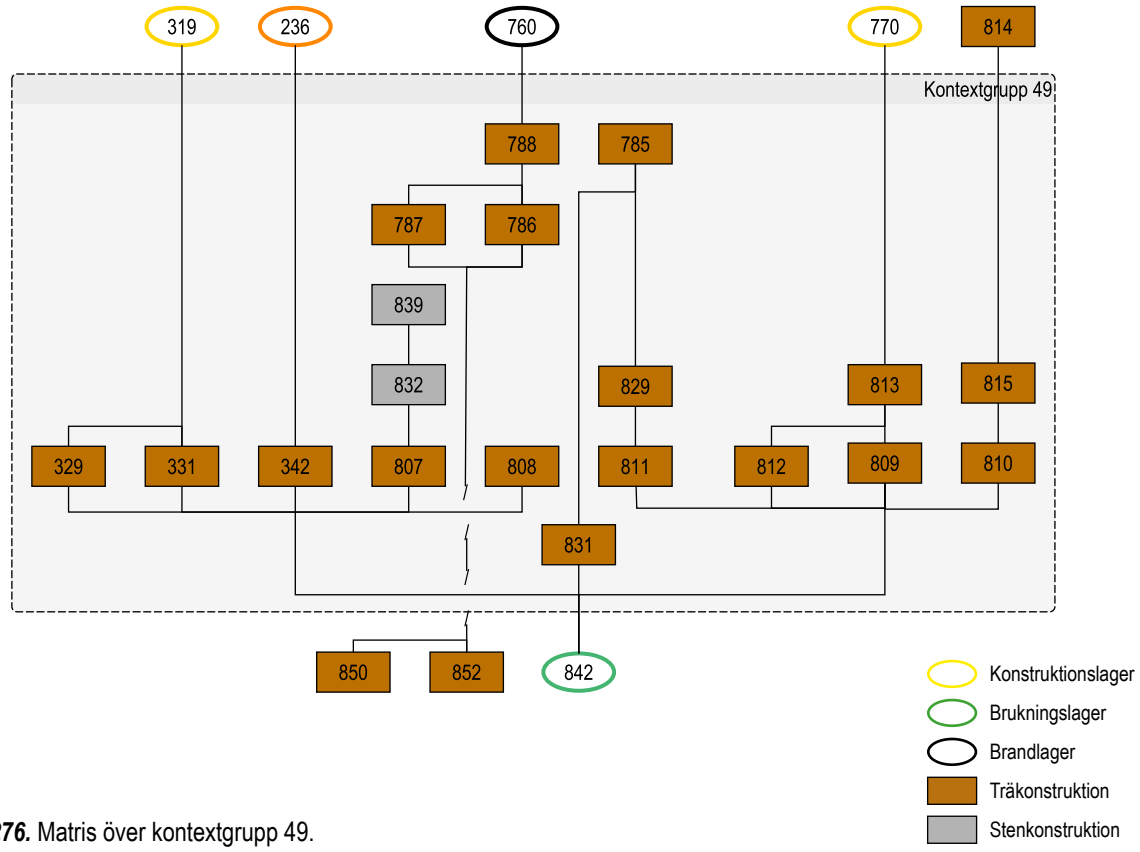

Figur 274. Plan över kontextgrupp 49. Skala 1:75.

Kontextnummer	Kontext
329	Stock, byggnadsdel
331	Stock, byggnadsdel
342	Golv
785	Golv
786	Underliggare
787	Underliggare
788	Golv
807	Underliggare
808	Underliggare
809	Underliggare

Kontextnummer	Kontext
810	Underliggare
811	Underliggare
812	Byggnadsdelar
813	Golv
815	Golv
829	Byggnadsdelar
831	Underliggare
832	Stenfundament
839	Syllsten

Figur 275. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 49.

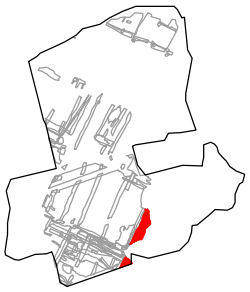

Figur 276. Matris över kontextgrupp 49.

Byggnaden var alltför fragmentarisk för att några slutsatser om byggnadsskick kan göras. Den har trots det tolkats som ekonomibyggnad vilket i första hand bygger på övriga byggnaders tolkning i detta tidsskede men även på de små indikationer som kan utläsas ur golvets till synes enkla uppbyggnad.

Byggnaden var täckt av ett brandlager[107] som även sträckte sig vidare mot norr. Brandlagret var omrört och innehöll bland annat gödsel och hushållsavfall i form av ben och kasserad keramik. Troligen har djur hållits på ytan efter att byggnaden brunnit ner och man har sannolikt även dumpat avfall här.

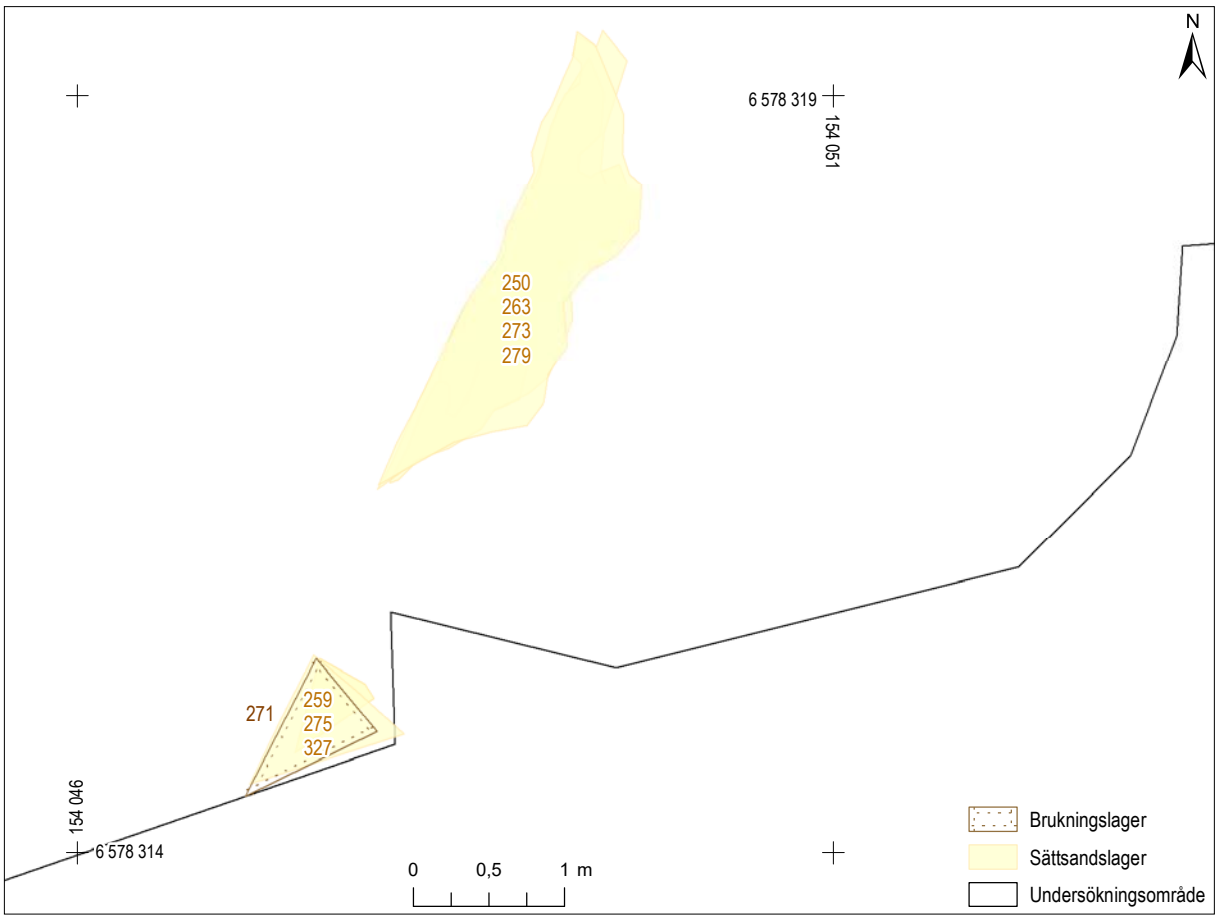
Kontextgrupp 50. Gata

I den sydöstra delen av undersökningsområdet framkom resterna av en gata som löpt i nordöst–sydvästlig riktning. Gatan var kraftigt skadad av nedgrävningen för den yngre källaren kontextgrupp 64.

Gatan kunde dokumenteras längs en sträcka av 5,6 m i nordöst–sydvästlig riktning. Den bevarade bredden uppgick som mest till 0,8 m, men den har sannolikt varit bredare. Gatan hade lagts om minst tre gånger vilket åskådliggjordes genom att tre nivåer av sättsand kunde dokumenteras. I det mellanliggande sättsandslagret[108] fanns rester av en kullerstensbeläggning bestående av huvudsakligen rundade stenar i storleken 0,08–0,22 m.

Gatans orientering tyder på att den i nordlig riktning fortsatt ut mot näset och bron mellan Södermalm och staden.

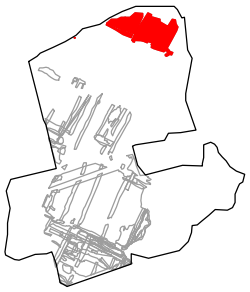

Figur 277. Plan över kontextgrupp 50. Skala 1:50.

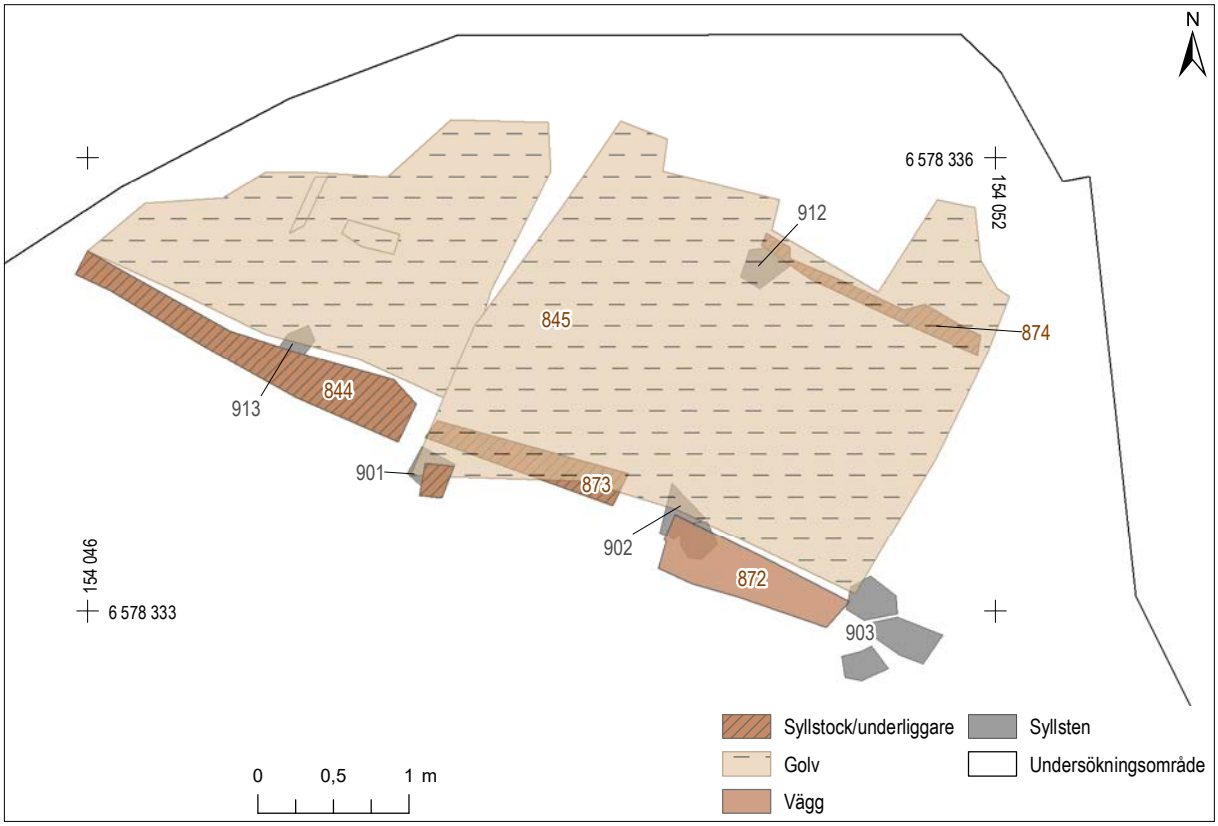
Kontextnummer	Kontext
250	Sättsandslager
259	Sättsandslager
263	Sättsandslager
271	Brukningslager
273	Sättsandslager
275	Sättsandslager
279	Sättsandslager
327	Sättsandslager

Figur 278. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 50.

Kontextgrupp 51. Ekonomibyggnad

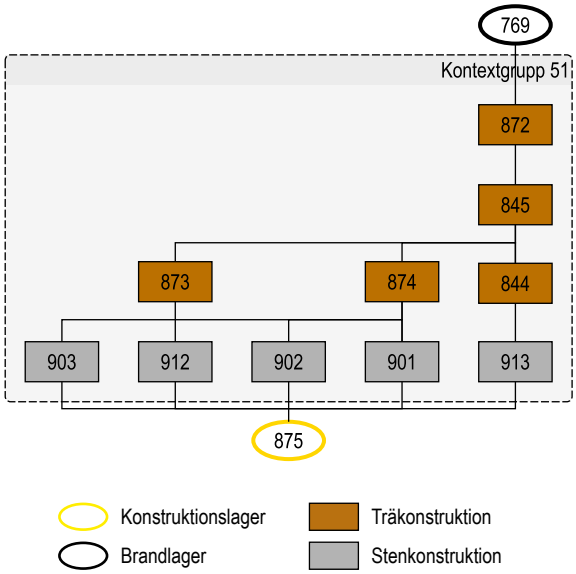
Resterna efter en minst 3 x 6 m stor byggnad (ca 18 m²) framkom i den nordligaste delen av undersökningsområdet. Byggnaden var orienterad i nordväst–sydöstlig riktning och dess västra del fortsatte utanför schaktets begränsning i norr. Byggnaden hade förstörts vid en brand vilket visade sig genom att de västra delarna av golvet var brända och delvis förkolnade. I den södra delen fanns rester av syllstocken bevarade, delvis förkolnad, i övrigt i starkt förmultnat skick. Syllstocken vilade på relativt små syllstenar, huvudsakligen 0,2–0,3 m stora. Liksom syllstocken var golvet i dåligt skick, bränt i väster, förmultnat i öster. Golvbrädorna var mellan 0,07–0,15 m breda och låg i nordöst–sydvästlig riktning. I den östra delen av golvet fanns fyra huggna uttag i golvet. Uttagen var rektangulära och mellan 0,15–0,30 m stora. Två av dem var placerade i vinkel i den södra delen av golvet, medan de två andra var placerade med ett avstånd av ca 1,5 meter från varandra i den norra delen. Uttagen har gjorts för någon form av stående träkonstruktion i rummet, vilken typ av konstruktion är emellertid svårt att avgöra. Längs den södra långsidan påträffades rester av en nedfallen vägg som dock var i så dåligt skick att konstruktionsteknik inte kunde avgöras.

Figur 279. Plan över kontextgrupp 51. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
844	Syllstock
845	Golv
872	Vägg
873	Syllstock
874	Underliggare
901	Syllsten
902	Syllstenar
903	Syllstenar
912	Syllsten
913	Syllsten

Figur 280. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 51.

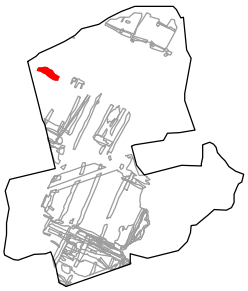

Figur 281. Matris över kontextgrupp 51.

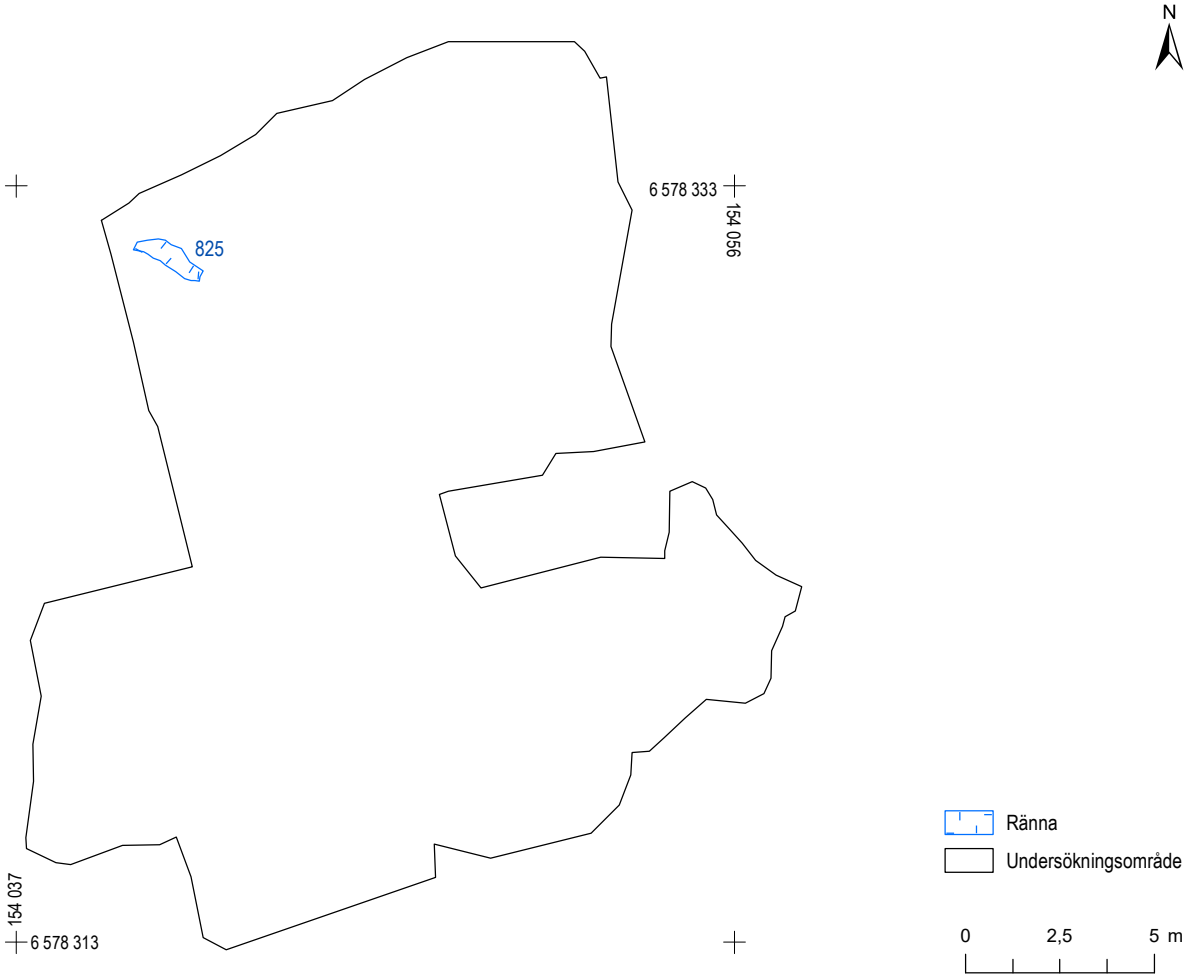

Figur 282. Snedfoto på den brandskadade ekonomibyggnaden kontextgrupp 51.

Kontext 825. Ränna

I den nordvästra delen av underökningsområdet framkom en svagt, 0,12 m djup, skålformad ränna med ojämna sidor. Rännan som var orienterad i nordväst–sydöstlig riktning kunde följas 1,95 m innan den skars av en spont i väster. Bredden uppgick till 0,6 m. I nedgrävningen noterades spår av vad som kan vara spadtag. Rännan hade samma orientering som en av syllstockarna[109] i en ovanliggande byggnad (kontextgrupp 57, fas 9). Möjligen var rännan spåren efter en syllstock i en byggnad som plockats bort då denna anlades.

Figur 283. Plan över kontext 825. Skala 1:200.

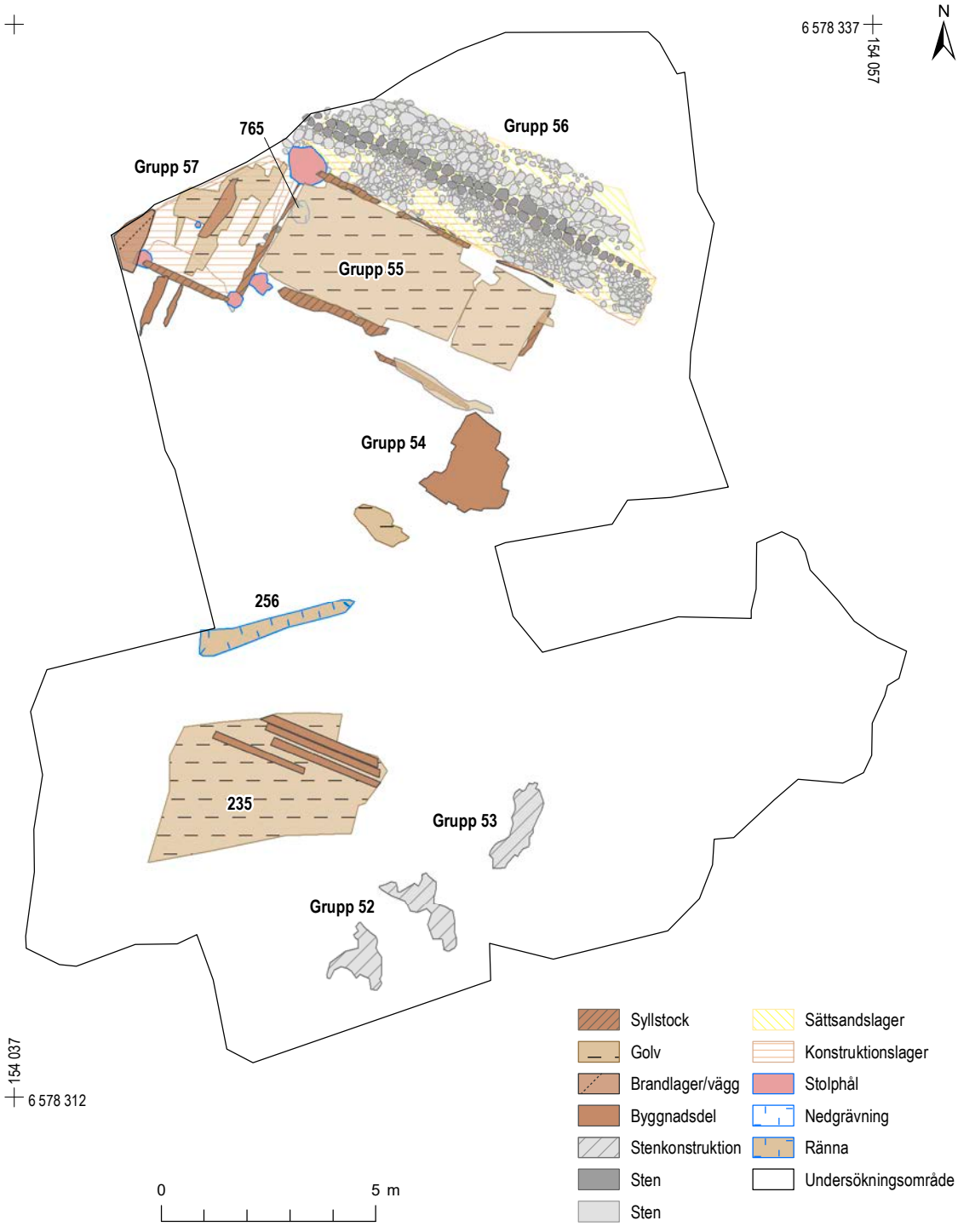

6200
3400
2200

Fas 9. Datering 1544–1548. Arbetena med de yttre försvarsanläggningarna inleds

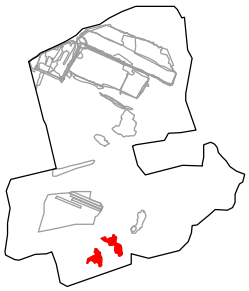
Under 1540-talet fortsätter arbetena med att bygga om och förstärka försvarsverken vid Söderström. Åren 1539–1543 hade stor möda lagts ner på att förstärka de inre försvarverken mellan inre och yttre Södertorn. 1544 var turen kommen till utbyggnaden av de yttre försvarsanläggningarna, ett arbete som skulle hålla på i närmare ett decennium. Ett förslag till hur de yttre befästningarna skulle gestaltas hade lagts fram av riksrådet Erik Fleming och i februari 1544 författade Gustav Vasa ett brev där han beslöt att arbetet skulle påbörjas. Då byggnationen krävde erfaren arbetskraft sändes erfarna arbetare från Gripsholms slott till Stockholm i juni samma år.[110]

Fas 9 utgjorde den sista bebyggelsefasen i skede 4 innan ytan täcktes med grus från vallgravsbygget. Bebyggelsespåren var mer fragmenterad än tidigare men har förmodligen haft samma karaktär som i de föregående faserna 7 och 8. Det vi kunde se var att bebyggelsen brunnit ner och frågan är om inte branden varit anlagd med avsikt att röja ytan inför försvarsarbetena.

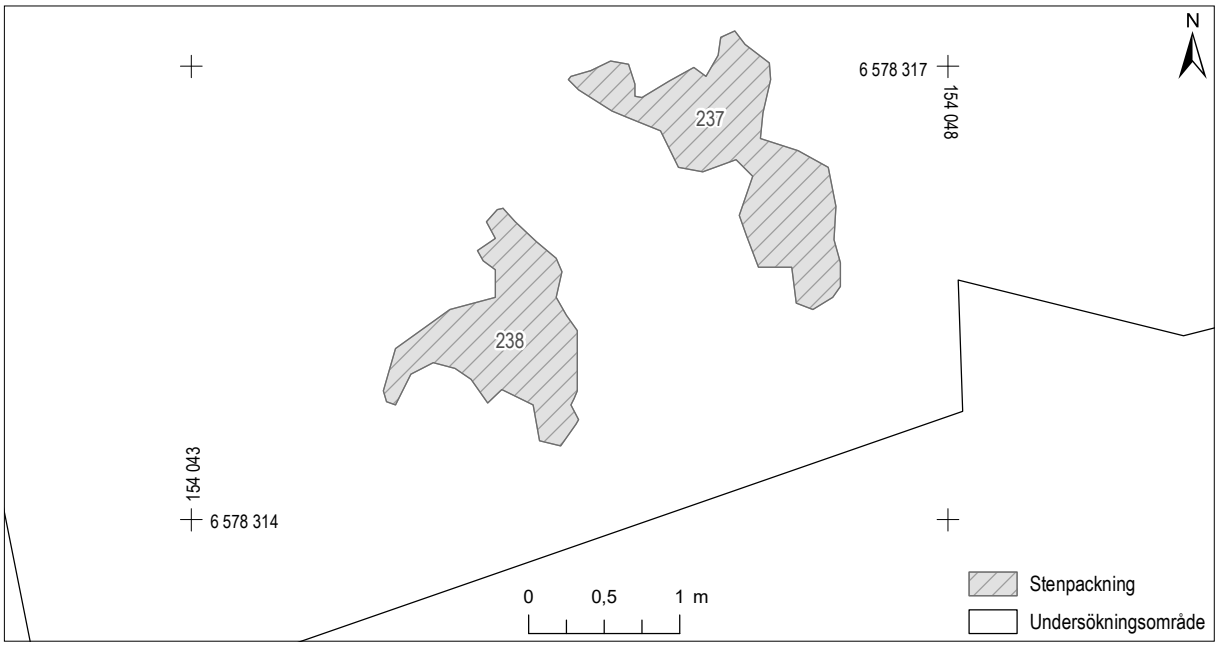

Figur 284. Fasplan över fas 9 (1544–1548). Skala 1:150.

Kontextgrupp 52. Stenläggning

Kontextgruppen utgörs av två stenläggningar i den södra delen av undersökningsområdet. De båda stenläggningarna var oregelbundna till form och låg med ett inbördes avstånd av 1 m. De var 0,9 x 2,2 m[111] respektive 1,4 x 1,5 m[112] stora. Stenläggningarna hade likartad uppbyggnad som utgjordes av glest lagda stenar i storleken 0,05–0,20 m. Då båda stenkonstruktionerna låg i grunda svackor har deras primära syfte troligen varit att jämna ut marknivån.

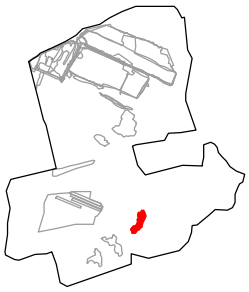

Figur 285. Plan över kontextgrupp 52. Skala 1:50.

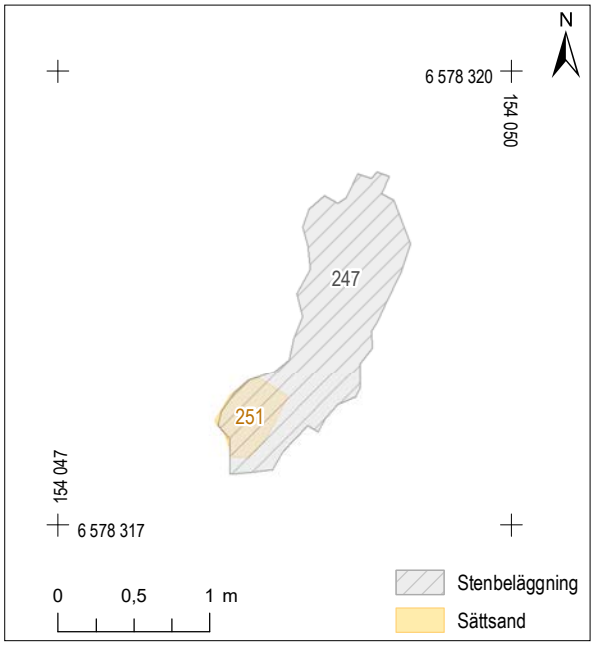
Kontextnummer	Kontext
237	Stenpackning
238	Stenpackning

Figur 286. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 52.

Kontextgrupp 53. Gata

Kontextgruppen utgör den yngsta konstruktionsnivån av den gata som ursprungligen anlades i fas 6a mellan 1485–1524[113]. Den bevarade delen var endast 0,7 m bred och 2,2 m lång. Den utgjordes av ett sättsandslager med en rest av en stenbeläggning som bestod av ett blandat material av grus och rundade småstenar i storleken 0,03–0,08 m.

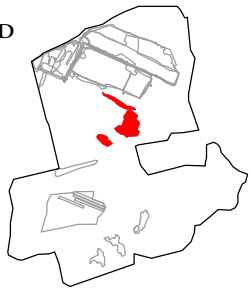

Figur 287. Plan över kontextgrupp 53. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
247	Stenbeläggning
251	Sättsand

Figur 288. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 53.

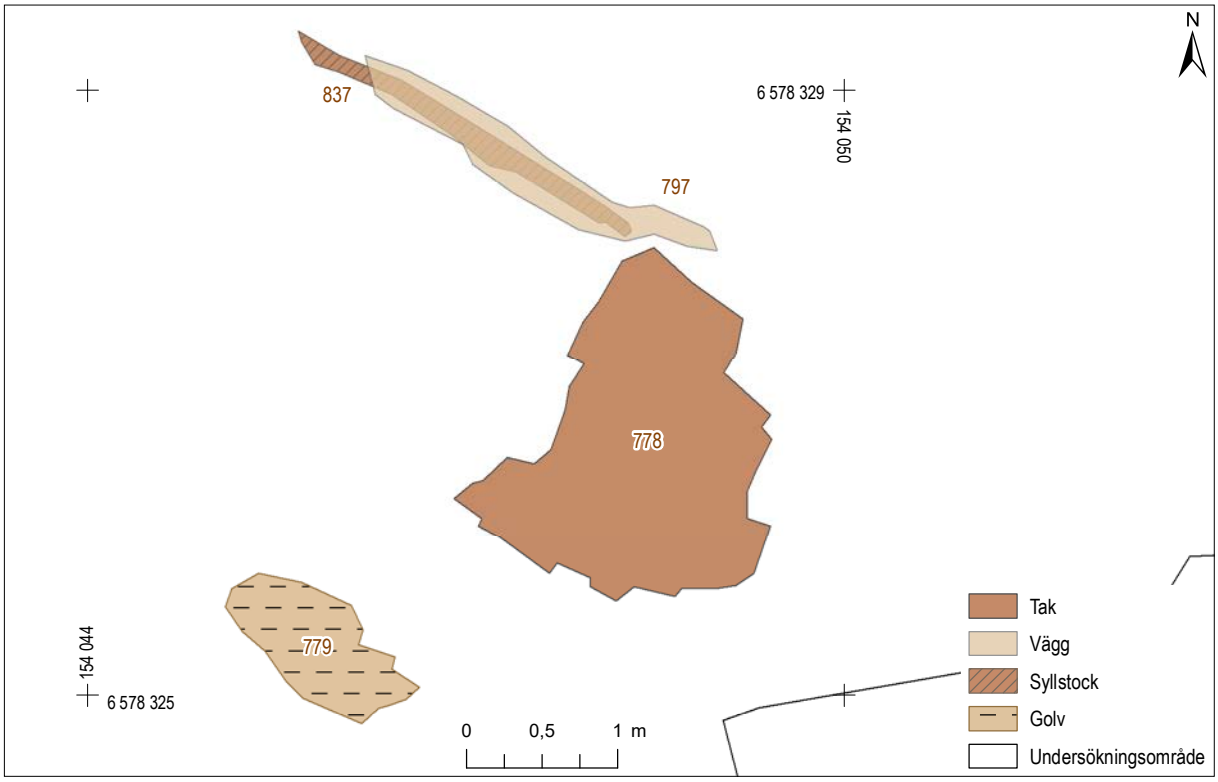
Kontextgrupp 54. Byggnad

I den västra delen av undersökningsområdet påträffades brända rester av en byggnad inom en yta av 4 x 4,5 m. Byggnadsresterna tolkades som delar av en syll, ett golv, en vägg och ett tak vilka samtliga bar spår av eld. Det var inte möjligt att med säkerhet avgöra att samtliga byggnadselement kom från samma byggnad. Syll och väggstock visar att byggnaden har varit orienterad i nordväst–sydöstlig riktning.

Kontextnummer	Kontext
778	Tak
779	Golv
797	Vägg
837	Syllstock

Figur 289. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 54.

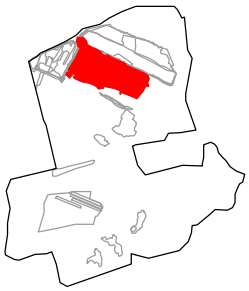

Figur 290. Plan över kontextgrupp 54. Skala 1:50.

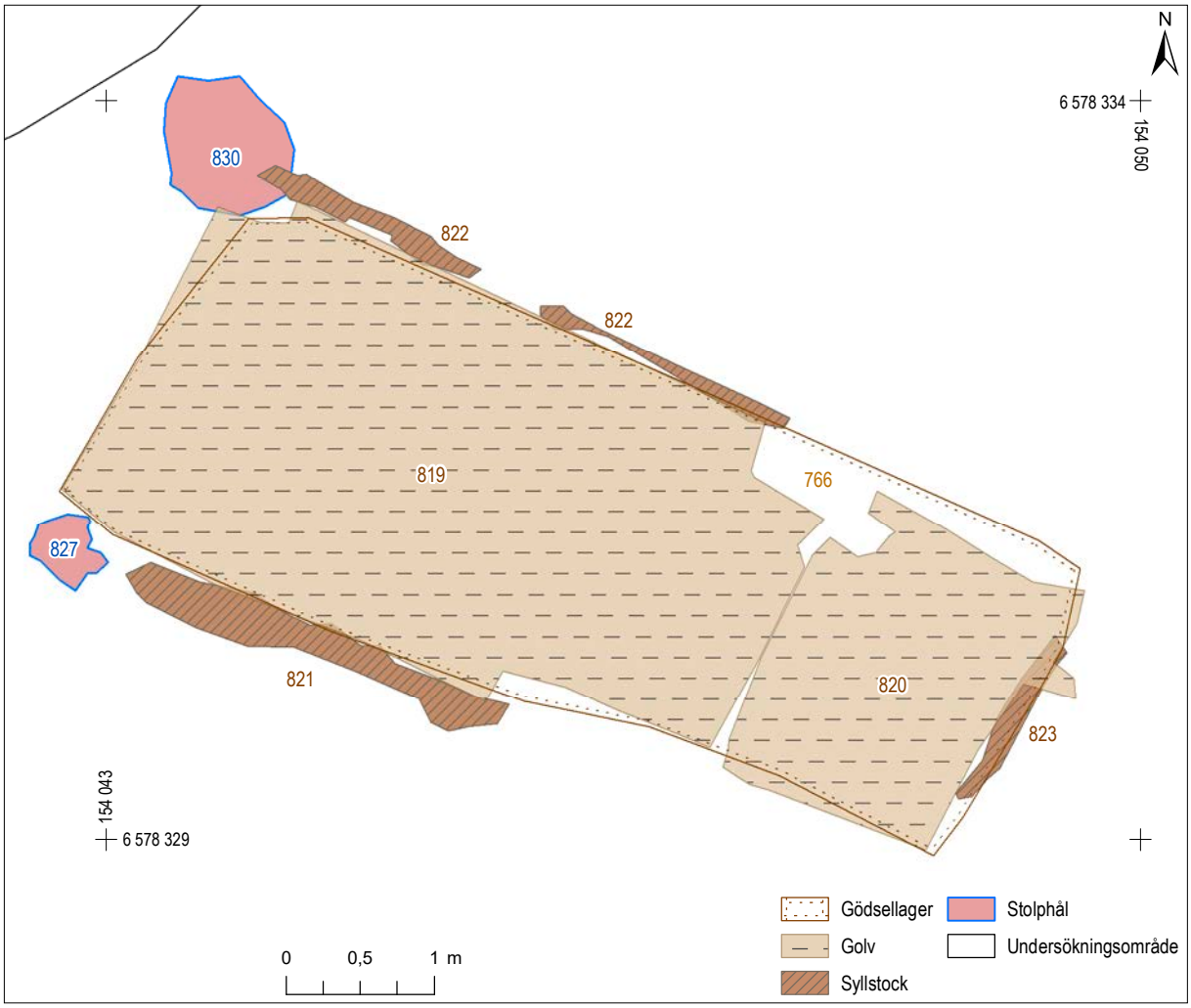

Figur 291. De komprimerade resterna av byggnaden kontextgrupp 54.

Kontextgrupp 55. Fähus

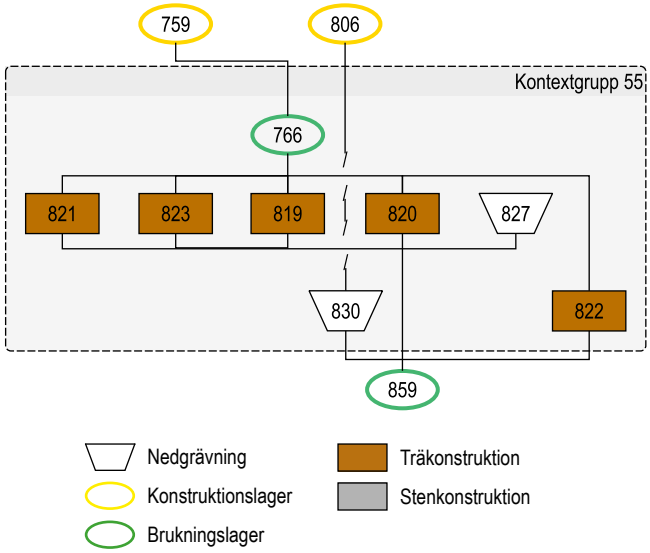
Kontextgrupp 55 var en 2,75 m bred och 6,45 m lång byggnad (ca 18 m^2) i den nordvästra delen av det undersökta området. Byggnaden har vilat på en ram av syllstockar och var orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. Eventuellt har den haft två rum, ett större i väster och ett mindre i öster. Det som indikerar detta är att det i den västra delen fanns ett 2,5 x 4,7 m stort golv med 0,15–0,25 m breda plankor som var lagda i nordöst–sydvästlig riktning. I den östra delen av byggnaden fanns ett mindre, 1,6 x 2,05 m stort golv där plankorna lagts i motsatt riktning, det vill säga nordväst–sydöstlig. I den västra gaveln framkom stolphål, ett i vardera hörnet. Om dessa hör till byggnaden tyder det på att den åtminstone delvis var uppförd i skiftesverksteknik. Golven täcktes av ett mycket kompakt 0,01–0,05 m tjockt gödsellager vilket ligger till grund för tolkningen till fähus.

Figur 292. Plan över kontextgrupp 55. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
766	Gödsellager
819	Golv
820	Golv
821	Syllstock
822	Syllstock
823	Syllstock
827	Stolphål
830	Stolphål

Figur 293. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 55.

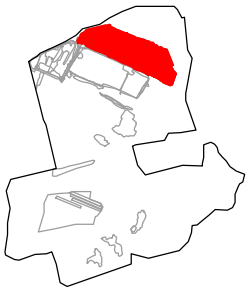

Figur 294. Matris över kontextgrupp 55.

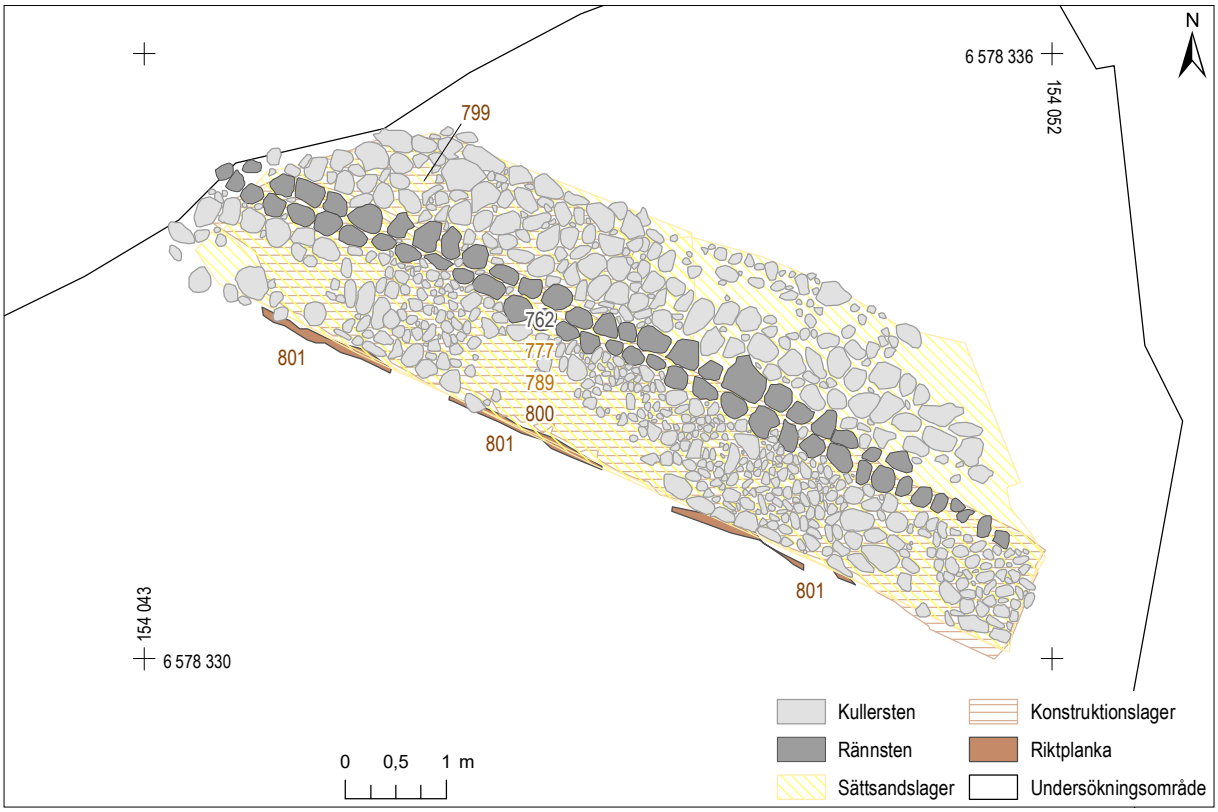

Figur 295. På golvet i fähuset låg ett mycket kompakt gödsellager som var tidskrävande att gräva bort.

Kontextgrupp 56. Gata

Gatan framkom i den norra delen av undersökningsområdet. Den skars av en spont i väster och hade grävts av i samband med anläggandet av en källare i öster (kontextgrupp 64, fas 12). Den bevarade delen var knappt 9 m lång och hade en bredd av 2,65 m. Då den underliggande topografin sluttat åt öster hade mycket arbete lagts ner på att nivellera gatan. Först hade konstruktionslager av grus och grövre sand lagts ut och ovanpå det finare sättsand. I den mer höglänta västra delen av gatan var konstruktions- och sättsandslagren tillsammans närmare 0,2 m tjocka medan de i öster hade en sammanlagd mäktighet av drygt 0,6 m. Redan i konstruktionslagren kunde skillnader i sammansättning ses mellan gatans norra och södra del iakttas, även om de bitvis flöt samman. I nivå med sättsandslagren hade en planka ställts på högkant i gatans längdriktning på södra sidan. Plankan som fungerat som mothåll för sättsanden var 0,15 m hög och ca 0,03 m bred. Att gatan byggts av olika tomtägare framgick tydligt av gatubeläggningen som var av helt olika karaktär på var sida om den ränndal som fanns placerad i gatans längdriktning. Den norra delen av gatan var något bredare än den södra, ca 1,45 m, och lagd med 0,1–0,35 m stora stenar som lagts med flatsidan uppåt. Den södra något smalare halvan, ca 1,15 m bred, var lagd med 0,1–0,2 m stora kullerstenar. Här hade tomtägarna på var sida av gatan anlitat olika gatläggare. En kraftig brand hade gjort att gatubeläggningen ställvis var skörbränd.

Figur 296. Plan över kontextgrupp 56. Skala 1:75.

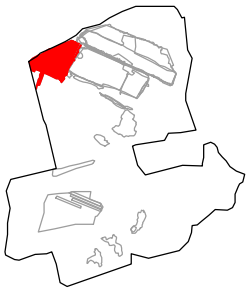
Kontextnummer	Kontext
762	Kullerstensbeläggning
777	Sättsand
789	Sättsand
799	Konstruktionslager
800	Konstruktionslager
801	Riktplanka

Figur 297. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 56.

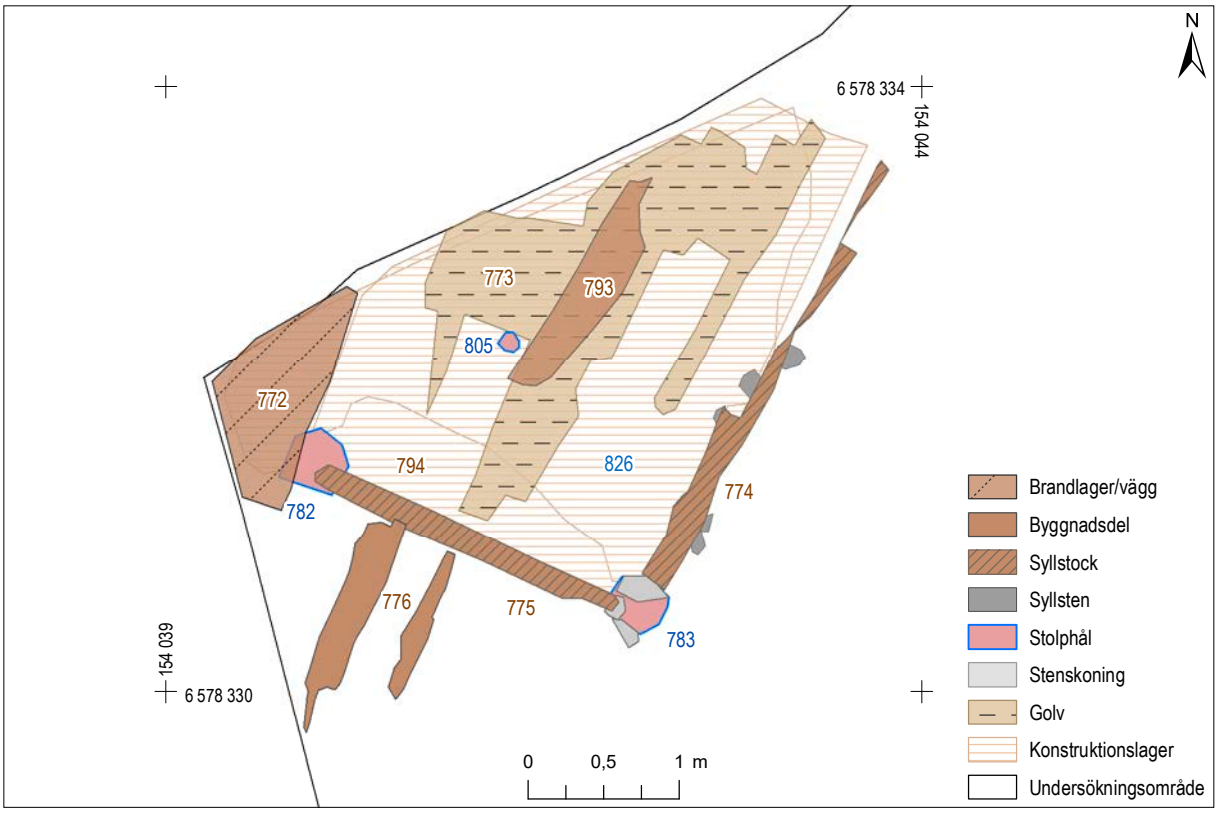
Figur 298. Denna vällagda gata framkom i den norra delen av undersökningsområdet. I mitten fanns en ränndal lagd med större stenar. Notera även att den södra halvan av gatan är lagd med mindre stenar än den norra, vilket har tolkats som att olika tomtägare på var sin sida av gatan ansvarat för gatans underhåll. Här syns även hur tätbebyggt området var vid denna tid då byggnaderna har legat i princip dikt an mot gatan. Foto från NÖ.

Kontextgrupp 57. Ekonomibyggnad

Kontextgruppen utgör en byggnad som framkom i den nordvästligaste delen av undersökningsytan. Byggnaden, som förstörts vid en brand, var orienterad i nordöst–sydvästlig riktning. Dess fulla storlek kunde inte avgöras då den var skuren av en spont i väster och norr. Den södra delen av byggnaden var dock så pass välbevarad att bredden, som var 2,7 m, kunde uppmätas. Byggnadens längd har varit mer än 3,3 m.

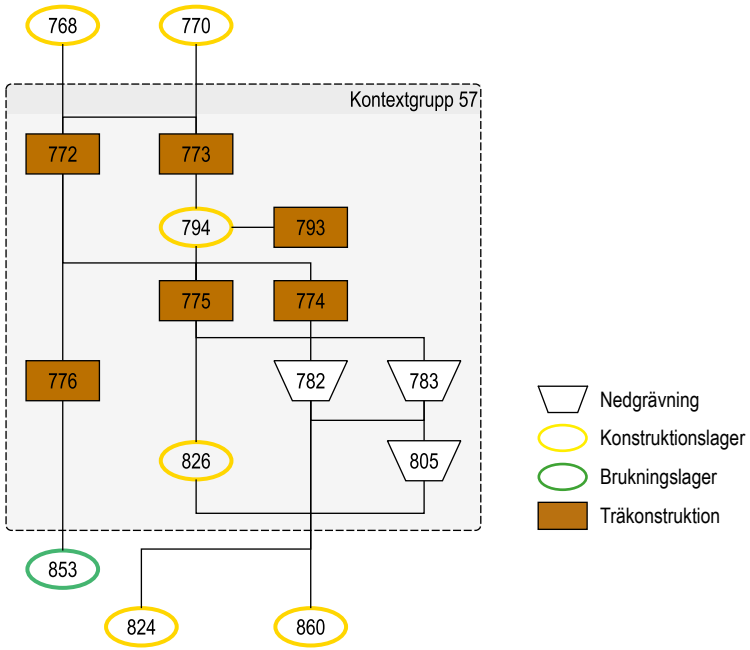
Innan byggnaden uppfördes hade först ett upp till 0,1 m tjockt lager med sand lagts ut.[114] Därefter har ett 0,1–0,2 m tjockt konstruktionslager som huvudsakligen innehöll lera, grus och sand lagts ut[115] innan byggnaden uppförts. Byggnaden har varit byggd i skiftesverksteknik. I den södra gaveln fanns två stolphål, ett i vardera hörn. I det ena stolphålet[116] fanns rester av en kvadratiskt huggen stolpe med ett hugget uttag där en syllstock[117] var inpassad. Även denna var kvadratisk. Längs syllens insida fanns en huggen list på vilken golvet vilat. Golvet, som låg i nordöst–sydvästlig riktning, var lagt med ett blandat material av plankor och kluvor med obarkade undersidor. Plankorna och kluvorna hade en bredd av 0,12–0,15 m. Golvet var delvis bränt. Väster om byggnaden påträffades ett brandlager[118] med förkolnade delar av vad som kan ha varit den västra väggen. Relativt centralt i byggnaden fanns ett mindre stolphål[119] med en diameter av ca 0,1 m. Det är dock osäkert om det ingick i huskonstruktionen eller inte.

Figur 299. Plan över kontextgrupp 57. Skala 1:50.

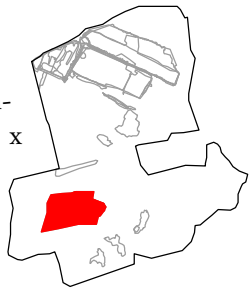
Kontextnummer	Kontext
772	Brandlager/vägg
773	Golv
774	Syllstock
775	Syllstock
776	Byggnadsdelar
782	Stolphål
783	Stolphål
793	Byggnadsdelar
794	Konstruktionslager
805	Stolphål
826	Konstruktionslager

Figur 300. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 57.

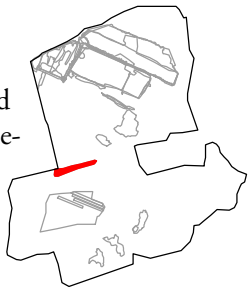
Figur 301. Matris över kontextgrupp 57.

Kontext 235. byggnad

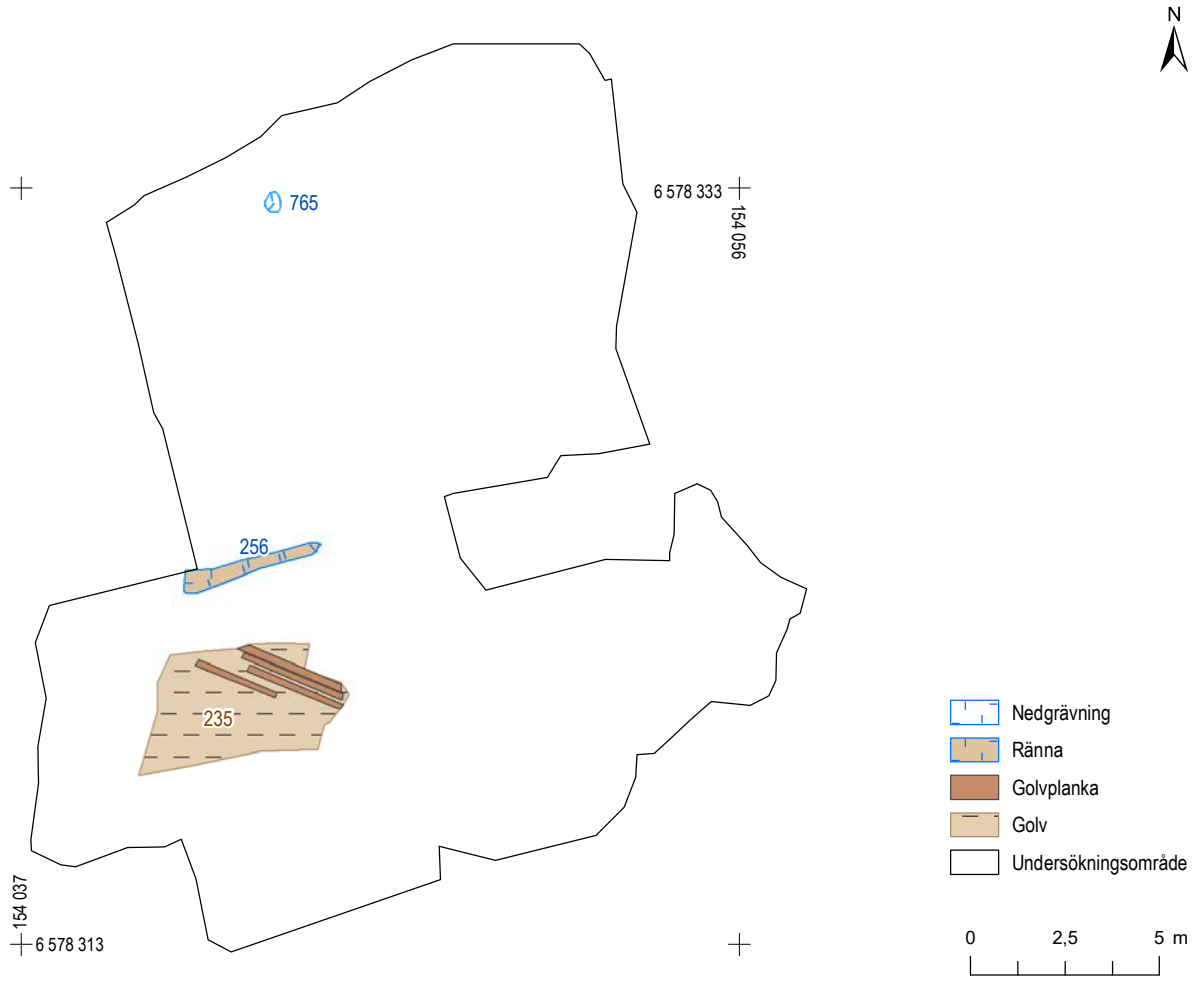
Kontexten består av de fragmentariska resterna av en minst 4 x 4,5 m stor byggnad. Av byggnaden återstod endast ett delvis förkolnat golv av mellan 8–12 plankor. Plankorna som var orienterade i nordväst–sydöstlig riktning var 0,15 m breda och bevarade till en längd av 2,2–2,8 m. Under plankorna framkom en underliggare i nordöst–sydvästlig riktning. Byggnaden täcktes av ett brandlager.[120]

Kontext 256. ränna

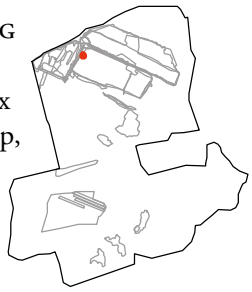
En 2,6 m lång och 0,55 m bred ränna påträffades i den västra delen av undersökningsområdet. Rännan hade rundade kanter och var orienterad i östnordöstlig–västsydvästlig riktning. Rännan var knappt 0,1 m djup i östra delen men upp till 0,3 m djup i väster. Den västra delen avslutades vid brunnsnedgrävningen kontextgrupp 29 (fas 6a).

En tolkning är att rännan fungerat som dränering där vattnet letts ner i brunnen efter att den tagits ur bruk. Det är noterbart att rännan avviker i orientering från bebyggelsen i denna fas och de närmast tidigare. Kanske grävdes den efter att bebyggelsen avlägsnats.

Figur 302. Plan över kontext 235, 256 och 765. Skala 1:200.

Kontext 765. Nedgrävning

En rundoval nedgrävning, 0,5 x 0,6 m stor och drygt 0,4 m djup, framkom i den nordvästra delen av undersökningsområdet. Den var grävd genom golvet vid den västra gaveln av ekonomibyggnaden kontextgrupp 57 och troligen har den tillkommit efter att byggnaden tagits ur bruk. Nedgrävningen var fylld med rester av brand- och raseringslager.[121] Den skulle kunna vara ett stolphål efter att stolpen dragits upp. Dess storlek, form och djup utesluter inte heller möjligheten att en tunna förvarats i nedgrävningen och att den i sådana fall utgjort en förvaringsgrop i byggnaden.

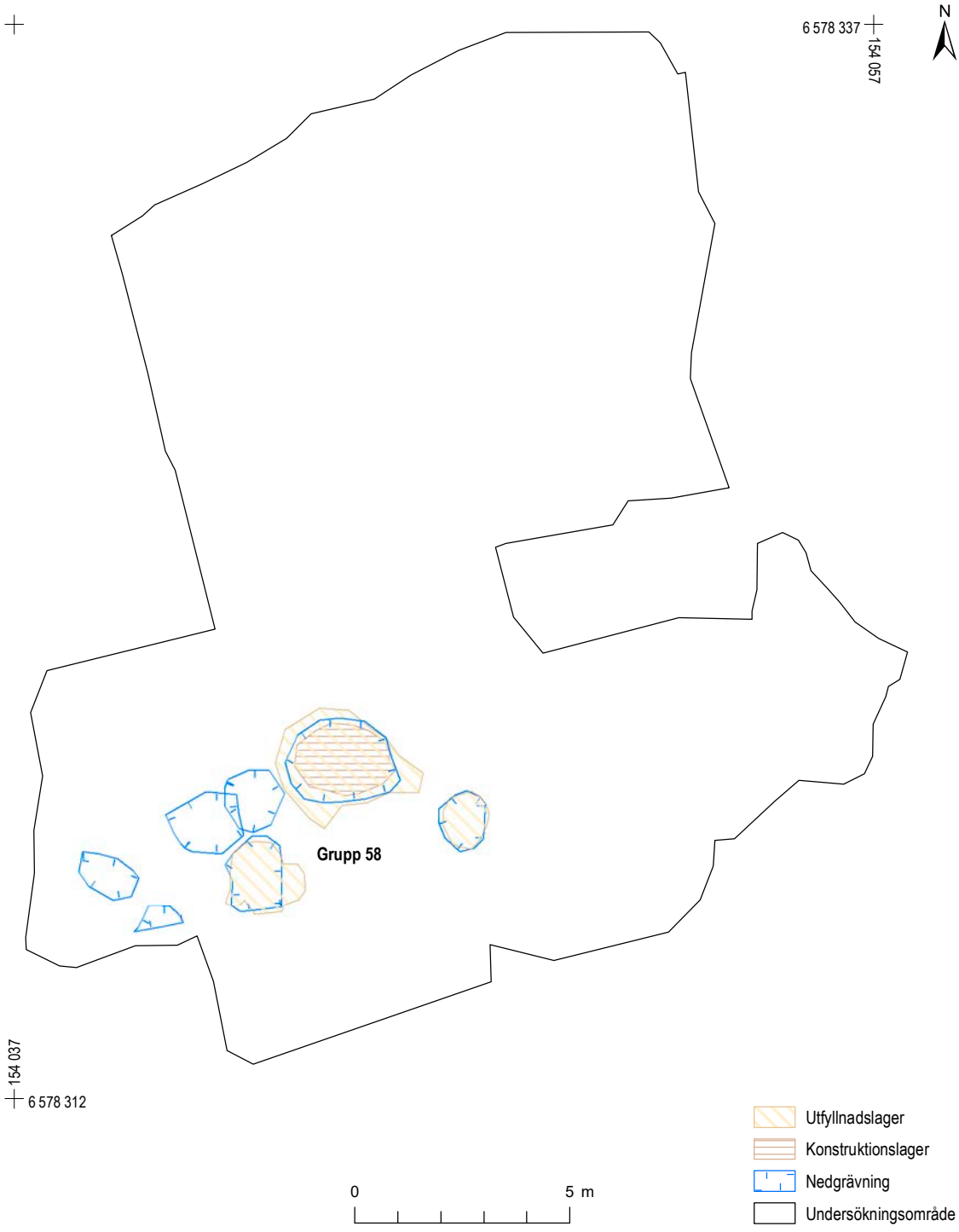
Figur 303. I nedgrävningen 757 påträffades det här myntet (F:757:29225:1). Myntet är av silver med valören 4 penningar och är präglat 1546 under Gustav Vasas tid som regent. Skala 2:1.

Fas 10. Datering 1548–1554. Vallgravsbygge och ödelagd bebyggelse

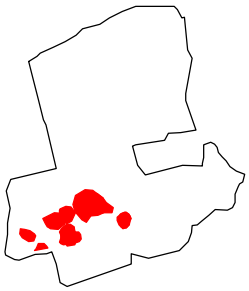
Befästningsarbetena för Stockholms försvar pågick i stort sett oavbrutet från 1520-talet och under hela Gustav Vasas regeringstid fram till hans död 1560. 1548 påbörjades byggandet av en helt ny försvarsanläggning på södermalmssidan av Söderström. Efter kontinental förebild från Nordeuropa planerade Gustav Vasa att bygga en låg rondell bakom en djup vallgrav. Liknande befästningar hade redan gjorts vid slottet under början av 1540-talet. Sedan tidigare fanns en grav som kallades Lilleström utanför yttre Södertorn och som hade grävts genom den tämligen låga åsrygg som sköt ut som en udde från Södermalm. Läget för den nya vallgraven förlades betydligt längre in, närmare uddens bas. Redan under Gustav Vasas belägring av Stockholm 1521 finns det skriftliga uppgifter om hur de danska soldaterna grävde en vallgrav och hur de ”*höllo vakt i tre dagar vi uppkastade graven på Södermalm*”.[122] Om den nya vallgraven förlades i samma läge som den av danskarna grävda är emellertid oklart. Vallgraven grävdes vinkelrätt in från stränderna så att ett knä bildades vid dess krön. Det krävdes en stor arbetsstyrka för att gräva vallgraven, under budgetåret maj 1548 – maj 1549 varierade antalet av staden avlönade grovarbetare med mellan femtio och närmare hundra man.[123] Enbart under det första året gjordes mer än 10 000 dagsverken på vallgraven och vallen. Centralt placerad byggdes en droppformad rondell, ett kanontorn, i vallgravens norra del.[124] Uppe på vallen norr om vallgraven byggdes ett porttorn som var sammanbyggt med västra delen av rondellen. Från det gamla yttre Södertorn, som nu blev Mellantornet, anlades en kullerstensbelagd gata upp till det nya porttornet som genom en vindbrygga förbands med vägarna på Södermalm. Området mellan vallgraven och Mellantornet kallades vallen och var en uppbyggd platå. En stor del av massorna till vallen kom från den uppgrävda vallgraven, men den bestod även av rivningsmassor från Svartbrödraklostret som revs 1547. Av sammanlagt 2 403 lass med jord, grus och annan fyllning uppger räkenskaperna att åkarna körde 243 lass från Svartbrödraklostret till bygget vid Söderström år 1549.[125] Vallen byggdes ut i etapper. Varje år så tog man jordmassor, så kallad svartmylla, från Fatburssjöns stränder som breddes ut över den del av vallen som blivit klar under året. Därefter besåddes myllan med en spann råg eller havre vilket var en beprövad metod mot ogräs. Uppe på själva vallkrönet planterades därefter pilträd. Proceduren upprepades därefter för varje deletapp som blev klar.[126] Hans Hansson redogör grundligt för kostnaderna för arbetskraft och byggmaterial under de år som det finns bevarat skriftligt material som berör byggandet av den nya försvarsanläggningen. Av dessa framgår att bygget var mycket kostsamt och slukade större delen av stadens skatteinkomster. En del av byggnadsmaterialet som tegel och sten till vallgraven kunde hämtas från det närmaste omlandet. Men räkenskaperna visar att mycket inköptes utifrån; balkar och hammarband från Turinge och Enhörna, stångjärn från Köping som smiddes till murankare med kol från Riala, kalk från Åland samt bräder från bland annat Helsingfors och Nyland. För att kunna lyfta de stora stenblocken som användes till vallgraven hade en ritning till en lyftanordning inköpts i Danzig. Rondellen stod under tak 1553 medan uppförandet av vallgraven tycks ha dragit ut på tiden och pågick ännu fem år senare.[127]

Den fasta befolkningen på Södermalm under denna period är fortfarande begränsad och mellan 1550–1558 uppgår antalet skattskyldiga hushåll i skotteboken inte till fler än mellan 16 och 23. Därtill kommer de många fattiga som bodde på malmarna och som inte betalade skatt. Talrikare var de kålgårds- och trädgårdstomter som ägdes av stadsborna. 1550 betalade 96 personer tomtören för sådana tomter som säkerligen var viktiga för många hushålls försörjning av basgrödor.[128] Liksom tidigare är det åkare och olika hantverkare som bedriver sina verksamheter på Södermalm och då fortfarande sådana som är utrymmeskrävande, brandfarliga eller luktar illa. Förekomsten av det sistnämnda är skinnare vars närvaro på Södermalm framskymtar i en redovisning av Gustav Vasas garderob från 1548 där 10 svarta skinn som beretts på Södermalm nämns.[129]

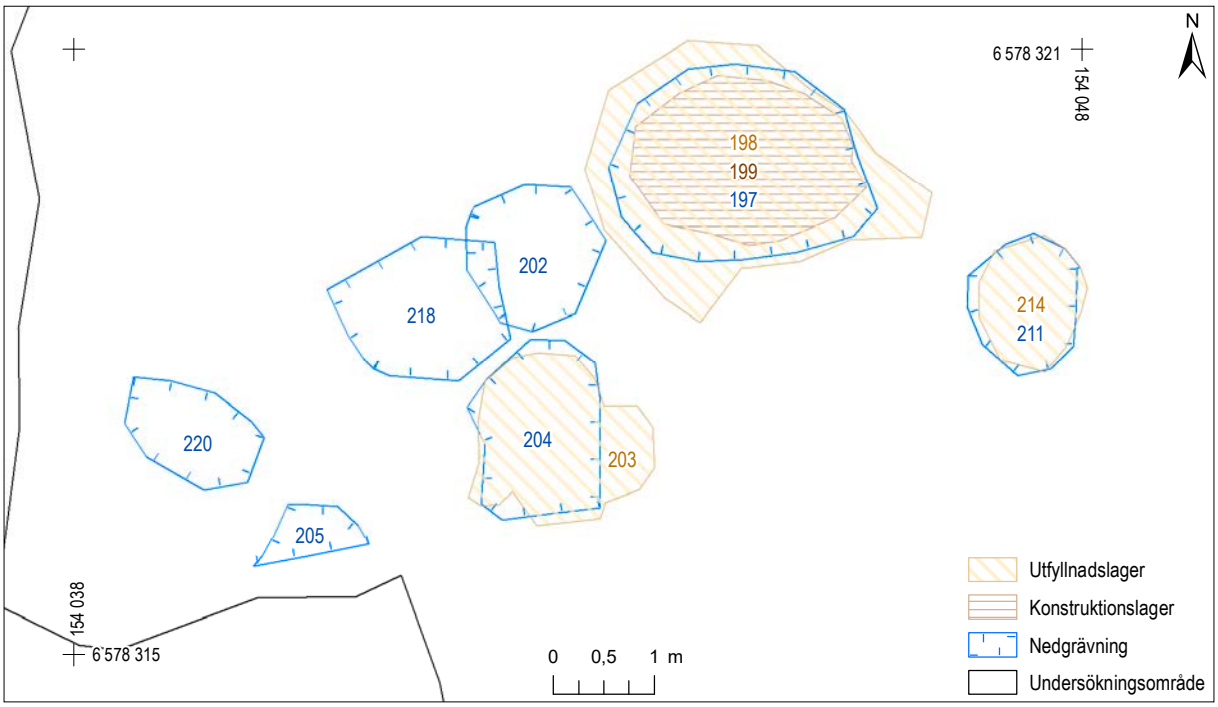
Figur 304. Fasplan över fas 10 (1548–1554). Skala 1:150.

Kontextgrupp 58. Planteringsgropar

Kontextgruppen består av ett område med nedgrävningar som framkom i den södra delen av undersökningsytan. Nedgrävningarna, som var sju till antalet, hade anlagts i det mäktiga gruslagret som var ett resultat av den vallgrav som grävts norr om området. Nedgrävningarna hade mestadels en rundoval form med en diameter som varierade mellan 1,3–1,6 m förutom 197 som var drygt 2 m i diameter. 218 och 220 var störda av yngre konstruktioner och var därför grundare än de övriga nedgrävningarna som var mellan 0,4–0,8 m djupa. Nedgrävningarna hade konvexa sidor med huvudsakligen rundade bottnar. Flertalet av dem hade sidor som klätts med lera uppblandad med 0,1 m stora stenar vilket förhindrat sidorna att rasa in i det lösa gruset. Fyllningen i groparna utgjordes av grus uppblandat med organiskt material som bark och träflis men även av rent avfall i form av ben och keramik. Nedgrävningarna låg i två ca 8 m långa parallella rader orienterade i nordöst–sydvästlig riktning.

Troligen är de påträffade nedgrävningarna spår efter trädplanteringsgropar av den typ som omtalas i de skriftliga källorna för området norr om vallgraven.[130] Resultaten från våra undersökningar antyder att samma tillvägagångssätt praktiserats här. Detta förklarar inte bara förekomsten av groparna utan även fyllningen i dem som mycket väl motsvarar ett material som tagits upp vid en strandkant där sopor och matavfall har dumpats.

Figur 305. Plan över kontextgrupp 58. Skala 1:75.

Kontextnummer	Kontext
197	Nedgrävning
198	Utfyllnadslager
199	Konstruktionslager
202	Nedgrävning
203	Utfyllnadslager
204	Nedgrävning
205	Nedgrävning
211	Nedgrävning
214	Utfyllnadslager
218	Nedgrävning
220	Nedgrävning

Figur 306. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 58.

Figur 307. En av planteringsgroparna under utgrävning. Groparna hade grävts ner i rent grus och sedan klätts med lera för att behålla formen. Därefter hade de fyllts upp med en blandning av hushållsavfall, bark, träflis och grus.

Noter

1 F:760:29345:25.
2 Johansson 2006:90.
3 F:229:13207:4.
4 F:244:13842:14, F:369:17389:4, F:916:33172:14.
5 F:236:13364:3, F:760:29345:4.
6 Bilden från Trzeciecki 2005.
7 Guitérrez & Brown 1999:149.
8 Hurst 1999, Veeckman 1999.
9 Grose 1775:231.
10 F:203:12540:7.
11 Allan 1999, Guitérrez & Brown 1999, Hurst 1999.
12 F:757:29226:47, 760:29345:27.
13 Se Brorsson, bilaga 9.
14 Se Johansson 2014:139 samt bilaga 1 i samma rapport.
15 SSM70225_302_1.
16 F:760:29345:41.
17 F:234:13301:17.
18 F:234:13301:16.
19 F:223:13189:5.
20 F:243:13586:9.
21 F:755:29202:54.
22 F:757:29226:43.
23 F:242:13599:27.
24 F:755:29202:53, F:75529202:98.
25 Till exempel F:236:13364:72, F:240:13462:2.
26 Till exempel F:236:13364:15.
27 Se Johansson 2006:107.
28 SSM70225_211_1.
29 Bestämning och analys av glaset är gjord av Georg Hagrén. Se bilaga 1 för fullständig analysrapport.
30 Henricson 2003:111.
31 Henricson 2003:111.
32 Henricson 2002:228.
33 F:755:29203:1, F:760:29347:4.
34 F:239:13460:3, 243:13587:1.
35 F:239:13460:3.
36 F:755:29203:2, F:757:29229:9.
37 F:757:29229:9.
38 654.
39 F:759:29356:1.
40 F:239:13459:34.
41 Carlsson & Hedlund 2006:118, figur 141, Majantie 2007:219f, figur 208-11, 13.
42 F:916:33171:8.
43 Se till exempel Carlsson & Hedlund 2006:118, figur 181, SHM 13246:4, SHM 10390:10. Samtliga är funna i närheten av Klara kyrka på Norrmalm.
44 F:236:13365:11.
45 F:236:13365:1.
46 F:859:32020:5.
47 F:242:13600:1.
48 242.
49 Kontextgrupp 53.
50 F:239:13460:8.
51 239.
52 Grew & de Neergard 1988:76, figur 110 a-c.
53 Zerpe & Fredriksson 1981:226.
54 F:242:13839:8.
55 F:755:29203:8.
56 F:240:13479:2.
57 F:199:12483:2.
58 F:236:13365:2.
59 F:236:13365:7.
60 F:755:29202:147, F:757:29226:52, F:760:29345:13-14.
61 Sjöberg 1915:118 (SStb 1524–1529).
62 F:338:16162:2.
63 F:249:14443:4.
64 Kontextgrupp 45.
65 F:296:15160:1.
66 Kontextgrupp 38.
67 F:239:13460:9.
68 Fänika var beteckningen på en grupp fotsoldater som kunde uppgå till 500 man. Gustav Vasas påbud var att minst 100 i varje fänika skulle bära pik.
69 Alm 1932:122ff, Jakobsson 1938:11.
70 F:760:29341:1, F:760:29808:1.
71 Wahlöö 1987:55ff.
72 van Ostveen 2016.
73 F:760:29808:1.
74 Peterzén 1943:67.
75 760.
76 Lundmark 1934:15ff, Munthe 1959:38.
77 Hansson 1956:192f.
78 Hildebrand & Bratt 1913:43, Munthe 1959:39f.
79 Sjöberg 1915:118.
80 Myrdal 2013:227 ff.
81 337.
82 Bilaga 8.
83 916.
84 F:919:01:01.
85 350.
86 Bilaga 8.
87 916.
88 937.
89 884.
90 888.

91 884.
92 Blomquist & Mårtensson 1963:110, figur 88.
93 Carlsson & Hedlund 2006:56f, figur 47.
94 Nordberg 1935:17ff, Hansson 1956:193ff.
95 Peterzén 1945:52, Munthe 1959:40.
96 Hansson 1956:175, Bild 51.
97 293.
98 309.
99 308.
100 264.
101 258.
102 249.
103 F:249:14443:1.
104 303.
105 253.
106 280.
107 760.
108 263.
109 775.
110 Nordberg 1935:18f. Det är oklart om det utfördes några arbeten på försvarsanläggningarna vid Söderström mellan 1544-1548. Enligt Hans Hansson så var det på den västra försvarslinjen, den så kallade Skansen västantill, som arbetet utfördes under dessa år och fram till 1553. Först 1548 påbörjades arbetena med det nya yttre försvaret vid Söderport (se Hansson 1956:198, Bild 56, 266ff.).
111 237.
112 238.
113 Se kontext 395.
114 826.
115 794.
116 782.
117 775.
118 772.
119 805.
120 234.
121 755, 757, 760.
122 Hansson 1956:205.
123 Nordberg 1935:19, Hansson 1956:204ff. Nordberg och Hansson redovisar olika årtal för byggnationen av den nya försvarsanläggningen. Nordberg anger att den byggdes mellan 1544 – ca 1550 medan Hansson skriver att byggnationen sannolikt påbörjades i mars 1548 och att man ännu i april 1558 arbetade på vallgraven. Här får Hansson anses som mest trovärdig då han redogör för flera olika källor som styrker hans uppgifter. Bland annat en anteckning i utgiftsboken från den 13 maj 1548 där murmästarna avlönades för att de ” lade grundvalen utanför Söderport för den nya vallen, som på detta året upptagen blev” (Hansson 1956:204).
124 Nordberg 1935:16f, Hansson 1956:205.
125 Nordberg 1935:46, Hansson 1956:208, Bergman & Söderlund 2012:9.
126 Hansson 1956:208.
127 Hansson 1956:202ff. De år som det finns bevarade räkenskaper från är budgetåren maj 1548 – maj 1551 samt maj 1553 – maj 1555.
128 Lundmark 1934:18, Munthe 1959:44.
129 Lundmark 1934:29.
130 Hansson 1956:208.

2200
2200
1100

Skede 5, 1554–1641 (fas 11–15)

Under skede 5 som omfattar åren mellan 1554 och 1641 så vittnar de skriftliga källorna om en expanderande bebyggelse och befolkningstillväxt på malmarna. Under hela Gustav Vasas tid som regent så hölls bebyggelsen på malmarna tillbaka. När så Erik XIV övertog kronan efter Gustav Vasas död 1560 påbörjades en utveckling mot en regelrätt förstadsbebyggelse på Södermalm – den första sedan 1300-talet. En orsak till att malmbebyggelsen ökade anses vara de återkommande förbuden mot trähusbebyggelse inne i staden på grund av att den brandfara de utgjorde. Enligt Erik XIV:s instruktioner år 1562 skulle de som flyttade ut sina hus på Södermalm erbjudas en välordnad bebyggelse med gator och gränder. Några år senare så blir malmarna upptagna som likvärdiga stadsdelar med Stadsholmen och de som bor där får samma rätt- och skyldigheter som de boende inne i staden. Med en ökande befolkningen på Södermalm växte behovet administration och kontroll. Redan 1563 hade malmfogdar tillsatts och 1591 indelades Södermalm, liksom Stadsholmen länge hade varit, i kvarter, ett östra, ett västra och ett inre. Senast 1635 fanns även ett borgargarde och brandvakt på Södermalm. Även behovet av kyrkorum växte och 1591 stod Sture kapellet färdigt. Kapellet fungerade som Södermalms församlingskyrka fram till 1634 då Maria Magdalena kyrka, som revs 1527, var återuppbyggd.

Även om befolkningen ökade på malmarna under 1500-talets sista decennier så var det faktiska antalet södermalmsbor inte så många. Av stadens beräknade befolkning på 8 000–8 500 personer i början av 1580-talet så antas en fjärdedel, 2 000–2 500 ha varit bosatta på malmarna, varav det övervägande antalet på Norrmalm.

Att allt fler människor flyttade ut på Södermalm, som nu dessutom var en erkänd del av staden, fick till följd att man ansåg sig tvungen att flytta ut stadens fasta försvar till Skanstull och Danvikstull. Som ett led i denna utveckling revs försvarstornen vid Söderström på 1630-talet då de inte längre fyllde någon funktion. Platsen som låg söder om vallgraven i den försvarsanläggning som Gustav Vasa lät uppföra på 1540-talet omtalas i skriftligt material som den släta platsen, det vill säg en öppen obebyggd yta, vilket även bekräftas av resultaten från den arkeologiska undersökningen som visar att området i praktiken står obebyggt fram till sekelskiftet 1600. I inledningen av 1600-talet börjar området omtalas som torg, första gången 1603 och då som Malmtorget på Södermalm. Den första torgbildningen hade inga likheter med dagens Södermalmstorg utan var betydligt mindre och oregelbundet. Dessutom sluttade torget kraftigt åt både norr och öster.

Under stormaktstiden (1611–1721) växte Stockholms befolkning explosionsartat, från 8 500 personer på 1580-talet till drygt 57 000 1692. Som huvudstad i en stormakt ansågs det viktigt att staden motsvarade bilden av en kontinental storstad. På 1620-talet igångsattes därför det första av flera stora projekt som skulle öka stadens anseende i Europa och underlätta transporter och handel.

Det började med en eldsvåda 1625 då stora delar av västra Stadsholmen brann ner. Året efter påbörjades en reglering av det brandhärjade området som skulle utplåna de smala medeltida gränderna och bland annat ersättas med två paradgator, nuvarande Stora och Lilla Nygatan. Norrmalm började regleras 1637 och Södermalm 1641–1642. Båda malmarna var kuperade och inte speciellt lämpade för rätlinjiga gatunät vilket innebar att kostnaderna blev höga. Även om det skulle dröja fram till slutet av 1640-talet innan reg-

leringen blev helt realiserad på Södermalm har staden förberett sig för denna redan under tidigt 1630-tal genom att byta till sig ett antal tomter vid Södermalmstorg. Ett annat stort och kostsamt arbetsföretag var byggandet av en sluss i Söderström. Slussen som kom att kallas drottning Kristinas sluss färdigställdes åren 1637–1642 under ledning av inhyrda experter från Holland.

En händelse som kom att prägla området vid Södermalmstorg under många decennier var etablerandet av en handelsplats för ryska handelsmän öster om Södermalmstorg. 1638 började man avröja och markplanera området som kunde tas i bruk av ryssarna vid nyåret 1641. Då hade staden rest 20 fasta bodar av korsvirke och 13 enklare plankbodar.

Som redan nämnts ovan så visar resultaten från undersökningen att området i stort sett stod obebyggt under 1500-talets andra hälft. Vid sekelskiftet 1600 uppfördes en stor byggnad med två källare, varav den ena fungerat som kök och var försedd med en präktig spis. Även om Södermalm vid denna tid till övervägande del beboddes av en fattigare befolkning i enkla träkåkar så visar fyndmaterialet från undersökningen att det vid Södermalmstorg fanns en mycket rik och välbeställd miljö som förmodligen kan kopplas till en närvaro av holländska köpmän.

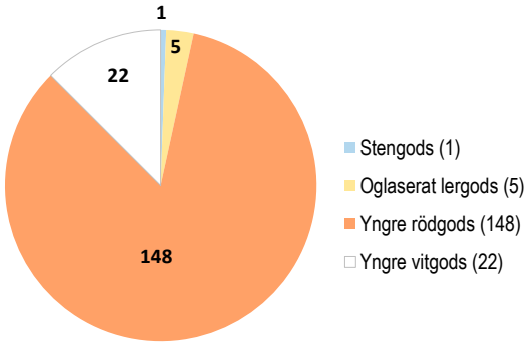
Fynden cirka 1554–1641

HUSGERÅD

Keramik

Keramiken i fas 11, ca 1554–1600

Det keramiska fyndmaterialet från fas 11 är litet och det består enbart av 176 skärvor. Huvudsakligen handlar det om yngre rödgods, totalt 148 skärvor varav många härrör från trebensgrytor eller trebenspannor. Övriga skärvor kommer från fat och skålar varav många har någon form av vitleredekor. Näst största fyndgrupp är kärl i yngre vitgods vilka sannolikt är tillverkade i Tyskland. I det materialet finns såväl trebensgrytor[1] som skålar och fat.[2] Övriga fynd består av ett oglaserat lock[3] en skärva av ett stengodskrus från Siegburg[4] och en bukskärva från ett kärl framställt i Medelhavsområdet,[5] sannolikt Portugal eller Spanien.

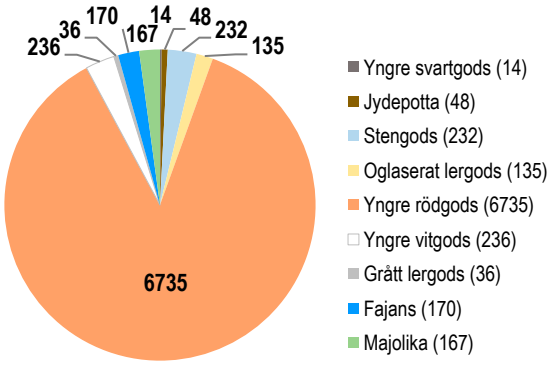

Figur 308. Antal skärvor per godstyp i fas 11 (1554–1600). Liksom i de tidigare 1500-tals faserna så är det yngre rödgodset den största fyndkategorin.

Keramiken i fas 12–15, ca 1600–1641

Det keramiska fyndmaterialet från faserna 12–15 utgörs av 7 773 keramikskärvor, 1111 bitar ugnskakel och en rundslipad spelbricka som tillverkats av ett majolikakärl.[6] Totalt väger fyndmaterialet ca 133 kg.

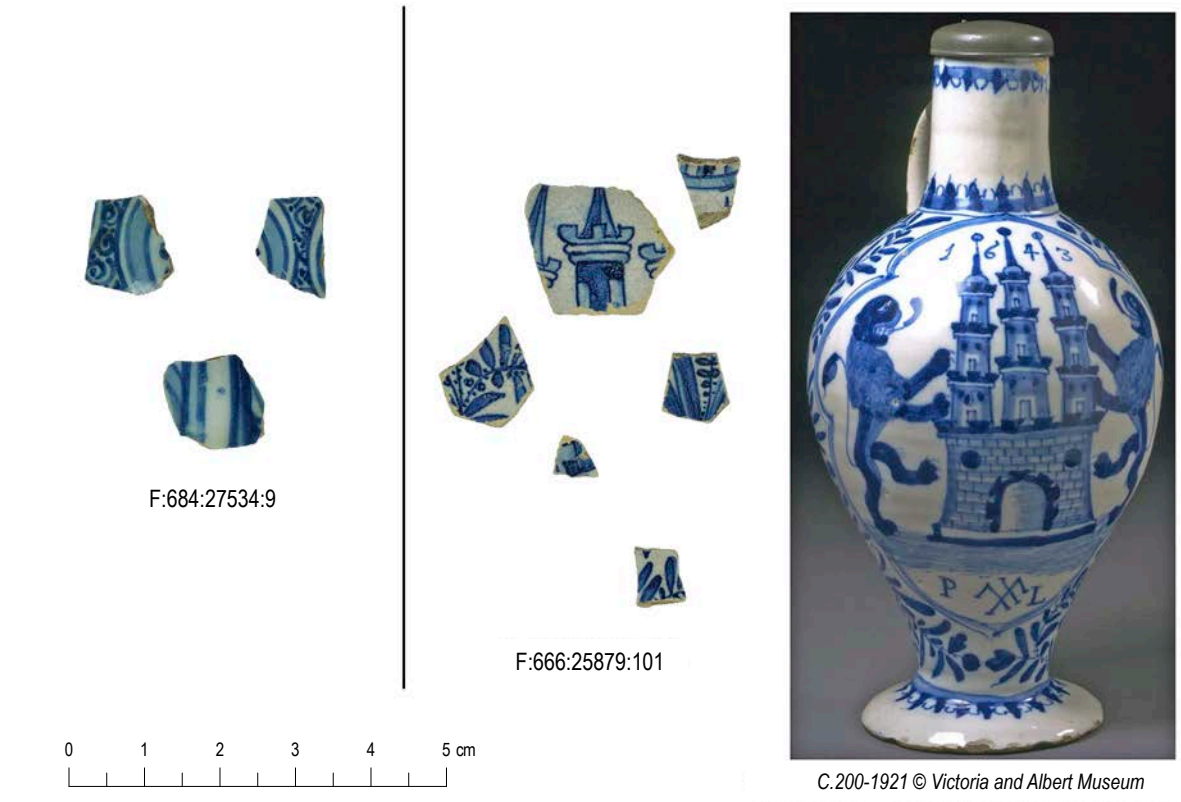
Keramikens sammansättning har delvis ändrats från tidigare 1500-talsfaser vad gäller fördelningen av godstyper. Det yngre rödgodset är föga överraskande fortfarande den i särklass största fyndgruppen, ca 86 % av totalmängden keramikkärl, men tennglaserade kärl av fajans och majolika förekommer nu i större mängd. Kärl av stengods, yngre svartgods och yngre vitgods används också, liksom andra typer av oglaserade lergodskärl.

Figur 309. Antal skärvor per godstyp i fas 12–15 (1600–1641). Liksom i de tidigare 1500-tals faserna så är det yngre rödgodset den största fyndkategorin. Nytt för denna period är ökningen av tennglaserade kärl (fajans och majolika).

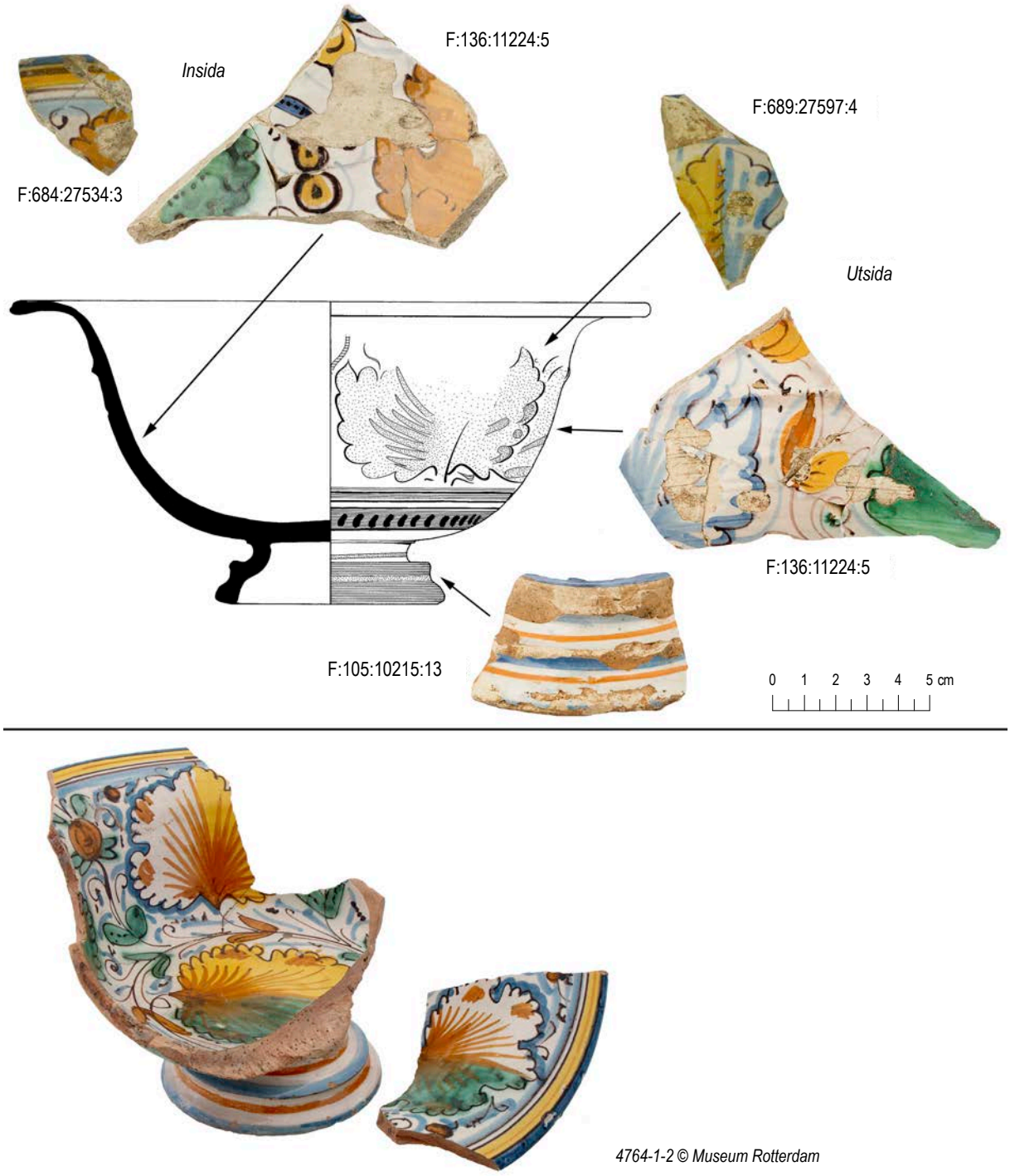
De tennglaserade kärlen är intressanta och även den spridningsbild som finns vad gäller deras tillverkningsplatser. Det finns fajanskrus med blå dekor tillverkade i Portugal, på ett av dem finns växtslingor och Hamburgs stadsvapen.[7] Det finns fajanser med blå botten och blå dekor från Italien av typen ”*Ligurian Berettino*”, och även färgrika fajansskålar på fot från Italien av typen ”*Montelupo Polychrome*”. Det finns också exempel på helt vita buckelfat med reliefdekor av en formtyp som man i Nederländerna kallar för ”*Plooischotel*”. Om just dessa fat kommer från Nederländerna har dock inte kunnat fastslås då typen även tillverkats i Italien och Frankrike.

En egen fyndgrupp utgörs av nederländska majolikafat och skålar och i materialet kan man se flera tidstypiska trender vad gäller dekormönster. Där finns kärl med stilinfluenser från italiensk 1500-talsmajolika, kärl med dekorer som hämtas från kinesiskt porslin och kärl med rent inhemska mönster som tulpaner.

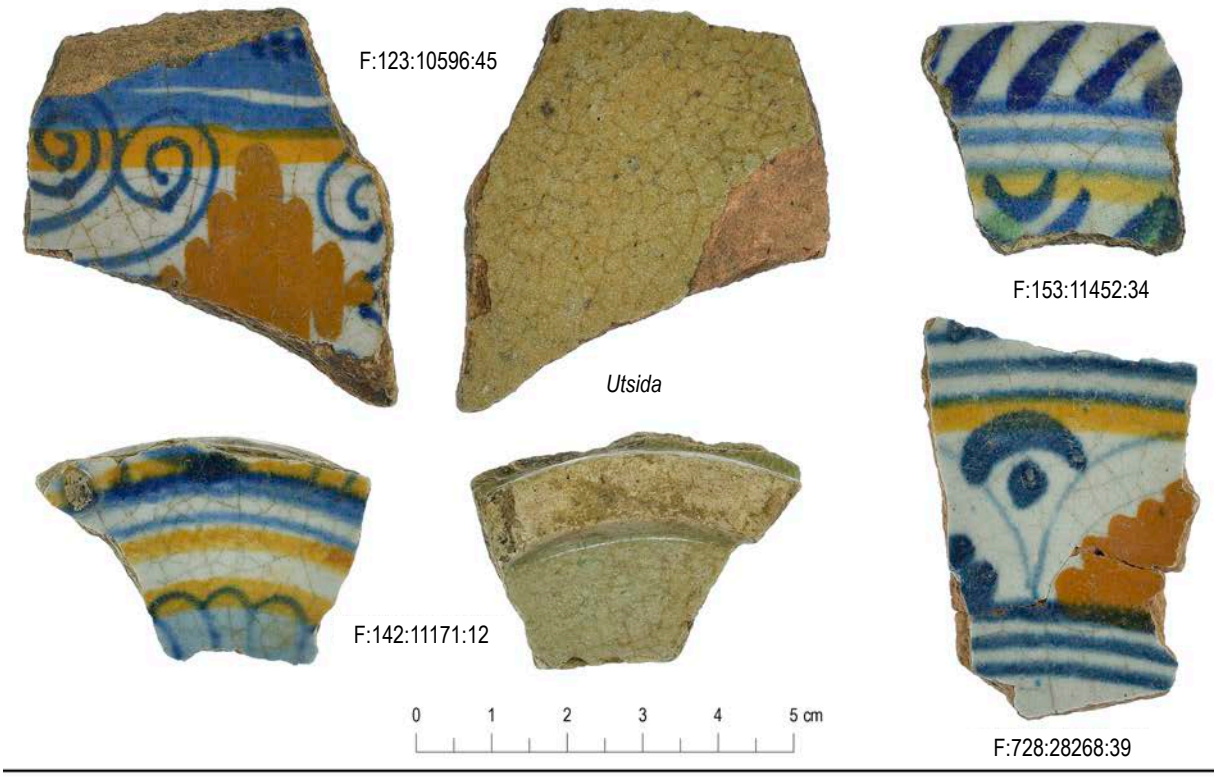

Figur 310. Importerade fajanskärl från perioden 1625–1637 (fas 13–14). De sex skärvorna överst i mitten kommer från ett rundbukigt krus tillverkat i Portugal. Det är dekorerat med bladverk och Hamburgs stadsvapen. Till höger ett liknande krus från Viktoria and Albert Museum i London. De tre skärvorna överst till vänster är från ett likartat krus, även det troligen framställt i Portugal. De blå skärvorna nederst kommer från ett eller två fat framställda i Ligurien i Italien. Fatet till höger från Museum Rotterdam visar hur fatet kan ha varit dekorerat. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

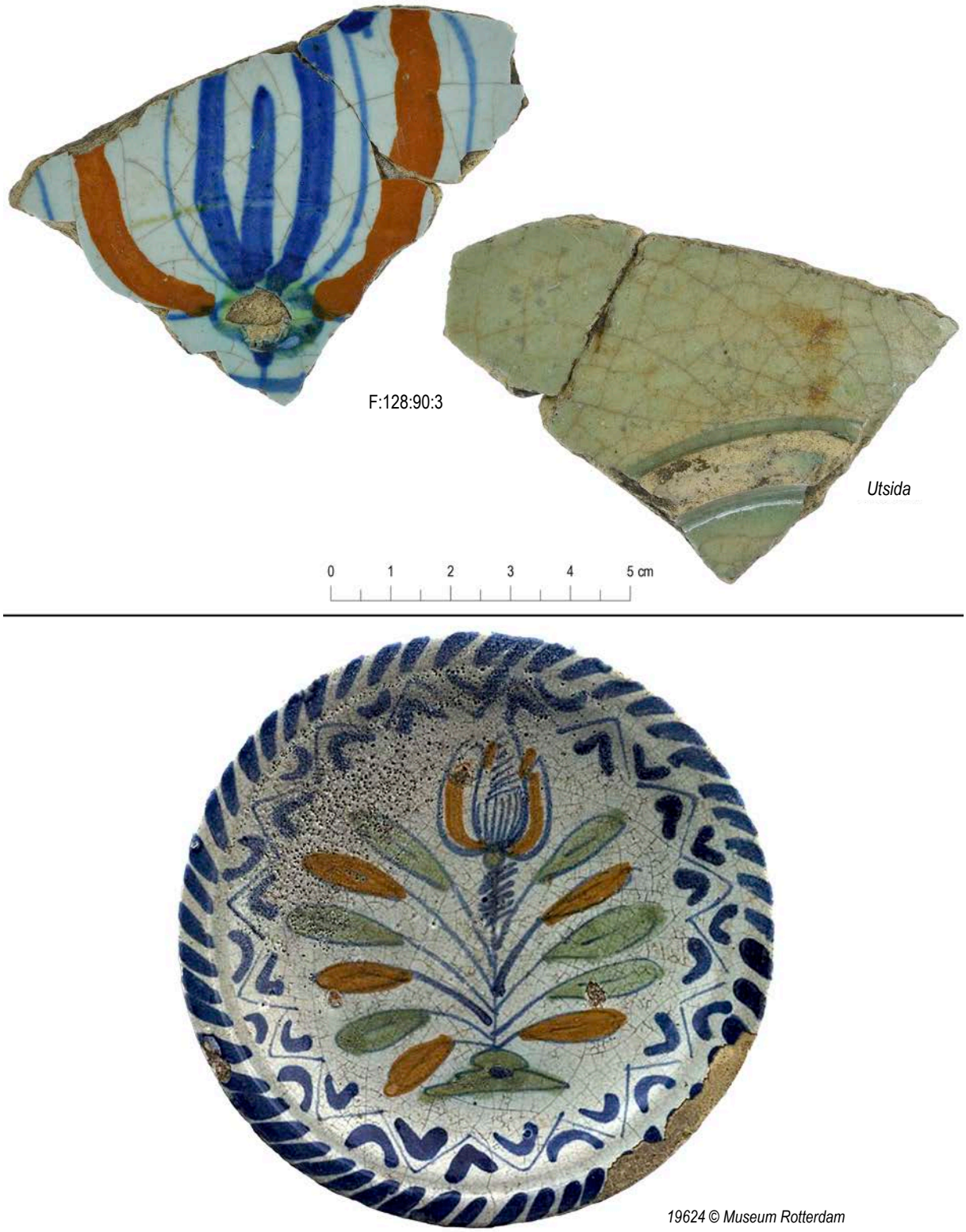

Figur 311. Italiensk fajans ”Montelupo Polychrome” från perioden 1625–1637 (fas 13–14). Det rör sig om skärvor från minst en fajansskål på fot tillverkad i Montelupo i Italien. Skålen har en in- och utvändigt målad dekor förställande löv, blommor och slingrande bladverk i blått, grönt, gult och lila. Nederst i bilden en liknande skål från Museum Rotterdam. I Italien kallas dessa skålar med fot för ”Tazza”, och i Stockholm har nog detta varit en exklusiv keramik man med stolthet visat upp för nyfikna och imponerade gäster. Foto av skärvor och bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor från Södermalmstorg i skala 1:2.

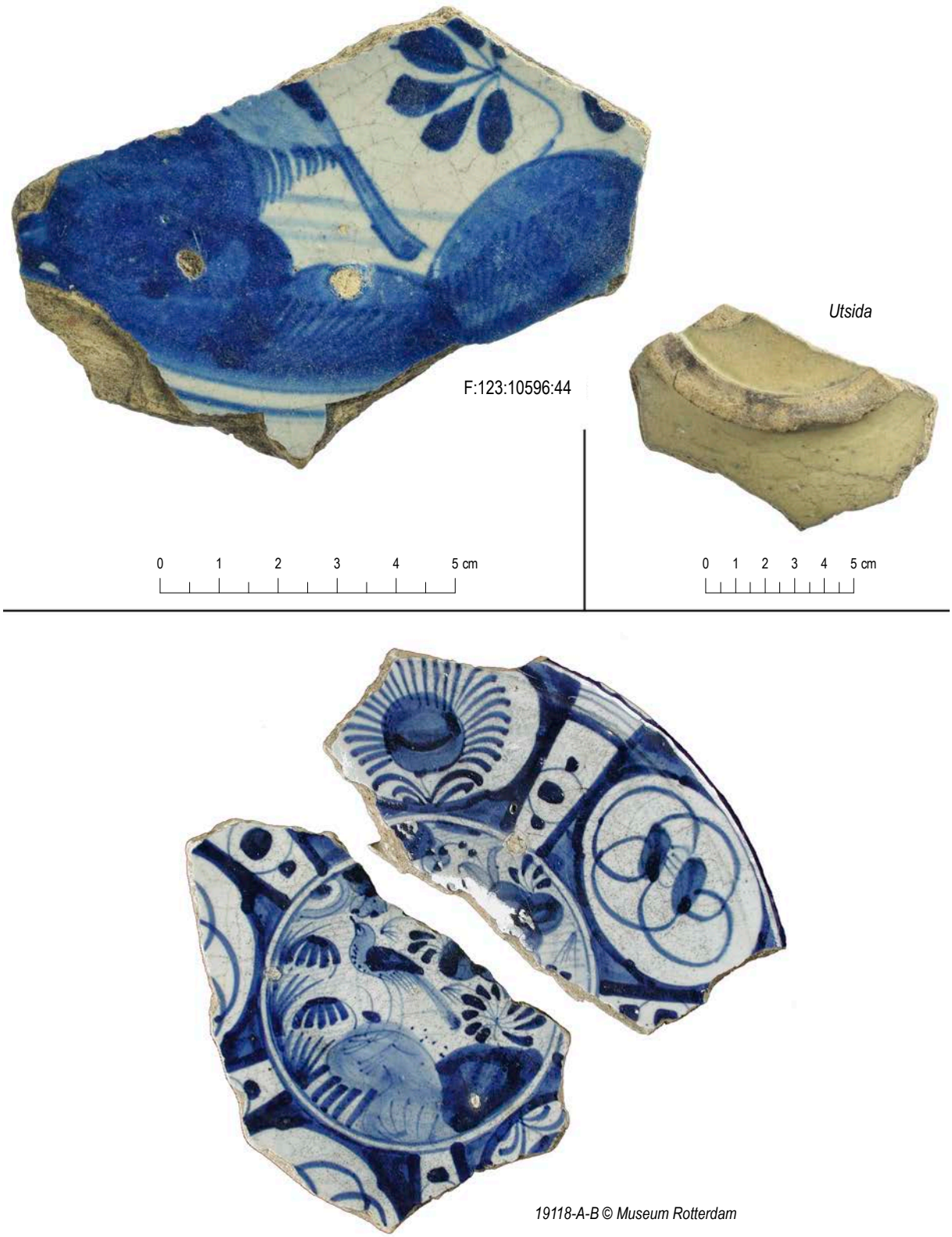
Figur 312. Nederländsk majolika från perioden 1625–1641 (fas 13–15). Överst skärvor från fat eller skålar med färgrika invändiga dekorer som har stilinfluenser från Italiensk keramik. Nederst ett fat från Museum Rotterdam med liknande dekormönster. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

Figur 313. Nederländsk majolika från perioden 1637–1641 (fas 15). Överst en bottendel av ett fat med en invändig ”Holländsk blomsterdekor” föreställande en tulpan. Nederst ett fat från Museum Rotterdam med en tulpan. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvan från Södermalmstorg i skala 1:1.

Figur 314. Nederländsk majolika från perioden 1625–1630 (fas 13). Överst en del av ett fat med en geometrisk dekor på brättet/buken och en landskapsbild med hus i spegeln. Nederst ett fat från Rijksmuseum Amsterdam med en liknande landskapsbild i spegeln och en kinesiserande dekor på brättet/buken. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Insidan av skärvan från Södermalmstorg i skala 1:1, utsidan i skala 1:2.

Figur 315. Nederländsk majolika från perioden 1637–1641 (fas 15). Överst en bottendel av ett fat med en dekor kopierad från kinesiskt Kraak/Wanli porslin, det handlar om en fågel sittandes på en sten och omgiven av växtlighet. Nederst ett majolikafat från Museum Rotterdam med en liknande typiskt kinesisk dekor. Foto av skärva: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Insidan av skärvan från Södermalmstorg i skala 1:1, utsidan i skala 1:2.

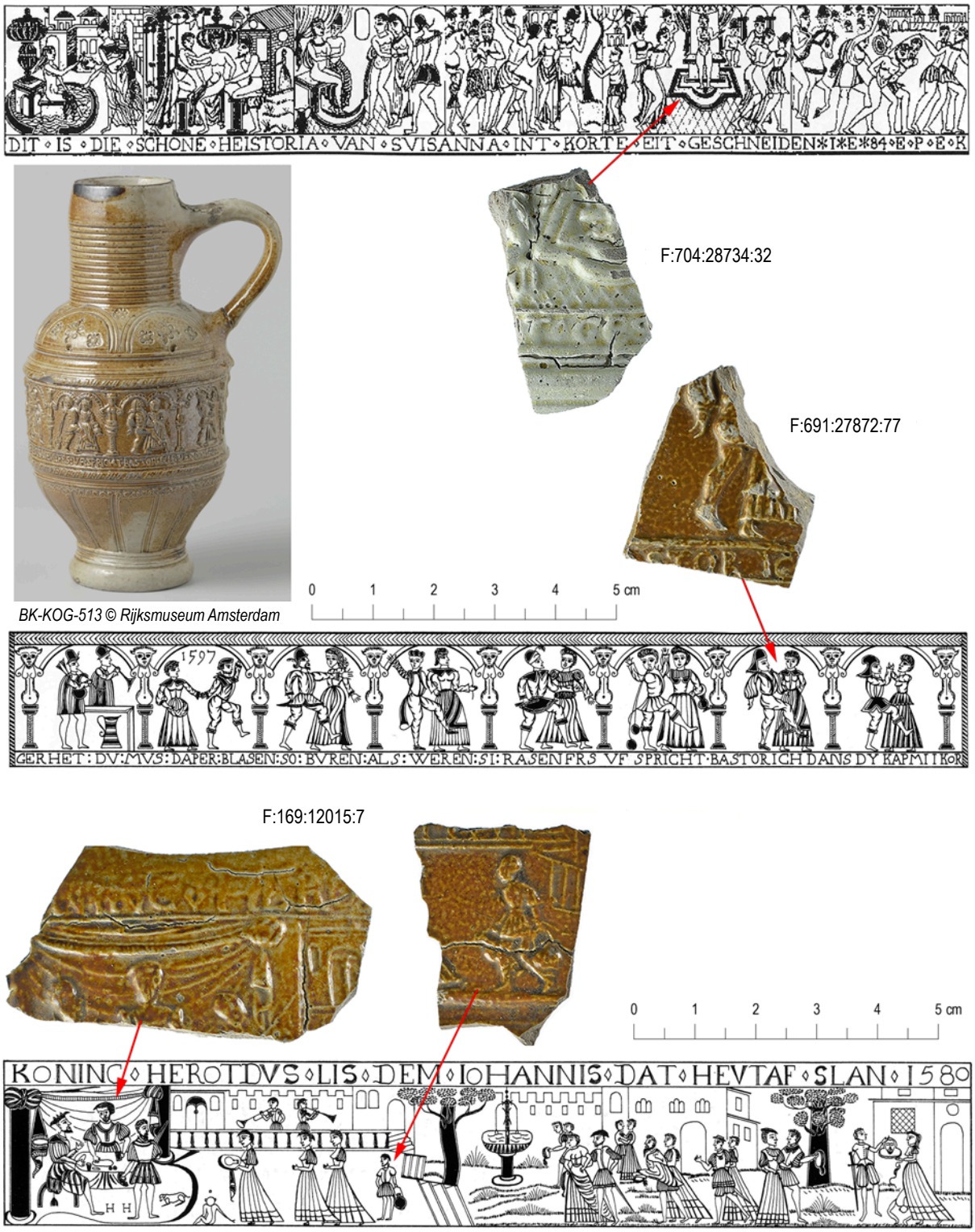
BK-NM-2643-A © Rijksmuseum Amsterdam

Figur 316. Fajans från perioden 1625–1637 (fas 13–14). Överst tre skärvor från helt vita buckelfat med reliefdekor. Fat av denna typ har tillverkats i både Frankrike, Italien och Nederländerna men var just dessa kärl kommer ifrån har inte kunnat fastslås. I Nederländerna kallas fat av denna typ för ”Plooischotel” och nederst visas ett sådant från Rijksmuseum Amsterdam. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

När det gäller stengodskärlen så kommer ca 50 % av dessa från Westerwald, något som tydligt visar hur viktig stengodsproducent detta område utvecklats till redan under tidigt 1600-tal. Fynden utgörs av reliefdekorerade dryckeskrus i olika former och på ett rundbukigt krus med täta drejfåror på skulderpartiet och halsen avbildas Amsterdams stadsvapen och årtalet 1630. Krus av denna typ med bland annat Amsterdams stadsvapen har hittats i flera städer i Europa men också på så märkliga platser som i indiangravar på östkusten i USA. Anledningen till det tror man är att krusen tagits dit av holländska pälshandlare.[8] En kronologisk tänkvärd sak är att det i det övriga stengodsmaterialet finns kärl som sannolikt är tillverkade under senare delen av 1500-talet. Det handlar om reliefdekorerade dryckeskrus från bland annat Raeren med religiösa och folkliga bildberättelser.[9] Om dessa krus kasserats någon gång under de första tre årtiondena av 1600-talet har de kunnat vara i bruk i mellan 20–50 år.

Den yngre svartgodskeramiken utgörs huvudsakligen av danska ”Jydepottor” men bland fynden finns också ett fint drejat fat.[10] Det är ett ovanligt fynd för denna tid och Stockholm. Förmodligen är det tillverkat vid Östersjökusten, i de norra delarna av Tyskland eller Polen. Kanske kommer det från samma område som de förvaringskrukor i grått lergods som också finns bland fynden. Mycket talar för att dessa är tillverkade i norra Polen eller nordtyskt närområde. Andra former av importkeramik som förekommer är trebensgrytor och fat i blyglaserat vitgods från Tyskland och trebensgrytor i yngre rödgods från Nederländerna.

Vad gäller fyndgruppen yngre rödgods så kan man nog räkna med att större delen är tillverkat i Stockholmsområdet. Den stora förändringen från 1500-talet är att nästan alla fat och skålar nu har någon form av påmålade dekorer i vitlera eller vitlerengobe, i många fall med inslag av grön färg. De vanligast använda mönstren på mynningar och brätten är koncentriska cirklar och våglinjer. Band med hemring förekommer också, liksom streck och punkter. Skålarna har en vertikalt ställd mynning och på utsidan av mynningen finns på en del skålar inristade eller intryckta mönster. Förutom vanliga hänklar förekommer på skålar också olika former av reliefdekorerade grepp. Trebensgrytor och trebenspannor är vanliga men även förningskrukor och serveringskärl förekommer.

Figur 317. Skärvor från tre reliefdekorerade stengodskrus från Raeren hittade i perioden 1600–1637 (fas 12–14). På två av kärlen finns religiösa bildberättelser varav den ena handlar om Susanna i badet och den andra om Johannes döparen. Det tredje kruset har en mer folklig berättelse som visar dansande bönder. Krusen är sannolikt tillverkade under slutet av 1500-talet och det är intressant att notera att de varit i bruk i flera årtionden in i 1600-talet. Teckningar från Mennicken 2009 och 2013. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

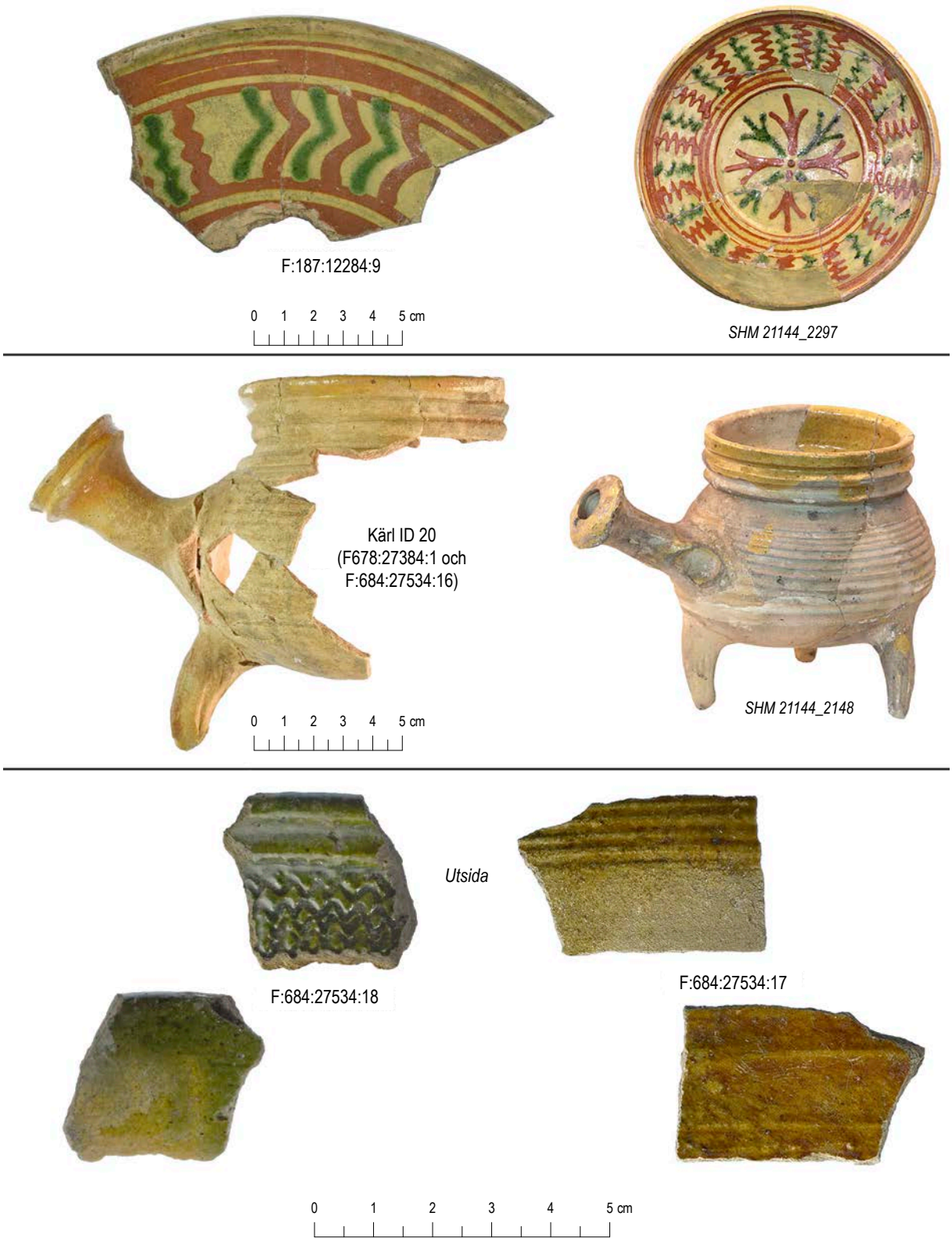
Figur 318. Skärvor av reliefdekorerade stengodskrus från Westerwald från perioden 1630–1641 (fas 14–15). Bukbiten överst kommer från ett krus dekorerat med Amsterdams stadsvapen och årtalet 1630. Bilden till höger visar ett krus av samma typ i Rijksmuseum Amsterdam. Foto av skärvor: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skärvor i skala 1:1.

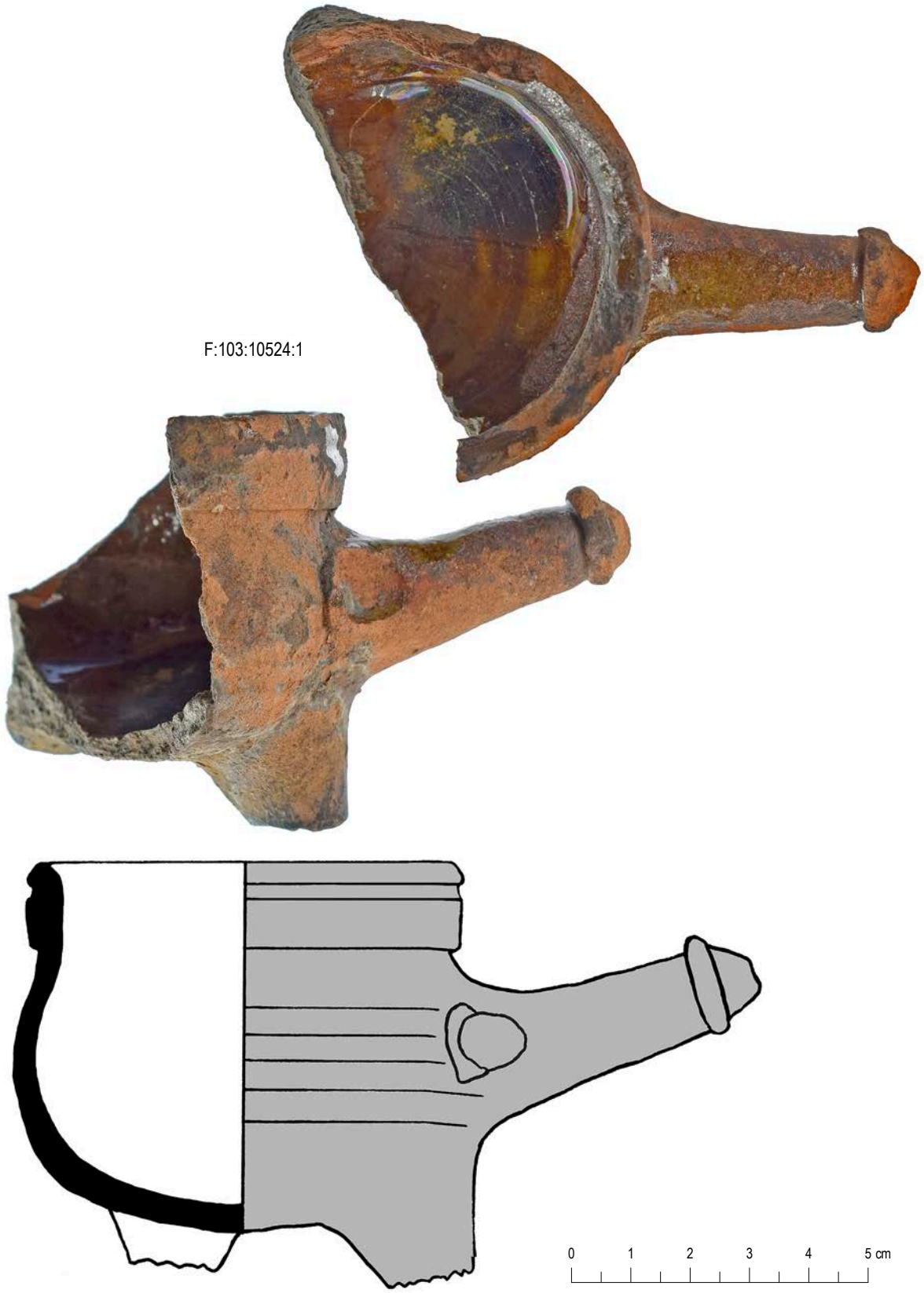
Figur 319. Importkeramik från perioden 1600–1637 (fas 12–14). Överst bitar av dryckeskrus med reliefdekor och mynningsdelar av flaskor i stengods. Skärvan i mitten är en bottenkant till ett stort ölkrus, en så kallad ”Humpen”, tillverkad i Waldenburg. Nederst ett mycket ovanligt fynd i form av ett fat i svartgods. Fatet kan vara tillverkat någonstans i de norra delarna av Tyskland eller Polen mot Östersjökusten. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. De övre skärvorna i skala 1:1 och den undre i skala 1:2.

Figur 320. Oglaserad importkeramik från perioden 1625–1637 (fas 13–14). Överst till vänster ett flaskliknande krus av ”Merida-typ” från Medelhavsområdet, antagligen Portugal. Överst till höger en fot till en trebensgryta ”Jydepotta” i svartgods från Danmark. Nederst till vänster två grå bukskärvor från förvaringskrukor tillverkade i Polen eller Nordtyskland. Nederst till höger en buk- och bottendel av dryckeskanna i vitgods. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

Figur 321. Importerat yngre vitgods från perioden 1600–1637 (fas 12–14). Överst en del av ett fat från Weserområdet i Tyskland, bilden till höger visar ett Weser-fat från Kalmar Slottsfjärd, nu i SHM. I mitten en trebensgryta från Tyskland, bilden till höger visar en liknande gryta från Kalmar Slottsfjärd, nu i SHM. Nederst två skärvor från trebensgrytor tillverkade i Tyskland eller Polen. Den vänstra en mynning med grönfärgad glasyr och rullstämplad dekor. Foto av skärvor: Kenneth Svensson och Mikael Johansson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. De övre skärvorna i skala 1:2 och de nedersta i skala 1:1.

Figur 322. En liten trebensgryta i yngre rödgods från 1625–1630 (fas 13). Grytan har en mynningsdiameter på ca 7,5 cm. Foto: Kenneth Svensson. Ritning och bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

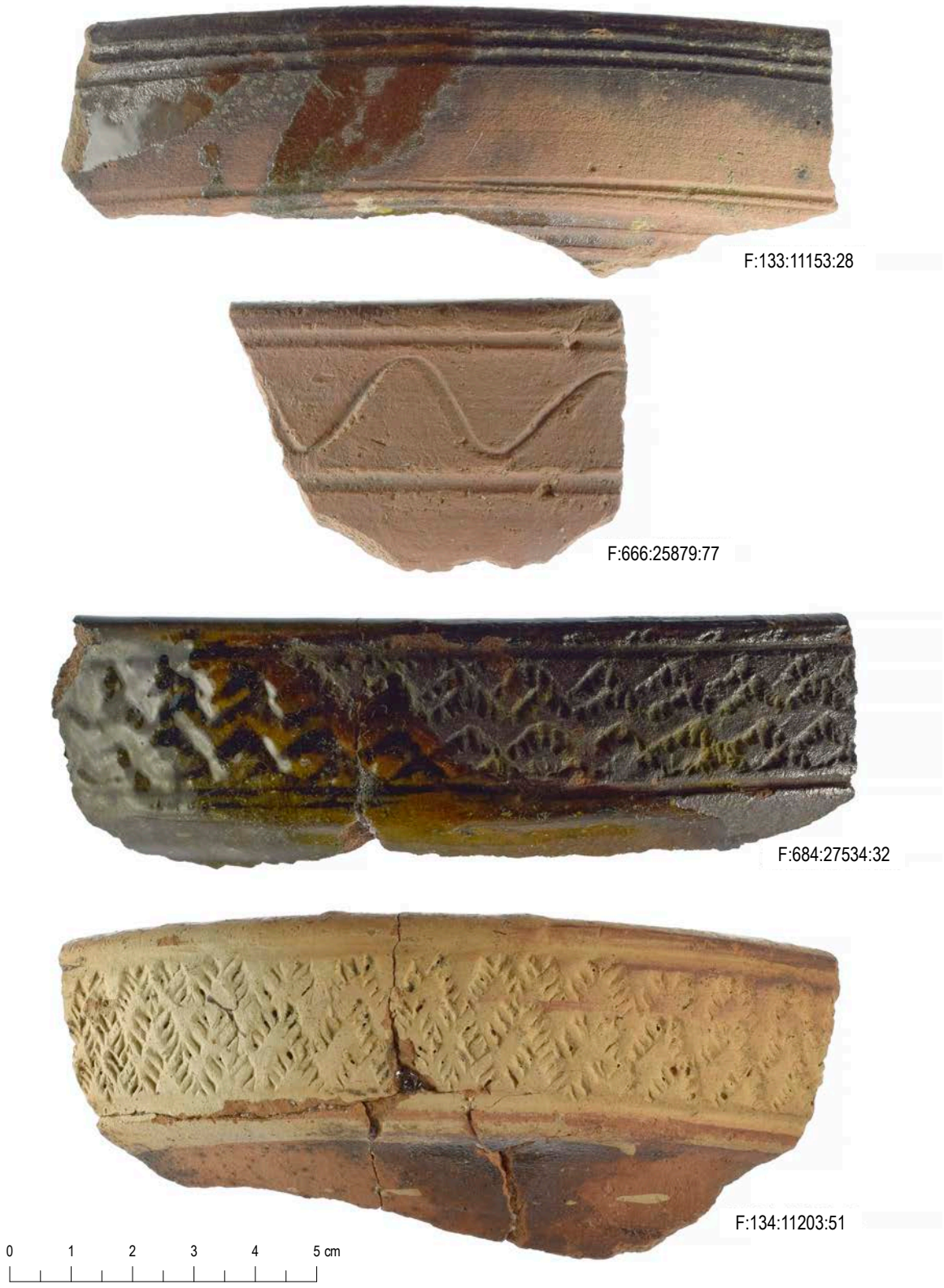
Figur 323. Yngre rödgods med grönfärgad blyglasyr från perioden 1600–1641 (fas 12–15). Överst delar av en förningskruka med plan botten. Nederst delar av en trebensgryta. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:2.

Figur 324. Yngre rödgods från perioden 1630–1637 (fas 14). Överst ett skulderparti till en serveringskanna eller flaska. Nederst delar till trebensgrytor tillverkade i Holland. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

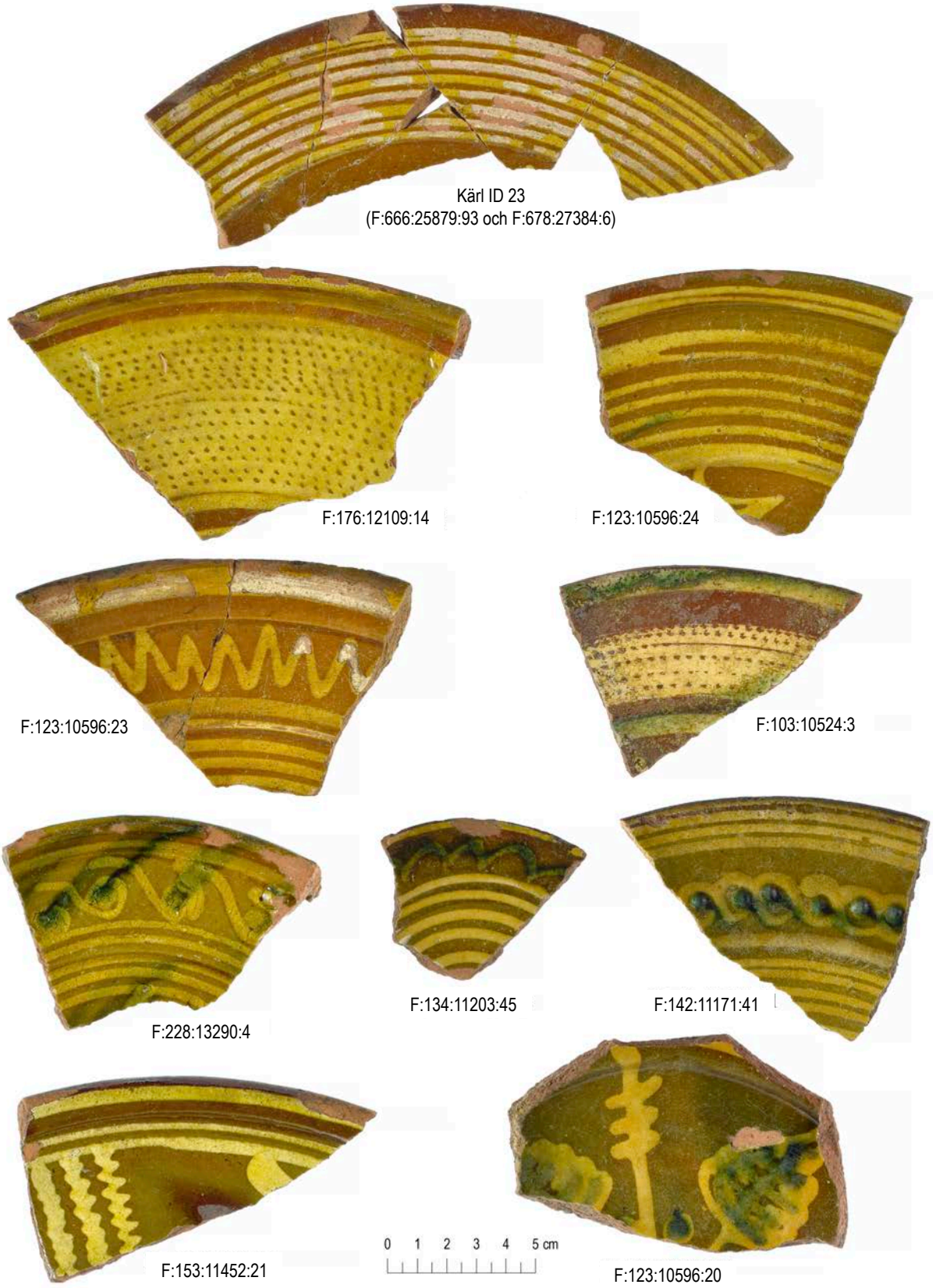
Figur 325. Delar av skålar i yngre rödgods från perioden 1625–1637 (fas 13–14). Överst tre olika typer grepp med reliefdekor. Två med palmettliknande mönster och ett grepp med ett kerubansikte. I mitten insidan av en skål med en under blyglasyren pålagd vitlerengobe som ger en gul färgton. Nederst insidan av en skål med en fläckvis färgad blyglasyr som varierar i bruna och gröna toner. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

Figur 326. Utsidan av mynningar från skålar i yngre rödgods från perioden 1630–1637 (fas 14). Överst mynning med horisontella drejfåror. Näst överst mynning med horisontella drejfåror och inristad våglinje. Näst underst mynning med rullstämplad streckdekor i vågformade linjer. Underst mynning med rullstämplad streckdekor i korsande linjer. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

Figur 327. Invändigt dekorerade skålar i yngre rödgods från perioden 1630–1641 (fas 14–15). Två med mönster i hornmålad vitlera och en med invändig vitlerengobe och grönfärgad glasyr. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:1.

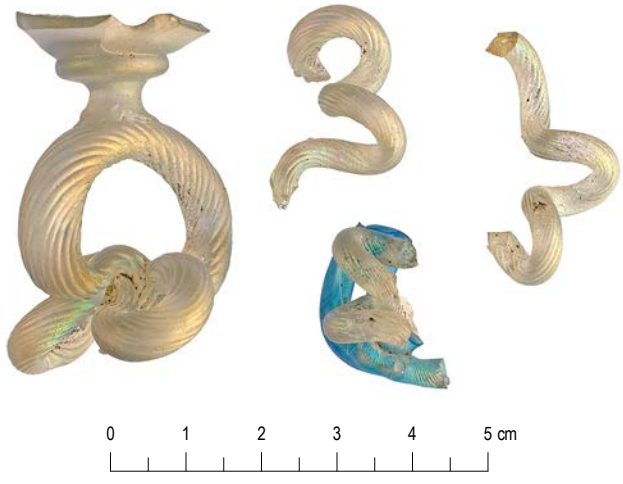
Figur 328. Vitleredekorerade fat i yngre rödgods från perioden 1600–1641 (fas 12–15). Vanligast använda mönstren på mynningar och brätten är koncentriska cirklar och våglinjer. Band med hemring förekommer också, liksom grönfärgade streck och punkter. Nederst till höger finns en bottendel med dekor av blad och korsformiga streck. Foto: Kenneth Svensson. Bildsammanställning: Mikael Johansson. Skala 1:2.

Glas[11]

Dricksglas

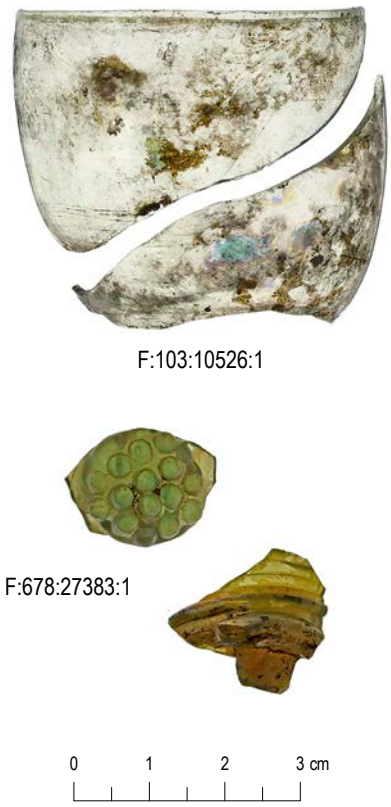
Trots att det medeltida glasmaterialet är förhållandevis rikligt så är det först under 1600-talet som såväl dryckesglas som fönsterglas får en spridning även i de bredare folklagren. Detta ser vi tydligt i resultaten från Södermalmstorg där knappt 10% av glaset framkom i lager daterade till medeltid och tidig reformationstid. Resterande 90% kan dateras till 1600-talets första hälft.

Bland dryckesglasen kan vi se en stor ökning under perioden 1630–1641 (fas 14–15) av såväl enklare som riktigt högkvalitativa öl- och vinglas. Till den sistnämnda gruppen hör glas tillverkade i venetiansk stil, *á la façon de Venice*, som introducerades under sent 1500-tal. Ett fragment utgörs av benet av en så kallad ormpokal som kan dateras till 1630–1637 (fas 14).[12] I en igenmurad bakugn[13] hittades flera delar av dryckesglas och flaskor, däribland fragment av kupan till vad som förmodligen har varit ett *flügelglas* eller vingglas som de även kallas.[14] Exklusiva vinglas av de här typerna påträffas främst i högreståndsmiljöer som kan kopplas till adeln eller rika köpmän. I lager från 1630–1641 (fas 14–15) hittades flera fragment från något enklare vinglas av typen *á la façon de Venice*.[15] Såväl tyska som svenska glashyttor försökte efterlikna det venetianska glaset. Ett exempel på detta är ett ljust turkost fragment av benet från ett vinglas som påträffades i ett utfyllnadslager daterat till 1630–1637 (fas 14).[16]

Figur 329. Till de riktigt exklusiva glasfynden hör dessa fragment av foten till en ormpokal (F:691:28068:1). Glas av den här typen hittas nästan enbart i högreståndsmiljöer. Datering 1630–1637 (fas 14). Skala 1:1.

Vanligare vinglas än de ovan nämnda var så kallade römer som utvecklades någon gång före 1500-talets mitt och remmare som började produceras under 1620–1630-talen. Båda sorterna kännetecknas av att de har påklippta små noppor. På römerglasen bestod de av små spetsiga noppor som var fästa kring glasets ben medan de på remmaren utgjordes av knottriga, så kallade hallonnoppor. Glasen användes huvudsakligen för vitt vin och både typerna finns företrädda bland glasen från Södermalmstorg i kontexter daterade till 1630–1641 (fas 14–15).

Figur 330. Exempel på två typer av vitvinsglas som hittades vid undersökningarna på Södermalmstorg. Överst ett par fragment av kupan från en römer och nederst delar av en remmare, däribland den för glastypen så karaktäristiska hallonnoppan. Datering: Römer 1630–1637 (fas 14) och remmare 1637–1641 (fas 15). Skala 1:1.

Till de exklusiva ölglasen hör den från Tyskland härstammande Humpen vilka var höga cylindriska glas försedda med emaljdekor. En skärva från ett sådant glas försedd med två parallella punktlinjer framkom i en kontext daterad till 1625–1637 (fas 13–14).[17] Liknande glas har tidigare hittats vid undersökningar

på Norrmalm i kvarteret Svalan.[18] Senare tillverkades Humpen i en enklare form utan emaljdekor. Ett par sådana skärvor hittades i kontexter med datering till 1630–1637(fas 14).[19]

Figur 331. Denna skärva med emaljdekor kommer från en Humpen som var ett exklusivt cylindriskt ölglas som började tillverkas i Tyskland vid 1500-talets mitt (F:142:11173:1). Skärvan hittades i ett lager som daterats till 1625–1637 (fas 13–14). Skala 1:1.

Från den här perioden finns det även en del formblåsta glas, en metod som möjliggjorde optiska dekorer. En typ av glas som tillverkades i Tyskland under 1400-talet och 1500-talets första hälft var ribbägare i blått glas. Från Södermalmstorg finns några skärvor av ribbägare från mitten av 1500-talet men även ett fragment av en mörkblå bägare på fot som kan dateras till 1625–1630 (fas 13).[20] Till de formblåsta glasen hör även de så kallade våffelbägarna som var cylindriska ölbägare av färglöst glas som bland annat tillverkades i Tyskland och Holland. Flera fragment av våffelbägare hittades i kontexter daterade till 1630–1641 (fas 14–15).[21]

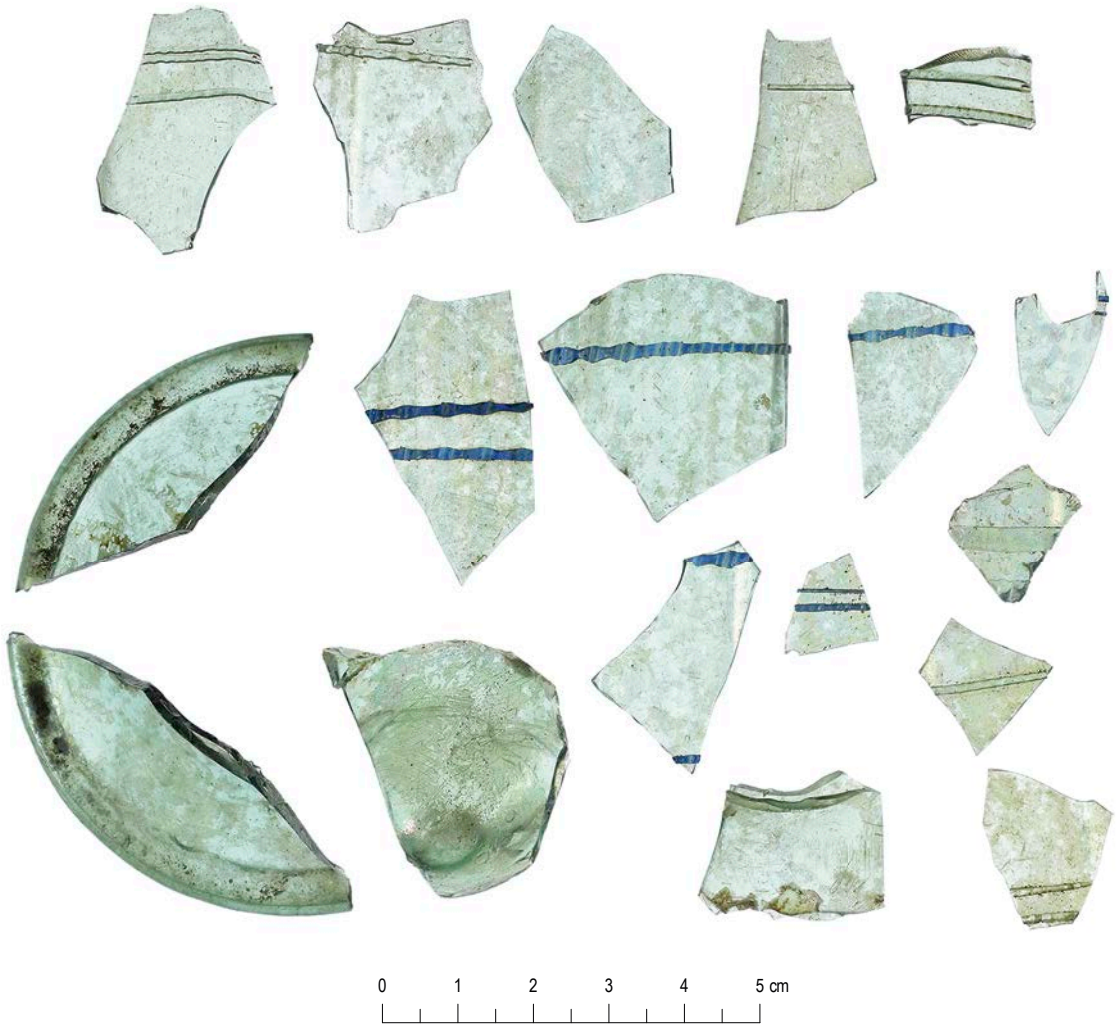
Figur 332. Fragment av en så kallad våffelbägare där det karaktäristiska våffelmönstret skapades med en kombination av en tät trådspiral och formblåsning (F:132:11296:1). Våffelbägarna var cylindriska glas som användes som ölglas. Det här exemplaret hittades i ett lager daterat till 1630–1637 (fas 14). Skala 1:1.

En annan typ av ölglas var klubb- eller kägelbägarna som började tillverkas i Böhmen under 1400-talet och fanns kvar i en variant fram till 1600-talets första hälft. Klubbägarna var höga glas som ofta var dekorerade med horisontala glastrådar. Av den yngre typen hittades flera fragment, bland annat fjorton fragment av en och samma bägare i lager från 1630–1637 (fas 14).[22]

Figur 333. De här glasfragmenten med pålagd glastråd kommer från en och samma bägare (F:666:26982:5-6, F:689:27732:2, F:713:28065:2). Bägartypen kallas klubb- eller kägelbägare och var ett ölglas som tillverkades ett stycke in i 1600-talet. Datering: 1630–1637 (fas 14). Skala 1:1.

Under 1600-talets första hälft är fortfarande passglaset det mest brukade dricksglaset om man ser till antalet skärvor som hittades från dessa, vilket uppgick till drygt 200 stycken. Vanligtvis var de pålagda glastrådarna som utgjorde själva ”passen” gjorda i samma glasmassa som glasen, oftast i en svagt grönfärgad ton men ibland även med blått glas. Från ett utfyllnadslager daterat till 1630–1637 (fas 14) kommer två skärvor med pass av blått glas, kanske ursprungligen från samma glas.[23]

Figur 334. Exempel på passglasfragment från ett lager daterat 1630–1637 (fas 14). Bland skärvorna finns såväl fragment med vanliga pålagda ”pass” av samma glasmassa som glaset och sådan med mer exklusiva blå ”pass” (F:689:27596:1 och F:689:27732:1). Skala 1:1.

Mängden glas under 1600-talets första hälft är relativt omfattande. Kanske kan en del av glasmängden tillskrivas den krogtradition som med säkerhet kan förläggas till Södermalmstorg. Värdshuset Svanen var beläget där 1622 men troligen kan etableringen föras ner till åtminstone 1605 då gästgivaren Erik Andersson som då drev värdshuset tilldelades en skyltbild föreställandes just en svan även om det exakta läget vid denna tidpunkt inte är känt.[24]

Flaskor

Under 1600-talets första hälft kan vi se att användandet av glasflaskor ökar, något som i stor utsträckning brukar tillskrivas en tilltagande konsumtion av brännvin som ofta förvarades i flaskor. Vid undersökningen tillvaratogs 135 flaskfragment från perioden 1600–1641 (fas 12–15). Bland flaskorna finns flera schatullflaskor som utmärks av sin fyrkantiga form däribland en med bevarad tennkapsyl från 1630–1637 (fas 14).[25]

Figur 335. Under senare delen av 1500-talet och ett stycke in i 1600-talet var de fyrkantiga så kallade schatullflaskorna populära. På bilden ses en ovanligt stor botten (ca 8x8 cm) från en sådan flaska (F:216:13078:2). Datering: 1600–1625 (fas 12). Skala 1:1.

Figur 336. Schatullflaskor kunde förses med tennkapsyler som denna (F:721:28264:1). Endast själva skruvkorken saknas. Datering: 1625–1630 (fas 13). Skala 1:1.

En betydligt ovanligare variant än de fyrkantiga schatullflaskorna är flaskor med hexagonal form. Från Södermalmstorg kommer ett par mindre fragment från sådana flaskor som kan dateras till 1630–1637 (fas 14).[26] I en igenmurad bakugn[27] hittades flera fragment från brännvinsflaska med veckad form.[28] En intakt sådan flaska tillvaratogs i Mälaren utanför Långholmen på 1970-talet.[29]

Figur 337. Fragment av en brännvinsflaska med veckad form som hittades i en bakugn vid undersökningen (F:103:10526:7). Datering: 1637–1641 (fas 15). Skala 1:1.

Vid sidan av flaskor avsedda för brännvin och vin så påträffades även ett antal mindre flaskor och burkar avsedda för medicin eller salvor av olika slag. Bland dessa märks en nästan helt intakt så kallad ögonflaska, endast 4 cm hög och med en diameter av 2,2 cm.[30] Sammanlagt hittades fragment av fem sådana flaskor eller burkar inom undersökningsområdet, inkluderat ögonflaskan.[31] Samtliga kan dateras till 1630–1637 (fas 14). Till kategorin med apoteks- och medicinflaskor hör nog även mynningspipen från ett laboratoriekärl som påträffades i lager från 1600–1625 (fas 12).[32]

Figur 338. Endast 4 cm hög är denna så kallade ögonflaska som innehållit dyrbara droppar medicin (F:134:11204:1). Datering: 1630–1637 (fas 14). Skala 1:1.

Bestick

Det äldsta för ändamålet avsedda redskapet för måltider är skeden, först tillverkad av trä eller horn, senare av metall. Långt fram i medeltiden så serverades huvudsakligen kokad mat som åts med sked och händer. Större köttstycken delades med kniven som bars i bältet och var först densamma som användes till andra vardagssysslor innan särskilda matknivar började tillverkas. Gaffeln är en betydligt senare företeelse och blev vanlig hos överklassen i Sverige först under 1600-talet och det skulle dröja in på 1800-talet innan den fick någon större spridning bland allmogen.

Från Södermalmstorg finns två matknivar som kan knytas till skede 5. Den äldsta matkniven hittades på golvet i en byggnad som daterats till 1554–1600 (fas 11).[33] Knivens blad är avbrutet och den har ett kort endast 5 cm långt skaft av horn, möjligen från rådjur. Den andra matkniven är intakt och totalt 20,3 cm lång.[34] Det 12 cm långa bladet är smäckert och inte mer än 1,3 cm brett. Skaftet är sannolikt av ben och försedd med en dekor av punktcirklar, ställvis inom tvärband. Kniven påträffades i ett utfyllnadslager daterat till 1630–1637 (fas 14).

Figur 339. De äldsta besticken från Södermalmstorg utgörs av två matknivar. Den övre matkniven framkom i en byggnad från 1500-talets andra hälft (fas 11), den undre har dateras till 1630–1637 (fas 14). Skala 1:1.

Ett 5,5 x 5,8 cm stort järnbeslag är av liknande grundkonstruktion som man kan finna på en del koppar- och järngrytor.[35] Om även detta beslag suttit på en gryta är inte säkert men fullt möjligt.

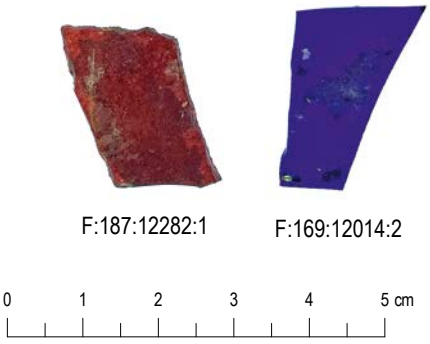
Figur 340. Detta beslag kan möjligen ha suttit på en järngryta (F:153:11453:17). Datering 1625–1630 (fas 13). Skala 1:1.

BYGGNADER OCH INTERIÖR

Från byggnadernas exteriör såväl som interiör fanns inte mycket bevarat. Fynd av taktegel visar att det fanns byggnader med munk/nunne-tegel under perioden, likaså att det fanns golv med golvtegel i vissa byggnader. En ny typ av tegelsten dyker upp i fyndmaterialet under 1630-talets andra hälft. Det rör sig om importerat tegel från Holland och brukar därför även kallas för holländskt tegel. Dessa har vanligtvis en gul färgton och är mycket mindre än det samtida inhemska teglet. Ett intakt exemplar av holländskt tegel[36] från Södermalmstorg har måtten 14,5x6,5x4 cm (längd x bredd x tjocklek) i jämförelse med en samtida inhemsk tegelsten[37] som mäter 30x14x7,5 cm. Holländskt tegel förekommer redan under 1500-talets andra hälft i Stockholm men blir vanligare under första hälften av 1600-talet.

Från och med fas 12 (1600–1625) så får fönsterglaset sitt definitiva genombrott i husen vid Södermalmstorg. Från skede 5 tillvaratogs drygt 1200 skärvor planglas där den absoluta majoriteten utgjordes av fragment från rombiska och rektangulära rutor av grönt eller ljusgrönt glas. Från perioden 1625–1637 (fas 13–14) finns ett antal nästan färglösa skärvor av hög kvalitet. Under 1620-talet kan man se att glasmästarna börjar bruka en nymodighet – diamantkniven, från att tidigare ha använt kröjsel. I några av glaskoncentrationerna från 1630–1637 (fas 14) har Haggrén identifierat glasmästaravfall vilket troligen är indikation på en glasmästares verksamhet på en byggarbetsplats. Bland fynden finns också ett tjugotal bitar av blyspröjs till fönsterrutor samt en fönsterhake, den sistnämnda dateras till 1625–1630 (fas 13).[38]

Från 1600-talets första fjärdedel (fas 12, 1600–1625) kommer ett par skärvor färgat glas, en mörkblå och en röd.[39] Då de framkom i närliggande lager ligger det nära till hands att anta att de suttit i samma fönster. Ytterligare en mörkblå skärva påträffades i ett utfyllnadslager daterat till 1630–1637 (fas 14).[40]

Figur 341. Dessa färgade fönsterglasskärvor kan dateras till 1600–1625 (fas 12) och kan ha suttit i ett kabinettfönster. Skala 1:1.

Bland fönsterglasfragmenten dyker det nu även upp målade och graverade skärvor. I den norra delen av undersökningsområdet påträffades tre fragment från samma fönster vilket haft en målad dekor av växter i blå färg med svarta kanter.[41] Skärvorna härrör från så kallade kabinettglas, en typ av fönster som kunde pryda såväl de välbärgades som sakrala rum under tidigmodern tid.

Liksom målade fönster var graverade fönsterrutor en förhållandevis ovanlig företeelse under 1600-talet. Från 1630–1637 (fas 14) kommer två skärvor från ett diamantgraverat fönster på vilka man kan se en blomma och delar av en text.[42]

Figur 342. Skärvor från ett kabinettfönster med målad växtdekor. Datering: 1630–1637 (fas 14). Skala 1:1.

Figur 343. Inte bara målade och färgade fönster har förekommit på byggnaderna vid Södermalmstorg under 1600-talets första decennier, här har även funnits fönster med diamantgraverad dekor. På bilden syns ett par skärvor där man på den ena skärvan kan se en blomma och på den andra skärvan fragment av bokstäver (F:704:27998:3). Datering: 1630–1637 (fas 14). Skala 1:1.

Fyndmaterialet från Södermalmstorg visar att kakelugnar blev allt vanligare i stadsbornas bostäder under 1600-talets inledning. Redan i skede 4 (1524–1554) och då framförallt fas 9 (1544–1548) kunde vi se att mängden kakel blev mer påtaglig då det sammanlagda antalet kakel uppgår till 94 stycken med en vikt av 2,4 kg. Detta är ändå en bråkdel av vad påträffades i skede 5 då det från perioden 1600–1637 (fas 12–14) tillvaratogs 1116 stycken delar av kakelugnskakel med en sammanlagd vikt av 32 kg. En annan iakttagelse som kan göras är att under skede 4 utgör rumpkaklen 59 % av kakelmaterialet och pottkaklen 41 %. Motsvarande fördelning i skede 5 är 95 % rumpkakel och endast 5 % skärvor från pottkakel. Dominansen för rumpkaklen under 1600-talets första decennier är en indikation på att flertalet pottkakelugnar då tagits ur bruk till förmån för kakelugnar med rumpkakel.

Bland rumpkaklen dominerar de grönglaserade och svarta kaklen men det finns även kakel med vit färg på blå botten samt något enstaka brunglaserat. Flera av de svarta kaklen har ett mönster i låg relief, ofta med motiv av växter och bladrankor. Den här typen av kakel tycks introduceras vid tiden runt sekelskiftet 1600 och blir mycket populära under 1600–talets första hälft. De svarta kaklens uppkomst brukar vanligen kopplas till införandet av järnugnens föregångare på kontinenten vid 1500-talets slut. På dessa ugnar utgjorde järnugnen endast den nedre delen av kakelugnen och för att harmonisera med det svarta gjutjärnet uppfördes resten av ugnen i svart kakel.[43] De tidigaste fynden av svarta kakel från Södermalmstorg kan dateras till 1630-talet (fas 14).

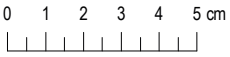
Ett relativt vanligt motiv på svarta reliefkakel består av en amfora med växter och bladrankor.[44] Från Södermalmstorg finns ett par sådana 20 x 21 cm stora kakel som inte är svarta utan har vit dekor mot ljusblå botten. De blåvita kaklen dyker upp samtidigt som de svarta och har som i det nämnda exemplet inte sällan likadana dekorer som man finner på de samtida svarta kaklen. De blåvita kaklen förekommer inte alls i lika stor omfattning som de svarta och var troligen exklusivare än dessa. Vid undersökningar på Stadsgården 2018 hittades ett närmast identiskt kakel men med svart glasyr och i mindre storlek (18,5 x 19 cm).[45]

F:142:11171:1

F:695:28879:3

Figur 344. Exempel på svartglaserat kakel från lager daterade till 1630-talet (fas 14). Överst ett krönkakel med en lejonmaskaron och under denna en del av en kakelsims med en blomma och växtrankor. Datering 1625–1637 (fas 13–14). Skala 1:2

Figur 345. Två kakel med samma motiv men i olika färg från undersökningar vid Slussen. Det översta blåvita kaklet är från Södermalmstorg och är daterat till 1630–1637 (fas 14). Det undre svarta kaklet är funnet på Stadsgården 2018 i en 1600-tals kontext. Skala 1:2.

Ett bra exempel på den variation av färgsättning som fanns på kakel under det tidiga 1600-talet utgör fyndet av några kakellister daterade till 1625–1630 (fas 13). Listerna har en dekor bestående av grenverk med ekblad, sannolikt gjorda i samma form, men med olika färgställning. Dels finns det en oglaserad ockrafärgad list (oglaserade kakel var inte ovanliga vid denna tid), en svart och slutligen en blåvit list.[46]

Figur 346. Tre kakellister från 1625–1630 (fas 13) med likadan ekbladsdekor i olika färgställning. Skala 1:1.

Figur 347. Del av ett kakel med evangelisten Markus avbildad som en skrivande munk. På en saknad bit till höger om fötterna har hans attribut, ett lejon, suttit.[51] Kaklet hittades i ett lager daterat till 1630–1637 (fas 14). Skala 1:1.

En typ av kakel som fick stor spridning under 1600-talets första hälft var kakel med avbildningar av de fyra evangelisterna Matteus, Markus, Lukas och Johannes försedda med sina särskilda attribut ängeln, lejonet, örnen och oxen.[47] Delar av nio sådana så kallade evangelistkakel hittades från perioden 1630–1637 (fas 14) på Södermalmstorg. Samtliga i svart blyglasyr. Två av kaklen har ett motiv förställande evangelisten Johannes[48] och på ett kakel är Markus[49] avbildad. De övriga sex har inte kunnat bestämmas närmre än till att de är delar av evangelistkakel.[50]

Pottkakel är vanligtvis oglaserade och enkelt utförda utan någon form av ornamentik med det finns naturligtvis undantag. Bland stockholmsfynden finns pottkakel med dekor i form av spiraler, koncentriska ringar eller blommor på insidans botten. Pottkakel från 1600-talet kan ha profilerade och kraftigt insvängda mynningar som ibland även kan vara tummade. Glaserade kakel förekommer, då oftast gröna men även brun, gul och svart glasyr uppträder.[52] Från Södermalmstorg finns det fyra pottkakel med invändig brun glasyr,[53] samtliga från perioden 1630–1637 (fas 14). Ett avvikande kakel var delarna från ett halvcylindriskt pottkakel med formpressade dekor och svartgrön utvändig glasyr. Dateringen är densamma som för de brunglaserade ovan.[54]

En annan typ av kakel som påträffades i 1600-talslager var ett väggkakel. Det kakel som hittades var en del av ett tennglaserat vitt kakel med växtmotiv och förmodligen tillverkat i Holland.[55] Väggkaklet framkom i ett fyndrikt utfyllnadslager i fas 14 (1630–1637).[56]

Kakelfynden vittnar om att det vid Södermalmstorg har funnits en högreståndsmiljö under det tidiga 1600-talet och kanske ner i slutet av 1500-talet.

Figur 348. Exempel på ett nästan komplett pottkakel från Södermalmstorg. Kaklet har en kvadratisk 14 x 14 cm stor mynning som är profilerad med något utsvängda hörn. Det är 8,8 cm högt och i botten finns en dekor av koncentriska cirklar. Datering 1630–1637 (fas 14). Skala 1:2.

Sammanlagt fem nycklar från perioden 1600–1637 (fas 12–14) hittades vid undersökningen. Fyra av dem var vridlåsnycklar[57] och en utgjordes av en bultlåsnyckel.[58] Av den femte nyckeln återstod endast greppöglan.[59]

Figur 349. Från ett av de yngre raseringslagren i fas 14 (1630–1637) kommer den här nyckeln till ett vanligt vridlås. Längd 10 cm. Skala 1:1.

Den vanligaste möbeln under medeltiden och långt upp i tidigmodern tid var kistan. I kistorna förvarades värdesaker men även matvaror som mjöl och annat. I vad som vid fyndtillfället var en klump med korroderade järnföremål framkom efter konservering ett par låsöverfall, ett kistbeslag och en fönsterhake.[60] Föremålen kan ha hört till en smeds produktion eller sparats som reservdelar i ett hushåll. De påträffades i ett grusigt utfyllnadslager som daterats till 1625–1630 (fas 13).

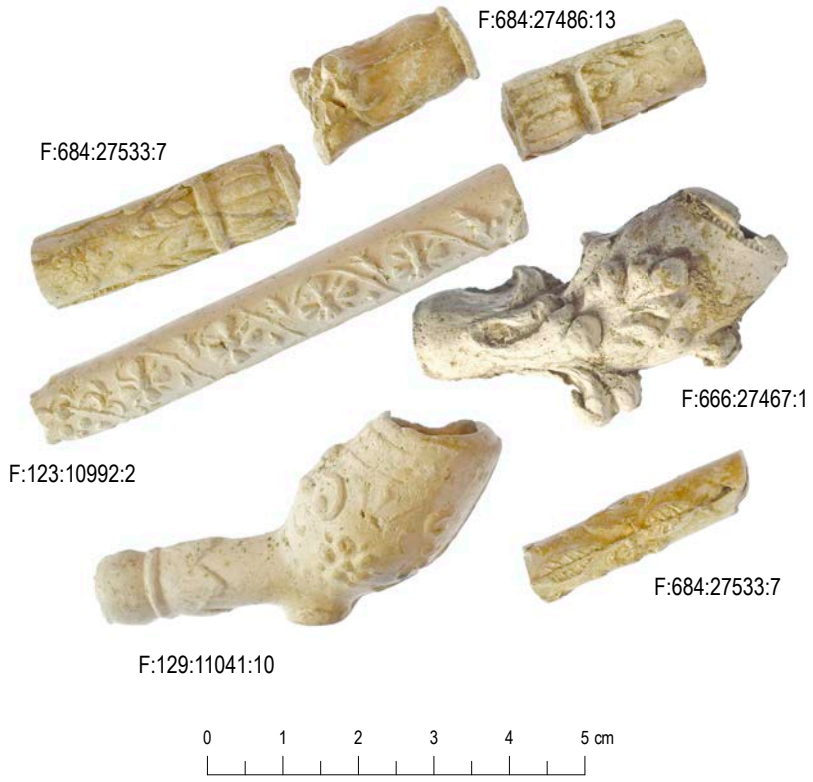

Figur 350. Några delar till förvaringskistor i form av ett par låsöverfall samt ett beslag låg tillsammans i ett lager daterat till 1625–1630 (fas 13). I samma kontext fanns även en fönsterhake som syns mitt i bildens nederkant. Skala 1:1.

En nyhet som introducerades i början av 1600-talet var bruket att röka tobak. Efter att tobaksrökning bland indianer uppmärksammades av Columbus i slutet av 1400-talet spreds bruket att röka tobak via Spanien och Portugal vidare upp genom Europa. Till Sverige tycks tobaken ha kommit i senare delen av 1500-talet. Den äldsta kritpipan som hittats i Sverige är en engelsk pipa tillverkad i London omkring 1590 och påträffades vid arkeologiska undersökningar i Norrköping. Den tidigaste uppgiften om tobaksimport till Stockholm kan dateras till maj 1601 då skepparen Simon Claesson bland andra varor medför ett skålpund (ca 400 gram) tobak i lasten från Holland.[61]

Generellt så kan man se att bruket av tobakspipor i Sverige tar fart under 1620-talet för att sedan öka kraftigt under de följande decennierna, äldre fynd är ganska ovanliga. Detta avspeglas väl i fynden av kritpipor från Södermalmstorg där 736 (88 %) av sammanlagt 836 kritpipsfragment påträffades i fas 14 (1630–1637). Antalet kritpipor från perioden 1600–1630 (fas 12–13) uppgår endast till 57 stycken (7 %). Vid den här tidpunkten hade Sverige ingen egen kritpipstillverkning utan piporna importerades från Holland och England. Den svenska produktionen startade först i början av 1700-talet.[62]

Av piporna i skede 5 kommer 99 % (143 st) från Holland och endast 1 % från England (2 st). Mellan 1575 till 1607 tillverkas det endast kritpipor i England. I Holland introduceras tillverkningen av kritpipor av engelska soldater som tidigare arbetat som pipmakare. Den första holländska kritpipstillverkningen etableras i Amsterdam 1607 av två engelsmän. De engelska pipmakarna hade sedan i stort sett monopol på all tillverkning av kritpipor i närmare femtio år. Det stora europeiska centrat för kritpipstillverkningen under 1600- och 1700-talen kom att bli staden Gouda i provinsen Zuid-Holland några mil nordost om Rotterdam. År 1730 fanns det så många som 611 firmamärken anslutna till pipmakarskrået i Gouda.[63]

Figur 351. Exempel på högkvalitativa holländska pipor från 1630-talet (fas 14) som påträffades på Södermalmstorg. Skala 1:1.

Om man ser till de nitton pipor där tillverkningsort kunnat bestämmas så framträder en oväntad bild. Vanligtvis så brukar flertalet holländska pipor som påträffas i Sverige vara tillverkad i Gouda men vid Södermalmstorg visade sig i stort sett samtliga pipor vara tillverkade i Amsterdam. Bland de holländska piporna märks även ett knappt tjugotal delar av Jona- och barockpipor. Enligt Arne Åkerhagen som gjort kritpipsanalysen så är piporna genomgående av hög kvalitet och att det i sin tur tyder på att de använts av välsituerade personer. Kritpipor fanns till salu i olika prisklasser beroende på hur mycket arbete som lagts ner vid tillverkningen och lerans kvalitet. De finaste piporna hade långa skaft (upp till 75 cm) och var polerade med agat och vax. Pipor med reliefdekor tillverkades i tvådelad form och var lika lätta att tillverka som släta pipor vilket gjorde dem endast marginellt dyrare. Undantaget var exempelvis pipor med hög relief, däribland barockpipor, som krävde efterbearbetning och därför var dyrare.[64] Förekomsten av Jonapipor kan tyda på närvaron av sjömän då de ansågs kunna bringa lycka om man föll överbord. Pipornas motivbild är uppbyggd av Jona och den valfisk som enligt historien spottade upp honom på land. Även Jonapipor förekommer i olika kvalitet men även dessa anser Åkerhagen vara av högsta kvalitet.[65] Tendensen i fyndmaterialet i stort tyder på att det under 1630-talet (fas 14, 1630–1637) fanns välbärgade köpmän vid Södermalmstorg som bland annat handlade med textilier (se textilplomber nedan). Kanske var de holländare och med tanke på kritpipornas proveniens är det mycket som talar för att de i sådana fall kom från Amsterdam. En annan möjlighet är att handlarna som verkade här hade nära kontakter med Amsterdam som var ett stort europeiskt handelscentrum vid denna tid.

Utöver kritpipor var det var sparsmakat med fynd som kategoriserats som personliga eller som hört till den personliga klädedräkten. Ett svårtolkat fynd består av ett polykromt glasrör i vitt, rött och blått glas.[66] Röret är slitet och hittades i ett utfyllnadslager från 1625–1630 (fas 13). Glasrör som detta har använts som halvfabrikat i glashyttor som tillverkat glas i venetiansk stil och till dekorelement på andra former av glaskärl. De användes även vid pärlproduktion och under 1600-talet förekom en omfattande tillverkning av sådana pärlor som kallades för chevron-pärlor. Glasröret kan inte vara från Stockholm då det inte fanns någon glashytta i sta-

Fyndnummer	Proveniens	Tillverkare	Märkning	Datering	Fas
123:10597:9*	Hull	Robert Burill	RB + tobaksplanta	1675–1700	12 (1600–1625)
123:10992:1*	West-Friesland		HTK	1635–1655	12 (1600–1625)
128:91:7	Gorinchem	Abraham Sanders	AS + tudorros	1630–1645	15 (1637–1641)
666:26982:7	Amsterdam		TM	1630–1645	14 (1630–1637)
666:26982:8	Amsterdam		HF	1630–1645	14 (1630–1637)
666:26982:9	Amsterdam		BH	1630–1645	14 (1630–1637)
666:26982:11	Amsterdam		HF	1630–1645	14 (1630–1637)
666:26982:12	Amsterdam		TM	1630–1645	14 (1630–1637)
666:26982:17	Amsterdam		HF	1630–1645	14 (1630–1637)
666:26982:18	Amsterdam		TM	1630–1645	14 (1630–1637)
666:26982:19	Amsterdam		TM	1630–1645	14 (1630–1637)
666:26982:21	Amsterdam		HF	1630–1645	14 (1630–1637)
666:27467:3	Amsterdam			Ca 1630	14 (1630–1637)
666:27467:4	Amsterdam		HF	1630–1645	14 (1630–1637)
678:27383:15	Amsterdam	John Moosley	IM	1629	14 (1630–1637)
678:27383:16	Amsterdam		BH	1630–1645	14 (1630–1637)
678:27383:17*	Amsterdam			1640–1660	14 (1630–1637)
684:27486:10	Amsterdam		HI	1640–1660	14 (1630–1637)
721:28369:9	Amsterdam		HF	1630–1645	13 (1625–1630)

*Ej säker bedömning

Figur 352. Pipor från skede 5 (1554–1641) där tillverkningsort kunnat bestämmas.

den vid den här tidpunkten. Först 1641 grundade Melchior Jung ett glasbruk på Kungsholmen. Ett produktionscentrum för den här typen av pärlor var däremot Amsterdam.[67] Fyndet är spännande ur flera aspekter, inte minst i diskussionen om en närvaro av holländska handelsmän från Amsterdam på Södermalmstorg under 1600-talets första hälft.

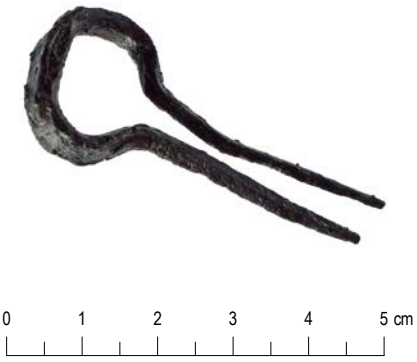
Figur 353. Detta glasrör kan ha använts som pärla men kan även vara ett halvfabrikat från en glashytta (F:721:28270:1). Datering: 1625–1630 (fas 13). Skala 2:1.

Till klädedräkten hör fyndet av en 1,3 cm stor rund glasknapp.[68] Glaset är svart och i knappen är en fästögla av järn fastsatt.

Figur 354. Knapp av glas (F:136:11880:17) från 1630–1637 (fas 14). Skala 2:1.

Mungigor tycks ha varit ett instrument som var populärt under en lång tidsperiod. De äldsta mungigorna från undersökningen vid Södermalmstorg har daterats till andra hälften av 1300-talet[69] och den yngsta hittades i lager från 1625–1630 (fas 13). Bygel och skänkel är intakta men själva tungan på mungigan saknas. Den är 5 cm lång och den ovala bygeln är 2,3 cm bred.[70] Typologiskt så motsvarar den Kolltveits typ Nijmegen som dateras till cirka 1375–1575, mungigan skulle därmed vara ganska ålderdomlig när den slutgiltigen kasserades.[71]

Figur 355. Undersökningens yngsta mungiga. Den framkom i lager som daterats till 1625–1630 (fas 13) men är av en modell som var populär fram till 1500-talets andra hälft (F:163:11876:2). Skala 1:1.

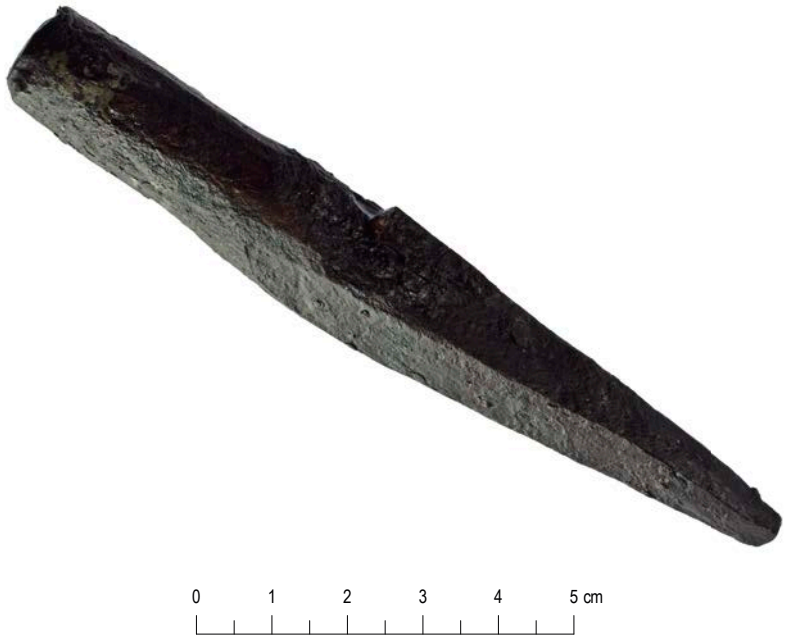
SPEL OCH DOBBEL

Två spelbrickor i olika material kan föras till skede 5. Den äldsta kan dateras till 1600–1625 (fas 12) och är tillverkad av ett kröjslat ljusgrönt planglas och har en diameter av 2,3 cm.[72] Den andra spelbrickan har knackats till från en skärva av en fajanstallrik.[73] Rundade spelbrickor från kasserad fajans är inte helt ovanliga fynd vid stadsarkeologiska undersökningar av lämningar från 1600–1700-tal.[74]

HANTVERKSRELATERADE FYND OCH REDSKAP

I skede 5 påträffades ett relativt stort och varierat bestånd av verktyg och redskap. Det rör sig sammanlagt om ett trettiotal föremål som knivar, borrar, prylar, punsar, stämjärn, sågblad, en fil, ett skavjärn, ett möjligt håljärn, en skära och en spadskoning. Flera av redskapen var trasiga eller slitna efter långvarigt bruk och uppenbart kasserade. En observation är att en stor andel av verktygen framkom på tomten mittemot det stora stenhuset med källare – kontextgrupp 64. På tomten påträffades ett tjugotal

verktyg, huvudsakligen i kontexter som daterats från mitten av 1620-talet till senare delen av 1630-talet (fas 13–14). Verktygen bestod till största delen av sådana som användes till metallhantverk (pryl, puns, fil, bryne) men även verktyg för arbeten i trä (borr, såg, stämjärn, håljärn).

Figur 356. I lager daterade till 1600-talets första hälft påträffades en hel del verktyg. Här ett exempel på en puns (F:148:11606:13) daterad till 1630–1637 (fas 14). Skala 1:1.

Figur 357. Den här välbevarade spadskoningen framkom i anslutning till nedgrävningen för den stora källaren med kök i kontextgrupp 64 (F:164:11723:1). Förmodligen har spaden använts när huset byggdes vid sekelskiftet 1600. Spadskoningen är 22,5 cm bred och 11 cm hög. Datering 1600–1625 (fas 12). Skala 1:2.

I ett av de yngre utfyllnadslagren i fas 15 (1637–1641) hittades en ristad benplatta som inte var större än 1,2 cm bred och 3 cm hög.[75] Ristningen är mycket skickligt utförd där vissa partier har skuggats genom en skraffering som är så fin att den knappt går att se med blotta ögat. Motivet på plattan utgörs av en mansfigur stående i profil. Mannens frisyr och klädedräkt antyder att den kan ha ristats på 1500-talet. Den vänstra långsidans kant är avfasad på baksidan och detsamma kan man se på den intakta delen av högra sidan. Det visar att plattan suttit infattad i någonting, möjligen ett knivskaft.

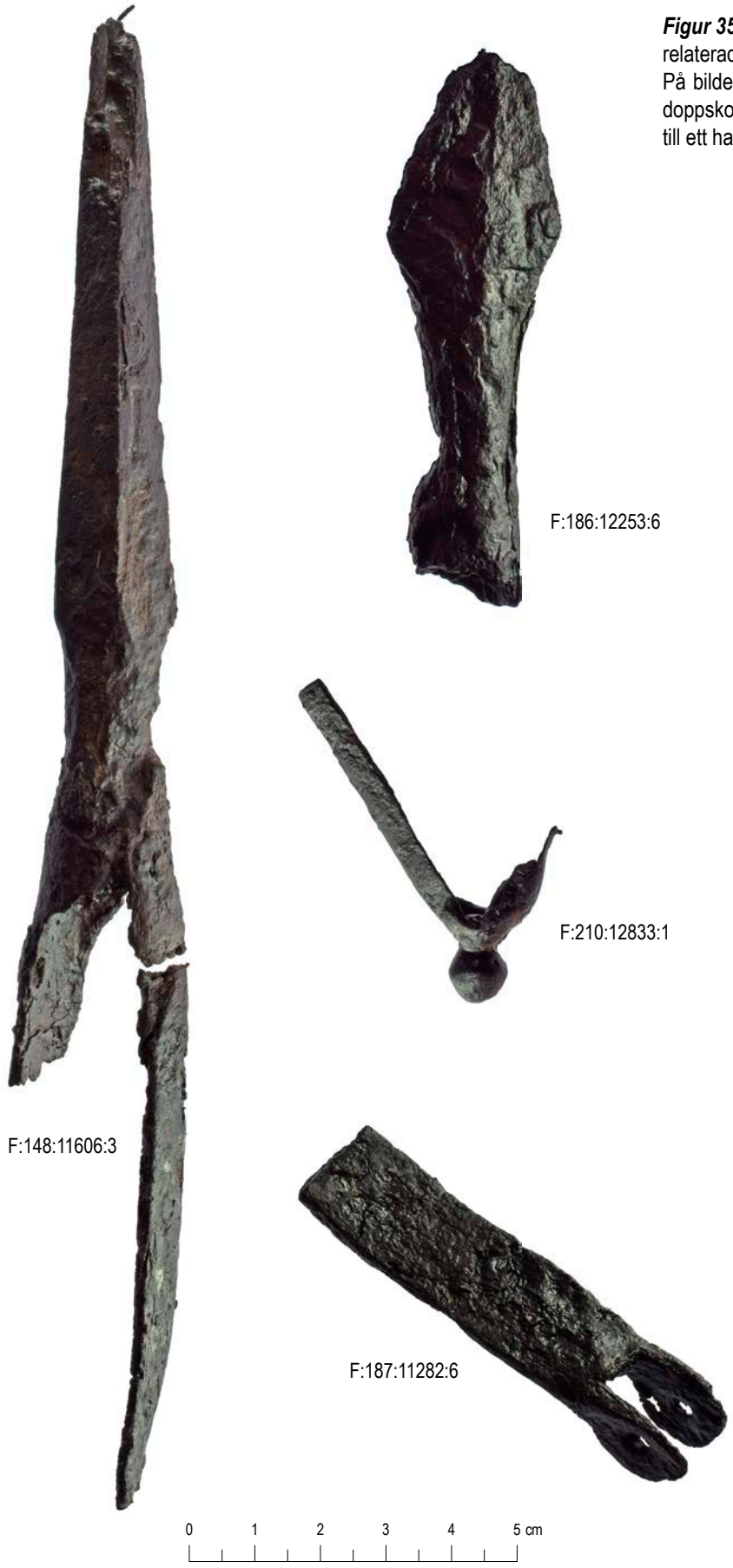

Figur 358. Den här fint ristade benplattan är endast 3 cm hög och hittades i lager daterade till (1637–1641). På plattan står en man i profil. Klädedräkt och frisyr ger en antydan om att den kan vara gjord på 1500-talet (F:130:47003:2). Skala 4:1.

VAPEN

Vid mitten av 1550-talet stod Gustav Vasas nya försvarsanläggning på Södermalm klar och befäst med både kanoner och soldater. Så såg det ut till början av 1600-talet då den spelat ut sin roll och den gamla vallgraven så småningom blev en omlastningsplats för järnexporten. Det här var även den tid då handeldvapnen tog över armborstets roll som soldaternas beväpning. Bland allmogen kom armborsten leva kvar långt fram i tiden.

Från fas 12 (1600–1625) kommer undersökningens yngsta pilspets. Den är 8,2 cm lång och har ett platt 2,5 cm brett blad som har en ås på ena sidan vilket ger spetsen ett lätt triangulärt tvärsnitt.[76] Spetsen övergår sedan i en rund holk. Inte långt från pilspetsen och med samma datering påträffades vad som tolkats som avtryckaren till ett gevär. Avtryckaren är 7,2 cm lång och 1,6 cm bred och har rundade utskott i ena änden med hål för fäste av en sprint.[77] Något yngre är den pik som hittades i en tramphorisont daterad till 1630–1637 (fas 14).[78] Spetsen på piken är kvadratisk i genomskärning och cirka 10 cm lång för att sedan övergå i en kort rundad holk från vilka sidoskänklar har tagit vid. Piken är totalt 24 cm lång men har varit längre då båda skänklarna är avbrutna. Till soldaternas beväpning hörde även svärd. Från ett golvlager i en fragmentariskt bevarad byggnad daterad till 1554–1600 (fas 11) kommer en doppsko till en svärdslida.[79] Doppskon är av järn och avslutas med en rundad knopp.

Figur 359. En samlingsbild på de vapenrelaterade fynd som framkom i skede 5. På bilden ses en pikspets, en pilspets, en doppsko till en svärdsskida och avtryckaren till ett handelvapen. Skala 1:1.

HANDEL

En kraftig ökning av mynt kan ses i skede 5 från 1625 och framåt. Från fas 12–15 kommer 31 mynt där det äldsta myntet är en 2 öring i silver från 1575 och de yngsta är ett antal kopparmynt slagna mellan 1633–1654 under drottning Kristinas regim. De första kopparmynten präglades 1624 under Gustav II Adolf. Vid denna tid stod Falu koppargruva för 2/3-delar av produktion av koppar i Europa. Syftet med myntningen i koppar var dels att använda en metall man hade god tillgång till, dels att minska tillgången till koppar på marknaden vilket öka efterfrågan och få priset att öka.[80]

Fyndnummer	Fas	Typ	Bestämning	Kommentar
163:11876:1	12 (1600–1625)	Obestämt	Obestämt	
147:11673:1	12 (1600–1625)	Karl IX	½ öre 1601	Byggnationslager i byggnaden kontextgrupp 64
153:11453:16	13 (1625–1630)	Gustav II Adolf	1 öre, klipping 1625–1627	Osäker bestämning
160:11541:1	13 (1625–1630)	Gustav II Adolf	2 öre, klipping 1625–1627	Sättsandslager till gatan kontextgrupp 65. Osäker bestämning
713:28644:1	13 (1625–1630)	Gustav II Adolf	1 öre, 1627–1628	
724:28272:1	13 (1625–1630)	Gustav II Adolf	1 öre, 1628, Arboga	
724:28271:1	13 (1625–1630)	Gustav II Adolf	1 öre, klipping 1625–1627, Säter	
728:28468:1	13 (1625–1630)	Gustav II Adolf	1 öre, klipping, 1624	
105:10486:1	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1636–1654	
107:10242:1	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1633–1634, Nyköping	
109:10208:1	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1633–1634, Nyköping	Omläggning av golv i byggnaden kontextgrupp 64
109:10210:1	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1635 (Säter)	Omläggning av golv i byggnaden kontextgrupp 64
134:11189:1	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1633–1654	Stenbeläggning kontext 134
136:11187:1	14 (1630–1637)	Johan III	2 öre, 1573	
142:11173:24	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1633–1636	
142:11173:24	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1633–1636	
145:11406:1	14 (1630–1637)	Gustav II Adolf	1 öre, klipping 1625–1627	Osäker bestämning
158:11227:1	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1634	Rasering av byggnaden kontextgrupp 64
666:26982:27	14 (1630–1637)	Obestämt	Obestämt	
678:27385:1	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1641 (Säter)	
678:27367:1	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1635–1642	
678:2783:21	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1634	Osäker bestämning
679:27318:1	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1635, Nyköping/Säter	Sättsandslager till gatan kontextgrupp 67
679:27318:1	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1635, Nyköping/Säter	Sättsandslager till gatan kontextgrupp 67
684:27413:2	14 (1630–1637)	Kristina	1 öre 1633–1635, Stockholm	
684:27488:1	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1633–1636	
684:27533:10	14 (1630–1637)	Obestämt	Obestämt	
10004:26912:2	14 (1630–1637)	Kristina	¼ öre 1635–1642	
123:10599:1	15 (1637–1641)	Kristina	¼ öre 1635–1636	
669:26108:1	15 (1637–1641)	Kristina	¼ öre 1632–1654	
669:26107:1	15 (1637–1641)	Kristina	¼ öre 1633–1654	

Figur 360. Myntfynden från 1600–1641 (fas 12–15).

Fem textilplomber från perioden 1625–1637 (fas 13–14) påträffades i skede 5. Rumsligt är de väl avgränsade då sigillen påträffades inom en cirka 40 kvadratmeter stor yta inom den nordvästra delen av undersökningsområdet, sannolikt platsen för en salubod. En analys av plomberna har gjorts som visar att ett av sigillen kommer från Tyskland, ett från England och två mer svårbestämda kan möjligen komma från Holland respektive England.[81]

Från staden Meiningen i Thüringen, Tyskland kommer ett sigill som suttit på en textilbal med ett tyg som kallades bombasäng, ibland även bombasin. Meiningen var välkänt för sin textiltillverkning men produktionen upphörde abrupt under trettioåriga kriget (1618–1648) då tillverkningen ödelades. Bombasäng var beteckningen på ett tyg som kunde vara av olika beskaffenhet beroende på tillverkningsort och tid. Tyget har därför haft olika användningsområden, bland annat som dräkttyg, fodertyg och som möbeltyg.[82] Den bombasäng som tillverkades i Meiningen bestod av en blandning av lin och bomull. Sigillet är ett exportsigill med två motstående heraldiska kronor i centrum omgivna av texten (…)OAMESIN MEININGEN(…) på framsidan och har daterats till 1575–1625.[83]

Den andra textilplomben vars produktionsort kunnat bestämmas kommer från London och har tillverkats under 1600-talets första hälft.[84] Den har en delvis läsbar text (…)IVITATIS LOND(…) och ett avbildat kors. I samma lager som nämnda plomb framkom ytterligare en som även den kan vara tillverkad i England.[85] På baksidan finns spår av vad som troligen är en Tudorros och på framsidan den ansvariga säljarens personliga märke, vilket kunde användas av markandsföringsskäl. Som nämnts tidigare kan två av sigillen inte bestämmas närmare, det ena har daterats till cirka 1600–1675 och kan möjligen komma från Holland[86] medan det andra endast fått en ramdatering till 1600-tal.[87]

Figur 361. Textilplomber från olika europeiska tillverkningsorter. Skala 1:1.

Fas 11. Datering 1554–1600. Bebyggelsen på Södermalm expanderar

Gustav Vasas erfarenheter av ockupation och strider på malmarna hade säkert betydelse för att han aldrig lät bebyggelse blomma ut där. Efter Vasas död år 1560 och Erik XIV tillträde som kung kan en förändrad syn på malmbebyggelse ses. En av anledningarna till byggelsens expansion anses vara de återkommande förbuden mot trähusbebyggelse på Stadsholmen under slutet av Gustav Vasas regeringstid. Anledning till detta var naturligtvis att de ansågs utgöra en stor eldfara. Den enklare bebyggelsen var därmed tvungen att flytta ut på malmarna. 1562 gav Erik XIV slottsfogden instruktioner om att han för dem som flyttar ut sina hus på Södermalm skulle staka ut platser där de kunde bygga sina hus. Bebyggelsen skulle även vara välordnad med gator och gränder emellan; för dem som ”*deras hus skole flytta på malmen*” ville låta ”*utstaka platserna… där de skola igen bygga*”. ”*där måtte läggas gränder och gator byggningar emellan, efter som det sig ägnar och bör att vara*” .[88] Året efter tillsätts malmfogdar vars uppgift var att se till att malmborna fullföljde sina skyldigheter mot kronan och staden.[89] Efter Johan III:s trontillträde år 1568 upptas malmarna slutligen som likvärdiga stadsdelar och i ett kungligt brev från den 18 februari 1573 så jämställs de boende på malmarna i alla avseenden med dem boende inne i staden. Johan III var positiv till en ökad befolkning på malmarna. Detta framgår av en resolution där staden hade begärt att få avhysa allt odugligt folk som slagit sig ner på malmarna. På detta svarade kungen att han inte hade något emot avlägsnandet av onyttigt folk från malmarna ”*som varken vilja eller kunna göra något gagn utan dagligen öva sig i all skalkhet, last och skam*”, men om det fanns nyttigt och ärligt folk som ville slå sig ner på malmarna så såg han hellre att befolkningen på malmarna ökade än minskade. En indikation på att befolkningen på Södermalm växte var den kvartersindelning som började införas 1591 med ett östra, ett västra och ett inre kvarter.[90] Kvarterindelningen utgick från de två huvudlederna som fanns på Södermalm, vilka motsvaras av dagens Göt- och Hornsgatan. Östra kvarteret omfattade området öster om Götgatan och det västra kvarteret området mellan Mälaren och Hornsgatan. Det inre kvarteret utgjordes av området mellan de båda huvudgatorna.[91]

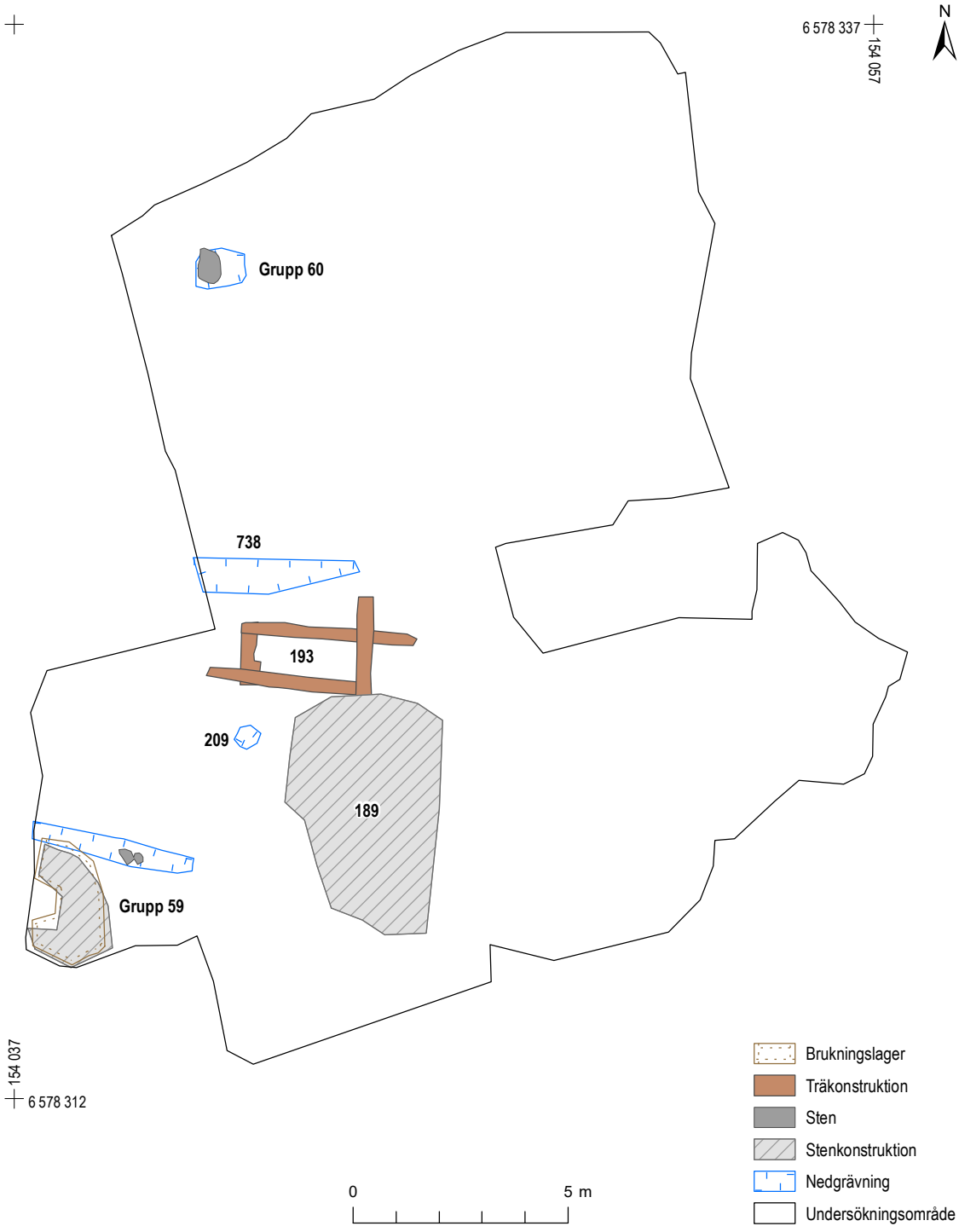
Med en växande befolkning ökade behovet av egna kyrkorum på Södermalm. Maria Magdalena kapell låg i ruiner efter det beslut om rivning som togs i Västerås riksdag 1527 och befolkningen på Södermalm hade allt sedan dess fått trängas i stadbornas kyrkor. År 1586 påbörjades bygget av Sturekapellet i närheten av platsen där Helga kors kapell tidigare stått och offren vid Stockholms blodbad bränts på bål 1520. Kapellet stod färdigt 1591 och var sedan Södermalms församlingskyrka fram till mitten av 1634 då byggandet av Maria Magdalena kyrka, som inleddes 1588 på ruinerna av Maria Magdalen kapell, kommit så långt att församlingens gudtjänster flyttades över dit. Sturekapellet användes därefter främst som begravningskapell för att rivas vid mitten av 1600-talet då Katarina kyrka uppfördes.[92] Hur många som bodde på Södermalm under senare hälften av 1500-talet är ovisst. En beräkning av hela stadens befolkning år 1582 pekar på att antalet bofasta innevånare i Stockholm låg omkring 7 500–8 000 personer. Till detta skall läggas cirka 600 personer som var boende i Stockholm året runt men inte var bofasta. Till dessa hörde handlande gäster, sjöfolk, hovpersonal, knektar förlagda till Stockholm samt artilleriet. Av Stockholms sammanlagda befolkning på omkring 8 000–8 500 personer så antas ungefär en fjärdedel, 2 000–2 250 personer, ha varit bosatta på malmarna vid denna tid, varav flertalet på Norrmalm.[93] Även om dessa siffror endast ger en fingervisning om hur många som bodde på Södermalm under slutet av 1500-talet kan en faktisk befolkningsökning påvisas genom att antalet redovisade skattskyldiga ökade från 35 till 135 mellan 1582 till 1589.[94]

Tomternas storlek på malmarna tycks ha varit mer eller mindre standardiserade. Av uppgifter hämtade ur stadens tänkeböcker 1544–1562 framgår att tomterna var cirka 9 x 30 meter stora (5 x 15 alnar). Då strandtomterna var eftertraktade hade de ena

kortsidan mot vattnet för att få plats med så många sjötomter som möjligt och tomtmåtten brukar anges av avståndet mellan allmänningsgatan och stranden. Tomterna vid sjön Fatburen tycks ha varit större än övriga tomter på malmarna. Det fanns även tomter som var betydligt mindre. Det gällde tomter som skulle användas för speciella ändamål, som exempelvis stall och bodar. Även om det fanns enstaka personer ur högadeln som ägde gårdar på malmarna vid denna tid så bestod den fasta befolkningen fortfarande till övervägande del av arbetsfolk, hantverkare och fiskare. Till malmbefolkningen hörde även de som Johan III karaktäriserade som ”*onyttigt folk… löse koner och annet parti*”.

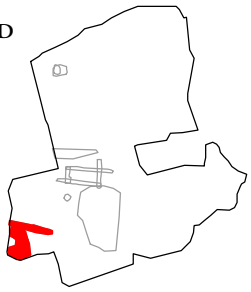
Att stadens skeppsgård som första gången omnämns 1448 fortfarande finns kvar i slutet av 1500-talet framgår av Sigismunds privilegiebrev från 1594. Där skriver Sigismund att Stadsgården på Södermalm skall vara fri och obebyggd så att där finns plats att täta och bygga skepp. Därför skall de byggnader som uppförts på platsen rivas.[95] Från Stadsgården togs även den gråsten som användes för att reparera den hopsjunkna jordvallen i Gustav Vasas försvarsanläggning. Arbetet påbörjades i mitten av februari 1581 pågick fram till i augusti 1582. Förutom sten så användes både dynga och jord för att fylla upp försänkningen. Överst såddes sedan senap, havre och råg och kanterna sattes med torv. Slutligen så planterades pilträd på vallen. Arbetet var sannolikt tungt och sammanlagt gjordes 4500 dagsverken under reparationen. Som redan nämnts så igångsattes arbetena i februari 1581. I april samma år så hade en kvinna som hette Anna Eriksdotter fått plats i arbetslaget, enligt Hanssons beskrivning ett manhaftigt fruntimmer. Inom bara en månad så arbetade ett helt lag med kvinnor på vallen och av de 4 500 dagsverkena som utfördes gjorde kvinnorna drygt 2 500.[96] Öster om skeppsgården fortgick kokningen av sältran i de speciella tranbodar som stod uppförda längs stranden allt sedan tidigt 1300-tal. Den 27 juni 1554 utbröt en kraftig eldsvåda i området då delar av Stadsgården och sex tranbodar brann ner.[97]

Precis som inne i staden kunde det vara oroligt ute på malmarna. Sommaren 1573 uppstod ett stort slagsmål i Herman Leppers kryddgård på Södermalm med ett närmare 15-tal inblandade. Tumultet slutade med att en person dräptes. Ett annat dråp skedde i en stuga på Södermalm år 1589. I samband med kortspel blev en berusad soldat med följe så uppretad att han stack ihjäl en ung man. Även dottern i huset skulle ha blivit ihjälstucken om inte värjan hade fastnat i taket.[98] Många av de som begick grova brott dömdes till döden, många gånger under former som vi idag betraktar som barbariska. Åtminstone sedan tidigt 1300-tal hade staden haft en avrättningsplats på Södermalm vid Pelarbacken. Under senare delen av 1500-talet anläggs en ”rättareplats” på nuvarande Södermalmstorg där bestraffningar och avrättningar utfördes. Dit flyttades straffredskapen från Stortorget i februari 1589. Vid samma tid uppfördes en kåk på vardera malmen. Den så kallade kåken var en låg timmerbyggnad där brottslingar förvarades i vänta på sina straff. Det fanns inga straff som innebar frihetsberövning vid denna tid vilket innebar att det inte fanns några fängelser. Det finns inga uppgifter om hur kåken på Södermalmstorg såg ut. En föreställning av hur den var konstruerad kan man få av beskrivningar av kåkar i andra delar av landet. Kåken i Ydre i Östergötland måste ha varit mycket låg då den endast bestod av 3–4 stockvarv utan stensyll ovan jord. Det fanns varken eldstad eller fönster i den. I ena änden fanns en öppning genom vilken fången måste krypa in. Den fängslade kunde därför inte stå upprätt i kåken. Utrymmet skall ha varit mycket begränsat och inte rymt mer än ett par brottslingar åt gången. Bredvid kåken fanns förmodligen stupan som var en påle försedd med halsjärn och handbojor där spöstraff utfördes. Kanske hade kåken på Södermalmstorg liksom den som uppfördes på Stortorget 1602 en upphöjd plattform försedd med tak där avrättningar kunde ske. I tänkeboken från 1592 beskrivs den planerade avrättningen av två falskmyntande guldsmeder ”*på Södermalm hart vid kåken strax utanför porten på den släta platsen*”. Avrättningen var tänkt att ske genom att – ”*nogot aff samma mÿnt som the mÿntet hafue skal smæltes, och giutes them i halsenn*”. Dödsdomarna genomfördes dock aldrig utan ställdes in i sista stund genom ett bud som förkunnade att konungen Johan III benådade dem.[99]

Figur 362. Fasplan över fas 11 (1554–1600). Skala 1:150.

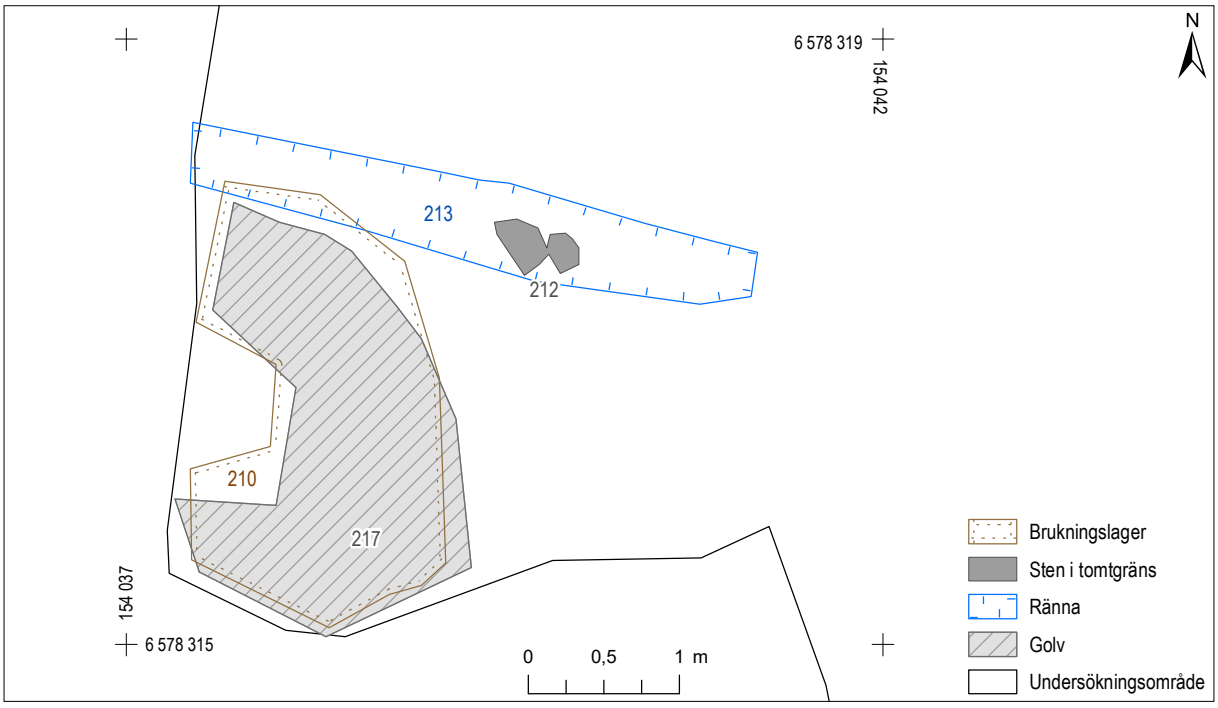
Kontextgrupp 59. Byggnad

Kontextgrupp 59 utgörs av de fragmentariska resterna av en byggnad som framkom i den sydvästra delen av undersökningsområdet. Endast den nordöstra delen av byggnaden kunde dokumenteras då den fortsatte utanför det undersökta området i väster och söder. De säkra lämningarna av byggnaden utgjordes av ett stensatt golv som anlagts direkt på ett mäktigt gruslager (192) som täckte hela södra undersökningsområdet. Golvet täckte en yta av 1,9 x 2,8 m och var satt med 0,08–0,15 m stora kullerstenar. På golvet fanns ett avsatt lager med silt uppblandat med bland annat träflis och krossat tegel. Norr om golvet fanns en rännliknande konstruktion som var orienterad i nordväst–sydöstlig riktning. Rännan var ca 0,5 m bred och hade ett djup som varierade mellan 0,05–0,25 m. Den kunde följas 3,8 m, men fortsatte utanför schaktbegränsningen åt väster. I rännans östra del påträffades ett par stenar som vid utgrävningstillfället tolkades som möjliga syllstenar.

Rännan skulle kunna vara resultatet av en bortlyft syllstock. Mycket talar emellertid för att den var en del av ett tomtdike. En av de stenar som hittades i södra delen av rännan och tolkades som syllstenar utgjordes av en på högkant ställd ganska flat sten, ca 0,05 x 0,20 m stor och 0,20 m hög. En liknande tomtgränsmarkering påträffades i fas 6 (1485–1524) vid undersökningen (kontextgrupp 34) och har tidigare även dokumenterats i kvarteret Mercurius i Gamla stan.[100] Rännan skulle därmed representera tomtens norra begränsning och den resta stenen tomtens utbredning åt öster.

På grund av att endast begränsade delar av byggnaden kunde dokumenteras är det svårt att tolka dess funktion. En indikation på att det möjligen varit ett bostadshus är fyndet av en matkniv som påträffades i ett avsatt lager ovanpå golvet.[101] I samma lager påträffades även en doppsko till en svärdsslida.[102]

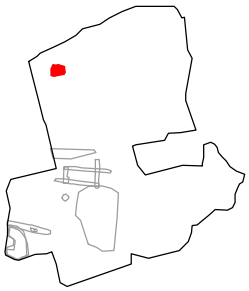

Figur 363. Plan över kontextgrupp 59. Skala 1:50.

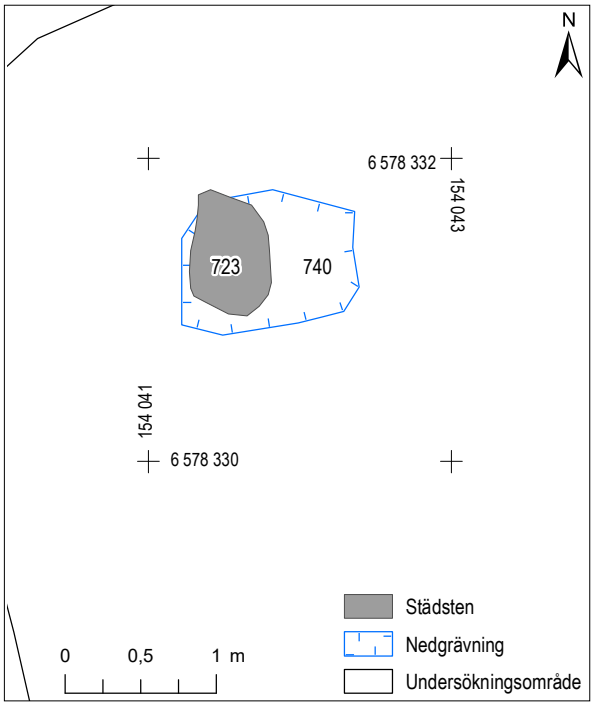
Figur 364. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 59.

Kontextnummer	Kontext
210	Brukningslager
212	Tomtgräns
213	Ränna
217	Golv

Kontextgrupp 60. Arbetsgrop

I den norra delen av undersökningsområdet framkom vad som tolkats som någon form av tillfällig arbetsgrop nära vallgraven. I nedgrävningen, som var ca 1 x 1,25 m i diameter och inte mer än 0,25 m djup, hade en större sten placerats på en grund av mindre stenar för att få ett stadigt fundament. Stenen var ca 0,35 x 0,65 m stor och 0,45 m hög med flat ovansida. På stenens östra sida fanns hugg- eller mejselspår från brukning varför stenen troligen fungerat som städ. Det fanns inget material i gropen som kunde ge någon ledtråd till vad städet brukats.

Figur 365. Plan över kontextgrupp 60. Skala 1:50.

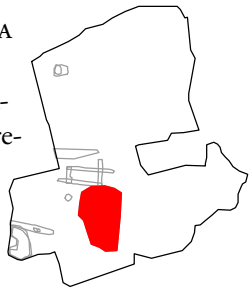
Kontextnummer	Kontext
723	Städsten
740	Nedgrävning

Figur 366. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 60.

Figur 367. Stenblocket på bilden hade placerats på ett fundament av mindre rundade stenar. På stenen fanns brukningsspår som visade att den använts som städ.

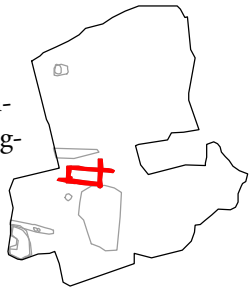
Kontext 189. Stenlagd yta

I den södra delen av undersökningsområdet påträffades en oregelbundet rektangulär stenläggning. De hade närmast raka kanter förutom i den sydvästra delen som möjligen var skadad. Om så var fallet var stenläggningen ursprungligen 3,6 x 5,4 m stor (ca 20 m^2). Stenläggningen var relativt gles och ojämn och bestod av tre skikt med små rundade stenar i storleken 0,03–0,08 m. Mellan stenskikten fanns fet lera med inblandning av silt.

Stenläggningens funktion är oklar, möjligen hör den ihop med ramverket kontext 193 som låg upp mot stenläggningens norra del.

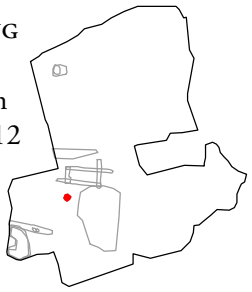
Kontext 193. Ramverk

Ett knuttimrat ramverk framkom direkt norr om den stenlagda ytan kontext 189. Ramverket bestod av fyra stockar som bildade en 1,5 x 3 m stor rektangel. Ramverket var dock så konstruerat att var och en av stockarna var längre än det rektangulära ramverket så att det fanns en förlängd stock i varje väderstreck. Stockarna hade en diameter om ca 0,35 m. De nord–sydliga stockarna var 2,4 m långa medan de öst–västliga stockarna var längre, mellan 3,8–4 m. Själva basen på ramverket var därmed närmare 3,3 x 4,75 m. I ramverket påträffades flera stycken mycket stora järnspikar som hållit ihop konstruktionen.

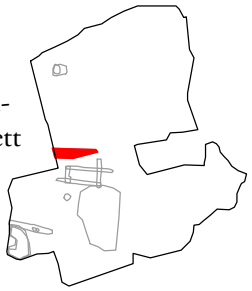
Konstruktionen är svårtolkad. Utformningen av ramverket med de förlängda stockarna i varje väderstreck visar att man strävat efter att bygga en konstruktion med stabil bas. Detta gör det troligt att ramverket utgjort grunden till en konstruktion som byggts på höjden.

Kontext 209. Nedgrävning

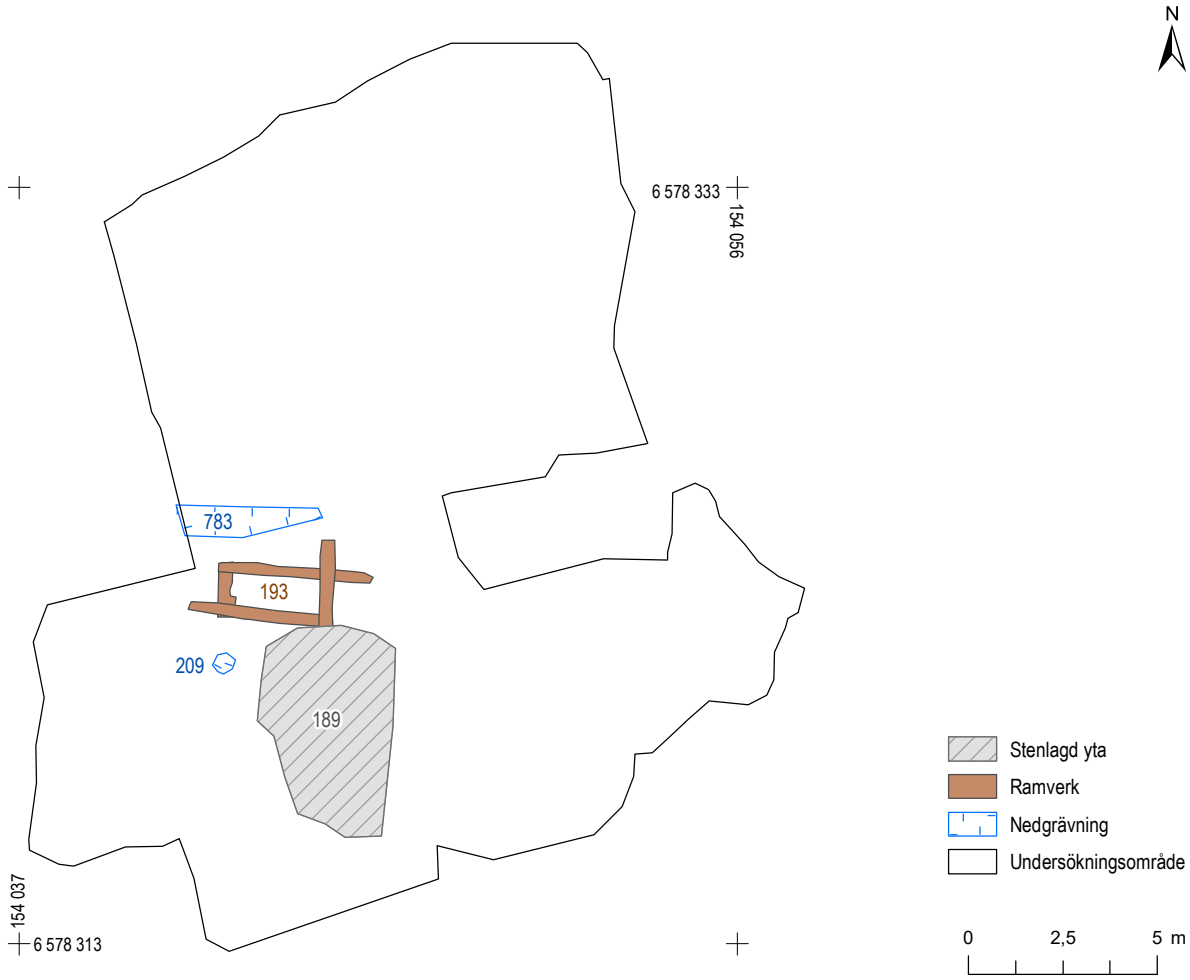
Stenskodd nedgrävning som var 0,55 m i diameter och 0,12 m djup. Nedgrävningen låg i anslutning till den sydöstra delen av ramverket 193 och det är möjligt att den utgjort en del av konstruktionen.

Kontext 738. Dike

Direkt norr om ramverkskonstruktionen 193 framkom ett dike orienterat i öst–västlig riktning. Den sydöstra delen av diket var störd av spontning men det hade varit 3,8 m långt och 0,8 m brett med ett djup av 0,4 m. Diket hade raka sidor och rundad botten Den störda delen av diket bör ha tangerat den nordöstra delen av ramverket. Fyllningen i diket utgjordes av sandigt grus med stor inblandning av krossat tegel.

Dikets funktion är inte klarlagd men dess placering, utbredning och orientering indikerar ett samband med ramverkskonstruktionen.

Figur 368. Plan över kontext 189, 193, 209 och 738. Skala 1:200.

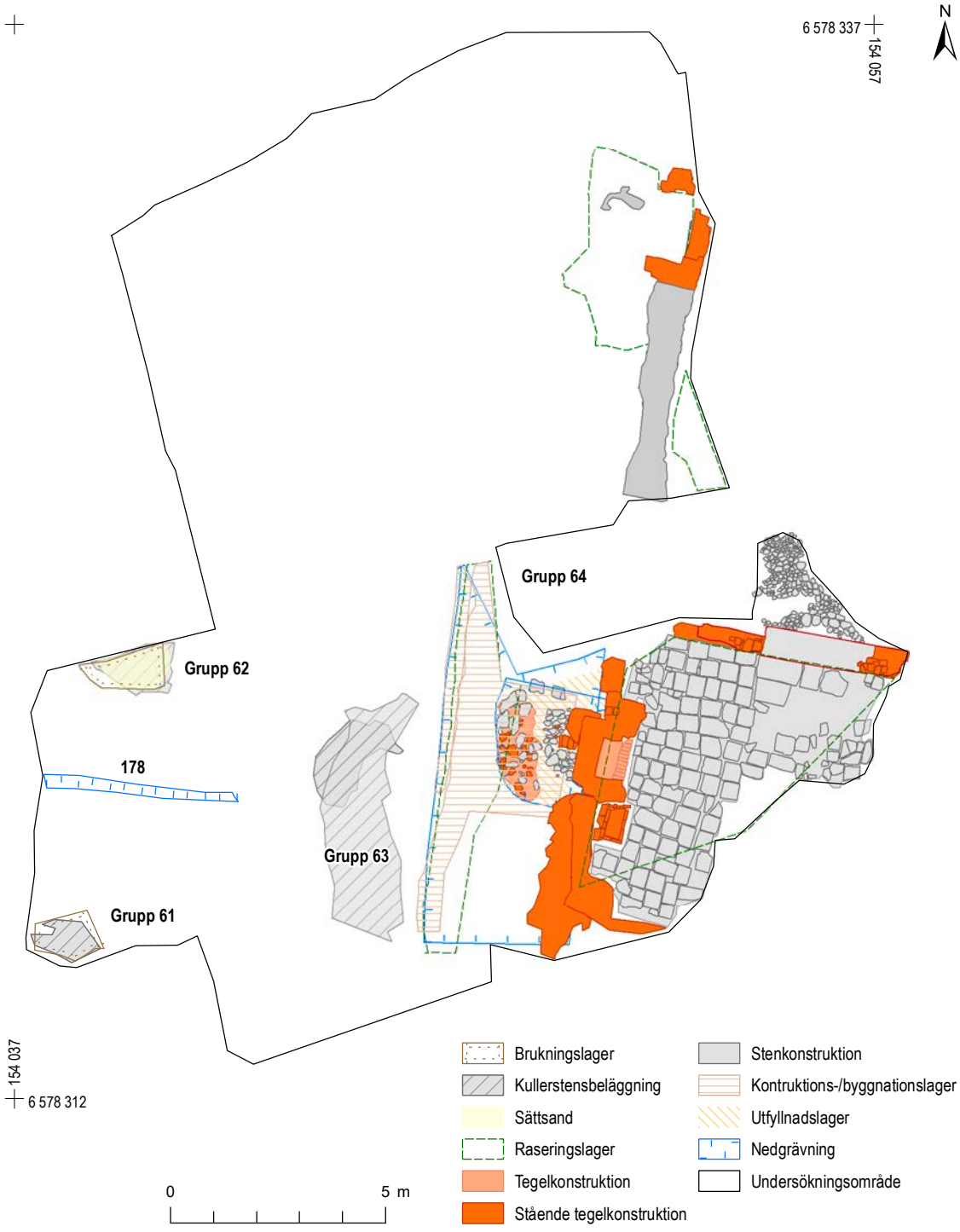
Fas 12. Datering 1600–1625. Södermalmstorg växer fram

I takt med att staden växte ut på malmarna hade försvarsanläggningen vid Slussen till stor del spelat ut sin roll redan i början av 1600-talet. Nu skulle försvaret omfatta hela Södermalm och nya skansar planerades därför vid Danvikstull och Skanstull.[103] Gustav Vasas försvarsanläggning underhölls dock fortfarande och åren 1609–1612 utfördes omfattande reparationer på vallgraven. Under dessa år skedde även den sista utbyggnaden av befästningarna vid Slussen. I stadens räkenskaper omtalas utgifter för arbeten med ”västervallen och ”östervallen” som Hans Hansson antagit var värn som byggdes mot Saltsjön och Mälaren som skydd för de kanoner som skulle flankera de lätta försvarsverken vid Kornhamnstorg.[104]

Av försvarstekniska skäl har området vid Södermalmstorg sannolikt stått obebyggt allt sedan Gustav Vasa lät anlägga en yttre försvarsanläggning med rondell och vallgrav på 1540-talet. Att där funnits en öppen yta framgår av beskrivningen av en planerad avrättning 1592 ”På Södermalm hart vid kåken strax utanför porten vid den släta platsen”.[105] Den släta platsen är inte namngiven men är sannolikt föregångaren till det som kom att kallas Södermalmstorg. Första gången torget uppträder i skrift är 1603, men då som ”*Malmtårgett på Södhremalm*”. Först 1621 förekommer namnet Södermalmstorg – ”*S. Mallm torget*”. Under hela 1600-talet omtalas torget omväxlande som Södermalmstorg eller Malmtorget för att under 1700-talet stabiliseras till dagens namnbruk.[106] Utifrån det äldre kartmaterialet kan man se att det tidiga torget var ganska litet med en oregelbunden form som begränsades åt norr av den rundade vallgraven. Dessutom sluttade det kraftigt åt både norr och öster vilket tydligt framgår av ett kopparstick från 1650 av Wolfgang Hartmann. Några samtida uppgifter om vad som salufördes vid torget finns inte. År 1735 anges att det såldes spannmål på Södermalmstorg och från 1749 finns anteckningar om grönsakshandel på onsdagar och lördagar.[107] Vid torget fanns det ena av de två gästgiverier som fanns på Södermalm under tidigt 1600-tal. Det hette Svanen och omnämns första gången i ämbetsboken 1605 då ägaren Erik Andersson ålades att sätta upp en skylt med en svan vid gästgiveriet i samband med en skyltreglering. Sannolikt låg det redan då vid Södermalmstorg, helt säkert fanns det där 1622 då det ägdes av Casper Baldauff.[108]

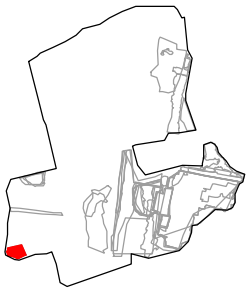
Att hemska syner kunde möta dåtidens stadsbor får vi en glimt av i Goeteeris´journal, en reseberättelse över en holländsk beskickning resor i Ryssland, Finland och Sverige 1616–1617. Bland de städer som besöktes på resan var Stockholm. På eftermiddagen den 12 juni beskrivs hur beskickningen tog en promenad utanför staden. De passerade genom Söderport som uppges vara ”späckad med höga herrars dödskallar, uppträdda på störar”. Bland de spetsade huvudena fanns bland andra de fem rådsherrarna som avrättats vid Linköpings blodbad år 1600.[109]

Undersökningen visar att en fast byggelse etableras vid Södermalmstorg och i anslutning till denna den första gatuläggningen sedan Gustav Vasa lät bygga rondellen med vallgrav. Även om det skulle dröja ett antal år innan försvarstornen rivs så borde försvarsanläggningen ha spelat ut sin roll vid det här laget då man tillåter fast bebyggelse i direkt anslutning till denna.

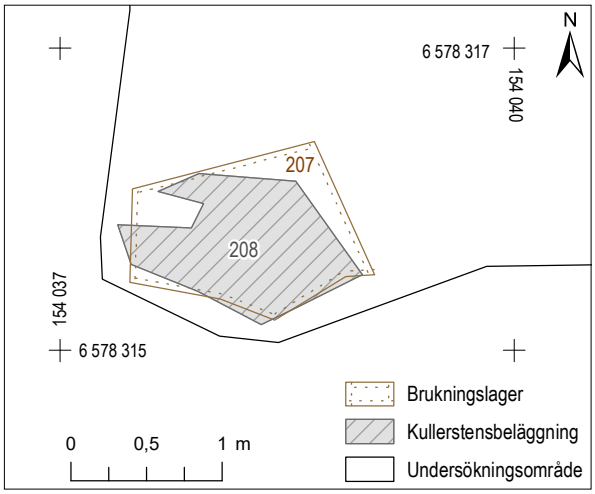
Figur 369. Fasplan över fas 12 (1600–1625). Skala 1:150.

Kontextgrupp 61. Stenbeläggning

I den sydvästra delen av undersökningsområdet framkom en mindre rest av en kullerstensbeläggning som sträckte sig utanför schaktbegränsningen åt väster och söder. Den dokumenterade delen av beläggningen mätte endast 1 x 1,5 m och bestod av tätt lagda 0,1–0,15 m stora kullerstenar. Stenarna låg direkt ovanpå golvet i byggnaden kontextgrupp 59 i fas 11.

Placeringen direkt ovanpå en byggnad med stensatt golv kan tala för att stenbeläggningen utgör rester av ett golv i ett yngre hus. Men det går inte att utesluta andra konstruktioner som exempelvis gårdsplan eller gata. Något som talar mot det sistnämnda är frånvaron sättsand. Det förekommer att kullerstensgator anläggs utan underliggande sättmaterial men det tillhör undantagen.

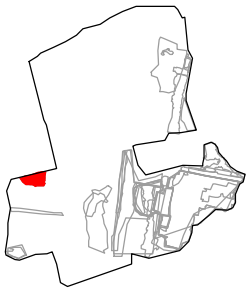

Figur 370. Plan över kontextgrupp 61. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
207	Brukningslager
208	Kullerstensbeläggning

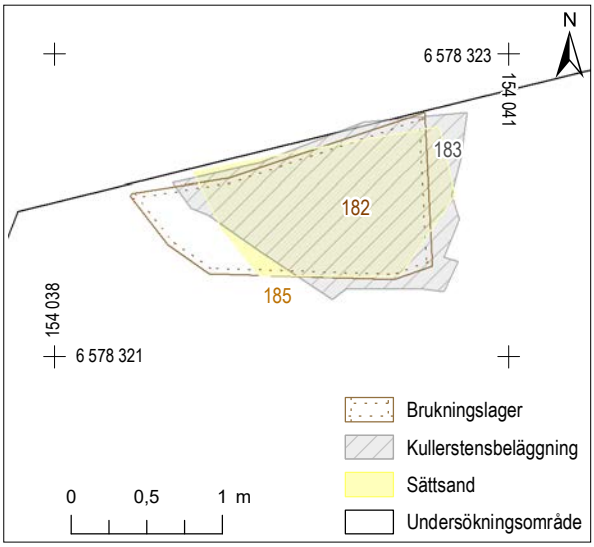
Figur 371. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 61.

Kontextgrupp 62. Stenbeläggning

Kontextgruppen utgör en rest av en stensatt yta som påträffades i den södra delen av det undersökta området. Den var skuren av en spont mot norr. Stenbeläggningen bestod av 0,07–0,10 m stora kullerstenar som var lagda i ett sättsandslager. På stenbeläggningen fanns en upp till 0,07 m tjock tramphorisont.

Det går inte att avgöra om stenbeläggningen utgör en rest av en gata, gårdsplan eller något annat.

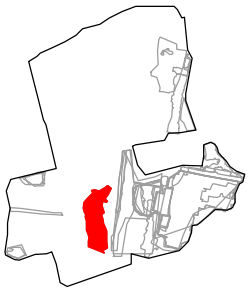

Figur 372. Plan över kontextgrupp 62. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
182	Brukningslager
183	Kullerstensbeläggning
185	Sättsand

Figur 373. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 62.

Kontextgrupp 63. Gata

Längs källarbyggnaden kontextgrupp 64 västra sida framkom rester av en kraftigt skadad kullerstensgata orienterad i nord–sydlig riktning. Den bevarade delen av gatan var ca 5,75 m lång och hade en bredd av som mest 1,75 m. Stenbeläggningen var ställvis mycket gles och bestod av 0,15–0,20 m stora rundade stenar. Ställvis fanns en tunn horisont av sättsand under stenarna.

Gatan har anlagts samtidigt som byggnaden kontextgrupp 64.

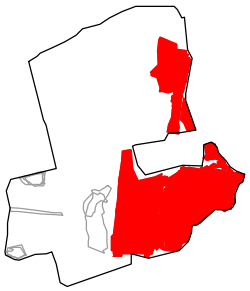

Figur 374. Plan över kontextgrupp 63. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
152	Kullerstensbeläggning
162	Kullerstensbeläggning

Figur 375. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 63.

Kontextgrupp 64. Bostadshus – källare

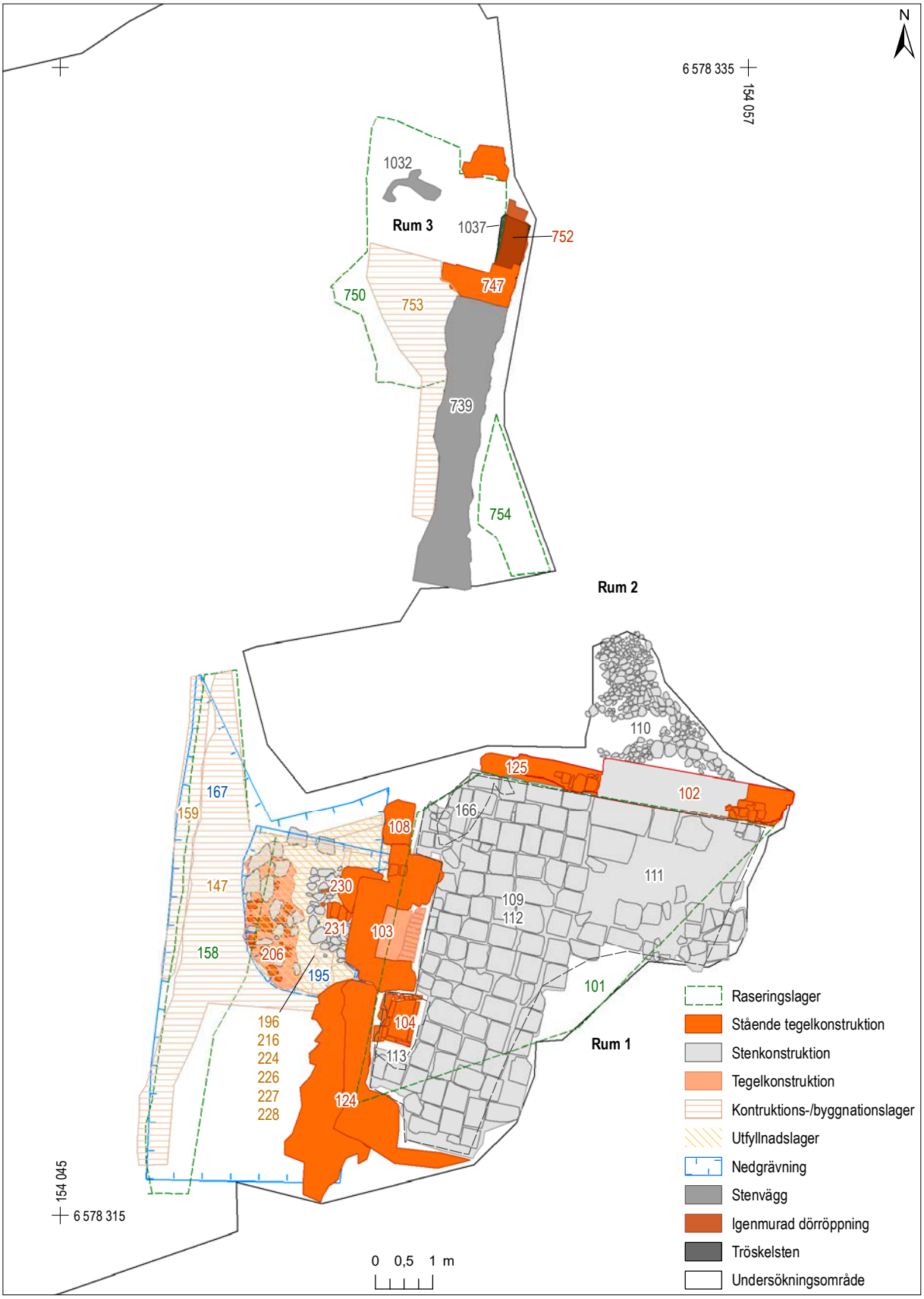

I den sydöstra delen av det undersökta området påträffades resterna av källarrummen till ett större stenhus som i källarplan varit 120 m^2 stort. Delar av byggnaden framskymtade redan vid den förundersökning som föregick undersökningen.[110] Källaren bestod av ett välbevarat källarrum i söder och ett sämre bevarat rum i norr. Från det norra rummet fanns rester av ett trapplopp som lett upp till den gata som löpt längs byggnadens västra sida. En byggnadsantikvarisk dokumentation av byggnaden har utförts av byggnadsarkeolog Anna Bergman från Stadsmuseet i Stockholm (se sidan 354–366).

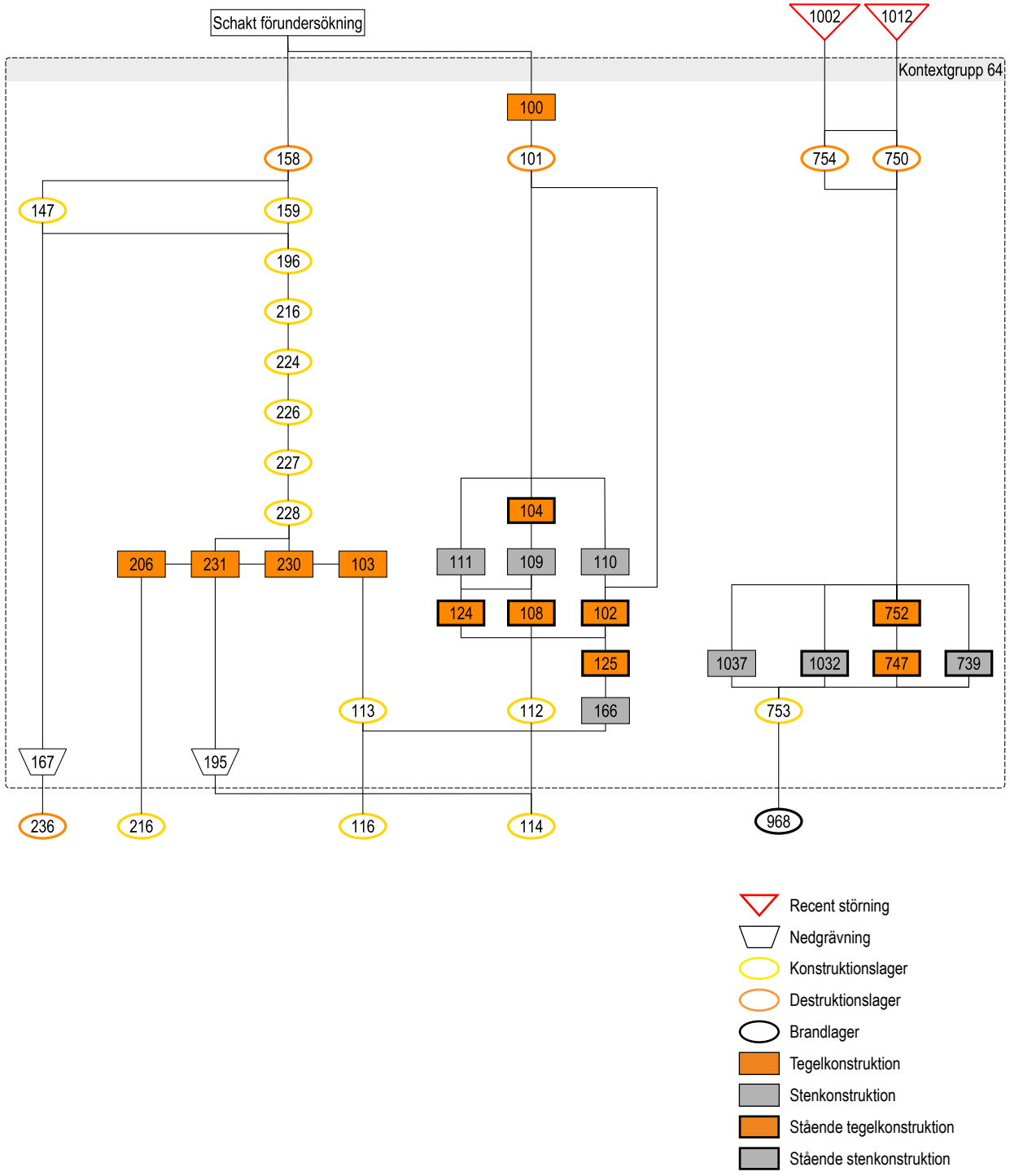
Kontextnummer	Kontext	Rum
100	Skorsten	1
101	Raseringslager	1
102	Vägg	1–2
103	Bakugn	1
104	Spis	1
108	Vägg	1
109	Golv	1
110	Golv	2
111	Golv	1
112	Byggnationslager	1
113	Byggnationslager	1
124	Vägg	1
125	Vägg	1–2
147	Byggnationslager	1
158	Raseringslager	1
159	Byggnationslager	1
166	Stengrund	1
167	Nedgrävning	1

Kontextnummer	Kontext	Rum
195	Nedgrävning	1
196	Utfyllnadslager	1
206	Bakmur till bakugn	1
216	Byggnationslager	1
224	Utfyllnadslager	1
226	Byggnationslager	1
227	Utfyllnadslager	1
228	Konstruktionslager	1
230	Bakugnskupol	1
231	Bakugnskupol	1
739	Vägg	2
747	Vägg	2–3
750	Raseringslager	2–3
752	Igenmurad dörröppning	2–3
753	Utfyllnadslager	
754	Raseringslager	2
1032	Vägg	3
1037	Tröskelsten	2–3

Figur 376. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 64.

Figur 377. Plan över kontextgrupp 64. Skala 1:100.

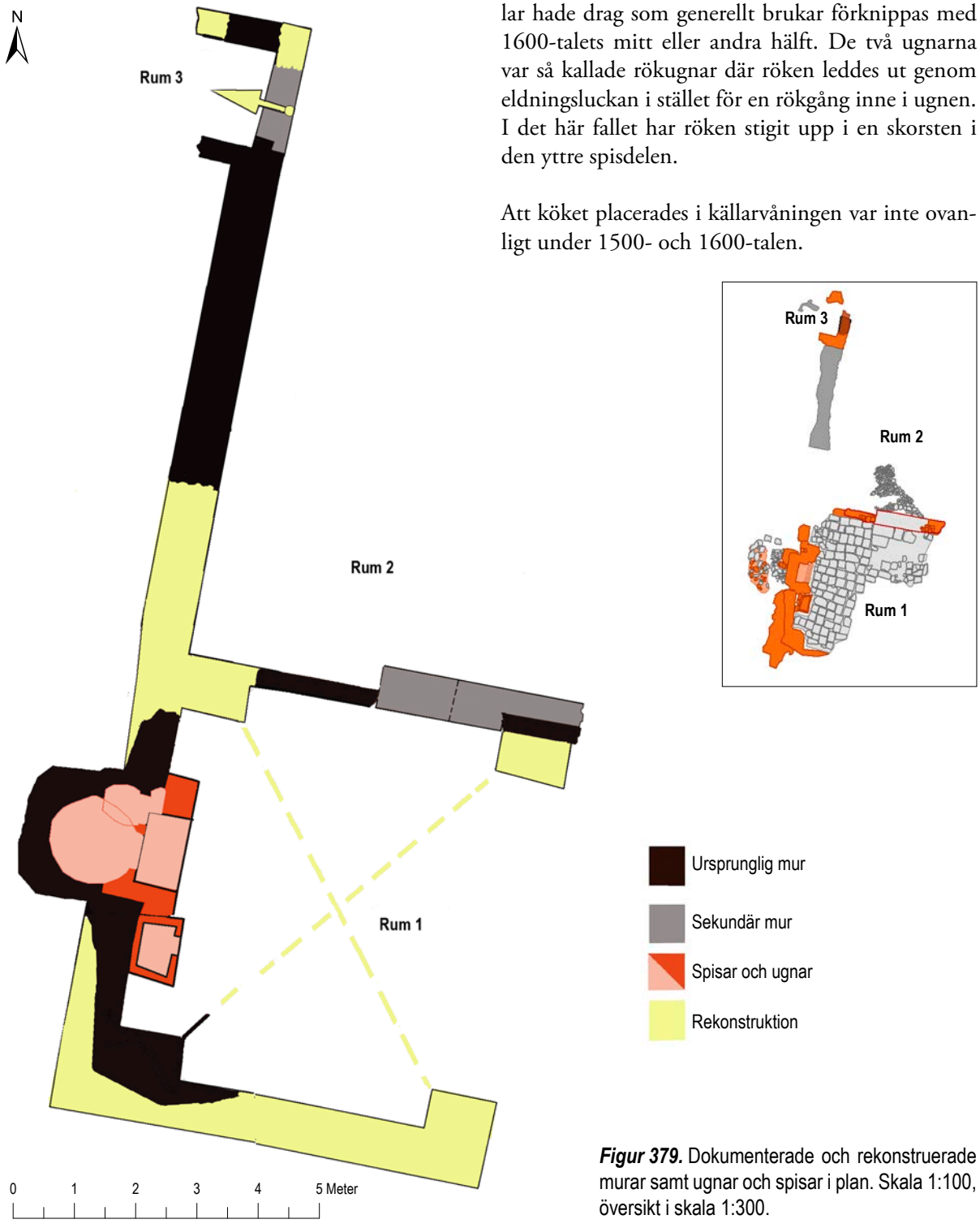

Figur 378. Gruppmatris över byggnaden kontextgrupp 64.

Byggnadsantikvarisk dokumentation av Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm

Murarna har hört till ett mer än 17 m långt och mer än 7 m brett rumskomplex, som åtminstone mot väster låg under mark. Mot väster och söder var grundmurarna av natursten medan rum 1 och 2 avdelades av en innervägg av tegel. Rum 3 har utgjort den nedersta delen av ett trapplopp upp mot väster. Rum 1 var mycket välbevarat med stora delar av ett planstensgolv av kalksten liksom rester av tegelvalv. I mitten av den västra yttermuren fanns en stor spis med två bakugnar och intill en sekundärt uppförd mindre spis. Murverkets utseende tyder på att huset inte är äldre än 1500-talets andra hälft och vissa delar hade drag som generellt brukar förknippas med 1600-talets mitt eller andra hälft. De två ugnarna var så kallade rökugnar där röken leddes ut genom eldningsluckan i stället för en rökgång inne i ugnen. I det här fallet har röken stigit upp i en skorsten i den yttre spisdelen.

Att köket placerades i källarvåningen var inte ovanligt under 1500- och 1600-talen.

Figur 379. Dokumenterade och rekonstruerade murar samt ugnar och spisar i plan. Skala 1:100, översikt i skala 1:300.

Rum 1

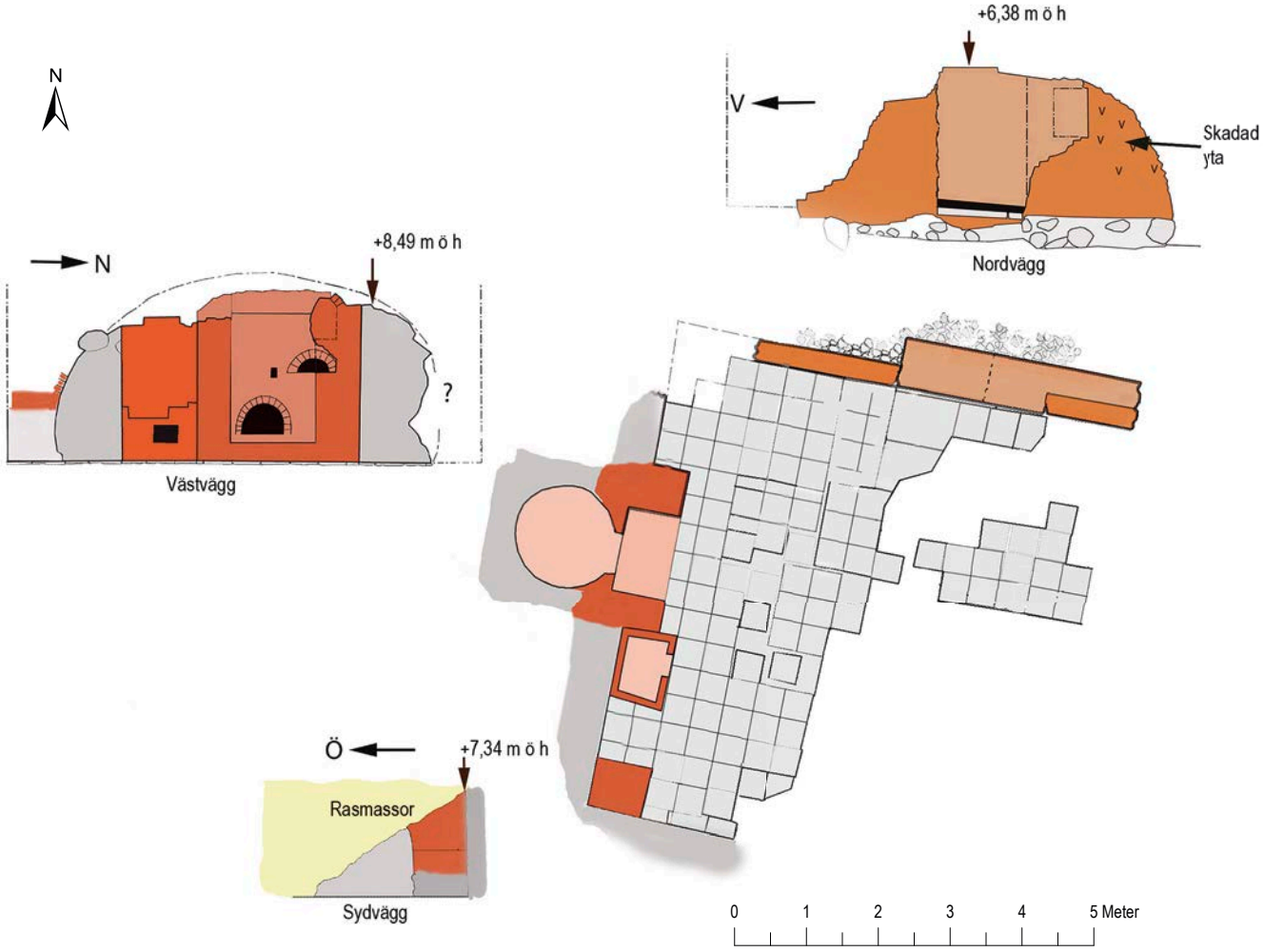

Figur 380. Översiktsbild från sydöst av rum 1 som visar samtliga bevarade murar i rummet. I bildens övre del skymtar en sentida betongkulvert som skurit rummets hörn.

Rummets storlek och volym
Rummet har varit nästan 7 m långt i nordöst–sydligvästlig riktning och minst lika brett. Mot väster och söder fanns grundmurar av natursten som legat under den dåtida marknivån. Den västra väggen var i stort sett intakt medan den södra väggen endast var bevarad i ett mindre parti. I norr begränsades rummet av en mellanvägg av tegel med en senare igenmurad dörröppning mot rum 2. Mot öster fanns ingen avgränsning bevarad. Rummets sydvästra hörn utgjordes av en murpelare som bar två valvbågar av tegel. Konstruktionen tyder på att rummets tak har varit kryssvälvt. Golvet utgjordes av ett nästan intakt planstensgolv av kalksten, med stenar av storleken ca 0,3–0,5 m i plan. Framför dörröppningen mot rum 2 låg två större stenar som var 1,0 respektive 0,8 x 0,6 m i plan (se figur 380).

Yttermurarnas konstruktion
Yttermurarna mot väster och söder var uppförda av natursten, ett material som lämpar sig mot outgrävd mark till skillnad från tegel som är mer fuktkänsligt. Murarna var putsade förutom bakom den mindre, sekundära spisen i söder där yttermuren blottades då spisen revs (se figur 382). Stenarna var obearbetade, ca 0,3–0,6 m stora och lagda i ett relativt ojämnt murliv i något oregelbundna skiftgångar. Murtjockleken var ca 0,8 m men varierade något. Murarnas yttersidor var mycket ojämna och inte avsedda att synas ovan mark. I västmurens mittparti sträckte sig den större spisen genom yttermuren och ut mot väster. Spisen och grundmuren bedömdes vara uppförda samtidigt eftersom ingen skillnad kunde urskiljas i brukets karaktär.

Mellanväggen mot rum 2
Den 0,3 m tjocka mellanväggen mellan rum 1 och rum 2 var uppförd i kryssförband av rödbrända, relativt små tegelstenar: 6,5 x 11,5 x 22 cm, det vill säga så kallat holländskt tegel. Murbruket var brunaktigt med synliga kalkklumpar i, en typ av bruk som brukar förknippas med 1600-talet eller senare. Generellt brukar tegelmurar som är äldre än 1600-talets mitt ha noggrant strukna fogar, men här syntes inga spår av sådana. Om muren var samtida med yttermurarna kunde inte avgöras eftersom en-

Figur 381. Uppmätningsritning av rum 1 i plan, med schematiskt inritade golvstenar. Intill planritningen har de tre väggarna avbildats i sektion. Skala 1:100.

Figur 382. Den västra yttermuren av natursten var putsad men blottlades då den mindre spisen i söder revs.

dast mittpartiet var bevarat. Ursprungligen har det funnits en dörröppning mot rum 2, med en tröskel av kalksten. Öppningens västra smygsida var skadad och den östra saknades helt, men tröskelstenen visar öppningens bredd på ca 1,2 m. Öster om dörren fanns en 45 cm hög nisch eller öppning med skrånande smygsida. Dess östra smygsida var bevarad och visade spår av att ha varit putsad. I en senare fas hade murpartiet mellan dörren och nischen rivits samtidigt som murens östra delar hade förstärkts till 0,7 m tjocklek. Igensättningen var gjord av likadana holländska tegel men med ett mycket hårt, silvergrått bruk med stora vita kalkklumpar i. Inte heller här var fogarna strukna. Från och med nischens östra smygsida hade muren skador som om en förbandsmurad tegelmur hade fortsatt söderut. Möjligen har det funnits en valvpelare här, i ett nordöstligt hörn. Muren hade sättningsskador och det är möjligt att problem med grundläggningen låg bakom att muren hade förstärkts.

Spisarnas konstruktion

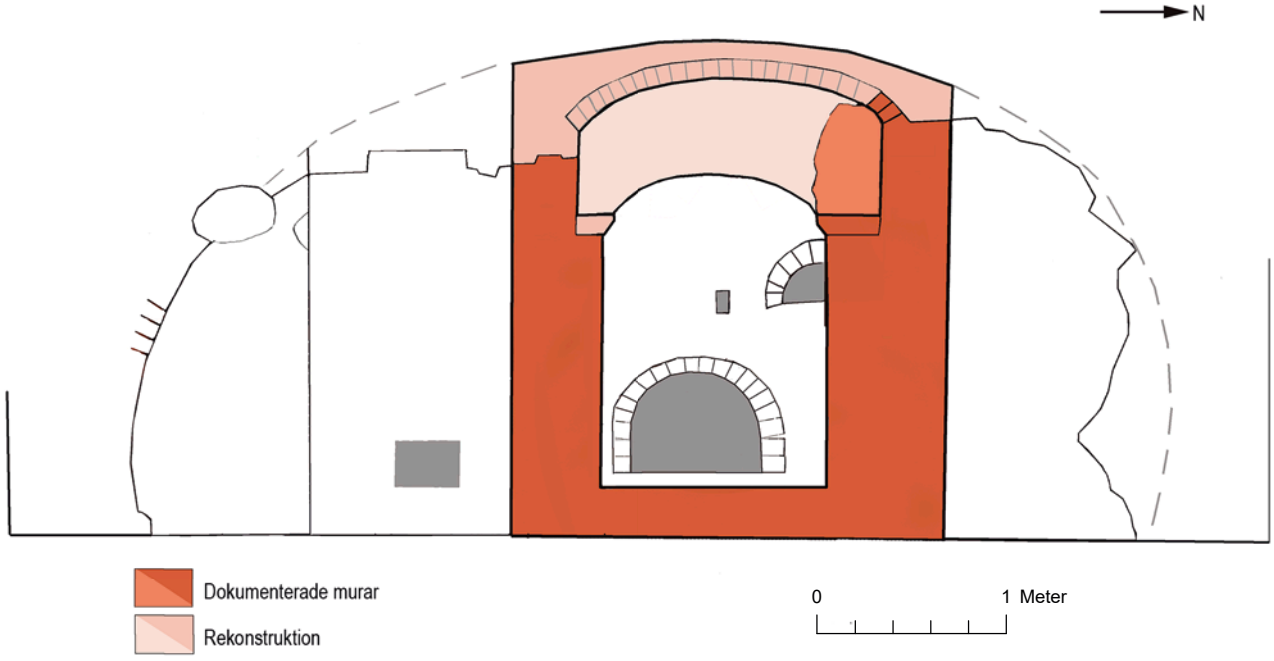
Den stora spisen 103

Spisens yttre del bestod av en yta med tegelgolv mellan två kraftiga tegelmurar. I spisens framkant tycks två kapitäl ha burit ett tympanomfält ovanför en stor, välvd öppning (se figur 383). Utrymmet mellan murarna mynnade uppåt i en skorsten och på golvet påträffades en grytfot av järn. Den bakre väggen var också av tegel och med öppningar två till ugnar och en smal kanal som täcktes av en löstagbar tegelsten. Ugnarna och kanalen sträckte sig ut bakom husets yttermur. Intill den övre ugnen fanns en nisch eller avställningsyta i nordväggen (se figur 384). Teglet i hela spis- och ugnskonstruktionen var av storleken ca 8,5 x 14,5 x 30 cm, det vill säga av medeltida dimensioner men som förekom in på 1600-talet. Något egentligt förband kunde inte urskiljas och bruket innehöll synliga kalkklumpar. Det var svårt att avgöra om fogarna hade varit strukna, väggarna

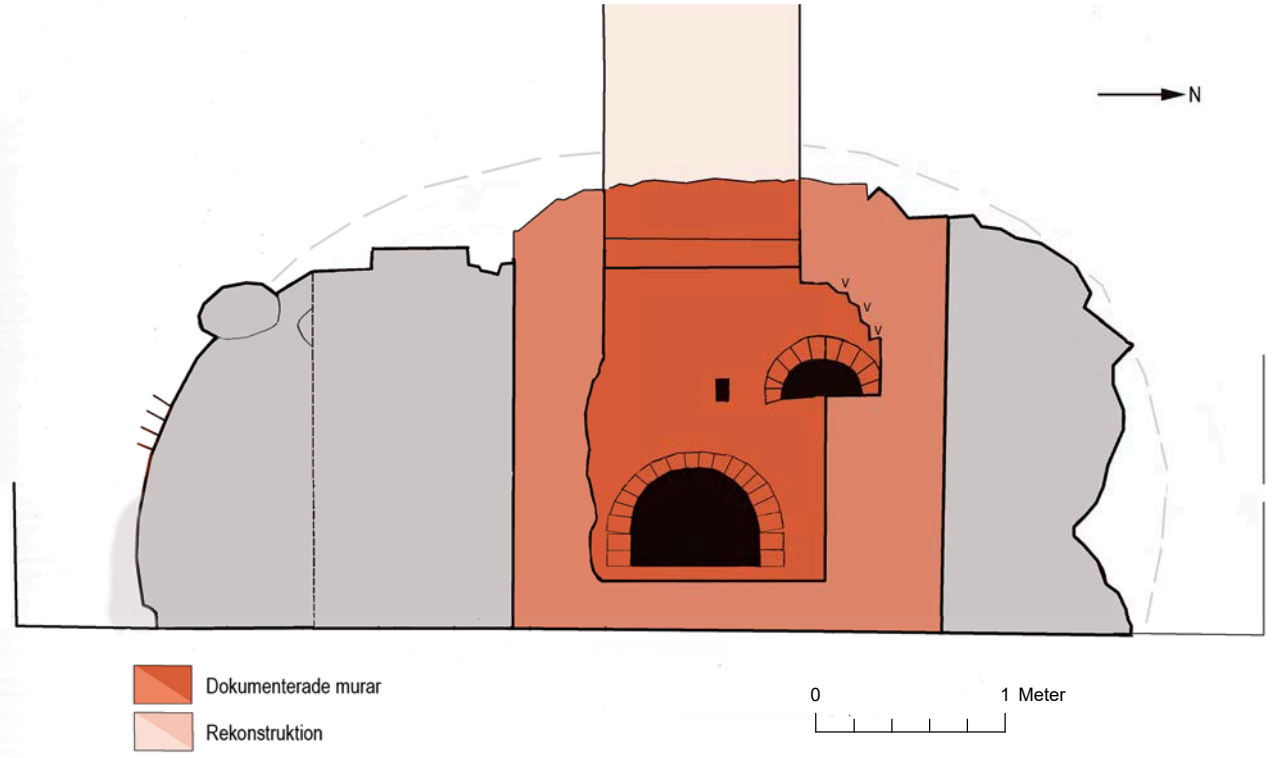

Figur 383. Till höger den stora spisen 103 med två utskjutande murar. Till vänster den sekundära spisen 104 med en liten öppning i framkant. Den stora spisen 103 visar spår som möjligen indikerar att skorstenen har haft ett dragspjäll, vilket syns som en horisontell fals i spisens överkant. Den nedre ugnen var igenmurad.

var putsade och bitvis täckta av fet sot. Det är möjligt att man eldade både i och utanför ugnarna. Den nedre ugnen var igenmurad med ca 7,5 cm tjocka tegel, det vill säga smalare än de som använts vid konstruktionen av spiskomplexet. Där skorstenen tog vid i bakväggen kragade väggen ut, och i samma nivå fanns ett horisontellt spår i sydväggen. Möjligen kan detta tolkas som spår av ett dragspjäll.

Figur 384. Uppmätningsritning av den stora spisen 103 med rekonstruerad front. Skala 1:40.

Figur 385. Uppmätningsritning av den stora spisen 103, den bakre väggen. Framför den övre ugnen fanns en avställningsyta. De övre delarna av skorstenen i det yttre spisrummet har rekonstruerats. Skala 1:40.

Den smala kanalens funktion

Den lilla kanalen var 1 m lång och drygt 10 x 10 cm stor. Den påminner om ett så kallat lyshål, där man kunde föra in en sticka för att lysa upp ugnen under brödbaket.[111] Den här kanalen hade emellertid ingen förbindelse med någon av ugnarna och dess funktion är därför svår att avgöra. Öppningen var stängd med en sten avsedd för detta ändamål, med en fördjupning i utsidans yta (se figur 386).

Figur 386. På den översta bilden syns tegelstenen som blockerade den smala kanalen i ursprungligt läge, på den understa bilden ligger den i öppningen till den övre ugnen till höger om kanalen.

Mer om ugnarnas konstruktion

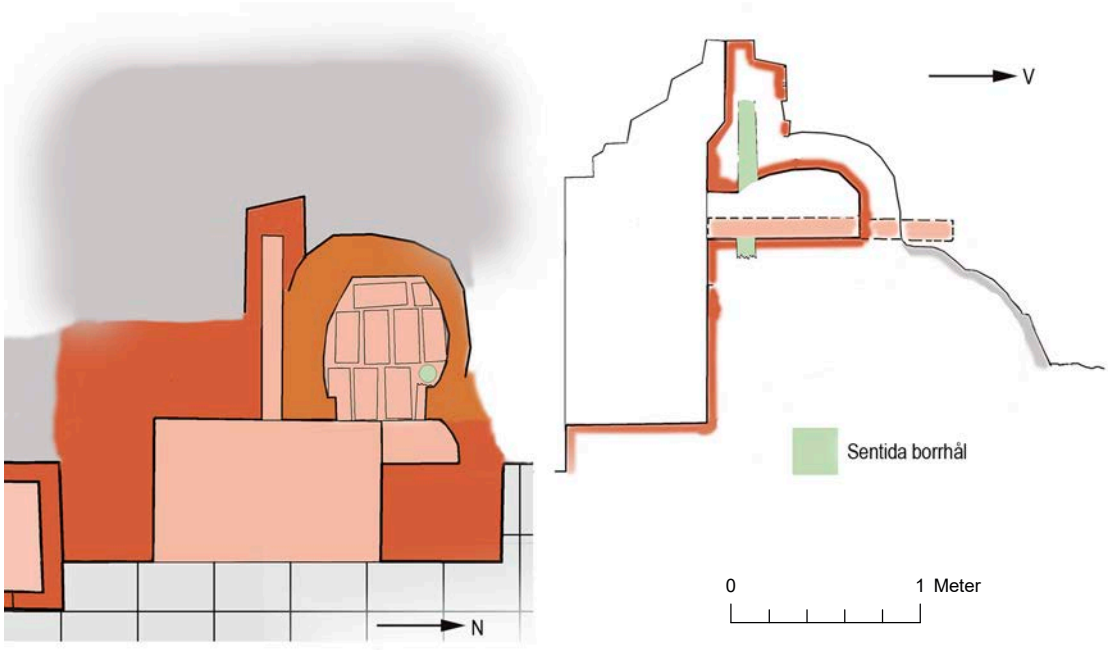
Båda ugnarna var rökugnar, det vill säga de saknade rökgångar och släppte ut röken genom den öppning där veden lades in. Ugnarna hade botten av tegel lagt med flatsidan uppåt och valv av fiskbenslagda tegel. Den nedre ugnen var i stort sett rund i plan med en diameter på 1,3 m och en höjd på ca 0,2 m (se figur 389). Botten sluttade i framkant mot eldningsluckan men var horisontell längre in. När ugnens igensättning togs bort visade den sig innehålla bland annat keramik och skärvor av dryckesglas och flaskor samt en stor mängd äggskal. Den övre ugnen var rundoval med rak baksida och en rak bottenyta på ca 0,6 x 0,8 m (se figur 390). Höjden var dryga 0,15 m. Genom ugnen fanns ett borrhål som gjordes i samband med de geounderssökningar som föregick den arkeologiska undersökningen.

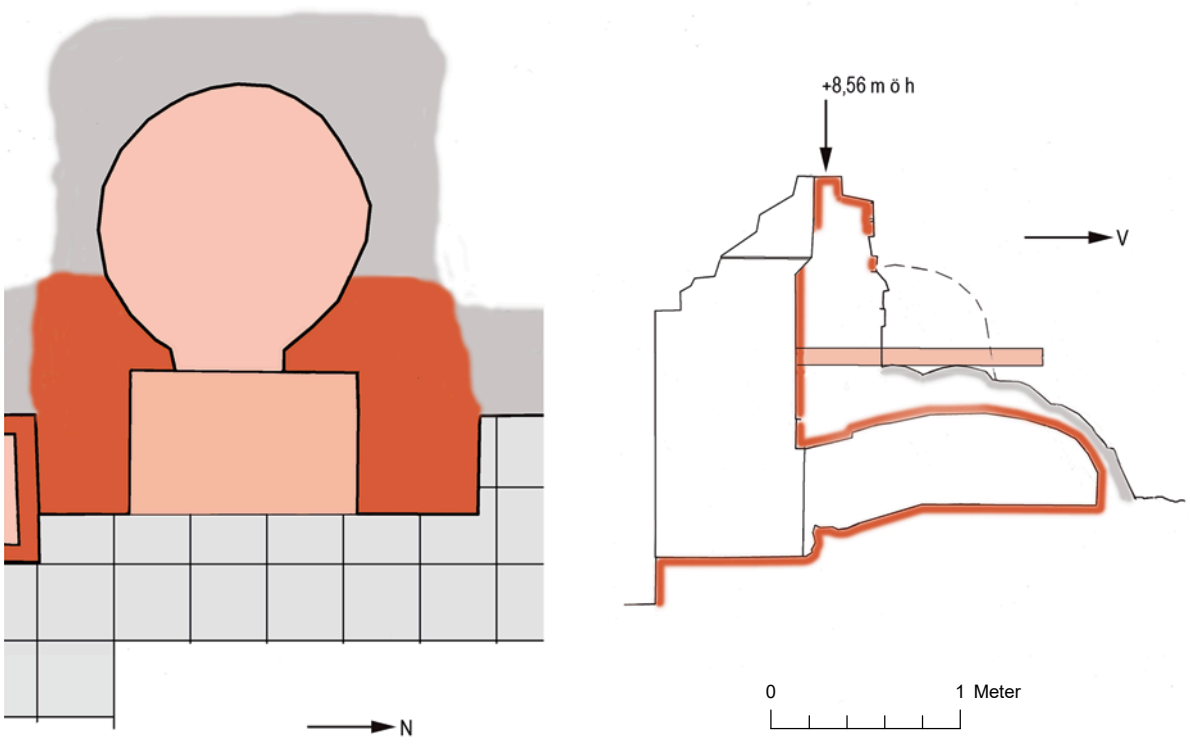
Figur 387. Fotografiet visar insidan av den övre ugnens fiskbenslagda kupol.

Figur 388. I den undre igenmurade ugnen låg bland skärvor av glas, flaskor och keramik även en stor mängd äggskal från både höns och gäss.

Figur 389. Uppmätning i sektion och plan av den nedre större ugnen. Även den smala kanalen har lagts in i sektion och den övre ugnens form har streckats in. Skala 1:40.

Figur 390. Uppmätning i sektion och plan av den övre, mindre ugnen samt den smala kanalen. Skala 1:40.

Figur 391. Spisen 103 från baksidan. I bildens mitt ses den övre spisens rundade form, till höger om denna den smala gångens ovansida av horisontellt lagda tegel. Nederst täcker en packning av natursten den nedre ugnen. Pilen visar en takpanna som ingår i murverket.

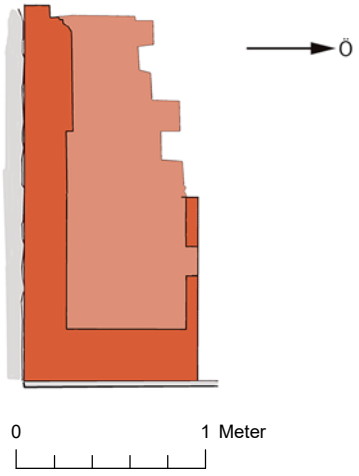
Väster om källarens yttermur grävdes spisens baksida fram. Vid dokumentationstillfället var endast den övre ugnen framgrävd men foton från undersökningens senare del visar att den nedre ugnen hade en täckning av natursten (se figur 391). Den övre ugnens tegelvalv täcktes av ett tjockt lager kalkbruk. I konstruktionen hade ett taktegel återanvänts, sannolikt ett enkupigt vingtegel. För uppgifter om de lager som överlagrade ugnskonstruktionen hänvisas till rapportens huvudtext. Det var vanligt i äldre tid att en täckning av sand användes ovanför ugnar under mark.[112]

Den sekundära spisen 104

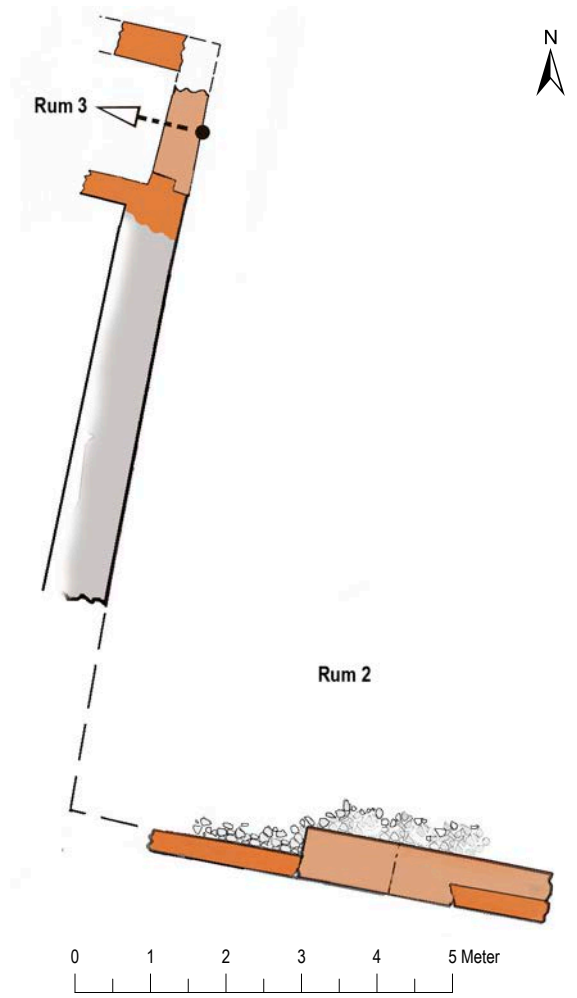
Den södra spisen 104 var sekundärt uppförd, stumt an mot både yttermuren och spisen 103. Den var en rektangulär konstruktion med innermåtten 0,6 x 0,8–0,9 m. Spisen var uppförd av ca 7 cm tjocka tegel lagda med flatsidan utåt och murade med ett gråbrunt bruk med synliga kalkklumpar i. En 0,25 x 0,3 m stor öppning i framkant låg i samma nivå som spisens tegelbotten (se figur 392–393). Spisen var fylld med en stor mängd kullerstenar vilka var sotiga och skörbrända. En meter över golvnivån fanns ett utjämningsskift i tegelmuren och ovanför detta var muren mer sotig än nedanför. Röken bör ha letts rakt uppåt i en skorsten. De sotiga och skörbrända kullerstenarna talar för att spisen använts som värmemagasin, om den dessutom använts för matlagning kunde inte avgöras.

Figur 392. Spisen 104 med en öppning i framkanten.

Figur 393. Uppmätningsritning i sektion av spisen 104. Skala 1:40.

Figur 394. Planritning av murarna till rum 2 och 3. Skala 1:100.

Rummets storlek och volym

Rummet begränsades i söder av mellanväggen mot rum 1 och i väster av en naturstensmur som låg ungefär i samma linje som yttermuren i rum 1. Rummets begränsningar mot norr och öster var inte bevarade. Murarna visar att rummet har varit mer än 9 m långt och mer än 6 m brett. Inga spår av innertakets konstruktion kunde ses. Intill mellanväggen i söder var delar av ett kullerstensgolv bevarat (se figur 395).

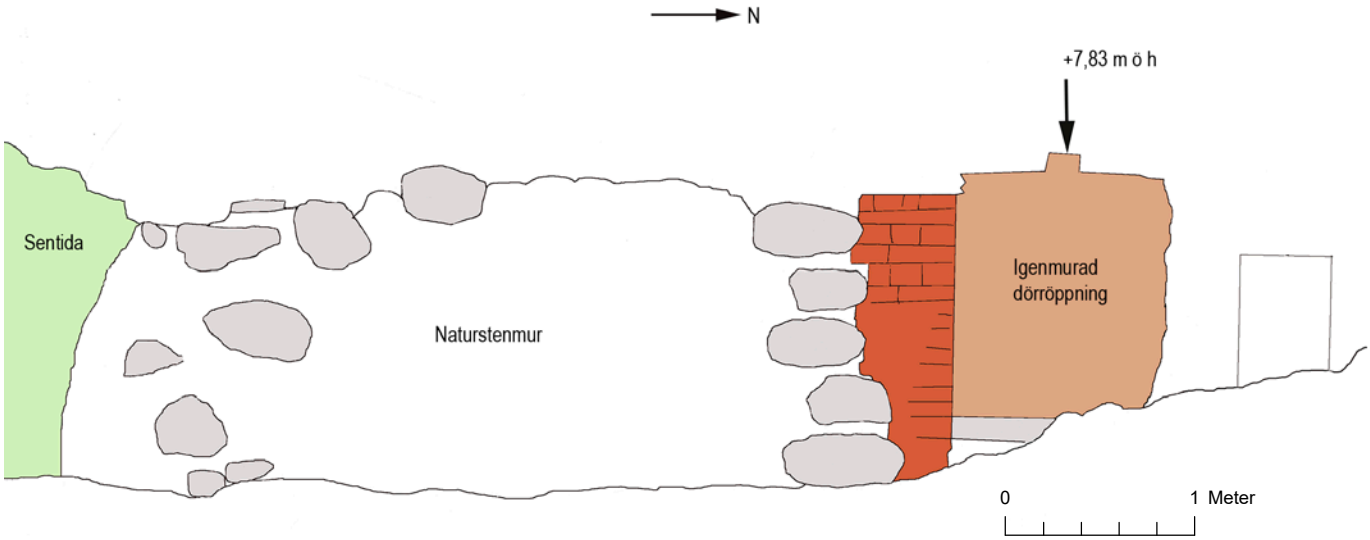
Figur 395. Mellanväggen mot rum 1. Framför muren till höger ses ett kullerstensgolv och i bakgrunden syns rum 1 med spisen. Fotografiet taget från norr.

Figur 396. Översiktsbild av murarna som begränsade rum 2 och 3, sett mot väster.

Murarnas konstruktion

Den västra yttermuren var ca 0,8 m tjock och uppförd av relativt stora naturstenar i ett ojämnt liv. Skiftgångarna var bitvis relativt jämna och bruket var brunaktigt med synliga kalkklumpar i. Sannolikt utgör muren en fortsättning av yttermuren i rum 1. Murens baksida mot väster var betydligt mer ojämn och inte avsedd att ses ovan mark. Mot norr övergick muren i ett tegelparti vid en dörröppning mot rum 3. Öppningen hade murats igen i en senare fas. Teglen var ca 7,5 cm tjocka och murade med ett bruk som inte kunde skiljas från det i gråstensmuren, vilket tyder på att de kan vara samtida. Öppningen var igenmurad med 8–9 cm tjocka tegel lagda i kryss-

Figur 397. Uppmätningsritning av den västra muren i rum 2. Den ofärgade muren till höger ligger bakom sektionens snitt, i rum 3. Skala 1:40.

Figur 398. Dörröppningen mellan rum 2 och 3 sett mot väster som den såg ut efter att den hade murats igen.

förband och ett homogent, gråaktigt bruk. Några stenar hade rester av äldre kalkbruk kvar på ytan, ett fett, homogent bruk av medeltida typ. Öppningens smygsida i norr var inte bevarad, den södra sidan hade ett anslag, det vill säga var indragen ca 15 cm från murlivet. Anslaget syntes tydligt sedan öppningens igensättning plockats bort och tröskeln av kalksten blottlagts (se figur 398). Varken öppningens smygsida eller igensättning visade spår av att fogarna varit strukna.

Rum 3

Rummet var endast bevarat till en bredd av 1,5 m och en längd av 0,8 m. Det begränsades av tegelväggar mot norr, söder och öster. Som figur 398 visar var kulturlager bevarade i en brant sluttning under rummets golvnivå, delvis i form av en stenlagd gata. Lutningen tyder på att utrymmet har utgjorts av ett trapplopp upp mot väster. Rummets södra mur var förbandsmurad med dörröppningens smygsida och alltså samtida. Nordmuren av tegel var endast bevarat som en isolerad rest (se figur 399–400).

Figur 399. Trapploppet rum 3 sett mot väster från rum 2. Rakt fram i bild ses den tidigare igenmurade dörröppningen.

Figur 400. Uppmätningsritning av väggarna i rum 3. Ovan sett mot öster och rum 2, nedan till vänster mot norr och till höger mot söder. Skala 1:40.

Slutsatser

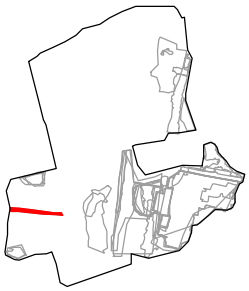
Det finns inget som tyder på att huset har uppförts före 1500-talets mitt. Murbruket var brunaktigt och med synliga kalkklumpar i, till skillnad från äldre bruk som är ljust, homogent och fett av kalk. Endast på teglet i igensättningen mellan rum 2 och 3 fanns en äldre typ av bruk, men då på teglets sidor vilket gör det tydligt att det rör sig om återanvänt material. I den stora spisen fanns det en horisontell linje i skorstenens murar vilket tolkades som ett möjligt spår av ett dragspjäll, en konstruktion som förekommer i Sverige från och med 1500-talets andra hälft. Spisarnas placering är också ett drag som ger en ledning om uppförandetiden. Under medeltid och tidig renässans var den öppna spisen ofta placerad i ett hörn, medan den under renässansen flyttades till mitt på ytterväggen som i det här huset. Under 1600-talet skedde en förändring igen och spisarna placerades gärna vid en innervägg.[113] Att köken låg i källarvåningen var inte ovanligt under 1500- och 1600-talet.

Några drag som observerades i murverket brukar generellt sägas förekomma från 1600-talets mitt och andra hälft. Fram till dess brukar tegelmurverkets fogar vara noggrant strukna, eftersom väggarna sällan putsades. Här kunde inga strukna fogar observeras, även om den stora spisens murar var dolda av puts och sot. Det är möjligt att innerväggen mellan rum 1 och 2 uppfördes omkring 1600-talets mitt, men huset bör ha rivits senast under 1670-talet, kanske några årtionden tidigare. Den yngre fasen i mellanväggen var uppfört med ett mycket hårt kalkbruk som också för tankarna till 1600-talets senare del snarare än tidigare, men när det gäller murverk finns det inga fasta dateringsgränser.

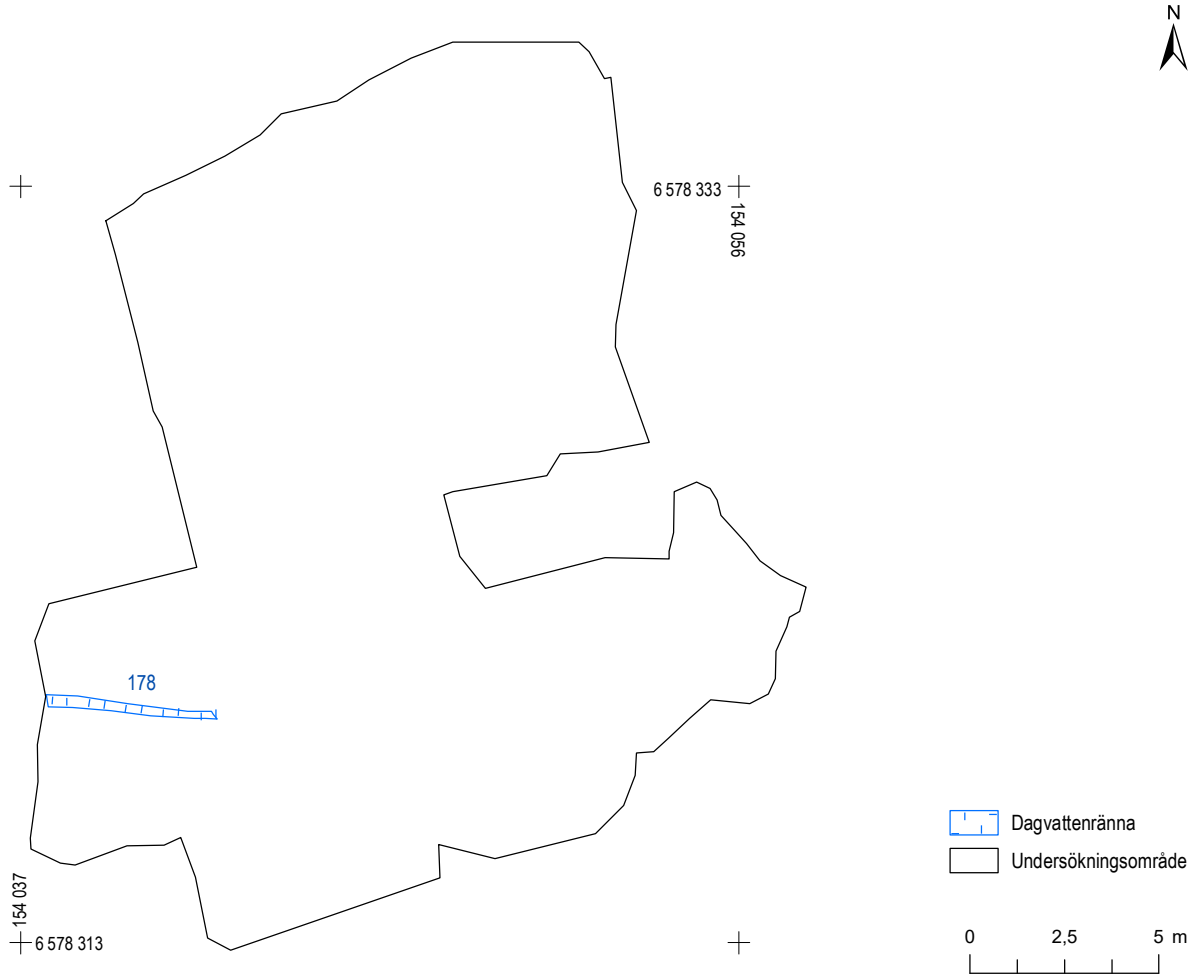

Figur 401. Källarutrymmet med köket (rum 1) töms på raseringsmassor.

Kontext 178.
Dagvattenränna

I den sydvästra delen av undersökningsområdet påträffades en ränna som löpte i öst–västlig riktning. Rännan kunde följas från schaktbegränsningen i väster och knappt 4,5 m åt öster. Den var ca 0,25 m bred och i dess botten fanns förmultnade rester av träbeklädnad i form av en planka eller urholkad stock. Då marken sluttade åt öster kan rännan ha konstruerats för att avleda dagvatten från det mer höglänta området i väster.

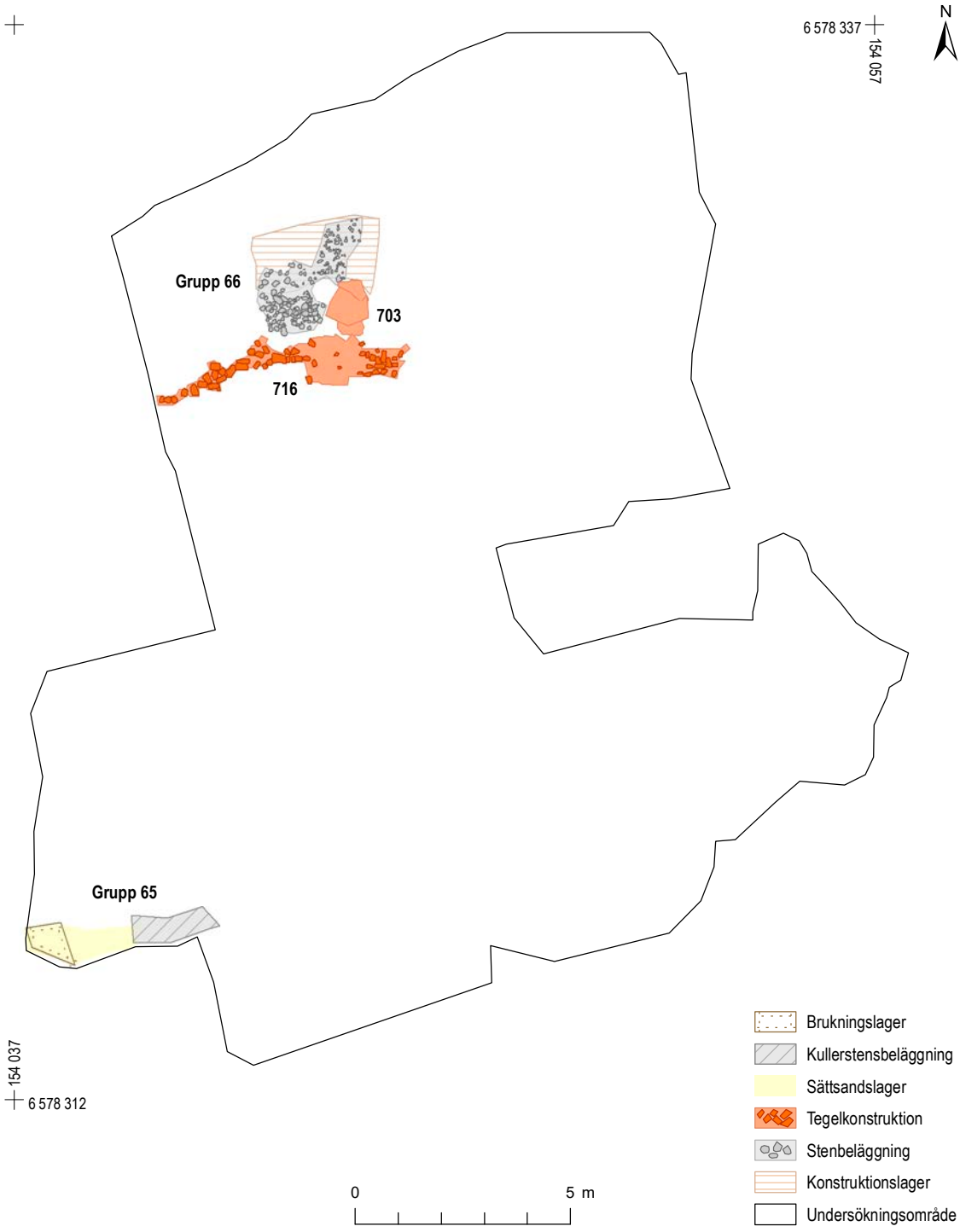
Figur 402. Plan över kontext 178. Skala 1:200.

97/50
Z 110.000 (SB-6,5M)

Fas 13. Datering 1625–1630. Befolkningstillväxt

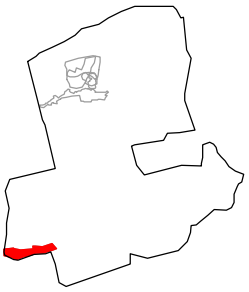
Den befolkningsökning som inleddes på Södermalm under 1500-talets senare del fortsätter under 1600-talet. I en mantalslängd från 1627 anges 2007 personer vara bosatta på Södermalm. Många av dem uppges vara sysselsatta inom de yrkeskategorier som alltsedan medeltiden dominerat på Södermalm; dragare, åkare, timmermän samt dagsverkskarlar. Fiskarna var samlade till sju gårdar uppe på Katarinaberget i det östra kvarteret. Bostadsstandarden var för flertalet mycket låg och de flesta bodde i mycket enkla trästugor i relativ fattigdom. De borgarna på malmen som hade det lite bättre ställt hade som regel även egna djur, oftast någon ko och ett par svin. I enstaka fall kunde djurbeståndet motsvara ett mindre lantbruk. Exempelvis hade Hans Remmer i östra kvarteret 2 hästar, 10 kor och 5 svin. En stor befolkningsgrupp vid denna tid var även anställda inom kronan. Majoriteten av dessa var unga ogifta män, flertalet båtsmän, men där fanns även knektar, drabanter, bössskyttar med flera.[114] I början av 1600-talet uppskattas ungefär tio procent av stadens befolkning ha utgjorts av soldater. En sådan koncentration av unga män på en och samma plats föranledde många konflikter, såväl inbördes som med stadens innevånare. Trots att soldaterna endast utgjorde en tiondel av befolkningen vid denna tid stod de för 30 procent av alla dråp och mord i staden.[115]

I den norra och södra strömfåran som allt sedan medeltiden använts för vattenkrävande verksamheter påbörjas flera byggnadsprojekt under senare hälften av 1620-talet. Bland annat så byggs två nya kvarnar i Söderströms norra fåra, det ena 1625 och det andra 1629. Öster om dessa uppförs även Södra slaktarehuset 1625.[116]

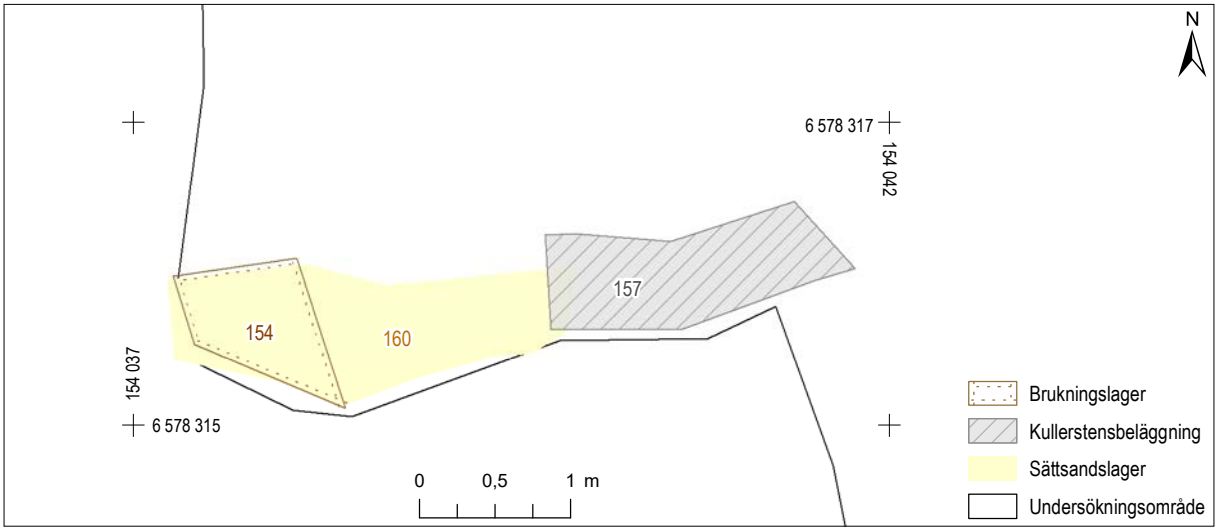

Figur 403. Fasplan över fas 13 (1625–1630). Skala 1:150.

Kontextgrupp 65. Gata

Kontexten utgörs av en kraftigt skadad kullerstensgata som påträffades i den södra delen av undersökningsområdet. Gatan hade en bevarad längd av 4,5 m och var 0,6 m bred. Stenbeläggningen utgjordes av 0,15–0,25 m stora stenar satta i ett sättsandslager. I den västra delen täcktes kullerstenen av en kompakt tramphorisont som innehöll rikligt med träflis. I sättsandslagret hittades ett mynt i form av en 2 öres klipping präglad för Gustav II Adolf mellan 1626–1627.[117]

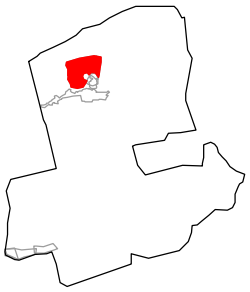

Figur 404. Plan över kontextgrupp 65. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
154	Brukningslager
157	Kullerstensbeläggning
160	Sättsandslager

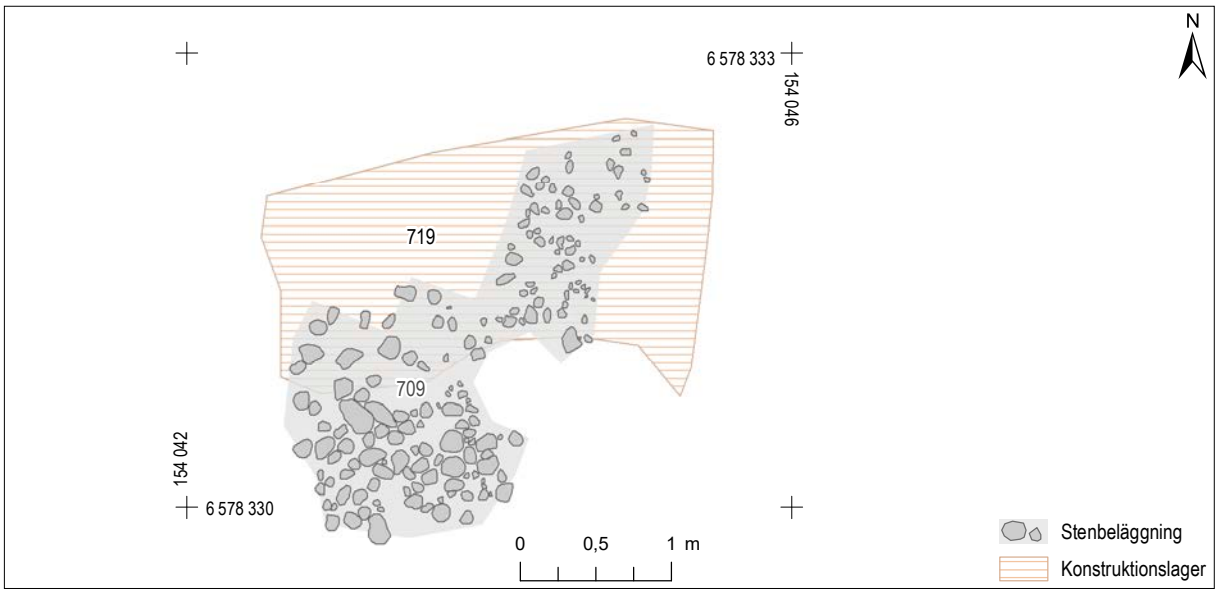
Figur 405. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 65.

Kontextgrupp 66. Stenbeläggning

I den norra delen av undersökningsområdet påträffades en konstruktionsnivå som var uppbyggd av kullersten omblandat med sand. Konstruktionen täckte en ca 2,5 x 3 m stor yta och var anlagd på ett större sandlager[118] som även underlagrade ett tegelfundament.[119] Stenbeläggningen var gles med mindre stenar, ned till 0,02 m i diameter, i den norra delen medan den var tät med ett större stenmaterial, upp till 0,15 m diameter i den södra delen.

Konstruktionen var uppförd utan större omsorg och har sannolikt utgjort en öppen plan aktivitetsyta.

Figur 406. Plan över kontextgrupp 66. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
709	Stenbeläggning
719	Konstruktionslager

Figur 407. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 66.

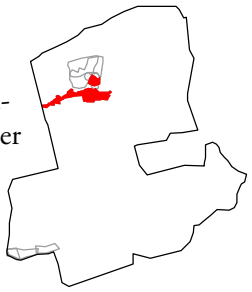
Kontext 703. Tegelfundament

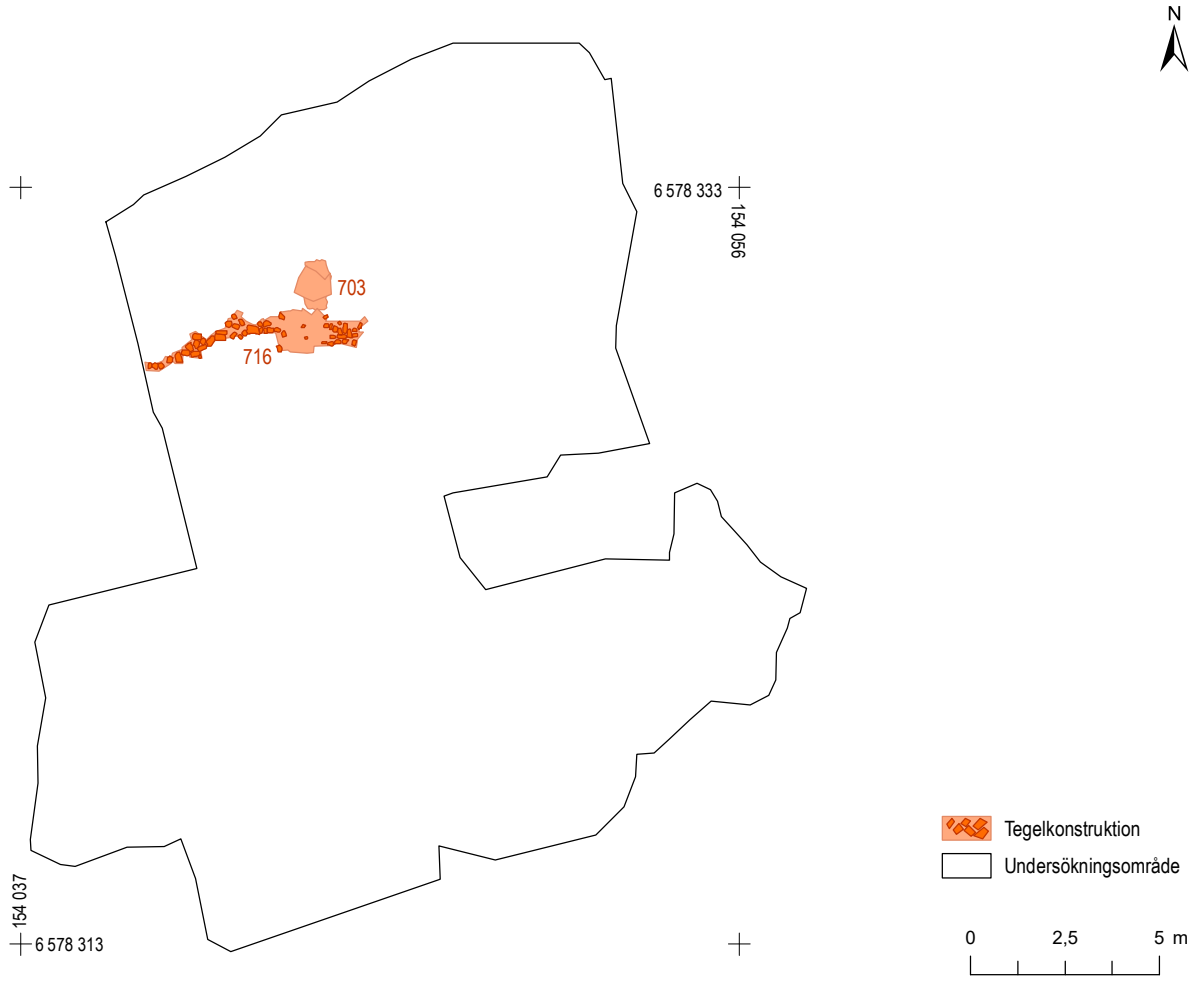
Konstruktionen utgjordes av en närmast rektangulär 0,7 x 1,3 m stor tegelkonstruktion som framkom i den norra delen av undersökningsområdet. Konstruktionen bestod endast av ett skift med tegel som var sammanfogad med gulvitt kalkbruk. Den var anlagd på ett större sandlager[120] vilket även underlagrade en stenlagd yta[121] väster och norr om tegelkonstruktionen.

Syftet med konstruktionen är oklar. Möjligen har den utgjort grunden till en spiskonstruktion.

Kontext 716. Passage

Direkt söder om tegelfundamentet 703 framkom en passage eller smal gång av tegel som löpte i öst–västlig riktning. Passagen var uppbyggd av återanvänt tegel och var som bredast, upp till 1,15 m, i östra delen. Den västra delen var mindre vällagd och betydligt smalare. Dess totala längd var 6 m.

Figur 408. Plan över kontext 73 och 716. Skala 1:200.

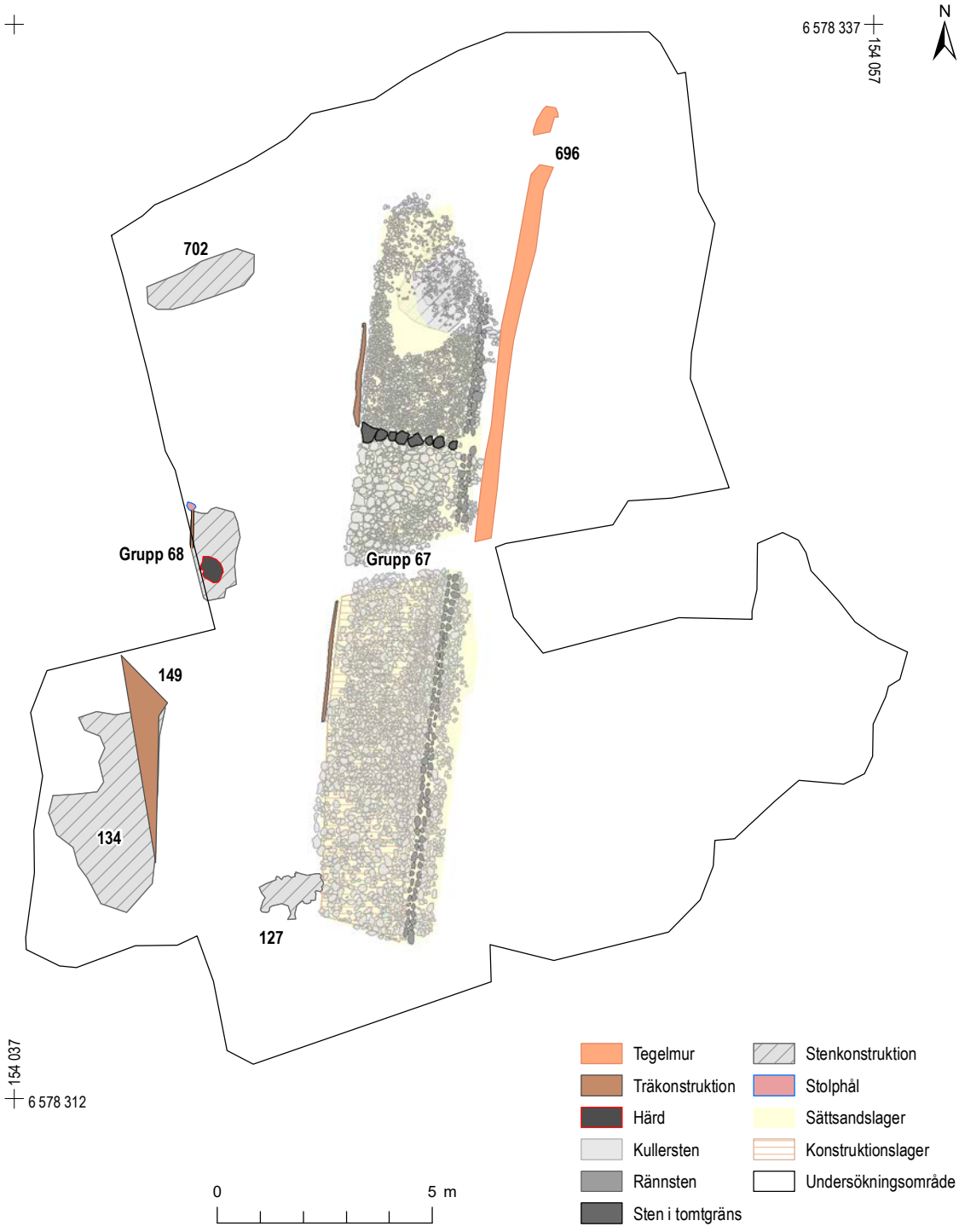

Fas 14. Datering 1630–1637. "Gud bättre mig, fattige prästman, uti vilken olycksalig stund jag är kommen på Södermalm!"

Den 1 september 1625 blossade en eld upp i ett brygghus vid Munkbron. Elden spreds med hjälp av västliga vindar in över staden och innan man lyckats släcka branden låg en stor del av sydvästra Stadsholmen i aska. Branden var väl synlig för de boende på Södermalmstorg och rädslan för att vinden skulle vända och sprida sig över Söderström till Södermalm måste ha varit stor. Stadsbränder var inget ovanligt vid denna tid, men just denna brand skulle bli startskottet för den största omvandlingen av stadens utformning som någonsin har gjorts. Efter branden bestämde man sig för att hela den västra delen av Stadsholmen tillsammans med malmarna skulle regleras efter kontinentala förebilder. Det medeltida vindlande gatunätet som till stor del formats efter de ursprungliga topografiska förutsättningarna skulle bort och ersättas med rätlinjiga gator. Samtidigt skulle de oregelbundna tomterna ordnas upp och införlivas i de nya kvadratiska kvarteren. Regleringen inleddes på Stadsholmen för att därefter fortsätta på Norrmalm under 1630-talet. På Södermalm inleddes regleringsarbetet först på 1640-talet men redan 1632 byter staden till sig tomter på Södermalmstorg med tanke på den förestående regleringen där det nya gatunätet skulle komma att utgå från Göt- och Hornsgatorna vilka mynnade ut på torget.[122]

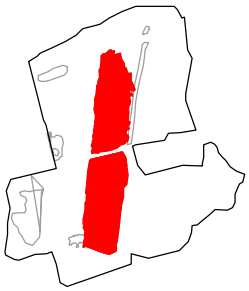
Ett annat stort och kostsamt arbetsföretag som påbörjades under 1630-talet var byggandet av en sluss i Söderström. Slussen stod klar 1942 och döptes efter den då nästan myndiga drottningen Kristina.[123]

Malmarnas införlivande i staden med en stadigt ökande befolkning förutsatte även att en administration som var jämställd med Stadsholmens byggdes upp. Ett led i detta var inrättandet av malmfogde och malmskrivare och senast 1635 fanns det ett borgargarde och brandvakt på Södermalm.[124] Den stora inflyttningen till trots var Södermalm fortfarande en plats där en stor del av stadens fattigaste befolkning var bosatt. År 1631 skriver magistraten till regeringen att av de 120 båtsmän som staden årligen var skyldiga att hålla kunde de endast få ihop 79 stycken på Södermalm. Magistraten skriver att tidigare år har inte bara ogifta män tagits ut till båtsmän utan även borgare som är bosatta på Södermalm. Nu visade det sig emellertid att de ogifta rymt från malmen och att de gifta till stor del råkat i sådan misär att de sålt sina gårdar och flyttat till andra orter. De 79 som tagits ut till båtsmän beskrivs leva i stor fattigdom och nöd vilket har flera orsaker. Peståren i början av 1600-talet drabbade malmen mycket hårt, men även det våld och röveri som främmande krigsfolk utsatte befolkningen för nämns som en orsak. I en klagoskrift från 1634 klagar kyrkoherden Lars Myliander vid Maria Magdalena kyrka över fattigdomen på Södermalm. Han skriver att det på malmgårdarna finns endast gamla kärringar och gubbar men att de flesta gårdar står öde och tomma. Några år senare skriver kyrkoherden *”Gud bättre mig, fattige prästman, uti vilken olycksalig stund jag är kommen på Södermalm!”* I sitt missnöje beskriver han hur väl försedda hans föregångare hade haft det med stora mängder säd från åkrarna kring prästgården och goda inkomster för hö och halm. Kyrkoherdens inkomster hade även sjunkit på grund av inflyttande finnar och tyskar vilkas tionde gick till deras egna pastorer. Sina egna församlingsmedlemmar beskriver han som en hop med mäkta fattigt folk utan förmögenhet.[125]

Figur 409. Fasplan över fas 14 (1630–1637). Skala 1:150.

Kontextgrupp 67. Gata

I samband med förundersökningen påträffades en del av en kullerstensbelagd gata som var orienterad i nordnordöst–sydsydvästlig riktning.[126] Vid den arkeologiska undersökningen kunde en större del av gatan dokumenteras. Den bevarade delen av gatan inom undersökningsområdet var drygt 17 m lång och 3 m bred. För att få gatan så jämn som möjligt så hade marknivån jämnats ut innan den anlades. I gatans sydvästra halva hade ett konstruktionslager förts på medan man i den nordvästra delen hade grävt ner marknivån. Därefter hade riktplankor som var ca 0,1 m breda lagts på högkant längs gatans västra sida innan sättsanden förts på. Plankorna hade lagts ut för att få en rak linje samtidigt som de fungerat som mothåll för sättsanden. Längs gatans östra del fanns en vällagd rännsten med 0,2–0,3 m stora stenar ställda i vinkel.

Gatans kullerstensbeläggning skiljde sig markan mellan den södra och norra delen. Brottet mellan den norra och södra delen av gatan var väl markerad med en rad av 0,25–0,50 m stora stenar med flat ovansida. Stenarna var lagda tvärs över gatan i en öst–västlig linje ca 11,5 m upp räknat från gatans södra del. Den södra delen av gatan var tät och vällagd med 0,1–0,3 m stora kullerstenar. Kullerstensbeläggningen på norra delen av gatan var glesare lagd och det valda stenmaterialet var mindre, ca 0,05–0,10 m stora. Den norra delen av gatan hade även behövt repareras ett par gånger.

Kontextnummer	Kontext
106	Kullerstensbeläggning
137	Riktplanka
144	Sättsandslager
146	Konstruktionslager
667	Kullerstensbeläggning
679	Sättsandslager
680	Kullerstensbeläggning
682	Riktplanka
706	Nedgrävning
720	Kullerstensbeläggning

Figur 410. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 67.

Figur 411. Plan över kontextgrupp 67. Skala 1:100.

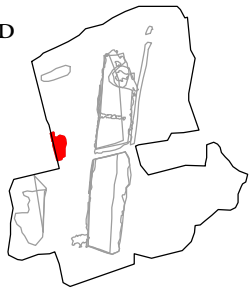

Figur 412. Gatan som utgjorde kontextgrupp 67 var 3 meter bred och kunde dokumenteras längs en 17 meter lång sträcka. Gatan löpte i en nord–sydlig riktning och på lodfotografiet som avbildar gatan lite snett från sydväst kan man tydligt se skillnaden i val av stenmaterial mellan gatans norra och södra del. Brottet mellan de olika stenläggningarna är markerat med en rad av större stenar som lagts tvärs över gatan. Denna markering har utgjort en gräns som visat var respektive tomtägares skyldighet att underhålla gatan börjar. Datering 1630–1637.

De olika kvalitéerna på gatubeläggningens norra och södra del var ett resultat av att de lagts två olika tomtägare. Stenraden i öst–västlig riktning markerade tomtgränsen och var i gaturummet tomtägarnas skyldighet att underhålla gatan gick.

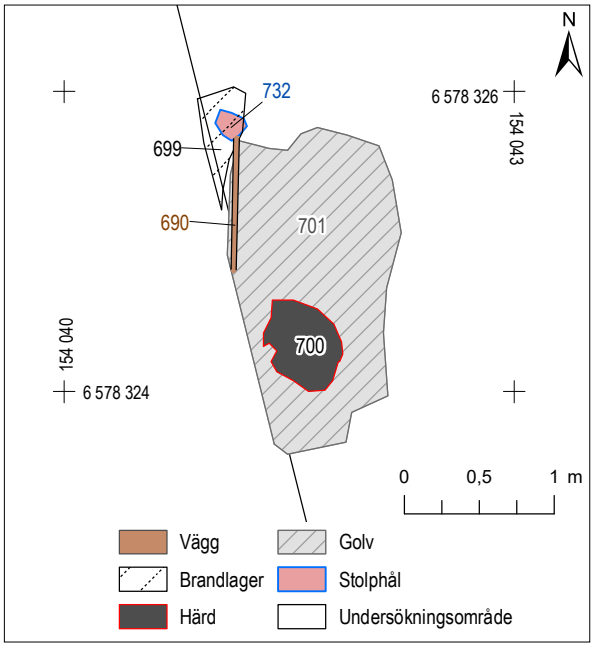
I den norra delen av gatan hittades två mynt i sättsandslagret. Det ena myntet stod på högkant mellan sättsand och riktplanka och båda mynten har tappats i samband med att gatan anlades. Mynten är präglade under drottning Kristinas regeringstid och av valören ¼ öre. Det ena myntet är daterat till 1635, det andra till 1635–1642.[127]

Kontextgrupp 68. Byggnad

Kontextgruppen utgörs av fragmentariska rester av en byggnad som påträffades i den västra delen av undersökningsområdet. Av byggnaden återstod en ca 1 x 2 m stor del av ett lergolv som var skuret av spont i söder och väster. På golvet fanns rester av sot, kol och aska som tolkats som rester av en härd. Längs med sponten i väster framkom en på högkant ställd planka som avgränsade lergolvet åt väster. På andra sidan plankan fanns en brandlagerrest och ett stenskott stolphål.

Det är oklart hur de olika konstruktionsdetaljerna förhåller sig till varandra. En tolkning är att den på högkant ställda plankan är en rest av en skiftesverksvägg som varit infäst i en stolpe. Väggen har då utgjort den västra väggen på en byggnad som ursprungligen sträckt sig längre åt öster.

Figur 413. Plan över kontextgrupp 68. Skala 1:50.

Kontextnummer	Kontext
690	Vägg
699	Brandlager
700	Härd
701	Golv
732	Stolphål

Figur 414. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 68.

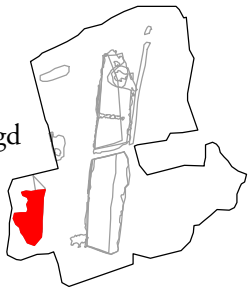
Kontext 127. Stenpackning

Stenpackningen påträffades i den södra delen av undersökningsområdet. Den var endast 0,95 x 1,5 m stor och bestod av flera nivåer med ett blandat stenmaterial, från 0,05–0,30 m stora. Mellan stenarna fanns en del sand uppblandad med silt, trärester, ben och tegel.

Stenpackningen har anlagts för att jämna ut en svacka.

Kontext 134. Stenbeläggning

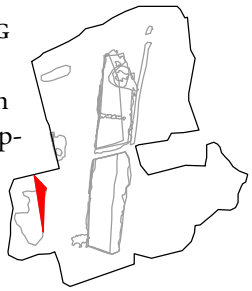

Kontexten bestod av en glest lagd stenbeläggning i den sydvästra delen av undersökningsområdet. Stenmaterialet utgjordes av 0,1 m stora kullerstenar som var lagda i ett större lerlager.[128] Stenbeläggningen var kraftigt skadad och den bevarade delen täckte en yta av ca 2,5 x 4,65 m. Åt öster begränsades den av en terrassering.[129]

Figur 415. Plan över kontext 127, 134, 149, 696 och 702. Skala 1:200.

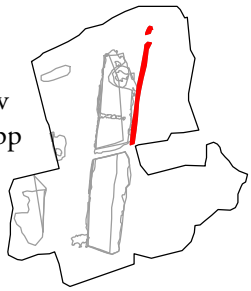
Kontext 149. Terrassering

Terrasseringen utgjordes av en förmultnad träkonstruktion uppbyggd av både stockar och plank som framkom i den sydvästra delen av det undersökta området. Den var orienterad i nord–sydlig riktning och skars av en spont i norr. Den dokumenterade delen var ca 5,5 m lång och 0,2 m bred. Den södra delen av konstruktionen bestod av två bilade stockar lagda på varandra medan den norra delen utgjordes av på högkant ställda plankor som vilade på en stock. Den norra delen hade även stöttas upp med en mindre stolpe som hade en diameter av ca 0,1 m. Konstruktionen var delvis utfallen i den södra delen.

Konstruktionen har tolkats som en terrassering vars syfte har varit att hålla emot massor som förts på från väster.

Kontext 696. Tegelmur

Längs med den östra delen av kullerstensgatan kontextgrupp 67 framkom kraftigt vittrade rester av en tegelmur. Muren kunde följas ca 10 m och skars av en spont i norr. Vid anläggandet hade den grävts ner ca 0,3 m i ett underliggande gruslager[130]. Bredden på muren var ca 0,3 m och den var som högst bevarad i tre skift, ca 0,3 m.

Muren har avgränsat tomten på vilken byggnaden kontextgrupp 64 stod. Avståndet mellan byggnaden och muren var ca 3 m.

Kontext 702. Gårdsplan

I den nordvästligaste delen av undersökningsområdet påträffades en glest lagd stenläggning. Stenläggningen var endast 0,8 x 2,7 m stor och lagd med 0,03–0,1 m stora kullerstenar. Den har tolkats som rester av en gårdsplan.

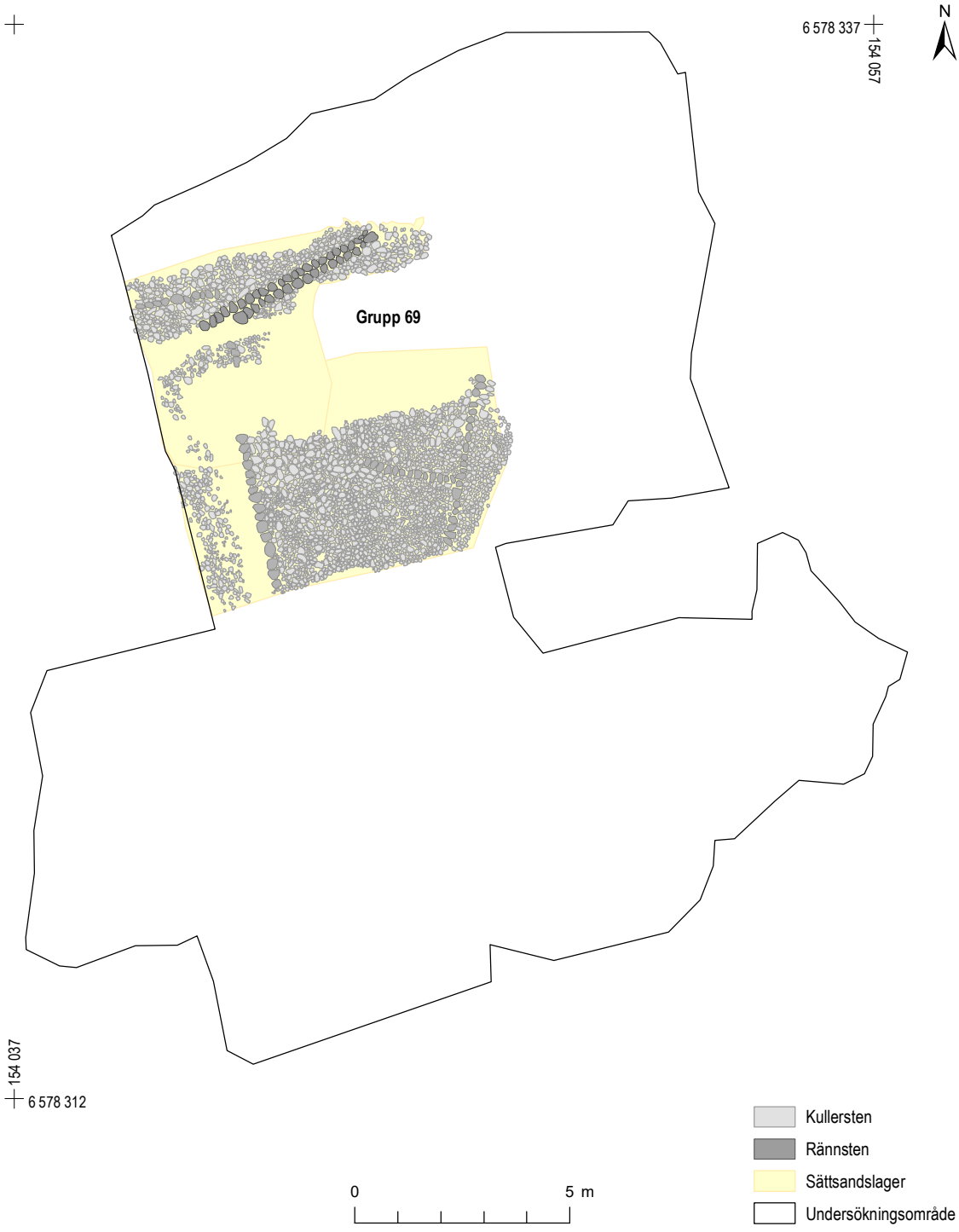

Fas 15. Datering 1637–1641. De ryska handelsmännen etablerar sig på Södermalm

Malmarnas införlivande i staden 1635 innebar att Inre och Yttre Söderports roll som försvarsverk förlorat sin betydelse och 1637 revs bägge försvarstornen.[131]

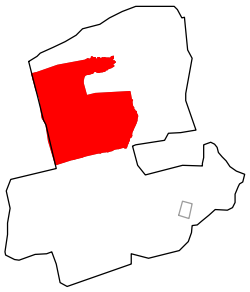
Efter att staden bytt till sig tomter vid Södermalmstorg 1632 inför den förestående gaturegleringen fortsätter arbetena med att skapa en mer ståndsmässig miljö vid torget. Åren 1637–1639 stensätts torget och användes då också som avrättningsplats.[132] De största förändringarna sker dock nedanför torget i sluttningen ner mot Saltsjön. Med start 1638 började området jämnas ut och den bebyggelse som fanns där revs. Anledningen var att en handelsplats för ryska köpmän skulle anläggas på platsen. Detta var ett förhållande som gick tillbaka på ett fredsfördrag i Stolbova 27 februari 1617 där det framhölls att svenska köpmän sedan gammalt hade en egen handelsplats i Novgorod liksom ryssarna hade en i den dåtida svenska staden Reval (Tallin i Estland). Den svenska handelsplatsen i Novgorod hade gamla anor och gick så långt tillbaka som till 1100-talet då gotländska handelsmän hade ett eget handelsfaktori där. I Stolbovafördraget kom man överrens om att öppna ytterligare två fria handelsgårdar. De svenska köpmännen skulle få handelsgårdar i Moskva och Pskov i utbyte mot att motsvarande platser upplåts till ryska handelsmän i Viborg och Stockholm. Ryssarna var snabba med att uppfylla villkoren i fördraget och redan året därpå överlåts tomter för de svenska handelsmännen i både Moskva och Pskov. Svenskarna var däremot inte lika snabba utan förhalade anvisningen av handelsplats i Stockholm. Den officiella förklaringen var att de tilldelade tomterna i Pskov inte ansågs hålla måttet. Den egentliga anledningen skall ha varit det motstånd som fanns mot att ryssarna enligt fördraget skulle har rätt att utöva sin egen religion och även ha sin egen kyrka i den svenska huvudstaden. Trots flera ryska påstötningar skulle det dröja ända till 1637 innan ryssarna fick tillgång till en egen handelsplats. Då hade regeringen som egentligen hade ansvaret överlämnat frågan till staden. I Brunnsgränd restes 21 stycken brädbodar där de ryska handelmännen mot hyra till staden fick bedriva handel och i mynningen mot Skeppsbron uppförde staden även en våg för handeln. Detta var emellertid endast en temporär lösning då det redan fanns långtgående planer på att bygga om Skeppsbron till en paradgata som skulle utgöra stadens front mot Saltsjön. Gamla byggnader, bryggor, torn och murar skulle rivas och ersättas med ”*stora och sköna hus*” ”*till stadens ära och nytta*”. Därför började man redan 1638 planera för en ny plats för de ryska handelsmännen. På Stadsgården uppfördes därför något som kan liknas vid en stad i staden. Innanför ett plankomgärdat område uppfördes ett trettiotal bodar. Dessa utgjordes av 20 fasta bodar i korsvirke och tegel vilka var numrerade från 1–20, samt 13 brädbodar numrerade från 21–33. Bodarna som var placerade längs med det omgärdande träplanket där det förmodligen fanns öppningar för bodluckor där handeln med allmänheten kunde ske. Anläggningen togs i bruk vid nyåret 1641. De ryska handelsmännen sålde framförallt olika typer av pälsskinn samt vax, talg, lin, lärft och hampa. All minuthandel var förbjuden med undantag för ridutrustning som sadlar, betslar, stövlar och piskor. Nedanför Ryssgården, som handelsplatsen kom att kallas, reserverades en del av skeppsbryggan för de ryska båtarna, ”lodjorna” som var små grundgående roddfartyg. Området mellan Ryssbodarna och skeppsbryggan fick namnet Ryssgårdstorget. Namnet lever kvar än idag i den öppna plats mellan Stadsmuseet och Katarinavägen som skapades när tunnelbana överdäckades 1962–1964 och som döpts till Ryssgården. Ryssarna var till en början missnöjda med den nya handelsplatsen som de ansåg låg utanför staden men ändrade åsikt när de fick se de nya bodarna. Till en början anlände de ryska handelsmännen till Stockholm i början av juni och återvände i slutet av oktober. Under den period som ryssarna inte utnyttjade bodarna var det tänkt att de skulle hyras ut för reducerad hyra till svenska köpmän. Efterhand ökade emellertid antalet ryska handelsmän och många valde då också att stanna kvar över vinterhalvåret.[133]

Dateringen av fasen baseras på anläggandet av torgytan 1637–1639, och Ryssgården 1638–1641.

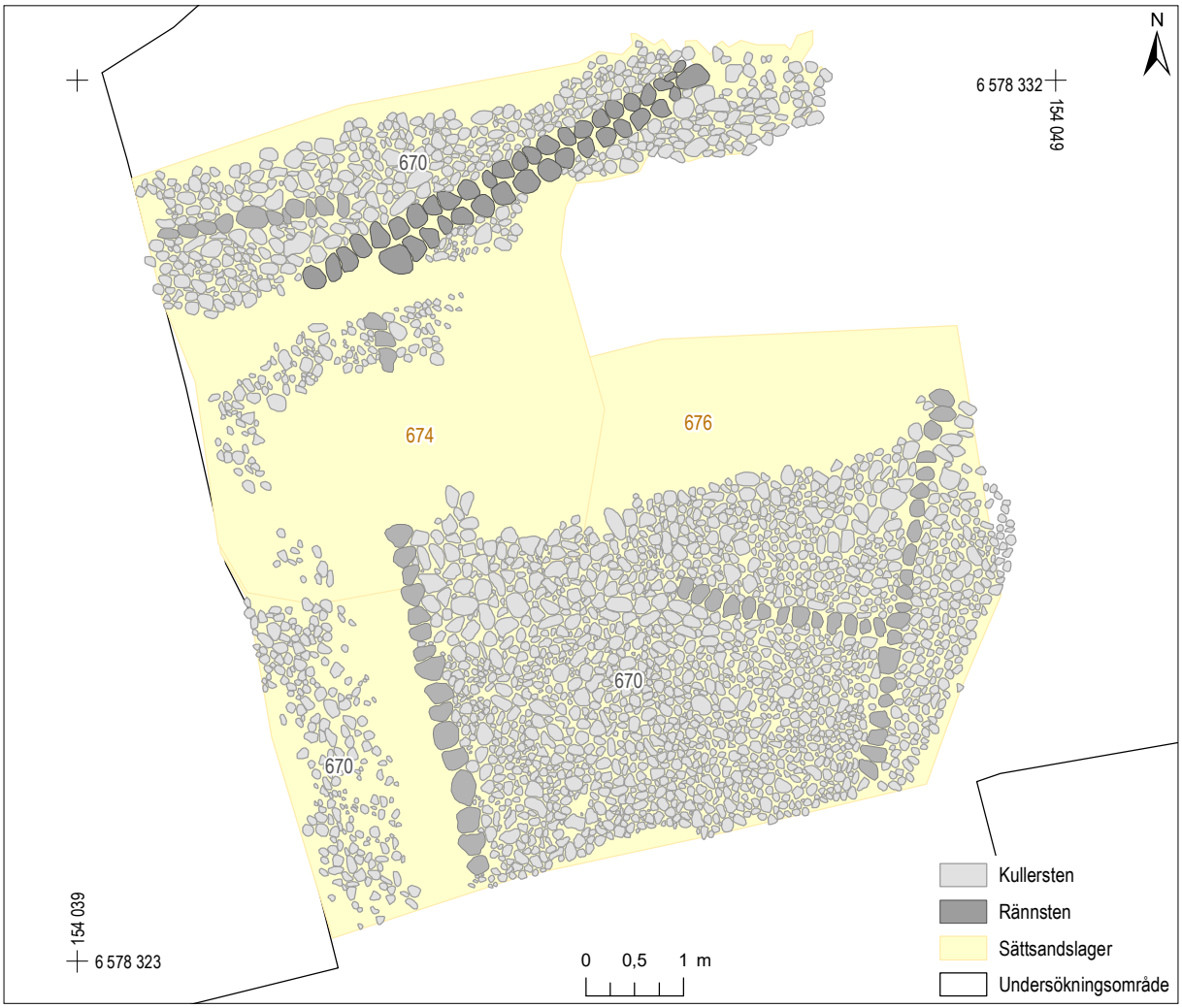

Figur 416. Fasplan över fas 15 (1637–1641). Skala 1:150.

Kontextgrupp 69. Torg

Vid undersökningen påträffades en mönsterlagd kullerstensbeläggning som täckte större delen av den norra delen av undersökningsområdet (ca 8 x 8 m). Den södra delen av beläggningen dokumenterades och togs bort i samband med förundersökningen.[134] Stenbeläggningen utgjordes av 0,05–0,30 m stora stenar där flera till synes asymmetriska linjer markerats med 0,25–0,30 m stora stenar. I den norra delen fanns även en rännsten lagd i nordöst–sydvästlig riktning med 0,25–0,30 m stora stenar. Kullerstensbeläggningen har tolkats som rester av den stenläggning av Södermalmstorg som skedde åren 1637–1639.[135]

Figur 417. Plan över kontextgrupp 69. Skala 1:75.

Kontextnummer	Kontext
670	Kullerstensbeläggning
674	Sättsandslager
676	Sättsandslager

Figur 418. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 69.

Figur 419. Lodfotografi med delar av den kullerstensbeläggning som lades på Södermalmstorg åren 1637–1639. Notera mönsterläggningen med ett utvalt större stenmaterial.

Figur 420. Detalj av den framrensade torgytan från öster.

Noter

1 F:194:12649:9, F:740:28830:1.
2 F:210:12831:1, F:210:12831:17.
3 F:189:12257:2.
4 F:189:12257:1.
5 F:189:12257:3.
6 För kakel se sidorna 322–326 och spelbrickan se sidan 331.
7 F:666:25879:101.
8 F:130:11158:29.
9 Till exempel F:169:12015:7, F:691:27872:77, F:704:28734:32.
10 Kärl ID 24 (F:666:25879:115 och F:678:27384:7).
11 Hela Georg Hagréns glasanalys återfinns i bilaga 1.
12 F:691:28068:1.
13 Kontexgrupp 64.
14 F:103:10526:3.
15 F:123:10597:1, F:126:11131:2, F:666:26982:2, F:684:27485:2, F:684:27533:1.
16 F:684:27533:1.
17 F:142:11173:1.
18 Henricson 2002:234.
19 F:678:27383:4, F:678:27486:4
20 F:153:11453:1.
21 F:130:11155:1-2, F:132:11296:1, F:136:11222:10.
22 F:666:26982:5-6, F:689:27732:2, F:713:28065:2.
23 F:689:27596:1, F:689:27732:1.
24 Munthe 1959:84f.
25 F:721:28264:1.
26 F:149:11304:1, F:666:26982:8.
27 103, kontextgrupp 64.
28 F:103:10526:7.
29 Henricson 2002:231.
30 F:134:11204:1.
31 Utöver ögonflaskan F:134:11204:1 så är det F:107:10967:1, F:684:27485:3, F:684:27533:6, F:704:27998:2.
32 F:169:120014:1.
33 F:210:12830:9, Byggnaden är kontextgrupp 59.
34 F:132:11297:1.
35 F:153:11453:17. Se till exempel Carlsson & Hedlund 2006:138, figur 171.
36 F:666:26982:3.
37 F:158:11580:3.
38 Fönsterkaklen kan ses i fig. 273
39 F:169:12014:2. F:187:12282:1.
40 F:684:27486:6.
41 F:666:26982:11, F:678:27383:6, F:684:27485:5.
42 F:704:27998:3.
43 Galt 1980:91.
44 Se exempelvis Galt 1981:31 figur 73, Carlsson 2008:16, figur 11 (bilden felvänd).
45 SI 4921, rapport i manus.
46 F:728:28470:2, F:142:11171:3, F:715:28417:2.
47 Broberg m fl. 1982a:46, figur 378.
48 F:142:11171:2, F:704:28734:45.
49 F: F:704:28734:45.
50 F:129:11020:19, F:139:11284:27, F:684:27534:70, F:691:27872:6, F:701:27869:1, F:750:29126:2.
51 Jämför Söderlund 2012:101, figur 12.
52 Århem 2007:97ff, figur 2.
53 F:151:11353:15, F:691:27872:2, F:750:29126:1.
54 F:666:25879:2.
55 F:666:25879:102.
56 666.
57 F:129:11041:12, F:134:11204:7, F:136:11880:14, F:207:12669:3.
58 F:129:11041:6.
59 F:724:28339:3.
60 F:174:11975:14.
61 Åkerhagen 2012:6ff.
62 Åkerhagen 2012:26f.
63 Åkerhagen 2012:10ff.
64 Bergman Carter 2013:19f, och där anförd litteratur.
65 Se bilaga 2.
66 F:721:28270:1.
67 Se Haggréns analys, bilaga 1.
68 F:136:11880:17.
69 Se skede 2.
70 F:163:11880:2.
71 Kolltveit 2006, Terhorst 2010.
72 F:731:28646:3.
73 F:678:27384:18.
74 Se exempelvis fynden av spelpjäser av fajans i kvarteret Gubben I Norrköping (Carlsson 2015:163, figur 241).
75 F:130:47003:2.
76 F:186:12253:6.
77 F:187:11282:6.
78 F:148:11606:3.
79 F:210:12833:1, kontextgrupp 59.
80 Tingström 1963:14f.
81 Se bilaga 4.
82 www.saob.se. Bombasäng Spalt B 3830 Band 5, 1918.
83 F:724:28284:1.
84 F:704:28064:3.
85 F:704:27999:1.

86 F:719:28172:14.
87 F:691:27808:1.
88 Lundmark 1934:19f, Munthe 1959:41f. Lundmark är inte säker på vilken av malmarna som avses i instruktionerna medan Munthe anser att det är Södermalm.
89 Lundmark 1934:18.
90 Lundmark 1934:23, Munthe 1959 s. 43.
91 Munthe 1959:42f.
92 Lundmark 1934:18f.
93 Lager 1962:17ff, 88f.
94 Lager 1981:214ff.
95 Hildebrand & Bratt 1913:128.
96 Hansson 1956:219f.
97 Stahre m fl. 2005:280f.
98 Lager 1962:82ff.
99 SStb 1939:83f (1592–1596), Schück 1951:181ff, Hansson 1956:218f.
100 Carlsson & Svensson 2015:20f, fig. 157, 159.
101 Se F:210:12830:9 under *Husgeråd*. Kniven framkom i 210.
102 F:210:12833:1.
103 Munthe 1959:69.
104 Hansson 1956:220f.
105 Hansson 1956:218.
106 Stahre m fl. 2005:283. Munthe uppger visserligen att Malmtorget funnits sedan medeltiden, men anger inga källor för den informationen (Munthe 1959:76).
107 Nordin 2009:51.
108 Munthe 1959:84f, Järbe 1973:40f, Nordin 2009:51.
109 Hildebrand 1917:167, Hansson 1956:219.
110 Hedlund 2015:12ff.
111 Svensson 2010:7.
112 Svensson 2010, s 10.
113 Andersson & Hildebrand 1988: 67.
114 Munthe 1959:46ff.
115 Ericsson 2006:69.
116 O:son Nordberg 1933:53f.
117 F:160:11541.
118 124.
119 703.
120 724.
121 709.
122 Munthe 1959:76, Råberg 1966:31, Råberg 1998:10, Forsberg 2001:36ff.
123 Abrahamsson 2004a:23ff.
124 Munthe 1959:52.
125 Lundmark 1934:34.
126 Hedlund 2014:9 figur 7.
127 F:679:27318:1.
128 136.
129 149.
130 744.
131 Blom 1933:171.
132 Munthe 1959:76.
133 Lang 1964:89ff, Abrahamsson 1998:25ff.
134 Hedlund 2015:7f, figur 4, 6.
135 Munthe 1959:76, Råberg 1966:30.

Arkeologi
konsult

Skede 6, 1641–1880 (fas 16–17)

Skede 6 spänner över en mycket lång tidsperiod på närmare 240 år vilket beror på att vi endast påträffade enstaka lämningar från den här perioden. Det är även anledningen till att vi endast ger en övergripande bild av förändringarna som sker i Slussenområdet under denna tid. Det här är en period då Stockholm med Södermalm växer och utvecklas till den stad som på många håll fortfarande står att känna igen.

Att så få lämningar påträffades från tiden efter den gatureglering som inleddes vid mitten av 1600-talet på Södermalm beror på att större delen av de yngre lämningarna från 1600-talets senare hälft fram till 1800-talet dokumenterades och togs bort i samband med den förundersökning som gjordes av Stadsmuseet i Stockholm 2013. Vid förundersökningen framkom fyndrika utfyllnadslager, huvudsakligen från 1600–1700-talet, samt kullerstensbeläggningar och rester efter en byggnad.[1]

Som en följd av att en stor del av de yngre lämningarna undersöktes vid förundersökningen så var även fyndmaterialet från denna period begränsat. Fyndmaterialet uppgår inte till mer än ett sextiotal fyndposter, huvudsakligen yngre rödgods, och berörs inte mer här. För den som är intresserad av fyndsammansättningen för tiden ca 1650–1800 hänvisas istället till förundersökningsrapporten.

Fas 16. Datering 1641–1690. Gatureglering, palatsbyggen och den första slussen i Söderström byggs

Gatureglering som påbörjades i den sydvästra delen av Stadsholmen på 1620-talet nådde på 1640-talet slutligen till Södermalm. Götgatan och Hornsgatan möttes i en rät vinkel på Södermalmstorg och utgjorde utgångspunkten för de nya räta gator som skulle dras fram över Södermalm. År 1640 hade det nya gatunätet stakats ut av stadsingenjören Anders Torstensson.[2] Vid ett sammanträde i rådet den 3 november 1641 omtalas rivandet av byggnader på Södermalm.[3] Rivningarna var en förutsättning för att gatorna skulle kunna dras fram, samtliga hus som låg i vägen för de nya gatorna revs eller flyttades i de fall det var möjligt. Året efter, 1642, började den egentliga regleringen. De som drabbades av regleringen fick ersättning, oftast i form av en ny tomt. Hade den nya tomten likvärdig storlek och läge så utgick ingen ersättning. Var tomten större så fick tomtägaren däremot betala en mellanskillnad och på motsvarande sätt fick tomtägaren ersättning om den nya tomten blev mindre. Timmerhusen kunde i flertalet fall demonteras och flyttas till den nya tomten. Nedmonteringen gjordes antingen av tomtägarna själva eller av arbetskarlar inhyrda av staden. Även för nedmontering och återuppbyggnad fick ägarna ersättning. Sten- och korsvirkeshus kunde däremot inte flyttas utan fick rivas och i sådana fall kunde ersättningarna bli höga. De större gårdarna på malmarna bestod av en kringbyggd öppen gårdsplan som i stort sett såg ut som en bondgård på landsbygden. En gård kunde bestå av ett bostadshus, med en eller flera stugor samt ett antal ekonomibyggnader som exempelvis stall, fähus, brygghus, bastu samt bodar. Gården avgränsades av ett rest träplank och ingången till gårdsplanen skedde genom en körport i en av ekonomibyggnaderna. Malmfogden Jon Andersson var en av de större gårdsägarna på Södermalm som berördes av regleringen. På sin gård var han tvungen att riva och flytta tre stugor, en badstuga, stall, fähus, en vedbod, en höbod och en källare. I ersättning fick han 60 daler silvermynt och 5 öre. Flertalet boende på Södermalm bodde emellertid i relativ fattigdom i små timmerstugor som inte sällan var i mycket dåligt skick. Ett exempel är Margaretha Christophersdotter som var tvungen att riva sina byggnader i maj 1646. Den urfattiga änkan bodde ensam med en äldre son som ”*lijkmasken haffuer ätit up ansickte uppå*”. Hennes gård utgjordes av en stuga, en kammare samt en badstuga och en bod. Byggnaderna var dock i så dåligt skick att de enligt beskrivningen inte kunde sättas upp igen och virket så pass ruttet att det inte ens dög till ved. Hennes ersättning för byggnaderna sattes till 20 daler silvermynt. Vid 1600-talets mitt var regleringen av Södermalm genomförd med undantag av några få gatusträckningar som på grund av topografin inte kunde rås på. Spår av det äldre gatunätet kan därför ännu ses i de nedre delarna av Mariagränd, Klevgränd och Urvädersgränd väster om Götgatan. Även på Mariaberget behölls den ursprungliga allmänningsvägens sträckning mellan Pustegränd och Bellmansgatan i nuvarande Bastugatan.[4] Regleringen till trots så var Södermalmstorg som utstakades 1636 länge ojämnt och sluttade åt såväl norr som öster. Även bebyggelsen var oregelbunden med en hel del bodar och byggnader längs södra sidan av Järngraven. För att komma till rätta med nivåskillnaderna kommenderades soldater ut för att jämna till torget 1672.[5]

Så långt det var möjligt ville kronan att representativa stenhus skulle byggas längs huvudgatorna. Om inte det var möjligt så skulle även trähusbebyggelsen inordnas efter de nya gatusträckningarna så att alla hus och plank låg i linje med gatan, regularitet var det som eftersträvades.[6] I praktiken var det huvudsakligen vid Södermalmstorg och de intilliggande sträckorna av Göt- och Hornsgatan som stenhus byggdes. Undantaget var de enstaka större privatpalatsen som byggdes av inflyttade utländska industrimän varav flera var av holländskt ursprung. Många av dessa uppfördes längre ut på malmen med stora trädgårdar i anslutning till palatsen. Den förste att flytta in i området var Louis

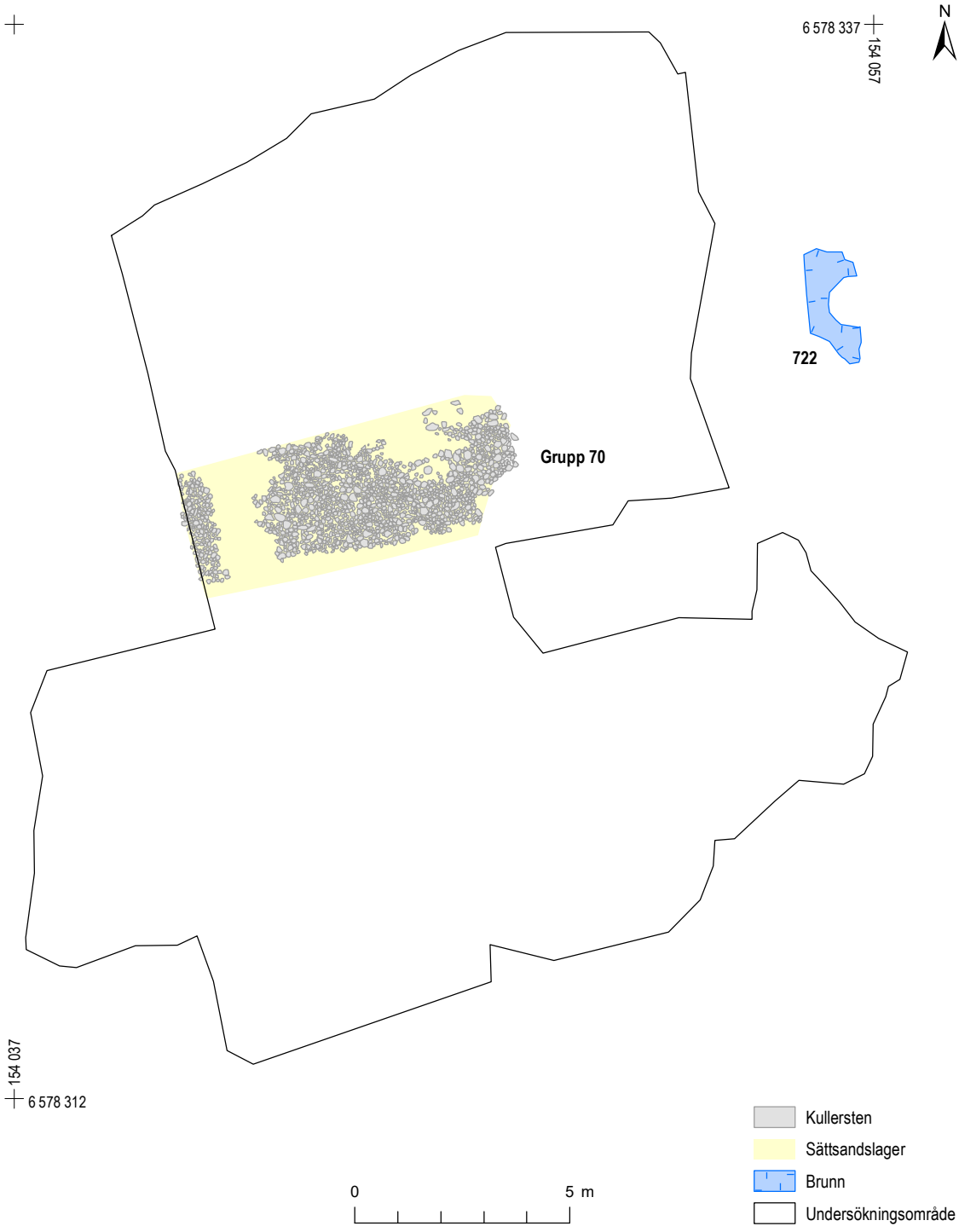
de Geer som i slutet av 1640-talet kom till Stockholm från Norrköping och då byggde ett palats i nedre delen av Götgatan. Därefter följde en rad framstående handelsmän och industriidkare, flertalet av utländsk börd. Av dessa kan nämnas köpmannen Joachim Pötter Lillienhoff, född av tyska föräldrar och utbildad i Holland, som 1668–1670 byggde sig ett palats vid sjön Fatburen vid nuvarande Medborgarplatsen. En annan inflyttare var skotten Daniel Young Leijonanckar, från 1650-talet bosatt vid Södermalmstorg. Leijonanckar byggde upp en stor textilindustri vid Barnängen på sydöstra Södermalm där svenska arbetare lärdes upp av mästare och gesäller som hämtades från Hamburg och Holland. Även den holländske handelsmannen och bruksägaren Jacob Momma Reenstierna lät uppföra ett privatpalats vid nuvarande Wollmar Yxkullsgatan under 1670-talet. Trots detta utgjorde stenhusbebyggelsen endast 6 % av den totala bebyggelsen på Södermalm år 1676.[7]

Gatureglerингarna utgjorde naturligtvis en stor utgift för staden under åren de pågick. Ett annat mycket kostsamt projekt i staden var byggandet av en sluss i Söderström som under åren 1637–1642 ensamt kostade mer än gatureglerингarna under motsvarande år.[8] Under hela medeltiden och fram till 1600-talet hade de båtar som passerade mellan Mälaren och Saltsjön varit tvungna att ta sig igenom Lilleström som var den södra av de båda strömfårorna mellan Södermalm och Stadsholmen. För att ta sig upp genom strömmen var man tvungen att använda kättingar som hängde längs med farleden och hala sig uppför strömmen och på motsvarande sätt hålla emot nedströms. Större fartyg var tvungna att varpas eller vindas igenom av personal som fanns på plats. Strömpenningen som alla var tvungna att betala för att passera genom strömmen genererade stora inkomster för staden. Under åren hade strömfåran blivit grundare och därmed även stridare vilket innebar stora problem för båttrafiken. För att lösa problemen påbörjades byggandet av en slusskanal efter holländsk modell år 1634. Träkasunen i vilken båtarna skulle passera kläddes invändigt med holländskt tegel, slussportarna kläddes med kopparplåt och maskineriet till spelen som reglerade portarna smörjdes med smör och sältran. 1642 var slussen färdig och tillägnades drottning Kristina. Istället för strömpenningar fick passerande båtar betala slusspenningar. Kristinaslussen var i drift fram till mitten av 1700-talet då den ersattes av Polhemsslussen.[9]

Redan i början av 1600-talet hade den försvaranläggning som Gustav Vasa lät uppföra vid mitten av 1500-talet spelat ut sin fortifikatoriska roll. Istället inleddes en stark ekonomisk expansion i området vilket manifesterades genom flyttandet av järnvågen och järnhanteringen år 1662 från Stadsholmen till den forna vallgraven som därefter betecknades som Järngraven. På Mälarsidan lastades stångjärnet från Bergslagen av från båtar och bars av järnbärare till Järngraven där järnet vägdes, kvalitetsgranskades, stämplades och förtullades innan det förflyttades vidare till saltsjösidan för omlastning och vidare transport på större fartyg. Verksamheten var mycket omfattande och Järngraven var vid denna tid den största järnexporthamnen i Europa.[10]

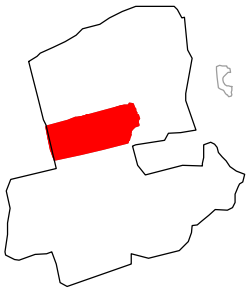
På 1640-talet planerades även uppförandet av ett stadshus på Södermalm. Stadshuset skulle placeras på den stora tomten söder om Södermalmstorg vilken ägdes av staden. 1646 får murmästare Hans Driszel i uppdrag att lägga grunden till Södra stadshuset. Samma sommar levereras 7 400 gråsten och 3 000 murtegel till bygget. Arbetet tycks emellertid ha avstannat ganska omgående.[11] På Det Konglige Bibliotek i Köpenhamn finns kartor över Stockholm från tiden omkring 1650. På kartorna som sannolikt upprättats av danska spioner är hela området, även platsen för det planerade stadshusbygget, bebyggt med de ryska handelsmännens bodar.[12] Ett antal år senare väcks tanken på att uppföra ett Generalfaktorikontor, ett huvudkontor för internationell handel. Genom ett kungligt privilegium skulle Generalfaktoriet uppföras och bekostas av Freidrich von Friesendorff och Abraham van Eijck vilka var av tysk respektive holländsk härkomst och kunniga i internationell handel. Regeringen var positivt inställd till företaget och gav sitt tillstånd 1662. Platsen som anvisades var tomten där Södra Stadshuset hade planerats

på 1640-talet. Problemet var bara att tomten tillhörde staden som protesterade mot beslutet. Genom överläggningar mellan staden och staten gjordes en överenskommelse om att staden fick behålla tomten och att den i egen regi skulle uppföra anläggningen. Kostnaderna för byggnationen skulle bekostas av Generalfaktorikontoret. Ritningarna för Generalfaktorikontoret gjordes av stadsarkitekten Nicodemus Tessin den äldre. Den planerade byggnaden skulle bli monumental med en huvudbyggnad längs med Götgatan och två kringbyggda gårdar som skulle sträcka sig ända ner till Saltsjön. I generalfaktoriet skulle det finnas stora magasinsutrymmen för varor, börs, auktionslokaler, kassa, räkenskapskontor samt lokaler för affärsuppgörelser. Därutöver skulle byggnaden innehålla ståndsmässiga övernattningsrum för tillresta handelsmän och ämbetsmän. De storslagna byggnadsplanerna realiserades dock aldrig fullt ut. Den nedre delen mot Saltsjön uppfördes aldrig utan den färdiga byggnadens utformning är densamma som kan ses än idag. Huvudlängan utmed Götgatan färdigställdes först och därefter den södra flygeln. Efterhand som byggnaden blev klar flyttade verksamheterna in. Byggnationen drog ut på tiden och när byggnaden 1680 stod färdig hade Generalfaktoriet efter några lyckosamma år redan spelat ut sin roll. Redan 1676 tog staden över byggnaden som nu kom att kallas Södra stadshuset. En del av byggnaden kom att användas som bostäder andra delar användes för stadens myndigheter och förvaltningar.[13] I den norra flygeln inrymdes en krog med namnet Södra stadshuskällaren med ingång från Brunnsbacken. I enlighet med ett kungligt beslut år 1676 fick drygt 14 000 liter tyskt, franskt och spanskt vin årligen införas tullfritt till stadshuskällaren. Södra stadshuskällaren bedrev sin rörelse i stadshuset ända fram till 1849.[14] Även om stadshuskällaren fanns kvar i byggnaden i drygt 170 år så var det många andra verksamheter som kom och flyttade vidare betydligt snabbare. På 1670-talet flyttade Södra kämnärsrätten in i huvudbyggnaden längs Götgatan. Till sitt förfogande hade rätten dessutom sex fängelserum samt ett ”*plågorum för pinliga förhör och tortyr*”. Under årens lopp förföll byggnaden gradvis och när järnvägen drogs fram direkt framför flyglarna på 1870-talet skars byggnadens gård av från Stadsgården och Saltsjön. I början av 1900-talet föreslogs det vid flera tillfällen att byggnaden skulle rivas, något som återigen aktualiserades 1930 i samband med byggandet av den nya trafikapparaten vid Slussen. Istället för att rivas flyttade stadsmuseet in i lokalerna och har sedan dess haft sin verksamhet där.[15]

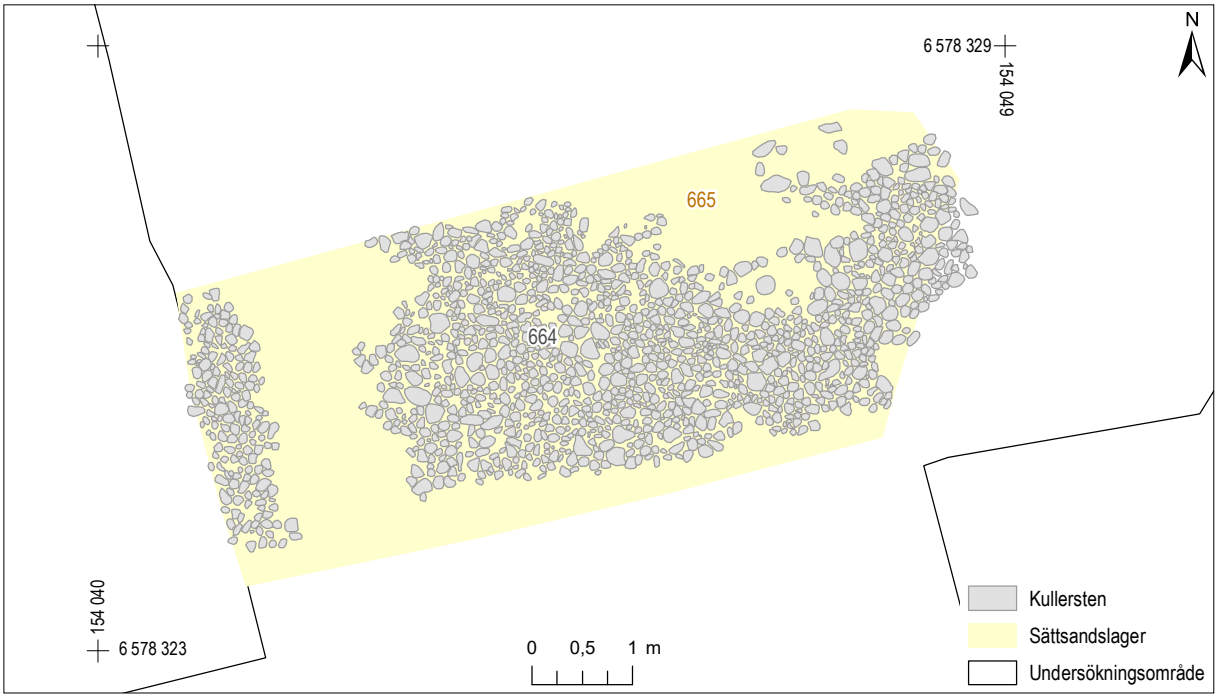

Figur 421. Fasplan över fas 16 (1641–1690). Skala 1:150.

Kontextgrupp 70. Kullerstensbeläggning

Kontextgruppen utgörs av en kullerstensbeläggning som sträckte sig öst–västlig riktning. Kullerstensbeläggningen var störd av yngre ingrepp och den dokumenterade delen var 2,8 m bred och 8 m lång. Beläggningen utgjordes av kullerstenar i varierad storlek, 0,05–0,30 m. Längs med den södra sidan av kullerstensbeläggningen fanns en fördjupning som tolkats som spåren av en bortplockad rännsten. Kullerstensbeläggningen var anlagd på ett 0,2 m tjockt sättsandslager.

Figur 422. Plan över kontextgrupp 70. Skala 1:75.

Kontextnummer	Kontext
664	Kullerstensbeläggning
665	Sättsandslager

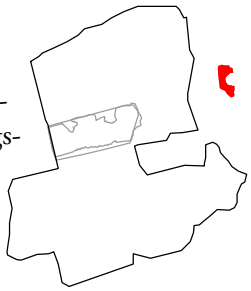
Figur 423. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 70.

Figur 424. De delar av den kullerstensbelagda Brunnsbacken som framkom vid undersökningen var fortfarande i gott skick efter drygt 300 år. Foto från sydöst.

Kullerstensbeläggning har tolkats som en del av den så kallade Brunnsbacken som låg i Hornsgatans förlängning ut på Södermalmstorg. Namnet Brunnsbackens äldsta skriftliga belägg är från 1789 – *Södermalms brunnsbacke* – och härrör från den allmänna brunn[16] som från 1600-talets senare hälft låg i den sydöstra delen av torget.[17] Delar av kullerstensbeläggningen framkom även vid den förundersökning som gjordes 2013.[18]

Kontext 722. Brunn

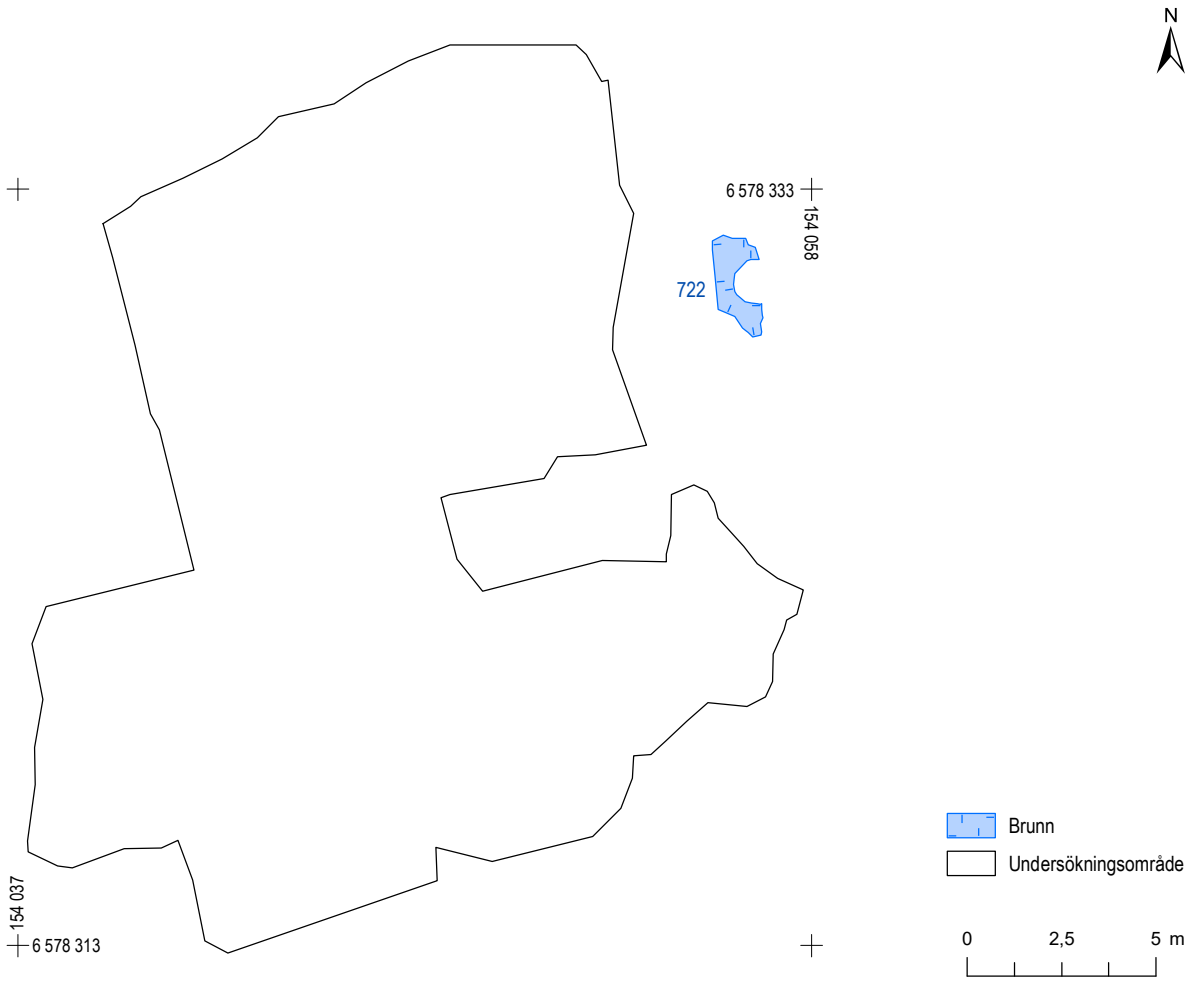

Brunnen framkom i den östligaste delen av undersökningsområdet. Den östra delen av brunnen var kraftigt skadad vid framdragandet av sammanbindningsbanan på 1860-talet som förband järnvägsstationerna Norra- och Södra Bantorget.[19] Brunnskaret var murat med tuktad sten och hade mellan 0,5–0,9 m tjocka väggar. Innerdiametern på brunnen uppgick till ca 1,2 m.

Brunnen är den allmänna brunn som var upphovet till namnet Brunnsbacken och som finns avbildad på kartor och målningar från 1600-talets andra hälft och fram till 1870-talet då den flyttades när sammanbindningsbanan drogs fram.[20]

Figur 426. Av den brunn som länge var central i gaturummet vid Södermalmstorg och som gav Brunnsbacken dess namn fanns endast en mindre del bevarad.

Figur 425. Plan över kontext 722. Skala 1:200.

Fas 17. Datering 1690–1870

Under 1600-talet ökade befolkningen i Stockholm snabbt, inte minst på malmarna. På Södermalm hade befolkningen växt från 2000 invånare år 1627 till 20 000 år 1710.[21] År 1710 drabbades Stockholm av en pestepidemi som kraftigt decimerade befolkningen. Av stadens cirka 55 000 invånare dog inte mindre än 20 000. På Södermalm uppgick dödstalet till närmare 5000, vilket betyder att var fjärde södermalmsbo dog.[22]

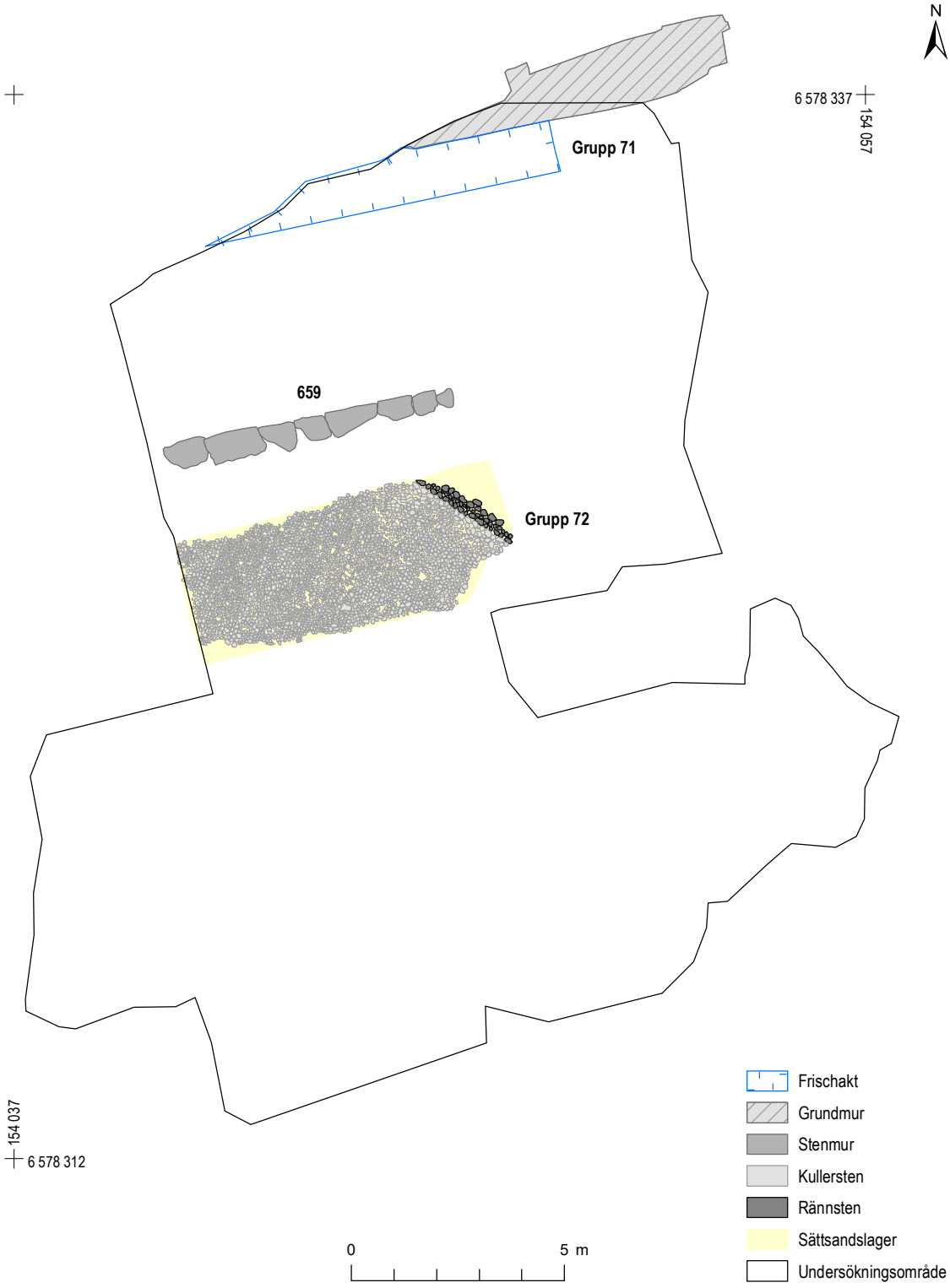
På 1690-talet fortsätter rivningarna av de då uttjänta försvarsanläggningarna, Vasas rondell och porttorn rivs samtidigt som stora delar av försvarvallen schaktas bort, grusmassorna användes bland annat för uppförandet av det nya slottet. Över vallgraven byggdes en ny bro som kom stå oförändrad fram till att järnvägen drogs fram 1871.[23] Från stadens uppkomst på 1200-talet och fram till 1600-talets slut fanns det endast en broförbindelse mellan Stadsholmen och vägarna söderut. Sedan äldsta tider hade denna bro förmodligen anslutit till förlängningen av Järntorgsgatan där Söderström var som smalast. Under 1600-talet utvecklas Skeppsbron till en väl fungerande hamnanläggning kantad av ståtliga stenhus samtidigt som gaturummet mellan kaj och bebyggelse utvecklas till en paradgata. Den livliga handeln och transporterna av varor och människor till och från Skeppsbron ökade behovet av en ny överfart från Skeppsbron till Södermalm vilket förverkligades 1698 under slotts- och stadsarkitekten Tessin d. y.:s ledning.[24] I samband med dessa arbeten gjordes stora utfyllnader i östra delen av den så kallade slussholmen vilken utgjordes av området mellan Kvarnströmmen och Kristinaslussen.

I början av 1700-talet var Kristinaslussen i mycket dåligt skick och i stort behov av renovering. Efter ett försök att renovera och reparera slussen 1722 övervägdes flera förslag till en helt ny sluss under flera år. 1744 hade man slutligen bestämt sig och en då 82-årig Cristopher Polhem åtog sig att bygga en ny sluss som förlades i samma läge som Kristinaslussen.[25] Den nya Polhemsslussen öppnande för trafik den 2 maj 1755. I samband med Polhemsslussen så förändrades området en hel del. Många verksamheter hade funnits i området under lång tid men fick solidare byggnader medan andra var nya. Utöver kvarnhus och slakteri vid Kvarnströmmen inrymde området en saluhall för fiskförsäljning, slipverk samt flera bodar för försäljning av grönsaker i Gröna gången. Mot Saltsjön fanns Fiskarehamnen, ett område omgärdat av bryggor där båtar med fisk från skärgården kunde lägga till. Där sålde skärgårdsfiskarna sin fångst i enkla stånd ända in på 1900-talet. Söder om Polhemsslussen uppfördes en triangulär byggnad 1754, kvarteret Trekanten, som inrymde salubodar i bottenvåningen och bostäder på övervåningen. Kvarteret Trekanten revs 1927.[26]

Även Södermalmstorg och dess närmaste omgivning förändrades på 1700-talet. Trots den utjämning av torget som gjordes på 1670-talet så beskrevs det som obekvämt på grund av alla ojämnheter och de branta sluttningarna mot stränderna. För att få till stånd en planare yta byggdes en stödmur på torgets östra sida på 1740-talet mot vilken utfyllnadsmassor lades för att skapa en plan yta. Vid utjämningen av torget revs gamla handelsbodar längs med Järngraven och i deras ställe uppfördes bodar av sten.[27] På grund av Järngraven var torget oregelbundet och relativt litet. 1727 inkom en begäran om att flytta den galge som stod på torget till en annan plats då den ansågs ta upp för stort utrymme då det kungliga livgardets vaktstyrka skulle använda torget som uppsamlingsplats. Lösningen blev istället en portabel vippgalge som snabbt kunde sättas upp vid behov.[28] Längs med Södra stadshusets norra flygel löpte Brunnsbacken som förband Södermalmstorg med Stadsgården och Nedre järnbron som uppfördes 1750. På andra sidan av Brunnsbacken, längs södra kanten av Järngraven, byggde vinskänken J. J. Bleumortier ett hus på 1730-talet. I fastigheten fanns källaren Pelikan som Bleumortier ägde. På 1760-talet

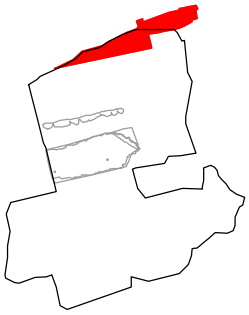
övertogs fastigheten av Bryggareämbetet som rustade upp och byggde ut byggnaden till den storlek den hade fram tills att den revs 1931.[29] Nedanför Södra stadshuset fanns Ryssbodarna, de ryska handelmännens handelsgård sedan 1640-talet. Flera gånger hade området med träbodar drabbats av bränder. Den första branden inträffade redan 1652. Den andra 1680 i samband med firandet av skyddshelgonet S:t Nicolaus då den även spred sig till det nyligen färdigbyggda Södra stadshuset vars övervåning och takstolar brann ner. Den 6 december 1694 brann det återigen och samtliga byggnader på handelsplatsen utplånades. Efter det beslöt man sig för att överge träbebyggelsen och nya byggnader i tegel och korsvirke uppfördes i anslutning till stadshusets flyglar. I juli 1759 utbröt en stor eldsvåda där stor delar av bebyggelsen i Maria församling brann ner till grunden, däribland Ryssgården. Lösningen för de ryska handelsmännen var att de fick flytta in stadshuset där de fick disponera de fjorton magasin som fanns på bottenvåningen. Ryssarna kom efterhand att betrakta magasinen i Södra stadshuset som rysk egendom och även om handeln i praktiken upphörde på 1820-talet så skulle det dröja ända fram till 1879 innan den svenska staten kunde återta stadshusmagasinen.[30]

Knappt hundra år efter Polhemsslussens invigning blev det aktuellt med ytterligare en ny sluss. Den gamla Polhemsslussen var hårt sliten och en kombination av att fartygen blev större och teknikutvecklingen när det gällde länspumpning och manövrering av slussportarna aktualiserade frågan. Uppdraget gick till överstelöjtnanten Nils Ericson vid Flottans Mekaniska Korps. Den nya slussrännan förlades till Kvarnströmmen närmast Stadsholmen. Med start den 19 oktober 1846 revs byggnaderna i kvarteret Kornhamn som lösts in av staden. Samtidigt revs samtliga byggnader på slussholmen, strömkvarnarna, Södra Slaktarehuset, basarbyggnaderna och Södra Fiskarehuset jämnades med marken. Byggandet av den nya slusskanalen gick snabbare och blev billigare än beräknat och den 28 november 1850 invigdes den nya slussen. Området runt slussen rustades upp och området mellan de båda slussrännorna fylldes ut fullständigt. 1856 anlades en basarbyggnad för fiskhandel över Polhemsslussen där slussrännan byggdes om till fisksump.[31]

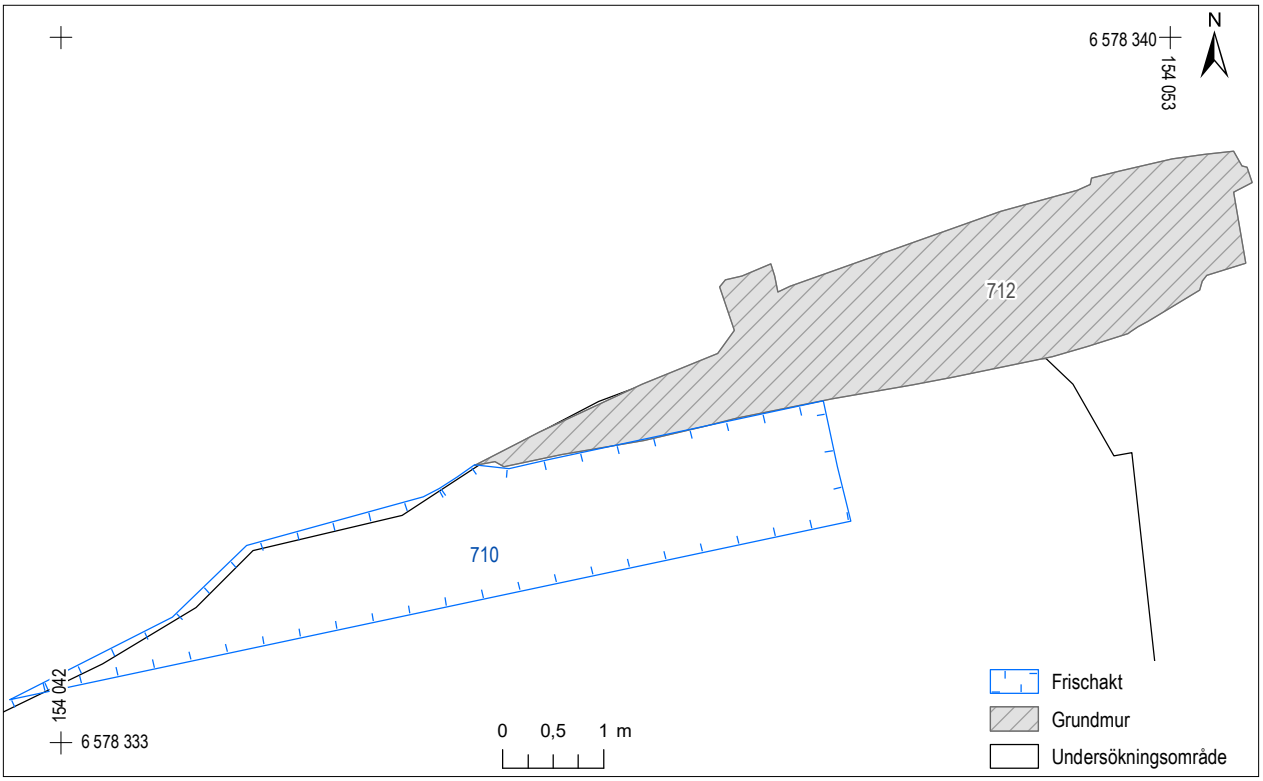
Figur 427. Fasplan över fas 17 (1690–1870). Skala 1:150.

Kontextgrupp 71. Husgrund

Grundmuren påträffades vid schaktkanten i den nordligaste delen av undersökningsområdet och hade en rak yttersida som var orienterad i nordöst–sydvästlig riktning. Den del av grundmuren som låg inom undersökningsområdet var drygt 8 m lång och 1,4 m bred. Grunden bestod av tuktad sten som fogats samman med gulvitt kalkbruk.

Grunden utgjorde en del av kvarteret Nedre Järngraven som revs i samband med Slussen-byggnationerna på 1930-talet. Sannolikt var den grunden till den byggnad som uppfördes av vinskänken J. J. W. Bleumortier på 1730-talet vilken även etablerade utskänkningsstället Pelikan i samma byggnad 1733. Byggnaden övertogs senare av bryggare ämbetet, vilket på 1760-talet renoverade och byggde ut fastigheten.[32]

Figur 428. Plan över kontextgrupp 71. Skala 1:75.

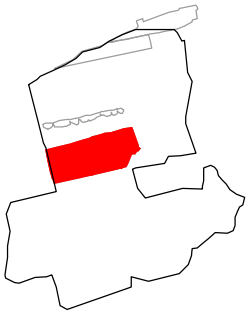
Kontextnummer	Kontext
710	Frischakt
712	Grundmur

Figur 429. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 71.

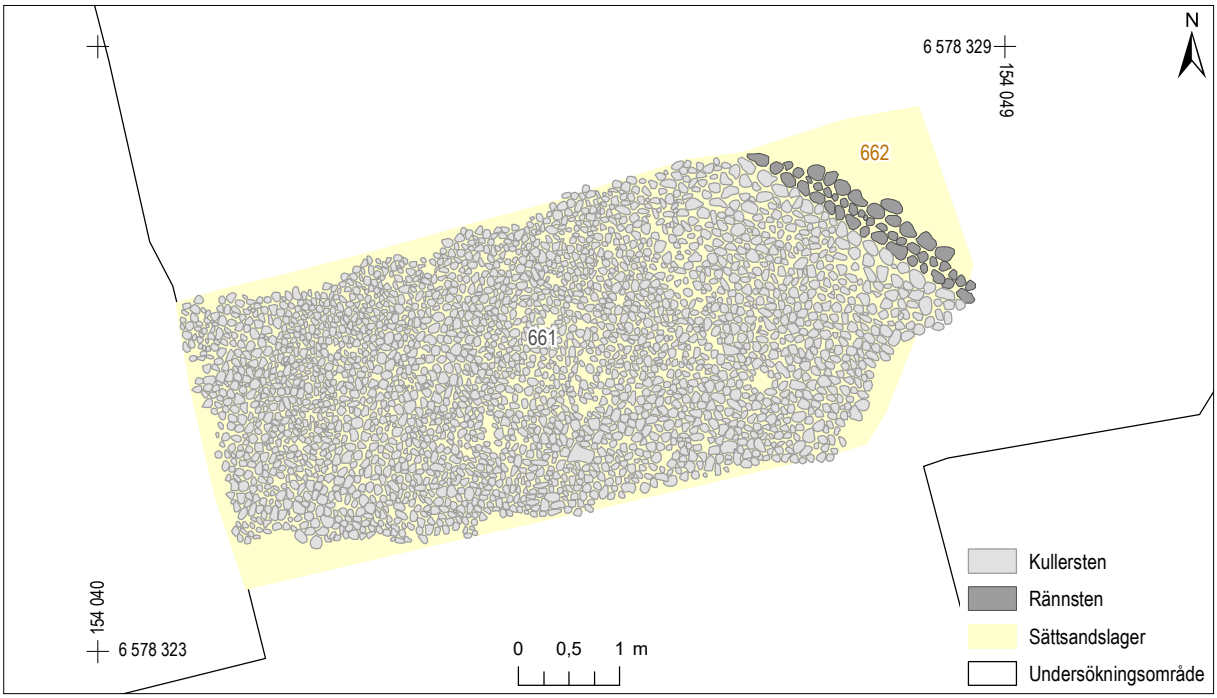
Figur 430. Grunden till en byggnad i kvarteret Nedre Järngraven som revs i samband med ombyggnationen av Slussen på 1930-talet. I byggnaden som uppfördes på 1730-talet fanns bland annat den välkända restaurangen Pelikan fram till rivningen.

Kontextgrupp 72. Gata

Kontexten utgjordes av en knappt 3 m bred och 8 lång stensatt yta som sluttade mot öster. Stenmaterialet som var satt i ett 0,15–0,20 m tjock sättlager av grus och sand utgjordes av 0,05–0,25 m stora rundade stenar som lagts med flatsidan uppåt. I den östra delen fanns en rännsten, ca 0,5 m bred och 0,05–0,10 m djup, som löpte i nordväst–sydöstlig riktning. Rännstenen var satt med huvudsakligen 0,15–0,20 m stora stenar. I stenläggningen fanns två rundade fördjupningar där stenen var satt på en lägre nivå än övriga stenar. Fördjupningarna var 0,12–0,13 m i diameter och låg 4,65 m från varandra. Funktionen är oklar men de kan ha fungerat som stöd för någon form av stolpkonstruktion eller liknande.

Kullerstensbeläggningen utgör en yngre del av den stenbelagda ytan på Brunnsbacken.[33] Ett större parti av denna nivå av Brunnsbacken framkom och dokumenterades i samband med förundersökningen 2013.[34] Gatan togs ur bruk 1870.[35]

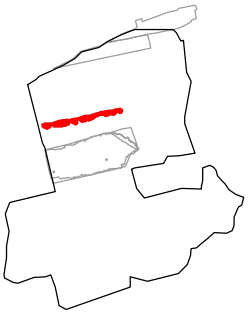

Figur 431. Plan över kontextgrupp 72. Skala 1:75.

Kontextnummer	Kontext
661	Kullerstensbeläggning
662	Sättsandslager

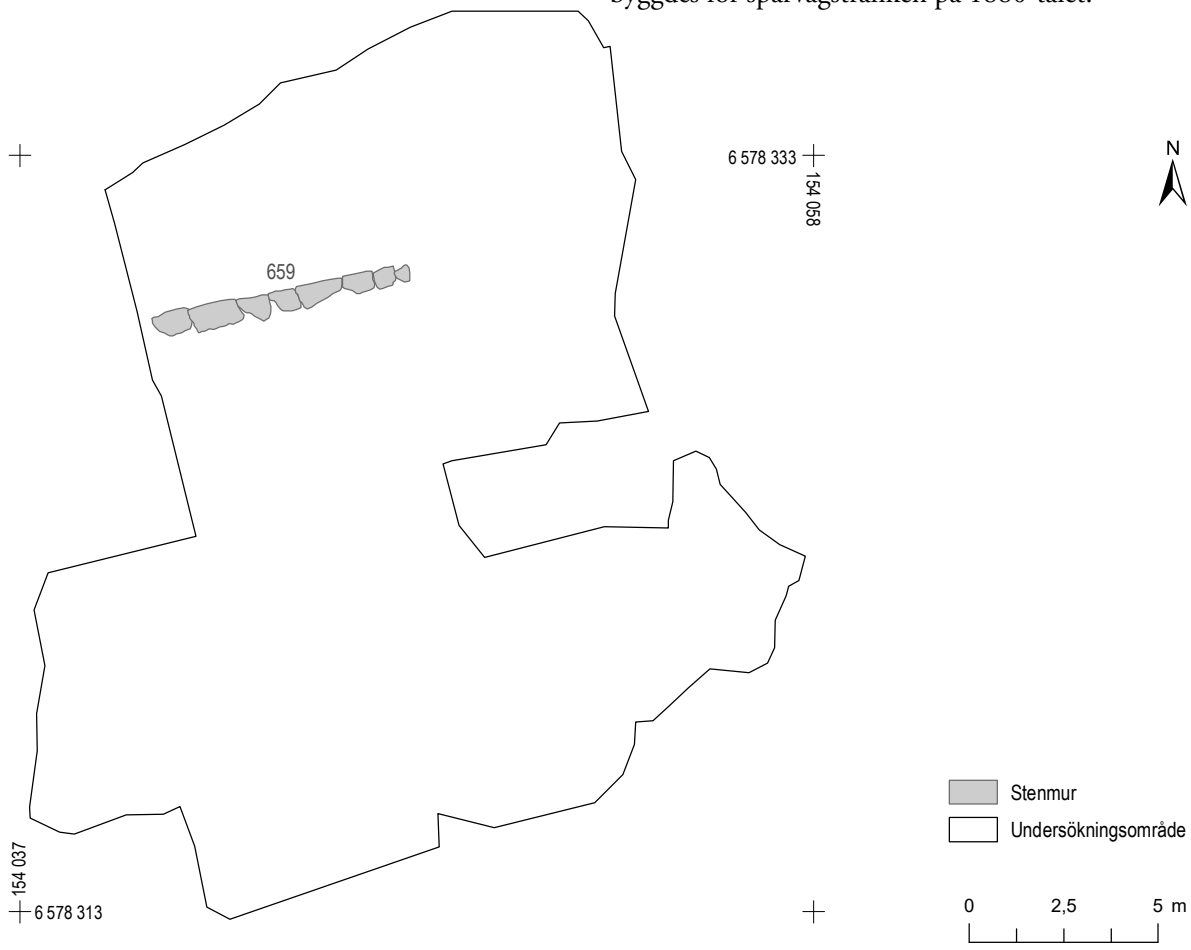
Figur 432. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 72.

Kontext 659. Mur

I den nordligaste delen av undersökningsområdet framkom rester av en murad stenkonstruktion som var orienterad i nordöst–sydvästlig riktning. Den bevarade delen av muren var 7 m lång och 0,5 m bred och upp till 2 m hög. Den bestod av tre skift med 0,55–1,4 m stora stenblock vilka hade en släthuggen yttersida som vätte mot norr.

Muren har tolkats som en del av en stödmur som byggdes för spårvägstrafiken på 1880-talet.

Figur 433. Plan över kontext 659. Skala 1:200.

Figur 434. Lodfotografi av stödmuren.

Noter

1 Hedlund 2015.
2 Råberg 1966:13.
3 Råberg 1966:12, Forsberg 2001:172, tabell 9. Av Forsbergs tabell framgår det att de första ersättningarna till enskilda personer för regleringen på Södermalm började betalas ut redan 1639 då 3 tomtägare fick ersättning.
4 Råberg 1966:5ff, Forsberg 2001:168ff.
5 Nordin 2008:51.
6 Forsberg 2001:176.
7 Munthe 1959:91ff, Råberg 1966:24, Råberg 1998:10.
8 Forsberg 2001:170f, Tabell 8.
9 Blom 1933:171, Abrahamsson 2004a,b:25ff. Enligt Blom så anlades Kristinaslussen 1634 men skriver att den redan 1642 var i så dåligt skick att den måste renoveras vilket föranledde att den därefter kallades ”Nya Slussen”. Abrahamsson anger att byggandet av Kristinaslussen startade 1634 och att den stod klar först 1642.
10 Abrahamsson 2004a:28ff.
11 Råberg 1998:10f.
12 Råberg 1987II:14, karta 4 och 15-16, Råberg 1998:12.
13 Lang 1964:96ff, Wannberg 1998:15.
14 Sigurdsson 1998:37.
15 Wannberg 1998:23f.
16 Se kontext 722.
17 Stahre m fl 2005:284.
18 Hedlund 2015:7, figur 4 kontext K21.
19 Wingren 1976:73ff.
20 Stahre m fl 2005:284.
21 Munthe 1959:46, Ringberg 1987:25.
22 Ringberg 1987:25.
23 Blom 1933:174f, Abrahamsson 2004b:30.
24 Blom 1933:169, Johansson 2000:8, Abrahamsson 2004b:30.
25 Abrahamsson 2004b:40f.
26 Blom 1933:186ff, 2004:40f.
27 Ahnlund 1984:231.
28 Ahnlund 1984:47.
29 Blom 1933:194f, Järbe 1973:118.
30 Lang 1964:101ff, Abrahamsson 1998:25, Wannberg 1998:21.
31 Blom 1933:196ff, Hallerdt 2004:49ff.
32 Blom 1933:195, Järbe 1973:118.
33 Se kontextgrupp 70, fas 16.
34 Hedlund 2015:6f, figur 3-4 kontext K2.
35 Bergman 2015.

Z + 10.000

Måluppfyllelse, resultat och tolkning

I det här kapitlet kommer vi att diskutera undersökningens resultat utifrån de frågeställningar som sattes upp när fältarbetet inleddes.

Eftersom undersökningen kom att växa både i omfattning och över tid så kom också frågeställningarna successivt att modifieras men huvudsakligen kan man säga att det rör sig om ett antal variabler som berör bebyggelsens karaktär, de verksamheter som bedrivits i området och de boendes materiella kultur. Den materiella kulturen ansågs kunna utgöra en grund för att spegla Södermalmstorgsområdets ekonomiska status. Det var också av stor betydelse att studera förändringar av dessa olika variabler över tid och rum.

Figur 435. På bilden så ser vi den äldsta stensatta gatan som påträffats i Stockholm. Gatan anlades mellan 1325–1350 och dess slingrande form antyder att den följt den ursprungliga terrängen.

Bebyggelsens karaktär

Tiden innan bebyggelsen etableras

De äldsta spåren efter människors närvaro på platsen kan vi datera till 1000-talets början. Då hade några uppehållit sig på platsen och grävt två större och en lite mindre kokgrop i den ljusa finkorniga bottensanden. Vid den här tidpunkten kan vi se att området var mycket flackt med en svag sluttning ner mot Saltsjöns strand. Det flacka området har sträckt sig vidare åt norr och bildade ett näs ut i Söderström. För de som skulle passera landvägen mellan de norra och södra landskapen på ömse sidor om Mälaren gick den kortaste vägen via Södermalm och Stadsholmen. Dessutom var Söderström och Norrström vid den här tiden de enda vattenlederna in och ut ur Mälaren vilket gjorde Söderström och intilliggande landområden till viktiga kommunikativa knutpunkter. Någon vikingatida bebyggelse har inte påträffats vare sig på Stadsholmen eller Södermalm. På Norrmalm är det däremot troligt att det funnits en fast bebyggelse. Här låg i slutet av 1200-talet gårdarna Väsby och Ekeby som anses ha rötter ner i vikingatid.[1]

Även om det inte finns några belägg för en bosättning på Södermalm under vikingatid finns det flera indikationer som visar på en ökad aktivitet här under 900-talets slut och 1000-talets början. Analyser av bottensediment från Fatbursjön visar på en omfattande avverkning av lövskog, och då framförallt ek, i sjöns närhet under vikingatid. Man kunde även se att vete och råg odlats i omgivningen vilket är en indikation på att det funnits en gård här i närområdet under vikingatid.

Omkring år 1000 var förmodligen Söderström så pass uppgrundad på grund av landhöjningen att den inte var segelbar längre. Att det var viktigt att ha kontroll över farleden vid Norrström visar det faktum att en pålspärr byggdes tvärs över sundet vid tiden omkring 1010.

Samtidigt så deponeras ett flertal silverskatter i trakterna kring Stadsholmen där flertalet av skatterna är nedlagda omkring år 1000 och de närmast följande decennierna. Skatterna kan förmodas avspegla en bebyggelse med ett visst välstånd.[2]

Det är i den miljön som våra kokgropar tillkom någon gång mellan 1020–1040. Vad de använts till vet vi inte riktigt. Förutom skörbränd sten, kol och sot innehöll de endast en mindre mängd ben från gris och får vilka har tolkats vara rester av mat som ätits på plats men inte har något att göra med groparnas funktion. Det finns ingenting som tyder på att man vistats här under någon längre tid, utan allt pekar på att den aktivitet man utövat har varit ganska kortlivad.

Bebyggelsens etablering, karaktär, struktur och förändring över tid

Såväl det skriftliga som arkeologiska källmaterialet talar för att Stockholm grundläggs vid mitten av 1200-talet. I ett brev från 17 april 1289 nämns att Stockholm på bara några år blivit folkrikare än flertalet andra städer i riket.[3] Under 1200-talet grundlades flera städer i Sverige. Urbaniseringen är särskilt tydlig i Mälardalen där städer som Strängnäs, Enköping, Torshälla, Uppsala, Köping, Arboga, Örebro och Västerås växte fram vid sidan av Stockholm. Stadsutvecklingen i Mälardalen under 1200-talet kan ses i ljuset av att Sverige dras in i en tydligare västeuropeisk marknadsekonomi där järnhandeln utgör en viktig del. Kungamaktens roll i stadsbildningarna är tydlig och handlar om centralmaktens vilja att kontrollera såväl ekonomin som de politiska skeendena.[4]

När det gäller bebyggelse på Södermalm under medeltiden så har den tidigare ståndpunkten från antikvariskt håll varit att det visserligen kan ha funnits en bebyggelse närmast Stadsholmen men att den varit oregelbunden och av sporadisk karaktär. Detta huvudsakligen baserat på skriftliga uppgifter från senmedeltiden där det till exempel omtalas att endast kålgårdar och så kallad lätt byggning var tillåten på Åsön. Andra skäl till att bebyggelsen skulle ha haft en mer sporadisk karaktär har ansetts vara av militärstrategiska skäl. 1457 lät Karl Knutsson bränna ner bebyggelsen på malmarna inför ett hotande anfall och 1461 införde Kristian I ett totalförbud mot all bebyggelse på malmarna. Fienden skulle inte kunna dra nytta av en bebyggelse alldeles inpå knutarna till staden i samband med en belägring.

Figur 436. Brevet från 17 april 1289 som nämner att Stockholm på bara några år blivit folkrikare än flertalet andra städer i riket.[5] Stycket är markerat med röd text.

Ett annat skäl som brukar framhållas till att bebyggelsen hölls tillbaka på Södermalm var att den av gammal hävd användes som mullbete för stadsbornas djur under sommarhalvåret.[6]

Förvånansvärt få som skrivit om det medeltida Södermalm nämner den åtskillnad av begreppen Södermalm och Åsön som Gunnar Bolin förde fram i sin avhandling ”Stockholms uppkomst” 1933. I det äldsta skriftliga belägget för Södermalm från 1288 omtalas att där anlagts en ny stadsdel. Bolin anför att det i äldsta tid endast var området närmast Stadsholmen och Söderström som kallades Södermalm, resten av malmen benämndes som Åsön. Så när det i ett brev från 1288 talas om den nya stadsdelen Södermalm så är det endast området vid Södermalmstorg och den närmaste omgivningen ner mot Mälaren och Saltsjön som avses.[7]

Genom åren har det framkommit byggnader som konstaterats vara äldre än den bebyggelse som blev resultatet av den gatureglering som genomfördes vid 1600-talets mitt. Men inga av dessa har ansetts vara äldre än från 1500-talet. Förklaringar som lyfts fram

som orsak till att äldre lämningar inte påträffats är att de medeltida lämningarna skulle ha blivit förstörda i samband med gaturegleringen i kombination med de allmänt dåliga bevarandeförhållandena som råder i de grusiga lager som till stor del präglar Södermalm.

I den rapport om Stockholm som gjordes inom projektet Medeltidsstaden så lyfter man fram att det är anmärkningsvärt att så få äldre lämningar påträffats på Södermalm. I rapporten, som publicerades 1981, konstateras att trots en omfattande exploatering på Södermalm med påföljande utschaktningar under 1960- och 1970-talen så hade antalet arkeologiska undersökningar snarare minskat än ökat i jämförelse med 1930- och 1940-talen, vilket indirekt anges som en av orsakerna till att så få observationer av äldre lämningar gjorts.[8] Efter att Medeltidsstadsrapporten kom ut har endast två mer omfattande arkeologiska undersökningar gjorts på Södermalm. Det är undersökningarna i kvarteret Överkikaren 1984–1986[9] och i Björns Trädgård 2003. Vid båda platserna har de äldsta lämningarna tillkommit under 1500-talets andra hälft.[10]

Sådant var kortfattat kunskapsläget om Södermalm när vi startade undersökningarna på Södermalmstorg i oktober 2013.

1300-talet

Undersökningarna vid Södermalmstorg 2013–2015 visar att en första etablering av bebyggelse på Södermalm ägde rum någon gång under 1200-talets sista fjärdedel. Det som då sker är att en dammanläggning och en enklare byggnad anläggs. Möjligen kan dessa anläggningar, inte minst med tanke på att det sannolikt rör sig om en fiskdamm, kopplas samman med de tomter på Södermalm som donerades till dominikanerklostret och Klara kloster av Magnus Ladulås 1288.

Det tidigaste hantverket vi kan se på platsen utgörs av spåren av en smedja som etablerades i södra delen av undersökningsområdet mellan 1325–1350. Tomterna har under denna tid en än så länge oklar struktur, men allt tyder på att de haft en oregelbunden form och att bebyggelsen kanske vuxit fram organiskt allteftersom hantverkarna successivt flyttat in i området.

Den norra delen av undersökningsområdet utgjordes troligen av någon sorts allmänning där en brunn anlades till vilken flera stensatta gator ledde. Gatorna, som är de äldsta stensatta gatorna som påträffats i Stockholm, var smala, som regel inte mer än en meter breda. Ett par av gatorna var inte raka utan slingrade sig fram och de hade förmodligen anpassats efter den oregelbundna tomtbildningen eller efter den ursprungliga topografin. Kanske hade de föregåtts av trampade stigar på samma sätt som antagits för uppkomsten av Stadsholmens gatunät[11] men inom vår undersökningsyta fanns det inte några synliga spår av sådana. Brunnen dit gatorna ledde var mycket stor och har med tanke på att den inte tycks ligga på en enskild tomt, varit en allmän brunn som har kunnat användas av såväl de verksamma i området som resande till och från staden.

Vid mitten av 1300-talet sker uppenbarligen en större, och kanske beordrad reglering av bebyggelsen, då vi kan se att en regelrätt förstadsbebyggelse etableras. En tomtstruktur med två tomter orienterade i nordväst–sydöstlig riktning blir nu tydlig. Tomterna har varit långsmala och utgått från en gatusträckning (förmodligen huvudvägen Göta landsväg) väster om undersökningsområdet och därifrån sträckt sig ner mot Saltsjön. Tomternas storlek kan inte anges eftersom vi inte hade någon hel tomt inom ytan.

Det äldre oregelbundna gatunätet har nu försvunnit och ersatts av en rak stensatt gata i öst–västlig riktning som avskiljer en tomt i den södra delen av undersökningsytan och en tomt i den norra delen. I ett första skede har gatan varit cirka 4,75 meter, vilket innebär att den haft samma bredd som var stadfäst för allmänningsgator i Magnus Erikssons stadslag (denna lag kan grovt dateras till 1340-talet och tillkom med andra ord strax innan vår nya bebyggelse). Gatan har av allt att döma lett ner till hamnläget vid Stadsgården. Att en stensatt gata som är lika bred som de största gatorna på Stadsholmen anläggs här är inte bara ett bevis för en reglerad bebyggelse på Södermalmstorg. Det visar även att det pågick en verksamhet nere vid Stadsgården som var så omfattande att den krävde en kommunikationsled som var så pass bred att det fanns plats för såväl dragkärror som gående och ridande.

Tomten med smedjan som etablerades under 1320-talet kommer nu att utgöra en sydlig tomt inom den nya strukturen. Den står emellertid obebyggd under hela den andra hälften av 1300-talet och det är istället på en ny tomt i norr som bebyggelsens historia kan följas. Under loppet av fyrtio år

(1350–1390) uppförs inte mindre än sju byggnader på tomten. Det rör sig om ekonomibyggnader, mälthus och kokhus vilket visar att det är tomtens mer privata och därmed mindre representativa baksida som vi har haft tillfälle att undersöka. De mer representativa bostadshusen har tydligtvis legat längre västerut upp mot huvudgatan.

Den stora brunnen som vi under tidigt 1300-tal uppfattar som en allmän brunn finns fortfarande kvar. Om den nu har privatiserats och ingår den norra tomten eller ej är oklart. Det fanns ingen tydlig gräns i tomtens sydöstra del som klart kunde styrka en sådan tolkning. Däremot ligger den alldeles intill den stora allmänningsgatan som skiljer våra norra och sydliga tomter åt, så brunnen kan utmärkt väl fortfarande ha fungerat för allmänt bruk.

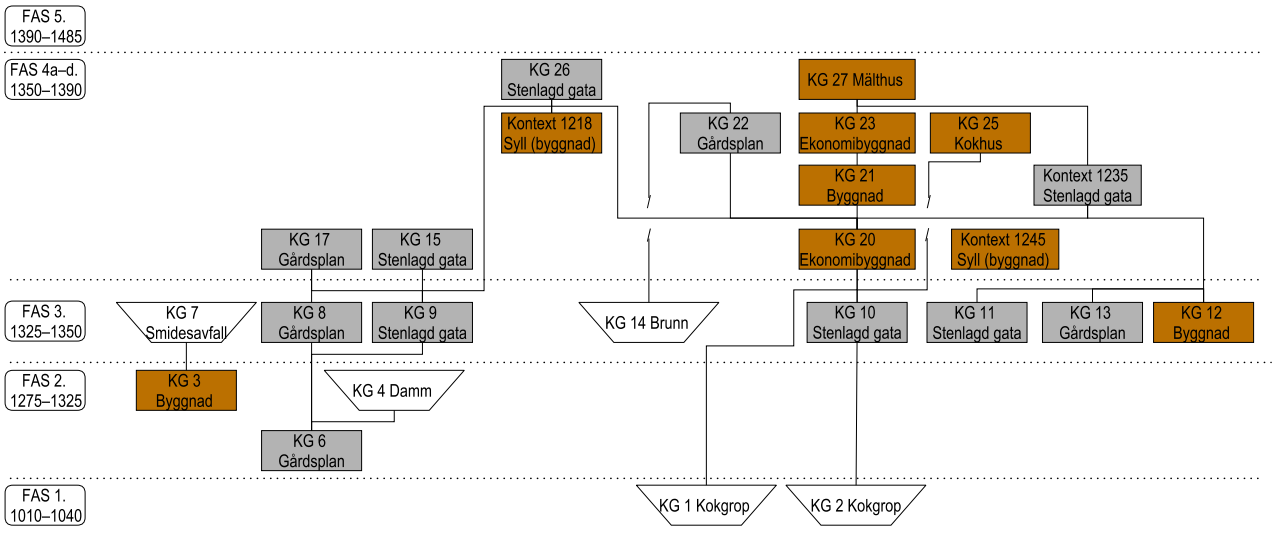
Arkeologiskt kan vi nu alltså se att det under en fyrtioårsperiod växer upp en regelrätt förstad på Södermalm, med reglerade gator och tomter, murade hus och en allmän materiell status som kan mäta sig med de rikaste som undersökts på Stadsholmen.

Det finns skriftliga uppgifter om överlåtelser och försäljningar av tomter på Södermalm redan från slutet av 1200-talet. Vad gäller gårdar med fast boende så finns det ett par intressanta uppgifter från 1300-talets andra hälft, det vill säga den period där vi kan se att en planerad stadsliknande bebyggelse etableras. Den tidigaste uppgiften gäller den tyska köpmannen Hinrik Swart och hans hustru Aldheid Swart som i ett testamente från 1350 anges som boende på Södermalm. År 1377 överlåter Peter Åländning, rådman i Stockholm, en gård på Södermalm mot 18 markskatter i Tjudö på Åland.[12]

Att det fanns en bebyggelse på Södermalm redan under tidigt 1300-tal är kanske inte så förvånande då staden snabbt vuxit till och blivit överbefolkad vilket i sin tur resulterade i ett starkt behov av att etablera en ny bebyggelse utanför stadsmuren.

Men någon gång under 1390-talet revs all bebyggelse inom vår undersökningsyta på Södermalmstorg och området tycks ödeläggas för att därefter stå obebyggt i nästan 100 år. Varför den revs vet vi inte med säkerhet. Förmodligen hänger det samman med stadens försvar.

Eftersom utrymmet innanför den gamla stadsmuren inte räckte till för den växande befolkningen bestämde man sig för att bygga en ny mur som skulle inlemma alla invånare på Stadsholmen. Denna nya mur kom till stor del att ligga i utkanten av ett nyvunnet landområde som fyllts ut med sopor och avfall under det sena 1200-talet och tidiga 1300-talet. Detta område tillät att stadsrummet nu kunde expandera åt väster och sydväst. Försvarstornet Inre söderport som låg vid Slussplan i förlängningen av Järntorgsgatan omnämns första gången 1409. Yttre söderport, som stod på Södermalms nordligaste udde, omtalas 1427. Därför har man tidigare antagit att den nya stadsmuren, där Inre söderport ingick,

Figur 437. Matris över perioden 1275–1390 (fas 2–4) med de viktigaste anläggningarna. Notera den intensiva byggnationen som sker på den norra tomten mellan 1350–1390 medan den södra tomten av allt att döma står obebyggd under samma period.

uppförts i början av 1400-talet. Arkeologiska undersökningar av Gråmunketornet och Lejontornet som ingick i den nya mursträckningen visar dock att byggnationen började mycket tidigare. Dendrokronologiska analyser från grundläggningarna av tornen visar att Gråmunketornet stod på träpålar som fällts 1362–1363 och grundläggningen till Lejontornet kan dateras till 1382–1383. Avståndet mellan tornen var knappt hundra meter och dateringarna visar att det tog nästan 20 år att bygga den sträckan.[13]

Vår hypotes är nu att även Yttre söderport ingick i det försvar som byggdes under 1300-talets andra hälft med en grundläggning i senare delen av 1390-talet. Det nya försvarstornet hamnade då endast cirka 150 meter ifrån undersökningsområdet vilket kan förklara att man lät riva all bebyggelse på Södermalmstorg av försvarstekniska skäl då en fiende annars skulle ha stora fördelar av att kunna förskanska sig i byggnader nära tornet.

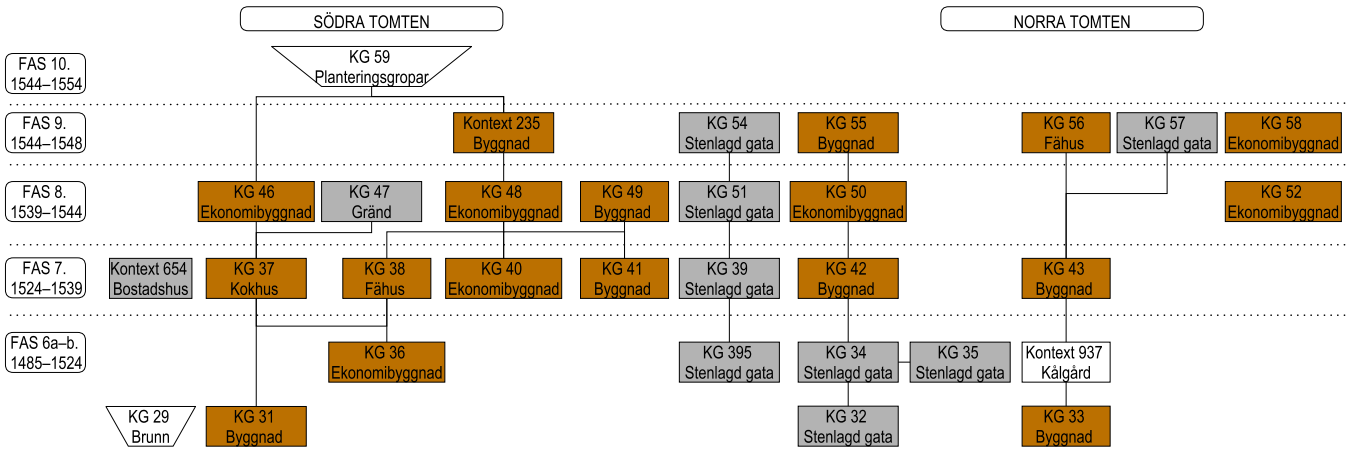
Under det pågående Slussenprojektet kommer vi att få möjlighet att undersöka området där Yttre söderport stod och vår förhoppning är att finna träpålar från grundläggningen av tornet som är möjliga att dendrokronologiskt datera och på så sätt kunna fastställa tornets tillkomsttid.

Det sena 1400-talet och 1500-talets första hälft

Efter rivningen av 1300-talets förstadsbebyggelse så kom det att dröja till slutet av 1400-talet innan en ny bebyggelse etablerades på Södermalmstorg. Den nya bebyggelsen var av en annan karaktär än den tidigare även om också denna var klart reglerad med stensatta gator. Liksom under 1300-talets andra hälft kunde vi identifiera en nordlig och en sydlig tomt där byggnader och gator precis som tidigare var orienterade i nordväst–sydöstlig riktning. Dessutom hade en gatusträckning med nordöst–sydvästlig riktning tillkommit längst i öster, den gatan avgränsade tomterna österut. Gatans sträckning antyder att den fortsatt norrut över näset och fram till Söderbro för vidare övergång till Stadsholmen. Det var endast en mycket begränsad del av gatans västra del som fanns bevarad så vi vet inte hur bred den har varit, men vi kan se att gatan på drygt 60 år (1485–1548) blivit omlagd fyra gånger. Den andra gatusträckningen, i nordväst–sydöstlig riktning, återuppstod i slutet på 1400-talet men hade då förskjutits något norrut mot tidigare. Under fas 7–8 (1524–1544) togs den här gatan ur bruk och täcktes över med byggnader för att sedan återigen byggas upp under 1540-talets andra hälft. Det här innebär att eftersom tomter och gator med korta intervall kunde skifta plats så bör ägostrukturen i området ha haft en mer löslig karaktär.

På den södra tomten anlades, med start i 1480-talet, en stadsgård med fähus, kokhus och ekonomibyggnader samt brunn. Här påträffades dessutom en kraftig murad källargrund till ett bostadshus som mycket väl kan ha haft en murad överbyggnad.

På den norra tomten uppfördes flera magasinsbyggnader som stod mycket tätt samlade, flertalet var uppbyggda med sekundärt använt byggnadsmaterial och annat man kommit över som exempelvis en båtsida och kasserade störar som använts som utfyllnad i golven.

Figur 438. Matris över perioden 1485–1548 (fas 6–9) som visar de viktigaste anläggningarna.

Under en period fanns även en kålgård inom undersökningsytan, för övrigt den enda som påträffades vid undersökningen. Värt att notera är att ytan där kålgården låg tidigare varit bebyggd och sedan åter bebyggdes när den togs ur bruk, detta visar tydligt att tomternas användning kunde skifta.

Vi kan för närvarande inte ange hur stora tomterna har varit och vi har inte heller fått tillfälle att undersöka något medeltida bostadshus då de av allt att döma varit placerade längre väster ut, utanför undersökningsområdet.

I stadens tänkeböcker, som finns bevarade från åren 1474–1660 med vissa luckor, finns dock bland annat anteckningar om försäljningar och köp av gårdar och tomter, såväl på Stadsholmen som på malmarna så med hjälp av dessa kan vi ändå få en inblick i hur tomtstorlekarna kunde se ut under senmedeltiden.

Vi har inte kunnat göra någon heltäckande genomgång av tänkeböckernas uppgifter om försäljningar och köp på Södermalm för denna rapport, men från åren 1475–1527 har vi gjort några intressanta iakttagelser. De försäljningar som berör Södermalm omfattar huvudsakligen tomter och tranbodar. Ibland nämns kålgårdar och endast i enstaka fall finns uppgifter om försäljningar av gårdar. De tomter som säljs tycks inte varit bebyggda eftersom det inte finns några uppgifter om byggnader på dem, vilket annars är brukligt, så sannolikt har de använts som kålgårdar. Tomternas längd varierar mycket, från 14,7–34,5 meter och samma sak gäller bredden på tomterna där den smalaste uppges vara 7 meter bred och den bredaste 21 meter. Ett generellt drag är att samtliga tomter är mer eller mindre kilformade där den smalaste änden oftast låg mot en gata.

Under senare delen av 1500-talet kan vi ana tendenser till att det funnits mer enhetliga tomtmått på malmarna. Tomternas storlek anges då oftast från ”allmänningsgatan” till stranden och de är som regel ungefär 9 x 30 meter stora.[14]

Den första uppgiften i tänkeböckerna om en *tomtförsäljning* på Södermalm är från den 15 juli 1475, och under följande år finns det flera notiser om försäljningar av tomter, kålgårdar och tranbodar på Södermalm.

Första gången man i tänkeböckerna möter en uppgift om att en *gård* säljs på Södermalm kan dateras till den 20 december 1483. Gården uppges ligga i geran (en gera var ett kilformigt stycke mark) mellan de båda vägarna som går från staden och till Maria Magdalena kapell. Den här gårdens tomt är betydligt större än övriga senmedeltida tomter där storleken angivits. Den västra långsidan är 34,5 meter och den östra 29,5 meter. Bredden i södra änden var 19,5 meter och den norra änden, som uppges ligga i riktning mot staden, var endast 7 meter bred. Gårdens angivna läge invid vägskälet mellan vägen till Maria Magdalena kapell och vad som måste vara Allmänningsvägen (Göta landsväg) ger oss en fingervisning om att gården bör ha legat i området kring Södermalmstorgs sydvästra del. Det innebär att vi här har uppgifter om en tomtförsäljning i nära anslutning till vårt undersökningsområde som dateringsmässigt korresponderar mycket väl med den första nyetablerade bebyggelsen efter 1390-talets ödeläggelse i området, som vi i vår undersökning anser oss kunna placera i 1480-talet.[15]

Inledningen på 1500-talet innebar stora prövningar för de boende på Södermalm som då flera gånger ockuperades av stora krigshärar. Sommaren 1518 inleddes en belägring av Stockholm av en dansk här under ledning av kung Kristian II. Inför den förestående belägringen brändes bebyggelsen på Södermalmstorg och sannolikt stora delar av Södermalm ner till grunden men den kom att återuppbyggas igen redan inom några få år. Efter Gustav Vasas maktövertagande 1523 så ser vi att bebyggelsen snabbt växer till och intensifieras under en tjugoårsperiod för att sedan återigen rivas ner på 1540-talet. Denna gång med anledningen av att en ny försvarsanläggning med vallgrav anlades direkt norr om undersökningsområdet.

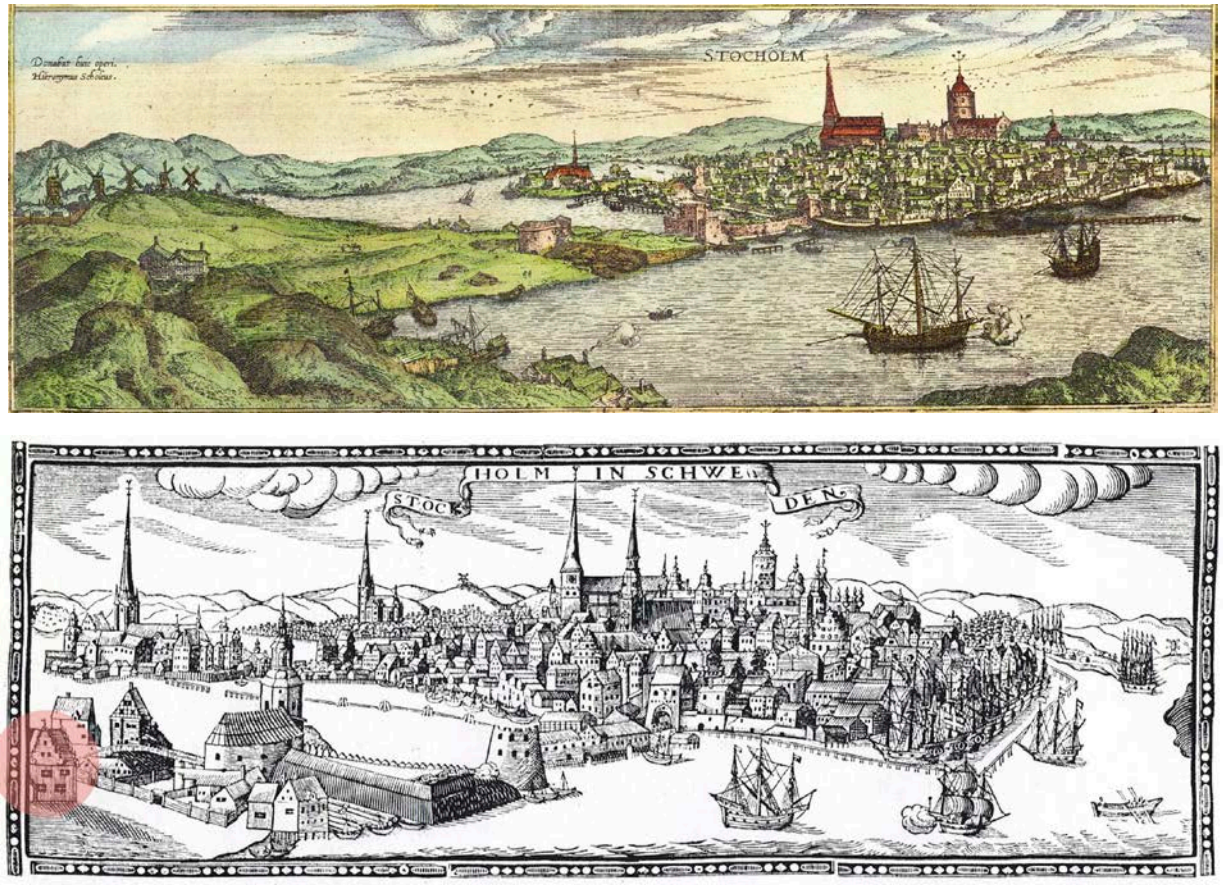
1600-talets första hälft

Redan vid sekelskiftet år 1600 tycks dock Gustav Vasas rondell ha spelat ut sin fortifikatoriska roll eftersom vi då i vårt undersökningsområde arkeologiskt kan se att en ny bebyggelse tillåts växa upp intill vallgraven. Detta syns också mycket tydligt om man jämför ett kopparstick över Slussenområdet som gjorts av Frans Hogenberg omkring år 1570 med ett träsnitt av Henrik Keyser från 1637. På Hogenbergs avbildning finns endast tre mindre enkla trä-

byggnader som närmast har karaktären av skjul vid läget för Södermalmstorg, i övrigt är området slätt, ödsligt och obebyggt. Drygt sextio år senare har ett flertal byggnader anlagts längs med vallgraven och på Södermalmstorg står nu ett pampigt stenhus i två våningar med krenelerade gavlar.

Vid undersökningarna på Södermalmstorg påträffade vi två källare, av vilken den ena innehöll ett kök, till ett stort stenhus som byggts cirka 1600. Byggnaden kan identifieras som det ovan beskrivna stenhuset på Keysers träsnitt. I en mantalslängd från 1627 är det endast två byggnader som benämns som ”*huus*” vilket var den dåtida beteckningen för stenhus. Det ena huset beboddes då av Michel repslagare och det andra av stadens hovslagare, smeden Nils Jöransson. Mycket talar för att det var Jöransson som under en tid bebodde huset på Keysers träsnitt då han finns upptagen som verksam vid Södermalmstorg mellan 1621–1649. Som stadens hovslagare skodde Jöransson inte bara stadens hästar, som uppgick till ett tjugotal, utan tog även hand om underhållet av stadens vagnar och utförde en hel del andra grovsmedsarbeten för stadens räkning. Själva smedjan ägdes av staden och uppfördes åren 1599–1601 då omfattande leveranser av tegel för byggandet av smedjan redovisas i stadens räkenskaper. Möjligen är smedjan den byggnad som ses längst till vänster vid vallgraven på Keysers träsnitt, mittemot stenhuset. Nils Jöransson var en välbeställd borgare och en av de högst beskattade vid Södermalmstorg. Huset vi hittade revs i samband med gatureglering på Södermalm i slutet av 1640-talet, så det stod med andra ord inte mer än ett femtiotal år.[16]

De arkeologiska undersökningarna visar tydligt att det funnits en burgen miljö vid Södermalmstorg redan innan gatureglering som annars brukar räknas som början på en inflyttning av de mer förmögna samhällsklasserna. Det är inte bara det påträffade stenhuset som antyder detta utan det finns även andra indikationer i form av byggnadsdetaljer och fynd som påvisar en rik omgivning. Det återkommer vi strax till här nedan.

Figur 439. Överst ett kopparstick över Slussenområdet av Hogenberg från cirka 1570, därunder syns samma vy på ett träsnitt av Keyser från 1637. Från att ha varit en kal och ödslig plats har en relativt omfattande bebyggelse vuxit fram vid Södermalmstorg på de dryga sextio år som skiljer bilderna åt. Den stora byggnaden till vänster i Keysers träsnitt (markerat i rött)är för övrigt det stenhus som framkom vid undersökningarna hösten 2013.

Figur 440. Här ser vi en smed som smider spikar. Spiktillverkning var en av de sysslor som vi hittade spår efter i lämningarna från det tidiga 1300-talet. Just den här avbildningen är från 1532. Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg, Amb.279.2°,Folio 21 recto. (Landauer I).

Verksamheter som bedrivits kring Södermalmstorg

Det medeltida Södermalm har enligt den traditionella historiebeskrivningen främst använts för bete och odling i kålgårdar som ägts av borgarna i staden. Hit ska även utrymmeskrävande, illaluktande och brandfarliga verksamheter ha förlagts. Exempel på sådana verksamheter är kokning av sältran, smide, repslagning och de hästställ och vagnslider för kärror som ägdes av åkarna. Just åkarna har tidigare ansetts vara de första som koloniserade Södermalm. Antagandena har gjorts utifrån skriftliga källor från andra hälften av 1400-talet där det omnämns att inga andra hade tillåtelse att bo på malmen än åkare.[17]

En del av de verksamheter som bedrivits är svåra att belägga arkeologiskt, till dessa hör repslagning och de sysslor som åkarna ägnat sig åt. Andra är däremot lättare att identifiera då de har lämnat påtagliga fysiska spår efter sig, exempelvis slagg från smidesverksamhet.

Det sena 1200-talet och 1300-talet. Smide och spår av trankokning

De flesta av städerna runt Mälaren anlades under 1200-talet. Detta kan kopplas samman med att de haft en viktig funktion som transitplatser för det järn som producerades i Bergslagen och som via Stockholm sedan genom Hansans försorg exporterades vidare till Tyskland och ut i Europa.

Därför är det inte förvånande att slagg är en vanligt förekommande fyndkategori i många städers äldsta kulturlager och alltså en tydlig indikation på hur viktig kontrollen över metallhantverket var.

I det avseendet var Stockholm inget undantag. Något som visas av arkeologiska undersökningar vid Mynttorget och Västerlånggatan åren 1993–1994. Då tillvaratogs 1,3 ton slagg. Den ojämförligt största mängden slagg hade avsatts vid stadens etablering kring 1200-talets mitt[18] för att sedan avta något under 1300-talet.[19] I det skriftliga materialet, till exempel i tänkeböckerna från år 1460 kan vi sedan också se att majoriteten av stadens metallhantverkare (smeder, kopparslagare, klensmeder och knivsmeder) återfinns i just det området.[20] Dessutom är det värt att notera att Västerlånggatan norr om Storkyrkobrinken under 1400-talets andra hälft benämns som *Smedjegatan* eller *Stadssmedjegatan*, ett namn som levde kvar långt in på 1800-talet.[21] Med andra ord är det tydligt att det i Stockholm en gång funnits områden där järnhanteringen avspeglar en mycket viktig del av stadens ekonomiska och politiska funktion.

Även kring Södermalmstorg kan vi se att smederna de första hantverkarna som slår sig ner. Detta sker under senare delen av 1200-talet och vi kan se en påtaglig närvaro av smidesverksamhet under nästan hela 1300-talet. Vi fick tyvärr inte chansen att undersöka själva smedjan eftersom den var placerad strax söder om vårt undersökningsområde. Däremot vi hittade en avfallsgrop med spår från sekundärsmide i form av kulslagg och glödskal som uppstår när smeden formar föremålen och dessutom fann vi smidesslagg och metallklipp på smedens tomt. Inom undersökningsområdet påträffades även en del av smedernas redskap, såsom ett städ, olika punsar, dorn och en stamp. Här fanns också osmundar, vilket var en typ av ämnesjärn som exporterades från Bergslagen från och med 1200-talet och fram till 1600-talet då de ersattes av stångjärn. Osmundarna vid smedjan på Södermalmstorg har emellertid inte varit avsedda för export utan utgjort råvara för smedernas produktion. Sannolikt har en stor del av produktionen här bestått av enklare men absolut nödvändiga produkter, däribland spik, vilket stöds av den metallurgiska analysen. En annan typ av föremål som tillverkats i smedjan är så kallade sintels, det var små krampor som användes för att hålla fast dreven i de hanseatiska koggarna. Vid undersökningen hittades flera sådana sintels som var oanvända och det gör att vi tolkar det som att de producerats här för att användas vid reparation av fartyg. Det finns skriftliga belägg från 1448 som visar att staden bedrev skeppsbyggeri på Stadsgården, och det är mycket möjligt att skeppsgården har äldre anor än så.[22] Man kan gott tänka sig att en del av de koggar som gick på trafik mellan olika hansestäder och Stockholm ibland var i behov av underhåll inför återresan. Det känns därför inte alltför långsökt att tro att detta skulle ha skett vid en skeppsgård på Stadsgården, bara ett stenkast från vår smedja och inte alls långt ifrån kajen vid Skeppsbron där varor lossades och lastades.

En annan verksamhet som har lång tradition vid Stadsgården var kokning av sältran. Späcket från sälarna fördes in till tranbodarna från skärgården. I tranbodarna kokades sälspäcket till tran som sedan packeterades i tunnor för vidare försäljning och användning som lysbränsle. Det här var faktiskt den enda produkt som både framställdes och exporterades från Stockholm under medeltiden. Tranbodarna stod till hälften på pålar ute i vattnet och omnämns första gången år 1305 (*sialabodir*).[23] Så sent som 1629 ingår en tranbod med egen tomt i en försäljning av olika fastigheter, vilket visar att trankokningen vid Stadsgården hade lång kontinuitet och pågick i minst 300 år.[24] Det påträffades visserligen ingen tranbod vid undersökningarna på Södermalmstorg, däremot hittades en restprodukt från tillverkningen i form av ett penisben från en säl i ett lager från 1300-talets andra hälft. Penisben är ett så kallat heterotropiskt skelettelement vilket betyder att de inte sitter ihop med resten av skelettet. Att det finns ett samband mellan förekomsten av penisben från säl och trankokning har våra nyligen avslutade undersökningar vid Stadsgården visat. Längs med Katarinaberget påträffade vi ett antal tranbodar. I anslutning till tranbodarna hittades även där penisben i lager som daterats till första hälften av 1300-talet. Inga andra ben från säl hittades vilket beror på att penisbenet ligger inbäddat i späcket och inte avlägsnades vid slakten ute i skärgården utan följde med in till trankokningen.[25] Penisbenet vi fann på Södermalmstorg indikerar inte att det skulle förekommit trankokning uppe på Södermalmstorg utan det har säkert av någon okänd anledning förts dit nerifrån tranbodsområdet vid Stadsgården.

Figur 441. Det här penisbenet av säl från Södermalmstorg (F:1316:46433:11) kan dateras till andra hälften av 1300-talet och är en restprodukt från kokning av sältran, en verksamhet som pågick i speciella tranbodar vid Stadsgården i närmare 300 år. Skala 1:1.

Det sena 1400-talet och tidiga 1500-talet. Kålgården – den hushållsnära odlingen

Från att ha stått obebyggt under nästan hela 1400-talet så växte en ny bebyggelse upp och blomstrade under en period från 1480-talet fram till 1500-talets mitt. På den södra delen av undersökningsytan hittade vi en stadsgård med bostadshus, kokhus, fähus och ekonomibyggnader. Den norra delen dominerades under samma period av mycket tätt stående ekonomibyggnader med relativt kort livslängd som troligen använts som varumagasin.

Någon gång under det sena 1400-talet eller tidiga 1500-talet så anlades en kålgård på en tomt där det i ett tidigare skede funnits en bebyggelse.

Den medeltida stadsbons kosthåll byggde till en inte oväsentlig del på självhushåll. Man höll inte bara egna djur som grisar, kor, getter och höns i staden, man var även beroende av odling av grönsaker och rotfrukter för att klara sin försörjning. Kålgårdarna var placerade på malmarna vilket till exempel framgår av Karl Knutssons privilegiebrev från 1456.[26] Det avspeglas även i stadens jorde- och tänkeböcker där en majoritet av alla tomtöverlåtelser som omnämns på Södermalm handlar om kålgårdar.[27] Förmodligen har det funnits kålgårdar på malmarna allt sedan stadens grundande vid mitten av 1200-talet. Det första daterade omnämnandet av en kålgård i Sverige rör en kålgård på Norrmalm som omnämns i ett gåvobrev redan 1323.[28] År 1462 kan vi i skriftliga källor se att Stockholms myntmästare Heyne Naldewick och Herman bagare köper varsin kålgård på Södermalm.[29]

Den undersökta delen av kålgården vi fann på Södermalmstorg var närmare 100 m^2 stor (ca 9 x 11 m) men har varit större då den i norr fortsatte utanför vårt undersökningsområde.[30] I odlingsbädden kunde två avlånga odlingsbaljor urskiljas med en smal gång i mellan, vilket var praktiskt vid vattning och rensning av ogräs eftersom man då kunde nå hela odlingsytan utan att behöva trampa i den. Vi kunde se att jorden berikats med hushållsavfall och näringshöjande gödning som kodynga och latrin. Tyvärr kunde den arkeobotaniska analysen inte svara på frågan om vad man odlat. Genom skriftliga källor och arkeologiska undersökningar av andra kålgårdar har vi ändå en rätt god uppfattning om vad som odlades i de medeltida kålgårdarna. Ordet kål kunde under medeltiden beteckna alla typer av ätliga blad och inte bara växter inom kålsläktet (Brassica). Den enda svenska medeltida skriftliga källan till vad som rekommenderades att odla i kål- och kryddgårdar skrevs av Vadstenamunken Peder Månsson på 1520-talet. I hans bok nämns bland annat selleri, palsternacka, sallat, betor, lök och morot bland växter som var lämpliga att odla. Arkeobotaniska undersökningar antyder att även sådant som mållor och våtarv har odlats i kålgårdar.[31] Skriftliga källor från Arboga och Kalmar visar att kålgårdarna i dessa städer kunde variera i storlek från 261 m^2 upp till 866 m^2. Det finns ett par uppgifter från 1480-talet som visar att kålgårdarnas storlek kunde variera stort även i Stockholm. En kålgård på Södermalm som såldes 1481 var 330 m^2 stor, två år senare såldes en annan kålgård på malmen som var 805 m^2 stor.[32]

1620 till 1640 – närvaron av handelsmän vid Södermalmstorg

Från mitten av 1620-talet och fram till cirka 1640 finner vi även spår efter textilhandel kring Södermalmstorg. I fyndmaterialet finns fem stycken textilplomber som hittades inom en begränsad yta i anslutning till vad som sannolikt varit en salubod som existerat mellan 1625–1637. Textilplomberna har suttit som försegling på balar med tyg och utgjort en garanti för textilens ursprung och kvalité. Handeln med textilier var sedan länge en viktig handelsvara i Nordvästeuropa där en markant ökning av handeln skedde från och med 1400-talet då textilindustrin växte i omfattning. En stor andel av tygerna vävdes i Flandern och Holland. Men det fanns även andra produktionsorter vilket avspeglas i fynden från Södermalmstorg där en plomb kan lokaliseras till Thüringen i Tyskland och en annan till London. De övriga är mer svårbestämda men möjligen är ytterligare en plomb från England och en annan troligen från holländskt område. Att tygerna producerats på olika orter i skilda länder betyder inte att de importerats direkt från tillverkarna. Tyger köptes upp av handlare som exporterade dem vidare till de stora hamnstäderna för vidare export. En stor exporthamn, inte minst för tyger, var Amsterdam som vid 1600-talets början var den rikaste staden i Europa. Att handeln med tyger på Södermalmstorg kan ha skötts av holländare från just Amsterdam är något vi tittar närmare på längre fram i detta kapitel.

Figur 442. Skärvor från praktfulla majolikafat tillverkade i Holland hörde till de förmögna köpmännens bohag. Skala 1:1.

Södermalmstorgsbornas materiella kultur

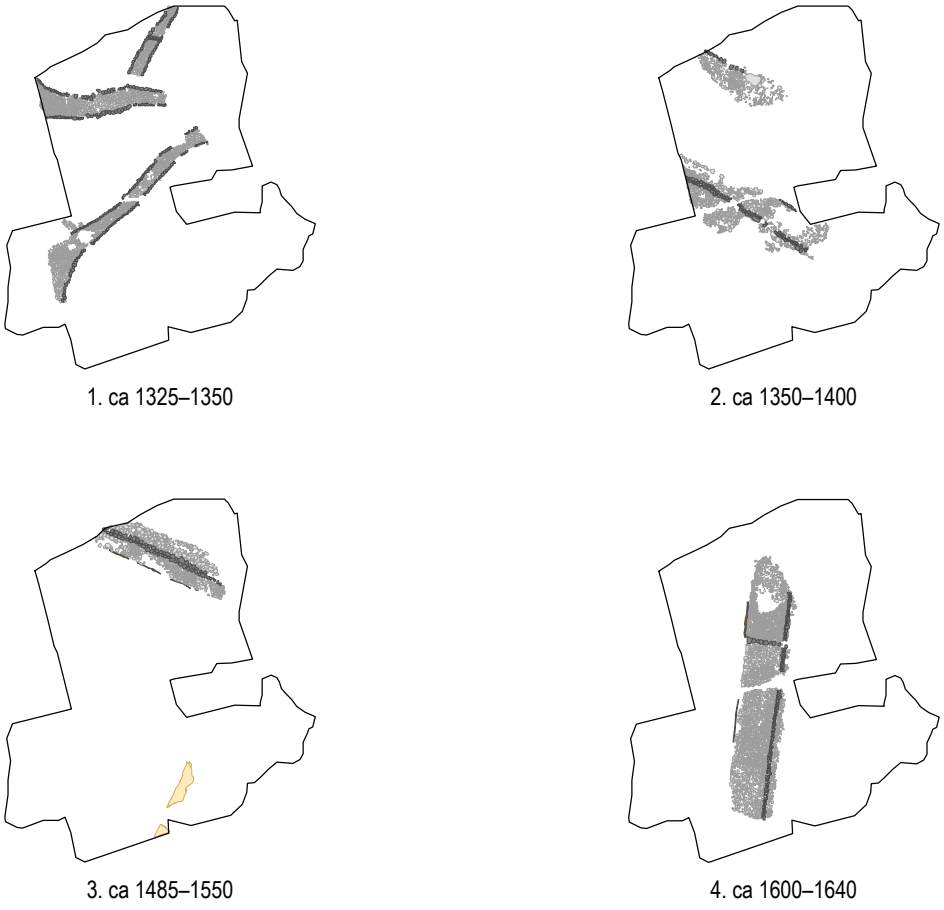
Undersökningarna vid Södermalmstorg genererade ett stort fyndmaterial. Antalet fynd uppgår till närmare 22 000 där keramiken dominerar (66 %) följt av glas (9 %). Därtill ska läggas det osteologiska materialet som var lika stort som det övriga fyndmaterialet.

De flesta av de materialkategorier man kan förvänta sig från stadsmiljöer under medeltid och tidig modern tid finns väl representerade. På grund av dåliga bevarandeförhållanden för organiskt material så är dock fynden av trä, textil och läder väldigt få.

Den högupplösta stratigrafin ger oss inte bara med fyndens hjälp en väg in i tolkningen av människors vardag och aktiviteter på platsen. Vi kan nu med hjälp av de tämligen snävt avgränsade faserna datera olika byggnadstekniska innovationer, exempelvis när taktegel började användas och kakelugnens introduktion på Södermalm. Vi kan även se hur konsumtionen av glas och keramik utvecklas och hur olika formtyper avlöser varandra. Genom jämförelser med fynd från tidigare undersökningar i Stockholm får vi också en bild av hur den materiella kulturen ser ut i förhållande till Norrmalm och Stadsholmen (Gamla stan) under olika tidsperioder.

Gator

Gällande gatunätet på Södermalm så har det länge funnits en föreställning om att den så kallade ”äldsta kartan” från 1620-talet, som återger gatunätet före gatureglerингarna på Södermalm, skulle skildra ett medeltida gatunät. Ett medeltida gatunät som än idag skulle vara bevarat vid nedre delen av Götgatan

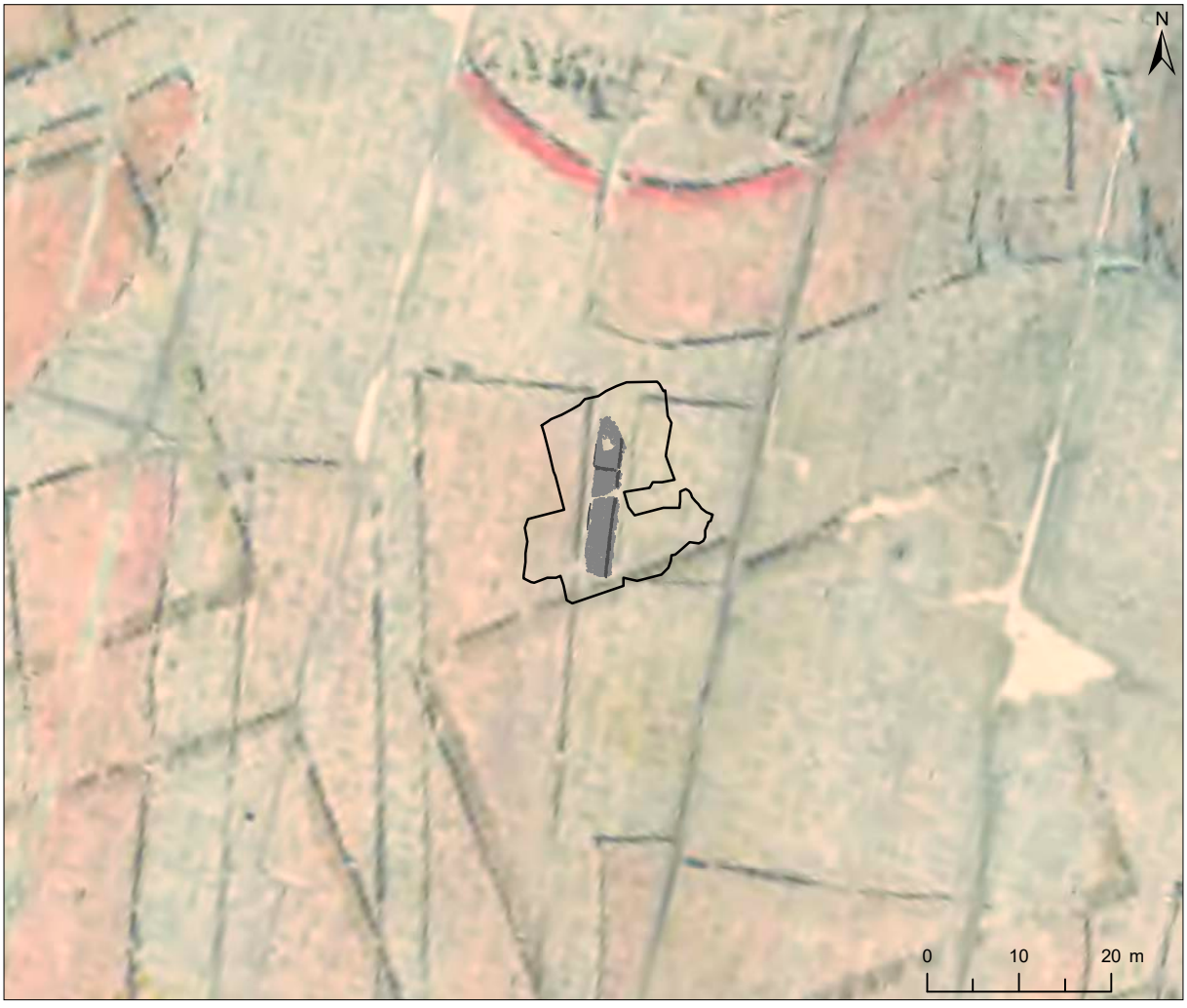

Figur 443. Figuren visar gatunätets utveckling inom undersökningsområdet på Södermalmstorg från tidigt 1300-tal till 1600-talets första hälft. Av figuren framgår att gatunätet förändrades ett flertal gånger under medeltiden. Observera att detta inte är samtliga gator som framkom utan ett representativt urval.

i gränderna Mariagränd, Klevgränd och Urvädersgränd samt i Bastugatans sträckning mellan Pustegränd och Bellmansgatan.[33] Undersökningarna vid Södermalmstorg har emellertid visat att en av gatorna som återfinns på ”äldsta gatan” och som framkom inom undersökningsområdet anlades så sent som i början av 1600-talet. Vi kan se att de medeltida gatunäten som vi hittade vid Södermalmstorg förändrades ett flertal gånger genom tidens gång men att det inte i något skede överensstämde med gatunätet på ”äldsta kartan”.

Det finns arkeologiska resultat även från andra undersökningar som tyder på att tolkning att vägnätet på ”äldsta kartan” skulle spegla medeltida förhållanden till stor del bör vara felaktiga. Vid en undersökning i Björns Trädgård på Södermalm 2003 påträffades ett flertal stensatta gator. Två av gatorna kunde identifieras på ”äldsta kartan”. Dessa gator var anlagda på 1620-talet och en av dem hade en föregångare som inte kan vara äldre än från mitten av 1500-talet.[34] Även vid undersökningarna i kvarteret Svalan på Norrmalm 1991 framkom en gata som kunde infogas i ”äldsta kartans” gatunät. Inte heller denna var äldre än från 1580-talet.[35]

De ovan redovisade exemplen från både Norrmalm och Södermalm väcker frågan om inte flera av gatorna på ”äldsta kartan” snarare visar ett gatunät som är grundlagt från sent 1500-tal till tidigt 1600-tal och inte under medeltid.

Figur 444. På den här kartan som upprättades 1636 inför den förestående gatureglering på Södermalm så ligger den ”äldsta kartan” från 1620-talet som underlag och visar det befintliga äldre gatunätet i förhållande till det planerade. På kartan har vi rektifierat in undersökningsområdet och den gata som vi vet anlades vid 1600-talets början. Med tanke på vad vi nu känner till så är det då tydligt att kartbilden åtminstone kring Södermalmstorg inte avspeglar ett medeltida gatunät som tidigare antagits utan snarare gatunätet från tiden kring sekelskiftet 1600. Skala 1:800.

Byggnader

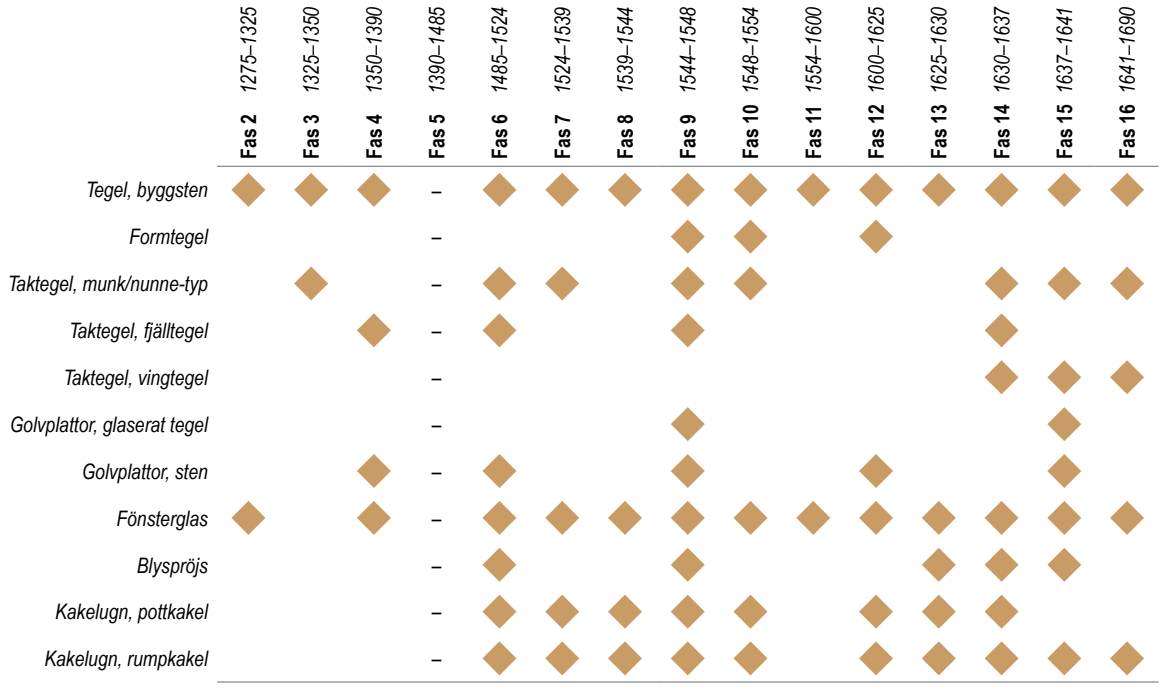
Vid vår undersökning framkom ett stort antal byggnader med ett tidsspann som sträcker sig från sent 1200-tal till tidigt 1600-tal. Flertalet utgjordes av enklare träbyggnader som ekonomibyggnader, magasin, stall, fähus och kokhus. Endast i ett par fall fann vi rester av murade byggnader inom undersökningsområdet.

1300-talets byggnader

Som vi tidigare konstaterat etablerades redan under 1300-talets första hälft en väl strukturerad bebyggelse vid Södermalmstorg med stensatta gator och avgränsade tomter.

Fynden vi har från 1300-talsbyggnaderna visar på något helt annat än den enkla trähusbebyggelse som mött oss i tidigare beskrivningar av det medeltida Södermalm.

Förekomsten av tegelstenar i utfyllnadslager visar att tegel som byggnadsmaterial förekommit redan från senare delen av 1200-talet. De första konstruktionerna av tegel som påträffades utgjordes av fundament till spisar, där den äldsta spisen är daterad till 1325–1350 (fas 3). Detta stämmer väl in med tidigare iakttagelser från Stadsholmen där de äldsta husen med tegelkonstruktioner daterats till 1320–1350 i Storkyrkobrinken och 1330–1450 i kvarteret Mercurius.[36] Några bostadshus framkom inte vid undersökningen då de varit placerade längre västerut på tomterna, utanför undersökningsytan. Däremot så hittades en hel del material från bostadshusen i massorna efter rivningen av bebyggelsen på 1390-talet. I rivningsmassorna var mängden väggtegel mycket stor vilket får oss att tro att en eller flera av byggnaderna varit uppförda i korsvirkesteknik. Om så är fallet så skulle det vara de äldsta påträffade korsvirkeshusen i Stockholm. Tidigare korsvirkeshus som framkommit på Stadsholmen är daterade till 1400–1500-talen.[37] Det finns flera byggnadselement som talar för att det under 1300-talet fanns en mycket rik och påkostad bebyggelse på Södermalmstorg. Det är inte endast det att vi kan se en tidig användning av tegel i byggnaderna. Redan under 1300-talet har man haft tegelklädda tak, både munk- och nunnetegel och fjälltegel förekommer. De som bott här har dessutom haft golv

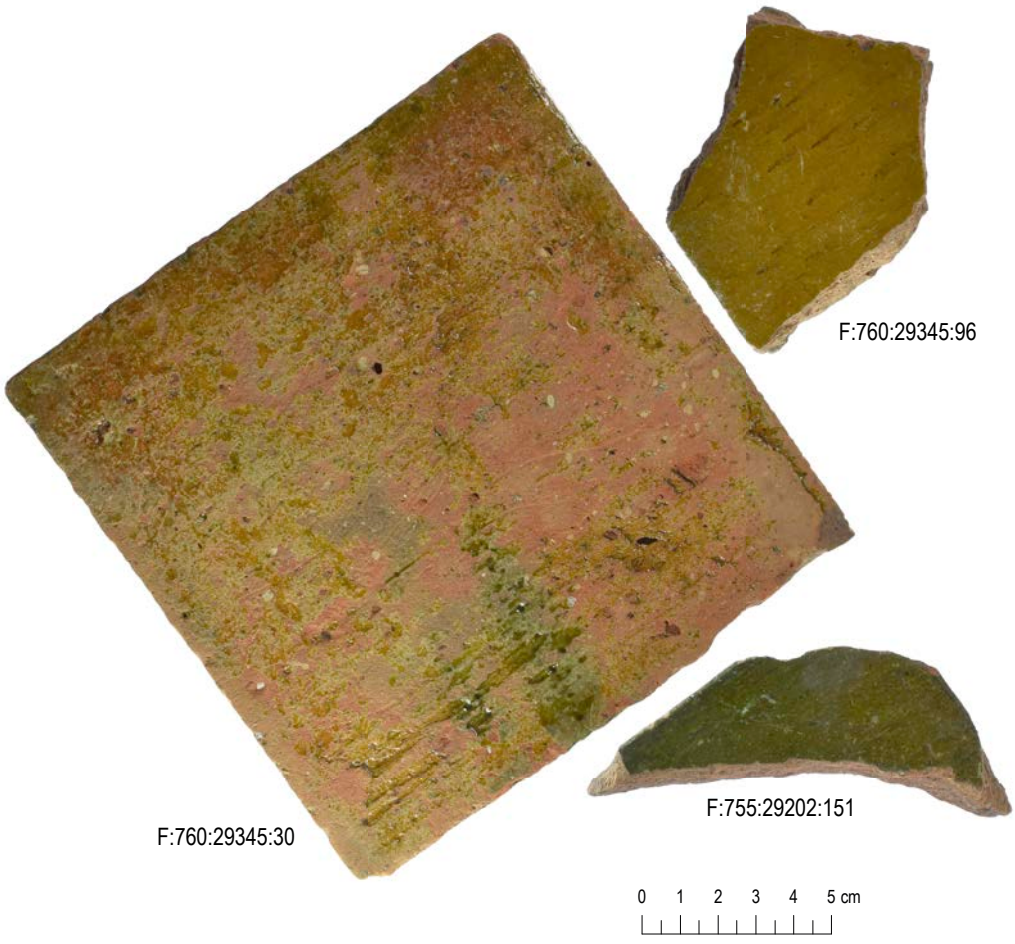
Figur 445. Tabellen visar förekomsten av vissa byggnadsdetaljer som påträffades på Södermalmstorg.

belagda med sandstensplattor och fönster med färgat glas. Det rör sig alltså om en oerhörd lyx i profana byggnader vid denna tid.

Byggnationen från
1480-talet fram till 1500-talets mitt

Det som kännetecknar perioden från 1480-talet fram till 1500-talets mitt är dels den gård som etableras på den södra delen av undersökningsområdet och de många ekonomi- och magasinsbyggnader som avlöser varandra i snabb takt i den norra delen. De sistnämnda har i många fall byggts utan större omsorg, till stor del av sekundärt använt virke. Precis som i fallet med 1300-talets bebyggelse så är det i rivningsmassorna vi ser spåren av bostadshusen som liksom tidigare har varit placerade direkt väster om undersökningsområdet. Att så varit fallet visade sig när en del av den sydvästra schaktväggen rasade efter att undersökningarna avslutats och blottlade en murad källarvägg till en byggnad som daterats till 1520-talet.

Även under den här perioden har det funnits murade byggnader, sannolikt korsvirkeshus, med tegeltak och stensatta golv. Åtminstone en av byggnaderna har dessutom varit försett med profiltegel. Liksom tidigare har det funnits fönster med färgat glas men även ofärgade så kallade kronglas av mycket hög kvalité. En nymodighet som introducerades under det sena 1400-talet var kakelugnar. Från den tiden finns delar av såväl de enklare pottkakelugnarna som av de mer dyrbara kakelugnarna uppbyggda med rumpkakel. Kakelfynden från 1400-talet är fåtaliga och det är först i samband med rivningen av bebyggelsen under senare delen av 1540-talet som de påträffas i större mängd. Från 1540-talet kan vi även se en ny typ av golvbeläggning i form av grön- och gulglaserade golvplattor av tegel. Såväl kakelugnarnas introduktion som det glaserade golvteglet är något som tidsmässigt sammanfaller väl med iakttagelser från arkeologiska undersökningar på Stadsholmen där dessa lyxprodukter har spridits i välbärgade borgarmiljöer.[38]

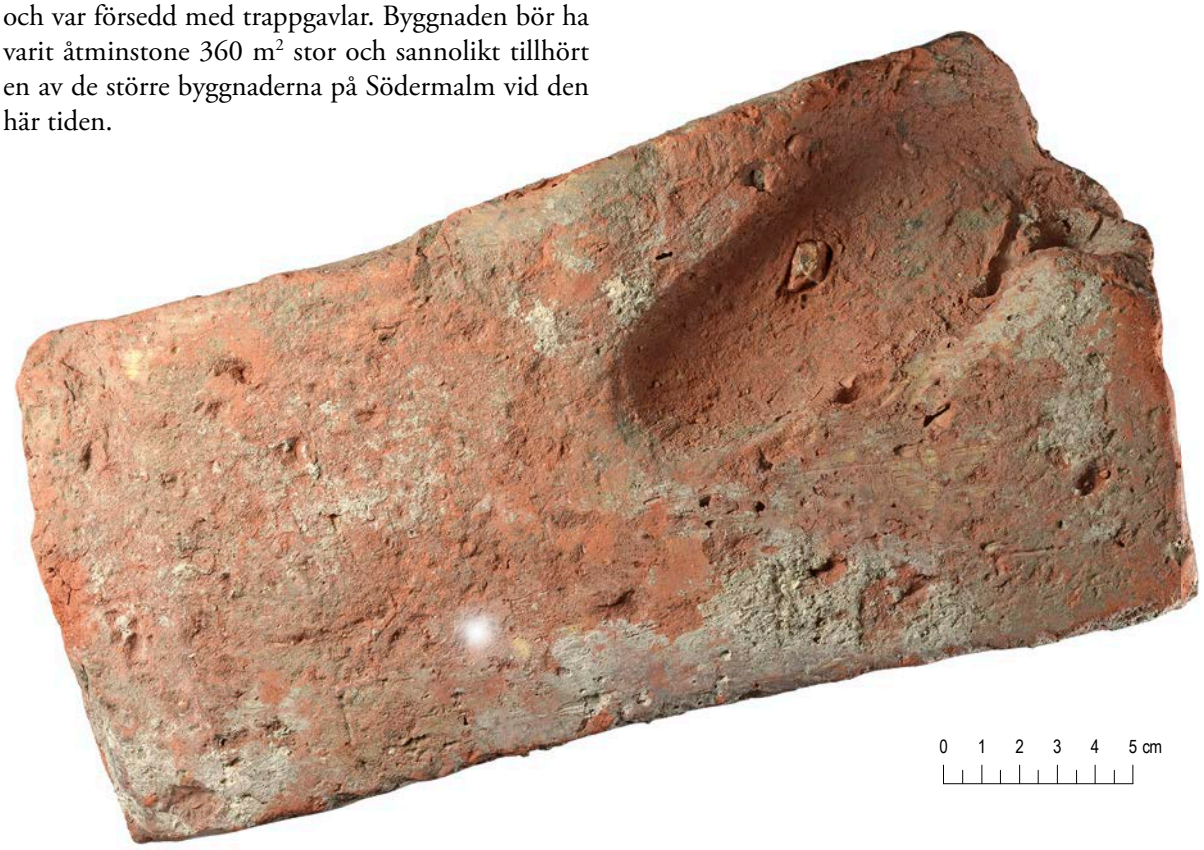
Figur 446. Under 1540-talet så introduceras glaserade golvtegel i bostadshusen vid Södermalmstorg. Den här typen av golvbeläggning hittas vanligen i byggnader som ägts av välbärgade borgare. Skala 1:2.

Den arkeologiska undersökningen visar att på den bakre delen av tomterna, som var de delar som berördes, har enklare bebyggelse av trä uppförts. Byggnaderna har ofta haft kort livslängd och ibland stått så tätt att det i det närmaste måste ha liknat en kåkstad. Längst fram på tomterna utmed en större gata har bostadshusen stått. Vad vi kan se utifrån de byggnadsdelar som vi hittat från perioden så hade bostadshusen på Södermalmstorg en standard som vittnar om att de besuttits av förmögna ägare och var minst lika påkostade som samtida undersökta byggnader på Stadsholmen.

Stenhusbebyggelse från 1600-talets första hälft

Undersökningens mest imposanta byggnad var källarvåningen till ett stenhus som uppförts omkring år 1600. Källaren har varit minst 120 m^2 stor, fördelad på två rum och den har ingått i en byggnad som kan ses på ett träsnitt av Henrik Keyser från 1637. Av träsnittet framgår att byggnaden hade två våningar och var försedd med trappgavlar. Byggnaden bör ha varit åtminstone 360 m^2 stor och sannolikt tillhört en av de större byggnaderna på Södermalm vid den här tiden.

Fyndmaterialet visar att det är under 1600-talets första fjärdedel som fönsterglas blir allmänt förekommande vid Södermalmstorg. Som tidigare beskrivits så fanns det byggnader med fönsterglas redan under 1300-talet men det är först nu under 1600-talet som bruket att använda glasfönster sprider sig och blir allmänt. Fler än 1200 skärvor planglas tillvaratogs från 1600-talets första hälft och bland dessa fanns några mycket exklusiva inslag. Till dessa hör ett par skärvor av rött och blått glas. Vidare tre skärvor med målad växtdekor som sannolikt kommer från ett kabinettfönster vilka under tidigmodern tid kunde förekomma i kyrkliga miljöer och i förmögna borgarhem. Dessutom finns ett par diamantgraverade skärvor med blomsterdekor och fragment av en text. Liksom målade fönster var graverade fönster relativt ovanliga vid denna tid.

Figur 447. Den här tegelstenen (F:158:11580:3) hittades i rasmassorna från det ovan omtalade huset som byggdes omkring sekelskiftet år 1600. Medan leran fortfarande var mjuk har ett barn i gissningsvis 10–11-års åldern trampat på den och på det viset förevigat ett mer än fyrahundra år gammalt ögonblick av rörelse. Tegelstens storlek är 29x14x7,5 cm, dock lite bredare (16,5 cm) i den uttrampade delen. Skala 1:2.

Figur 448. På bilden ser vi några exempel på skärvor från exklusiva fönster som suttit på byggnader vid Södermalmstorg under 1600-talets första hälft. Översta raden och skärvan längst ner till vänster kommer från målade fönster växtdekor. Längst till höger i mittenraden och under denna ses fragment av diamantristade rutor. Dessutom ett par skärvor som visar att det även funnits fönster med färgat glas. Skala 1:1.

Även kakelugnen tycks ha spridits till fler hem vid 1600-talets början även om det skulle dröja långt in på 1800-talet innan den blev allmänt förekommande även i enklare bostäder. En iakttagelse är att pottkakelugnen i stort sett tycks ha spelat ut sin roll på 1600-talet. Endast 5 % av allt kakel från skede 5 (1554–1641) utgjordes av pottkakel vilket kan ställas mot skede 4 (1524–1554) då pottkaklen utgjorde 41 % av kakelmaterialet.

Fynden

Standarden på de bostadshus som funnits vid Södermalmstorg såsom de avspeglar sig i fyndmaterialet visar att de som bott här inte hört till den enkla arbetarbefolkning som av tradition har ansetts vara de som befolkat Södermalm från medeltiden fram till mitten av 1600-talet. Snarare tycks det hypotetiskt vara en förmögen handelsmannaklass som återkommande har slagit sig ner där. Frågan är då hur en sådan hypotes står sig i relation till de föremål man brukade och konsumerade. Det var ju till stor del genom konsumtion som social tillhörighet och klass manifesterades och det borde i sådana fall också avspeglas i vårt fyndmaterial.

Den i stora stycken välavgränsade stratigrafin gjorde det möjligt att indela lämningarna i förhållandevis korta faser. Ett resultat av detta är att fynden från Södermalmstorg är väl lämpade för kronologiska och typologiska studier. Detta blir särskilt tydligt vid analysen av de två största fyndkategorierna, keramik och glas. I den här rapporten har vi valt att göra en

fördjupad analys av utvecklingen av trebensgrytor i yngre rödgods, en typ av kokkärl som börjar tillverkas under senare delen av 1300-talet och lever kvar upp i 1700-talet. Den analysen återfinns sist i detta kapitel.

Hantverksfynd och lyxkonsumtion under sent 1200-tal och 1300-tal

I bebyggelsens etableringsskede under det sena 1200-talet och tidiga 1300-talet är det verksamheterna vid smedjan som karaktäriserar fyndmaterialet. Slagg, ämnesjärn i form av osmundar och verktyg som användes inom metallhantverket utgör de tydligaste spåren av smidet. Keramiken utgörs under detta skede av samma kategorier som påträffats vid utgrävningar på Stadsholmen; yngre svartgods, äldre rödgods, proto-stengods och stengods. I sin keramikanalys betonar Mikael Johansson likheterna mellan keramiken från Södermalmstorg och från undersökningen i kvarteret Mercurius på västra Stadsholmen. Han framhåller dock att andelen av det enklare proto-stengodset är något högre på Södermalmstorg än i kvarteret Mercurius som har större andel stengods under samma tidsperiod och detta skulle möjligen kunna tyda på en viss social skillnad mellan platserna.

Vid 1300-talets mitt omdanas hela området, ett nytt gatunät läggs ut och spåren av bebyggelsen tyder på att Södermalmstorgsområdet då bebos av människor ur ett övre samhällsskikt. Detta återspeglas även i fyndmaterialet där vi finner föremål som måste betecknas som spår av ren lyxkonsumtion. De tydligaste exemplen är skärvorna av en skål av persisk keramik, möjligen tillverkad i Iran någon gång under 1100–1200-talet, under alla förhållanden en sällsynt antikvitet på våra breddgrader. Av samma dignitet är fyndet av en Aldrevandinbägare i blått glas som tillverkats i Venedig någon gång mellan 1250–1350. Av dessa bägare i blått glas finns det bara ett tiotal kända fynd i världen. Känslan av en högreståndskultur förstärks av fyndet av ett handfat tillverkat av brons. Som en del av ett höviskt bordsskick i samhällets övre skikt hörde det till att tvätta händerna innan måltiden. Bruket spreds under medeltiden via tyska köpmän till de hanseatiska städerna runt Östersjön.[39]

Frågan är då vilka de var som bosatte sig utanför Stadsholmen och det skydd som stadsmuren gav. Fynden visar på vittförgrenade kontaktnät och det ligger nära till hands att anta det var ytterst välbärgade handelsmän som slog sig ner på Södermalm i en tid när hotet från yttre fiender måste ha bedömts som begränsade. Det är väl känt att tyskarna var en betydande och mäktig grupp i Stockholm under medeltiden då de utgjorde cirka 30 % av befolkningen. För att inte tyskarna skulle få en total dominans i stadens råd så bestämdes att inte fler än hälften av posterna fick besättas av tyskar.[40] Vi har tidigare pekat på möjligheten av att det kan ha varit en grupp hanseatiska handelsmän som byggde sina hus här. I skriftliga källor från 1300-talets andra hälft förekommer uppgifter om tyskar med kopplingar till Södermalm vid flera tillfällen. Här finner vi bland andra Alheid och Hinrik Swart som uppges bo på Södermalm. Paret Swart ingick i en sfär av tyska handelsmän ur den yppersta handelseliten som inte bara bedrev handel med Stockholms övre borgarklass utan även med den svenska kungen. Kanske är det rester av deras bohag vi fann på Södermalmstorg?

Vad vi kan konstatera är att det sannolikt har funnits en befolkning av välbeställda handelsmän i området runt Södermalmstorg under andra hälften av 1300-talet. Vi har skriftliga uppgifter om att det funnits bofasta tyskar ur den kategorin på Södermalm vid denna tid. Att det verkligen är dem vi ser spåren av på Södermalmstorg kan vi emellertid inte avgöra, det kan även vara svenska köpmän ur övre borgarklassen. Frågan om etnicitet kanske inte heller är så lätt att svara på. De täta kontakterna mellan handelsmännen och deras familjer ledde i många fall till giftermål mellan svenskar och tyskar. I de fall de fick barn var det faderns nationalitet som avgjorde om man var svensk eller tysk, moderns härkomst var i det fallet underordnat.[41] Det är väl även mer än troligt att de svenska handelsmännen tog efter den hanseatiska kulturen på flera områden, däribland bordskulturen. Vilket i sådana fall gör det svårt att urskilja en särskild etnisk grupp och man kanske snarare ska tala om samhällsskikt i det här fallet.

1524 till 1554 – En bordskultur i förändring

Under inflytande från Hansan och de tyska köpmän som utgjorde en betydande del av makteliten i Stockholm under medeltiden utvecklades en urban hanseatisk bordskultur. Under 1200- och 1300-talen består keramikmaterialet nästan uteslutande av dryckeskrus i stengods. Därtill påträffades enstaka kannor av äldre rödgods och ett fåtal grytor av yngre svartgods. I samband med introduktionen av

det yngre rödgodset, med början under sent 1300-tal men med stort genombrott under 1400-talet, så ökar antalet kärltyper.

I fyndmaterialet från Södermalmstorg är denna förändring särskilt tydlig under en trettioårig period – från mitten av 1520-talet till mitten av 1550-talet. Då utgör matlagningskärl 75 % av allt rödgods.

Bland kokkärlen ser vi att trebensgrytorna blir vanliga och vi kan även se att de första stekpannorna i form av trebenspannor kommer i bruk. Förvaringskrukor i olika storlekar börjar användas, ibland försedda med lock. Samtidigt ser vi att antalet uppläggnings- och serveringskärl som fat och skålar ökar dramatiskt.

Stengodskrusen som tidigare varit så vanliga ersätts nu i stor grad av dryckesglas i olika utformning.

Det tilltagande antalet kärltyper anses bero på en förändrad urban matkultur, något som förmodligen skett under inflytande av Hansans köpmannaklass. Innan hade maten till stor del bestått av enkla bräserade och kokta rätter som tillreddes i stora järngrytor och oftast åts ur ett gemensamt fat. Det nya köket innebar bland annat att flera olika rätter kunde serveras under en och samma middag vilket krävde tillgång till olika typer av uppläggningsfat och skålar. Under medeltiden utvecklades och förfinades även bordsskicket till följd av en tilltagande individualisering som resulterade i att skicket att äta och dricka ur gemensamma kärl avtar. Istället för att äta och dricka ur gemensamma kärl dukas det i allt större utsträckning med separata dryckeskärl, tallrikar och bestick för bordets gäster.[42]

Några spår av lyxkonsumtion på samma sätt som under 1300-talet kan inte ses i fyndmaterialet från 1500-talets första hälft. Materialet är däremot rikligt och varierat och i många fall av god kvalité. Utöver rödgodset finns några mycket tidiga förekomster av fajanser, bland annat ett par fragment av så kallade ”Malling jugs”, vilket var stora ölkrus som tillverkades i Holland eller Belgien.

Fajanser, kritpipor och stengodskrus – förnimmelsen av holländska köpmän på Södermalm under 1600-talet

Under 1600-talets första hälft, och speciellt då 1620- och 1630-talen, möter vi återigen ett fyndmaterial som åtminstone i stycken kan beskrivas som exklusivt och förbehållet ett övre samhällsskikt. Bland de boende kring Södermalmstorg fanns vid denna tid de som hade vackra målade fat och skålar i majolika som tillverkats i länder som Portugal, Italien och Holland. De drack vin ur glas i venetiansk stil, *á la façon de Venice*, och öl ur höga emaljdekorerade glas – så kallade Humpen. I hemmen fanns även praktfulla stengodskrus från Westerwald och krus med folkliga och religiösa motiv som tillverkats i Raeren.

Till skillnad från på Norrmalm så kom aldrig någon ur högadeln att bygga något palats på Södermalm, därtill låg det allt för långt från slottet i vars närhet adeln gärna slog sig ner. Det första palatset på Södermalm kom istället att byggas av en holländsk invandrare, Louis de Geer, en entreprenör och handelsman som kom att bli en av Sveriges rikaste män. Det första palatset byggdes mellan 1643–1646 men revs innan det stod färdigt för att ersättas av en ny byggnad. Byggnaden kallas idag för Ebba Brahes palats och inrymmer numera lämpligt nog den Holländska ambassaden. Flera framgångsrika landsmän till de Geer kom att följa hans exempel under 1600-talet och slog sig ner på Södermalm. Däribland Thomas van der Noot (van der Notska palatset) och Jacob Momma (Hornska huset). I detta sammanhang kan man också nämna det Lillienhoffska huset vid Medborgarplatsen som byggdes av Joachim Pötter (senare adlad Lillienhoff) som visserligen härstammande från Norrköping men som levde och bedrev handelsstudier i Holland under många år innan han slog sig ner på Södermalm.[43]

Men kanske var de Geer inte den förste holländaren som slog sig ner på Södermalm. Vi har redan nämnt de fynd av textilplomber som påträffades inom en avgränsad yta inom den norra delen av undersökningsområdet och möjligheten att det kan ha varit holländska köpmän som bedrivit textilhandel här

Figur 449. Från 1600-talets första hälft kommer dessa skärvor från lyxbetonade vin- och ölglas. Överst i bild ses några skärvor från benet på en så kallad ormpokal. Skärvan längst ner till vänster kommer från en emaljdekorerad ölbägare av en typ som kallas Humpen. Skärvorna med en blå pålagd glastråd härrör från ett passglas vilka vanligtvis hade trådar i samma färg som glasmassan. Skala 1:1.

under 1620–1640-talen. Förmodandet bygger på att köpmännen skulle vara från Amsterdam som var en stor utskeppningshamn för textilexport vid denna tid. Till stöd för en sådan tolkning har vi en del fyndmaterial som kan kopplas just till Holland och Amsterdam. Ett sådant fynd är skärvan från ett Westerwaldkrus med Amsterdams stadsvapen och årtalet 1630. Även kritpipsmaterialet pekar starkt mot Amsterdam. Att samtliga kritpipor från den här tidsperioden utgörs av holländsk import är inte särskilt uppseendeväckande.[44] Men att sexton av arton pipor som kunnat proveniensbestämmas tillverkats i just Amsterdam är helt klart mycket ovanligt. Vanligtvis så är de holländska piporna som påträffas i Stockholm från tidigt 1600-tal tillverkade i Gouda, pipor från Amsterdam förekommer däremot sällan. Därtill har vi fyndet av ett polykromt glasrör som kan vara en pärla av en typ som kallades för chevron-pärlor och där just Amsterdam var ett produktionscentra. Fyndmaterialet pekar inte endast på att vi haft holländare som bedrivit handel på Södermalmstorg vid denna tid utan även på att de varit bosatta där och sannolikt mycket förmögna, i vilket fall om vi antar att de överdådiga faten och glasen är delar av deras bohag.

F:136:11224:5

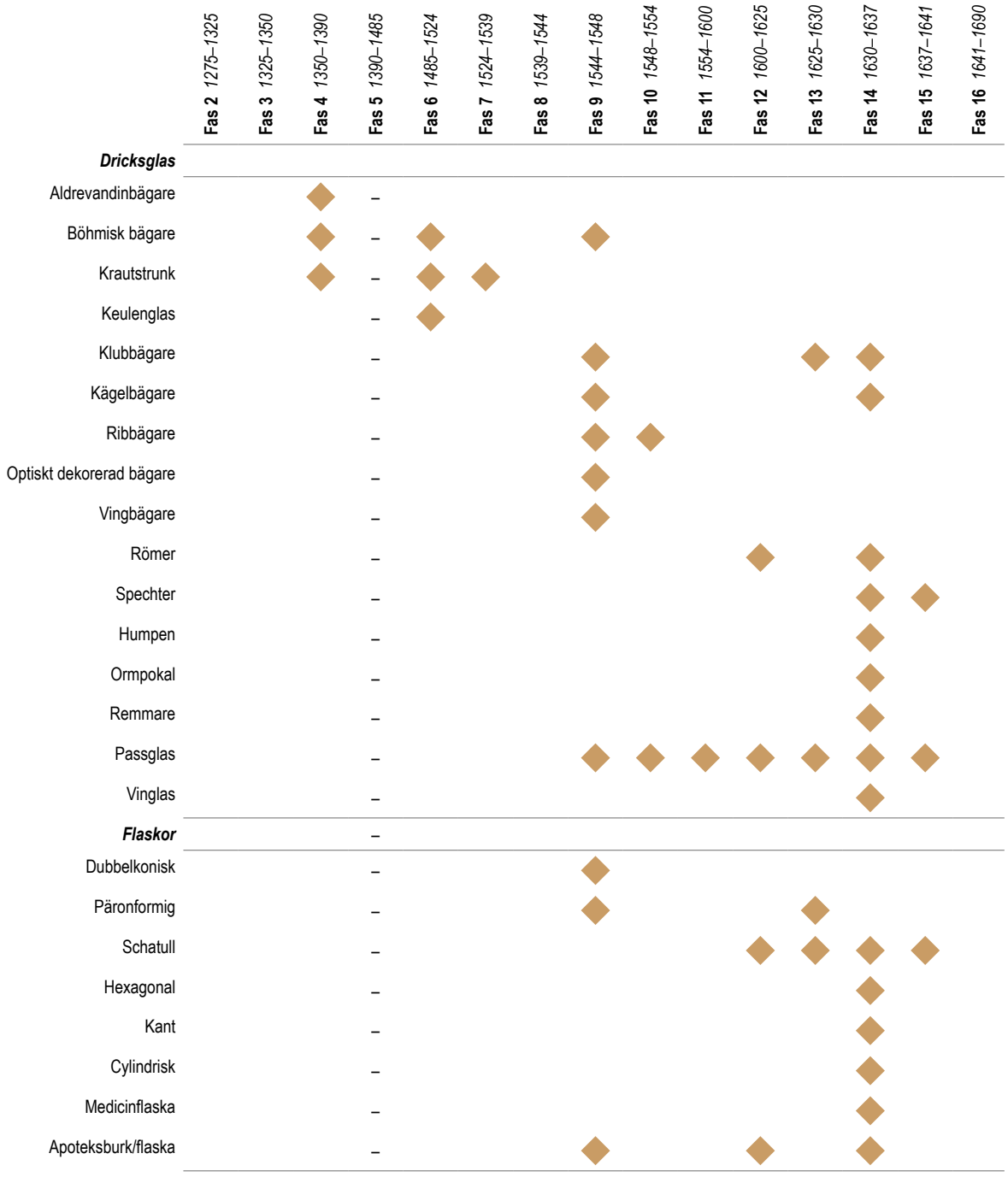
F:666:25879:101, F:684:27534:9,
F:689:27534:9, F:691:27872:79
och F:711:28014:7

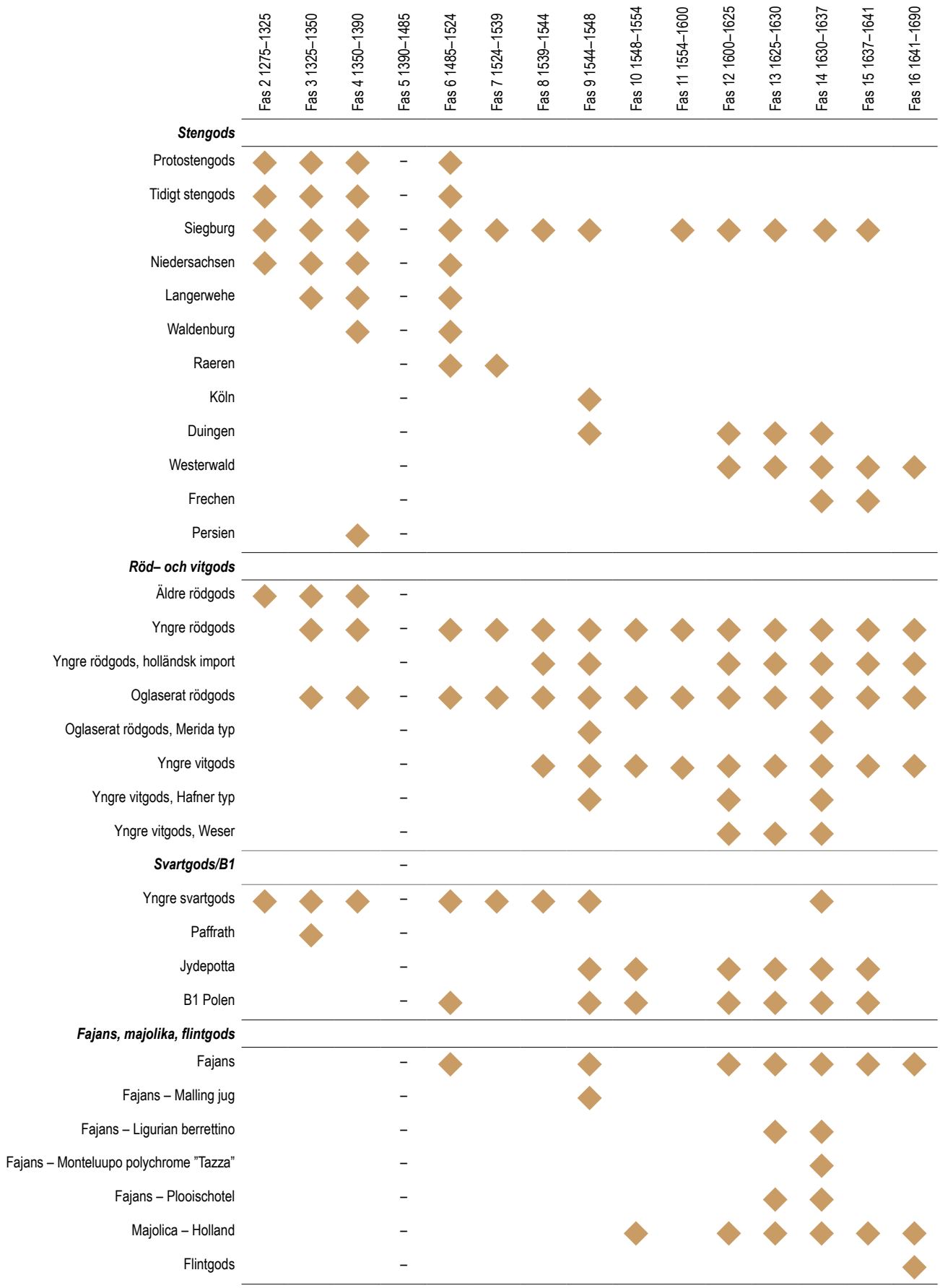
Figur 450. Exklusiva italienska fajansskålar och fat från Portugal. Skala 1:1.

En sammanfattning av glasets och keramikens kronologiska och typologiska utveckling mellan 1275 och 1640

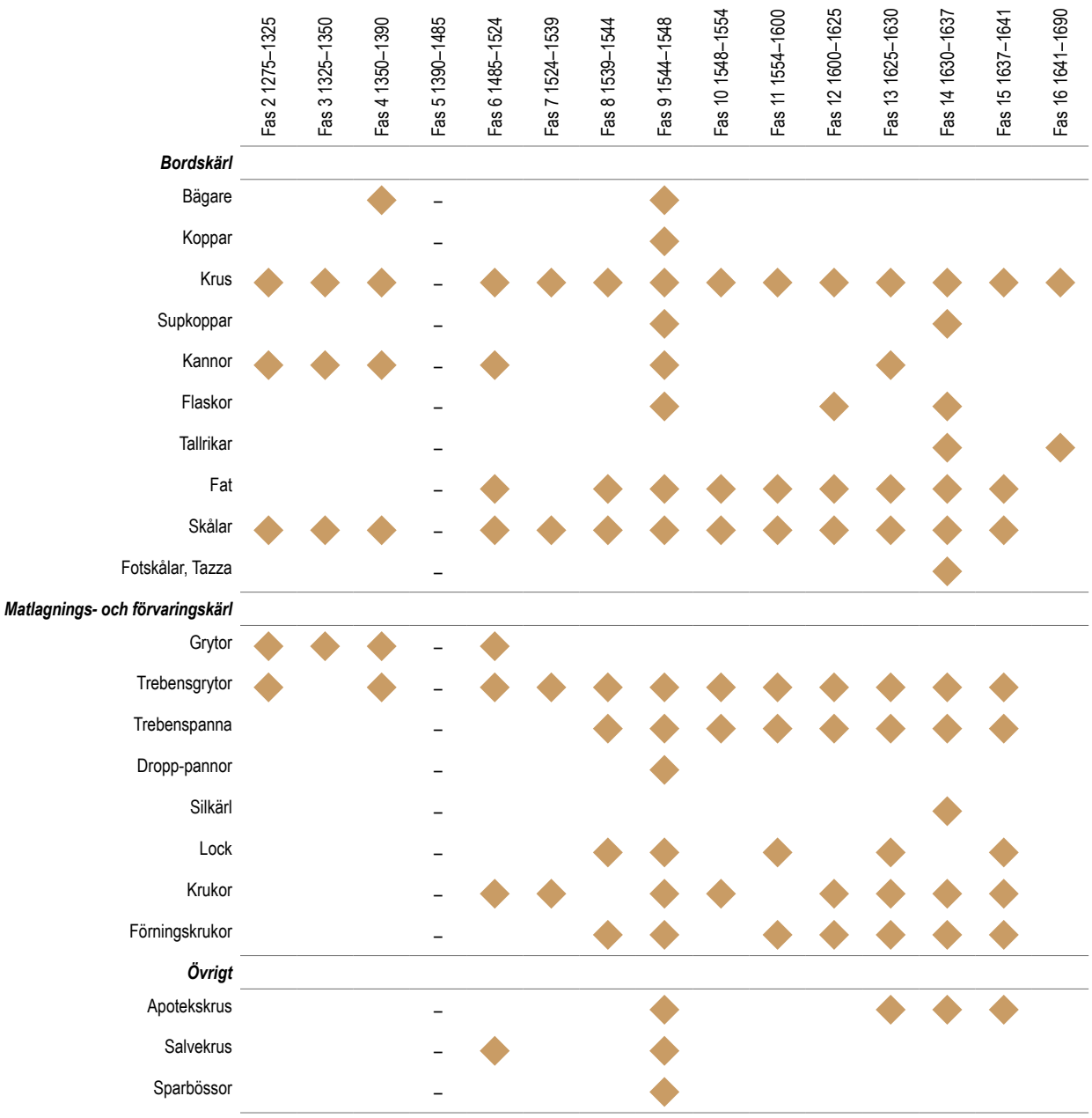
Här presenteras en grafisk sammanfattning av glasets och keramikens utveckling på Södermalmstorg vilka är de två enskilt största fyndkategorierna från undersökningen. Tabellerna är baserade på resultaten av de analyser som gjorts av Georg Haggrén (glas) och Mikael Johansson (keramik) och som återfinns i denna rapport.

Figur 451. Tabellen visar förekomsten av olika typer av dricksglas och flaskor på Södermalmstorg.

Figur 452. Tabell över de godstyper i keramik som påträffades på Södermalmstorg, från yngre svartgods till flintgods.

Figur 453. Tabell över den kronologiska förekomsten av olika former av bords-, matlagnings- och förvaringskärl som hittades på Södermalmstorg.

Mynningar och rörskaft på trebensgrytor i yngre rödgods – en kronologisk översikt från medeltid till 1641
av Mikael Johansson

På Södermalmstorg har blyglaserade trebensgrytor påträffats från och med fas 4d (1350–1390) vilket pekar mot att kärlformen förmodligen kommer i bruk under senare delen av 1300-talet. De förekommer sedan fram till fas 15 vilket är avslut för denna genomgång med en datering till 1637–1641. Men som allmänt använd kärlform lever trebensgrytan kvar inom hushållen fram till åtminstone 1700-talets mitt eller andra hälft.

Utformningen av trebensgrytorna ändras över tiden och det hör samman med såväl nya användningssätt som tekniska förändringar. Bland annat övergår man från hänklar till rörskaft, vars utformning i sin tur också förändras över tiden. En genomgång av rörskaften presenteras längre fram i denna text. Men vi ska börja med en kärldel som vi kan följa ända från äldsta tid, och det är själva mynningen.

Mynningar
I fyndmaterialet från Södermalmstorg har 480 stycken mynningar formbestämts och dessa har utifrån form grupperats i 24 olika typer. Kriterier för typindelningen har varit själva formen men också hur mynningen rent tekniskt sätt framställts. Till detta hör vad som kallats för ”omvikt” mynningskant vilket innebär att krukmakaren vikt mynningskanten utåt och lagt den mot utsidan av mynningen. På så sätt har en tjockare utsida skapats som sedan kunnat utformas på olika sätt.

Kronologiska tendenser vad gäller mynningarnas utformning går tydligt att se i de 24 grupperna. Medeltida mynningar är typerna 1–3 och 6 och de tycks i varierande grad leva kvar en bit in i 1500-talet. Typerna 4–6 och 9 är intressanta som exempel på mynningar med utvändig tummad dekor och de verkar tidsmässigt kunna placeras till perioden 1400-talets slut – 1500-talets första hälft, typ 6 kan möjligen sträcka sig tillbaka till sent 1300-tal. Typerna 7, 8, 10–13, 15–16 tillhör perioden 1524–1600. Intressant bland dessa är typ 8, en inåtsvängd mynning som är lätt att känna igen till formen. Typerna 14, 17 och 18 dyker upp omkring 1540 och de förekommer sedan fram till ca 1640, typ 14 försvinner något tidigare 1625. Typerna 19–24 verkar alla tillhöra 1600-talet.

Beskrivning av mynningstyper
Mynningstyp 1 är en utsvängd mynning med en rundad avslutning. I många fall är avslutningen lite tjockare än mynningen i övrigt. Mynningstypen är en av de äldsta och den förekommer från sent 1300-tal fram till 1500-talets mitt. Typen verkar vara knuten till mindre grytor med rundad kärlkropp och försedda med en hänkel.

Mynningstyp 2 är en utsvängd mynning med en kälad insida, det vill säga att den har formats konkav. Den förekommer mellan 1485–1524 och härrör från grytor med en skålformad kärlkropp.

Mynningstyp 3 är en utsvängd mynning med en bred kälad konkav insida och en skarpt formad utsida som bildar ett slags ”överhäng”. Typen förekommer mellan 1485–1600.

Mynningstyp 4 är en utsvängd mynning med en smal kälad konkav insida och en utsida med en utdragen nedre flik som tummats uppåt i veck. Typen förekommer mellan 1544–1548.

Mynningstyp 5 är en märklig mynning med förtjockad kant. Formen utgår från en utsvängd mynning som på mitten vikts rakt uppåt så att en skarp inre kant skapats. På utsidan finns drejfåror och en utdragen flik som tummats nedåt. Typen förekommer mellan 1544–1548.

Mynningstyp 6 är en utsvängd mynning med konvex insida. På utsidan finns en utdragen nedåtgående flik som tummats till veck. Typen finns i två exemplar, det ena från fas 4d och det andra från fas 6a. Fynden ger ett tidsspann från sent 1300-tal fram till 1524 men det kan vara så att det äldsta fyndet är omdeponerat, det vill säga har tryckts ned i jorden från ovanliggande faserna 5–6, och egentligen härrör från 1400-tal – tidigt 1500-tal.

Mynningstyp 7 är en utsvängd mynning med en avsmalnad rundad avslutning och en konvex insida. Typen förekommer mellan 1524–1539.

Mynningstyp 8 är en inåtsvängd mynning med en rundad avslutning som i många fall är droppformad och förtjockad. Mynningens utsida är slät men i dess nederkant finns en markerad utåtgående kant eller drejås och flera drejfåror. Typen förekommer mellan 1524–1600.

Mynningstyp 9 är en rak vertikal eller något inåtsvängd mynning med en rundad avslutning. Utsidan är försedd med drejfåror och en tummad ås. Typen förekommer mellan 1539–1544.

Mynningstyp 10 är en utsvängd mynning med en rundad avslutning och en konvex insida. På utsidan finns en drejad ås. Typen förekommer mellan 1544–1548.

Mynningstyp 11 är en förtjockad mynning som tryckts ned uppifrån så att en kälad konkav insida skapats. Mynningskanten har dragits ut något så att en lätt utsvängd form bildas. Typen förekommer mellan 1524–1600.

Mynningstyp 12 är en utsvängd mynning med en bred kälad konkav insida. Utsidan är slät och konvex. Typen förekommer mellan 1539–1554.

Mynningstyp 13 är en utsvängd mynning med en lätt S-form. Insidan är kälad konkav. Utformningen verkar vara gjord genom drejning, ej genom en ”omvikt” mynningskant. Typen förekommer mellan 1524–1554.

Mynningstyp 14 är en utsvängd kraftig mynning med kälad konkav insida och konvex utsida. I de flesta fall tycks mynningen ha formats genom en ”omvikt” mynningskant, men även helt drejade mynningar förekommer. Typen förekommer mellan 1539–1625.

Mynningstyp 15 är en utsvängd kraftig mynning med kälad konkav insida och en konvex utsida. Den har samma grundform som typ 14 men skiljer sig genom att dess avslutning är tillplattad och tjockare är mynningen i övrigt. Mynningstypen har enbart hittats på trebensgrytor försedda med ett handtag som löper i en båge över mynningen, en kärlform ofta kallad för förningskruka. Typen förekommer mellan 1544–1548.

Mynningstyp 16 är en utsvängd kraftig mynning med kälad konkav insida och en rundad konvex utsida. Såväl avslutningen som mynningens nedre kant är avsmalnade och lätt spetsiga. Mynningen är formad genom en ”omvikt” mynningskant. Typen har enbart dokumenterats på en förningskruka. Typen förekommer mellan 1544–1548.

Mynningstyp 17 är en kraftigt utsvängd mynning med en bred kälad konkav insida som nästan är horisontell, utsidan är något intryckt och konvex. Mynningen är formad genom en omvikt mynningskant och den har ett triangelliknande tvärsnitt. Typen förekommer mellan 1539–1637.

Mynningstyp 18 är en utsvängd mynning med kälad konkav insida och en tillplattad och något intryckt utsida. Mynningen är formad genom en ”omvikt” mynningskant. Intrycket på utsidan är placerat på mynningens nedre del vilket gör att det där oftast finns en skarp avslutning/ås. Det går att se minst två formvarianter inom denna grupp som är ganska stor (totalt 104 mynningar). Den ena är smalare mynningar med tydlig lutning utåt och den andra är mer vertikalt riktade mynningar som också är större och kraftigare. Möjligen utgör de smalare mynningarna med större lutning den äldsta varianten. Typen förekommer mellan 1539–1641.

Mynningstyp 19 är i grunden identisk med de kraftigare mer vertikalt riktade mynningarna i typ 18. Vad som dock skiljer dem åt är att typ 19 har en eller flera drejfåror på utsidan. Det finns också en tendens till att utsidan är mindre intryckt och i vissa fall nästan plan. Förutom ett fynd från fas 11 (1554–1600) förekommer typen enbart i perioden 1600–1641.

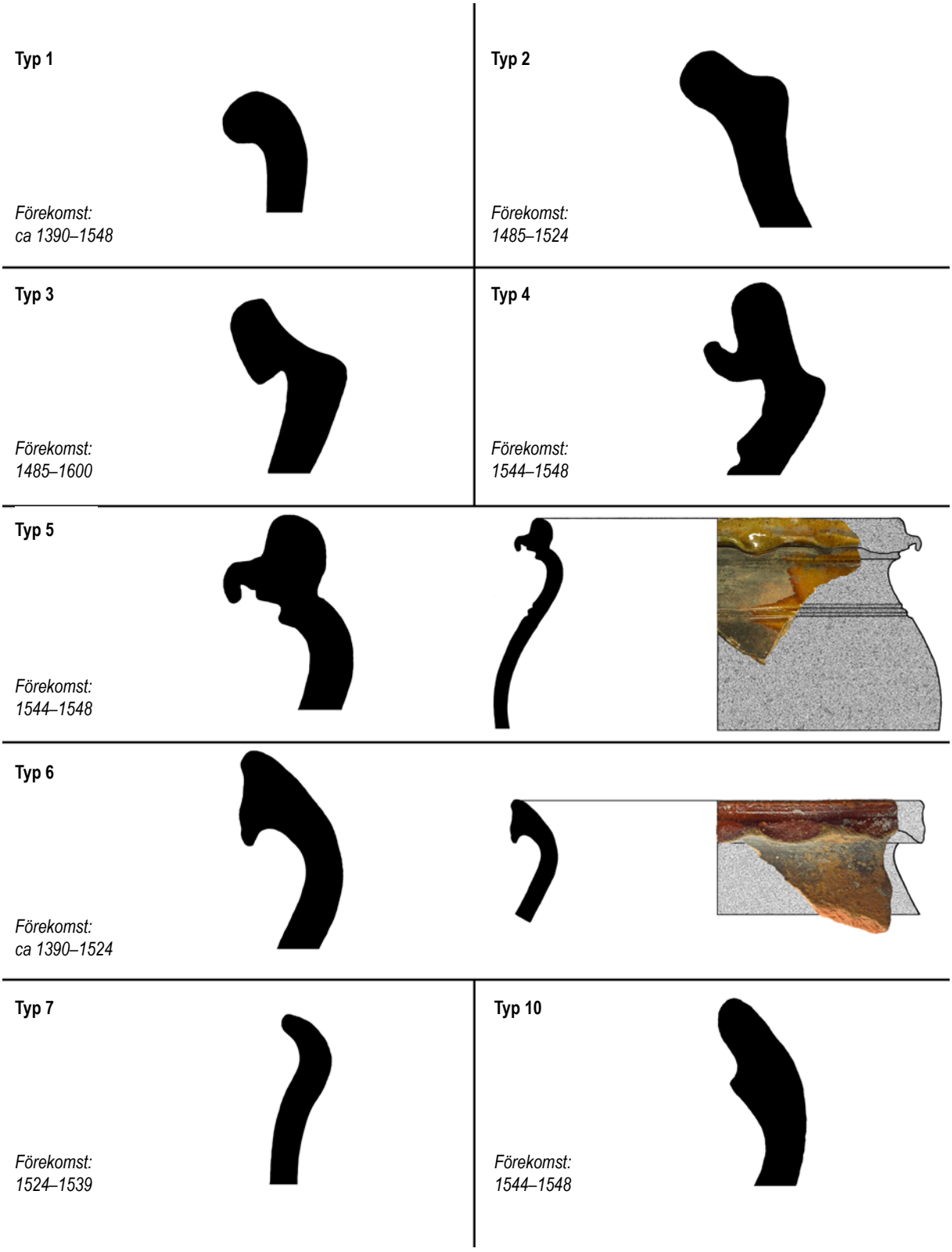
Mynningstyp 20 är i grunden identisk med typ 19 men har till skillnad från den en rundad konvex utsida. Typen förekommer mellan 1630–1637.

Mynningstyp 21 är en i det närmaste vertikalt ställd eller vagt inåtlutande mynning med en lätt svängd form. Insidan är konvex och utsidan konkav. På utsidan förekommer drejad dekor i form av en drejås vid mynningens nederkant, och ibland finns också en drejfåra i övre delen av mynningen. Typen förekommer mellan 1625–1637.

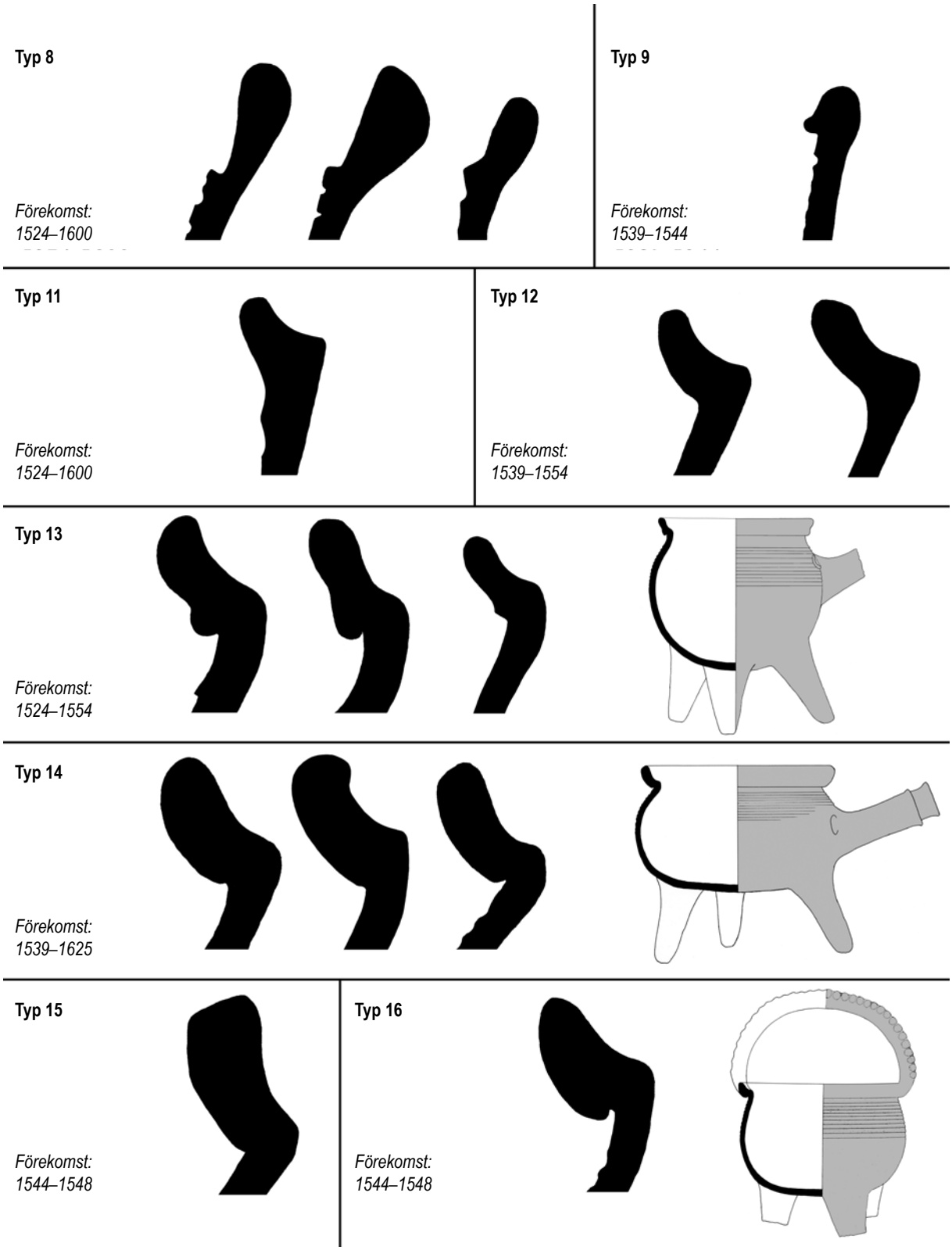
Mynningstyp 22 är en rak något inåtlutande mynning med två kraftiga drejfåror på utsidan. Insidan kan vara rak eller något svängd och konkav. Förutom ett fynd från fas 11 (1554–1600) förekommer typen enbart i perioden 1600–1641.

Mynningstyp 23 är en rak vertikalt ställd mynning med en drejfåra på utsidan. Typen förekommer mellan 1625–1630.

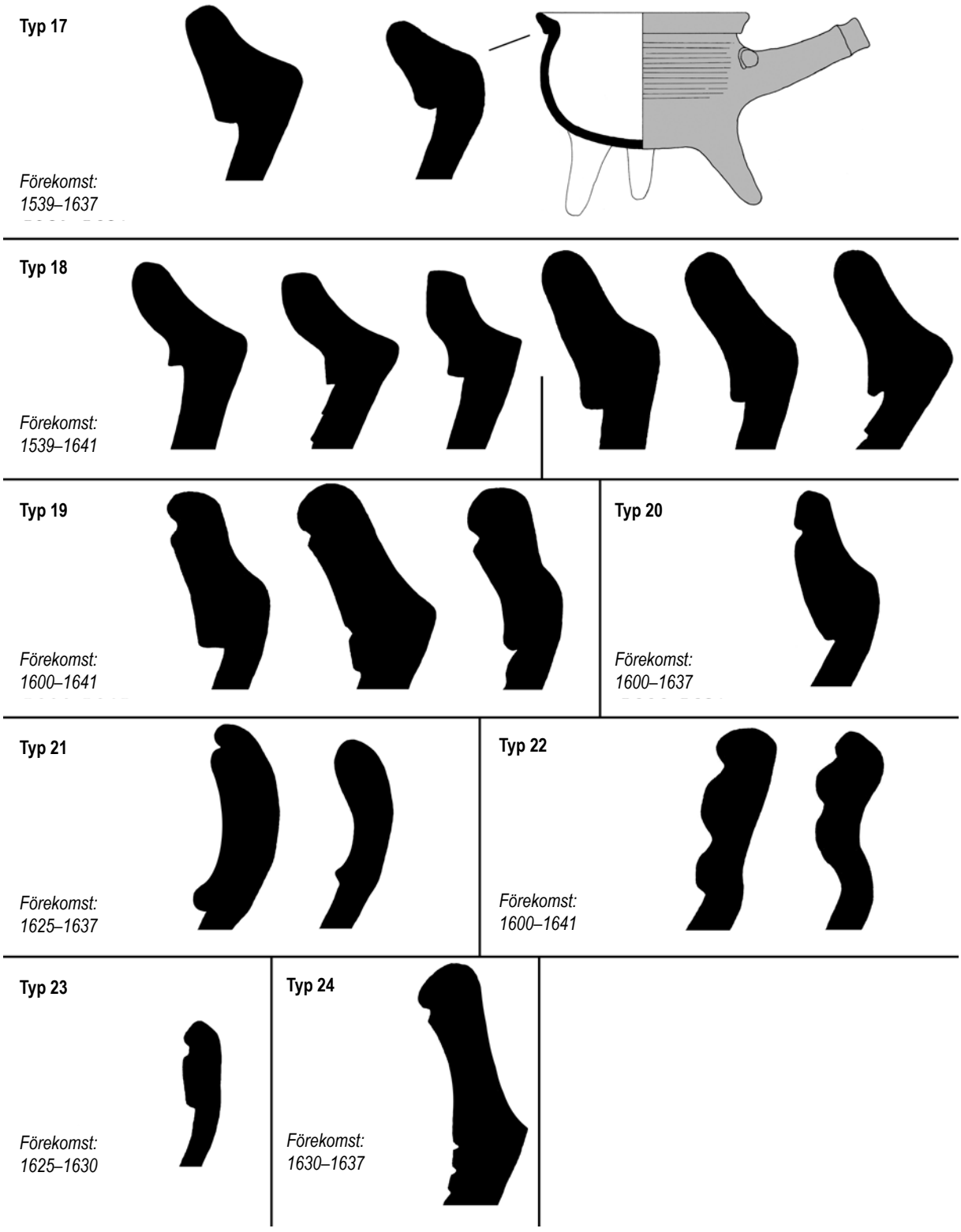
Mynningstyp 24 är en långsmal i det närmaste vertikalt ställd mynning med en konkav in- och utsida. Utsidan är också dekorerad med drejfåror. Typen förekommer mellan 1630–1637.

Figur 454. Exempel på mynningstyper på trebensgrytor i yngre rödgods från medeltid och 1500-tal. Foto och ritningar: Mikael Johansson. Mynningar i skala 1:1.

Figur 455. Exempel på mynningstyper på trebensgrytor i yngre rödgods från huvudsakligen 1500-tal. De nedre två typerna 15–16 tillhör förningskrukor. Foto och ritningar: Mikael Johansson. Mynningar i skala 1:1.

Figur 456. Exempel på mynningstyper på trebensgrytor. Typerna 17–18 förekommer under både 1500- och 1600-talen. Typerna 19–24 tillhör alla 1600-talet. Foto och ritningar: Mikael Johansson. Mynningar i skala 1:1.

Rörskaft på trebensgrytor och trebenspannor
Det tidigaste rörskaftet i fyndmaterialet kommer från fas 6b (1485–1524). Skaftet har dock inte gått att formbestämma och då det handlar om ett enstaka fynd är det omöjligt tolka i någon kronologisk mening, det kan röra sig om ett infiltrerat yngre fynd. Nästa gång rörskaft dyker upp i fyndmaterialet är i fas 8 (1539–1544) och detta kan nog ses som starttiden för användningen av trebensgrytor och trebenspannor med rörskaft. Totalt 118 rörskaft har formbestämts och dessa har indelats i 12 olika typer. Liksom i tidigare beskrivna mynningstyper så går det att också bland rörskaften att se kronologiska skillnader.

Typ 4 är det mest frekvent förekommande rörskaftet i fyndmaterialet, 41 fynd, och det kan räknas som ett typiskt 1500-talsskaft, enbart två fynd av typen finns från 1600-talet. Ett annat typiskt 1500-talsskaft är typ 5, och av det finns det 10 stycken från 1500-talet och ett från 1600-talet. I förhållande till antal är typ 5 mindre frekvent än typ 4 men det kan ha sin förklaring i den mindre fyndmängd keramik som finns från 1500-talets andra hälft (fas 11, 1554–1600). Vid tidigare undersökningar i Stockholm har nämligen just typ 5 varit vanligt förekommande i kontexter från 1500-talets andra hälft (se Johansson 2006). Andra tidiga skaftformer är typerna 1–2 som enbart förekommer i perioden 1539–1554. Typ 3 är också det en huvudsaklig 1500-talsform, 5 fynd från den tiden och ett från 1600-talet.

Typ 7 är en svårtolkad grupp med fynd från både 1500- och 1600-talen. Detsamma gäller typ 6 med fynd från båda århundradena, dock flest från 1600-talet. Typ 6 har också visat sig vara en ganska disparat grupp som förmodligen borde uppdelas i fler typer. Typ 8 är också en knepig grupp med ett fynd från varje århundrade.

Typerna 9–12 tillhör alla 1600-talet. Typiskt för dessa grupper är att de har en ände med två eller tre ringformade vulster.

Typ 1

Förekomst: 1548–1554 (1 st)

Rakt avslutad ände

Typ 2

Förekomst: 1539–1544 (1 st)

Rakt avslutad ände med intryckt fåra
OBS! Ej drejad/pålagd vulst

Typ 3

Förekomst: 1544–1548 (5 st) 1630-1637 (1 st)

Vagt avsmalnad ände

Typ 4

Förekomst: 1539–1600 (41 st) 1630–1637 (2 st)

Konkavt formad ände

Typ 7

Förekomst: 1544–1600 (3 st) 1600–1637 (2 st)

Ände med utdragen tillspetsad vulst

Figur 457. Typologisk och tidsmässig förekomst av rörskaft. Typerna 1–2 är från 1500-talets mitt. Typ 3 förekommer också företrädesvis kring 1500-talets mitt. Typ 4 är det vanligaste rörskaftet i fyndmaterialet från Södermalmstorg och det förekommer huvudsakligen mellan 1539–1600. Typ 7 finns under både 1500- och 1600-tal. Foto: Mikael Johansson. Rörskaften ej skalenliga.

Typ 5

Förekomst: 1544–1600 (10 st) 1600–1625 (1 st)

Skarpt avsmalnad lång ände, raka kanter

Skarpt avsmalnad lång ände, profilerade kanter

Skarpt avsmalnad lång ände, vulstliknande kanter

Typ 6

Förekomst: 1544–1600 (2 st) 1600–1637 (6 st)

Ände med vulstliknande kant och utdragen avsmalnande spets

Ände med markerad kant och kort spets med vulst

Figur 458. Typologisk och tidsmässig förekomst av rörskaft. Typ 5 förekommer huvudsakligen mellan 1544–1600. Typ 6 finns under både 1500- och 1600-tal men i större mängd under 1600-talet. Foto: Mikael Johansson. Rörskaften ej skalenliga.

Typ 8

Förekomst: 1539–1544 (1 st) 1600–1630 (1 st)

Ände med en ringformad vulst

Typ 9

Förekomst: 1600–1637 (6 st)

Ände med två ringformade vulster

Typ 10

Förekomst: 1600–1641 (27 st)

Ände med två ringformade vulster, den yttre mycket mindre

Typ 11

Förekomst: 1600–1637 (3 st)

Ände med tre ringformade vulster

Typ 12

Förekomst: 1630–1637 (4 st)

Trumpetformad ände med två ringformade vulster

Figur 459. Typologisk och tidsmässig förekomst av rörskaft. Typ 8 med en ringformad vulst förekommer under både 1500- och 1600-tal. Typerna 9–12 med två eller tre ringformade vulster tillhör alla 1600-talet. Typ 10 är den vanligast förekommande 1600-talstypen. Foto: Mikael Johansson. Rörskaften ej skalenliga.

En kort avslutande kommentar om de kommande undersökningarna

Den här avrapporterade undersökningen på Södermalmstorg kommer att följas upp med ytterligare en undersökning med planerad start till hösten 2020. Den undersökningsytan tar vid där denna avslutades och får en fortsatt sträckning norr ut. Den nya ytan kommer att bli tre gånger större än den vi har undersökt och vi kommer då ges tillfälle att dokumentera fler och större delar av tomterna. Därför har vi valt att vänta med att göra några ingående tolkningar och beskrivningar av tomterna avseende storlek, disposition, struktur, användning, tomtgränser med mera tills vi fått ett större och än mer tillförlitligt underlag. Med fler arkeobotaniska analyser och ett större osteologiskt material kommer vi även att få möjlighet att kunna berätta mer om Södermalmbornas kosthåll, allt från det sena 1200-talet fram till gatureglering vid 1600-talets mitt.

Figur 460. Inom en yta mitt i bildens nederdel och fram till vattnet till vänster om tunnelbanan kommer vi att fortsätta med arkeologiska undersökningar på Södermalmstorg med planerad start till hösten 2020.

Noter

1 Hasselmo 1981:202f. Hans Hansson ansåg dessutom på grundval av ett antal vikingatida lösfynd från Brunkebergsåsen att en av gårdarna hade haft ett gravfält uppe på Brunkebergsåsen under järnåldern (Hansson 1946:13).

2 Robertsson, Karlsson & Aronsson 1992:17, Söderlund 2004a:62ff, 2016:169, Zachrisson 2016:81ff.

3 Hasselmo 1981:13, 176. SDHK 1448, Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven, https://riksarkivet.se

4 Andersson 2015:287ff, Andersson 2017:53ff.

5 SDHK 1448.

6 Se bland andra Hasselmo 1981:201, 213, Söderlund 2004b:111.

7 En alternativ tolkning av brevet från 1288 publicerades i Sankt Eriks årsbok 1926. Författaren Hans Toll anser att den latinska texten i brevet är feltolkad i avsnittet som berör en *nyligen uppförd stad* på Södermalm och menar att den korrekta översättningen är *på nytt uppförd stad*, vilket enligt Toll skulle betyda att det funnits en stadsbildning på Södermalm innan Stockholm anlades (Toll 1926:160).

8 Hasselmo 1981:213, 222.

9 Undersökningarna brukar refereras till kvarteret Överkikaren men omfattade i verkligheten ett mycket större område i vilket även kvarteren Guldfjärden mindre, Mälaren och Fd. Järngraven ingick. Nelson 1986:5, 13.

10 Nelson 1986:18, Bergman 2011:5.

11 Söderlund 2004b:105.

12 SDHK-nr: 11092, Koppe 1933:102.

13 Söderlund 2002:48ff.

14 Lager 1962:80f.

15 De tänkeböcker som gåtts igenom angående uppgifter om försäljningar av tomter och byggnader på Södermalm är SStb 1474–1490 (SStb 1917), SStb 1524–1527 (Sjöberg 1915). Uppgifterna om gårdsförsäljningen 1483 återfinns i SStb 1483–1492 II:2:1, (SStb 1921:26f).

16 Uppgifterna om Nils Jöransson och stadens hus är hämtade från ett opublicerat manus av förre stadsantikvarien vid Stockholms stadsmuseum Marianne Råberg från 2015.

17 Samuelsson 1953:19f.

18 Period 2, 1250–1270.

19 Söderlund 2011:125f.

20 Dahlbäck 1983:29ff.

21 Stahre m fl. 2005:83.

22 Söderlund & Hjulhammar 2007:20.

23 Söderlund & Hjulhammar 2007:20.

24 STb 2000:94 (1592).

25 Bertheau, Sarén Lundahl & Tonemar i manus.

26 Hildebrand & Bratt 1913:13.

27 Munthe 1959:30.

28 Larsson 2014:77, SDHK-nr: 3223.

29 SDHK-nr: 28003, SDHK-nr: 28050.

30 Kontext 937, fas 6.

31 Larsson 2014:82.

32 SStb 1917:324f, 406 (1474–1483).

33 Se exempelvis Råberg 1966:3ff.

34 Bergman 2011.

35 Carlsson & Hedlund 2006:46.

36 Söderlund 2012:27ff, Carlsson & Svensson 2015:184.

37 Söderlund 2004b:113.

38 Söderlund 2004b:119, Århem 2007:108ff.

39 Ett fynd av ett handfat av brons har tidigare gjorts i Stockholm. Det var vid undersökningarna i kvarteret Mercurius 2012 som ett kraftigt fragmenterat bronsfat hittades i brandlagerresterna från en byggnad som daterats till 1500-talets andra hälft. I rapporten är handfatet felaktigt tolkat som ett fyrfat (Carlsson & Svensson 2015:148, figur 192).

40 Mähl 2010:1ff.

41 Mähl 2010:5.

42 Gaimster 2002:189ff, Linaa 2006:157ff, Haggrén 2010:138.

43 Ohlson 1951:98ff.

44 En av piporna har visserligen bedömts som engelsk men har uteslutits eftersom den har daterats till 1675–1700 och därmed måste komma från en yngre störning.

Referenser

Källor och litteratur

Abrahamsson, Åke. 1998. *Ryssgården*. Stadsvandringar 18. Stockholms Stadsmuseum. Uppsala

Abrahamsson, Åke. 2004a. *Kristinaslussen*. Slussen vid Söderström. S:t Eriks årsbok 2004. Uppsala.

Abrahamsson, Åke. 2004b. *Polhems sluss*. Slussen vid Söderström. S:t Eriks årsbok 2004. Uppsala.

Ahnlund, Henrik. 1984. *Johan Eberhard Carlberg. Stockholms stads arkitekt 1727–1773*. Monografier utgivna av Stockholms Kommun 49. Borås.

Ahnlund, Nils. 1953. *Stockholms historia före Gustav Vasa*.

Allan, John P. 1999. *South Netherlands Maiolica in south-west England*. I: Maiolica in the North: The Archaeology of Tin-Glazed Earthenware in North-West Europe c. 1500–1600. (Red. David Gaimster). (British Museum Occasional Paper 122). London.

Alm, Josef. 1932. *Blanka vapen och skyddsvapen*. Militärlitteraturföreningens förlag. N:r 163. P. A. Norstedt & Söner. Stockholm.

Andersson, Hans. 2015. *What did the blacksmiths do in the Swedish towns? Some new results*. In: Everyday products in the Middle Ages. Crafts, Consumption and the Individual in Northers Europe c. AD 800–1600. (Ed. Gitte Hansen, Steven P. Ashby and Irene baug). Oxbow Books.

Andersson, Hans. 2017. *Medeltida urbanisering*. Uppsatser 1972–2015. Lund Stidies in Historical Archaeology 19. Lund university.

Andersson, Karin & Hildebrand, Agneta. 1988. *Byggnadsarkeologisk undersökning: Det murade huset*. Underrättelser från Riksantikvarieämbetet 1988:1. Stockholm

Andersson, Lars. 2013. *En bro för själen. Resandet under 1000-talet*. S:t Eriks årsbok 2013.

Axel-Nilsson, Göran & Hansson, Hans. 1940. *Fatburen*. Bihang nr 3 år 1940. Utdrag ur Stadskollegiets utlåtanden och memorial. Stockholms stadsmuseum.

Bengtsson, Herman. 1999. *Den höviska kulturen i Norden. En konsthistorisk undersökning*. KVHAA. Stockholm.

Berg, Gösta. 1932. *Boskapsskötsel i det gamla Stockholm*. S:t Eriks årsbok 1932.

Bergman, Anna. 2009. *Pelarbacken 8, Södermalm, Stockholms stad*. Arkeologisk undersökning. Arkeologisk rapport 2009:1. Dokumentationsenheten, Stockholms stadsmuseum. Stockholm.

Bergman, Anna. 2011. *Björns trädgård. Gator och brunnar från 1500-talets senare hälft och 1600-talets förra hälft*. Stockholm stad, Södermalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 2003. SR 297. Arkeologisk rapport 2011:10. Stockholms stadsmuseum.

Bergman, Anna. 2015. *Stadsgården 1. Södra stadshuset. Södermalm, Stockholm.* Murverksdokumentation. Stadsmuseet rapporterar 96. Stockholm.

Bergman, Anna & Söderlund, Kerstin. 2012. *Svartbrödraklostret. Stående byggnader och arkeologiska lämningar. Gamla stan, Stockholm.* Arkeologiska och byggnadshistoriska undersökningar 1931–2010. SR 34, 35, 49, 50, 51, 235, 237, 278, 832, 964, 968, 1159, 1160, 1198. Stockholms stadsmuseum rapporterar 2. Stockholm.

Bergman Carter, Robert. 2013. *Vem rökte alla dessa pipor? – en historisk-arkeologisk studie av kritpipor och rökning i 1600- och 1700-talens Sverige med genus- och intersektionalitetsperspektiv.* Kandidatuppsats i Historisk arkeologi HT 2013. Institutionen för arkeologi och antikens historia. Lunds universitet.

Bertheau, Sarén Lundahl & Tonemar. Stadsgården (prel. titel, i manus).

Blom, Holger. 1933. *Slussenområdets bebyggelse under äldre tider.* Samfundet Sankt Eriks årsbok 1933. Wahlström & Widstrand. Stockholm.

Blomquist, Ragnar & Mårtensson, Anders W. 1963. *Gårdsbebyggelse i det äldsta Lund.* Thulegrävningen 1961. Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus Lundae II. Kulturhistoriska museet. Lund.

Bolin, Gunnar. 1933. *Stockholms uppkomst.* Studier och undersökningar rörande Stockholms förhistoria.

Bonow, Madeleine & Svanberg, Ingvar. 2016. *Monastiska fiskdammar i det senmedeltida Sverige.* Biskop Brasks måltider (Red. Gröntoft, Magnus m. fl.). Atlantis. Riga.

Borg, Kaj. 1988. *Eketorp III.* Artefakterna. Kungliga Vitterhetsakademien.

Bosma, K. L. B. 2007. *Middeleeuws en postmiddeleeuws aardewerk.* I: Nederzettingssporen uit de IJzertijd en de Middeleeuwen. Een archeologische opgraving aan de Kapelstraat te Loil, gemeente Montferland (Gld.). (ARC-Publicaties 183). Groningen.

Broberg, Anders m fl. 1982a. *Kakel. Medeltida vardagsvara.* I: Helgeandsholmen. (Red. Dahlström, Göran). 1000 år i Stockholms ström. Stockholmsmonografier 48. Liber. Borås.

Broberg, Anders m fl. 1982b. *Keramik. Medeltida vardagsvara.* I: Helgeandsholmen. (Red. Dahlström, Göran). 1000 år i Stockholms ström. Stockholmsmonografier 48. Liber. Borås.

Broberg, Birgitta & Hasselmo, Margareta. 1981. *Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer: fyndstudie.* Medeltidsstaden 30. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport.

Bruijn, Anton. 1959. *Die mittelalterliche Töpferindustrie in Brunssum.* I: Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 9.

Bruijn, Anton. 1964. *Die mittelalterliche keramische Industrie in Südlimburg.* I: Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 12/13, jaargang 1962–1963.

Brynja, Elisabeth. 1994. *90 år i underjorden. Södermalm före 1650, speglat genom arkeologiska fynd.* Stadsvandringar 17. Stockholms stadsmuseum. Stockholm

Carlsson, Michel. 2008. *Kvarteret Kvasten. Ett stadskvarters uppkomst vid 1600-talets mitt.* Stockholms stad, Norrmalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning. SR 1426. Stockholms stadsmuseum. Arkeologisk rapport 2008:1.

Carlsson, Michel. 2012. *Ben och horn.* I: Storkyrkobrinken, Gamla stan, Stockholm RAÄ 103.(Söderlund, Kerstin förf.). Arkeologisk undersökning 1993–1994. SR 1310. Stockholms stadsmuseum rapporterar 19.

Carlsson, Michel. 2015. *På de rikas bord. En arkeologisk undersökning av lämningar från 1600- och 1700-talet i kvarteret Gubben i Norrköping.* Arkeologisk undersökning, RAÄ S:t Johannes 96, Kvarteret Gubben 8, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län. Rapporter från Arkeologikonsult 2014:2486.

Carlsson, Michel & Hedlund, John. 2006. *Från klostermark till hamnkvarter på 200 år. Vattugatan och kvarteret Svalan – Ca 1440–1640.* Stockholms stad, Norrmalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 1991. Stockholms stadsmuseum. Arkeologisk rapport 2006:10. Stockholm

Carlsson, Michel & Svensson, Kenneth. 2015. *Livet längs en bakgata i Stockholm, 1250–1759. Om utgrävningarna i kvarteret Mercurius.* Rapporter från Arkeologikonsult 2015:2557. Stockholm

Corin, Carl-Fredrik. 1928. *Kampen om Stockholm 1521–1523.* Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1912. Stockholm.

Dahlbäck, Göran. 1983. *Fanns det skomakare på Skomakargatan? Om den näringsgeografiska strukturen i 1460-talets Stockholm.* Sankt Eriks årsbok 1983. Stockholm

Dahlbäck, Göran. 1995. *I medeltidens Stockholm.* Stockholmsmonografier 81. Borås.

De Brun, Frans. 1912. *En vandring genom det medeltida Stockholm.* Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1912. Stockholm.

Eklund, Hans (Red.). 1981. *Se på Slussen.* Stadsmuseet Kulturhuset Stockholm 1981.

Ericsson, Niklas. 2006. *Mord i Stockholm.* Historiska Media.

Ferenius, Jonas. 2002. *Gator och gränder i medeltidens Stockholm.* S:t Eriks årsbok 2002.

Forsberg, Linnea. 2001. *Stormaktstidens Stockholm tar gestalt. Gatureglerингen i Stockholm 1625–1650.* Monografier utgivna av Stockholms stad nr 157. Stockholmia förlag.

Gaimster, David R. M. 2002. *Keramik i Stockholm 1250–1600. Inflytande från Hansans handel, kultur och teknik.* Upptaget. Arkeologi i Stockholm inför 2000-talet. Samfundet S:t Erik. Almqvist & Wiksell. Uppsala.

Galt, Carl-Eric. 1980. *Keramiken från kvarteret Björnen.* Stadsvandringar 4. Uddevalla.

Galt, Carl-Eric. 1981. *En redogörelse för fyndmaterialet från kvarteret Björnen.* Stockholms stadsmuseum. Otryckt rapport.

Gläser, Manfred (Red.). 2008. Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VI. Luxus und Lifestyle. Lübeck.

Grew, Francis & de Neergard, Margrethe. 1988. *Shoes and Pattens.* Medieval finds from excavations in London:2. The Museum of London.

Grose, Francis. 1775. *The Antiquarian repertory.* A miscellany intended to preserve and illustrate several valuable remains of old times: adorned with elegant sculptures. Vol. 1. London.

Gutiérrez, A. & Brown, Duncan H. 1999. *Italo-Netherlandish Maiolica from Southampton.* I: Maiolica in the North: The Archaeology of Tin-Glazed Earthenware in North-West Europe c. 1500–1600. (Red. David Gaimster). (British Museum Occasional Paper 122). London, s 147–150.

Gustafsson, Ny Björn. 2016. *Från kogg till grotta – ett oväntat fynd från stora Karlsö.* Fornvännen 2016.

Haggrén, Georg. 2010. *Bordskultur och glashandel i renässansens Europa.* Hikuin 37. Viborg.

Hallerdt, Björn. 1999. *I saltom sjö och färskom. Fiske i Stockholm.* S:t Eriks årsbok 1999.

Hallerdt, Björn. 2004. *Nils Ericsons sluss.* Slussen vid Söderström. S:t Eriks årsbok 2004. Uppsala.

Hansson, Hans. 1939. *Staden på vattnet.* Redogörelse för Stadsmuseikommités verksamhet 1938. Bih. Nr 3. Stockholms stadsmuseum.

Hansson, Hans. 1946. *Norrmalm i stöpsleven.* Samfundet Sankt Eriks årsbok 1946. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Hansson, Hans. 1956. *Stockholms stadsmurar.* Monografier utgivna av Stockholms kommunförvaltning 18. Stockholm.

Hansson, Hans. 1960. *Med tunnelbanan till medeltiden. Vad fynden berättar om Stockholms historia.* Bonniers. Stockholm.

Hasselmo, Margareta. 1981. *Medeltidsstaden 17* (Med bidrag av Lars Bengtsson). Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer.

Hedlund, John. 2015. *Brunnsbacken, Södermalmstorg, RAÄ 103 Stockholm.* Arkeologisk förundersökning. Stadsmuseet rapporterar 62.

Henricson, Lars G. 2002. *"Drycke glass" i Stockholms jord.* Upptaget. Arkeologi i Stockholm inför 2000-talet. Samfundet S:t Eriks årsbok 2002. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Henricson, Lars G. 2003. *Passglas i Stockholm. Vasarenässansen, stormaktstiden och järnåldern.* Fornvännen 98.

Hildebrand, Karl & Bratt, Arnold. 1913. *Stockholms stads privilegiebref 1423–1700.* Urkunder rörande Stockholms stads historia 1. Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet. Wahlström & Widstrand. Stockholm

Hildebrand, Sune. 1917. *Goeteeris journal.* En holländsk beskicknings resor i Ryssland, Finland och Sverige 1615–1616. P. A. Norstedt & Söner. Stockholm.

Hurst, John G. 1999. *Sixteenth-century South Netherlands Maiolica imported into Britain and Ireland.* I: Maiolica in the North: The Archaeology of Tin-Glazed Earthenware in North-West Europe c. 1500–1600. (Red. David Gaimster). (British Museum Occasional Paper 122). London.

Hurst, John G. & Neal, David S. & van Beuningen, H. J. E. 1986. *Pottery. Produced and Traded in North-West Europe 1350–1650.* Rotterdam.

Häggström, Leif. 2003. *Den vardagliga kniven – om knivars terminologi och tolkning med småländska exempel.* In Situ 2003.

Jacobzon, Lars & Sjögren, Jane. 1982. *Människor i stadens utkant, Helgeandshusets kyrkogård berättar om liv och död.* Helgeandsholmen 1000 år i Stockholms ström (Red. Dahlbäck, Göran). Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 48. Liber förlag. Borås.

Jakobsson, Theodor. 1938. *Beväpning och beklädnad.* Generalstaben. Sveriges krig 1611–1632. Bilagsband II. Victor Petterssons Bokindustriaktiebolag. Stockholm.

Johansson, Mikael. 2000. *Skeppsbron. Ett arkeologiskt tvärsnitt genom stormaktstidens Stockholm.* Gamla stan, Skeppsbron, Fornlämning 103. 1994–96. Stockholms stadsmuseum. Arkeologisk rapport 2000:11.

Johansson, Mikael. 2006. *Keramiken från kvarteret Svalan.* I: Från klostermark till hamnkvarter på 200 år. Vattugatan och kvarteret Svalan ca 1440–1640. Stockholms stadsmuseum. Arkeologisk rapport 2006:10.

Johansson, Mikael. 2011. *Keramiken.* I: Kring Mynttorget. Gamla Stan, Stockholms stad. Arkeologisk undersökning 1993–1994. Stockholms stadsmuseum. Arkeologisk rapport 2011:4.

Johansson, Mikael. 2012. *Keramik.* I: Storkyrkobrinken. Gamla Stan, Stockholms stad, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 1994–1995. Stockholms stadsmuseum rapporterar 19.

Johansson, Mikael. 2014. *Husgeråd – Keramik.* I: På de rikas bord – En arkeologisk undersökning av lämningar från 1600- och 1700-talet i kvarteret Gubben i Norrköping. Rapporter från Arkeologikonsult 2014:2486.

Johansson, Mikael. 2015. *Husgeråd: Keramiken i fas 1–5.* I: Livet längs en bakgata i Stockholm, 1250–1759. Om utgrävningarna i kvarteret Mercurius. Rapporter från Arkeologikonsult 2015:2557.

Jonsson, Kristina. 2013. *Hotell Anno 1647. Byggnadslämningar från tidigmodern tid.* Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Fornlämning Stockholms stad 103:1. Kvarteret Ormen 2. Stockholms stad. Stockholms län. Södermanlands landskap. Stiftelsen Kulturmiljövård. Rapport 2013:12. Västerås.

Järbe, Bengt. 1973. *Krogarnas Stockholm.* Tidens förlag. Stockholm.

Kitzler Åhfeldt, Laila & Källström, Magnus. 2002. *Stockholmsrunor och en huggspårsanalys av runstenen vid Prästgatan.* Upptaget. Arkeologi i Stockholm inför 2000-talet (Red. Hallerdt, Björn). Samfundet S:t Erik. Uppsala.

Koppe, Wilhelm. 1933. *Lübeck-Stockholmer Handelsgeschichte im 14. Jahrhundert.* Neumünster.

Koppe, Wilhelm. 1934. *När Stockholm var Hansestad.* S:t Eriks årsbok 1934.

Koppe, Wilhelm. 1981. *Stockholm under Hansans inflytande, några notiser ur Lübecks stadsarkiv.* Historia kring Stockholm. Stockholm från förhistorisk tid till sekelskiftet. Wahlström & Widstrand.

Kolltveit, Gjermund. 2006. *Jew´s Harps in European Archaeology.* BAR International Series 1500. Oxford.

Kreuger, Ingeborg. 2018. *Die europäischen emailbenalten Becher des 13./14. Jahrhunderts: Eine Zusammenfassung zum Forschungstand.* Journal of Glass Studies. Volume 60. 2018.

Källström, Magnus. 2002. *Kammar och kamtillverkning i medeltidens Stockholm.* (Red. Hallerdt, Björn). Upptaget. Arkeologi i Stockholm. Samfundet S:t Erik. Almqvist & Wiksell. Uppsala.

Källström, Magnus. 2016. *Runor och runstenar i Stockholm.* Stockholm före Stockholm. Från äldsta tid fram till 1300 (Red. Thedéen, Susanne & Zachrisson, Torun). Monografier utgivna av Stockholms stad 247. Stockholmia Förlag.

Källström, Magnus & Söderlund, Kerstin. 2003. *Arkeologiska undersökningar på Stockholms slott.* D. 1, Inre borggården. Stockholms stad, Gamla Stan, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 1995–1997. Stockholms stadsmuseum. Arkeologisk rapport 2003:3.

Lager, Birgitta. 1962. *Stockholms befolkning på Johan III:s tid.* P. A. Norstedt & Söner.

Lager, Birgitta. 1981. *Stockholms befolkning på 1500-talet.* I: Historia kring Stockholm (Red. Hammarström, Ingrid). Wahlström & Widstrand.

Lagerqvist, Lars O. 1982. *Sverige och dess regenter under 1000 år.* Albert Bonniers Förlag AB.

Lang, Signe. 1964. *Stadsgården och Ryssgården.* Stadskollegiets utlåtanden och memorial. Bihang nr. 43

Larsson, Inger. 2014. *Medeltida kålgårdar i skriftliga belägg.* Källor till trädgårdsodlingens historia (Red. Andréasson, Anna m fl.). Fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010–2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA). Sveriges lantbruksuniversitet. Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap. Rapport 2014:25.

Linaa, Jette. 2006. *Keramik, kultur och kontakter. Kökken- och bordtöjets brug og betydning i Jylland 1350–1600.* Jysk Arkeologisk Selskabs Skrifter 56. Århus.

Lundmark, Efraim. 1934. *S:ta Maria Magdalena kyrka i Stockholm.* Sveriges kyrkor. Stockholm

Majantie, Kirsi (Red.) 2007. *Fat och furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland. Turku.

Mennicken, Ralph. 2009. *Schätze aus Raerener Erde.* Katalog des Raerener Steinzeug aus dem Hetjens-Museum, Deutsches Keramikmuseum Düsseldorf. Raeren.

Mennicken, Ralph. 2013. *Raerener Steinzeug.* Europäisches Kulturerbe. Raeren.

Miller, Urve & Robertsson, Anne-Marie. 1982. *The Helgeandsholmen excavation. An Outline of biostratigraphical studies to document shore displacement and vegetational changes.* PACT 7. Strasbourg.

Munthe, Axel. 1959. *Västra Södermalm intill mitten av 1800-talet. En stadsdel och dess kyrkliga liv.* Stockholm.

Myrdal, Janken. 2013. *Boskapsskötsel under medeltiden. En källpluralistisk studie.* Nordiska museets handlingar 139. Nordiska museets förlag. Stockholm.

Mähl, Stefan. 2010. *Det senmedeltida Stockholm – en språklig och kulturell smältdegel.* Sällskapet Runica et Mediævalia. Stockholm.

Nawrolska, Grazyna. 2008. *A day of Life. Luxury in a Medieval Town.* I: Gläser 2008:516.

Nelson, Per. 1986. Arkeologisk rapport. Fornlämning 103. Stockholm, Södermalm, kvarteret Överkikaren. *Del 1: Lämningar från tiden före gaturegleringen.* Stockholms stadsmuseum, Arkeologiska sektionen.

Nordberg, Tord O:son. 1935. *Söderport och Slussen. En skildring av slussområdets historia i anledning av slussombyggnadens invigning den 15 oktober 1935.* Utgiven av Stockholms stads byggnadskommitté. Stockholm

Nordin, Christina. 2008. *Oordning. Torghandel i Stockholm 1540–1918.* Sekel Bokförlag.

Nyman, Carl Fredrik. 1867. *Utkast till svenska växternas naturhistoria 1–2.* Örebro

Odhner, Einar. 1963. *Växternas namn.* Stockholm.

Ogenhall, Erik. 2017. *Stenfynd och kvarnstensanalys.* Utbyggnad av Ostkustbanan genom Gamla Uppsala. Uppsala län; Uppland; Uppsala kommun; Uppsla socken; Gamla Uppsala 20:1, 21:13, 21:27 m. fl.; Uppsala 134:4; 240:1; 284:2; 586:1; 587:1; 603:1; 604:1; 605:1 och 606:1. Rapport 2017:_16. Arkeologerna Statens historiska museer.

Ogenhall, Erik & Hjärthner-Holdar, Eva. 2015. *Metallhantverk vid Slussen. Analys av ett medeltida metallhantverksområde på Södermalmstorg.* UV GAL rapport 2015:05. Geoarkeologisk undersökning.

Ohlsson, Martin A. 1951. *Stormaktstidens privatpalats i Stockholm med en utblick över följande sekler.* Forum. Stockholm.

Ose, Ieva. 2008. *Einige Zeugnisse vom Lebensstil der reichen Bürger in Riga im 13.–15. Jahrhundert.* I: 2008:580.

Palme, Sven Ulric. 1945. *Stockholms kapitulation 1520. Ett rekonstruktionsförsök.* Samfundet S:t Eriks årsbok 1945. Stockholm

Palme, Sven Ulric. 1964. *Stockholms krigshistoria.* Bokförlaget Prisma. Stockholm.

Peterzén, Ingvar. 1943. *Skeppet Svanens resa till Holland 1545.* Samfundet Sankt Eriks årsbok 1943. P. A. Norstedt & Söner. Stockholm.

Peterzén, Ingvar. 1945. *Studier rörande Stockholms historia under Gustav Vasa.* Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning. Stockholm.

Pettersson, Claes & Johansson, Erik. 2018. *Kv. Lars Johan 7 I Simrishamn. Boplats, odling, stadsgård 4000 BC – 2016 AD.* Arkeologisk förundersökning 2017. RAÄ 25:1 & 34:1. Kv. Lars Johan 7, Simrishamns stad, Simrishamns kommun, Skåne län. Sydsvensk Arkeologi, Rapport 2018:5

Reinsnos, Ambjørg. 2013. *Locks and keys from Viking Age and medieval contexts – tools and symbols.* (Ed. Øye, Ingvild) ´Small things forgotten´. Locks and Keys & Board Games. The Bryggen Papers. Supplementary Series No. 9. Fagbokforlaget.

Ringberg, Bengt. 1987. *En Söder-kronologi.* Söder 700 år. S:t Eriks årsbok 1987. Stockholm

Robertsson, Ann-Marie m fl. 1992. *Fatbursstjöns 3000-åriga historia – från bronsålder till 1700-tal.* Från en vik i skärgården till Bofills båge.

Ros, Jonas. 1992. *Dubbelhelkammar från kv. Trädgårdsmästaren 9 och 10 i Sigtuna samt ben- och hornhantverkets utveckling och roll i ekonomin under vikingatid och tidig medeltid.* C-uppsats i Medeltidsarkeologi. Lunds universitet.

Råberg, Marianne. 1966. *Södermalms stadsplan under 1600- och 1700-talen.* Årsberättelser, Museinämnden 1964–1965. Stockholm

Råberg, Marianne. 1972. *Katarinaberget: utredning och bevarandeförslag.* Stockholm.

Råberg, Marianne. 1987. *Visioner och verklighet I + II. En studie kring Stockholms 1600-talsstadsplan.* Stockholmsmonografier 54.

Råberg, Marianne. 1998. *Södra stadshusets omgivning.* Stadsvandringar 18. Stockholms Stadsmuseum. Uppsala

Samuelsson, Eivor. 1953. *Stockholms åkare genom tiderna.* Uno S. Andersson Tryckeri AB. Stockholm.

Sandstedt, Fred. 1982. *Vapen till krig och jakt.* Helgeandsholmen 1000 år i Stockholms ström (Red. Dahlbäck, Göran). Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 48. Liber förlag. Borås.

Schück, Henrik. 1951. *Stockholm vid 1400-talets slut.* Hugo Gebers förlag. Stockholm

Sigurdsson, Irene. 1998. *Södra stadshuskällaren.* Stadsvandringar 18. Stockholms Stadsmuseum. Uppsala

Sjöberg, Nils. 1915. *Stockholms stads tänkebok under vasatiden. I. 1524–1529.* S:t Eriks Årsbok 1908.

Sjödén, Carl, Crispi. 1953. *Stadsbor i Sturetidens Stockholm. En studie i tänkeböckernas värld.* Studier och handlingar rörande Stockholms historia II. Almqvist & Wiksells. Uppsala.

Smirnova, Lyuba Igorevna. 2002. *Comb-making in medieval Novgorod (950–1450). An industry in transition. Volume 1 & 2.* School of Conversation Sciences Bournmouth University.

SStb. 1917. *Stockholms Stads tänkeböcker 1474–1483 samt burspråk.* Stockholms äldre stadsböcker II:1. Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af samfundet Sankt Erik (Genom Emil Hildebrand). Ivar Haeggströms Boktryckeri AB. Stockholm.

SStb. 1921. *Stockholms Stads tänkeböcker 1483–1492 – Häfte 1.* II:2:1. Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af samfundet Sankt Erik (Genom Gottfrid Carlsson). Ivar Haeggströms Boktryckeri AB. Stockholm.

SStb. 1924. *Stockholms Stads tänkeböcker 1483–1492 – Häfte 2.* II:2:2. Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af samfundet Sankt Erik (Genom Gottfrid Carlsson). Ivar Haeggströms Boktryckeri AB. Stockholm.

SStb. 1933. *Stockholms Stads tänkeböcker 1483–1492 – Häfte 3.* II:2:3. Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af samfundet Sankt Erik (Genom Gottfrid Carlsson). Ivar Haeggströms Boktryckeri AB. Stockholm.

SStb. 1939. *Stockholms Stads tänkeböcker från år 1592. Del I 1592–1596.* (Red. Daniel Almqvist). Stockholms Stadsarkiv. P. A. Norstedt & Söner. Stockholm.

SStb. 1944. *Stockholms Stads tänkeböcker 1483–1492 – Häfte 4.* II:2:4. Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af samfundet Sankt Erik (Genom Gottfrid Carlsson). Ivar Haeggströms Boktryckeri AB. Stockholm.

STb. 2000. *Stockholms tänkeböcker från år 1592. Del XVIII 1629.* (Red. Bo Elthammar). Stockholms stadsarkiv. Graphium Ljunglöfs AB. Stockholm.

Stadskollegiets utlåtanden och memorial. 1946. Bihang Nr. 33. 1946. Berättelse över museinämndens verksamhet under år 1945.

Stahre, Nils Gustaf m fl. 2005. *Stockholms gatunamn.* Stockholmsmonografier 50. Stockholmia Förlag. Stockholm

Stephan, H.-G. 1982. *Die mittelalterliche Keramik in Norddeutschland (1200–1500).* I: Aus dem Alltag der mittelalterlichen Stadt. Hefte des Focke-Museums 62. Bremen.

Štolba, Milan & Rybka, Luboš. 2014. *Soubor ostruh z českého středehoří.* Archeologie ve středních Čechách 18.

Sturluson, Snorre. 1993. *Nordiska kungasagor. 2. Olav den heliges resa* (I översättning av Johansson, Karl G.). Fabel pocket nr. 26. Fabel Bokförlag. Trondheim

Svensson, Ann-Sofie. 2010. *Murning av en bakugn med tyngdpunkt på valvets konstruktion.* Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i Kulturvård, Bygghantverk. Institutionen för kulturvård. Göteborgs universitet.

Swedenborg, Lillemor (Red.). 1992. *Svensk synonymordbok.* Norstedts Akademiska Förlag. NordBook, Norge.

Söderlund, Kerstin. 2002. *Stockholms borg och murar.* Upptaget. Arkeologi i Stockholm inför 2000-talet. Sankt Eriks årsbok 2002. Almqvist & Wiksell. Uppsala.

Söderlund, Kerstin. 2004a. *Stockholm heter det som sprack av – Söderström i äldsta tid.* Slussen vid Söderström. Sankt Eriks Årsbok 2004. Uppsala.

Söderlund, Kerstin. 2004b. *Staden.* Vetenskapligt program för den arkeologiska verksamheten vid Stockholms stadsmuseum. Stockholms stadsmuseum. Rapport 2004:5

Söderlund, Kerstin. 2011. *Kring Mynttorget.* Gamla stan, Stockholm stad. Arkeologisk undersökning 1993–1994, SR 1301. Arkeologisk rapport 2011:4. Dokumentationsenheten. Stockholms stadsmuseum.

Söderlund, Kerstin. 2012. *Storkyrkobrinken.* Gamla stan, Stockholm stad RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 1994–1995, SR 1310. Stockholms stadsmuseum rapporterar 19. Dokumentationsenheten. Stockholms stadsmuseum.

Söderlund, Kerstin & Marcus Hjulhammar. 2007. *Slussen.* Stockholms stad, Slussen med angränsande vattenområden, RAÄ 103. Arkeologisk utredning 2007. Arkeologisk rapport 2007:3, Stockholms stadsmuseum.

Tarkiainen, Kari. 1990. *Finnarnas historia i Sverige 1.* Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid. SHS. Helsinki.

Terhorst, T. 2010. *Muzikale vondsten uit de Amsterdamse bodem. De catalogisering van geluidproducerend archeologisch materiaal.* Amsterdam. Bachelor thesis, Amsterdam University.

Tingström, Bertel. 1963. *Svensk numismatisk uppslagsbok.* Mynt i ord och bild 1521–1962. M C Hirsch AB Förlag. Stockholm.

Toll, Hans. 1926. *Stockholms uppkomst.* Sankt Eriks årsbok 1926. Wahlström & Widstrand. Stockholm.

Trzeciecki, Maciej. 2005. *Ceramika biała w średniowiecznym i nowożytnym Płocku.* I: Naczynia białe w Polsce południowej i środkowej. Wstęp do problematyki badawczej. Materiały z konferencji zorganizowanej w Łagowie w dniu 6 maja 2005 roku. (Red. A. Buko, L. Kajzer). Kielce–Łagów.

Van de Moortel, Aleydis. 2009. *Medieval boats and ships of Germany, the Low Countries and northeast France – archaeological evidence for shipbuilding traditions, shipbuilding resources and communication.* Rivers as Communication and Trade Routes. Marchenrat Colloquium 2009. 5. – 7. November 2009. Deutsches Schiffahrtsmuseum, Bremerhaven.

van Oostveen, Jan. 2016. (Textiel) loden. Loden gedateerd rondom 1600–1625.

Veeckman, J. 1999. *Maiolica in Sixteenth- and Early Seventeenth Century Antwerp: the Archaeological Evidence.* I: Maiolica in the North: The Archaeology of Tin-Glazed Earthenware in North-West Europe c. 1500–1600. (Red. David Gaimster). British Museum Occasional Paper 122. London.

Vlierman, Karel. 1996. *…Van Zintelen. "…Zintelroeden en Mossen…". Een breeuwmethode als hulpmiddel bij het dateren van scheepswrakeken uit Hanzetijd.* Sceepsarchaeologie I. Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwater Archaeologie/ROB (NISA).

Vretemark, Maria. 1982. *Vad stod på matsedeln?* (Red. Dahlbäck, Göran). Helgeandsholmen. 1000 år i Stockholms ström. Stockholmsmonografier 48. LiberFörlag. Borås.

Wahlöö, Claes. 1987. *Klädesplomber – delar i en emballage?* Kulturen 1987. Trelleborg.

Wannberg, Elisabeth. 1998. *Södra stadshuset – en byggnadshistoria.* Stadsvandringar 18. Stockholms Stadsmuseum. Uppsala

Wadström, Roger. 1986. *Svenska kvarntermer. Studier över kvarnens och malningens terminologi i svenska dialekter med särskild hänsyn tagen till de västsvenska jämte kortfattad framställning av de svenska kvarntyperna och deras utveckling. I.* Skrifter utgivna genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser A:8. Einar Munksgaard, Köpenhamn.

Wannberg, Elisabeth. 1998. *Södra stadshuset – om byggnadshistorien.* Stadsvandringar 18. Stockholms Stadsmuseum. Uppsala.

Weidhagen-Hallerdt, Margareta. 1991. *Med byssa och kanon. Om Stockholms medeltida försvarsvapen visade på Stockholms medeltidsmuseum.* Särtryck ur Stadsvandringar 14. Årsbok 1991 för Stockholms stadsmuseum.

Weidhagen-Hallerdt, Margareta. 1992. *I eld och rök. Om Stockholms medeltida försvarsvapen visade på Stockholms medeltidsmuseum.* Särtryck ur Stadsvandringar 15. Årsbok 1992 för Stockholms stadsmuseum.

Wikström, Lars. 1987. *”In fundo dicto suthraemalm”. Kring ett brev om Södermalm från 1288.* Söder 700 år. S:t Eriks årsbok 1987. Stockholm.

Willim, Annika & Grandin, Lena. 2010. *Medeltida smide i Vanda. Okulär och metallografisk undersökning av material från en smedja.* Finland, Nyland kommun, Vanda stad. UV GAL Rapport 2010:2

Wingren, Bo. 1976. *Den glömda tunneln.* Stadsvandringar 1. Stockholms stadsmuseum.

Wändesjö, John. 2016. *Ledningsomläggning vid Slussen.* Stadsmuseet rapporterar 93. Stockholm.

Zachrisson, Torun. 2016. *Spår av järnålder på Stadsholmen och malmarna.* Stockholm före Stockholm. Från äldsta tid fram till 1300. Monografier utgivna av Stockholms stad 243.

Zerpe, Birgitta & Fredricsson, Monica. 1981. *Skor och andra läderföremål.* Helgeandsholmen 1000 år i Stockholms ström (Red. Dahlbäck, Göran). Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 48. Liber förlag. Borås.

Åkerhagen, Arne. 2012. *Den svenska kritpipan – pipor tillverkare och fynd.* Tobaks- & Tändsticksmuseum.

Århem, Barbro. 2006. *Kaklen från kvarteret Svalan. I: Från klostermark till hamnkvarter på 200 år. Vattugatan och kvarteret Svalan – Ca 1440–1640.* (Carlsson, Michel & Hedlund, John), Stockholms stad, Norrmalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 1991. Stockholms stadsmuseum. Arkeologisk rapport 2006:10. Stockholm

Århem, Barbro. 2007. *Stockholmskakel – om kakelfynd och tillverkning.* I: Fat och furstar. Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700 (Red. Majantie, Kirsi). Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finlad. Turku.

Ödman, Anders. 1987. *Stockholms tre borgar.* Från vikingatida spärrfäste till medeltida kastellborg. Monografier utgivna av Stockholms stad 80.

Otryckta källor

Fornsvenska textbanken = http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/

SDHK = Riksarkivet. De svenska medeltidsbreven. Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven. http://riksarkivet.se/sdhk

SR = Stadsarkeologiskt register för Stockholm. https://stadsmuseet.stockholm.se/utforska/arkeologi- och- fornlamningar/stadsarkeologiskt-register-for-stockholm/

Stadsmuseets arkiv (SSM)

Vasamuseet = https://digitaltmuseum.se/011024786593/bradspel

Lantmäteriakter

A99-1:4 Stadsplan över Södermalm
Stockholms stad, Stockholms län
Lantmäteristyrelsens arkiv

Övriga referenser

Mason, Robert; Dept. of World Cultures, Royal Ontario Museum. 2015. Muntligen 2015-09-02.

Ådahl ,Karin; Medelhavsmuseet. 2015. Muntligen 2015-06-19

Jonsson, Leif; osteolog. 2015. E-post 2015-03-20.

Administrativa uppgifter

Arkeologikonsults projektnr:	Länsstyrelsens diarienr:	Länsstyrelsens beslutsdatum:	Utförandetid:
2013:2746, etapp 1	4311-24247-2013	2013-09-27	21 oktober – 5 december 2013
2014:2783, etapp 2	4311-24247-2013	2014-01-24	20 januari – 29 april 2014
2014:2823, etapp 3	4311-9861-2014	2014-10-13	8 december 2014 – 26 juni 2015

Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning
Företagare:	Exploateringskontoret, Stockholms stad
Län:	Stockholm
Landskap:	Uppland
Kommun:	Stockholms kommun
Socken:	Stockholms stad
Fastighetsbeteckning:	Södermalm 7:87
Lämningsnummer:	L2015:7789 Stadslager
RAÄ-nummer:	Stockholm 103:1
Undersökningsområdets storlek:	ca 290 m^2
Koordinatsystem:	SWEREF99 1800
Höjdsystem:	RH 00
Projektledare:	Kenneth Svensson
Biträdande projektledare:	Michel Carlsson

Fältarkeologer:	Mikael Bertheau, Stefan Gustafsson, Johan Klange, Ellinor Larsson, Cecilia Lindblom, Marta Lindeberg, Lena Sundin och Ida Söderström.
	John Hedlund och John Wendesjö (Stadsmuseet i Stockholm)
Projektanställda:	Björn Carlsson, Elin Evertsson, Mattias Frisk, Sverker Holmqvist, Fredrik Lundström, Josefine Låås och Matilda Nohrstedt.
Rapportansvarig:	Michel Carlsson och Kenneth Svensson
Planer och layout:	Medea Nyström Huuva
Fyndfoto:	Stefan Gustafsson och Kenneth Svensson, Arkeologikonsult Studio Västsvensk Konservering
Digitalisering av lodfoton:	Ida Söderström
Byggnadsdokumentation:	Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm
Keramikanalys:	Mikael Johansson, Stadsmuseet i Stockholm
ICP-analys:	Torbjörn Brorsson, Kontoret för keramiska studier
Glasanalys:	Georg Haggrén, Helsingfors universitet, Finland
Analys av klädesplomber:	A.C.A . van Helbergen, EARTH Integrated Archaeology, Amersfoort, Holland
Kritpipsanalys:	Arne Åkerhagen, Stockholm
Arkeometallurgisk analys:	Erik Ogenhall och Eva Hjärthner-Holdar, GAL, Statens Historiska Museer
Osteologisk analys:	Tove Björk och Agneta Flood, Arkeologikonsult
Makrofossilanalys:	Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult
Dendrokronologisk- och vedartsanalys:	Thomas Bartholin, Wentorf, Tyskland
^{14}C-dateringar:	ICA, International Chemical Analysis Inc. Miami, Florida, USA
Föremålskonservering:	Studio Västsvensk Konservering, Västra Götalandsregionen, Västarvet, Göteborg
Fynd:	Fynden tillförs Stadsmuseet i Stockholm

Den här rapporten handlar om de arkeologiska undersökningar som Arkeologikonsult utförde vid Södermalmstorg, i Stockholm under tre etapper åren 2013–2015.

Då gjordes nydanande upptäckter om bebyggelsen kring Södermalmstorg. Det visade sig att där fanns en bortglömd och av stadsforskningen förbisedd stadsdel med rötterna i tidigt 1300-tal. Faktum är att det fanns äldre lämningar än så. En dammanläggning från sent 1200-tal och kokgropar från sen vikingatid avspeglade aktiviteter på platsen före bebyggelsens etablering.

När de arkeologiska undersökningarna startade hösten 2013 var detta helt okänt för oss men allteftersom utgrävningen fortskred så kom det successivt att stå klart att här fanns lämningar som var mycket äldre än vad som tidigare anats. I samband med rapportarbetet så har vi också uppmärksammat ett dokument från 1288 som faktiskt talar om en då nyuppförd stadsdel på Södermalm. Tolkningen av texten i dokumentet - in fundo dicto suthræmalm iam de nouo constructum - har emellertid varit omtvistad bland de historiker som sysslat med Stockholms äldre historia. Man har tvivlat på att det verkligen funnits en stadsbebyggelse där redan under medeltid. Men nu kan vi alltså visa att så är fallet och att det rör sig om en stadsdel som sedan på grund av olika politiska händelser och strategiska beslut försvann och föll i glömska.

Vi kan se att det varit en reglerad bebyggelse med stenlagda gator och på tomterna har olika typer av aktiviteter ägt rum. Under det tidiga 1300-talet har metallhantverkare varit verksamma här och under andra hälften av 1300-talet ägdes och beboddes åtminstone en del av tomterna av välbesuttna handelsmän. Utifrån de påträffade gatornas placering är det tydligt att Södermalmstorgsområdet reglerats om vid ett flertal olika tillfällen under medeltiden och tidigmodern tid.

De påträffade skärvorna av den materiella kultur som de boende kring Södermalmstorg lämnat efter sig visar oss att de varit tämligen förmögna. Här fanns på 1300-talet vackra dryckesglas tillverkade i Venedig, keramik som kom ända bortifrån Persien och man bodde i murade hus med färgade fönsterglas där taken täckts med tegel. Bostäderna i 1500-talets handelsgårdar värmdes upp med kakelugnar, fönsterglaset var importerat från norra Frankrike och golven var täckta med glaserade golvplattor. På dessa gårdar fanns också stora timrade magasin där handelsmännen kunde förvara sina varor. Även det tidiga 1600-talets befolkning på platsen har haft smak för livets goda. Från den tiden hittade vi också vackra fönsterglas både färgade och sådana med inristad växtdekor, här fanns också ståtliga kakelugnar av en typ som annars mest återfinns i slotts- eller herrgårdsmiljöer. Keramiken och dryckesglasen, liksom rökpiporna håller även de mycket hög klass.

Rapporten är rikligt illustrerad med detta fina fyndmaterial.

Arkeologi konsult

Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby

Tel 08-590 840 41
www.arkeologikonsult.se